

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Заснований

у 1997 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого

засобу масової інформації

Серія КВ № 15436-4008 ПР,

22 червня 2009 р.

Адреса редакції:

Україна, 69600,

м. Запоріжжя, МСП-41,

вул. Жуковського, 66

Телефони для довідок:

(061) 289-12-26

(061) 289-12-82

Вісник

Запорізького національного університету

Телефон/факс: (061)764-45-46

• **Філологічні науки**

№ 1, 2014

Запоріжжя 2014

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. – № 1. – 298 с.

Затверджено як наукове фахове видання, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (постанова президії ВАК України від 01.07.2010 р. №1-05/5).

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 2 від 30.09.2014 р.)

Редакційна рада

Головний редактор – Білоусенко П.І., доктор філологічних наук, професор
Заступник головного редактора – Павленко І.Я., доктор філологічних наук, професор
Відповідальний редактор – Хом'як Т.В., кандидат філологічних наук, професор

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Азарова Н.М.	– доктор філологічних наук, професор (Російська Федерація)
Галич О.А.	– доктор філологічних наук, професор
Заверталюк Н.І.	– доктор філологічних наук, професор
Зарва В.А.	– доктор філологічних наук, професор
Зацний Ю.А.	– доктор філологічних наук, професор
Корраза Едвард	– доктор філології, професор (Оттава, Канада)
Єнікєєва С.М.	– доктор філологічних наук, професор
Іваненко В.К.	– доктор педагогічних наук, професор
Манакін В.М.	– доктор філологічних наук, професор
Пахомова Т.О.	– доктор педагогічних наук, професор
Погребна В.Л.	– доктор філологічних наук, професор
Приходько Г.І.	– доктор філологічних наук, професор
Приходько А.М.	– доктор філологічних наук, професор
Саплін Ю.Ю.	– доктор філологічних наук, професор
Харитончик З.А.	– доктор філологічних наук, професор (Республіка Білорусь)
Чабаненко В.А.	– доктор філологічних наук, професор
Шевченко В.Ф.	– доктор філологічних наук, професор

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

АЛИЗАДЕ А.А.	
<i>ТРАГЕДИЯ ОДИНОЧЕСТВА В РОМАНАХ МАРИНЫ ПАЛЕЙ «ЛАНЧ» И «ХОР»</i>	5
БОБРОВНИЦЬКА Н.В.	
<i>СПЕЦИФІКА ВІРШУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ (ЗА ЗБІРКАМИ «ПІСНІ РІДНОГО СЕЛА», УКЛАД. А. ПУТЬ; «НАРОДНІ ПІСНІ ЖИТОМИРЩИНИ (З КОЛЕКЦІЙ ЗБИРАЧІВ ФОЛЬКЛОРУ)», УКЛАД. Л. ЄФРЕМОВА)</i>	12
ВЕЛЬМОЖКО Я.Ю.	
<i>ДИСКУРС ОЛЕСЯ ГОНЧАРА ПРО ЛІТЕРАТУРУ В ЙОГО ЩОДЕННИКАХ</i>	20
ГУРА Н.П.	
<i>АРХЕТИПНА ОСНОВА ТА РИТУАЛЬНІ ПАРАЛЕЛІ МІФУ ПРО ІФІГЕНІЮ</i>	27
ІВАННІКОВА Л.І.	
<i>«УСТНОЕ ПОВЕСТВОВАНИЕ» ЗАПОРОЖЦЯ МИКИТИ КОРЖА ЯК ФАКТ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ</i>	36
КРАВЧЕНКО А.Г.	
<i>ПОЕТИКА РОМАНУ «ГЕРТРУДА І КЛАВДІЙ» ДЖ. АПДАЙКА</i>	45
КРАВЧЕНКО В.О., ШАБАЛЬ К.С.	
<i>РЕТРАНСЛЯЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ НОВИН У «ЗАПИСКАХ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО» ЛІНИ КОСТЕНКО</i>	53
ЛОГВИНЕНКО Ю.В.	
<i>В'ЯЗНИЧНА ЛІРИКА МИКОЛИ РУДЕНКА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЕПОХИ</i>	60
НІКОЛАЄНКО В.М.	
<i>СПЕЦИФІКА ОНІРИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПОВІСТЕЙ І. ФРАНКА «ДЛЯ ДОМАШНЬОГО ОГНИЩА» Й «ОСНОВИ СУСПІЛЬНОСТІ»</i>	68
НІКОЛОВА О.О.	
<i>ПСЕВД ЯК ОКРЕМИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ТИП: ДО ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ</i>	74
ПАВЛЕНКО І.Я.	
<i>ДУМА «ПРО ФЕДОРА БЕЗРОДНОГО» В КОНТЕКСТІ ЗВИЧАЄВОЇ КУЛЬТУРИ ЗАПОРОЖЖЯ: ДЕЯКІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ</i>	79
САПСАЄНКО Л.В.	
<i>УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Б. ГРІНЧЕНКА</i>	92
СІЧКАР О.М.	
<i>СПЕЦИФІКА КОМІЧНОГО В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ ВІСІМДЕСЯТНИКІВ)</i>	98
СТАСИК М.В.	
<i>ЕПІЧНА МОДЕЛЬ СВІТУ В РОМАНІ У. САМЧУКА «МАРІЯ»</i>	104
ХОМ'ЯК Т.В.	
<i>ЖІНКА НА ВІСТРІ ІСТОРІЇ (ЗА РОМАНОМ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СОЛО ДЛЯ СОЛОМІЇ»)</i>	110
ЩЕДРИН І.Л.	
<i>ПАМ'ЯТЬ ЖАНРА БЫЛИНЫ В ПОЕМЕ Н.М. КАРАМЗИНА «ИЛЬЯ МУРОМЕЦ»</i>	118

РОЗДІЛ 2. МОВОЗНАВСТВО

БАБАНИНА А.С.	
<i>СОЦИОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН ПРАВОСЛАВНОЇ ПРОПОВЕДИ: ПРЕДПОСЫЛКИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ</i>	128
БЕРЕЖНОЙ В.А.	
<i>ИНТЕРНЕТ-МЕМ И АНЕКДОТ: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ</i>	135
БІГДАН М.В.	
<i>СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКОГО КВАЗІБЕЗОСОБОВОГО РЕЧЕННЯ З ПОЗИЦІЇ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ТА ЗВ'ЯЗУВАННЯ</i>	144

BILOUSENKO P.I.	
	<i>RESULTS AND PROSPECTS OF RESEARCH OF DYNAMICS OF AFFIX DERIVATION OF NOUN</i> 153
БОЙКО Л.П., ОМЕЛЬЧЕНКО В.В.	
	<i>ПЕРИФРАЗИ ЯК ЗАСІБ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ «ЩОДЕННИКІВ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА)</i> 163
БОНДАРЕНКО О.М., ЛИТВИНЕНКО О.К.	
	<i>ОЦІНЮВАЛЬНА ЛЕКСИКА В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ</i> 170
BUDAGOVA A.M.	
	<i>PRAGMATIC ASPECTS OF MASS MEDIA</i> 175
ВОЛКОВА О.М.	
	<i>ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ МАКРОКОНЦЕПТУ «ПОРТРЕТ» (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ХУДОЖНИХ ТЕКСТІВ)</i> 180
ГОЛТВЯНИЦЯ Н.Ю., СЕРГА Н.В.	
	<i>ДІСПРИКМЕТНИК І ДІСПРИКМЕТНИКОВІ ЗВОРОТИ У ФРАНЦУЗЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТАХ: ПРАГМАТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ</i> 187
ДЖАВАДОВА П.А.	
	<i>НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ</i> 194
ІВАЩЕНКО В.Л., ТУРОВСЬКА Л.В.	
	<i>СЛОВ'ЯНСЬКЕ ОНОМАСІОЛОГІЧНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО КІНЦЯ ХХ–ПОЧАТКУ ХХІ ст.</i> 199
КЛИМЕНКО О.Л.	
	<i>АНТРОПОНИМИ ЯК ОСНОВА ДЛЯ ДЕРИВАЦІЇ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ</i> 209
КОСТЕНКО Г.М.	
	<i>РЕЦЕПТИВНА ПОЕТИКА В ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ (НА ПРИКЛАДІ НАБОКІВСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ «СЛОВА ПРО ІГОРІВ ПОХІД»)</i> 218
КОСТЕНКО Н.Д.	
	<i>НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА НОМІНАЦІЙ-ВЕРБАЛІЗАТОРІВ ПОНЯТЬ СФЕРИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ</i> 226
KURAGINA L.P.	
	<i>DEUTSCHE SPRACHTABUS: VERSUCH EINER KLASSIFIKATION</i> 232
МАЦЕГОРА И.Л.	
	<i>СИНТАГМАТИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА ДЕФЕКТНЫХ ВИДОВЫХ КОРРЕЛЯТОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ</i> 240
МЕДВЕДЬ М.Н.	
	<i>ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АНАЛИЗ СИНТАКСИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ НА ПРИМЕРЕ СТРУКТУРЫ, ВЕРБАЛИЗУЮЩЕЙ КОНЦЕПТ БЫТИЙНОСТЬ</i> 248
МУРАВСЬКА С.М.	
	<i>ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЇ РАДІООБМІНУ</i> 257
ПРАВДА Н.А.	
	<i>УРАХУВАННЯ СТИЛІСТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ХУДОЖНИХ ТА НАУКОВИХ ТЕКСТІВ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ</i> 262
СІРИК С.В.	
	<i>НОВОТВОРИ В МОВНО-ХУДОЖНІЙ СИСТЕМІ В.А. ЧАБАНЕНКА (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНОЇ ЗБІРКИ «ОРАТАННЯ»)</i> 268
СНІЦА Т.Є.	
	<i>ПЕРЕКЛАД У КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ</i> 276
СТОВБУР Л.М., ДЕНИСЕНКО М.С.	
	<i>РОЗМОВНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКОМОВНИХ БЛОГАХ</i> 281
ШМАТКО І.В.	
	<i>ОСОБЛИВОСТІ ОМОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ БДЖІЛЬНИЦЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ</i> 286
	<i>ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”</i> 293

РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.1Ж 82 – 3

ТРАГЕДИЯ ОДИНОЧЕСТВА В РОМАНАХ МАРИНЫ ПАЛЕЙ «ЛАНЧ» И «ХОР»

Ализаде А.А., соискатель

*Азербайджанская государственная академия художеств,
пр-т Алиева Гейдара, 58, г. Баку, Азербайджан*

alizadeafer@rambler.ru

Столкновение нравственно-эстетических ценностей с духовным омертвлением современной действительности составляет доминанту прозы М. Палей. Писательница не приемлет нивелиации человеческих ценностей, дегуманизацию, главенствующую в обществе, вбирающую в себя массовое бескультурье, неуважение к человеку, подавление личности. Порядочность атрофируется и в конечном итоге приводит к вырождению личности. На примере героев М. Палей раскрывает трагическую природу человека, демонстрирует вероятность опасности впасть в безысходность и пессимизм.

Ключевые слова: неверие, отрешенность, двойственность натуры, бесперспективность жизни, духовное прозрение.

ТРАГЕДИЯ САМОТНОСТІ В РОМАНАХ МАРИНИ ПАЛЕЙ «ЛАНЧ» І «ХОР»

Алізаде А.А.

*Азербайджанська державна академія образотворчості,
пр-т Алієва Гейдара, 58, м. Баку, Азербайджан*

alizadeafer@rambler.ru

Зіткнення морально-етичних цінностей із духовним омертвінням сучасної дійсності складають домінанту прози М. Палей. Письменниця не зносить нівеляції людських цінностей, дегуманізації, що панує в суспільстві, і вбирає в себе масову відсутність культури, неповагу до людини, утиски особистості. Порядність атрофується і врешті призводить до виродження особистості. На прикладі героїв М. Палей розкриває трагічну природу людини, демонструє ймовірність небезпеки впасти в безвихідь та песимізм.

Ключові слова: зневіра, відмежованість, двобічність натури, безперспективність життя, духовне прозріння.

THE TRAGEDY OF LONELINESS IN NOVELS «LUNCH» AND «CHOIR» BY MARINA PALEI

Alizade A.A.

Azerbaijan State Academy of Fine Arts, Aliev Geidar avenue, 58, Baku, Azerbaijan

alizadeafer@rambler.ru

The collision of moral-aesthetic values with non-material ones and destruction of modern reality form the dominant idea of Marina Palei's works. The writer doesn't accept the decrease of human values, dehumanization, which predominates in society, non-respect to human person, it's suppression. So, the human decency atrophies, as a result it leads to degeneration of person. On sample of her personages M. Palei demonstrates tragic aspect of human being nature, and shows the probability of exposure to pessimism and desperation. Existence signs first of all included into the human nature. Abnormal social structure has influence on human development. Unbelief of man shown in the describing of no-named city. Palei's existential novels "Lunch" and "Choir" are tragic narration about universe, about the crushing of moral values. All these matters are demonstrated by means of separate person's life. All these personages are bright and many-sided characters. These persons go by their own pathway with insistence, facing with barriers, predetermined them by fortune itself. The future looks them indefinite and disastrous. Such perception of life gives tragic shade to their mental outlook. It's the reason, that all of them are preoccupied by idea of death. The heroes of Palei's novels see all defects, imperfection of life. But they do nothing in order to root out them. All of them are passive oversees, but not creators. That's why their lives are finished

by suicide, not by naturally occurring death. The idea of death is interpreted by them in philosophic way. These persons perceive the death stoically, not as absolute end of existence itself. They see death as the supreme truth of life. Persons of good morals, misfit persons, who don't want to lick the high and mighties boots, who are incapable to lie and get compromise with conscience cannot easily find understanding and position in real life. Neither love, nor family can help these heroes of M. Palei to overcome existential crisis. The city is the main background of Palei's works. It's a reason, that writer's prose are filled by traditional city attributes-symbols, such as streets, swear-words. The place of inhabitation motivates and dictates the behavior of heroes, form their characters, characterizes the connection with surrounding. The motives of disorder, distrust to life itself, internal condition, penetrated by skepticism – all these features are formed by life reality. Moral decline is perceived as norm already; money, loosing of personal foundation, are raised into absolute; all these factors define the behavior of people. Urban motive creates in its turn the motive of darkness, overcolouring and obscurity. The obscurity rules the human life and mutual relations. It also promotes the loosing of moral values. The obscurity rules are not in the streets only. Everything is deprived of light-human soul is dark also. Palei's loneliness is also of metaphysical nature – it's based on human being himself. So, the condition of depression, it's display is quite obligate. Negative feelings, such as internal concentration, detachment, restraint, grumpiness, reticence, sharpened sensitivity are logic in such situation. All these soul emotions lead to withdrawn character, self-comprehension, self-digging. Palei's novels are characterized by aphoristic character. Here the intonation of everyday speech is combined with grand style of bookish lexis. Philosophical matter and lyrical shade passes through all narration alike a fil rouge. Many sided demonstration of complicated of human soul motions forms the basis of narration, and is united with thinking and lyrical digression. There are not dialogues, the narration isn't dynamic at all. The retrospection is included into narration, the motion is recreated in memory of heroes. Retrospective view let heroes reconsider their attitude and idea about life.

Key words: unbelief, detachment, duality of nature, lack of prospects, moral afterlight.

Современная русская литература отображает мировые тенденции развития, но вместе с тем и продолжает традиции. Экзистенциальные проблемы интересовали человека с древних времен. Вопросы жизни и смерти, выбора между моралью и безнравственностью актуальны во все времена. Продолжая традицию русских классиков, М. Палей обнаруживает новые грани в осмыслении проблем бытия человека. Отметим, что проза М. Палей еще достаточно не исследована, чем и обусловлена актуальность данной статьи. Экзистенциальная тематика, обнаруженная еще в цикле рассказов «Фабрика игрушек», достигает своего апогея в романе «Ланч». В поле зрения Марины Палей тема безумия и обреченности как фатума в жизни человека, мотив непрочности и распада человеческих связей, раздвоенности мироощущения. «Человек блуждает. Человек не просто только вступает на путь блужданий. Он находится всегда на пути блужданий, потому что он экзистентно инзистентен, следовательно, уже находится в блуждании. Путь блужданий, которым идет человек, нельзя представить себе как нечто, равномерно простирающееся возле человека, наподобие ямы, в которую он иногда попадает; блуждание принадлежит к внутренней конституции бытийности, в которую допущен исторический человек», – констатирует М. Хайдеггер [9, с. 23–24]. Эту теорию обусловленности экзистенциального существования человека с двойственностью его натуры и мироустройством в целом развивает и Палей. Экзистенциальные черты изначально заложены уже в процессе исторического развития в самой природе человека. На становление индивидуальности оказывает непосредственное влияние сокрушительный экзистенциальный настрой среды, которая окружает человека. Социальная структура общества по своей сущности нездорова, даже патологична, и этим способствует необратимому процессу зарождения отрешенного, замкнутого в себе, погруженного в абстракции, неврастенического человека. Неверие – основа жизненной позиции каждого индивида. Роман охарактеризован писательницей как роман-бунт. Под бунтом героя рассматривается восстание, мятеж его души и существования против беспросветной для него рутинной действительности, банальности жизни. Герой – простой сотрудник государственной службы, составитель биржевых отчетов, но внутренне человек незаурядный, обладающий аналитическим складом мышления, одаренная, неординарная личность, интеллектual. Противоречивость его внутреннего мира проявляется в постижении героем раздвоенности своей натуры. Ему мерещится то, как одна его часть сидит за клавиатурой компьютера, в

то же время его второе «я» «отчужденно-насмешливо» следит за ним [6, с. 15]. Двойственность наблюдается не только в человеческой природе. Бытие тоже двойственно, в нем бесконечно чередуются гармония и хаос, покой и тревога. Главенствует хаос. Героя сопровождают моральная усталость, отсутствие динамизма и сердечной близости, «отчужденное оцепенение» [6, с. 14]. Даже в стенах родного дома ощущает холодность и отсутствие уюта. Безмолвие стен предстает как безмолвие, окружающее не только тело, но и душу. Герой осознает свое отличие от других, свое душевное помешательство, приведшее к потере работы и семьи. Его, задавленного прозой жизни, заполняет пустота. Любовь, неотъемлемая часть духовной жизни, не представляет для него никакой ценности: «Глядя на женщину, я вижу только бытовую основу ее существа, не животную, а именно бытовую, обыденную, что не одно и то же» [6, с. 48]. Герой не хочет и не может полюбить, дарить счастье другим, он сознательно отталкивает от себя все то, что связано с семьей, детьми, потомством. В жизни героя были две женщины. Они по-своему старались подарить ему любовь, отвлечь от мрачных мыслей, внести покой в мятежную душу. Но он не смог по достоинству оценить заботу и внимание своих жен, насладиться семейным теплом: «Важно было только одно: независимо от того, «простая» ли она была или с «идеями», жирная или костлявая, страхолудная или смазливенькая, я почувствовал, как на меня вдруг грубо надела, точнее, навалилась, некая слепая, удушающая, влажно-бесстыжая сила, всем грузом своего смертного мяса наглухо перекрывшая мне органы дыхания. И похоронившая меня заживо» [6, с. 25]. В его понимании брак не союз, обеспечивающий взаимообогащение обеих сторон. Свою первую женитьбу герой называет «арестантским этапированием» [6, с. 21]. Жизнь утратила для него смысл.

«Трагизм есть прежде всего мироощущение» [4, с. 314]. Трагическое ощущение непрочности мира, бесперспективности жизни, распада даже устоявшихся нравственных канонов и разлада во взаимоотношениях людей притесняет в сознании героя все другие чувства. Возникает чувство абсурдности происходящего. Недалеко время, «...когда живые станут завидовать мертвым. И разве не очевидно, что кульминация тотального взаимопожирания уже началась? Что ширится с каждой минутой его территория?» [6, с. 87]. Он, одержимый идеей уничижительного презрения к людям, переименовывает вселенную, называя ее человеческим муравейником. Герой, облекая свои размышления в научный труд, пишет трактат. «Наблюдать – это надо уметь. Переживать же – переживает каждый», – пишет Э. Гуссерль [1, с. 240]. Труд героя – результат жизненных наблюдений, пронзительный вопль души, выражение скорби и глубокого страдания, написан с заранее намеченной целью сфокусировать расколотость бытия и падение морали.

В романе прослеживаются урбанистические мотивы. Палей сознательно не дает имя своему герою и не называет место действия. Герой – это обобщенный тип, представитель современной действительности, а города, способствующие омертвлению души, по сути, идентичны в понимании писательницы. Улица, на которой проживает герой, заселена беспризорниками, бомжами, пьяными. Панорама, открывающаяся из его окна, представляет собой довольно зловещее зрелище: разврат, мусорная свалка, обросшая сорняками, сломанный забор с объявлением: «Отдаем ребенка в хорошие руки» [6, с. 93]. Низости, порочности и аморальности людей нет предела. Улица, имеющая такие неблагоприятные очертания, в свою очередь, вносит в жизнь его обитателя удушье и мрачность. Гармония возможна только в единении с природой. Герой мечтает поселиться в хвойном лесу, вдали от городской суеты. Он изображает социальный фон, на котором протекают эпизоды, полные горечи: репрессии, войны, бомбардировки, взрывы. Описывает общество, где довлеют кровопролитие, насилие, убийства, деньги, алчность. Духовные ценности уступают половым инстинктам: любви нет, преобладают только плотское начало, эротические вожделения, выгодные браки, свободные отношения. Половое влечение – наиболее приемлемое средство свободного волеизъявления человека.

Наблюдается компьютеризация действительности, порождающая духовную и физическую изолированность людей друг от друга, положившая конец живому человеческому общению, стираются столь привычные всем человеческие взаимоотношения, утрачена душевная расположенность людей друг к другу. Телевидение также прививает культ насилия. Герой видит выход в приобщении к классике. У каждого есть право на выбор: исповедывать религию, заниматься наукой и искусством, наращивать потенциал знаний. В состоянии ли искусство изменить мир к лучшему и сделать его милосерднее? Искусство – понятие хрупкое. Нуждающееся в защищенности, оно, даже если и не переменит мир, то глубоко растревожив человека и сориентировав его в хаотическом мире, облегчит восприятие жизни. Но остановят ли люди свой выбор на них? Возможна ли вероятность существования здорового общества, основанного на принципах гуманизма? Герой не находит ответа. Бездна, бесплодность человеческой суеты и есть результат абсурдности существования на земле. Безнравственные начала глубоко укоренены в натурах людей. Он приходит к удручающим выводам: человек может сохранить нравственную чистоту только при бездействии: «Осознание ценности жизни. Но откуда бы взяться этому осознанию, если современная культура, в подавляющем большинстве, работает против цивилизации – причем не в том традиционно-благородном смысле, как встарь, когда человечностью своей она противостояла бесчеловечности цивилизации, а ровно наоборот: на фоне современной разнузданно-бесчеловечной культуры цивилизация выглядит даже как-то негаданно-гуманной (гурманной? как суд присяжных, оправдывающих целенаправленного убийцу?)» [6, с. 207], – рассуждает герой. В романе имеют место оригинальные сравнения, которые проводятся Палей для раскрытия образа героя. Герой проводит интересные параллели, сравнивая человека с летучей мышью, даже ставя ее на несколько ступеней выше его: «Ведь ее не мучает совесть. Ее, кроме прочего, не мучает даже собственное уродство» [6, с. 202]. Идеала нет, человек далек от совершенства, но часто в некоторых своих поступках он уподобляется зверю, а иногда и превосходит его по агрессии и жестокости. Трансформированы чувства сопереживания, сопричастности к чужой беде.

Герой не просто страшится жестокой неотвратимости собственного бесследного исчезновения: он больше удручен утратой своей индивидуальности. Но его разочарование, равнодушие на безжалостные проявления жизни вызваны несостоятельностью мира, а не унынием перед неизбежностью прекращения жизни. Духовный спад героя порожден непониманием смысла жизни, бездействием. Его жизненная апатия – результат ничем не примечательных будничных впечатлений. Герой жаждет покоя, ему в тягость его бесцельное существование. Роковая обреченность героя на поражение нарастает к концу произведения. Не ужившись с бесчеловечностью мира, он сам распоряжается своей судьбой, заколов себя кухонным ножом, изначально предназначенным для ланча – дневной трапезы.

Характер героя не поддается однозначному толкованию: он парадоксален, сложен. У него неординарный подход к описываемым им жизненным явлениям, точка зрения на происходящее, его характеристики по силе и глубине ума отличаются крайней оригинальностью. Но все его суждения и поступки носят отрицательный разрушительный заряд. Обостренный индивидуализм, постоянный самоанализ, прогрессирующее маниакальное упорство в отстаивании абсурдности жизни иссушают, разъедают его изнутри; бесконечные размышления, полные абстракции, парализуют психику. Его протест, выражающийся только в словесной форме, пассивен и бессилён. У него нет настойчивого желания, внутренней потребности сопротивляться безобразию мира. Интересна хайдеггеровская трактовка отчуждения человека, видевшего трагизм современного ему человека в склонности к бездумию. В статье «Отрешенность» мыслитель писал: «Усиливающаяся бездумность проистекает из болезни, подтачивающей

самую сердцевину современного человека. Сегодняшний человек *спасается бегством от мышления*» [9, с. 103]. Самоуглубления палеевского героя – переживания безнадежности – бегство от самого себя, от общественных обязательств.

Характер художественного повествования дополняет язык произведения, а именно: своеобразная интонация, построение фразы, пауза в высказываниях, смысловая нагрузка слов, их меткость и афористичность. «Внутренняя речь в романе – тонкий, очень действенный инструмент художественного исследования жизни», – замечает Т.Л. Мотылева [5, с. 281]. Речевая характеристика героя, его желчные замечания направлены на непосредственное выявление сути характера. Его выражения свидетельствуют о пронизательности и остроумии. Герой – человек необыкновенной умственной одаренности, обладающий особым стилистическим даром. «Знание есть болевая собственность сердца. Сердце является единственным органом знания – в той же степени, в какой органом земного зрения является глаз. Но сердце не справляется с хранением этой болевой собственности, потому что это хранение требует от сердца всех его усилий, без остатка, а земное сердце вынуждено пожизненно работать для прокорма человеческого мяса», – подчеркивает герой [6, с. 10]. Весь роман, написанный в форме исповедального монолога, построен на развернутых высказываниях, направленных на раскрытие психологической характеристики образа.

Действие романа «Хор» охватывает период с 1945 по 2010 гг. В центре повествования жизненный путь Андерса ван Риддердейка, служащего страховой компании. Его жизнь напоминает вертящийся калейдоскоп: бессобытийное, серое детство, породившее скрытность, немногословность натуры (строгое и суровое христианское воспитание, главенствующее влияние матери, от которого герой так и не смог избавиться до конца своей недолгой жизни), тяжелые военные годы (кровавая сцена в хлеву, на ферме герра Цоллера), бурная молодость, безмерность чувств, столь неприсущая представителям его национальности, наконец, монотонная, размеренная зрелость, превратившая героя в одинокого, замкнутого в себе страдальца.

Военные сцены с полнотой показаны писательницей. Палей называет концентрационные лагеря «...высокоэффективными заводами по переработке теплого человеческого мяса...» [7, с. 35], а войну – «неизбежной мясорубкой» [7, с. 26], описывает беспощадную зверскую расправу немцев над пленными, насилие над беззащитными женщинами. Герой был свидетелем страшных сцен. Война, несущая разрушение духовных ценностей, культуры, уничтожение своих принципов, приведшая к тяжелым последствиям, не может не наложить тяжкий отпечаток на его психику. Нравственные начала в Андерсе, его гуманистические помыслы не позволяют ему принять и понять преступления. Отсюда и вытекают внутренние побудители его будущей отрешенности. Изолированность Андерса, непонятость им чудовищных реалий военного периода, являются неотвратимым следствием исключительности его натуры. Он знакомится с будущей супругой при драматических обстоятельствах – в немецком концлагере. Они, во время Второй мировой войны насильно угнанные в Германию в качестве иностранных рабочих, участвовали в голландском Соппротивлении. Их сближает война, совместное переживание опасности расстрела, страх перед чудовищной гибелью. Далее в жизни героев наступает спокойная полоса: брак, дети, безмятежность. Казалось бы, есть все для полноценного счастья, но идиллическое состояние героя длится недолго. Оно нарушается в тот миг, когда он за пасхальным столом слышит роковые песни в исполнении своей жены и невестки.

М. Палей в романе «Хор» поднимает общечеловеческие проблемы: равнодушие людей друг к другу, неспособность понимать и сочувствовать. Она сознательно прибегает к метафорам и символике, которые еще больше обостряют напряженное ощущение драматизма существования человека. Писательница, опираясь на художественные средства, непосредственно задевая нерв читателя, заставляя его задуматься, выражает

свои воззрения. «Хор» по своим художественным особенностям и жанровому своеобразиему примыкает к роману-притче. Иносказание у М. Палей есть трактовка причин общественных и личных катаклизмов и вытекающего отсюда одичания человека. В романе переплетаются сочетание реального и мистического элементов. Писательница дает понять, что над человеком тяготеет иррациональное, мистическое начало, сопутствующее всем человеческим проявлениям, – эмоциям, переживаниям, видениям. Хор выступает в романе как некая таинственная разрушительная сила. Андерс не в состоянии понять всю глубину и бездонность пронзающих сердце песен, таившуюся в них печаль. Эти песни отражали всю подноготную двух женщин, столь разных по внутренним проявлениям, и, тем не менее, связанных происхождением, общностью корней. В песнях он ощущал необузданность, неугомонность, восторг, боль, плач обеих невесток, их потребность в корнях. Обе пели «... так же естественно, как дышали» [7, с. 74]. М. Палей с особым трепетом передает их пение: «Они пели так, будто осознали свое неизбывное, свое сладостное сиротство в этом непостижимом мире. Они пели только для Бога. Словно в последние минуты своей земной жизни» [7, с. 74]. Растущее беспокойство Андерса, его гиперчувствительная реакция на увлечение жены, постепенно приобретает характер маниакального психоза. Одержимость идеей приостановить ее занятие все глубже проникая в него, превращает героя в безумца. Примыкание жены к хору становится причиной непонимания и отчуждения между супругами. Гармония, царящая в его душе, полученная им ценою невероятных нравственных мучений, оборачивается дисгармонией. Андерс осознает истину, что счастье иллюзорно и носит временный характер. Страдальческая сущность героя не приемлет протеста. Он, как и герой романа «Ланч», болезненно чувствует подступающую развязку судьбы. Его брак не обеспечил традиционное интуитивное понимание двух близких людей. «Любовь есть ощущение родства с любимым. Любящий и любимый всегда один другому родственны, всегда дышат одним воздухом, и этот воздух – их общая родина», – пишет А.Ф. Лосев [3, с. 28]. Представители двух разных культур, два полярных характера: она – из Полесья, натура страстная, пылкая, темпераментная; он, выросший в холодном севере, по-своему любивший ее пламенной любовью. На ее долю тоже выпали нелегкие испытания: судьба беженки, бездомность, безысходность: «...с целью выжить самой и устроить свое потомство на неродной, не сразу приютившей ее земле – она вынуждена была всечасно притаиваться, честно притираться, приноравливаться, с терпеливым старанием обезличиваться – то есть соскабливать всякую зазубринку своего нрава...» [7, с. 7–8], – пишет М. Палей. Стремление к свободе и благополучию, борьба за выживание определяют внутренний уклад жены Андерса. В ней превалировало заземленное желание обладать собственным домом, модными нарядами, статусом замужней женщины в обществе. Во взаимоотношениях Андерса с женой основой являлась адаптация, чувственность, а не глубокие чувства и взаимопонимание. Нет духовного родства, общности интересов. Герой, жаждущий стабильности и покоя, не выдерживает. Это трагедия одиночества человека в людском потоке; человека семейного, окруженного детьми и родственниками. М. Палей мастерски воспроизводит психопатологические переживания Андерса, вводя читателей в сферу его мыслей. Он не может пережить хор, хотя осознает, «...что виноват в его смерти будет не хор, а его собственное этого хора восприятие» [7, с. 129]. Только смерть способна прекратить терзания Андерса. Он, как и герой романа «Ланч», спасение видит в самоубийстве. «Поскольку жизнь представляет собой высший риск, надеешься на жизнь, однако когда постигаешь бесконечность другой опасности, надеешься уже на смерть. А когда опасность увеличивается, по мере того как смерть становится надеждой, отчаяние – это безнадежность, состоящая в невозможности даже умереть», – замечает С. Кьеркегор [2, с. 296].

Надломленным героям, так и не постигшим своего призвания в жизни, неведом страх смерти, ощущение, не имеющее возраста. Они по собственной воле лишаются жизни от

страха быть непонятым. Жизненный путь героев пересекает такое роковое стечение обстоятельств, против которого бессмысленно бороться, оттого и смерть представляется желанным избавлением. Их смерть ожидаема и заранее предопределена. Оба стоят на перекрестке: или смерть, дарующая вечный покой, или жизнь, обеспечивающая конец. Люди, носившие в себе трагическое восприятие мира и закрывающиеся маской наигранной веселости, уловившие всю неполноту жизни и непостоянство, окончательно убедившиеся в прочности дисгармонии, не могут долго оставаться пассивными созерцателями.

Художественное видение М. Палей обнаруживается в исследовании сложных неоднозначных человеческих индивидуальностей, показе героев в драматических обстоятельствах. В этико-эстетических установках людей свобода самореализации приобрела противоестественные очертания. Глобальное информационное пространство делает доступным многое, но в жизни имеют место такие сферы, в которые доступ по-прежнему ограничен. Это человек с его абсолютной душой, находящийся в непрерывном духовном развитии. Герои М. Палей живут внутренне интенсивной жизнью, но внешне даны в статике: в них не наблюдается духовное прозрение. Причины их проигрыша кроются в их же характерах. Не только внешние обстоятельства определяют их несостоятельность. Оба, познавшие диссонанс жизни, вступают в противоречия со своими же индивидуальностями. Они нерешительны, подозрительно осторожны, любые несправедливые проявления жизни воспринимают как пощечину своему духовному складу, не предпринимают никаких усилий, чтобы победить в себе скептицизм, поэтому и терпят неудачу. Люди и реально протекающие социальные взаимодействия – понятия неразделимые. Личность человека – «...это совокупность отношений» [8, с. 72]. Внутренняя эволюция характера возможна только при достаточном желании слиться с социумом. Человек на протяжении всей жизни должен оставаться ищущей личностью, растворяться в поисках. Герои же обоих произведений сами ставят себе барьеры, сознательно отгораживаясь от общения с людьми.

Проблема трагизма одиночества, сложного внутреннего мира человека в романах М. Палей открывает путь для новых исследований и интерпретаций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Книга 1 / Пер. с нем. А.В. Михайлова; Вступ. ст. В.А. Куренного / Э. Гуссерль. – М. : Академический проект, 2009. – 489 с.
2. Кьеркегор С. Страх и трепет / Пер. с дат. / С. Кьеркегор. – М. : Культурная революция, 2010. – 488 с.
3. Лосев А.Ф. Страсть к диалектике : Литературные размышления философа / А.Ф. Лосев. – М. : Советский писатель, 1990. – 320 с.
4. Лосев А.Ф. Форма – Стиль – Выражение / А.Ф. Лосев; [Сост. А.А. Тахо-Годи]. – М. : Мысль, 1995. – 944 с.
5. Мотылева Т.Л. Зарубежный роман сегодня / Т. Мотылева. – М. : Советский писатель, 1966. – 472 с.
6. Палей М. Ланч : роман-бунт / М. Палей. – М. : Эксмо, 2012. – 288 с.
7. Палей М. Хор : роман-притча / М. Палей. – М. : Эксмо, 2011. – 352 с.
8. Ортега-и-Гассет Хосе. Эстетика. Философия культуры / Хосе Ортега-и-Гассет [Вступ. ст. Г.М. Фридлендера; сост. В.Е. Багно]. – М. : Искусство, 1991. – 588 с.
9. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге : сб. : [под ред. А.Л. Доброхотова] / М. Хайдеггер; пер. с нем. – М. : Высшая школа, 1991. – 192 с.

REFERENCES

1. Gusserl, E. (2009) "Ideas about pure phenomenology and phenomenological philosophy. First book. Translated from German into Russian by A.V. Mikhailov", *Idei k chistoi fenomenologii i fenomenologicheskoi filosofii. Kniga pervaiia. Pervod s nemetskogo A.V. Mikhailova.* – Moscow : Academic project. – 489 p.
2. Kierkegor, S. (2010) "Fear and tremor. Translated edition", *Strakh i trepet.* – Moscow. – Cultural revolution (Kulturnaia revoliutsia). – 488 p.
3. Losev, A.F. (1990) "Passion to dialectica : literary thoughts of philosopher", *Strast k dialektike: literaturnye razmyshleniia filosofa.* – Moscow : Soviet writer (Sovetskii pisatel). – 320 p.
4. Losev, A.F. (1995) "Form, style, expression", *Forma, stil, vyrazheniie.* – Moscow : Thought (Mysl). – 944 p.
5. Motyleva, T.L. (1990) "Foreign novel nowadays", *Zarubezhnyi roman segodnia.* – Moscow : Soviet writer (Sovetskii pisatel). – 472 p.
6. Palei, M. (2012) "Lunch : novel-riot", *Lanch : roman-bunt.* – Moscow : Eksmo. – 288 p.
7. Palei, M. (2011) "Choir : novel-parable", *Khor : roman-pritcha.* – Moscow : Eksmo. – 352 p.
8. Ortega-&-Gasset, Khose (1991) "Aesthetics. Phylosophy of culture", *Estetica. Filosofiiia kultury.* – Moscow : Art (Iskusstvo). – 588 p.
9. Haidegger, M. (1991) "Talk on the dirt-tracky road : Collection. Translated from German", *Razgovor na prosiolochnoi doroge : Sbornik.* – Moscow : High school (Vyshshaia chkola). – 192 p.

УДК 784. 4: 801

**СПЕЦИФІКА ВІРШУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ
(ЗА ЗБІРКАМИ «ПІСНІ РІДНОГО СЕЛА», УКЛАД. А. ПУТЬ;
«НАРОДНІ ПІСНІ ЖИТОМИРЩИНИ (З КОЛЕКЦІЙ ЗБИРАЧІВ
ФОЛЬКЛОРУ)», УКЛАД. Л. ЄФРЕМОВА)**

Бобровницька Н. В., аспірант

*Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського
НАН України, вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, Україна*

bobrovnitskaja_n@mail.ru

Стаття присвячена проблемі специфіки функціонування народного віршування в піснях Житомирщини за збірками «Пісні рідного села» та «Народні пісні Житомирщини (з колекцій збирачів фольклору)» відповідно в упорядкуванні А. Пуця та Л. Єфремової. Проаналізовано особливості ритміки, рими, строфіки та фоніки різних жанрів.

Ключові слова: народне віршування, ритмічна структура, віршовий розмір пісні, рима, строфіка, фоніка народного віршування.

**ОСОБЕННОСТИ СТИХОСЛОЖЕНИЯ УКРАИНСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН
(ПО СБОРНИКАМ «ПЕСНИ РОДНОЙ ДЕРЕВНИ», СОСТ. А. ПУТЬ,
«НАРОДНЫЕ ПЕСНИ ЖИТОМИРЩИНЫ (ИЗ КОЛЛЕКЦИЙ СОБИРАТЕЛЕЙ
ФОЛЬКЛОРА)», СОСТ. Л. ЕФРЕМОВА)**

Бобровницкая Н. В.

*Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М.Ф. Рильского
НАН Украины, ул. Михаила Грушевского, 4, г. Киев, Украина*

bobrovnitskaja_n@mail.ru

Статья посвящена проблеме специфика функционирования народного стихосложения в песнях Житомирского края по сборникам «Песни родной деревни», составитель А. Пуць, а также «Народные песни Житомирщины», составитель Л. Ефремова. Проанализированы особенности ритмики, рифмы, строфики и фоніки разных жанров.

Ключевые слова: народное стихосложение, ритмическая структура, стиховой размер песни, рифма, строфика, фоника народного стихосложения.

**FEATURES OF VERSIFICATION OF FOLK UKRAINIAN SONGS
(AFTER COLLECTIONS OF «SONG OF NATIVE VILLAGE», IN ARRANGEMENT
BY A. PUT, «FOLK SONGS OF ZHYTOMYR REGION (WITH COLLECTIONS
OF FOLKLORE COLLECTORS)», IN ARRANGEMENT BY L. YEFREMOVA)**

Bobrovitskaya N.V.

*The Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology, M.F. Rylskiy National Academy of Sciences
of Ukraine, Mykhailo Hryshevskiy str., 4, Kyiv, Ukraine*

bobrovnitskaja_n@mail.ru

The research deals with the problem of specific of functioning of folk versification in the songs of Zhytomyrshchyny after collection of «Song of native village» in arrangement A. Putia.

The systematic writing down and study of folklore of Zhytomyrshchyny began in the second half of XIX item. Among the device records and researchers of this edge many writers, philologists, and also people which after the line of the business and professional tastes distant from philology, but liked songs very much. To them the compiler of collection of «Song of native village» belongs Andrii Leontiyovych Put (candidate of biological sciences AN UKRAINE).

At the end of 2012 years large collection saw the world the «Folk songs of Zhytomyrshchyna» (from collections of collectors of folklore) with a preface and in arrangement of doctor of study of art, senior research worker of department of specialist in folk-lore of IMFE, the name after M.T. Rylskiy NAN of Ukraine of Ludmyla Oleksandrivna Yefremova.

Exactly these collections became the object of our research, the purpose of which is to learn the specific lines of versification of the Ukrainian folk songs.

In it is analysed by us calendar-ceremonial, social and every-day life and domestic songs of collections after such parameters: features of rhythmic, rhyme, strofik and fonik. Found out the row of lines of versification, general and excellent for each of genres and all songs on the whole. Each of the analysed genres of folk songs of Zhytomyrshchyny in collections has the distinguishing features in a rhythmic picture, features of rhyme, strofik and fonik.

More frequent all these differences appear exactly in the written in verse size of songs. Even the songs of one genre differ in size. If in to calendar-ceremonial it is possible to select a lyric poetry even the row of songs (christmas carol, schedrivok, kupalskikh) with a general size, in the social and every-day life loop and in domestic songs they differ substantially. It is caused that in first from adopted, stabilizes a ceremony, here hardness to step back from the set scopes of implementation, certain consuetudes and traditions, life of different layers of population, his misfortune, and complications is passed in social and every-day life, that is why it is not always possible to adhere to the size, in fact, arise up spontaneously, and in a lyric poetry about love in general hardness, because here every word is a reflection of fine distinctions of senses, emotions which experience falling in love, here also great number of tender words, exclamations.

Common features of all cycles can be called features rhymes, most often it female or male-female, verb or a combination. In stropz too much in common, most commonly a song with four- or six- strove structure. Various only songs calendar-ritual cycle-dominated two-line strofik structure. Rhymes, mainly specialized or related. Are common and phonological features. Songs of all cycles typical of assonance. Kind and alliteration: milky songs characteristic, for example, replace and love songs «L», «R». Observations on the characteristics of the poetry, folk songs deepens the understanding of the genre, maintenance works, the dynamics of functioning of traditional non-material culture. It is counted on specialists in folk-lore, literary critics and all folk poetry lovers.

Key words: folk versification, rhythmic structure, written in verse size of song, rhyme, strofiks, foniks of folk versification.

Пісня – унікальне джерело пізнання для фольклористів та етнологів, істориків і соціологів, які вивчають складні життєві процеси становлення світогляду народу, його самобутні звичаї і вірування. Кожна нова епоха в історії народу приносила нові пісні, спричинювала появу нових фольклорних жанрів, де відбивалися особливості побуту і суспільні відносини.

Збирання, записування та дослідження особливостей українських народних пісень: їх змісту, тематики, образів, поезики є справою багатьох фольклористів, як сучасників, так і дослідників XIX–XX ст. Досі вийшло у світ багато різноманітних збірок, серед яких і регіональні, що репрезентують фольклор конкретної місцевості.

Житомирщина – цікавий край із погляду збереження архаїчних форм традиційної творчості, зокрема і пісенної.

Систематичне записування і вивчення фольклору Житомирщини розпочалося в другій половині XIX ст. Серед записувачів і дослідників цього краю багато письменників, філологів, а також людей, які за родом своїх занять і професійних уподобань далекі від філології, але залюблені в пісні. До них належить укладач збірки «Пісні рідного села» Андрій Леонтійович Путь (кандидат біологічних наук АН УРСР). Його родина була однією з найспівучіших у селі Райки Бердичівського району, що на Житомирщині.

А. Путь записав кілька сотень народних пісень з мелодіями. До збірки ввійшли тільки ті, що відомі лише в Райках або в найближчих околицях і становлять особливий інтерес і для фольклористів, і для шанувальників народної пісенності взагалі. Матеріали майже повністю охоплюють жанровий спектр українського пісенного фольклору. До збірки ввійшли зразки календарно-обрядового циклу, історичні й козацькі, чумацькі, рекрутські й солдатські, побутові пісні. Подано також жартівливі народні романси, складені на слова відомих і невідомих поетів.

Вступну статтю до збірки «Пісні в записах Андрія Пуця» написав М. Гордійчук, у якій він розповідає про укладача, його працю та записи пісень. Вийшла й невелика нотатка-рецензія Й. Федаса перед статтею «Досліджується... казка» в газеті «Друг читача», де відзначено, що збірка є значним фольклорним здобутком, також перераховано жанри збірки [1, с. 6].

У кінці 2012 р. побачила світ велика збірка «Народні пісні Житомирщини» (з колекцій збирачів фольклору) з передмовою та в упорядкуванні доктора мистецтвознавства, старшого наукового співробітника відділу фольклористики ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України Людмили Олександрівни Єфремової.

Ця довгоочікувана праця є продовженням регіональних публікацій. Для Житомирщини – це фундаментальна збірка, адже до цього були лише поодинокі записи, які потрапили до різних збірок народної творчості, виданих у Києві, а також невелика книга «Пісні рідного села».

На збірку Л. Єфремової у Всеукраїнському фольклорно-етнографічному часописі «Народознавство» вийшла рецензія А. Іваницького «Пісні древлянського краю», у якій зауважено, що це дуже масштабна і потрібна праця, коротко охарактеризовано її структуру, принцип укладення та покажчики, які супроводжують збірку [2, с. 14]. Автори рецензій до обох збірок не торкаються питань специфіки віршування пісень.

У вступі та статтях до кожного жанру збірки укладачка подекуди наводить складочислові особливості поетичних строф (віршової ритміки) та строфічної будови. Особлива увага звертається на це в розділах балад, необрядової пісенної лірики, соціально-побутових та історичних пісень. Спостереження ці зроблені лише з огляду на музичні особливості пісень.

Метою нашого дослідження є вивчення специфічних рис віршування українських народних пісень.

Нами проаналізовано календарно-обрядові, соціально-побутові та побутові пісні збірок за такими параметрами: особливості ритміки, рими, строфіки та фоніки. Виявлено ряд рис віршування, спільних та відмінних для кожного з жанрів та всіх пісень загалом.

Календарно-обрядова лірика аналізованих збірок має і ряд спільних для всіх творів особливостей, і відмінні риси. Спільними переважно є особливості строфіки, а саме тип римування – суміжне та дворядкова або чотирирядкова строфічна будова в більшості пісень усіх циклів. Також рима або за її відсутності клаузули переважно жіночі і чоловічі

або жіночо-чоловічі, якщо рима є, то вона найчастіше точна, іменникова, дієслівна або поєднуються обидві. Рідше з'являються дактилічні рими або клаузули. Часто в піснях трапляється і внутрішня рима. Наприклад, у веснянці «Ой травко-муравко» (*курсив наш* – Н. Б.):

– Ой травко-муравко,
Чом же ти не зелена?

Чи коники потоптали?

Чи гусоньки пощипали? [3, с. 7].

А далі ще: жовтими-золотими, личаними-рядняними. Або в колядці «Красная панна сад садила»:

Красная панна сад садила,

Щедрий вечор, святий вечор!

Сад садила, Бога просила:

– Зроди, Боже, вишню й черешню,

Вишню й черешню, білую березу [4, с. 78].

Те ж саме в колядках «Бігла теличка із березничка», «Ой під вербою, під похильною» (вербою – похильною, грає – співає, любила – купила, любила – зробила, любила – навчила, паниче – хлопче), «Ой дядьку, дядьку, на твоєм дворку» (паниченьку – на кониченьку, на дворку – яворко, ходить – водить – носить – просить тощо), «А в полі, в полі, біля дороги» (жала – клала, молодців – білоцерковців) та інших.

У багатьох піснях серед фонологічних особливостей асонанс «а»-«о», рідше «и». Характерні також повтори окремих слів, словосполучень чи й цілих рядків, особливо повторення останнього рядка попередньої строфи в першому рядку наступної. Такі повтори впливають на строфічну будову пісень: з дво- або чотирирядкових вони стають три- або шестирядковими.

Відмінними рисами веснянок, купальських пісень, колядок та щедрівок є їхня ритмічна будова. У веснянках, наведених в обох збірках, переважає шести- або восьмискладник різної будови (3+3), (4+2), (2+4), (4+4), також вони поєднуються. У збірці за редакцією А. Пуця вони змінюються три-, п'яти-, семи- чи дев'ятискладником в окремих рядках. У «Народних піснях Житомирщини» знаходимо веснянки з десяти- або одинадцятискладниками з будовою (5+5)₂, (5+6)₂.

Веснянка «А ми поле виорем» схожа за типом з «А ми просо сіяли». Ще О. Потебня в першому томі монографії «Пояснення малоросійських та споріднених народних пісень» зазначав, що розмір пісні «А ми просо сіяли» – (4+3+3) [5, с. 45].

Купальські пісні збірки «Пісні рідного села» мають переважно розмір (5+4)₂, крім пісні «Ой за гору сонечко сідає» розмір (4+4+3)₂, за винятком 1-го і 4-го рядків, в останніх трьох змінюється на (4+4+4). О. Потебня зауважував, що розмір (5+4)₂, у якому другий метр може «розтягуватись» до п'яти складів, настільки ж характерний для весняних і літніх дівочих пісень, як розмір (5+5)₂ з приспівом – для колядок [5, с. 231]. У збірці «Народні пісні Житомирщини» трапляються також купальські пісні, складені дванадцятискладовим розміром з будовою (6+6)₂, як от у пісні «Купайло, Купайло, де ж ти зімувало», а також десятискладовим з будовою (4+6)₂ у пісні «Ой кувала зозуленька, кувала».

О. Потебня в другому томі праці «Пояснення малоросійських та споріднених народних пісень» підкреслював, що вірш малоруської колядки, частково й однакової за змістом щедрівки є (5+5) з приспівом [6, с. 1]. У збірці А. Пуця рефрен переважно чотирискладовий, хоча О. Потебня писав, що приспів може починатися з чотирьох-, п'яти- чи трискладової стопи. Він поділяв будову приспіву на три типи. Перший із яких рефрен, що складається з чотирьох складів, наприклад «Ой дай Боже» [6, с. 1], – саме такий зустрічається в обох аналізованих збірках пісень. Проте в збірці «Народні пісні Житомирщини» трапляються й інші рефрени «Святий вечір», що також складається з чотирьох стоп, але є й набагато ширші, наприклад «Ой радуйся, земле, світ новий народився» з варіантом кінця строфи «син Божий народився» тощо. Винятком за будовою у збірці «Пісні рідного села» є лише колядка «Бігла теличка із березничка», розмір (5+5)+4+(4+5)+4+7*4+4+(4+4). Варто зауважити, що в збірці Л. Єфремової вона знаходиться в розділі дитячих пісень.

У збірці А. Пуця тільки одна щедрівка, яка має розмір (4+4). Цим самим розміром складено багато щедрівок, що увійшли до збірки Л. Єфремової, з-поміж них «Щедрик, щедрик, щедрованка», «Прилетіла ластівочка», «Щедрий вечор, добрий вечор».

Соціально-побутові пісні збірки «Пісні рідного села» поділені так: історичні й козацькі, чумацькі, рекрутські й солдатські. У збірці «Народні пісні Житомирщини» цей розділ названо так: «Соціально-побутові та історичні пісні». Усі вони мають і спільні, і відмінні риси. Простежимо їхні особливості.

Історичним і козацьким пісням збірок притаманні такі спільні риси: переважно дворядкова або чотирирядкова строфічна будова, римування суміжне або перехресне в чотирирядкових строфах. Рима переважно жіноча, хоча інколи з'являються чоловіча, дактилічна, жіночо-чоловіча, найчастіше іменниково-дієслівна, не завжди точна (особливо у чотирирядкових строфах). Наприклад, у пісні «Ой з-за лісу, з-за чорного» (*курсив наш – Н. Б.*):

Ой з-за лісу, з-за чорного,

З-за темного гаю.

Ой крикнули козаченьки:

«Втікаймо, Нечая!» [3, с. 26].

Ми виокремили лише точну риму, два ж рядки не римуються між собою. Те ж саме й у піснях «Я сьогодні тут», «По городку ходжу», «Ой чи будеш, дівчинонько», «Тиха вода, тиха вода», «Ой гаю, мій гаю» та ін. Фонологічному рівню властиві асонанси «а»-«о», «и». Властиві численні повтори слів, словосполучень і навіть цілих рядків, а також вживання зменшено-пестливої лексики, що впливає на розмір пісні та частково на її строфічну будову.

Відрізняються пісні розміром, який коливається від п'ятискладника до шістнадцятискладника різної будови. В одній пісні може поєднуватись кілька розмірів, наприклад, шести- та восьмискладник, дванадцяти- і чотирнадцятискладник будови (6+6)+(8+6), чотирнадцяти- і шістнадцятискладник типу (8+6)+(10+6).

Чумацьким, рекрутським та солдатським пісням збірок притаманні такі спільні риси: особливості рими, переважно жіночої, хоча двом останнім жанрам притаманні також дактилічні та чоловічі клаузули. Зовнішня рима найчастіше іменниково-дієслівна та не завжди точна, іноді відсутня взагалі, через що і тип римування точно визначити неможливо. На рівні строфіки найчастіше трапляється чотирирядкова строфа з римуванням типу *абвб*, хоча іноді повтор рядків двічі спричиняє появу трирядкової (замість дворядкової) і, відповідно, тип римування *aaa ббб* і т. д. або ж з чотирирядкової

строфи утворюється шестирядкова. Дуже часто на ритмічну будову пісень, їхній розмір впливає вживання вигуків «гей», «ой» («Ой чумаче, чумаче», «Ой горе тій чайці», «Ой у полі та два явори», «Синє море засинілося», «Ти, береза, суха, не зелена», «Ой у полі, в полі», «Ой поля ж ви, поля», «Ой за двором, за двором»), а в деяких він повторюється в кожній строфі та півстрофі. Наприклад, у пісні «Ой із-за гори» (*курсив наш – Н. Б.*):

Ой із-за гори,
Ох із-за кручі
Та скриплять вози, йдучи,
Гей, та скриплять вози,
Ой, ярма брязчать,
Да вони ремегають [4, с. 564].

Багатьом чумацьким, рекрутським та солдатським пісням, як і історичним, властиве вживання зменшено-пестливої лексики, а також повної нестягненої або неповної стягненої форми прикметників, дієприкметників, займенників, що характерно для народнопоетичної мови. Щодо фонологічного рівня, то більшості пісень названих жанрів властиві асонанси «а»-«о», рідше «и»-«і» та алітерація шиплячих, свистячих, а в рекрутських та солдатських ще й «р».

Відрізняється ритмічна будова пісень. Найчастіше в одній пісні поєднується кілька розмірів. У цих жанрах трапляються розміри від шести-, семи-, восьми-, дев'яти- до тринадцятискладників різної будови, проте найчастіше вжито десяти- та дванадцятискладники, які поєднуються з іншими.

У збірці А. Пуця до побутових зараховано пісні про кохання та жартівливі. Збірка Л. Єфремової має інший поділ: побутові виділені окремим розділом, а жартівливі наводяться разом із танцювальними. Тому є сенс розглядати кожен жанр окремо.

Пісням про кохання збірок притаманні такі спільні риси: кінцева рима переважно жіноча, хоча трапляються чоловічі та жіночі клаузули, дієслівно-іменникова, переважно точна. Фонологічні особливості теж об'єднують спільними ознаками асонансу «а», «о», «е» та алітерації найчастіше шиплячих. На строфічну будову впливає повтор рядків однієї строфи. Найчастіше тут трапляється чотирирядкова або шестирядкова строфа, яка утворюється саме завдяки повторам рядків. Римування переважно перехресне типу *абвб гдед* або *абвбвб і т. д.* («Ой ти, дівчино», «Зозуля кувала», «В кінці греблі шумлять верби», «Ой одну люблю, другу люблю», «Ой вийду я за ворота», «Дівчино моя» та ін.). Хоча є пісні і з суміжним («Попід мостом трава росла», «Їхав козак дорогою», «Ой вийду я на вулицю, гукну») або потрійним римуванням («Чого, соловей, не рано встаєш»), а трапляються й такі, де змінюється кілька типів римування. У пісні «Журба ж мене сушить» тип римування не є чистим, змінюється з перехресного на всеохопне або суміжне.

Є також пісні, у яких через відсутність кінцевої рими тип римування практично визначити неможливо, як от «Зайшло сонце, зайшло ясне»: «Зайшло сонце, зайшло ясне / За сад-виноград... / Цілуйтеся, милуйтеся / Цей останній раз» [3, с. 67], але в пісні є внутрішня рима (*курсив наш – Н. Б.*).

Відмінним є віршовий розмір пісень: від восьми- до п'ятнадцятискладника з різною будовою. Переважно в одній пісні – один розмір, подекуди поєднуються два, але бувають і такі, де розмір відрізняється майже в кожній строфі, напр., у пісні «Ой учора орав» віршовий розмір змінюється, з десяти-, одинадцяти- на дванадцятискладник, або навпаки,

з різною будовою. Для дотримання того чи того розміру найчастіше вживається зменшено-пестлива лексика, а також стягнені чи нестягнені форми прикметників.

Жартівливим пісням Житомирщини в збірках, що розглядаються, властиві такі спільні риси: рими переважно жіночі або жіночо-чоловічі, іменниково-дієслівні, переважно точні. Чотири- або шестирядкова строфічна будова. Римування може бути і перехресним типу *абвб* («Ой зацвіла синя квітка») або *абаб* («Якби я був полтавським соцьким»), і суміжним та навіть суцільним *аааа бббб* («Пішов би я погуляв», «Ой мати, мати, мати», «З очерету качки гнала»). Трапляються також внутрішні рими, як от у пісні «Вітер віє, сонце гріє» (*курсив наш – Н. Б.*): «... Молотити, ні косити, / Жати не нагнеться...» [3, с. 129] або «Ой мамцю моя»: «... Було тоді *вчити-бити*, / Як маленька була! // ... Не старого, не малого, / Козаченька молодого!» [4, с. 620].

Відмінним є віршовий розмір: від восьми- до сімнадцятискладника, на нього впливають подвійні повтори рядків або півстроф. Характерно, що на відміну від ліричних пісень тут практично не вживається зменшено-пестлива лексика та стягнені або нестягнені форми прикметників, дієприкметників тощо.

Кожен із проаналізованих жанрів народних пісень Житомирщини у збірках, укладених А. Путем, Л. Єфремовою, має свої відмінні риси в ритмічному малюнку, особливостях рими, строфіки та фоніки. Найчастіше ці відмінності виявляються саме у віршовому розмірі пісень. Навіть пісні одного жанру відрізняються за розміром. Якщо у календарно-обрядовій ліриці можна виокремити хоча б ряд пісень (колядок, щедрівок, купальських) зі спільним розміром, то в соціально-побутовому циклі та в побутових піснях вони істотно відрізняються. Це спричинено тим, що в перших із названих, стабілізується обряд, тут важко відійти від встановлених рамок виконання, визначених звичаями та традиціями, у соціально-побутових передається життя різних верств населення, його біди та складнощі, тому не завжди можливо дотримуватись розміру, адже вставні слова, вигуки, які відображають емоції, виникають спонтанно, а в ліриці про кохання, у ній кожне слово – відображення тонких відтінків почуттів, емоцій, які переживають закохані, є також багато пестливих слів, вигуків.

Спільними ознаками всіх циклів можна назвати особливості рими, найчастіше вона жіноча або жіночо-чоловіча, іменникова, дієслівна або їх поєднання, не завжди точна. У строфіці теж багато спільного, найчастіше зустрічаються пісні з чотири- чи шестирядковою строфічною будовою. Відмінними є лиш пісні календарно-обрядового циклу, де переважає дворядкова строфічна будова. Римування переважно перехресне типу *абаб* за умови точної рими та *абвб*, якщо кінцева рима неточна, або суміжне *аа бб* тощо. Спільними є й фонологічні риси. Найчастіше пісням усіх циклів притаманні асонанси «а»-«о», рідше «и»-«і» та інші. Своєрідною є й алітерація, характерна для чумацьких пісень, наприклад, шипляча на «ч», «ш», а пісням про кохання «л», «р».

Отже, пісні збірок «Пісні рідного села» та «Народні пісні Житомирщини» хоч і різняться за змістом, мають багато і відмінних, і спільних рис у своїй внутрішній поетичній будові. Спостереження над особливостями віршування народних пісень поглиблює розуміння жанрової специфіки, змісту творів, динаміки функціонування традиційної нематеріальної культури і становить мету подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пісні рідного села / Упоряд. А. Путь. – К. : Мистецтво. – 1987. – 151 с. / Рец. : Федас Й. Досліджується... казка // Друг читача. – 1987. – 30 лип. – С. 6
2. Іваницький А. Пісні деревлянського краю. Народні пісні Житомирщини (з колекцій збирачів фольклору) / А. Іваницький // Народознавство. – 2012. – № 82. – С. 14.

3. Пісні рідного села / Упоряд. А. Путь. – К. : Мистецтво. – 1987. – 151 с.
4. Народні пісні Житомирщини (з колекцій збирачів фольклору) / Упорядкув. та вступ. стаття Л.О. Єфремової; НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К. : Наук. думка, 2012. – 723 с. : ноти, карти
5. Потебня А.А. Объяснение малорусских и сродных народных песен: Веснянки / А.А. Потебня. – Варшава, 1883. – Т. 1. – 274 с.
6. Потебня А.А. Объяснение малорусских и сродных народных песен: Колядки и щедровки / А.А. Потебня. – Варшава, 1887. – Т. 2. – 810 с.
7. Білоус Н.М. Земля їх наша народила (з фольклорних записів на Житомирщині) / Н.М. Білоус ; за ред. С.О. Пультера // Поліський дивосвіт. Література рідного краю : Житомирщина : Посібник-хрестоматія в 2-х ч., Ч. I : Критичний огляд. – Житомир. – 2000. – С. 30–37.
8. Бурячок А.А., Гурин І.І. Словник українських рим / А.А. Бурячок, І.І. Гурин // Відпов. ред. Е.П. Кирилюк. – К. : Наук. думка. – 1979. – 338 с.
9. Качуровський І. Строфіка / Ігор Качуровський. – К. : Либідь. – 1994. – 272 с.
10. Качуровський І. Фоніка / Ігор Качуровський. – Мюнхен. – 1984. – 208 с.
11. Колесса Ф.М. Ритміка українських народних пісень // Музикознавчі праці. – К. : Наук. думка. – 1970. – 415 с.
12. Словник тропів і стилістичних фігур [Текст] / авт.-уклад. В.Ф. Святовець. – К. : Академія. – 2011. – 172 с.
13. Штокмар М.П. Исследования в области русского народного стихосложения / М.П. Штокмар. – М. : Изд-во Академии наук СССР. Институт мировой литературы им. А.М. Горького, 1952. – 424 с.

REFERENCES

1. Songs of native village (1987), *Pisni ridnoho sela* / Uporiad. A. Put. – Kyiv : Mystetstvo. – 151 p. / Rec. Fedas J., “Doslidzhuetsia... kazka”, *A fairy-tale is probed* // Druh chytacha. – 30 Lyp. – pp. 6.
2. Ivanytskyi, A. (2012) “Songs of derevlyanskyi kraj. Folk songs of Zhytomyrschyny (from collections of zbirachiv of folk-lore)”, *Pisni derevlianskoho kraiu. Narodni pisni Zhytomyrschyny (z koleksii zbyrachiv folkloru)* / Rec. A. Ivanytskyi // Narodoznavstvo. – № 82. – pp. 14.
3. Songs of native village (1987), *Pisni ridnoho sela* / Uporiad. A. Put. – Kyiv : Mystetstvo. – 151 p.
4. Songs of derevlianskyi kraj. Folk songs of Zhytomyrschyny (from collections of zbirachiv of folk-lore) (2012), *Narodni pisni Zhytomyrschyny (z koleksii zbyrachiv folkloru)* / Uporiadkuv. ta vstup. stattia L.O. Yefremovoi; NAN Ukrainy, IMFA im. M.T. Rylskoho. – Kyiv : Naukova dumka, 2012. – 723 p.: noty, karty
5. Potebnia, A.A. (1883) “Explanation of small Rus and related folk songs: Caddis flies”, *Obiasnenie malorusskikh i srodnykh narodnykh pesen: Vesnianki*. – Warshawa. – Vol. 1. – 274 p.
6. Potebnia, A.A. (1887) “Explanation of small Rus and related folk songs: Christmas carol and schedrovki”, *Obiasnenie malorusskikh i srodnykh narodnykh pesen: Koliadki i shedrovki*. – Warshawa. – Vol. 2. – 810 p.
7. Bilous, N.M. (2000) “Our native land gave them (from folk-lore records on Zhytomyrschyna)”, *Zemlia yikh nasha narodyla (z folklornykh zapysiv na Zhytomyrschyni)* // Poliskyi dyvosvit. Literatura ridnoho kraiu: Zhytomyrschyna: Posibnyk-khrestomatia in 2 parts. Part I : Krytychnyi ohliad / za red. kand. ped. nauk S.O. Pultera. – Zhytomyr. – pp. 30–37.
8. Buriachok, A.A., Gurin, I.I. (1979) “Dictionary of the Ukrainian rhymes”, *Slovnnyk ukraïnskykh rym*. – Kyiv : Naukova dumka. – 338 p.
9. Kachurovskii, I. (1994) “Strofick”, *Strofika*. – Kyiv : Lybid. – 272 p.
10. Kachurovskii, I. (1984) “Fonce”, *Fonika*. – Munkhen. – 208 s.

11. Kolessa, F. (1939) "Studies about the poetry of T. Shevchenko", *Studii nad poetychnoiu tvorchistiu T. Shevchenka*. – Lviv–Kyiv. – 387 p.
12. Dictionary of tropes and stylistic figures, Text (2011), *Slovnnyk tropiv i stylistychnykh figur, Tekst / avt.-uklad.* V.F. Sviatovets. – K. : Academia. – 172 p.
13. Shtokmar, M. P. (1952) "Researches in area of Russian folk versification", *Issledovaniia v oblasti russkogo narodnogo stikhoslozheniia / Izd-vo Akademii nauk USSR. Institut mirovoi literatury im. A.M. Gorkogo*. – Moscow. – 424 p.

УДК 821.161.2–94 «19»

ДИСКУРС ОЛЕСЯ ГОНЧАРА ПРО ЛІТЕРАТУРУ В ЙОГО ЩОДЕННИКАХ

Вельможко Я.Ю., здобувач

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

velmzhko1979@rambler.ru

У статті йдеться про погляди Олеса Гончара про літературу, зокрема простежується його ставлення до питань реалізму, модернізму, поезики, свободи творчості, до яких письменник звертався в своїх теоретичних міркуваннях та реалізовував у творчості органічно із загальномистецькими європейськими тенденціями. Наголошується на увазі письменника до творчості таких західноєвропейських митців, як А. Камю, Ж.-П. Сартр, Ф. Кафка.

Ключові слова: література, щоденник, реалізм, модернізм, поезика, свобода творчості.

ДИСКУРС ОЛЕСЯ ГОНЧАРА О ЛИТЕРАТУРЕ В ЕГО ДНЕВНИКАХ

Вельможко Я.Ю.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

velmzhko1979@rambler.ru

В статье идет речь о взглядах Олеса Гончара на литературу, в частности прослеживается его отношение к вопросам реализма, модернизма, поэтики, свободы творчества, к которым писатель обращался в своих теоретических размышлениях и реализовывал в творчестве органически с общетворческими европейскими тенденциями искусства. Делается акцент на внимании писателя к творчеству таких западноевропейских мастеров слова, как А. Камю, Ж.-П. Сартр, Ф. Кафка.

Ключевые слова: литература, дневник, реализм, модернизм, поэтика, свобода творчества.

THE DISCOURSE ON LITERATURE IN DIARIES OF OLES HONCHAR

Velmzhko Ya. Yu.

Zaporizhzhya National University, Zhykovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

velmzhko1979@rambler.ru

Literature is one of the ways of reflection of the world. The literature of the XX century confirms this finding thanks to experiences of writers. Ukrainian writer Oles Honchar is one of them. His views on arts and literature are very important in his diaries. The writer lived in the soviet time, when socialist realism was called the only correct method. But Oles Honchar ignored questions of development of socialist realism in his thoughts on literature. National question in literature was very important for him. Definition "socialist" was political for Honchar. We can name some steps of evolution of thoughts on literature in Honchar's diaries. First – 40-50 years of XX century. It was the time when Oles Honchar began his road in high literature and began with novel. It was the formation of aesthetic taste and acquisition of artistic skills. Notes about literature of these years were as emotion from impression.

60-80 years is the next step. These notes illustrate philology thoughts, theoretical thinking about specific in literature, about its development. In the 50-60th years there was a big evolution in Honchar's views on literature. It was the time of struggle, because there were such who didn't want progressive development of literature and didn't permit new creative thoughts.

Notes of 90th is the next step. They illustrate thoughts about his works and about development of literature in general. Honchar gave priority to artistry. He explained the concept of “poetic realism” theoretically and in his artistic creativity.

The problem of style was most relevant for Honchar. He made the step to modernism. Three titans of modernism – Camus, Sartre, Kafka – were for him the unique example. Oles Honchar’s creativity showed evolution of an artist of the twentieth century.

Key words: literature, diaries, realism, modernism, poetics, freedom of art.

Як відомо, у ХХ ст. утвердилося розуміння літератури як “однієї з форм художнього опанування світу, як творчої діяльності, що належить мистецтву, але разом із тим є таким різновидом художньої творчості, яка посідає в системі мистецтв особливе місце; це прикметна позиція літератури, зафіксована у вживаній формулі “література і мистецтво” [5, с. 453–454]. У статті йдеться про погляди Олесь Гончара на літературу, зокрема простежується його ставлення до питань реалізму, модернізму, поезики, свободи творчості, до яких письменник звертався у своїх теоретичних міркуваннях та реалізовував у творчості органічно із загально-мистецькими європейськими тенденціями. Наголошується на увазі письменника до творчості таких західноєвропейських митців, як А. Камю, Ж. Сартр, Ф. Кафка.

Неабиякий внесок у розробку цих питань зробили письменники ХХ ст. на підставі власного творчого досвіду. До таких належав і Олесь Гончар. Його погляди на літературу й мистецтво є чи не ключовими в щоденникових записах. Сприйняття та осмислення їх відбувалася відповідно до того, як змінювався статус письменника, якими були його естетичні вподобання. Прикметно, що Олесь Гончар ніколи не називав себе радянським письменником, а підкреслено українським і літературу називав українською чи білоруською, казахською, грузинською тощо. Характерним є й те, що в роздумах про розвиток літератури він ігнорував питання її соцреалістичного розвитку, партійності. Проблема народності в письменника була відмінною від соцреалістичного канону.

Зазначимо, що характерною ознакою щоденників Олесь Гончара є те, що поняття “радянський” для нього було лише політичним, як і його похідне – соцреалізм. З часом, коли науковці дійшли висновку про необхідність досліджувати явище соцреалізму, оскільки в історії літератури воно існувало, з’явилися напрацювання, наприклад, Ганса Гюнтера, де висловлювались думки, суголосні Гончаровим роздумам: “...оскільки життєву реальність силоміць не можна привести до гармонії, зусилля переносяться на створення прекрасного видимого, тобто естетичними засобами створюється ілюзія гармонійної єдності... мистецтво перетворюється на інструмент естетизації дійсності. Межі між мистецтвом і немистецтвом є умовними” [3, с. 8].

Відчуття ілюзії від соціалістичного мистецтва Олесь Гончар пережив, очевидно, ще в студентські роки. Принаймні, від часу, коли ним були започатковані щоденникові записи, про це вже не мовиться. Вкажемо й на те, що в такому фундаментальному дослідженні, яким є збірник наукових праць відомих зарубіжних філологів під назвою “Соцреалістичний канон”, ім’я Олесь Гончара згадується лише один раз. Відома дослідниця радянської літератури Г. Белая, вибудовуючи корпус творів, об’єднаних під дахом “соцреалістичної епопеї”, наголосила: “...до жанру роману-епопеї зараховували “Необыкновенное лето” К. Федіна, “Бурю” і “Девятый вал” І. Еренбурга, трилогію К. Симонова “Живые и мертвые”, книгу “Сотворение мира” В. Закруткіна, а також такі твори про героїзм радянських людей в роки Великої Вітчизняної війни, як “Молодая гвардия” Фадєєва, “Прапорonosці” Гончара і ін.” [4, с. 862]. Г. Белая підтримувала тісні контакти з науковцями України, а тому добре знала історію виходу в світ “Собору”, як і позицію Олесь Гончара, зокрема те, що він ніколи не захоплювався соцреалістичними вимогами. Його шлях у літературі був альтернативний, а еволюція відзначалась тою “інакшістю”, що була співвідносна з найповнішими літературознавчими тенденціями, особливо 1960-х рр., коли література мала визначення «мистецтво слова». На цьому наголосила

М. Коцюбинська вже самою назвою своєї монографії “Література як мистецтво слова” [6, с. 7], що була затребувана не лише науковою, але гуманітарною сферою загалом.

Не менш значущим було тритомне видання “Теорії літератури”, виконане науковцями Інституту літератури ім. М. Горького у 1962–1965 рр. Чи не вперше в радянському літературознавстві наголошувалось на тому, що “багато в чому експериментальний характер “Теорії літератури” визначив неминучу різномірність розділів, що входять до неї. Спільність вихідних положень не виключає наявності в цих розділах різних позицій із окремих питань і різних співвідношень між теоретичним та історичним. Чимало дискусійного і в самому висвітленні матеріалу – розробка складних і маловивчених проблем без цього неможлива” [9, с. 5]. Якщо зважити на те, що на тлі перебудови свідомості були заявлені проблеми-новації, а саме: “Художній образ і дійсність”, “Внутрішня структура образу”, “Розвиток образної свідомості в літературі”, “Образ і художня правда”, “Предмет і призначення мистецтва і літератури”, і ці ідеї витали у філологічній сфері, тоді зрозумілими є мета і напрям еволюції Олесь Гончар – митця і науковця. І вилилось це передусім у щоденниковій формі.

У другій половині 1960-х рр. письменник занотував у щоденнику: „тільки коли перейдено звуковий бар’єр слави, аж тут починається справжня творчість” [1, с. 410]. Додамо, що з цього часу в щоденнику ведуться глибокі, серйозні розмови про літературу, передусім українську, її розвиток, про її чинники, важливість для духовного розвитку людини. Умовно в щоденникових роздумах Олесь Гончар про літературу можна, на наш погляд, виокремити декілька етапів. Перший із них – 40-і та 50-і роки, коли письменник стрімко ввійшов у високу літературу, розпочавши свій шлях ледь не з „коронного” жанру – роману. Це був час вибору свого кола, оточення, формування естетичних уподобань, удосконалення художньої майстерності. Записи про літературу в ці роки мали здебільшого характер емоційних, образних вражень. Це свідчило про те, що думки про літературу визрівали. А тому записи наступного етапу – 60–80-х рр. – озвучують філологічно-письменницько-щоденникові роздуми, теоретизування щодо специфіки літератури, її розвитку і значення. Те, що Олесь Гончар на рубежі 50–60-х рр. пережив потужну еволюцію у поглядах на літературу, вилилось не лише в пошук нових тенденцій, форм, чи оновлення поезики. На часі була жорстока боротьба з ортодоксами, які намагалися стримувати прогресивний розвиток літератури, утворити своєрідний мур, за який не могла проникнути свіжа творча думка. Красномовним з огляду на цей факт є запис у щоденнику від 1966 р.: ”Якщо не можеш мати те, що любиш, люби те, що маєш”.

„Завтра з’їзд письменницький. Почувається, що це буде битва за літературу. І битва за мову” [1, с. 702] . Запис розділений на дві частини – між першим реченням і наступним – інтервал. На наш погляд, філософсько-прикладний зміст першої фрази зводиться, поперше, до певного підсумку: світ буття в літературі, по-друге, до настанови для себе, перед боями за „справжню”, за висловом Олесь Гончар, літературу.

Записи в щоденнику 90-х рр. мають підсумковий характер і щодо власного творчого надбання, і щодо розвитку літератури в цілому.

Однією з прикметних рис щоденника Олесь Гончар є те, що в ньому майже не згадуються дискусії, які в 60-і, та й 70-і рр., велися дуже часто, особливо на сторінках “Літературної газети” та інших видань. Зокрема це стосувалося питань народного, робітничого характеру, історичної романістики, жанру роману, новели, стилю. Те, що Олесь Гончар був ознайомлений із цими матеріалами, сумніву не викликає, але безсумнівним є й інше – без “справжньої”, за висловом Олесь Гончар, літератури не могла розвиватись і наука про літературу. Письменник уважно слідкував за тим, як розвивалась література в союзних республіках – Прибалтиці, Грузії, Вірменії, що і як писали Айтматов, Распутін, Белов. На часі було досягнення національної специфіки,

народного характеру, нової якості народності, хоч би як чиновництво намагалось зупинити цей процес. Від високої літератури Олесь Гончар зробив крок до високої теорії.

Осягнення змісту літератури письменник розпочав із питання про її народну специфіку. Записи в щоденнику дають підстави для висновку, що позиція молодого письменника в цьому питанні була відмінною від усталеної, від того, як вона трактувалася радянськими ідеологами. Як відомо, у процесі формування засад соціалістичного реалізму категорія народності була витіснена в маргінальні партійним класовим підходом до літератури. Олесь Гончар розвиває в собі відчуття народності в її класичному розумінні: "Не слабкість, а сила Яновського і Стельмаха в їх уважності до народної поетики, до мови, до фольклорних багатств... Перевіряти твори народом. Можна виявити долю книг, які працюють, діють, а які лежать баластом на полицях магазинів. Перевірка в народі, може, не кожному буде вигідна, але кожному буде корисна і повчальна" [1, с. 133].

Найбільш пріоритетними для Олесь Гончара залишаються питання художності, поетики. Якихось нових форм у цьому напрямі письменник у щоденнику не занотував. Сенсацій у тому, що він повертався до класичних форм поетики. Так, письменник акцентує на важливості синтезу мистецтв у зв'язку із роздумами про творчість відомого російського художника Іллі Глазунова: "Йому, на мій погляд, вдається художній синтез рубльовських традицій з сучасністю. (...) Його могутні алегорії, символіка, не втрачаючи націон[ального] коріння, в той же час виражають дух (часто трагічний дух) сучасної людини" [1, с. 297–298].

Пошуки шляхів оновлення поетики літератури ґрунтувалися на надзвичайно динамічній еволюції її осмислення й переосмислення. З-поміж порушених проблем чи не найбільш актуальною була проблема стилю: "Справді, людина – це стиль. Де відомий наш пишномовець пише: "хижим птахом вилупилась думка", я б просто сказав: "він подумав" [1, с. 387].

Якщо звернутися до щоденникових записів Олесь Гончара "альпійського" періоду, то в них автор виписав жорстоке обличчя війни, з відчуттям страху смерті, бажанням знищити фашизм як вселюдське зло, скорботою за тими, хто загинув за крок до кінця війни, а ще кров, смерть, суворий побут війни. І все це на тлі буяння весни, що посилювало трагізм того, що відбувається. Проте в романі "Прапорonosці" ці записи лише вигадувались, бо тут діяли закони художньої літератури. Полемізуючи О. Адамовичем, і навіть із В. Биковим, а також іншими письменниками, що надавали перевагу "суворому реалізмові", Олесь Гончар вдається до теоретизування, у якому розкриває не лише перевагу "поетичного реалізму", але зміст і силу мистецтва загалом: "Мистецтво має свої закони. Його взаємини з дійсністю завжди специфічні, складні й ніколи не повинні бути її натуралістичним зображенням, тобто фотографуванням. Навіть про потворне в житті твір має бути прекрасним – ось у чому сила мистецтва, коли хочете – магія художності, в усіх випадках – чи йдеться про позитивне, чи негативне – твір має приваблювати нас своєю внутрішньою гармонійністю, яку так добре відчували античні майстри і майстри Ренесансу, завжди в творі, якщо йдеться про літературу, читач має відчувати красу слова, досконалу стилістику... У цьому вся суть" [3, с. 137–138].

Якщо додати до цього емоційну піднесеність з огляду на перемогу митців, що сповідували ідеали "поетичного реалізму" (на письменницькому з'їзді 1966 р.), то можна говорити, що Олесь Гончар здійснив і теоретичне, і практичне обґрунтування "поетичного реалізму". За щоденниковими записами письменника, це феноменальне явище, характерне для української літератури, започатковане О. Довженком, Ю. Яновським, набуло розвитку в Олесь Гончара, а з часом у літературі, кінематографі, живописі 1960-х рр. Його чинники, поетологічна сутність, специфіка індивідуального прояву передбачили необхідність подальших теоретичних розробок, нових методик дослідження літератури, а головне –

докорінної перебудови методології. Олесь Гончар у щоденниках зробив і таку спробу, акцентуючи на ролі народнопоетичної творчості, класичного мистецтва і літератури. Він усвідомлював усю складність заявленої ним проблеми, як і те, що для її “обживання” треба не лише володіти новою методологією, але й мужньо витримати чиновницько-літературознавчий натиск з боку “шамот-храпченків”. Олесь Гончар не завжди був задоволений літературознавчими напрацюваннями, оскільки вважав, що в усьому необхідно “будити дух пошуку” [1, с. 418].

Одним із проблемних питань у поглядах на літературу для письменника був модернізм. Як відомо, радянські літературознавці за вказівками партійних чиновників переконували в тому, що модернізм не співвідноситься з соціалістичними цінностями, а тому друкувати ці твори в Радянському Союзі не варто. На хвилі “відлиги” ситуація різко змінилася. Широке коло читачів змогли нарешті ознайомитися з творчістю А. Камю, Ж.-П. Сартра, Ф. Кафки. З’явилися й літературознавчі праці з адекватною оцінкою модерністських явищ. Справжнім бестселером стала монографія про західноєвропейський модернізм відомого українського вченого Д. Затонського.

Не обійшов проблему модернізму і Олесь Гончар, що збіглося з його власними пошуками оновлення поезики, стилю, художніх форм. З цього, власне, й розпочинаються записи про модернізм. Зазначимо, що думки щодо цього питання були суперечливими. Не йдеться про те, що письменник заперечував модернізм чи не сприймав його. Але, як інтелектуал, Олесь Гончар ставив перед модернізмом і його дослідниками запитання, що його хвилювали. Звідси сумнів письменника: “на Заході – за синтез реалізму і кафкіанського... модернізму” [1, с. 320].

На наш погляд, серед метрів модернізму Олесь Гончар надавав перевагу творчості Ф. Кафки. Безумовно, вражали пророцтва Ф. Кафки, коли в “Процесі” та інших творах він створив прообраз тоталітарної системи з її механізмами знищення життя. Це був прообраз і гітлерівської Німеччини, і країн соцтабору. Олеся Гончара вражала вишуканість поезики Ф. Кафки, його художня майстерність. Наскільки суголосним був письменник у сприйнятті Ф. Кафки зі світовими тенденціями, може свідчити порівняння щоденникових записів Олеся Гончара і лекції про Ф. Кафку В. Набокова, на той час, у 1960-і рр., ще не видані.

Аналізуючи оповідання Ф. Кафки “Перетворення”, В. Набоков наголосив на тому, що будь-який видатний твір мистецтва – фантазія, оскільки відтворює неповторний світ неповторного індивіда. Але, називаючи ці історії фантазіями, люди просто мають на увазі, що зміст історій розходиться з тим, що заведено називати реальністю” [7, с. 326]. Надалі В. Набоков зробив спробу розібратись у тому, “що таке реальність, щоб виявити яким чином і до якої міри так звані фантазії розходяться з так званою реальністю” [7, с. 326–327]. Це те питання, яким опікувався і Олесь Гончар, коли поставив під сумнів синтез реалізму і модернізму. З одного боку, він сприймає думку Моравія – «найкраще внутрішній світ відтворив Кафка, хоча й додає: так він (*Моравія – Я. В.*) вважає» [2, с. 268]. Навіть власний сон тлумачить у “дусі Кафки” [7, с. 387]. І тут же, без будь-яких коментарів, занотовує ще одну думку Моравія: “Домінуючою в літературі має бути людина, а потім уже її відносини з суспільством (соціальне)” [2, с. 268].

У творчій полеміці з модерністами Олесь Гончар започатковує проблему творчої свободи й розуміння сенсу і ролі літератури. З огляду на це особливу увагу в щоденниках привертають записи про Ж.-П. Сартра. Якщо щоденникові записи про літературу вибудувати у відповідному порядку, то в них проглядає своєрідний діалог із Ж.-П. Сартром щодо осягнення питання “Що таке література?”. Підкреслимо, діалог можна розглядати як гіпотезу, можна вважати його уявним, але переконує в цьому навіть фото 1967 р., коли Ж.-П. Сартр перебував у Києві. На цьому фото – задумливі, з ледь

позначеними посмішками Олесь Гончар і Ж.-П. Сартр. Олесь Гончар слухає Ж. Сартра так, як слухають однодумця.

Отже, есе "Що таке література?" Ж.-П. Сартр створив у ту історичну мить, коли збіглися два суттєві аспекти: необхідність у новому погляді на літературу і відчуття Ж.-П. Сартра, що своїм авторитетом він може внести суттєві корективи. У повоєнний час Ж.-П. Сартр привернув увагу до буття літератури, стосунків між письменником і читачем. Він заявив проблеми оригінальні: "що означає писати?", "чому люди пишуть?", "для кого люди пишуть?", "якою є ситуація письменника 1947 р". Підсумовуючи свої роздуми, Ж.-П. Сартр зазначив: "Ніщо не переконає нас у тому, що література безсмертна; сьогодні її єдина надія на удачу – це надія на перемогу Європи, соціалізму, демократії і миру. І нам необхідно зробити ставку на удачу; якщо ми, письменники, програємо, тим гірше для нас. Але тим гірше і для суспільства" [8, с. 274]. Якщо 1947 р. Олесь Гончар ще не був ознайомлений із думками Ж.-П. Сартра, то в 60-ті рр. він жив цими ж проблемами. Із такими ж думками він подорожував країнами Європи, зустрічався з письменниками різних країн, читав лекції перед зарубіжною аудиторією. Моделлю своєї поведінки він утверджував у світі новий тип письменника, хоча й із Радянського Союзу, проте з душею, відкритою для сприйняття світових творчих надбань. Цьому присвячені численні записи в щоденнику, які свідчать про типологію думки і вчинку українського і французького письменників, які жили в єдиному європейському культурному просторі, сповідуючи багато в чому суголосні ідеали розвитку літератури, розуміння її призначення. Міг погодитися Олесь Гончар із думкою Ж.-П. Сартра, що «через літературу соціальна група переходить до рефлексії та до опосередкованості, вона отримує хвору совість, нестійке уявлення про саму себе, яке вона невпинно намагається змінити й поліпшити. ...Якщо літературі доведеться все-таки стати чистою пропагандою чи чисто розважальною, то суспільство знову загрузне в трясовині миттєвості, іншими словами, в безпам'ятстві життя...» [8, с. 274].

1967 р. Олесь Гончар зустрічався із Ж.-П. Сартром у Києві та Ленінграді. Вочевидь, знаходив з французьким письменником суголосність у таких думках: "Залишається лише побажати, щоб уся література стала такою ж моральною і проблемною... Моральною – але без моралізаторства: нехай вона всього лише показує, що людина – теж цінність, і що питання, які вона перед собою заявляє, – це завжди питання моралі. І головне, нехай література показує людину як особистість творчу" [8, с. 270–271].

Отже, не прив'язуючи себе до політичного поняття «радянська література», Олесь Гончар торував свій шлях, де значним для нього було питання методу, але не соцреалістичного, а індивідуального. Письменник не погоджувався з тим, що його називали романтиком, і вивів власну формулу – поетичний реалізм, зробив спробу її обґрунтувати. Він зробив крок до модернізму. Серед трьох титанів модернізму – А. Камю, Ж.-П. Сартр, Ф. Кафка – здавалося б, не віддавав комусь перевагу Олесь Гончар. Так, із А. Камю він вів приховану полеміку, до Ж.-П. Сартра дослухався і мав із ним діалог, Ф. Кафка вражав його своєю поетикою. Загалом же це була закономірна еволюція художника ХХ ст. Щоденникові записи Олеся Гончара є предметом подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цитуючи за цим виданням, вказуємо том і сторінку: Гончар О. Щоденники : У 3 т. / О. Гончар. – К. : Веселка, 2002. – Т. 1: 1943–1967. – 456 с.; Гончар О. Щоденники: У 3 т. – К. : Веселка, 2003. – Т. 2: 1968–1983. – 607 с.; Гончар О. Щоденники: У 3 т. – К. : Веселка, 2004. – Т. 3 : 1984–1995. – 608 с.
2. Гачев Г. Жизнь художественного сознания : очерки по истории образа. Часть 1 / Г. Гачев. – М. : Искусство, 1972. – 200 с.

3. Гюнтер Ханс. Тоталитарное государство как синтез искусств // Соцреалистический канон: сб. статей / Ханс Гюнтер / [под общ. ред. Х. Гюнтера и Е. Добренко]. – СПб. : Академический проект, 2000. – С. 7–16.
4. Белая Г. Советский роман-эпопея : сборник статей / под общ. ред. Х. Гюнтера и Е. Добренко / Галина Белая . – СПб. : Академический проект, 2000. – С. 853–874.
5. Кожин В. Литература // Литературная энциклопедия терминов и понятий / В. Кожин. – М. : Интелвак, 2001. – С. 453–454.
6. Коцюбинська М. Література як мистецтво слова / Михайлина Коцюбинська. – К. : Наукова думка, 1965. – 318 с.
7. Набоков В. Лекции по зарубежной литературе / В. Набоков. – М. : Независимая газета, 1998. – С. 325–367.
8. Сартр Жан-Поль. Что такое литература? / Жан-Поль Сартр. – СПб. : Алетея, 2000. – С. 466.
9. Теория литературы : основные проблемы в историческом развитии: образ, метод, характер. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 451 с.

REFERENCES

1. By this publishing, we point Volume and page:
2. Honchar, O. “Diaries”, Shchodennyky : In 3 vol., (2002), Vol. 1 : 1943–1967; (2003), Vol. 2 : 1968–1983; (2004), Vol. 3: 1984–1995, Kyiv, Ukraine.
3. Gachev, G. (1972) “Life of artistik conscoiusness : essays about history of image”, *Zhyzn knudozhestvennogo soznaniia : ocherki po istorii obraza*, P. 1, Iskusstvo, Moscow, Russia.
4. Gunter, Kh. (2000) “Totaliter state as sintez artistics”, *Totalitarnoe iskusstvo kak sintez iskusstv // Social realistic canon : articles*, Academic project, S. Petersburg, Russia, pp. 7–16.
5. Belaia, G. (2000) “Soviet epic novel : collection of articles”, *Sovetskii roman-epopeia : sbornik statei*, Academic project, S. Petersburg, Russia, pp. 853–874.
6. Kozhynov, V. (2001) “Literature”, *Literatura // Literature encyklopedia of terms and ideas*, Intelvak, Moskow, Russia, pp. 453–454.
7. Kotsiubynska, M. (1965) “Literature as art of word”, *Literatura yak mystetstvo slova*, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
8. Nabokov, V. (1998) “Lektures about abroud literature”, *Lektsyi po zarubezhnoi litreature*, Nezavisimaia gazeta, Moskow, Russia, pp. 325–367.
9. Sartr, Zh.-P. (2000) “What is literature?”, *Shto takoe literatura*, Aleteia, S. Petersburg, Russia.
10. “The theory of literature : main problems in historical evolution : image, method, character”, *Teoriia literatury : osnovnyie problemy v istoricheskom razvitii : obraz, metod, kharakter*, (1962) Publishing of Academy of science of USSA.

УДК 821.112 – 343:7.041

АРХЕТИПНА ОСНОВА ТА РИТУАЛЬНІ ПАРАЛЕЛІ МІФУ ПРО ІФІГЕНІЮ

Гура Н.П., к. філол. н., доцент

Запорізький національний технічний університет, вул. Гоголя, 64, м. Запоріжжя, Україна

gura.natalya@bk.ru

У статті досліджуються архетипне «ядро» та обрядово-ритуальні аналогії міфу про Іфігенію. Маючи генетичну спорідненість на ідейно-тематичному рівні з ритуалом жертвопринесення, цей міф виходить за межі ритуалу й демонструє наявність ініціаційного сценарію, в основі якого лежить космогонічна ідея ритуальної смерті з наступним відродженням, часто в новій якості. В ініціаційній схемі, виявленій у міфі про ахейську царівну, яскраво виражається символіка природного відродження, що знайшла втілення в архетипі діви-Кори.

Ключові слова: міф, архетип, ритуал, жертвопринесення, ініціація, міфологема.

АРХЕТИПИЧЕСКАЯ ОСНОВА И РИТУАЛЬНЫЕ ПАРАЛЛЕЛИ МИФА ОБ ИФИГЕНИИ

Гура Н.П.

Запорожский национальный технический университет,

ул. Гоголя, 64, г. Запорожье, Украина

gura.natalya@bk.ru

В статье исследуются архетипическое «ядро» и обрядово-ритуальные аналогии мифа об Ифигении. Имея генетическое родство на идейно-тематическом уровне с ритуалом жертвоприношения, этот миф выходит за рамки ритуала и демонстрирует присутствие инициационного сценария, в основе которого лежит космогоническая идея ритуальной смерти с последующим возрождением, часто в новом качестве. В инициационной схеме, обнаруженной в мифе об ахейской царевне, ярко проявляется символика природного возрождения, которая нашла воплощение в архетипе девы-Коры.

Ключевые слова: миф, архетип, ритуал, жертвоприношение, инициация, мифологема.

ARCHETYPAL BASIS AND RITUAL PARALLELS OF IPHIGENEIA'S MYTH

Gura N.P.

Zaporizhzhya National Technical University, Hohol str., 64, Zaporizhzhya, Ukraine

gura.natalya@bk.ru

The article deals with the problem of studying archetypal “core” and ritual analogies of Iphigeneia’s myth. It has genetic relationship on the thematic level with sacrifice ritual, but exceeds its limits and shows initiation scenario which is based on the cosmogonical idea of ritual death with following rebirth in a new capacity. Initiation is one of the main transitional rituals which occurs in any historical epochs, at any stage of social development as it provides the heredity of the culture and generation’s ties. The use of initiation scheme for analysis of Iphigeneia’s myth allows to draw a conclusion, that it has three part structure: “girl-bride”, “priestess in Tauris”, “priestess in Brauron”. The initiation character of this myth is also stressed by the fact, that Iphigeneia’s persecutor is her own father.

In the initiation scheme of Iphigeneia’s myth symbols of natural rebirth are clearly seen and personified by the archetype Kore. It finds dual personification in this myth. On the one hand, it is a metaphor of age-related initiation. The girl gets married and in this case, real people Clytemnestra and Achilles play Demeter’s and Hades roles. On the other hand, it is a metaphor of internal changes. The semblance of Kore’s and Iphigeneia’s myths shows the ties between mythological plots which are a part of common cultural heritage of mankind. They are closely connected with transformation processes such as birth – death – rebirth. Being individual and social significant, these plots kept their urgency.

Key words: myth, archetype, ritual, sacrifice, initiation, mythologem.

Питання співвідношення міфу та літератури є за своєю сутністю амбівалентним: його розгляд передбачає висвітлення двох основних аспектів. По-перше, міфологічний матеріал здавна використовується майстрами художнього слова як джерело універсальних сюжетів та образів, по-друге, найкращі зразки індивідуально-авторської творчості потенційно спрямовані на міфологізацію шляхом традиціоналізації.

Зв'язок між міфом і літературою здійснюється також за допомогою архетипів, які дають змогу виявити загальнолюдські основи художньої творчості й пояснити спадковість та єдність у розвитку світової культури.

Власне міф та його архетипні й ритуальні паралелі, форми літературного використання міфологічного матеріалу, специфіка неоміфологічних текстів, міфопоетичний підтекст є пріоритетними предметами наукового інтересу міфокритики як окремого напрямку розвитку літературознавства, представленого різними концептуальними школами: ритуалізмом, психоаналізом, структуралізмом тощо, а його вивчення має тривалу історію.

Сучасний міфопоетичний дискурс представлений роботами Л.В. Дербеньової [1], О.О. Корнієнко [2], В.Б. Мусій [3], у яких автори позиціонують міфопоетику як сполучну ланку між міфом та літературою та акцентують роль міфу і у світовій культурі загалом, і в актуалізації характерних особливостей розвитку міфопоетичного в певній національній літературі. Дослідження ґрунтуються на твердженні, що міф актуалізується в постміфічній епохи й реалізується в перманентному міфотворенні.

Розглядаючи літературну рецепцію міфу про Іфігенію, сюжет якого став традиційним завдяки універсальності морально-психологічних проблем, осмислюваних у ньому, слід зазначити його позачасову складову. Увійшовши в літературу з усної традиції, образ ахейської царівни, яку принесли в жертву богині Артеміді, став символом громадянської самопожертви та дочірньої відданості. Набувши сталих рис у творах Есхіла, Софокла та Евріпіда, міф про дочку Агамемнона набув поширення в західноєвропейській літературній традиції (твори Ж. Расіна, Й. Гете, Лесі Українки, Г. Гауптмана, І. Лангнер та ін.).

Поширення міфу про дочку Агамемнона в західноєвропейській культурі закономірно обумовлює підвищений інтерес учених до специфіки його переосмислення окремими митцями та загальних характеристик використання загалом.

Однак незважаючи на значну кількість робіт, присвячених дослідженню міфу про Іфігенію, які з'явилися останнім часом у сучасному літературознавстві [4], [5], [6], проблема архетипної основи та ритуального складника цього міфологічного сюжету не набула належного освітлення з позиції досягнень сучасної компаративістики та міфокритики.

Мета цієї роботи полягає у визначенні архетипного «ядра» міфу про Іфігенію та його обрядово-ритуальні «аналоги», а також дослідженні їхнього впливу на літературну рецепцію сюжету.

Здійснюючи трансляцію колективного досвіду від покоління до покоління, ритуал забезпечував безперервне відтворення сакралізованого порядку речей і був наріжним каменем традиційних культур. Головна тема, наявна так чи інакше в будь-якому ритуалі, це тема творення світу [7], [8], [9]. «Це відтворення акту творення в ритуалі (подібне до повторів у казці) актуалізувало саму структуру буття, надаючи їй загалом та в її окремих частинах підкреслено символічний характер, розкриваючи знаковість цієї структури, що і було гарантією безпеки й процвітання колективу» [8, с. 15].

У міфологічних оповідях багатьох народів трапляються варіації на тему сюжету походження Всесвіту з тіла первісної істоти, принесеної в жертву. Один із найбільш давніх сюжетів, у якому відбився космогонічний ритуал, був зафіксований за кілька тисячоліть до нашої ери в Рігведі, давньоіндійському збірнику священних гімнів. Це відомий гімн Пурушасукта, у якому розповідається про принесення в жертву Пуруші, первозданної людини [10, с. 351]. «Будучи актом самопожертви, творчий акт Пуруші стає прототиповим: із цього часу всі жертвопринесення є його повторенням, які відтворюють жертву, вівтар і навіть наслідок того першого жертвопринесення. Іншими словами, згідно

зі своїм макрокосмічним зразком здійснювана людиною мікрокосмічна дія відтворює світ кожним новим жертвопринесенням...» [11, с. 222].

Китайський міф про першолюдину – велетня Паньгу [10, с. 282], скандинавський сюжет про Іміра [12, с. 510] й «давньослов'янські сказання про Рід з “Пісень птаха Гамаюна” та “Голуб'ячої книги”» [13, с. 29] – аналогічні за змістом і ритуальним значенням міфу про Пуруші, а також беруть свій початок, імовірно, від загального індоєвропейського міфу про творення світу з тіла першолюдини, принесеної в жертву богами.

Космогонічна ідея ритуальної смерті з наступним відродженням, часто в новій якості, знайшла подальше втілення в міфі про бога, який помирає і воскресає. Він символічно відтворює природні цикли і відображає відновлення світу зі зміною пір року. Посуха або неврожай, викликані смертю бога, змінювалися відновленням природи, пов'язаним з відродженням бога. Композиційна структура міфу про бога, який помирає і воскресає, відбилася в міфологічних сюжетах про Осиріса, Адоніса, Тамуза, Атиса, Діоніса (Загрея), Персефону.

Аналіз наведених вище міфологічних сюжетів дозволяє зробити висновок про те, що ключовим моментом ритуалу творення є жертвопринесення (смерть), яке посідало важливе місце в обрядовому житті й ідеології архаїчних культур, ранніх цивілізацій, у традиційній культурі цивілізованих народів і світових релігіях.

На думку дослідника первісної культури Е. Тайлора, жертвопринесення, подібно до молитви, бере початок в анімістичній системі [14, с. 218]. Як і молитва, жертвопринесення є звертанням до вищих сил, а жертва виступає даром божествам для забезпечення їхньої прихильності. Саме жертва-дар (та, яка має задобрити), на думку Т. Дмитрієвої, «виражає відчуття людиною єднання з навколишнім світом, почуття причетності до нього, почуття включення в єдине ціле природного життєвого потоку, несвідоме прагнення підтримати, не порушити динамічної рівноваги, яка повинна керувати різноманітними й різноспрямованими процесами природи й культури, підтримувати традиції і порядок, що пов'язує життя людей і природи» [15, с. 13]. Цим пояснюється звертання до ритуалу жертвопринесення, насамперед, у кризові моменти існування суспільства: війни, стихійні лиха й пошесті.

Жертви, які приносились богам, були і безкровні – з первинок урожаю, плодів, кисломолочних продуктів, і криваві, що допускали вбивства людей або тварин. Людські жертвопринесення, що вважались вищим ритуальним актом в ієрархії жертв, були відомі з глибокої давнини й відігравали велику роль у релігійному житті багатьох давніх народів.

У Фінікії «був звичай, за яким під час великих лихоліть володарі міст або народу віддавали своє улюблене дитя на заклання карателям-богам – як спокуту замість загальної загибелі. Віддані на заклання вбивалися під час містерій. Так, «Крон, якого фінікійці називають Елом, мав від тубільної німфи, званої Анобрет, єдиного сина, – якого назвали Ієхуд, оскільки й тепер у фінікійців це слово означає “єдинородний”, – коли на країну навалилися найбільші нещастя через війну, Крон, одягнувши його царське убрання і спорудивши жертовник, приніс у жертву» [16, с. 40]. Ім'я іншого фінікійського божества Молоха стало загальним позначенням лютого бога, поглинача людських життів. Однак більш традиційним вважалося принесення жертв Балу (Ваалу, Баалу), що теж ототожнювався із Кроном, а іноді – із Зевсом. Про людські жертвопринесення Ваалу говориться, наприклад, у книзі пророка Ієремії.

Попри весь гуманізм стародавніх греків, людські жертвопринесення в Елладі відбувалися аж до «четвертого століття до н.е.» [17, с. 47]. Цей ритуал сягає в глибину тисячоліть і пронизує всю грецьку міфологію. Афінський цар Ерехтей приніс у жертву Посейдону дочку заради порятунку міста [10, с. 666]. Ефіопський цар Кефей змушений був віддати на

поживу чудовиську Посейдона дочку Андромеду, щоб запобігти повені [14, с. 82], однак вона була врятована Персеєм. Щоб позбавити місто від напастей (чума й чудовисько), троянському цареві Лаомедонту довелося пожертвувати власною дочкою Гесіоною [10, с. 37], яку врятував Геракл.

Біблія рішуче відкидає й суворо засуджує людське жертвопринесення, однак у Старому Заповіті неодноразово згадується цей ритуал. Моавітянський цар Меша приніс свого сина-первістка в жертву Хамосу, верховному богові Моава, щоб умилювати його гнів, а ізраїльський воєначальник Ієфай, давши обітницю Яхве, змушений віддати на веспалення свою єдину дочку. Особливо слід виокремити жертвопринесення Аврама, яке мало велике значення для християн, оскільки воно стало провісником майбутнього принесення в жертву Богом-Батьком свого сина Ісуса. Випробовуючи Аврама, Яхве наказав йому принести в жертву Ісака. Аврам скорився, й лише в останній момент божий ангел зупинив жертвопринесення. Замість Ісака був принесений у жертву баран.

Отже, старозаповітні жертвопринесення стали праобразом Спокутної жертви Ісуса Христа, а сам акт жертвопринесення набув нового осмислення в християнстві і став його основним догматом: Ісус як Син Божий і одночасно Син Людський приніс себе в жертву за гріхи світу, і це жертвопринесення скасувало все, що було раніше; проте в символічній формі євхаристії жертвопринесення залишилося одним із головних таїнств християнської церкви.

У свою чергу, жертвопринесення Авраама стало великою сакральною подією й у традиції іншої великої релігії – ісламу. Відповідно до Корана, пророк Ібрагім (як і Ісаак) був готовий принести в жертву свого первістка Ісмаїла, однак Аллах не допустив жертвопринесення і високо оцінив його праведність.

Проаналізувавши вищевказані міфи, можна виокремити загальну схему жертвопринесення і його характерні риси:

1. Критичний момент для існування суспільства (війна, хвороби, стихійні лиха, пошесті) або окремої людини (випробування, які перевіряють її віру).
2. Цар (батько) змушений пожертвувати своєю дитиною (часто первістком) в ім'я загального добра. У більш ранніх міфологічних сюжетах жертва – умилювана (міф про Ерехтея), у більш пізніх – спокутна (міфи про Андромеду й Гесіону), оскільки пов'язана з провиною перед божеством самого царя. Жертва – юна істота, що не встигла реалізувати себе й не причетна до зла.
3. Акт жертвопринесення, фінал якого допускав варіації: смерть (дочки Ерехтея, Ієфая), порятунок героєм (Андромеда, Гесіона) і заміна жертвовною твариною внаслідок милості бога (Ісаак, Ісмаїл).

Спираючись на отриману схему, розглянемо складники міфу про Іфігенію (за енциклопедією «Міфи народів світу» [12, с. 592] та [18, с. 235]), які утворюють його ядро:

1. Багатотисячне ахейське військо в поході на Трою було затримане Артемідою в авлідській гавані (головнокомандувач ахейського війська Агамемнон завинив перед богинею, вбивши її священну лань).
2. Під тиском війська і воєначальників Агамемнон вимушений викликати до табору свою дочку-первістка Іфігенію (за оракулом, її треба принести в жертву богині).
3. На жертovníку Артеміда, змилювавшись, замінює дівчину на лань і переносить її до далекої Тавриди.
4. У суворій землі таврів Іфігенія як жриця служить богині, приносить у жертву всіх чужинців.

5. За велінням оракула, до Тавриди прибуває брат Іфігенії, Орест, та його друг Пілад. Орест повинен відвезти до Греції дерев'яну статую Артеміди.
6. Іфігенія мусить принести в жертву чужинців, але дізнавшись, хто вони, жриця рятує їх.
7. Разом з Орестом Іфігенія повертається на батьківщину, де продовжує служити Артеміді в її храмі в Бравроні.

Як переконливо доводить отримана схема, початкові етапи розвитку сюжету в міфі про Іфігенію цілком збігаються з ритуалом жертвопринесення. Але варіант, який поданий в енциклопедії «Міфи народів світу» [12, с. 592] та Лексиконі [18], належить до більш пізнього періоду, на що вказує характер жертви: та, якою задобрюють, була замінена на спокутну. Однак подальший перебіг подій вказує на те, що міф про Іфігенію виходить за межі ритуалу жертвопринесення, хоча й має з ним генетичну спорідненість на ідейно-тематичному рівні.

Космогонічна ідея ритуальної смерті з наступним відродженням, часто в новій якості, стала також основою одного з центральних перехідних обрядів, а саме ініціації. Тому, розглядаючи міф про Іфігенію в контексті архетипних сюжетів, ми підтримуємо думку А. Ценету [19, с. 205], що в основі цього міфу лежить ініціативна схема.

Обряд ініціації забезпечує спадкоємність культури і зв'язок між поколіннями, оскільки з його допомогою нові члени суспільства включаються в безперервний процес існування громади, разом виховуються в її традиціях, а отже, «суспільство поєднує й оновлює себе» [20, с. 434].

Необхідність ініціації випливає з неможливості прямого, повсякденного подолання меж, що розділяють різні категорії людей: дітей і дорослих, вільних і рабів, шаманів і воїнів і т.д. Звідси – основний принцип традиційної ініціації – проходження через смерть – через те місце, де немає ніяких меж, а головною темою стає переживання «присвятої» смерті. Вона готує нове буття, суто духовне або фізичне відродження на більш високому рівні. Посвячення вводить неофіта одночасно й у людське суспільство, і у світ духовних цінностей. Він дізнається правила поведінки, виробничі прийоми й організацію дорослих, а також міфи та священні традиції племені, імена богів, історію їхніх діянь і, що особливо важливо, містичні відносини між плем'ям і Надприродними Істотами, у тому вигляді, у якому вони були на початку світу.

В історії релігії виокремлюють кілька типів ініціацій, однак усі посвячення відбуваються за тими ж принципами і законами, проходячи нерідко за тими самими обрядовими схемами. У зв'язку з тим, що ритуали й обряди ініціації належить важливій для суспільства сфери поведінки, вони досить суворо регламентовані. Це дозволило А. Ван-Геннепу визначити таку структуру обряду [21, с. 15]:

1. Виокремлення індивіда з колективу та його ізоляція (відхід, зміна способу життя).
2. Суміжний період – транзиція (проміжний, безстатусний стан неофіта).
3. Реінкорпорація в колектив (повернення до громадського життя в новому статусі).

У багатьох випадках ініціації супроводжуються складними психологічними й фізичними, часом досить болісними випробуваннями, які повинен винести неофіт. Потім ініціант переживає своє відродження, тобто народження в іншій якості. Після закінчення ініціації проводяться очищувальні обряди.

Спрямовуючи сказане на міф про Іфігенію, ми можемо виокремити три періоди в житті героїні: дівчина-наречена, жриця в далекій Тавриді, жриця в Бравроні. Розглянемо їх більш докладно.

Як ми вже зазначали, в ініціаційній схемі яскраво проявляється ідея і символіка природного відродження. Послідовна зміна пір року, місяців, днів і почергові зміни природних явищ (схід-захід сонця, день і ніч, холод і спека, дощ-сніг тощо), ріст рослин (вруна, поява листя, цвітіння, поява плодів, опадання листя тощо) відбилися в календарних міфах.

У давніх середземноморських землеробських культурах панував міф, що символізує долю духу рослинності, зерна, урожаю, а також набув широкого розповсюдження календарний міф про бога, який іде й повертається або вмирає і воскресає. Він персоніфікував сили природи, що «помирає» восени і «воскресає» навесні. До таких належить міф про Персефону, богиню родючості й царства мертвих, з якою відбулася певна трансформація, що змінила і її саму, і її існування у світі.

Култ Персефони існував ще в мікенську епоху, а у зв'язку із землеробським характером народного побуту був розповсюджений до вторгнення греків, у яких він злився з культом богині-діви Кори. Кора шанувалася як богиня родючості й, можливо, спочатку ототожнювалася з богинею-матір'ю Деметрою. До цієї ж віддаленої епохи належить уявлення про Персефону як про підземну богиню. Подальший розвиток грецької релігії перетворює Персефону-Кору на дочку Деметри (прекрасна юна богиня), а мотив викрадення Аїдом і подальший шлюб з ним дає змогу пояснити її темний бік – богиня смерті й володарка підземного царства. Отже, в образі Персефони тісно переплетені риси давнього хтонічного божества з класичним олімпійським.

Висновок К.-Г. Юнга про те, що символом будь-якого виникнення й породження стає доля жінки, знайшов втілення в архетипі діви-Кори. Він вбачав у цьому образі «відбиття найдавнішої міфологічної ідеї – здатності першоістоти розкриватися, подібно до бруньки, і вбирати в себе увесь світ. Ця ідея аналогічна до ідеї ядра» [22, с. 121]. Тому швейцарський дослідник розглядає архетип Кори (Персефони) разом з образом Деметри в ролі своєрідної пари *мати – дочка* як вираження зміни поколінь і можливості досягнення безсмертя. За принципом партиципації душа дитини бере участь у душі матері й навпаки, урівноважуючи молодість, слабкість дитини старістю й мудрістю матері. Кожна діва містить у собі всіх своїх попередниць – нескінченна безліч матерів і дочок у їхній єдності. У такий спосіб долається влада часу, і доля окремої жінки піднімається до загального рівня з архетипу жіночої долі й до безсмертя.

Відповідно, з одного боку, міфологема Кори-Персефони – це природна метафора статусно-вікової ініціації: дівчина виходить заміж, і в цьому випадку ролі Деметри й Аїда виконують реальні люди (у міфі про Іфігенію – Клітемнестра й Ахілл). З іншого боку, це метафора внутрішніх змін.

Важливою властивістю архетипу є його двобічний (біполярний) характер [22, с. 178], тому допускається коливання між позитивним і негативним значенням образу, який його втілює. Так, образ, що співвідноситься з архетипом Кори, має двоїстість і може виступати то в ролі діви, то в ролі матері і відповідно інтерпретуватися і як образ прекрасної юної богині, і як образ жадливої володарки підземного царства.

З огляду на вищезазначене, можна припустити, що образ Іфігенії в міфі є одним із втілень архетипу Кори, а сам міф близький до міфологеми викрадення дочки Деметри Аїдом. Так, міф про ахейську царівну демонструє послідовну реалізацію тривимірного втілення цього архетипу: Кора (Діва) – Безіменна Наречена (Жертва) – Цариця Підземного Світу (Персефона), з тією лише відмінністю, що іпостась Цариці замінена Жрицею.

Розглянемо схему розгортання цього архетипу більш докладно. Характерними рисами подоби Кори (Діви) й образу Іфігенії, що приїхала до Авліди, є: спонтанність, грайливість і безпосередність як відбиття архетипу Божественної Дитини; очікування змін, що

характеризується бездіяльністю в зовнішньому світі й гострим передчуттям усередині чогось нового, зміни себе й, відповідно, трансформація світу; сприйнятливість і поступливість, які дають можливість легко пристосовуватися до бажань інших людей.

В іпостасі Безіменної Нареченої Іфігенія й Кора є жертвами, і ми можемо виокремити метафору шлюбу як смерті. Весілля й викрадення нареченої/жертвопринесення – алегоричні еквіваленти, які легко взаємозамінюються.

Подоби Цариці Підземного Світу й Жриці досить споріднені, оскільки обидві пов'язані зі смертю й виступають своєрідними «провідниками» до царства Аїда. Їх також поєднує образ Гекати, що була супутницею Персефони й ототожнювалася з Артемідою, чиєю жрицею була Іфігенія.

Схожість міфологем указує на зв'язок із сюжетами, що є частиною спільної спадщини людства. Ставши синтезом зовнішнього й внутрішнього, духовного й матеріального, вони тісно пов'язані з процесами перетворення: народження-смерті-відродження. Залишаючись індивідуально й соціально значущими, схожі сюжети зберегли свою актуальність, тому що містять істини про переживання, єдині для всіх, і відображають колообіг природи. Звертання до таких схем дає змогу зрозуміти глибинні вихідні шари твору, а також об'єднати загальне і часткове, історичний лінійний час із сакральним циклічним і вийти на якісно новий – універсальний рівень осмислення буття.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що в основі міфу про Іфігенію лежить архетипна модель перехідного обряду-ініціації, що створює баланс особистісного й соціального. У свою чергу, ініціаційна схема корелює з міфом про бога, який вмирає і відроджується, де у формі символу відбита зміна пір року, чергування розквіту та зів'янення й перехід від життя до смерті, а образ головної героїні міфу є літературним втіленням архетипу Кори.

Проблема дослідження рівня архетипів та ритуальних аналогій залишає широкі обрії для подальшого дослідження, адже саме вони є відправним пунктом аналізу творів, які ґрунтуються на міфологічному матеріалі, оскільки допомагають розкрити асоціативно-символічний підтекст твору та встановити змістовні зв'язки загального із частковим, сучасного із позачасовим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дербенева Л.В. Архетип и миф как архаические составляющие русской реалистической литературы XIX века [Текст] : Монография / Л.В. Дербенева. – Ивано-Франковск : Факел, 2007. – 427 с.
2. Корнієнко О.О. Генеза і трансформація міфопоетичних парадигм у російській прозі 30-х років ХХ століття [Текст] : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня докт. філол. наук : 10.01.02 / НАН України. – К., 2007. – 39 с.
3. Мусий В.Б. Миф в художественном освоении мировосприятия человека литературной эпохи предромантизма и романтизма [Текст] : Монография – Одесса : Астропринт, 2006. – 432 с.
4. Веселовська Г. Міф про Іфігенію в Тавриді: семантичні доміанти музично-театрального осмислення [Текст] / Г. Веселовська // Художня культура : актуальні проблеми. – 2009. – № 6. – С. 190–207.
5. Винар С. М. Міфологічний мотив як комунікативний чинник множинності рецепції художнього твору [Текст] / С.М. Винар // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2010. – № 4 (191). – Ч. I. – С. 118–122.

6. Турган О. Д. Славутня Іфігенія, що радо життя своє дівоче положила за славу рідного народу [Текст] / О.Д. Турган // Біблія і культура : Зб. Наук. статей. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 10. – С. 73–77.
7. Элиаде М. Очерки сравнительного религиоведения. Избранные сочинения [Текст] / М. Элиаде ; отв.ред. В.Я. Петрухин ; пер.с англ.. – М. : Научно-издательский центр «Ладомир», 1999. – 488 с.
8. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ [Текст] : исследования в области мифопоэтического : Избранное / В.Н. Топоров. – М. : Прогресс : Культура, 1995. – 623 с.
9. Байбуurin А.К. Ритуал в традиционной культуре: Структур.-семант. анализ восточнослав. обрядов [Текст] / А.К. Байбуurin; Рос. АН, Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). – СПб. : Наука, 1993. – 237 с.
10. Мифы народов мира [Текст] : энциклопедия: В 2 т. / гл. ред. С.А. Токарев. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998 . – Т. 2 : К–Я. – М. : [б.и.], 1998. – 719 с.
11. Элиаде М. Священные тексты народов мира [Текст] / М. Элиаде ; пер.с англ. В. Федорина. – М. : Крон-Пресс, 1998. – 624 с.
12. Мифы народов мира [Текст] : энциклопедия : В 2 т. / гл. ред. С.А. Токарев. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998 . – Т. 1 : А–К. – М. : [б.и.], 1998. – 671 с.
13. Польский А.А. Постскрипумы смерти: от мифологии к мифологеме [Текст] / А.А. Польский. – Ставрополь : СКСИ, 2008. – 96 с.
14. Тайлор Э.Б. Первобытная культура [Текст] / Э.Б. Тайлор; пер. с англ. [предисл. и примеч. А.И. Першица]. – М. : Политиздат, 1989. – 576 с.
15. Дмитриева Т.Н. Жертвоприношение : поиски истоков [Текст] / Т.Н. Дмитриева // Жертвоприношение. Ритуал в культуре и искусстве то древности до наших дней / [отв. ред. Л. И. Акимова]. – М. : Языки рус. культуры, 2000. – С. 11–21.
16. Финикийская мифология [Текст] / сост. Н.К. Герасимов ; ред. Ю.С. Довженко. – СПб. : Летний Сад : Журнал «Нева», 1999. – 331 с.
17. Ивик О. История человеческих жертвоприношений [Текст] / О. Ивик. – М. : Ломоносовъ, 2010. – 252 с.
18. Hederich B. Gründliches mythologisches Lexikon / B. Hederich. – Leipzig : Gleditsch, 2004. – 1366 s.
19. Tzanetou A. Almost Dying, dying Twice : Ritual and audience in Euripides' Iphigenia in Tauris / A. Tzanetou // Euripides and Tragic Theatre in the late fifth century. – Illinois : Stipes Publishing L.L.C., 2000. – pp. 199–216.
20. Элиаде М. Тайные общества: Обряды инициации и посвящения [Текст] / Мирча Элиаде; пер. с фр. – М. : Университет. кн., 1999. – 356 с.
21. Геннеп А. Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов [Текст] / А.В. Геннеп ; пер. с фр. Ю.В. Иванова, Л.В. Покровская ; РАН, Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. – М. : Восточная литература РАН, 1999. – 198 с.
22. Юнг К. Г. Душа и миф : шесть архетипов [Текст] : пер. с англ. А.А. Спектор / К. Г. Юнг. – М. : Харвест, 2004. – 400 с.

REFERENCES

1. Derbeneva, L.V. (2007) "Archetype and myth as archaic constituent parts of Russian realistic literature of XX century", *Arkhetip i mif kak arkhaischeskie sostavliaiushchie russkoi realisticheskoi literatury XIX veka*, Fakel, Ivano-Frankovsk, Ukraine.
2. Korniienko, O.A. (2007), "The Genesis and Transformation of mytho-poetical Paradigms in Russian Prose during the 1930s", *Heneza i transformatsiia mifopoetychnykh paradyhm u rosiiskii prozi 30-kh rokiv XIX stolittia* Thesis for the Degree of a Dr. Sc. (Philology), 10.01.02, National Taras Shevchenko University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
3. Musii, V.B. (2006) "Myth in artistic developing world-view of man of literary epoch of preromanticism and romanticism", *Mif v hudozhestvennom osvoinii mirovospriiatiia cheloveka literaturnoi epokhi predromantizma i romantizma*, Astroprint, Odessa, Ukraine.
4. Veselovska, H. (2009), "Iphigeneia's myth in Tauris: semantic dominants music-theatrical perception", *Mif pro Ifiheniui v Tavrydi: semantychni dominanty muzychno-teatralnoho myslennia*, Hudozhnia kultura: aktualni problemi, Vol. 6, pp.190–207.
5. Vinar, S.M. (2010), "Mythological motive as a communicative factor of the literary work reception plurality", *Mifolohichniy motyv yak komunikatyvnyi chynnyk mnozhynnosti retseptsii khudozhnoho tvoruv*, Visnik Luhanskoho natsionalnoho universitetu imeni Tarasa Shevchenka : Filologichni nauki, Vol. 4 (191), part I, pp. 118–122.
6. Turhan, O.D. (2008), "Glorious Iphigeneia, who gladly gave her maidenly life for her people's sake", *Slavutniia Ifiheniia shcho rado zhyttia svoie divoche polozhyla za slavu ridnoho narodu*, Bibliia i kultura [Bible and culture]: Sci. Collected works, Ruta, Chernivts, Iss. 10, pp. 73–77.
7. Eliade, M. (1999), "Patterns in Comparative Religion", *Ocherki sravnitel'nogo religiovedeniia*, Translated from English, Ladomir, Moscow, Russia.
8. Toporov, V.N. (1995) "Myth. Ritual. Symbol. Image", *Mif. Ritual. Simvol. Obraz*, Progress: Kultura, Moscow, Russia.
9. Baiburin, A.K. (1993) "Ritual in traditional culture. Structural-semantic analysis of eastern Slavic rites", *Ritual v traditsionnoi culture: Strukturno-semanticheskii analiz vostochnoslavianskikh obriadov*, Nauka, St. Petersburg, Russia.
10. Myths of world's peoples : encyclopedia in 2 parts (1998), *Mify narodov mira: entciclopediia v 2 tomakh*, part 2, Bolshaia Rossiiskaia entsiklopediia, Moscow, Russia.
11. Eliade, M. (1998) "Essential sacred writings from around the world", *Svashchennye teksty narodov mira*, Translated by Fedorin, V., Kron-Press, Moscow, Russia.
12. Myths of world's peoples: encyclopaedia in 2 parts (1998), *Mify narodov mira: entciclopediia v 2 tomakh*, part 1, Bolshaia Rossiiskaia entsiklopediia, Moscow, Russia.
13. Polskii, A.A. (2008) "Postscript of the death: from mythology to mythologem" *Postskriptumy smerti: ot mifolohii k mifoloheme*, SKSI, Staropol, Russia.
14. Tylor, E.B. (1989) "Primitive culture", *Pervobytnaia kultura*, Translated from English, Politizdat, Moscow, Russia.
15. Dmitrieva, T.N. (2000), "Sacrificial offering: searches for sources", Sacrificial offering. Ritual in culture and art from antiquity to present, *Zhertvoprinoshenie. Ritual v culture i iskusstve ot drevnoti do nashikh dnei*, Yazyki russkoi kultury, Moscow, Russia, pp. 11–21.
16. Phoenician mythology (1999), *Finikiiskaia mifolohiia*, Letnii Sad: Zhurnal "Neva", St. Petersburg, Russia.
17. Ivik, O. (2010) "History of human sacrificial offering", *Istoriia chelovecheskikh zhertvoprinoshenii*, Lomonosov, Moscow, Russia.
18. Hederich, B. (2004) *Gründliches mythologisches Lexikon*, Gleditsh, Leipzig, Germany.
19. Tzanetou, A. (2000) *Almost Dying, dying Twice: Ritual and audience in Euripides' Iphigenia in Tauris*, Euripides and Tragic Theatre in the late fifth century, Stipes Publishing L.L.C., Illinois, USA, pp. 199–216.
20. Eliade, M. (1999) "Rites and Symbols of Initiation", *Tainnye obshchestva: Obriady initsiatsyi i posvashcheniia*, Translated from French, Universitetskaia kniga, Moscow, Russia.

21. Genepp, A. (1999) "The Rites of Passage", *Obriady perekhoda: Sistematicheskoe isuchenie obriadov*, Translated by Ivanova, Yu.V. and Pokrovskaja, L.V., Vostochnaia literatura, Moscow, Russia.
22. Jung, K.G. (1997) "Soul and myth: six archetypes", *Dusha i mif: shest arkhetipov*, Translated by Spektor, A.A., Harvest, Minsk, Bielorusia.

УДК 821.161.2: 398 (+161.2) «17»

«УСТНОЕ ПОВЕСТВОВАНИЕ» ЗАПОРОЖЦЯ МИКИТИ КОРЖА ЯК ФАКТ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Іваннікова Л.І., к. філол. н.

*Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М.Т. Рильського НАН України, вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, Україна
i.pawlenko2011@yandex.ua*

У статті йдеться про наукове значення першого в історії української фольклористики запису фольклорної прози – усних оповідань колишнього запорожця Микити Коржа. Автор приділяє увагу історіографії досліджуваної проблеми, історії запису та публікації цих оповідань, динаміці зміни методики польової роботи, постатям записувачів, текстологічному аналізу зафіксованих зразків. Методика запису цих оповідань тягнє до літературної традиції XVIII ст.: записувач вдавався до переказу тексту літературною російською мовою. Значна увага в статті приділяється історії запису та публікації оповідань Коржа, їх культурологічному значенню, постатям записувачів – архієпископа Гавриїла (Розанова) та архімандрита Якова (Вечеркова), автор досліджує й історіографію «Устного повествования», освітлює його значення в історії української фольклористики.

Ключові слова: історія української фольклористики, регіональні дослідження фольклору, прозові фольклорні нарративи, методика польової роботи, едиційна практика.

«УСТНОЕ ПОВЕСТВОВАНИЕ» ЗАПОРОЖЦА НИКИТЫ КОРЖА КАК ФАКТ ИСТОРИИ УКРАИНСКОЙ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Иванникова Л.И.

*Інститут искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М.Т. Рильского
НАН Украины, ул. Михаила Грушевского, 4, г. Киев, Украина
i.pawlenko2011@yandex.ua*

В статье рассматривается научное значение первой в истории украинской фольклористики записи фольклорных прозовых нарративов – устных повествований бывшего запорожца Никиты Коржа. Автор уделяет внимание историографии исследуемой проблемы, истории записи и публикации этих рассказов, динамике методики полевой работы, личностям собирателей и текстологическому анализу зафиксированных образцов.

Ключевые слова: история украинской фольклористики, региональные исследования фольклора, прозовые фольклорные нарративы, методика полевой работы, эдиционная практика.

«ORAL NARRATIVE» BY COSSACK MYKYTA KORZH AS A FACT OF UKRAINIAN FOLKLORE STUDY

Ivannikova L.I.

*The Institute of art studies, folklore and Ethnology, M.F. Rylskiy National Academy of Sciences
of Ukraine, Mykhailo Hrushevskiy str., 4, Kyiv, Ukraine*

i.pawlenko2011@yandex.ua

The article is devoted to the scientific value of the first prose writing in Ukrainian folklore study – of former Cossack Mykyta's oral stories. The author focuses on the historiography of the investigated problem, the history of writing and publishing these stories, the dynamics change in the fieldwork, figures of recorders, textual analysis of recorded samples. Method of recording these stories tends to eighteenth-century literary tradition: recorder retold in literary text online. However, textual analysis suggests two different approaches in fixing the prose narratives: on the one hand it could be self collector's writing, translation, editing

according with published rules, on the other – a record during the time of narration, with careful attention to the narrator's language, the details of the plot, with fixation large number of dialect, archaisms and subculture vocabulary of adequate transmission of polylogues, dialogues and characters which sounded in Ukrainian. The author believes that such textual heterogeneity in this metatext associated with the dynamics of change as a result of the acquisition of certain methods in field experience. The fixation demonstrates the transition from a natural interest in folklore for its scientific study.

Key words: history of Ukrainian folklore study, regional studies, folklore, folk narratives, methods of field work, publishing practices.

Початок ХІХ ст. – це час зародження нової української літератури та літературної мови на народній основі, час видання перших збірок народних пісень та дум, час проникнення в Україну ідеї романтизму та, з огляду на ці фактори, початок розвитку ключових галузей української науки: історії, етнографії, фольклористики, літературознавства, мовознавства.

Факт запису оповідань М.Л. Коржа залишився немовби поза цим процесом, можливо тому, що до справи взялися люди, далекі від світської науки, і навіть не українські, а російські церковні діячі, – однак значення цього факту в історії фольклористики не можна ні заперечити, ні применшити. Методика запису цих оповідань тяжіє до літературної традиції ХVІІ–ХVІІІ ст., а едіція відображає швидше методику публікації історичних та археографічних документів, ніж фольклорних творів. Власне, проблема у тому й полягає, що саме являють собою ці оповідання – а вони очевидно мають синкретичний характер: як історичного документа, так і усної історичної, біографічного та фольклорного нарративів.

«Устное повествование» М.Л. Коржа має свою історіографію. Історію його запису та публікації вичерпно дослідив український церковний історик Василь Біднов, і в монографії «Устное повествование запорожца Н.Л. Коржа» та його походження і значіння» (1925), і в численних статтях, опублікованих переважно в «Летописи Екатеринославской ученой архивной комиссии» [1; 2; 3]. Є й замітки інших учених, присвячені цій пам'ятці, зокрема Аполлона Скальковського, першого видавця оповідань, М. Мурзакевича, В. Григор'єва, П. Хропка тощо [4; 5; 8; 11].

Про історію знайомства архієпископа Катеринославського, Херсонського і Таврійського Гавриїла (Розанова) (1781–1858) з Микитою Коржем та запису його оповідань попередньо дізнаємося з «Путевых заметок» ректора Катеринославської духовної семінарії, архімандрита Якова (Вечеркова), який не тільки супроводжував архієпископа в усіх поїздках по єпархії, а й сам долучився до запису цих нарративів. Ці замітки 1862 р. опублікував історик Микола Мурзакевич у «Херсонських єпархіальних відомостях» (№ 9–11), а 1910 р. опублікував Василь Біднов у VI т. «Летописи Екатеринославской ученой архивной комиссии» [2, с. 38–88] з відповідним коментарем, з якого дізнаємося про окремі факти біографії цих двох духовних осіб. Так, наприклад, архімандрит Яків, ієромонах, був ректором Катеринославської семінарії та професором богослів'я з 20 серпня 1823 р. до кінця 1831 р. З архієпископом Гавриїлом він познайомився ще в Орловській єпархії, де був ректором Сєвських духовних училищ. Отже, обидва були росіянами за походженням і зустрілися знову на Катеринославщині 1828 р., куди Гавриїл (Розанов) був направлений на посаду архієпископа. Як стверджує В. Біднов та інші біографи, обидва вони були людьми неординарними. Щодо Гавриїла, то він завжди цікавився старовиною. В. Біднов називає його «видатним істориком колонізації Степової України» [3, с. 3], зауважуючи, що його ім'я займає почесне місце серед дослідників регіону [3, с. 4]. Син священика з Костромської губернії, він закінчив Московську духовну академію, працював на педагогічній роботі в різних семінаріях, у т. ч. був ректором семінарії у Вологді, де в той час єпископом був Євгеній Болховітінов, знавець російської та української старовини, збирач історичних пам'яток. Саме від нього й перейняв арх. Гавриїл захоплення історією, яке тривало протягом усього життя. В. Біднов зазначає, що «найбільше оддав він уваги та сил чужій для нього Степовій Україні, де він послідовно посідав архієрейські катедри: Катеринославську (1828–1837) і Херсонсько-Таврійську

(1837–1847) [3, с. 4]. Саме Гавриїл, поруч із І. Срезневським та А. Скальковським, поклав початок краєзнавчим дослідженням регіону, за що Д. Яворницький назвав його першим істориком Півдня України. Крім архівів, він одним із перших звернув увагу й на усну історію та народну творчість Степової України. Є численні свідчення про те, що під час подорожей епархією арх. Гавриїл записував легенди, перекази, спогади старожилів, вважаючи їх вартим уваги історичним джерелом. Пізніше ці фольклорні матеріали використовувались в історичних працях архієпископа, зокрема в статті «Отрывок повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый» [3, с. 5]. Деякі священники свідчать, що владика часто розпитував про минуле в селян похилого віку, наприклад, у м. Новомосковську, в містечку Широкому Херсонського пов. та ін. [3, с. 5]. На схожі факти у своїх «Путевых записках» вказував і архімандрит Яків (Вечерков) [2, с. 42, 43, 48, 56–57].

В. Біднов повідомляв, що під впливом архієпископа Гавриїла зацікавився старовиною і архімандрит Яків, який не залишав поза увагою жодної історичної чи археологічної пам'ятки, жодної цікавої події, – він старанно записував усе це [2, с. 87]. Тож закономірно, що в записках архім. Якова згадується й ім'я Микити Леонтійовича Коржа – у контексті відомостей про закладини Преображенського кафедрального собору в Катеринославі 22 травня 1830 р.: «В конце освящения вышел на сцену поселянин Корж, который был при первой закладке сего храма, в 1787 году мая 9 дня бывшей» [2, с. 87–88]. До цієї цитати В. Біднов подає цікаву посторінкову примітку, джерело якої нам невідоме: «И.М. Преосвящ. Иаков, архиепископ Нижегородский и Арзамасский. Москва, 1855, 20–23 стран., примечание 9-е и 11-е. Автор этой брошюры говорит, что и “Устное повествование” бывшего запорожца Н. Л. Коржа появилось при участии архим. Иакова: “Он записывал со слов самого Коржа, под руководством преосв. Гавриила рассказы бывшего запорожца, а Гавриил издал их в Одессе в 1842 г. “с присовокуплением собственных замечаний и объяснений”. Стр. 23–24, прим. 12-е» [2, с. 87–88]. У тому, що оповідання Коржа записували двоє різних людей, ми пересвідчуємось, звернувши увагу на текстологію цього твору: окремі розділи значно відрізняються за стилем розповіді. І що цією другою особою був саме архім. Яків (Вечерков), повідомляє в передмові сам архієпископ Гавриїл: «Но как они в этом тоне попались мне в руки? Ответ краток: прежде, однако, обязываюсь вспомнить почтенного моего сотрудника, преосвященного Иакова, епископа Саратовского [з 1832 р. – Л. I.]. Оба мы, каждый в своем звании и должностях, жили с 1828 года по 1831 год в Екатеринославе, где беседовал с нами и Никита Леонтьевич Корж. И так он рассказывал старое запорожское свое житье-бытье, а мы слово в слово записывали. И когда соединили между собою отрывки, вышла книжица» [10, с. 2].

Більше про обставини запису сам Гавриїл нічого не повідомляє. Проте є ще одне джерело – спогади дружини регента архієрейського хору А.М. Молчанової, опубліковані в № 22 «Екатеринославского юбилейного листка», посилаючись на які, Василь Біднов доходить висновку, що оповідання Коржа записувались «не в один прием и не в окончательно обработанном виде, а исподволь и отрывочно, в течении многих месяцев или даже годов» [1, с. 286]. Гавриїл наблизив до себе Коржа так, що той міг до нього приїздити коли хотів, і завжди мати теплий прийом. Цитуючи А. Молчанову, В. Біднов пише: «Корж у него (архиеп. Гавриила) частенько бывал; я не припомню теперь этого человека, но помню, моя прислуга откуда-то узнавала о приезде его и бывало докладывает мне: «А до преосвященного Корж приїхав!» Этот приезд тогда означал, что архиерейский хор будет отдыхать». [...] Приезд Коржа заставлял Гавриила забывать о хоре; он любил беседовать с Никитой Леонтьевичем и из его повествований составил не один раз упоминаемую мною «книжицу», которая по свидетельству Н.Н. Мурзакевича, (а последнему можно вполне доверять!) ходила по рукам еще в рукописи» [1, с. 287].

Записи оповідань могли бути зроблені в період між 1 серпня 1828 р., коли арх. Гавриїл посів єпископську кафедру в Катеринославі, та груднем 1881 р., коли архімандрит Яків від'їхав із цього міста. На одному з рукописів, який належав графу Михайлу Воронцову, В. Біднов знайшов дату: 12 жовтня 1831 р. – на його думку, це й є дата остаточного завершення роботи обох записувачів над укладанням збірки [3, с. 7]. Цю дату підтверджує і Аполлон Скальковський у статті «Изустные предания о Новороссийском крае» [8, с. 491].

Стаття А. Скальковського була першою публікацією оповідань М. Коржа, – і вона також має свою історію. Новоросійський генерал-губернатор М.С. Воронцов, бажаючи мати історію свого краю, доручив її написання молодому чиновнику своєї канцелярії А.О. Скальковському. Для цього останній мав об'їхати всі міста та містечка Степової України (т. зв. «Новоросії»), що мали історичне значення, розшукати місцеві архіви. Тож від травня по вересень 1835 р. А. Скальковський перебував у відрядженні, об'їхав кілька десятків населених пунктів та зібрав необхідні документи. Побував він і в Катеринославі, де знайшов діяльну підтримку своєї справи від архієпископа Гавриїла, від нього ж він одержав і копію «Устного повествования» М. Коржа, зроблену власноруч Гавриїлом, яку передав графу Воронцову і якою неодноразово скористався у своїх історичних працях [1, с. 272–274]. Уривки з рукопису вчений уперше опублікував 1838 та 1839 рр. у «Журнале Министерства народного просвещения» під назвою «Изустные предания о Новороссийском крае» [8].

І Василь Біднов, і Микола Мурзакевич, який пізніше (1842 р.) здійснив повне видання рукопису арх. Гавриїла, стверджують, що А. Скальковський зробив цю публікацію, не порадившись з автором: «Рукопись эта, ходя по рукам, достигла и С-кого, который, не спрося согласия архиепископа, позволил себе переделать ее и напечатать в «Журнале Министерства народного просвещения». Но первый редактор, недовольный такою переделкою, упросил меня издать рассказ, как он говорил, «в собственном тоне очевидца-рассказчика», – писав М. Мурзакевич у своїх «Записках», опублікованих у журналі «Русская старина» (т. 1 за 1889 р.) [1, с. 268]. А. Скальковський у передмові до «Изустных преданий» стверджував, що рукопис йому передав сам владика Гавриїл [8, с. 490].

Видаючи перший том «Истории Новой Сечи» 1841 р., Скальковський знову ж розмістив на її сторінках цілі розділи з оповідань Коржа, «часто задовольняючись ними як єдиним джерелом для освітлення того чи іншого питання з минулого Запоріжжя» [3, с. 13]. Ці уривки зазнали ще більшої літературної обробки, ніж перша публікація, тобто є третьою текстологічною версією цього твору (четверта, як відомо, була здійснена Олексом Стороженком, про знайомство якого з арх. Гавриїлом, що повідомляє журнал «Основа» [7, с. 44–45] і заперечує Василь Біднов [3, с. 6]. Саме текстологічні переробки А. Скальковського, на думку В. Біднова, найбільше обурили Гавриїла і спричинили публікацію ним оригіналу рукопису, який ми і вважаємо головним фактом історії української фольклористики I половини XIX ст.

Сучасники розглядали оповідання М. Коржа як достовірне історичне джерело. А. Скальковський, приміром, уже свідомо розділяв історію писемну та усну, назвавши їх, на протигагу архівним документам, «новоросійською народною історією», хоч і альтернативною, та все ж цілком достовірною. Так само і М. Мурзакевич вважав, що оповідання Коржа збагатили історію краю дорогоцінним матеріалом [1, с. 268].

І це цілком справедливо, адже вони є унікальним синкретичним твором, своєрідним метатекстом, що включає і усноісторичні наративи, і біографічні (або меморати), і фольклорні (історичні оповідання й перекази, топонімічні перекази та легенди), етнографічні описи, історико-географічні відомості, зразки народної ономастики, оповідання, що межують з анекдотами, вірування, прислів'я, субкультурні традиції та обряди. Ці звичаї та фольклор сформувалися не лише під впливом природних умов, а й

особливого способу життя січовиків, їхньої ментальності та несхожих на загальнолюдські матеріальних і моральних цінностей. Тут найбільше виявляються субкультурні традиції військової спільноти, яка живе в умовах дикою поля, під постійною загрозою смерті та під впливом культурних контактів з такими ж дикими ордами. Ці субкультурні традиції виявилися і в зовнішньому вигляді козака, (зачіска, одяг, зброя), і у внутрішньому спілкуванні, ритуалах [10, с. 32], інтер'єрі житла. Так, ритуальний характер мала спільна трапеза в курені, – розміщення козаків за столом, порядок подачі страв, принесення пожертв тощо.

Микита Корж був носієм усної оповідальної традиції і свого роду (окремі оповідання ґрунтуються на основі розповідей прадіда, діда і батька Коржа, зокрема, розділ «О Запорожской Сечи»), і всього соціуму, тож не дивно, що сюжети його оповідань довго варіювались у народі, фіксувались навіть у кінці XIX ст. Довго жила в народі й пам'ять про Коржа. Так, оповідач із села Нові Койдаки, 78-річний дід Мартин Власович Заїка-Кравець, аж 1887 р. розповідав Якову Новицькому про Коржеві могили: «Из старожилов Половицы Кравец знает, и то по рассказам других, известного запорожца Коржа. По его словам, вблизи Екатеринослава, в степи, по направлению от литейного завода, есть две большие могилы, известные под именем “Коржевых”. Там была и степь Коржа. Еще раньше, эти могилы, по его словам, звались “Близнецы”» [6, с. 175]. Про подорож цариці Катерини від Катеринослава до Нікополя розповідали Я. Новицькому 89-річний Трохим Ковбаса та 94-річний Михайло Книрик у с. Язиковій Федорівці Катеринославського пов. того ж 1887 р. У їхній розповіді варіюється епізод про переправу царських галер через Ненаситецький поріг. При порівнянні цих двох уривків зауважуємо, що через 100 років у свідомості нащадків цей епізод не лише фольклоризувався (що виявилось, приміром, у створенні образу доброї та жалісливої цариці), а й набув певного соціального відтінку: у сюжеті з'явилась нова дійова особа – кмітливий і відчайдушний лоцман Кузьмич, який і провів галери через поріг.

М. Корж писав: «Когда же начали спущать первое ея царское судно через порог, на коем судне сидел тогда кормчий наш, вышеупомянутый Полторацкий, и когда бросилось оно обычно с порогов в бездну водную, с страшным шумом, то Императрице показалось с горы, что оно в пенящихся волнах и в глубокой пучине навеки погрязло и погибло не возвратно, тогда она очень скорбела и печалилась не за судном, а за людьми страждущими и жизнь свою потерявшими, но когда ей светлейшим было донесено, что судно цело и через пороги прошло без вреда, да и все суда царские перешли через пороги благополучно, и люди все живы и стоят у пристани, ожидая царского повеления, тогда Императрица чрезвычайно обрадовалась о таком известии» [10, с. 74–75].

Я. Новицький так змалював зазначену вище подію: «Когда погружалась в порог первая галера, Екатерина, по рассказам Кнырика, закрыла лицо платком и плакала. Все умолкли. Окружавшая свита напряженно следила за движением галеры. Когда галера миновала порог, «паны-генералы» закричали ура! Когда проходили остальные галеры, Екатерина, по рассказам Колбасы, смотрела на них в подзорную трубу. Как известно, провожавший галеры лоцман Полторацкий в награду получил дворянство и землю. Вот что по этому поводу рассказал нам дед Кнырик: “Судна цариці провів через пороги лоцман Кузьмич, а лоцманській отаман Півторацький получив награду. Пани не доложили цариці про Кузьмича. Він був отчаянный, сміливий і знав пороги лучше за всіх отаманів. Одна біда тільки – трохи в горілку вкидався. Як провели судна до Кічкаса, Півторацький купив Кузьмичу півкварти – ото і вся плата”» [6, с. 176–177].

Неможливо тепер з'ясувати, чи був Кузьмич реальною особою, чи згадував його Корж, чи записувач фіксував оповідання Коржа дійсно «слово в слово», чи з купюрами. Однак з усього видно, що репертуар Микити Леонтійовича був набагато повніший, та зацікавлення записувачів зосереджувались навколо історичної тематики. Окремі яскраві

оповідання, що не належать до неї, архієпископ Гавриїл подавав у посторінкових примітках. Ось характерна примітка: «По случаю пребывания своего в Москве Корж рассказывал многие о себе весьма забавные анекдоты». Далі записувач подає розповідь про те, як Микита Леонтійович «вірвовкою» міряв Цар-Пушку в Кремлі [10, с. 8]. Хоч архієпископ Гавриїл і називав цю та схожі розповіді анекдотами, проте в його переказі вони втрачають весь присмак народного гумору, який міг звучати з уст самого оповідача, «остроумного и замысловатого». Такі переказані наративи, на жаль, мають лише пізнавальне значення. Така ж доля оповідання (чи анекдота) про порятунок засудженого до страти козака шляхом одруження з дівчиною [10, с. 24].

Запис оповідань М.Л. Коржа, поруч зі збірниками пісень і дум, дійсно можна вважати початком вивчення прозового фольклору, записи якого до того часу хоча й здійснювались (Симеоном Мишецьким, Олександром Рігельманом, Лукою Яценком-Зеленським та ін.), та опубліковані не були. Однак методика запису цих творів, як зазначалося вище, тяжіє до книжної, літературної традиції XVIII ст. і суперечить новим на той час романтичним підходам. Основним принципом запису був переказ тексту російською літературною мовою зі збереженням окремих ідіом, приказок та прислів'їв «в оригинальном тоне». Ця течія, до речі, довго панувала в колі істориків та етнографів XIX–початку XX ст. (а також і аматорів фольклористики), за що зазнавали вони іноді нищівної критики сучасників [7].

Та все ж не можна применшувати значення праці архієпископа Гавриїла для початкового етапу розвитку української фольклористики. Передусім важливим було те, що арх. Гавриїл звернув увагу на народне оповідання як на окреме явище, подібне до пісень та інших фольклорних творів, і як на історичне джерело, варте фіксації, і як на пам'ятку, яка, подібно до архівного документа, має історичну цінність і потребує збереження. Отже, інтуїтивно (а може, й свідомо) він тяжів до культурно-історичної школи, яка на той час зароджувалась у фольклористиці (М. Максимович, І. Срезневський, А. Скальковський, П. Куліш). На той час схожих записів і публікацій в Україні ще не було (перша збірка фольклорної прози була видана П. Кулішем аж у 1856–57 рр.). Записувач міг сприймати їх виключно як історичне джерело, однак дуже зворушливо ставився до тексту власного запису (за що потерпав А. Скальковський) – але не до тексту самого виконавця. Не маючи відповідного наукового досвіду, він не міг зберегти цей текст в оригіналі. Свій же рукопис опублікував він за принципами, які сповідували прихильники культурно-історичної школи: виявляти рівень історичної правдивості фольклорних творів шляхом порівняння їх із архівними документами, фактичні помилки та анахронізми, прокоментувати висвітлені оповідачем події з точки зору їх достовірності і т. п.). Це зумовило велику кількість і досить великих за обсягом посторінкових приміток (подібно як ми бачимо у збірнику М. Максимовича 1834 р.). Крім того, на час публікації оповідань (1842 р.) арх. Гавриїл (Розанов) був уже членом Одеського товариства історії і старожитностей, наукові засади товариства також впливали на формування поглядів цього самобутнього вченого. Саме вони й визначили едиційні принципи, викладені в передмові: адекватне відображення першоджерела, подача посторінкових приміток та коментарів, а також вказівок на літературні джерела, де уточнюються згадані події і факти, спростування анахронізмів, у які іноді впадав М. Корж, історичні довідки про ті чи інші історичні пам'ятки, уточнення інформації про топоніми тощо [10, с. 10, 41, 55, 70 та ін.]. «Когда Коржевы предания столь счастливы, что они обратили на себя столь благосклонное внимание ученых обществ и просвещенных мужей, в особенности любящих отечественную историю, то мне показалось, что Коржу чести, а ученым обществам и мужам просвещенным удовольствия тем более будет, если предания старца издадутся в оригинальном его тоне, т. е. в тех самых словах, выражениях, оборотах, словом в том самом рассказе, каким они вымелись из уст самого автора», – пише арх. Гавриїл у передмові [10, с. 1, 2 нenum.].

Як зазначалося вище, записувачів було два, записували вони окремо один від одного, можливо, і в різний час і за різних обставин, тому книга має тематичну цілісність, однак у ній яскраво відбилися дві різні методики запису фольклорної прози. Так, наприклад, декларація арх. Гавриїла про те, що оповідання Коржа записувались слово в слово, лише умовно відповідає дійсності. Безсумнівно, запис міг проводитися безпосередньо зі слів, але він не відображав буквально усного мовлення оповідача, – така мета не ставилась і не могла ставитись у той час, тим паче істориками. Отже, в процесі запису здійснювалась літературна переробка усного тексту, переклад його російською або церковнослов'янською мовою. Це є не що інше, як авторська, літературна інтерпретація фольклорного твору. У такому випадку духовні особи записували в стилі духовної літератури, особливо окремі частини, де йшлося про церковні справи на Січі.

Як же вдалося відрізнити окремих записувачів? Для цього нам досить було уважно прочитати «Путевые заметки» Якова (Вечеркова), написані «вітєватою» книжною мовою XVIII ст., у стилі бароко. Очевидно, саме він вклав в уста Коржа оповідь, переповнену церковнослов'янськими, книжними висловами, які він вживати не міг, на кшталт: «уже изнемогаю и преклоняюсь к земле, от нея же взят бых, и яве уже есть, яко скоро в ню подобает ми возвратитися и преселитися к предкам. Обаче не умру, но жив буду и повем дела запорожские» [10, с. 3], або «все оные мои предки жили добродетельно и благочестиво, по христианскому обряду», – такими висловами переповнена розповідь Коржа про самого себе, про заснування села Михайлівки [10, с. 4]. У деяких місцях оповідання нагадує житіє якогось святого, записане від першої особи [10, с. 5]. У такому ж стилі записані розділи «О начале города Екатеринослава», «О путешествии Императрицы» [10, с. 55–77], «О редутах и фигурах запорожских» [10, с. 77–83], «О стародревних запорожских селениях, бывших еще до атакования Сечи» [10, с. 84–94], «О Запорожской Сечи» [10, с. 9–12]. В уста Коржа, простого, неписьменного українського козака, вкладаються репліки на зразок: «где и я, грешный старец Корж, удостоился быть» [10, с. 68], або: «Аз же, убогий старец Корж, стою в церкви и ожидаю окончания св. Литургии» [10, с. 69]. Важко сказати: це самозапис Якова (Вечеркова) чи Гавриїла (Розанова), адже в такому ж стилі написані були згодом коментарі та передмова до видання.

Інші розділи «Права запорожские и законы», «О смертных казнях преступников», «О запорожских обычаях и обрядах», «Об атакowaniu Сечи» записані або в інший час, або іншою особою, яка добре розуміла українську мову, або справді безпосередньо з уст оповідача. Хоч запис вівся російською мовою, проте в тексті багато українських слів, навіть діалектизмів, усі репліки персонажів, навіть цілі діалоги, записані українською мовою в російській транскрипції. Особливо це характерно для розділів «Права запорожские и законы», «О запорожских обычаях и обрядах», «Об атакowaniu Сечи», де більша частина тексту складається з діалогів та полілогів. Досить навести кілька цитат: «А холостые сиромы сей участи больше подлежали» (*смертній карі* – Л. І.), або що в лями по рыбальнях или на звериной ловли загоруют, то все то чрез пьянство скоро прогайнуют и видя уже после, що “ничим похмелиться да и нивиткиля поживиться”, заробитки ушли, а гроши пропили, то тогда уже неизбежно простираются и до дальшего распутства и отваги самовольно, а воля и отвага или мед пье, или кандалы тре, по пословици» [10, с. 22]; «Куринный отаман приказывает ватажкови: “Ну, братику, гляди ж, щоб ты якого козака не утратив, то тоди уже и до курия не вертайся, сиречь крадь, да кинци ховай”» [10, с. 23]; «Когда ударит, тогда так ему приговаривает: “От тоби, сучій сыну, щоб ты не крав и не розбивав, мы всѣ за тебе куринем платылы”» [10, с. 26] і т. д. А ось характерний діалог козаків, що прийшли до кошового судитися: «Здоров, батьку! – Здоровы были, паны-молодци! – отвечает отаман. – Сидайте! – Та ни, батьку, николы сидаты, мы дило к тобѣ имѣемо! – Ну говорите! Яке ваше дило?» [10, с. 14]. Мова персонажів оповідань переповнена діалектною, субкультурною та архаїчною лексикою, в

окремих місцях достовірно передано колорит живої народної мови. Ось як звучить остання промова кошового Калнишевського: «А що, панове-отаманы, теперь будем робиты: от москаль у гости нас кличе: чи пидем, чи не пидем, чи отдамо Сичь москалеви, чи не отдамо?» [10, с. 45]. «Нельзя, братци, не йти, бо вже се не дурниця! вы сами бачете, що москаль нас отаковав кругом и артилерію на нас всю вооружив; уже се гости такіе, що пишовши до них вряд ли назад вси вернемось. Но быть тому! Так ничего уже довше думать! Господы, поможи! Дай, Боже, час добрый! Ходим, панове-отаманы, що буде, те буде, а бильше буде так, як Бог дасть!» [10, с. 47].

Цікаво і правдиво записаний діалог запорожців з генералом Текелієм: козаки говорять українською, а Текелій – російською: «Кланяемся, добродію, хлебом силью!» – Благодарствую, благодарствую, запорожники, за хлеб и за соль! Что вы мне скажете? – спрашивал их Текелій. – А от що, добродію. Мы чули, що нам уже без письменного вида и билетив не можно никуды из Сичи отлучаться! – Так, так, запорожники, не отлучайтесь никуда без ведома моего! – Так для того ж то, пане, вѣдома мы и пришли, щоб нам хоть один билет на всих написали, бо мы будем купы держаться и никуды врозь не распливаемось. – Хорошо, хорошо, – продолжал Текелій, – Дак как же у вас прежде то было? – промолвил он. – Та у нас, пане, сих билетив николи не бывало, ни батьки, ни диды наши их не знали, да и праиды не чували, и кто куда хотив, туда и ишов, и ихав» [10, с. 51].

У тексті збережена велика кількість українських лексем, зокрема й іменники в кличному відмінку, оригінальні мовні конструкції: брате, братчику, батьку, панове, добродію, пани-батьки, панове отаманы, сиромы, загоруют, по рыбальнях, ничим похмелиться, нивиткиля, поживиться, заробитки, гроши, с харчовими клунками, вечеряют, прогайнують, панство, пускайте, буде с мене, довику, чую, мудровав, несут оберемками, розслушавшись, паны-молодци, ярманки, в казанах, в карнавку, здоровкаются, швайка, несоливши, на степах тощо. Трапляється чимало архаїзмів та субкультурної лексики, значення яких уже навіть на час запису доводилось арх. Гавриїлу пояснювати в дужках – очевидно, слова ці на початку ХІХ ст. навіть на автохтонній козацькій території вже не були в активному вжитку: дуванятся (т. е. делятся), шалевый пояс, сапьянци, через (патронташ), олух (дурак), ратище, гаман, корякы, сырно, в лямы, раменный, кабиця, ложечник, малай, кош, котига, тетеря, построма (баранина), тырло, рыба на стябло, вагани, конвы. Іноді записувач дає розширене пояснення архаїзму, безсумнівно, уточнене під час запису тексту: «“Загреби” – коржи с пшеничной муки, що их у кабыци загрибали, поки спечуться»; «котига – велика гарба» тощо.

Отже, за текстологією «Устного повествования» можна спостерігати процес здобуття записувачем досвіду польової роботи, від самозапису до запису, можливо, під диктовку – адже такі подробиці не запишеш із пам'яті, тож на кінець багаторічної праці з оповідачем архієпископ Гавриїл став уважним до живого слова, вислову, і запис розглянутих нами розділів майже наближається до запису з уст народу, хоча його автор за інерцією вдається до перекладу окремих частин тексту.

Усе ж записи оповідань Микити Коржа – цікавий і непересічний факт історії української фольклористики, який засвідчує процес переходу від стихійного до наукового інтересу до фольклору, навіть у межах однієї фіксації, яка відбувалась протягом тривалого часу, спостерігається динаміка зміни методів польової практики, від літературного опрацювання тексту до запису безпосередньо з уст оповідача, від самозапису до фіксації живого мовлення виконавця. Важливо було й те, що при недотриманні наукових принципів запису та публікації прозового наративу все ж арх. Гавриїл намагався зберегти цілісність першоджерела, подав розповідь з усіма помилками та анахронізмами, які проявляв Корж, пояснюючи їх у примітках. Важливо й те, що записувач уперше звернув

увагу на постать самого виконавця, вказав на його репертуар і подав біографічні відомості про нього. Водночас запис Гавриїла (Розанова) засвідчив той етап розвитку фольклористики, коли на фольклор дивилися виключно як на історичне джерело і поза увагою залишали всі інші прозові жанри (анекдоти, казки, легенди). Така ситуація тривалий час була характерна саме для регіональних досліджень Півдня України. Архієпископ Гавриїл (Розанов) перший в українській фольклористиці зафіксував зразки прозових наративів, а також і зразки живого народного мовлення, тобто оповідання Микити Коржа можна вважати і пам'яткою української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беднов В. А. К характеристике местных литературных нравов (С.А. Никитин и его «Екатеринославская старина») / В. Беднов // *Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии*. – Вып. VIII. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1912. – С. 265–288.
2. Беднов В. А. Путевые заметки ректора Екатеринославской духовной семинарии, архимандрита Иакова Вечеркова, впоследствии епископа Саратовского, архиепископа Нижегородского / В. Б-въ // *Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии*. – Вып. VI. – Екатеринослав, 1910. – С. 38–88.
3. Біднов В. О. «Устное повествование запорожца Н.Л. Коржа» та його походження і значення / Василь Біднов. – Прага, 1925. – 28 с.
4. Григорьев В. [рец. на публ.] Устное повествование бывшего запорожца Никиты Леонтьевича Коржа, Одесса, 1842 (198 стр.) / В. Григорьев // *Москвитянин*. – 1842. – № 11. – С. 184–185.
5. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского, составленная из подлинных документов Запорожского Сечевого архива А. Скальковским. – Издание второе, исправленное и значительно умноженное. – Ч. 1. – Одесса, 1846. – 359 с.; Ч. 2. – 369 с.; Ч. 3. – 296 с.
6. Новицький Я. Твори : в 5-ти т. – Т. 2. / Яків Новицький / [упорядник Людмила Іваннікова]. – Запоріжжя : ППАА Тандем, 2007. – 510 с.
7. Поездка в Южную Россию // *Основа*. – 1862. – Кн. 1. – Січень. – С. 25–51.
8. Скальковский А. А. Изустные предания о Новороссийском крае / А. Скальковский // *Журнал министерства народного просвещения*. – 1838. – № 6, июнь. – С. 487–513; 1839. – № 1. – Январь-март. – С. 171–202.
9. Стороженко О. П. Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа / Олекса Стороженко / [упоряд. передм. та приміт. П. Хропка] // *Марко Проклятий : Повесть. Оповідання* /. – К. : Дніпро, 1989. – С. 203–264.
10. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. – Одесса, 1842. – 94 с.
11. Хропка П. П. Олександр Стороженко і його літературна спадщина / Петро Хропка // Олекса Стороженко. *Марко Проклятий: Повесть. Оповідання*. – К. : Дніпро, 1989. – С. 5–20.

REFERENCES

1. Bednov, V.A. (1912) “To the characteristics of local literary styles (S.A. Nikitin and his «Ekaterinoslavskaja starina»)”, *Kharakteristike mestnykh literaturnykh нравов (S.A. Nikitin i yego «Ekaterinoslavskaja starina») // Letopis Ekaterinoslavskoi uchenoi arhivnoi komissii*. – Vyp. VIII. – Ekaterinoslav : Tipografiia gubernskogo zemstva. – pp. 265–288.
2. Bednov, V.A. (1910) “Road notes of rector Iakov Vecherkov subsequently Saratov bishop, Nizhnii Novgorod archbishop”, *Putevyie zametki rektora Ekaterinoslavskoi dukhovnoi seminarii, arhimandrita Iakova Vecherkova, vposledstvii yepiskopa Saratovskogo, arkhiepiskopa Nizhegorodskogo // Letopis Ekaterinoslavskoi uchenoi arkhivnoi komissii*. – Issue. VI. – Ekaterinoslav. – pp. 38–88.

3. Bidnov, V.O. (1925) “«Oral tell zaporozhtsa N.L. Korzha» and its genesis and meaning”, *«Ustnoe povestvovaniie zaporozhtsa N.L. Korzha» ta yoho pohodzhennia i znachennia*. – Praha. – 28 p.
4. Grigoriev, V. (1842) [rec. na publ.] “Oral tell ex-zaporozhtsa Nikity Leontievicha Korzha”, *Ustnoe povestvovanie byvshego zaporozhca Nikity Leontievicha Korzha*, Odessa, 1842 (198 str.) / V. Grigorev // Moskvitjanin. – № 11. – pp. 184–185.
5. The history of New Sich or last Kosh Zaporozhskii, composed from the original documents Zaporizhzhian Sich archive by A. Skalkovskii (1846), *Istoriia Novoi Sechi ili poslednego Kosha Zaporozhskogo, sostavlenaja iz podlinnykh dokumentov Zaporozhskogo Sechevogo arkhiva A. Skalkovskim*. – Izdanie vtore, ispravlennoe i znachitelno umnozhennoe. – Chast 1. – Odessa. – 359 p.; Chast 2. – 369 p.; Chast 3. – 296 p.
6. Novytskyi, Ya. (2007) “Works in 5 volumes. – Vol. 2 (Composer Liudmila Ivannikova)“, *Tvory v 5-ti tomakh. T. 2. (Uporiadnyk Liudmila Ivannikova)* / Yakiv Novytskyi. – Zaporizhzhya : PPAА Tandem, 2007. – 510 p.
7. Travel to South Russia (1861), *Poezdka v Yuzhnuuu Rossiiu* // Osnova. – Book. 1. – Sichen. – pp. 25–51.
8. Skalkovskii, A. A. (1838), (1839) “Oral tales about New Russia region”, *Izustnyie predaniia o Novorossiiskom krae* / A. Skalkovskii // Zhurnal ministerstva narodnogo prosveshcheniia. – 1838. – № 6, June. – pp. 487–513; 1839. – Yanvar-mart. – pp. 171–202.
9. Storozhenko, O. P. (1989) “Recollections about Mykyta Leontiovych Korzh”, *Spomyinky pro Mykytu Leontiovycha Korzha* // Oleksa Storozhenko. Marko Proklatyi: Povist. Opovidannya / Uporiad., peredm. ta prymit. P. Khropka. – K. : Dnipro. – pp. 203–264.
10. Oral tell ex-zaporozhtsa, inhabitant of gubernii i uezda, seleniia Mikhailovki, Nikity Leontievicha Korzha (1842), *Ustnoe povestvovanie byvshego zaporozhtsa, zhitelia Ekaterinoslavskoi gubernii i uezda, seleniia Mikhailovki, Nikity Leontievicha Korzha*. – Odessa. – 94 p.
11. Khropko, P. P. “Oleksandr Storozhenko and his literary heritage”, *Oleksandr Storozhenko i yoho literaturna spadshchyna* // Oleksa Storozhenko. Marko Proklatyi : Povist. Opovidannia. – K. : Dnipro, 1989. – pp. 5–20.

УДК 82-311.1(73)

ПОЕТИКА РОМАНУ «ГЕРТРУДА І КЛАВДІЙ» ДЖ. АПДАЙКА

Кравченко А.Г., викладач

Запорізький національний технічний університет, вул. Гоголя, 64, м. Запоріжжя

aries_anna@mail.ru

Стаття присвячена створенню комплексної візії специфіки художньої організації роману Дж. Апдайка «Гертруда і Клавдій», який все ще залишається маловивченим. У статті наводиться загальна оцінка праць науковців стосовно цього твору. Виокремлюються основні постмодерністські риси роману, висвітлюється психологічна майстерність автора та особливості на стилістичному рівні. Головна увага приділяється ризомності, яка втілює оригінальну структуру роману.

Ключові слова: Гертруда, Клавдій, Гамлет, Шекспір, роман, постмодернізм, ризома.

ПОЭТИКА РОМАНА «ГЕРТРУДА И КЛАВДИЙ» ДЖ. АПДАЙКА

Кравченко А.Г.

Запорожский национальный технический университет,

ул. Гоголя, 64, г. Запорожье, Украина

aries_anna@mail.ru

Статья посвящена созданию комплексной визии специфичности художественной организации романа Дж. Апдайка «Гертруда и Клавдий», который всё ещё остаётся малоизученным. В статье приведена общая оценка работ учёных относительно этого произведения. Выделяются основные постмодернистские черты романа, освещается психологическое мастерство автора и особенности на стилистическом уровне. Основное внимание уделяется ризомности, которая воплощает оригинальную структуру романа.

Ключевые слова: Гертруда, Клавдий, Гамлет, Шекспир, роман, постмодернизм, ризома.

POETICS OF THE NOVEL «GERTRUDE AND CLAUDIUS» BY J. UPDIKE

Kravchenko A.G.

Zaporizhzhya National Technical University, Hohol str., 64, Zaporizhzhya, Ukraine

aries_anna@mail.ru

The popularity of the works of John Updike among national public reader looks pale against the background of its global recognition. Thus, there is a need to create a coherent and systematic vision of all creative works of the writer. This study is devoted to creating a comprehensive vision of specificity of the artistic organization of J. Updike's novel 'Gertrude and Claudius', which is still poorly known. It is one of the Updike's latest novels so Russian translation has relatively recently appeared on the shelves of bookstores. After providing an overall assessment of investigations of scientists and analyzing a number of critical articles regarding this piece, it can be argued that 'Gertrude and Claudius' still requires a comprehensive scientific analysis, because researchers ignored the uniqueness of the genre of this novel, and the nature of intertextuality, and specific correlation of author's manner of writing and different levels of poetics of the work (the author's style, structure of literary images, composition, etc.). So the study highlights the main postmodern features and clarifies the specific poetics of this novel.

Later Updike's novels can safely be attributed to post- postmodernism because there is recognition of reality, 'the resurrection of the author' and his right to possession of the content of the work, updating of various forms of personal principles (description of the hero as a holistic personality, powerful lyricism), strengthening of mythologizing, search of integrity. The author's highest strength is probably in his attention to detail, ability to convey the sensual colors of the physical world, as well as his psychological skills. Updike's innovation on the stylistic level is the description of events in the present tense in English, which he said, facilitates the perception of the work by the reader.

On the novel there stuck the name 'anti- Hamlet' among the scientific public. John Updike has a clear goal: to rehabilitate the image of Gertrude in the eyes of the recipient. In this novel he tries to invent events that precede the beginning of Shakespeare "Hamlet", giving a description of the main collisions from the position of Gertrude and highlighting her figure from a totally positive side, while her son is the absolute antipode of Shakespeare's Hamlet. The novel consists of three parts, in which the characters have different names. Perhaps the writer in such way emphasizes that the basis for writing of the novel were different versions proto-stories – "History of the Danes" written by Saxo Grammaticus (twelfth century). François Belfort's "Tragical History" (1576) and William Shakespeare's "Hamlet" (1601). The main postmodern feature is that the structure of "Gertrude and Claudius" is the original incarnation of rhizome that is seen in repeating episodes which are highlighted in the new context in each chapter of the novel. For example, each chapter begins with the fact that the King is furious . However, this episode transforms and acquires a new facet: in the first chapter the King is Roryk, father of Herute, in the second one – Horvendil and the third one – Claudius. The reason lies in the Roryk's dissatisfaction with the stubbornness of his daughter, but Horvendil and Claudius are dissatisfied with Hamlet's prolonged absence in the kingdom. Other postmodern features are styling, the presence of allusions, reminiscences, ekzotizm and contrast.

Key words: Gertrude, Hamlet, Claudius, Shakespeare, novel, postmodernism, rhizome.

Об'єктом дослідження цієї роботи є роман Дж. Апдайка «Гертруда і Клавдій» (2000), що виступає як оригінальне художнє втілення постмодерністських традицій. Вивчення поетики цього роману має великий літературознавчий сенс. Аналізуючи художні особливості, ми маємо можливість відкрити надзвичайно цікаві риси стилю письменника, які допомагають скласти цілісне уявлення про всю його творчість і про тенденції розвитку жанру роману в літературі постмодернізму.

«Гертруда і Клавдій» привертає увагу багатьох сучасних дослідників, серед них: Л. Данилкін, Дж. Фріман, Д. Фростчайлд, Р. Едер, М. Какутані та ін. Причиною інтересу до цього твору є те, що він істотно відрізняється від попередніх романів письменника, основною темою яких була насамперед трагедія буденного існування пересічного американця. Події ж «Гертруди і Клавдія» відбуваються в середньовічній Данії. Отже, цей твір є незвичайним для письменницької манери Апдайка. Ще однією причиною, мабуть, є те, що Апдайк зробив виклик самому Великому Барду. Він, напевно, замислив повторити успіх Тома Стоппарда і «перешекспірувати Шекспіра». У результаті реалізації цікавого мистецького задуму, з'явився твір, за яким у літературознавчому дискурсі закріпилася назва "анти-Гамлет". Сам Апдайк зізнається, що багато разів перечитував твори В. Шекспіра, і в "Гамлеті" його увагу незмінно привертала низка нерозкритих таємниць.

Одна з них – відсутність точної інформації стосовно того, скільки часу тривали відносини між Гертрудою і Клавдієм. Автор наголошує, що образ Гертруди в Шекспіра є надзвичайно привабливим: “...те, що вона говорить у трагедії, є витонченим і дотепним” [2, с. 17]. У свідомості письменника народжується художній задум, націлений на “реабілітацію” образу Гертруди, адже за неї “ще ніколи ніхто не заступався” і в ній є справжня таємниця. Мета письменника – не зруйнувати, а зберегти те, що вже було в трагедії «Гамлет» і в той же час розширити її межі.

Дж. Фріман стверджує, що «Гертруда і Клавдій» – прекрасна імпровізація Шекспірової трагедії і підкреслює, що Апдайк “зумів її зробити, не зазіхаючи на абсолютну першість великої п’єси” [6, с. 1–2]. У романі Апдайку вдалося розкрити головні теми своєї творчості (секс, смерть) на якісно новому рівні.

Критик Д. Фростчайлд вважає, що «Гертруда і Клавдій» Дж. Апдайка – це розумна, чарівна історія, яка додає глибини в зображенні більшості другорядних шекспірових героїв. Дослідниця дає психологічну характеристику головних героїв. Джерелом успіху Апдайка був, безперечно, портрет головної героїні – Гертруди. Д. Фростчайлд акцентує увагу на тому, що її образ сповнений феміністського пафосу. Гертруда Апдайка – це доказ того, що письменник спроможний створити дійсно цікавий і повноцінний образ жінки. Крім того, майстерність автора виявилася ще в тому, що після прочитання роману майже в кожного читача виникає бажання розкритикувати трагедію Шекспіра [8, с. 1].

Р. Едер пише, що роман «Гертруда і Клавдій» – промінь сонця, який пронизує темряву всієї літературної діяльності письменника. Найбільшим досягненням Апдайка було те, як він змалював у романі три образи – королеву та її двох королів. Критик також додає, що Апдайк є майстром із зображення витонченої еротики і надає цілу низку яскравих прикладів із твору [7, с. 1–2].

Мічіко Какутані в статті «Гертруда знаходить справжнє кохання в апдайківській версії „Гамлета?”» так само, як інші дослідники, наголошує на тому, що Дж. Апдайк був спроможний створити один із найбільш привабливих і переконливих жіночих характерів у своїй творчості. На відміну від інших жіночих образів письменника (жінки в романі «Іствікські Відьми» – є справжньою пародією на фемінізм, а героїня роману «С» – щиро ненавидить чоловіків), образ Гертруди є сучасним і романтичним. Дослідник стверджує, що роман «Гертруда і Клавдій» іноді інтерпретується як розповідь про сучасний адюльтер і людські заздрощі, що змальовані в середньовічних і ренесансних «костюмах». Критик дає невеличкий екскурс у розвиток подій і аналізує образи головних персонажів роману – Клавдія, Гертруду і Гамлета молодшого [6, с. 1–2].

Проаналізувавши низку критичних статей, присвячених цьому твору, можна стверджувати, що роман «Гертруда і Клавдій» все ще потребує комплексного наукового аналізу, оскільки поза увагою вчених залишаються і жанрова своєрідність цього роману, і характер інтертекстуальності, і специфіка кореляції авторської манери письма та різних рівнів поетики твору (його стилістики, структури образів, композиції тощо).

Метою роботи є з’ясування специфіки поетики цього твору, а саме:

- проаналізувати поетику заголовка та особливості сюжетно-композиційної організації роману «Гертруда і Клавдій»;
- з’ясувати особливості проблемно-тематичного спектру та системи образів персонажів роману;
- з’ясувати, які саме риси поетики роману «Гертруда і Клавдій» кореспондують з естетикою постмодернізму.

Роман Дж. Апдайк «Гертруда і Клавдій» обсягом 212 сторінок був уперше виданий англійською мовою 8 лютого 2000 р. в нью-йоркському видавництві А.А. Кнопфа. Уже у 2004 р. з'являється перший російський переклад, зроблений І. Гуровою.

Велике значення в художній структурі твору має заголовок та епіграф. «Гертруда і Клавдій» належить до заголовків ремінісцентного типу. Більш-менш ерудований читач відразу здогадається, що імена запозичені з трагедії Шекспіра «Гамлет». Заголовок роману можна інтерпретувати як те, що автор робить своєрідний виклик Шекспірові і, разом з тим, як заклик до нового прочитання славнозвісної трагедії.

За допомогою епіграфічної цитати ми можемо розшифрувати авторські інтенції. Епіграф цього роману Апдайк присвячує своїй другій дружині Марті Раглз Бернارد: “De dezir mos cogs no fina / vas selha ren qu’ieu pus am”, що стародавньою провансальською мовою означає: «Не втомлюється моя душа / Линути до коханої моєї». Цей епіграф, крім того, що він є оригінальним компліментом дружині, дає змогу читачу налаштуватися на романтичний пафос твору. У той же час епіграф дає право стверджувати, що провідні колізії в романі пов’язані з інтимними (любовними) переживаннями героїв.

Художня структура цього роману є оригінальним втіленням ризоми. Уперше термін «ризом» з’являється в 1974 р. в одноіменній книзі Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі. У «Літературознавчій енциклопедії» (2007) Ю. Коваліва та в «Енциклопедії постмодернізму» (2003) знаходимо, що поняття «ризом» використовують для позначення сучасної (постмодерністської) концепції художньої творчості. Воно означає *антипод* структури як чітко систематизованого способу організації дійсності. На перший план виходить вже не чітка структура твору, а його внутрішня побудова. На думку постмодерністів, не існує єдиного і загальнозживаного способу написання твору. Ризом сприймається представниками постмодернізму як більш адекватний спосіб опису сучасного світу, ніж структура, адже в ній немає жорсткої ієрархії окремих елементів (як от, наприклад, зав’язка, розвиток дії, кульмінація, розв’язка) [3, с. 361–362; 5, с. 321–322].

Важливим у творі-ризомі є те, що в ньому взаємодіють різні частини, які складають єдине ціле. Поєднуючись, ці частини пов’язуються між собою, і їхня відмінність поглинається цілісністю. Тобто увага зосереджується не на автономності відмінних частин, а на тому, для чого і як вони були застосовані автором. Для ризоми важливим є також відповідність змісту твору темам і проблемам сучасності, їх актуальність [4, с. 1].

За основу роману “Гертруда і Клавдій” Дж. Апдайк узяв “Історію данців” (XII ст.) Саксона Граматика, “Трагічні історії” (1576) Франсуа Бельфоре і Шекспірового “Гамлета” (1601). Відповідно до джерел, роман складається з трьох частин, в кожній з яких персонажі мають різні імена (наприклад, Герута, Геруте, Гертруда; Фенг, Фенгон, Клавдій; Амлет, Хамблет, Гамлет тощо). Це певною мірою свідчить про те, що в кожній частині герої є різними, і по суті їхні образи генетично укорінені в різних версіях гамлетівського протосюжету. Отже, три розділи роману мають формальні відмінності на рівні імен героїв, проте поєднані між собою авторським задумом на глибинному рівні. Окрім трьох основних частин, роман містить передмову і післямову автора.

Ризомність роману також проявляється в повторюванні деяких епізодів, які в кожній частині висвітлюються в новому аспекті. У першій частині з тонким психологізмом, реалістичною точністю деталей Дж. Апдайк висвітлює юність Герути. На початку твору невдоволений батько Рорік намагається переконати доньку одружитися з майбутнім королем Гамлетом. Роздратованих королів ми бачимо і на початку другої (Горвендил) та третьої (Клавдій) частин: вони роздратовані тим, що Гамлет не повертається із Віттемберга і зовсім не цікавиться подіями в житті королівства. Рорік невдоволений впертістю своєї доньки, яка вважає Горвенділа невитонченим чоловіком. Шлюб із ним все ж таки було укладено всупереч її волі, враховуючи політичну доцільність. Весілля

закінчилося сумно для нареченої – її чоловік заснув у ліжку, стомлений після гулянки. Весілля Гертруди із Клавдієм у третій частині є абсолютним антиподом її першого досвіду. Свято було позначене трауром, адже її чоловік помер лише місяць тому, проте шлюбна ніч принесла їй радість і задоволення. Після одруження із Горвенділом, Герута відчуває, що він все більше віддаляється від неї, займаючись політичними справами. Бог не дає Геруті другої дитини, а її син, Гамлет (Амлет), з роками стає копією батька і врешті-решт їде до Віттемберга навчатися. Героїня відчуває себе покинутою. Окрім того, вона шукає причину в собі. У кожній частині ми знаходимо, що вона повертається до цієї проблеми і обговорює її із Корамбісом (Корамбусом, Полонієм). Такий духовний настрій і події в особистому житті героїні призводять до того, що стосунки з молодшим братом чоловіка – Фенгоном (Клавдієм) набувають іншого емоційно-аксіологічного забарвлення. У першій частині спалахує кохання, у другій – це кохання переростає в пристрась. Брат чоловіка розважає її постійними розповідями про далекі країни, ознайомлює з мистецтвом приручення сокола, дарує коштовні подарунки. Тут можна простежити повторюваність на рівні подарунків. У першому розділі брати дарують їй птахів (Горвендил – коноплянок, а Фенгон соколиху), у другому Фенгон дарує їй коштовний кулон у формі птаха. Епізод визволення птахів ми також можемо знайти в першій і другій частинах.

Горвенділ дізнається про зраду і проклинає Фенгона. Другий розділ закінчується вбивством Горвенділа у його королівському садку. В останній частині Клавдій постає чоловіком Гертруди і величним володарем Данії. Тридцятилітній Гамлет повертається із Віттемберга невдоволений і постійно згадує покійного батька. Про поведінку Гамлета ми дізнаємося лише зі слів матері, Клавдія і Офелії. Гертруда довідується про взаємну симпатію юної Офелії та Гамлета, який, разом з тим, повсякчас торочить їй про непостійність жіночої натури. Сам принц з'являється лише наприкінці роману, і після переконань Клавдія не їхати у Віттемберг, говорить єдину фразу: «Я слухаюся вас у всьому» [1, с. 251]. Роман закінчується на оптимістичній ноті: Гертруда і Клавдій залишаються разом. Клавдій досяг всього, чого хотів, і планує налагодити стосунки із принцем, якого він вважає гідним наступником (останні події збігаються з першим актом, 2-ю сценою «Гамлета»). Уже в післямові автор акцентує увагу на тому, що саме приїзд принца спричинює трагічний кінець і руйнує щойно збудоване щастя: «Гамлет всіх їх прирікає на смерть» [1, с. 253] – так закінчується книга. Отже, ми бачимо, що Дж. Апдайк намагається домислити події, що передують початку Шекспірового «Гамлета», подаючи опис колізії з позиції Гертруди.

Простеживши повторюваність епізодів, які в кожній частині мають нову грань, можна зробити висновок, що роман є яскравим прикладом ризомності.

Ознайомлення із основними подіями протосюжетів «Діяння данців» Саксона Граматика і перекладу Бельфоре «Трагічні історії» засвідчує, що на сюжетному рівні не відбувається значних змін. Апдайк включає в роман всі основні епізоди, що пов'язані з Герутою, Горвенділом і Фенго(но)м (приміром, одруження Горвенділа і Герути, народження Амлета (Гамлета), підступність Фенга) та ігнорує все, що пов'язане із Амлетом (його «божевілля» і кмітливність, пастка з вродливою дівчиною тощо). Думається, що такий вибір епізодів зумовлений авторською установкою Апдайка: його цікавить не протагоніст гамлетівського сюжету, а ті, чиї вчинки формують периферійні сюжетні лінії, кожна з яких варта самостійної уваги. Фактично із джерел Бельфоре і Саксона Граматика Дж. Апдайк запозичує імена головних персонажів і декілька сюжетних мотивів. У критичному огляді роману стверджується, що в Бельфоре змальовано адюльтер між Гертрудою і Клавдієм, і потім Гертруда відверто підштовхує Клавдія до вбивства її чоловіка. У Саксона Граматика і Шекспіра цей момент замовчується. Дж. Апдайк залишає адюльтер Бельфоре і перетворює його на романтичну історію кохання. Крім того,

Клавдій вбиває Гамлета без участі Гертруди. Після вбивства Гертруда не може заспокоїтися і одержує навіть певні натяки від привида померлого чоловіка, Клавдій постійно чує його шепотіння уночі. Привид є безпосередньо авторською знахідкою Шекспіра. На нашу думку, основним об'єктом осмислення та інтерпретації постає все ж таки п'єса Шекспіра. Отже, Апдайк переосмислює події, осучаснюючи сюжетно-образний матеріал, дає власну інтерпретацію переживань головних героїв і тим самим заохочує до прочитання тексту великої трагедії Шекспіра під новим кутом.

Час дії «Гертруді і Клавдія» є умовним: він поєднує реалії раннього Середньовіччя і пізнього Ренесансу. На початку роману персонажі нагадують героїв скандинавських саг: підлога королівського палацу заслана соломою, королева допомагає прати білизну слугам тощо. В останній частині персонажі вражають читачів своїм розкішним модним вбранням за модою XVI ст.

Твір побудовано на бінарній опозиції «вічних образів»: кохання – ненависть / байдужість, життя – смерть, дружба – ворожість, вірність – зрада, хоробрість – страх.

Головні герої «Гамлета» постають в Дж. Апдайка в несподіваному ракурсі. На початку роману Геруті 17 років. Вона є повненькою, свіжою і водночас розсудливою дівчиною. У другій частині Герута – чуттєва і ніжна дружина, яка позбавлена чоловічої уваги, а в третій – вже зріла жінка, володарка королівства, яка нарешті досягла жіночого щастя в коханні. Вона дає можливість чоловікам відчувати свою владу над нею, вдає «слухняну рабиню», і водночас залишається незалежною та вільною. У стосунках із протилежною статтю вона проявляє мудрість справжнього дипломата. Вище ми згадували дослідницю Д. Фростчайлд, яка вважає, що в репліках Гертруди можна простежити феміністичні настрої: «Is a woman's death less than a man's, I wonder? I think death for both is exactly as big as it must be... [N]o woman wants to be a mere piece of furniture, to be bartered for and sat upon.»; (пер. І. Гурової: «Так значит смерть жінки менше, ніж смерть чоловіка? По-моєму, обе равно велики... [Н]и одна жінка не хочет быть просто табуреткой, которую выторговывают, чтобы потом на ней сидеть» [1, с.10].) Якщо в Шекспіра Гертруда була втіленням хтивої жінки, то в Апдайка вона перетворюється на романтичну королеву, яка вмєє кохати і бути коханою. Героїня спроможна знайти «золоту середину» між свободою та обов'язком, пристрасстю та спокійним сімейним життям. Можна сказати, що автор досягнув своєї мети в реабілітації образу Гертруди як привабливої і чарівної жінки. Апдайк показав себе справжнім знавцем жіночої натури і майстром психологізму.

Гамлет (Амлет, Хамлет) показаний як егоїст, ображений на жінок і життя тридцятилітній син, який не може знайти спільної мови зі своєю рідною матір'ю. До його появи Ельсінор живе у ритмі мелодрами. Єдиною «трагедією» в королівстві були не страждання Гамлета, а він сам, тобто його розбещеність, гордовитість і неслухняність. У дитинстві він виховувався няньками та грав із несамовитим Йориком. Гертруда не відчувала в ньому рідної душі, не могла його зрозуміти, хоча і прагнула цього. У розмові з Клавдієм вона пояснює, що контакт між ними є неможливим, адже «Гамлет занадто зачарований самим собою, йому не потрібні ані я, ані ти ... для нього увесь світ – підробка, вистава... він – єдина людина у своєму власному всесвіті» [1, с. 211]. У Дж. Апдайка Гамлет постає джерелом страждань і смерті всієї королівської родини.

Король Гамлет, дещо ідеалізований у Шекспіра, виявляється в Апдайка холодним, недолугим володарем, який захлинувся у власній самокоханості. Цей персонаж поєднує в собі жорстокого вікінга-завойовника та амбіційного політика. Проте згодом він стає більш «витонченим» (епітет, який характеризує ідеального чоловіка для Гертруди). Королева його не кохала і не була з ним щасливою, але поважала його лише за те, що він був її чоловіком і батьком її дитини.

Його брат, Клавдій, викликає велику симпатію. Він виступає мудрим політиком, досвідченим мандрівником, поліглотом (володіє латиною, італійською, французькою і провансальською мовами), хоч водночас є і розпусником та ідеальним коханцем. Саме він допомагає Гертруді пізнати справжнє жіноче щастя, задовольняє її таємні бажання. Проте не можна не помітити його заздрощів до брата. З дитинства Горвенділ був першим у всьому, і молодший брат завжди, десь глибоко в душі, прагнув помститися йому за це. Апдайк змушує читачів радіти за щастя Гертруди і Клавдія і водночас співчувати їм, і не концентрує уваги на вбивстві короля Гамлета. Його смерть автор подає як жертву задля досягнення гармонії людських стосунків і збереження ладу в королівстві.

Майстерність романіста виявляється в тому, що він зумів висвітлити проблеми і теми, що були і завжди будуть актуальними для сучасного читача. Це теми подружньої зради, кохання, сексу, релігії, гендерної нерівності та влади. Тема родинних відносин є центральною в романі «Гертруда і Клавдій».

Манера оповіді є повільною, а виклад подій – хронологічним. Важливим складником архітектоники твору є деталізовані зображення. Апдайк дає можливість насолодитися життям середньовічної королівської родини в його найпрозаїчніших, а іноді й непривабливих буденних проявах (це своєрідний відгомін модерністського натуралізму, часу, коли формувався письменницький талант автора). Апдайк прискіпливо і старанно зображує інтер'єри палацу з усією їх недосконалістю за часи правління Роріка та величчю і пишністю в роки зрілості і любовних пригод Герути. Автор докладно зобразив природу навколо Ельсінору, зовнішність та одяг головних героїв, детально описав епізоди королівських розваг і палкі сцени кохання, що позбавлені надмірної непристойності.

Те, що Дж. Апдайк володіє мистецтвом слова на високому рівні, підтверджують вишукані метафори і порівняння («Her hair... was the red of copper diluted by the tin of sunlight»; пер. І. Гурової: «Ее волосы... отливали краснотой меди, сплавленной с оловом солнечного света» [1, с. 11]; «Roric's hand... as light as if hollow... rested, like driftwood nudged forward by the froth, on his daughter's»; пер. І. Гурової: «Рука Рёрика,... будто пустая внутри,... и, словно щепка, выброшенная на берег в кипении пены, легла на руку дочери» [1, с. 15]) та виночені епітети («...his candle-pale skin,... icy blue eyes,.. a regal weariness»; пер. І. Гурової: «...его кожа свечной белизны,... льдисто-голубые глаза, ... царственное утомление» [1, с. 15]).

У творі ми знаходимо суто постмодерністські риси: біблійні *алюзії* (згадується Єва [1, с. 18]; Мойсей, Ісус, Ной, Адам [1, с. 233]), *ремінісценції* (Chanson de geste – лицарські поеми про Сіда і Роланда [1, с. 67]; згадується ім'я Аристотеля [1, с. 73]). Автор часто вживає *екзотизми* – іншомовні слова, що посилюють зображення: «rex in ovo... natura naturans» (пер. з лат. І. Гурової: «король в зародыше... животворное начало» [1, с. 50]); «triste,... tristesse» (з фр. «сумний,... сум.»); «amors de terra lonhada» (пер. з прованс. «кохана в далекій країні»). Апдайк навіть вплітає в сюжетну канву твору діалоги італійською мовою між Фенгоном і слугою [1, с. 161]. На нашу думку, роман можна вважати *пародією* на «Гамлета» Шекспіра, якщо не на весь твір, то на головного героя, без сумніву. Вище ми згадували, що Апдайк намагався імітувати стиль Великого Барда, тож можна припустити, що «Гертруда і Клавдій» є *стилізацією* під шекспірівську мову.

Автор також використав *прийом гри*, який виражений на рівні імен. Різні імена персонажів у кожній частині відображають зміни у їх свідомості і способі життя, привертають увагу читача (Фенг, Фенгон, Клавдій). Це також наштовхує на думку про те, що автор звертався до різних джерел (хроніки Саксона Граматика, новели Бельфоре, трагедії Шекспіра), що допомогли йому створити такі сильні образи головних героїв. Не можна не помітити, що кожна частина роману починається з однакової репліки: «The king was irritable», що означає «Король був роздратований». На нашу думку, такий прийом

використовується автором для того, щоб продемонструвати кардинальні зміни в житті головної героїні, яка, виявляється, була супутницею трьох королів в Ельсінорі (батька та двох чоловіків) і підкреслити проблему впливу влади на того, хто наділений нею.

Не менш важливою рисою твору є *контраст*, який втілено в зіставленні повних протилежностей – особистостей двох братів: Фенга (Фенгона, Клавдія) і Горвенділа (Король Гамлет у 3-й ч.). Відповідно, пристрасть Клавдія протиставляється холодності і стриманості Горвенділа, романтичність – реалістичності, активність (любовна) – пасивності, холеричність – флегматичності, відкритість – відмежованості. Контраст можна помітити й у творенні образів дійових осіб, важливою рисою якого є поєднання високого та низького, духовного та тілесного, комічного та трагічного. Наприклад, після патетичних діалогів між Гертрудою і Клавдієм автор поринає в прискіпливе зображення пристрасних сцен їхнього кохання із залученням низької лексики. Або, подаючи розмову героїв, Дж. Апдайк раптом помічає і підкреслює недоліки в зовнішності одного з них. Приміром, зовнішність старого Роріка поряд із молодістю і гарненькою донькою Герутою.

У творі «Гертруда і Клавдій» поєднуються різні види організації художнього мовлення, що є типовими для жанру роману – монологи, діалоги, різного роду авторські відступи та характеристики. Оповідь не загострюється наприкінці, а завершується плавно і навіть якось несподівано. Лише в післямові читач має змогу ознайомитися з наступними подіями, які, безперечно, його розчаровують і наштовхують на думку про несправедливість долі героїв, викладену в трагедії Шекспіра.

Отже, на основі проведеного аналізу можна зробити висновок про те, що роман «Гертруда і Клавдій» є розгорнутою авторською інтерпретацією п'єси Шекспіра та двох її першоджерел (хроніки Саксона Граматика і новели Ф. Бельфоре), що одночасно виступає як іронічний коментар та критика усталених стереотипованих поглядів на шекспірівських героїв. «Гертруда і Клавдій» – своєрідне осучаснення гамлетівського сюжету, що сприяло появі нових змістів. Завдяки детальному опису і тонкому психологізму, розширенню основних сюжетних ліній Апдайк зумів створити цілісну картину конфліктів та характерів головних героїв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апдайк Д. Гертруда и Клавдий : Роман / Д. Апдайк; [пер. с англ. И.Г. Гуровой.] – М. : ООО «Издательство АСТ» : ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 252, [4] с.
2. Апдайк Д. Джон Апдайк [фрагмент интервью с амер. писателем]; интервьюер // Кн. Обозрение. – 2006. – № 36/37. – С. 17.
3. Енциклопедія Постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; Пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко. – К. : Основа, 2003 – 503 с.
4. Жиль Делез и проблематика бесструктурности «желания». Ризома [Електронний ресурс] / И.П. Ильин // Наследие. Искусство. Величие. – Режим доступа до журналу : <http://culture.niv.ru/doc/culture/ilyin/039.htm>
5. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. – Т. 2 / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – 62 с.
6. Kakutani M., “Gertrude and Claudius”: Gertrude Finds True Love in Updike’s Vertion of “Hamlet”/ J.Freeman // New York Times – February 8, 2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://partners.nytimes.com /library/ books/020800updike-book review.html>

7. Eder R. Spoiled Rotten in Denmark // New York Times – February 29, 2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nytimes.com/2000/02/27/books/spoiled-rotten-in-denmark.html?pagewanted=all&src=pm
8. Frostchild D. A Lulling Into False Safety John Updike's Gertrude and Claudius //WAG – May, 2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.thewag.net/books/updike2.htm
9. Updike J. Gertrude and Claudius / J. Updike. – Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2001. – 256 p.

REFERENCES

1. Updike, J. (2004) "Gertrude and Claudius: Novel", *Gertruda i Klavdii : roman / Updike J.*; Translated by Hurova, I.H, Ltd "Izdatelstvo AST": ZAO NPP "Yermak", Moscow, Russia.
2. Updike, J. (2006) "John Updike (fragment from the interview with the American writer)", *Dzhon Apdaik (fragment intervii s amerikanskin pisatelem, Knyzhnoie obozreniie*, no. 36/37, 17p.
3. Encyclopedia of Postmodernism (2003), *Entsyklopediia postmodernizmu*, edited by Vinkvista, Ch. and Teilor, Translated by Shovkun V., edited by Shevchenko O., Publishing house of Solomiya Pavlychko 'Osнова', Kyiv, Ukraine.
4. Ilyin, I. (2014) "Zhil Delez and problems of structurelessness of 'desire'. Rhizome", *Zhil Delioz i problematika besstrukturnosti zhelaniia*, available at: <http://culture.niv.ru/doc/culture/ilyin/039.htm> (access February 20, 2014)
5. Kovaliv, I. (2007) "Encyclopedia of Literary Criticism", *Literaturoznavcha entsyklopediia* vol. 2, VTs Akademiia, Kyiv, Ukraine
6. Kakutani, M. and Freeman, J. (2000), "Gertrude and Claudius": Gertrude Finds True Love in Updike's Vertion of "Hamlet", New York Times, available at: <https://partners.nytimes.com/library/books/020800updike-book-review.html> (access February 20, 2014)
7. Eder, R. (2000) "Spoiled Rotten in Denmark", New York Times, available at: www.nytimes.com/2000/02/27/books/spoiled-rotten-denmark.html?pagewanted=all&src=pm (access February 20, 2014)
8. Frostchild, D. (2000) "A Lulling Into False Safety John Updike's Gertrude and Claudius", WAG, available at: www.thewag.net/books/updike2.htm (access February 20, 2014)
9. Updike, J. (2001) Gertrude and Claudius, Rowohlt Taschenbuch, Hamburg, Germany.

УДК 821.161.2:82-311.4

РЕТРАНСЛЯЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ НОВИН У "ЗАПИСКАХ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО" ЛІНИ КОСТЕНКО

Кравченко В. О., к. філол. н., доцент, Шабаль К. С., здобувач

Запорізький національний університет

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

katjamaanec@rambler.ru

Стаття присвячена дослідженню жанрово-стильових особливостей роману Л. Костенко "Записки українського самашедшого". Зосереджено увагу на авторському баченні парадигми політичних подій в Україні та фактажно-соціальної основі тексту. Автори намагалися показати, що роман "Записки українського самашедшого" Л. Костенко має ознаки політичного роману.

Ключові слова: жанровий різновид, політичний роман, документ, факт, ретрансляція, суспільно-політична лексика.

РЕТРАНСЛЯЦІЯ ПОЛІТИЧЕСКИХ НОВОСТЕЙ В “ЗАПИСКАХ УКРАИНСКОГО САМАШЕДШЕГО” Л. КОСТЕНКО

Кравченко В. А., Шабаль Е. С.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

katjaumanec@rambler.ru

Статья посвящена анализу жанрово-стилевых особенностей романа Л. Костенко “Записки украинского самашедшего”. Сосредоточено внимание на авторском видении парадигмы политических событий в Украине и фактажно-социальной основе текста. Авторы стремились показать, что роман “Записки украинского самашедшего” Л. Костенко имеет признаки политического романа.

Ключевые слова: жанровая разновидность, политический роман, документ, факт, ретрансляция, общественно-политическая лексика.

THE RETRANSLATION OF POLITICAL NEWS IN “NOTES OF A UKRAINIAN MADMAN” BY L. KOSTENKO

Kravchenko V. O., Shabal K. S.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

katjaumanec@rambler.ru

This paper provides the overview of a modern novel in terms of political genre variety; it has been proved that there are some features of a political genre in L. Kostenko’s novel “Notes a Ukrainian Madman” because the novel is based on the real political events, the main idea is focused on social and political character issues, the main characters express ideological and political opinions of the author, the text has been documented, social and political lexis prevails in the novel.

There is no term “a political novel” in Ukrainian Literary Studies encyclopedias and reference books nowadays. But literary scholars (V. Klymchuk, I. Motorniuk, M. Slaboshpyts’kyi and others) prove that a political novel as a genre variety was finally formed in the XX century. This is primarily connected up to the integrated politicization of social consciousness. Sharing the opinion of I. Motornjuk in the fact that the features of a political novel can be found in many works of modern literature: “Black Raven” by V. Shklyar, “Museum of Abandoned Secrets” by O. Zabuzhko, “Time of smertokhrysty” by Y. Shcherbak, “Floodplain” by V. Baranov, “Country of irredent” by R. Ivanychuk, “Notes of a Ukrainian Madman” by L. Kostenko.

“Notes of a Ukrainian Madman” by L. Kostenko is the author’s emotional reaction to the surrounding reality, an attempt to understand the contemporary realities in the artistic interpretation, writer’s literary reflection on social and political life of a country.

Factual and social framework is detailed in the novel. The statement of political traits facts has allowed the writer to reflect the real political picture of a contemporary country but the truth of events has allowed to reveal the essence of nationwide issues and interests. The main character noted political and social messages which had found out from a variety of media. Artistic reality is expressed in the form of notes in the novel.

The author’s consciousness is embodied in the functions of the main character. The themes, issues and ideological direction of the work were outlined. Use of the elements of journalistic style of writing as a peculiar method has been consciously introduced by the author.

Attention was paid to the peculiarities of social and political life of the country at the beginning of the XXI century which influenced on the Ukrainian people ideology and also the idea that politics has penetrated into all the spheres of social life. Having analyzed the genre and style features of the novel, we affirm that this novel “Notes of a Ukrainian Madman” by L. Kostenko is a political one and it is necessary investigate it within the context of a contemporary political novel by future researchers.

Key words: genre variety, a political novel, a document, a fact, retransmission, social and political lexis.

Роман – це рухомий, змінний, універсальний жанр, який постійно перебуває в центрі уваги, інтенсивно осмислюється і наукою про літературу, і критикою, і самими його творцями. Цей жанр має феноменальну здатність художньо оволодівати часом, дійсністю, буттям, доносити їхній живий і багатогранний образ. У процесі взаємодії з іншими жанровими утвореннями він постійно збагачується жанрово-стильовими формами. “Літературознавчий словник-довідник” перераховує лише такі різновиди роману: автобіографічний, біографічний, готичний, детективний, історичний, крутійський, науково-фантастичний, пригодницький, соціально-побутовий, тенденційний, філософський, роман у віршах, роман-щоденник. Але за останні роки в українській літературі широко заявили про себе й такі різновиди жанру: іронічно-сатиричний роман,

лірико-філософський, соціально-публіцистичний, сповідальний, психологічний, ліричний, політичний, а також жанрові модифікації-синтези жанрів: роман-епопея, роман-притча, роман-парабола, роман-фреска, роман-біографія, роман-есе, роман-монолог. Такого типу терміни досить умовні, однак і відмовлятися від них не варто, адже вони підкреслюють ті чи інші домінуючі особливості жанру. Із політичним романом пов'язаний жанровий різновид роману – “політичної концепції в образах” [7, с. 229]. Зокрема, Є. Поветкін зазначав: “Вперше цю назву застосував В. Винниченко як жанрове визначення свого нового роману “Слово за тобою, Сталіне”. Цей різновид великої прози походить від політичного памфлета і має свої особливості” [7, с. 229].

Поняття “політичний роман” до сьогодні немає в українських літературознавчих енциклопедіях і довідниках, і він практично не досліджений. Про жанрово-стильові особливості сучасного політичного роману писали В. Климчук, І. Моторнюк, М. Слабошпицький. В. Климчук у статті “Дійсність у дзеркалі політичного роману” стверджував, що політичний роман, як жанровий різновид, оформився остаточно саме у ХХ ст., що пов'язано передусім із бурхливою, суцільною політизацією суспільної свідомості: “Найзагальніше визначення цього типу романів можна б сформулювати як художній твір про механізми здійснення політичної влади. Закономірно, що в політичному романі відтворюються актуальні “гарячі” події часу і в його основі лежить багатий фактичний, в тому числі документальний матеріал” [4, с. 137]. І. Моторнюк висловив думку, що ознаки політичного роману можна відшукати в багатьох творах сучасної літератури, наприклад, таких, як “Чорний Ворон” В. Шкляра, “Музей покинутих секретів” О. Забужко, “Час смертохристів” Ю. Щербака, “Заплава” В. Баранова, “Країна ірредента” Р. Іваничука, “Записки українського самашедшого” Л. Костенко.

Мета нашої статті – показати, що роман “Записки українського самашедшого” Л. Костенко має ознаки політичного роману.

“Записки українського самашедшого” – це перший опублікований прозовий роман Л. Костенко. Цей твір – емоційна авторська реакція на навколишню дійсність, спроба художньо осмислити реалії сьогодення, а також зазирнути в день прийдешній. Це літературна рефлексія письменниці на суспільно-політичне життя країни, роман-роздум про значущість утвердження нації, роман-вибух, що по-справжньому вразив та збудив свідомість українського читача.

Книга письменниці стала значною подією в культурному й суспільно-політичному середовищі України. Про неї відразу ж заговорили літературознавці: О. Галич, Ю. Горблянський, Д. Дроздовський, П. Іванишин, М. Карасьов, Л. Кононович, М. Кульчицька, Ю. Кучеренко, Г. Левченко, А. Миколаєнко, Я. Поліщук, І. Ярославський.

Ретрансляція новин – це спосіб закцентувати увагу на тому, що довкола нас. Велику частину “Записок українського самашедшого” складають інформаційні повідомлення, зокрема й політичні. Якщо скласти до купи всі політичні перипетії, які авторка відтворює у вигляді окремих, іноді зовсім непов'язаних між собою новин, то розумієш політичну картину сучасної країни. Політика проникає майже в усі сфери соціального життя – науку і культуру, філософію і мораль, релігію і мистецтво, тому будь-яка проблема набуває політичного забарвлення, якщо її розуміння чи вирішення торкається життєвих інтересів суспільства. У творі Л. Костенко вустами головного героя розповідає про події не тільки в Україні, а й інших країнах світу: Росії (“в Росії прийшов новий президент і почав нову чеченську війну” [5, с. 10]), Америці (“в США, нарешті, вибрали президента” [5, с. 29]), Великобританії (“У Великобританії пройшла конференція “Україна на роздоріжжі” [5, с. 130]), Китаї (“У Шанхаї відбувся саміт” [5, с. 184]), Грузії (“У Грузії Революція троянд” [5, с. 331]), Польщі (“Президент Польщі підняв європейський прапор” [5, с. 340]), Іраку (“Дванадцятий день війни в Іраку” [5, с. 279]) тощо.

Авторка вдало акцентувала увагу на реальних історичних фактах і політичних подіях. Письменниця констатує справжні факти, які знали і чули всі, про які йшлося по радіо і на телебаченні. Процес збирання та коментування інформації з різних каналів ЗМІ для Л. Костенко – це спроба реалізувати свій журналістський потенціал. Саме тому твір має деталізовану фактажно-соціальну основу. Новини з уст програміста виголошуються більшою мірою катастрофічні: війни, теракти, політичні перипетії, аварії, вбивства, крадіжки. У реальному часі люди вже звикли пропускати такі повідомлення крізь вуха, у творі їх неможливо не прочитати. Наприклад, пильна увага до особи вбитого журналіста Георгія Гонгадзе дала можливість Л. Костенко передати суперечності складної політичної ситуації в країні: “Справа Гонгадзе – остання крапля, що переповнила чашу терпіння” [5, с. 39]. Знайдене “тарашанське тіло” стає підставою для сварок, звинувачень та провокацій. Атмосфера в суспільстві сягає апогею. Обурені люди виходять мітингувати на Майдан Незалежності, вимагаючи правди та “відставки одного з головних фігурантів злочину” [5, с. 34]. Водночас на телебаченні “на всю потужність своїх проданих і перепроданих каналів” [5, с. 41] демонстративно лунає підтримка сучасної влади.

Письменниця надзвичайно точно й тонко передала дух Майдану. Фінал роману – реабілітація Майдану для зневірених. “Все одно, – пише Л. Костенко, – за владу буде соромно, за будь-яку владу час від часу буває соромно. А от за Україну соромно вже не буде” [5, с. 403]. З’являється розуміння того, що Майдан був таки недаремно, що Майдан – це необхідність змін задля стабільного сьогодення та впевненості в кращому майбутньому, це революція, що дала поштовх для пробудження нації.

Про документальність записів головного героя свідчить наявність у них імен реальних історичних персонажів. Це можуть бути відомі політичні діячі України (“Генпрокуратура знову взялася за леді Ю” [5, с. 297]) або світу (“Президент Буш на борту авіаносця “Абрахам Лінкольн” оголосив, що війна в Іраку вже остаточно завершена” [5, с. 283]).

Твір тяжіє до документалізації, що є ознакою політичного роману. Письменниця спиралася на справжні факти зображуваного періоду в процесі створення роману, тому в основі лежать реальні політичні події. Л. Костенко з 2001 р., як вона сама свідчила, почала слідкувати за всіма найважливішими подіями в Україні та світі і майже щодня їх занотовувати. Очевидно, що кожне таке повідомлення не випадково вилилось у певну парадигму подій твору, воно підкреслює абсурдність світу й суспільства. Авторка стверджувала, що процес роботи над “Записками українського самашедшого” не мав нічого спільного з творенням сюжетів і героїв, їй захотілося дослідити, як людство входить у міленіум.

Тематично письменниця зачіпає всі актуальні проблеми нашого суспільства сьогодні: мовне питання (“Бо стільки вже наговорено, до цілковитої втрати смислу. Та ще й якою мовою недолюдською, сурогатом української і російської, мішанкою, плебейським сленгом, спадком рабського духу і недолугих понять” [5, с. 6]); питання екології (“Купив екологічну карту України – плямиста, як саламандра, вже нема де жити на цій планеті. Все в завалах сміття, брухту, ядерних відходів, руйнівних енергій духу і болячок тіла, в суцільних зонах екологічного лиха...” [5, с. 22]); тему чорнобильської трагедії (“Чорнобильці мруть по максимуму, сорок-п’ятдесят тисяч щорічно, це в самій Україні” [5, с. 19]); тему кохання (“Правда, коли в неділю виспишся і вранці виринаєш зі сну, і ще не тямиш, у яку реальність вертаєшся, обпалить тебе дотик до жінки, ми кохаємось до нестями...” [5, с. 9]); гендерне питання (“Мужчини зникають як явище” [5, с. 10]); питання виховання дітей (“Дружина моя зривається і часом його лупцює, а потім плаче, а я їх обох жалію” [5, с. 7]); питання літератури (“Як там у Гоголя в “Записках сумасшедшого?” [5, с. 11]). Тобто думки Л. Костенко відображають думки і погляди українців і торкаються болючих питань буття. Роман є ще й правдивим зрізом психології покоління.

Але основна думка твору зацентрована на проблемах суспільно-політичних: “У Верховній Раді бедлам. Одного нардепа судять в Америці. Другий сидить у в’язниці в Ганновері. Третім цікавиться Інтерпол. Приїхав Сорос, каже, що Україна у світі має дуже погану репутацію, а до чого тут Україна, нам же її підмінили...” [5, с. 9]. Висловлюється недовіра до влади та механізму управління державою: авторка звертає увагу на фальсифікацію виборів в Україні, неспроможність уряду приймати зважені необхідні рішення; змальовується морально-етична нищість керівників держави, які дозволяють собі вести розгульне життя, нецензурно виражатися, вживати алкоголь під час виконання службових обов’язків; класова нерівність людей у суспільстві: “Олігархи, нардепи, бізнесмени, очільники, кримінальні авторитети, VIP-персони і поп-зірки – ось він, золотий фонд суспільства, його неоціненний скарб. Всі інші – це маса, це посполите тло” [5, с. 16]; непоборна корупція, що дає право купувати депутатам собі місця в парламенті; зомбування потрібною інформацією, із численними фальсифікаціями; розгул криміналу та злочинності, яка залишається безкарною, і зазвичай фінансується людьми, які займають керівні посади; еміграція українців за кордон: “Друзі мої і знайомі пороз’їжджалися – хто в Америку, хто в Європу. Найближчий мій друг у Каліфорнії, в Силіконовій долині. Має вже зелену картку, забрав сім’ю. Там уже майже весь мій курс” [5, с. 19]. Ідеологічним міфом про щасливе майбутнє суспільства можновладці цілеспрямовано продовжують заплутувати свідомість народних мас. Письменниця розуміє, що величезною помилкою української влади є відсутність відкритого діалогу з народом: “Депутати дивляться у вічі народу (з телеекранів)” [5, с. 198]. А необхідність появи нової політичної сили обумовлена ситуацією у суспільстві і об’єктивно відповідає розкладу сил на тлі політико-економічних подій в Україні. Л. Костенко “Записки українського самашедшого” адресувала всім, хто відчуває себе патріотом української держави незалежно від віку і національності, мови спілкування і регіону проживання, і впевнено наголосила про необхідність рухатися вперед, створювати перспективу, разом будувати міцну, незалежну державу. Вона говорить про формування влади людьми, яким небайдужа їхня подальша доля, доля їхніх батьків, дітей та онуків, головне, щоб “вони, ставши владою, не зрадили цей Майдан” [5, с. 414]. Час порожніх розмов і обіцянок вже набрид українцям, настав час розбудовувати українське суспільство з усіма елементами суспільного механізму контролю за владою та гарантіями демократичних прав і свобод громадян, час робити конкретні справи, вчинки, втілювати в життя особисті думки й спільні ідеї. Отже, головна увага зосереджена на соціально-політичних проблемах сучасної України.

Передавши свої авторські функції героєві, вклавши в його уста власні думки, Л. Костенко змалювала політичне життя зсередини, відкрила “гарячі” події і факти. Художня дійсність у творі відображається у формі записок. У своїх щоденникових нотатках “програміст” орієнтувався більшою мірою на суспільну реальність, меншою – на особисту. Внутрішній світ головного героя переходить у суспільно-політичні координати, він здебільшого абстрагується від індивідуальних роздумів, орієнтуючи увагу на загальнонародні проблеми, котрі століттями ніяк не можуть вирішитись. Він активно коментує й записує почуті й побачені новини. Неабияк турбує “програміста” політичне життя країни. Воно охоплює всі організовані й неорганізовані форми політичної життєдіяльності, політичну ідеологію і психологію “самашедшого” Л. Костенко. Щодо психологічного аспекту, то він ґрунтується на несистематизованих поглядах, почуттях, настроях програміста: “Абияк жили мої батьки, і батьки моїх батьків, і всі гарні порядні люди у цій частині світу завжди мушили жити абияк, задурені черговою владою, черговим режимом. Набрідло. Абияк жити я більше не хочу” [5, с. 6]. Ідеологічні переконання героя мають також виразне політичне звучання в романі. Погляди й переконання програміста відображають корінні інтереси більшості простих українців, які “не почуваються своїми у своїй державі” [5, с. 23].

Важке, безправне становище українського народу викликає гнів та обурення. Головний герой твору картає чиновництво та владу, які здійснюють політику самодержавства. Разом із тим в його свідомості оживають патріотичні почуття та усвідомлення себе як частини нації: “І нація – це теж я” [5, с. 161].

Щоденник програміста – це записник не про особисте життя, а скоріше про події в усьому світі. Він занотовує політологічні, соціологічні та культурологічні “репортажі” про катастрофи, замахы, вбивства, скандали, підступні міжнародні та міждержавні конфлікти, про які дізнається із різних засобів масової інформації. Констатуючи окремі повідомлення, герой переосмислює їх і навіть хоче вплинути на громадську думку або й навіть змінити її. Програміст засуджує людей, які прагнуть завоювання, використання та утримання політичної влади. Не приховує обурення щодо тіньових елементів політичної системи України, якими є політичні клани, клуби, парламентське лобі, оточення перших осіб держави, “мозкові центри” при них: “Нова каста з’явилася у нашій незалежній країні – Ті, кого охороняють” [5, с. 16]. Л. Костенко в “Записках українського самашедшого” намагається розкрити психологію нації, влади і можновладців, народження й культу в середовищі владної еліти політичного холопства та зверхності. Отож, головний герой твору є виразником ідеологічних і політичних переконань самої письменниці.

Герой прагне усвідомити, ким він є для себе і для своєї родини у вирі сучасних подій, бо політика впливає і на побут героїв, і на стосунки з оточуючими. Познайомився програміст зі своєю майбутньою дружиною ще під час Революції на граніті. Його батько – відомий перекладач, що має нову молоду дружину й сина, який фігурує під прізвиськом Тінейджер. Дружина головного героя – філолог, дослідник Гоголя. Син навчається в школі й товаришує з сусідом Борькою, сином “нового українця”.

Паралельно в “Записках українського самашедшого” знаходять відображення проблематичні стосунки головного героя зі своєю дружиною. Негаразди в сімейному житті програміста є наслідками хаотичності ненормального суспільства, масового “божевілля” в соціумі, інформаційного коловороту, що не могли оминати подружжя. Між чоловіком та жінкою – комунікативна прірва. У своїх нечастих розмовах герої намагаються виокремити проблеми національного характеру, проблеми особистого життя вони обговорюють рідше.

У творі яскраво простежуються елементи публіцистичного стилю, які тісно переплітаються з мовними засобами художнього. Ці елементи Л. Костенко вводить не механічно, а свідомо, з чуттям мови, відповідно до жанрової специфіки “Записок українського самашедшого”, як своєрідний прийом, глибоко вмотивований у кожному окремому випадку. Суспільно-політична лексика виразно простежується в усьому творі, адже щоденникові записи героя можна назвати “зводами” космополітично-глобалізованої дійсності, простежується й у діалогічному мовленні персонажів: “– Не піду, – сказала дружина. – *Протестувати* проти своєї *держави*?!” [5, с. 14]; й у внутрішньому мовленні головного героя: “Чому все це називається – *демократія, народовладдя*?!” [5, с. 292]. Для Л. Костенко публіцистична форма оприлюднення думок не є традиційною, проте вона вдало нею скористалася в романі.

У статті “Політичний роман сьогодні” І. Моторнюк порівняв епос Л. Костенко ще з одними “Записками”, з яких складається твір Р. Іванчука “Країна ірредента”. Дія у творі зводиться до того, що оповідач (автор-письменник) опиняється на Майдані під час Помаранчевої революції в наметі свого друга Михайла, який є головним персонажем роману. Він написав “Записки”, у яких висловив власне розуміння політики й проаналізував прорахунки політичних лідерів у минулому. Цим автор хотів застерегти сучасників від повторення поразки змагань за незалежність держави. Герої обох романів схожі. “Найцікавіше, однак, – зауважив літературознавець, – що в обох випадках маємо

схожі висновки. Точніше – в другому романі прочитуємо розшифровку того, що є завершальним у першому. Якщо в Р. Іваничука маємо констатацію факту (“ми змінилися”), то в другому сказано конкретно: “Ось і настав наш День Гніву, лінію оборони тримають живі”. Інакше кажучи, День Гніву настав саме тому, що “ми змінилися” [6, с. 12].

“Записки українського самашедшого” Л. Костенко – це унікальний витвір сучасного мистецтва, який є реакцією на ситуацію в Україні, позначену кризовими явищами в усіх сферах життя. Зважаючи на жанрово-стильові особливості твору, вважаємо, що “Записки українського самашедшого” – політичний роман, і майбутнім науковцям необхідно розглядати його в контексті сучасного політичного роману.

Зображуючи політичне життя, передаючи незламний дух простих українців і напружені стосунки в суспільстві загалом, Л. Костенко показала значущість етнічної ідентифікації народу. Історична думка письменниці спирається на загальнонаціональні інтереси минулого, і в перспективі політичного і соціального розвитку. Саме тому її роман висвітлює проблеми, глибоко актуальні для сучасної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванишин П. Проза генія, або роман опору Ліни Костенко / П. Іванишин // Дивослово. – 2011. – № 4. – С. 57–60.
2. Галич О. “Записки українського самашедшого” Ліни Костенко як імітація документального твору / О. Галич // Слово і час. – 2012. – № 7. – С. 105–110.
3. Карасьов М. Генії та їхні божевільні / М. Карасьов // Українська літературна газета. – 2011. – № 7. – С. 1, 12–13.
4. Климчук В. Дійсність у дзеркалі політичного роману / В. Климчук // Всесвіт. – 1986. – № 1. – С. 137–139.
5. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Л. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. – 416 с.
6. Моторнюк І. Політичний роман сьогодні / І. Моторнюк // Літературна Україна. – 2013. – № 10. – С. 12.
7. Поветкін Є. Жанр роману – “політичної концепції в образах” в українській літературі 20-х рр. ХХ ст. / Є. Поветкін // Молода нація. Альманах. – К. : Смолоскип, 1998. – С. 229–234.

REFERENCES

1. Ivanyshyn, P. (2011), “The prose of genius or the novel of opposition by Lina Kostenko”, *Proza heniiia abo roman oporu Liny Kostenko*, *Dyvoslovo*, no. 4, pp. 57–60.
2. Halych, O. (2012), “Notes of a Ukrainian madman” by Lina Kostenko as the imitation of a documentary work”, *Zapysky ukrainskoho samashedshoho” Liny Kostenko yak imitatsiia dokumentalnoho tvoruu*, *Slovo i chas*, no. 7, pp. 105–110.
3. Karasiov, M. (2011), “Geniuses and their crazy”, *Henii ta yikhni bozhevilni*, *Ukrainska literaturna hazeta*, no. 7, pp. 1, 12–13.
4. Klymchuk, V. (1986), “Reality in the mirror of a political novel”, *Diisnist u dzerkali politychnoho romanuu*, *Vsesvit*, no. 1, pp. 137–139.
5. Kostenko, L. (2012), “Notes of a Ukrainian Madman”, *Zapysky ukrainskoho samashedshoho*, A-BA-BA-GA-LA-MA-GA, Kyiv, Ukraine.
6. Motorniuk, I. (2013), “Political novel today”, *Politychnyi roman siohodni*, *Literaturna Ukraina*, no. 10, pp. 12.

7. Povetkin, Ye. (1998), "The genre of novel – "political concepts in images" in the Ukrainian literature of 20s years of the XX century", *Zhanr romanu – "politychnoi kontseptsii v obrazakh" v ukrainskii literaturu 20-kh rr. XX stolittia*, Moloda natsiia. Almanakh, Smoloskyp, Kyiv, Ukraine, pp. 229–234.

УДК 821.161.2:82.13

В'ЯЗНИЧНА ЛІРИКА МИКОЛИ РУДЕНКА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЕПОХИ

Логвиненко Ю. В., к. філол. н., доцент

*Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
вул. Римського-Корсакова, 5, м. Суми, Україна*

ledi_uliya_ledi@mail.ru

Дослідження доводить, що творчість Миколи Руденка є важливим складником українського літературного дискурсу, забезпечує можливість встановлення правди, осягнення об'єктивного змісту історії, що й до сьогодні позначається на українському громадянському суспільстві. Особливості в'язничної лірики поета розкривають причини та наслідки діяльності творчої особистості в тоталітарну добу.

Ключові слова: в'язнична лірика, ліричний герой, теорія додаткової вартості К. Маркса, україноцентрична домінуюча концепція.

ТЮРЕМНАЯ ЛИРИКА НИКОЛАЯ РУДЕНКО КАК ОТОБРАЖЕНИЕ ЭПОХИ

Логвиненко Ю.В.

*Сумской областной институт последипломного образования,
ул. Римского-Корсакова, 5, г. Сумы, Украина*

ledi_uliya_ledi@mail.ru

Исследование доказывает, что творчество Николая Руденко является важной составляющей украинского литературного дискурса, обеспечивает возможность поиска правды, постижение объективного смысла истории, которая и сегодня сказывается на украинском гражданском обществе. Особенности тюремной лирики поэта раскрывают причины и последствия деятельности личности в тоталитарную эпоху.

Ключевые слова: тюремная лирика, лирический герой, теория прибавочной стоимости К. Маркса, украиноцентрическая доминирующая концепция.

MYKOLA RUDENKO'S PRISON LYRICS AS REFLECTION OF ERA LIFE

Logvinenko Yu. V.

Sumy Regional Teacher Training Institute, Rymskyi-Korsakov str., 5, Sumy, Ukraine

ledi_uliya_ledi@mail.ru

This research proves that Mykola Rudenko's creativity is an important component of the Ukrainian literary discourse, which provides possibility of installation of the truth, comprehension of the objective maintenance of history, and today affects the Ukrainian civil society. The drama of lonely opposition to the state system of the poet, the writer, the public figure Mykola Rudenko – a rare case in Ukrainian literary and cultural life of the XX century of upholding of theoretical truth at any cost - a case of the intellectual drama. Consequences of sharp criticism of the theory of a surplus value of K. Marx and policy of communist party during political repressions for Mykola Rudenko are disclosed. Researches by prison lyrics of the poet and the public figure opens realities of prison life of political prisoners, as the integral attributes of political totalitarian system of the 70th years of the XX century.

Features of prison lyrics of the poet which show how the civic stand of the personality in the years of political repressions in Ukraine was defended are investigated. Due to the fact that in the years of prison life poetry replaced to Mykola Rudenko the diary, it reveals in it the life and conditions of accommodation of the artist in prison and camps.

The value of Mykola Rudenko's prison lyrics is that he accurately realized that his uncompromising living and civic position will have consequences. A prison lyric, being a peculiar form of philosophical introspection of the political prisoner, allows understanding acts and motives of actions of the author.

Accordingly, it allowed tracking some semantic planes of prison lyrics: motive of a free choice of each person, difficult conditions of prison life, political subject, historical past of the Ukrainian people and others. Separately in Mykola Rudenko's prison lyrics the family subject, love lyrics is allocated. The author often goes beyond limited space in space of imagination, the imagination, in childhood memories or adult life, goes deep into self-knowledge, into the world of the nature and into the space filled with the Word. It gave the chance to allocate the Ukrainian-centric dominant concept in prison lyrics of the poet.

Mykola Rudenko's prison lyric is a peculiar diary of life of political prisoners of the boundless USSR. It reveals the image of the whole era created by the author from a set of details, episodes, estimates, judgments and characteristics, more emotional, deep and exact, than a historic fact or the document taken separately.

Key words: prison lyrics, lyrical hero, theory of a surplus value of K. Marx, Ukrainian-centric dominant concept.

Буремні та складні історичні події ХХ ст. не могли не позначитися на світобаченні письменників, поетів, культурних діячів, а через них – і на всьому літературно-культурному дискурсі. Творчість Миколи Руденка – важливий складник українського літературного процесу – забезпечує можливість встановлення правди, досягнення об'єктивного змісту історії. В'язнична лірика М. Руденка є наслідком політичної та особистої боротьби людини з комуністичною системою, а тюремні реалії сприймаються як невід'ємні атрибути життя творчої особистості за часів тоталітаризму. Інтерес до в'язничної лірики пояснюється прагненням дослідити ідеологію ХХ ст., бо її відлуння досі позначається на бутті незалежної України, що, хоча й опосередковано, вимагає узагальненого комплексного дослідження в'язничної лірики Миколи Руденка для різнопланового аналізу суспільних та культурних подій українського суспільства.

Огляд сучасної наукової і спеціальної літератури показав, що найбільш прикметними досягненнями в дослідженні творчості М. Руденка є праці О. Бровко, Т. Гажі, О. Галича, А. Костенка, І. Іванова та інших учених. Сфера наукових інтересів дослідників лежить у площині різнопланового дослідження творчості М. Руденка, що стало основою для нашого аналізу в'язничної лірики Миколи Руденка. Незважаючи на ґрунтовні дослідження творчості М. Руденка, в'язнична лірика не розглядалася як спосіб відображення епохи.

Мета цієї розвідки – проаналізувати в'язничну лірику М. Руденка, що стала відображенням життя українського народу в 70-80-х рр. ХХ ст., розкрити громадянську позицію творчої особистості в тоталітарну добу.

Творчість М. Руденка є цінним літературним надбанням, оскільки автор уособлює цілу епоху: швидко зробив вдалу літературну кар'єру, зазнав ідеологічної критики, перебував у в'язниці та таборах за тоталітарної влади, його твори були вилучені з бібліотек, він стояв біля витоків Української Гельсінської групи, зважився на пряму критику ідей К. Маркса та комуністичної партії, і, зрештою, змушений був емігрувати до США. Зважаючи на те, що поет та письменник був членом СПУ, головним редактором журналу «Дніпро», його твори також є важливою частиною історії українського культурного та літературного життя ХХ ст. М. Руденко в мемуарному романі «Найбільше диво – життя» стверджував, що прожив життя, насичене подіями: «Історія радянської держави від перших її господарчих кроків і до вимушених горбачовських реформ пройшла перед моїми очима. Іноді, подумки оглядаючи своє життя, сам дивуюся з того, як багато довелось мені пережити, побачити, випробувати на собі самому» [3, с. 32].

Є. Сверстюк доводить вагомість творчості М. Руденка та його героїчного вчинку, наслідки якого позначилися на житті та творчості митця: «Він став популярним у народі письменником. Його романи видавались і перевидавались. Справді, треба було мати міцний козацький корінь, щоб стати у СПУ дисидентом і заговорити про помилки головного вчителя комунізму. Треба було великої мужності, щоб задля істини поставити на карту все. Адже в 70-ті рр. ніхто не думав, що від Миколи Руденка ще щось залишиться, окрім «особливо небезпечного державного злочинця» [3, с. 7].

Так сталося тому, що в період політичних репресій Микола Руденко піддав гострій критиці теорію додаткової вартості К. Маркса. Ця критика знайшла відображення в багатьох творах М. Руденка (романах «Ковчег Всесвіту», «Формула Сонця», «Орлова балка» та ін.). Для письменника, за його словами, було страшним потрясінням, коли він зрозумів, що вчення, яке лягло в основу всієї комуністичної системи, хибне [3, с. 12]. Ще в праці «Шлях до хаосу» М. Руденко попереджав: держава (СРСР) розвалюється, своїм падінням вона роздавить громадян, тому потрібно повернути селянам землю, з якої вже забрано сонячну енергію. Адже шоста частина земної суші, на якій розташувалася Радянський Союз, перебуває в надзвичайно виснаженому стані. Сотні мільйонів людей потерпають від загрози голоду – світова громадськість повинна на це реагувати. Потрібно рятувати землю, яку знищує неправильне використання ресурсів правлячою верхівкою комуністичної партії.

«Драму самотнього протистояння державній системі М. Руденко витримав гідно і стоїчно. Це рідкісний у двадцятому столітті випадок відстоювання теоретичної істини за всяку ціну – випадок *інтелектуальної драми* (виокремлення Є. Сверстюка)» [3, с. 9].

М. Руденко усвідомлював, що його чесність у першу чергу із самим собою і безкомпромісна життєва позиція будуть мати наслідки: «Якщо існують тюрми – мусять існувати й тюремники. А вороги... Ворогів треба шукати там, де визначається політика держави» [3, с. 582].

Зрозуміло, що критика політики партії, твори, у яких розкриваються проблеми, про які заборонено було говорити, призводять до того, що 20 січня 1977 р. відбулося засідання Політбюро ЦК КПРС, на якому було розглянуто записку Голови КДБ СРСР Ю. Андропова та Генерального прокурора СРСР Романа Руденка «Про заходи для припинення злочинної діяльності Орлова, Гінзбурга, Руденка, Венцлова». Щодо М. Руденка було прийнято таке рішення: «Руденка М. Д., який проживає в Києві, заарештувати й притягнути до карної відповідальності за статтю 62 Кримінального кодексу УРСР, але слідство провести не в Києві, а в Донецьку, для чого є процесуальні підстави...» [3, с. 580]. Підставою для арешту стала справа Олексі Тихого. 5 лютого 1977 р. М. Руденка заарештували й перевезли до Донецька, де й відбувся 23 червня – 1 липня 1977 р. суд. Вирок – 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання за так звану «антирадянську агітацію і пропаганду». Твори Руденка були кваліфіковані як «наклеп на радянську владу». У 1978 р. рішенням Головліту всі його твори були вилучені з продажу та з бібліотек СРСР.

Проте прагнення свободи думки, бажання захистити власну землю від виснаження, а головне – розуміння своєї місії в тому, щоб довести значення додаткової вартості для розвитку людства, бо, за твердженням автора, «природа не могла поставити бар'єр на шляху до прогресу – його поставила людська несвобода» [3 с. 389], не дали М. Руденкові відступитися від його переконань. Автор у своїх творах постійно наголошує на тому, що викривлення Сталіним теорії додаткової вартості призводить до виснаження людей та ресурсів. Тому Микола Руденко прагнув донести своє бачення та розуміння теорії додаткової вартості до правлячої верхівки, а коли зрозумів, що його не чують – громадськості. Для цього він використовував і поезію, розповідаючи в ній про своє життя, частиною якого й були роздуми про долю України й світу. Хибна аграрна політика, «людська несвобода», на його думку, згубно впливають на українські чорноземи: «Болять Дніпро. Степи і ниви голі / Болять, мов теж потрапили за дріт. / Не треба хліба. Дайте волі, волі – / І українець погодує світ» [2, с. 519].

М. Руденко так переживав арешт: «Віднині зовнішній світ для мене перестане існувати – він переселиться в глибини моєї душі, перевтілившись у моє власне «я» [2, с. 582]. О.О. Бровко, досліджуючи лірику письменника, стверджує, що «часопросторовою

формою існування опозиційної особистості ліричного суб'єкта М. Руденка виступає вихід із обмеженого простору у вільний, що має такі прояви:

- 1) простір уяви, фантазії («Ще раз про свободу»);
- 2) простір пам'яті («Тому вже, мабуть, років п'ятдесят», «Спалах пам'яті», «Якби те, що мені заболіло», «В Донецьку»);
- 3) заглиблення у самопізнання («Вік доживаю», «Із окопних часів», «Усе пізнавши й переживши»);
- 4) спілкування зі світом природи («Зелена ліра», «Голос трав», «М'ята під баракком», «Цибулина», «Зоря-полонянка», «Ув'язнені маки»);
- 5) простір, заповнений Словом («Безмежність бачити не можна», «Стало слово моє земним», «Естафета») [1].

У роки життя в тюрмі поезія замінила М. Руденкові щоденник: «Вірші писав усюди – і на роботі, і десь у роздягалці під смердючими від поту бушлатами. Мій друг (*Миколи Руденка – Ю.Л.*) Михайло Хейфец пробував перекладати їх на російську мову. ...Віршів у мене нагромадилося багато, я хотів передати їх на волю. Усе, що я писав, у мене відбирали наглядачі й складали у мій речовий мішок, котрий зберігався десь поза зоною. Але з кожного вірша я встигав зробити копію мікрописьмом на цигарковому папері» [3, с. 626]. Вірші він ховав у бандажному поясі, що зробив сам, щоб підтягувати пахову грижу.

Уже через тиждень після арешту поет написав вірш «Я визрів і прозрів – мені нема неволі...», де ліричний герой стверджує, що насправді людину ув'язнити неможливо. Навпаки, ув'язненими є ті, хто йде проти себе, своєї совісті. Окрім тіла, яке ув'язнене в тісній камері, у ліричного героя є душа, яка «крилатим немовлям шугає по світах» [2, с. 400]. Ліричний герой бачить перед собою не стіни, а цілий Всесвіт: «...Колись я в світі жив. // Тепер, позбувшись волі, / Я цілим світом став... / І світ живе в мені» [2, с. 400].

Мотив того, що душу ліричного героя посадити за ґрати неможливо, а тіло – лише невеличка його матеріальна частка, звучить у в'язничній ліриці М. Руденка досить часто: «...Крізь ґрати, крізь мури виходжу на волю. / Рушаю додому по рідному полю...» («В Донецьку» [2, с. 403]); «...Все одно я зненацька пролізу / Крізь щілину тюремної брами. / Все одно я піду на волю – духом вийду, якщо не тілом...» («Ну навіщо стільки заліза...» [2, с. 405]); «...Замкнути можна тільки наше тіло, / А дух літатиме серед віків. / Для серця, котре цілий світ вмістило, / Іще ніхто не викував замків...» («Якщо ти небо у собі побачив...» [2, с. 428]); «...Я – вільний промінь. / Я – космічний птах. Я цілий Всесвіт облетіти мушу. // Ген розіп'ятий на семи вітрах, / Я на семи вогнях тримаю душу...» («Новорічне» [2, с. 443]); «...Я вже звик. Я зумію продертись крізь цеглу, / Власне тіло заливши наглядачам. // Дніпре! Душу мою зустрічай непідлеглу, / Де рибалки рушають в обійми ночам» («Вірш, написаний на тюремній стіні» [2, с. 463]).

Не можна стверджувати, що ліричний герой поезії Миколи Руденка ніколи не впадав у відчай. Тюрма, табори гнітили його, бачимо, що ув'язнення ліричний герой переносив важко: «Тумани сірі падають на очі. / Реальність щезла, загубилась путь. // А чорні постаті, мов поторочі, / Кудись в холодну темряву ідуть. / Воруються і лаються спроквола. / Скрипіння милиць – їхній провідник. // Запитую себе: яке це коло? / Чому я тут? Куди Вергілій зник» [2, с. 427]. Використання образу Дантового пекла – не випадкове; до цього часу вважається, що пекло, описане в «Божественній комедії», найжахливіше. Тому й герой, щоб розповісти про свої страждання, використав цей промовистий образ. Проте, якщо в Данте страждали за гріхи грішники, то ліричний герой

М. Руденка перебуває в пеклі за те, що зважився на пряму критику політики держави, яку захищав на війні своїм життям. Складні реалії політв'язнів згадуються автором у поезії «Авторське побажання» [2, с. 509], де своє «тюремне самокопирсання» автор уявив надрукованим окремим томом. Звертаючись до читача й описуючи тюремні будні політв'язнів, автор закликає читача тільки тоді позбутися своїх віршів, «Лиш коли останній політв'язень / Вернеться з тюремної імли», бо тільки тоді в такій поезії не буде потреби.

Реалії тюремного життя в поезіях «Уже не сняться кольорові сни...», «В сусідній камері юнак отримав вишку...», «Ще один світанок за вікном...», «Пліч-о-пліч сплю з колишнім поліцаєм...» розкривають невід'ємні атрибути політичної тоталітарної системи 70-х рр. ХХ ст.: «...Він убивав, він катував, він вішав. / Тепер чекістський подарунок п'є. / У нього завше ватянка новіша / І кусень сала у торбині є. // По-табірному він, звичайно, сука, / Та я його за барки не візьму. / Окопного поета-політрука / Під пильний нагляд віддано йому» («Пліч-о-пліч сплю з колишнім поліцаєм...»). Складається враження, що тоталітарний режим перетворив весь світ на тюрму та табори: «Немовби й світу вже нема – / Ані Москви, ані Парижа. / Є тільки хуртовина хижа / Та ця серед снігів тюрма» («Немовби й світу вже нема...»). Сніг – це образ суму, туги, що символізує страждання, має негативний зміст, сприймається як загроза, навала, щось моторошне. Образи-символи явищ природи (хуртовина, сніг) тотожні зі стихією настільки сильною, що ліричний герой часто втрачає бажання боротися з обставинами.

За словами самого М. Руденка, в'язнична неволя «гнітила так тяжко, що я не знаходив для неї жодних порівнянь у своєму нелегкому досвіді» [3, с. 590], проте, важко переживаючи допити, тортури, приниження, він відмовився каятися, внаслідок чого виникла поезія «Так просто все: напишеш каяття...» [2, с. 406–407], яка є знаковою серед усієї в'язничної лірики автора, її поява поклала край плиткам про співпрацю М. Руденка з органами. Це філософські та життєві роздуми про те, що є в'язницею для людини. Ліричний герой усвідомлює, що «...Лише десяток вимучених слів, / Які ти у затьмаренні наплів – // І вже тебе нема, / А є п'їтма, / Є у людину схована тюрма». Відмовитися від своїх принципів та життєвих переконань для особистості – це втратити душу, і тоді перетворитися на в'язницю для самого себе. Поезія «Без каяття» ще раз підкреслює життєву позицію автора: «...важливо бути чесним. Ну а решта – / Не від людей...». Ліричний герой поезії – комуніст, проте бажання бути чесним перед собою, призвели до того, що «попереду етапи і арешти, / і роздоріжжя, й хаос лихоліть» [2, с. 546]. У важкі хвилини душевного непокою ліричний герой втішає себе: «Помру від ран, що виніс з бою, / та від биття – не каяття: / Бо вмів лишатися собою, / Де інші мерли за життя» [2, с. 514].

Ліричний герой в'язничної лірики М. Руденка усвідомлює, за що платить таку високу ціну, проте в жодній з поезій нам не вдалося знайти хоча б натяку на каяття. Він лише пояснює причини, щоб нагадати читачеві про те, що людина народжена бути вільною: «Малювали своїх ліліпутських вождів. / Вимагали, щоб я поклонявся їм тупо. // Та сьогодні я словом таким володів, / Що небесне й земне пов'язало докупи» («Стогін Гулівера» [2, с. 471]). Ця поезія, написана в Мордовії, ще раз пояснює, як з щирого комуніста письменник перетворився на ворога партії як герметичної антинародної соціальної структури. Прагнення захисту своїх громадянських прав, бажання вільно висловлювати свої думки, захистити землю від екологічної, а політику СРСР – від економічної катастрофи, зробило М. Руденка вільним від системи, у якій він перебував. Навпаки, він звертається до тих, хто продовжував мовчати: «... ви – раби: / Дітей навчас мати / Боятися / Вказівного перста. // Ні, ви не вмієте / Свободу шанувати – / А тільки з неї щось / Путяще вироста» [2, с. 479].

Думки про те, як могла скластися доля, якби змінив свою позицію, знаходимо в поезії «Шлях до себе» [2, с. 436–437]. Шлях до самого себе в поета нелегкий: «...Немає шляху

отакого крутого, / Ні в темному морі, ні в хмарному небі, / Як та безконечна терниста дорога, / По котрій я сам продираюсь крізь себе». Слово-символ «дорога» М. Руденком використовується надзвичайно продуктивно. Для ув'язненого ліричного героя, який тяжіє до самопізнання, стан пошуку кращого є звичайним. Дорога як символ руху, пошуку істини й самого себе водночас осмислюється як ознака людської екзистенції, покликаної до неспинного просування вперед, через опір обставинам, до вибору власної сутності.

Перебуваючи в тюрмі, автор мав час для самоаналізу, з'ясувати мотиви власних. М. Руденко пригадував своє життя, ті ситуації, коли він стояв перед вибором: «Я міг би не йти в лєнінградські окопи, / Бо ще у дитинстві лишився без ока, / я міг би, засвоївши мову Езопа, / Забути, як давить цензурна морока». Проте герой не зміг себе перебороти, боявся втратити самоповагу та довіру до себе. І в тюрмі ліричний герой «розшукує в хаосі власну особу».

Поет у процесі самоаналізу звернувся до архетипу криниці («Десь є криниця в давньому саду...») [2, с. 427]. Образ криниці використаний автором як символ джерела сили. Досвід, фонові знання, зумовлені реаліями навколишньої дійсності (геопсихічними умовами, особливостями побуту, історико-культурними чинниками), підтримують символічне значення образу криниці. Саме в ній знаходиться зоря – та зоря, до якої все життя прагне ліричний герой, бо вона дає йому Слово. Зірка – небесне тіло, якому надавалися магичні властивості, тому в її владі дати ліричному героєві Слово. Микола Руденко надзвичайно відданий Слову, він ним володіє, йому й служить: «З тобою разом народилось Слово, / Якому слід звучати на вітрах / І проростати правдою в дворах, / Та ти побачив: люди, наче сови, / Мовчать, / Бо ними володіє страх» [2, с. 467]. У часи політичних репресій мовчали всі, а той, хто наважився говорити, був у тюрмі чи в таборах. Слово не дало письменнику змовчати чи бути нещирим: «Не інший хтось – мене загнало Слово / Сюди, де дротом заткана нора. // Благаю, всемогутній душолове, / Пусти мене на волю – Вже пора» [2, с. 491]. Слово приносить поетові надію: «...Бо надихає і втіша / в непоневоленому Слові / непоневолена Душа» [2, с. 538].

У поезії «Три народження поета» автор розповідав, що вперше народився в шахтарському краї, а шлях завершив пораненим солдатом, «Щоб з віршами прийти в літературний штаб». Та «народивсь поет, який не став поетом», бо писав не про істинні речі, проте мав кабінет, дачу над Дніпром «як визнання заслуг». Та поет все втратив, коли почав відстоювати свою думку і відмовився мовчати. За обраний життєвий шлях поет відповідає сам: «Де правда, де райком – вже не було питання: / Круг мене дротяна колючка заплелась» [2, с. 524]. Як бачимо, життя творчої особистості в роки тоталітаризму залежало від політичної номенклатури, і свідченням цього є не тільки життя і творчість М. Руденка, а й багатьох інших видатних діячів української культури: І. Калинця, Ю. Литвина, Т. Мельничука, О. Різниченка, І. Світличного, В. Стуса та багатьох інших.

У спогадах «Найбільше диво – життя» М. Руденко писав: «Проти концтабору заслання уявлялося справжньою волею, я чекав на нього з нетерпінням, намагаючись відгадати, куди мене вивезуть. Аби витіснити з голови виснажливі думки про близький вихід із тюрми, почав писати роман у віршах про скототські часи... римував я безперервно, створив кілька тисяч рядків, але на етапі було втрачено тисячу (відібрали й не повернули) – і я охолонув до цього твору» [3, с. 664]. Проте в'язнична лірика поета включає цілий пласт поезій, написаних на історичну тематику. Усі вони об'єднуються однією ідеєю: довести, що український народ має гідну історію, може пишатися своїм корінням. Серед них багато поезій з історії Київської Русі, яку автор ототожнював виключно з Україною: «...За всі віки безхліб'ям не загнала / Нікого в землю Україна-Русь» [2, с. 533]: «Коваль Людота» [2, с. 530], «Відтоді, як на Калці князь Мстислав...» [2, с. 528], «Череп Святослава» [2, с. 512]. Усі вони демонструють талант автора. У цих поезіях М. Руденко вдало поєднав минуле й сучасність, переплів їх так тонко, що читач відразу майже на

підсвідомому рівні події далекого минулого бачить у сьогоденні. Автор у цих поезіях порушив дуже гостру до сьогодні тему, гостро критикуючи ідею походження трьох народів з однієї колиски та вищості російської мови над іншими слов'янськими: «...Бо не «кузнец» на лезі, а «коваль» – хоч меч прийшов з десятого століття...» [2, с. 531]. Автор, показуючи героїзм прашурів, закликав нащадків гордо підносити голову і не схилитися: «...Йдуть лицарі за нас на смертну грань, / А ми ховаємось – і нам не сором. / Ми навіть не шкодуємо старань, / Щоб їх, звитяжців, таврувати хором. / Ми служимо тому, хто жар гребе, / Встромляючи у нього наші руки. / Коли ж, коли питаємо себе: / Чиї ми діти і чиї онуки?» [2, с. 529]. Ці рядки є прямим викликом тоталітаризму, а порушені автором питання не втратили своєї актуальності і в незалежній Україні, навпаки, вони є свідченням того, що українці таки спромоглися ці питання поставити собі та всьому світу, і свідченням цього став Майдан.

У в'язничній ліриці М. Руденка виокремлюється україноцентрична концепція, яку становить мовний, державотворчий, консолідуючий і політичний складник лірики та ототожнення себе з нацією. Поет наголосив на тому, що українців потрібно виховувати, щоб мати-Україна не залишилася бездітною і держава не втратила своїх громадян:

«...О лихо, що неньці на голову впало! / О скрута, якої повік не забути!.. / Молитись і плакати – це ще замало: // Синів треба вчити / Вкраїнцями бути» [2, с. 489]. Ліричний герой відданий Батьківщині: «І, може, стану на коліна – / Поближче до гріхів своїх: // Мить, віддана не за Україну, – / Ото і є найбільший гріх» [2, с. 514]. У поезії, присвяченій Тарасу Шевченкові «Сідай, Тарасе. В нас єдина мати...» [2, с. 414], написаній у формі звертання до адресата, автор сповідується Шевченкові в тому, що слова Кобзаря постійно повторює для себе, мов «Отче наш», що їхні життєві шляхи схожі: «Лиха нам доля випала, Тарасе: // За слово – тіло вмурувати в мур...», і сподівається, що їхні зерна-слова дадуть «для неньки урожай». Як бачимо, поет та прозаїк М. Руденка ще в липні 1977 р. бачив Україну суверенною державою, а не частиною СРСР. Поезія «Кривда» показує читачеві, якою бачив поет-дисидент Україну в 70-х рр. ХХ ст.: «Шукайте скривджену. .../ Якщо не знайдете – спасіння вам не буде, / Онуки і сини гвалтівників. // Шукайте і знайдіть. І станьте на коліна. І хай простить ваш гріх душа ота – / Чи, може, Африка, чи, може, Україна, – Згвалтована, розтерзана, свята» [2, с. 424].

Шукав розради поет-в'язень у спогадах про дитинство, які знаходимо в поезіях: «Завали», «Ріка дитинства», «Тому вже, мабуть, років п'ятдесят...» та ін. У мемуарах «Найбільше диво – життя» М. Руденко раннє дитинство згадував з радістю: «Моя пам'ять – те джерельце, з якого витікає людське «я» – починається весело і яскраво» [3, с. 22]. Автор бачить витоки себе теперішнього як людини, громадянина та письменника в дитинстві, і осмислює себе через ті образи, які закріпилися в його пам'яті. Домінантними спогадами дитинства є не детальне відтворення подій, а внутрішніх вражень і почуттів дитинства: «Кажучи про дитинство, ми усвідомлюємо: десь там, у глибокій криниці часу, зберігається живодайна волога, з якої формується кров людини – її життєва сутність» [3 с. 33]. Тільки раннє дитинство автор мемуарів згадує як веселі та щасливі дні. Подальші етапи життя поета та письменника складають не часові параметри, а повороти долі. Ліричний герой-політв'язень відпочиває душею, коли згадував дитинство: «Чом я дитинство пригадав своє? / «За розпорядком дня – сніданок, лазня. // Згадав, що ще живий. Бо серце є. / Бо світлих днів шукає пам'ять в'язня» [2, с. 441].

Спогади про дитинство тісно переплетені з думками про родину. Автор часто згадує матір, синів: «Світанок», «Уже не сняться кольорові сни...», «Тому вже, мабуть, років п'ятдесят...», «Очеретина» та ін. Автор пишається своїм родом, однак спостерігаємо, що відверто М. Руденко жодного разу цього не стверджує, що видно з деталей-епізодів. Він часто звертався до образу дому – будинку, що все життя споруджувала його матір («Хата наша так і лишилася недобудованою, її другу половину згодом перетворено на корівник та

стайню» [3, с. 25]), та образу сім'ї, родини автора, члени якої репрезентують усі верстви радянського суспільства, тому ці образи набувають символічного значення: дім – це Україна, родина – це український народ.

Та найбільшою розрадою для поета-в'язня була його дружина – Раїса. Любовна лірика, написана за ґратами, надзвичайно промовиста. В емоційному плані можемо спостерігати багату гаму відтінків почуттів: «Люблю нерівно, як горить багаття, / На котре падає нічна роса. // Злились в одно молитви і прокляття, / Болото й небеса» [2, с. 453]. Ліричний герой М. Руденка закоханий у дружину, вона є втіхою для нього. Раїса Опанасівна рятує поета від самотності, допомагає вистояти у випробуваннях.

Різні думки приходять до ув'язненого – від вдячності за любов, підтримку – до ревнощів, зневіри, бо між ними «довгих дев'ять літ». Побачення в політв'язнів не часті, проте вони народжують такі рядки: «Щось у тобі є від зір. Щось є від колосків...». Коли одного разу дружина не змогла приїхати, М. Руденко написав поезію «Із щоденника», де майже щодня ліричний герой сумує за коханою, від якої немає жодної звістки. Як з'ясувалося згодом, Раїса Опанасівна не змогла приїхати на побачення 10 травня 1981 р., бо була заарештована 15 квітня того ж року.

Дослідити, які фактори впливають на кардинальну зміну громадянської позиції видатної особистості, залежно від пройденого життєвого шляху й зміни її світоглядних переконань, – рідкісна можливість зрозуміти життя цілого покоління. В'язнична лірика М. Руденка є своєрідним щоденником життя політв'язнів СРСР. Вона розкриває образ цілої епохи, створений автором з множини деталей, епізодів, оцінок, суджень і характеристик, що є більш емоційним, глибоким і точним, ніж історичний факт чи документ, узятий окремо.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів аналізу поетичних творів М. Руденка. Подальша робота буде спрямована на дослідження жанру поеми в його творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бровко О. О. Лірика Миколи Руденка. Проблеми поетики : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література [Електронний ресурс] / О. О. Бровко. – Кіровоград, 2001. Режим доступу: <http://referatu.net.ua/newreferats/7569/180867>
2. Руденко М. Вибране. Вірші та поеми (1936–2002) / М. Руденко. – К. : Дніпро, 2004. – 797 с.
3. Руденко М. Найбільше диво – життя. Спогади / М. Руденко. – К. : ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2013. – 696 с.

REFERENCES

1. Brovko, O.O. (2001) "Lyrics by M. Rudenko. Problems of poetics", *Liryka Mykoly Rudenka. Problemy poetyky* : Avtoref. na zdobuttia nauk. Stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 – ukrainska literatura. – Kyiv. – electronic resource. Available at <http://referatu.net.ua/newreferats/7569/180867>
2. Rudenko, M. "Selected lyrics and poems (1936–2002)", *Vybrane. Virshi ta poemy (1936–2002)*. – Kyiv : Dnipro, 2004. – 797 p.
3. Rudenko, M. "The greatest miracle is life. Recollections", *Naibilshe dyvo zhyttia. Spohady*. – Kyiv : CLIO, 2013. – 696 p.

УДК 821.161.Ф–32.09

СПЕЦИФІКА ОНІРИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПОВІСТЕЙ І. ФРАНКА «ДЛЯ ДОМАШНЬОГО ОГНИЩА» Й «ОСНОВИ СУСПІЛЬНОСТІ»

Николаєнко В. М., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

Nikolajenko2012@rambler.ru

Стаття присвячена дослідженню особливостей оніричних елементів повістей І. Франка «Для домашнього огнища» й «Основи суспільності» з точки зору їх функцій. Залучення прийому сновидіння допомагає глибше дослідити психологію людини-злочинця, а також внутрішній світ людини, яка постала перед екзистенційним вибором.

Ключові слова: оніричні елементи, психологізм, хронотоп, ретроспекція, символ, екстервентна форма творення, функція, сюжет.

СПЕЦИФИКА ОНИРИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ ПОВЕСТЕЙ И. ФРАНКО «ДЛЯ ДОМАШНЕГО ОЧАГА» И «ОСНОВЫ ОБЩЕСТВА»

Николаенко В. Н.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

Nikolajenko2012@rambler.ru

Статья посвящена изучению особенностей онирических элементов повестей «Для домашнего очага» и «Основы общества» с точки зрения их функций. Использование приема сновидения помогает более глубоко исследовать психологию человека-преступника, а также внутренний мир человека, который встал еперд экзистенциальным выбором.

Ключевые слова: онирические элементы, психологизм, хронотоп, ретроспекция, символ, экстервентная форма творчества, функция, сюжет.

SPECIFIC OF ONEIRICAL ELEMENTS IN THE I. FRANKO'S NOVELS “FOR THE FAMILY HEARTH” AND “THE SOCIAL FOUNDATION

Nikolayenko V. M.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

Nikolajenko2012@rambler.ru

The breaking of the XX–XXI century for Ukrainian literary is marked with increased interest in research of oneirical aspect of the texts of various genres.

In the field of Franko today there is an urgent need for a thorough investigation of oneirical space as similar phenomena of Franco's creativity is still not understood.

Introduction of oneirical elements into the fabric of the work of art is one of the most popular methods of Franco's creativity. They are defined differently.

The space of dreams which extends the overall time-space in the narrative, deserves special attention. Function of timespace creation is most clearly revealed in dreams-retrospectives which sometimes take the form of «plot in the story». Of these, the reader learns about critical to understanding the characters depicted scenes of the past. They effect recedes into the background, and the limited duration of expanded through numerous of retrospections, descriptions of internal states of the characters.

The most important for the oneirical analysis of the story «Dlia domashnioho ohnyscha» («For home altar») is a dream of captain Anharovych. The plot of sleep creates a separate «mini-plot» («The story of the diamond, which was suddenly lost»), apart from the prophetic fulfillment function, illustrating some psychological characteristics. The sleep of Anharovych models in the imagination of the reader the impression of future changes in life of heroes. Conceptual value gain two images of characters: diamond and secret deity, which the author never calls.

The internal state of Aneli Anharovych author explores by describing states between conscious and unconscious action. This condition is defined as a result of strong impressions and experiences.

Similar psychological motivation of oneirical plot takes place in the story «Osnovy suspilnosti» («The Social Foundation»). But within this work, the author uses the method of sleep. The heroine's dream is retrospective in nature. It reveals to the reader her past, the formation of character and motives of actions, in addition there is an important factor of individualization of Countess. Olympia's dream takes prophetic ministry, speaking a kind of psychological projections of future crime. This is manifested in multiple recurrence of the plot of dream. There is a double score of sleep through direct transmission of emotions in the dream and its

recollection. The Dreaming of Olympia Tor created an independent plot is «mini-plot». The dreaming of Olympia Tor regard as «sleep-calm» which is a kind of protection from reality, which dreamer seeks to rid. Dreams in the works of Ivan Franko intended to investigate not only the psychology of direct transgressor, but people in crisis, on the brink of existential choice between personal and social. Therefore dreaming stories are different in formal, functional and object oneirical analysts.

Key words: oneirical elements, psychological analysis, time and space, retrospection, symbol, extroverted form of creation, function, story.

Сучасний етап розвитку літературознавства позначений посиленням цікавості до виявів позасвідомого в художніх творах, накопиченням теоретичного матеріалу з названої проблематики.

На позначення сукупності продуктів несвідомого в галузі літературознавства і медицини використовується термін “оніричний”, який етимологічно походить від імені давньогрецького бога снів Онейроса. Т. Бовсунівська зазначає, що історія терміна сягає “Онейрокритики” Артемідора (II ст. н. е.), за якою тривалий час створювались сонники. Автори “Літературознавчої енциклопедії” наголошують, що оніричний чинник творення художнього тексту “вживається у вигляді мотивації колізій, фабульних структур, не заявлених у зав’язці художнього твору” [2, с. 153], причому сновидні елементи притаманні прозовим і поетичним жанрам. В аналогічному значенні використовується термін “оніричний” у медицині, зокрема в галузі психології і вивчення різноманітних патологічних виявів психіки людини.

Галузь дослідження оніричного простору на сьогодні залишається маловивченою. Зумовлюється цей факт тим, що на межі XIX–XX ст. сновидіння розглядалося переважно з погляду психології, пізніше з різних причин картини снів були поза колом зацікавлень дослідників. У кінці 40-х–на початку 50-х рр. з’являються розвідки І. Страхова, але ці й пізніші роботи не можуть відповідати сучасним вимогам української літературознавчої науки, адже не позбавлені певної тенденційності й мають за об’єкт вивчення лише твори російської літератури. Окремі питання оніричної аналітики розроблені М. Арнаудовим, А. Макаровим, Д. Нечаєнком.

Чи не вперше системний підхід до вивчення картини снів у художньому творі та їх класифікацію залежно від функціонального навантаження на матеріалі української літератури зламу XIX–XX ст. було зроблено Н. Фенько. У роботі “Естетичні функції картин сновидінь у творах українських письменників другої половини XIX–XX століть” стверджується думка про те, що “вивчення взаємозв’язків картин сну з авторською концепцією й художніми особливостями творів відкриває необмежені можливості світу української літератури” [4, с. 1].

Початок XXI ст. для українського літературознавства ознаменований посиленням інтересу до оніричного аспекту дослідження художніх текстів різних жанрів. Зокрема відзначаємо роботи Т. Жовновської (онірична проблематика досліджується на прикладі творчості Вал. Шевчука), колективне дослідження “Онірична парадигма світової літератури”, деякі інші студії. У галузі франкознавства сьогодні постає нагальна потреба ґрунтовного дослідження оніричного простору, оскільки такі явища Франкової творчості досі не вивчені.

Уведення до канви художнього твору елементів оніричного простору – один з улюблених прийомів творення І. Франка, який маємо змогу простежити в більшості творів митця з посиленням психологічним струменем, хоча виявлені вони, звичайно, по-різному. Спостерігаємо відмінність у змалюванні картин сновидінь не тільки в межах романів і повістей з життя інтелігенції (Євген Рафалович – “Перехресні стежки”, Олімпія Торська – “Основи суспільності”, Антон Ангарович – “Для домашнього огнища”), але й у багатьох прозових творах малих жанрових форм (дід Гарасим – “В тюремнім шпиталі”, Ганка –

“Ріпник”). Риси оніричних картин маємо змогу виокремити в поетичних творах І. Франка, особливо в медитативній ліриці.

Найяскравіше функції оніричного простору виявлено в повістях письменника, у яких розроблено кримінальний сюжет, адже в них сновидіння є відображенням кризових станів душі героїв-“переступників”. Прикметною рисою таких творів є висунення на перший план не факту злочину, а дослідження особи злочинця і змін у його внутрішньому світі. Змальовуючи картини снів, автор переслідував мету якнайглибшого дослідження внутрішнього світу героїв. У межах одного художнього твору сновидіння виконують різноманітні функції, які часто є взаємопов’язаними, взаємозалежними. Найтиповішими у творчості І. Франка є сни, які виконують ретроспективну функцію, що дає змогу розкрити передумови формування того чи іншого характеру героя, мотиви його вчинків. З огляду на це виокремлюємо одну з визначальних функцій сновидінь – характеротворчу.

Особливої уваги заслуговує і простір сновидінь, який розширює загальний хронотоп оповіді. Функція творення часопростору найяскравіше виявлена в снах-ретроспекціях, які інколи набувають форми “сюжет у сюжеті”, з яких читач дізнається про визначальні для розуміння змальованих характерів епізоди минулого. Н. Тодорчук [3], аналізуючи часопростір повісті “Для домашнього огнища”, зазначила, що при спробі об’єктивного дослідження постає проблема виокремлення сюжетно-значущих і продуктивних в аспекті творення змісту окремих хронотопів. До таких елементів зараховує дослідниця картини марень, снів, ретроспекції, які розгортаються в обмежених часових і просторових рамках оповіді, розкриваючи мотиви вчинків і передумови творення характерів персонажів.

Повісті “Для домашнього огнища” й “Основи суспільності” стають цікавим об’єктом дослідження оніричного простору вже через те, що подієвість відступає на другий план, а обмежений час дії розширюється завдяки численним ретроспекціям, описам внутрішніх станів героїв. Незважаючи на те, що автор послуговується здебільшого засобами екстервентної форми психологічного зображення (тобто розкриває внутрішній світ героїв через візуалізовані й озвучені його вияви), цікавими є і яскраві портрети персонажів.

Найважливішим для оніричного аналізу повісті “Для домашнього огнища” вважаємо сон капітана Ангаровича, розміщений митцем на початку твору, оскільки він видається найбільш рельєфним через вичерпність і докладність зображення емоційних станів сновидця. Сюжет цього сну творить свій окремий “міні-сюжет” (історія про діамант, який раптом загублено), й окрім виконання пророчої функції, ілюструє окремі психологічні характеристики капітана Ангаровича. Крім того, чи не вперше у Франкових творах спостерігаємо спробу дослідити стан засинання, тобто переходу від реального життя особи до стану панування несвідомого: “Поволі згасало почуття часу й простору, рожевий огничок свідомості замиготів і розплився незаметно, мрії перемінилися в тихий, покріплюючий сон” [5, с. 23].

За змістовим наповненням, услід за Н. Фенько, класифікуємо назване сновидіння як “сон-потрясіння”, який пов’язаний з кризою свідомості, а сприйняття його примушує героїв внутрішньо змінюватися. Доказом може стати той факт, що саме після пробудження й усвідомлення сну капітан Ангарович вперше помічає зміни інтер’єру кімнати. У межах названої групи “снів-потрясінь” дослідниця виокремлює дві підгрупи. До першої було зараховано “сни психологічного конфлікту”, у яких “переступник” осмислює свою провину, вступаючи в діалог із власною совістю. Друга група презентує пророчі сни, які “не відзначаються такою силою психологічних зрушень” [4, с. 8], як сни попередньої групи. Дія пророчих снів, на думку Н. Фенько, реалізується через переживання героїв. Сон Ангаровича, на наш погляд, презентує саме другу групу сновидінь, оскільки моделює в уяві читача враження про майбутні зміни життя героїв. Звучання цього сновидіння

посилюється за рахунок місця розташування й символізування. Концептуального значення набувають два образи-символи: діамант і таємне божество, яке автор так і не називає.

З огляду на погляди І. Франка на злочин як на “переступ” у першу чергу проти власної совісті, образ-символ божества, на яке сновидець боїться звести очі, виступає обмежуючим чинником людської поведінки (чи то сумління, чи то загальноприйняті правила моралі). Уже зазначений інтерес І. Франка до психіки особи на межі вибору виявляється і в межах аналізованого сновидіння, адже герой, свідомо чи інтуїтивно, робить вибір між особистим родинним щастям і моральністю з суспільними законами. У такому розумінні символічний образ діаманта розглядаємо як втілення сімейного щастя, яке втрачено без вороття. Розміщення картин сну на початку твору Н. Фенько розглядає як створення “своєрідної інформаційної бази, що готує читача до сприйняття подальших подій” [4, с. 10].

На відміну від інших творів митця з кримінальним сюжетом, у повісті “Для домашнього огнища” автор не досліджував внутрішній стан безпосередньої “переступниці” Анелі Ангарович за допомогою показу її сновидінь. Із цією метою використано опис станів неповної фактивності (за висловом А. Швець) як межових станів між дією свідомого й несвідомого.

Змальовуючи марення героїні, автор відзначає відмінність між снами і станами неповної фактивності, які опановують Анелю. Маємо змогу помітити, що сни Антона яскраві, насичені почуттями, емоціями й образами, а при описі марень Анелі Ангарович використано лише прийом змалювання її зовнішнього вигляду: “Анеля все ще сиділа недвижно, з очима, широко витріщеними, вдивляючися в один кут покою, з устами, наполовину отвореними, без ніякого виразу на лиці, а навіть з відтінком якогось дивного усміху на устах” [5, с. 93]. На початку твору, аналізуючи душевні стани Анелі, автор устами Антона говорить: “Се можуть бути початки якоїсь грізної нервової хвороби” [5, с. 42], у такий спосіб наголошуючи на різній природі станів сну і марення. Уникаючи відтворення деталей, картин візій героїні, І. Франком цей стан окреслюється як закономірний психологічний процес, наслідок сильних вражень і переживань.

Схожу психологічну вмотивованість оніричного сюжету спостерігаємо і в повісті “Основи суспільності”. Але в цьому творі автор використав прийом сну стосовно головного персонажа, безпосередньої “переступниці”, Олімпії Торської. Сновидіння героїні твору має ретроспективний характер, розкриваючи перед читачем її минуле, процес формування характеру й мотивів учинків, крім того, є важливим чинником індивідуалізації графині.

Сон Олімпії виконує пророчу функцію, виступає своєрідним психологічним прогнозом майбутнього злочину, що виявляється в багаторазовій повторюваності сюжету сновидіння. Візії героїні позбавлені ірреальних мотивів і образів, не включають традиційних гротескних образів, а змальовують реальну картину минулого, окреслюючи біографію Олімпії.

Визначальною рисою повісті стає змалювання не безпосереднього психічного процесу сновидіння, а моментів пригадування й оцінки його графинею (“їй живо став перед очима й сон, усі ті огидливі картини, що від двох місяців не переставали мучити” [6, с. 146]). Отже, здійснюється подвійна оцінка сну через передавання емоцій безпосередньо в процесі сновидіння і його пригадування (бажання або небажання бачити і пригадувати окремі його картини). Митця в першу чергу цікавить зумовленість характеру Олімпії минулими подіями і враженнями. Сновидіння графині включають цілі цикли її життя, принцип циклізації простежуємо і на емотивному рівні (повторюваність переживань і почуттів), на рівні розвитку характеру персонажа. На відміну від сновидіння Антона Ангаровича, картини сну Олімпії Торської повніше і конкретніше передають її психологічний портрет.

Сновидіння Олімпії Торської створені за самотійною фабулою, являють собою “міні-сюжет”. Вилучення їх з канви повісті і винесення в окремий розділ становило б експозицію оповіді, адже картини сновидіння логічно співвідносні з логікою формування характеру героїні, тому стає можливим послідовно простежити умови становлення її характеру, більше того, кожний змістовий елемент сну підсумовано на емоційному рівні, який творить своєрідний коментар життєвого шляху Олімпії.

Хоча сновидіння Олімпії Торської певним чином пророкує її поведінку, але визначальною для нього вважаємо функцію ретроспективного зображення. Тому розглядаємо його не як “сон-потрясіння” (порівняно зі сновидінням Антона Ангаровича), а як “сон-заспокоєння”, який стає своєрідним захистом від реальності, якої сновидець прагне позбутися. У групі “снів-заспокоєнь” виокремлено групу “снів-спогадів”, які втілюють певні мрії й бажання сновидця (в аналізованому видінні це особливо стосується першої частини: “Се були найкращі дні її життя. Чом вони минули?” [6, с. 148]).

На противагу досить логічній побудові сюжету сновидіння Анелі, відзначаємо гротескність і фантастичність раптових видінь Олімпії, у яких вона бачить образи о. Нестора “з глибоко розхиленими синюватими губами” [6, с. 270], русалок, акторки Моджієвської в ролі леді Макбет. У таких ситуаціях І. Франко фіксував нелогічність мислення графині, підтверджуючи тезу про її приховані неврози.

Великий обсяг сновидінь повістей “Для домашнього огнища” й “Основи суспільності” зумовлений прагненням автора досягнути закони творення певних типів характеру, відбиває спробу осмислити реальність, адже сюжети творів було взято з тогочасних віденських і львівських газет. Отже, створюючи повісті з оніричними елементами, автор творить і певний метафізичний лад, у якому аналізовано суспільний лад і його вплив на характери пересічних осіб. У цьому плані “переступники” моралі видаються кимось на кшталт месників суспільству. Поряд із тим відзначаємо певну неоднозначність у поглядах І. Франка на роль суспільства у вихованні характеру-типу злодія. З одного боку, митець мотивує формування внутрішнього світу вихованням, суспільним ладом, з іншого говорить про узгодження протиправних вчинків Анелі Ангарович з місцевими чиновниками, самовіднесеність Олімпії Торської до “основ суспільності”, і тим самим прикриття власної злочинності. У цьому контексті вбачаємо апеляцію митця до думки про співучасть у злочині і безпосереднього “переступника”, і суспільства, яке не карає, а прагне не бачити протиправного вчинку.

Поетика сновидінь Франкових повістей оригінальна. Зокрема цікавим прийомом творення оніричних картин є використання потоку асоціацій, який пізніше було детально проаналізовано у психоаналітичній теорії З. Фрейда. Сновидіння і марення своїх героїв І. Франко змалював досить логічно, з чітко окресленим власним сюжетом за традиційною схемою (зав’язка, розвиток дії, кульмінація, розв’язка), але поряд із тим спостерігаємо елементи асоціативної поетики при творенні яскравих візуалізованих образів із символічним наповненням. Наприклад, у сновидінні Антона Ангаровича зоровими образами-символами видаються вже аналізовані образи діаманта та божества. На противагу цьому, у візіях Олімпії Торської, що не включають символічних образів, простежуємо асоціативний зв’язок між окремими епізодами, емоційними станами у відповідь на побачене, крім того, асоціативний характер має співвіднесення минулого і сучасного в оцінці графині.

Отже, яскраво вираженим вважаємо зв’язок мистецьких пошуків і способів творення оніричних картин І. Франком з відповідними положеннями психоаналітичного вчення З. Фрейда. Виявляється така співвіднесеність на кількох рівнях. Зокрема йдеться про рівні символіки, асоціативної поетики, пояснення природи сновидних сюжетів, впливу фізичних факторів на творення окремих оніричних елементів. Сновидіння в канві

художнього твору виконують ретроспективну функцію, через них здійснено оцінку не тільки характерів, але й мотивів вчинку, досліджено умови формування певної моделі поведінки особи. Подеколи автор передає оніричні сюжети опосередковано, через осмислення сновидіння самим його суб'єктом.

Сновидіння у творчості І. Франка мають на меті дослідити не тільки психологію безпосереднього “переступника”, але й людини в кризовій ситуації, на межі екзистенційного вибору між особистим і соціальним. Саме тому сновидні сюжети різняться формально, функціонально і за об'єктом оніричної аналітики. Творчість І. Франка дає змогу дослідити оніричні елементи не лише в прозі, а й у поезії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовсунівська Т. Онірична поетика “Дневника” Т. Шевченка / Т. Бовсунівська // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 4–7.
2. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю.І. Ковалів]. – Т. 2. : М–Я. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2007. – 624 с.
3. Тодорчук Н. Часопростір у творі І. Франка “Для домашнього огнища” в руслі новацій європейської літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук спец. 10.01.06 “Теорія літератури”/ Н.Є. Тодорчук. – Львів, 2001. – 17 с.
4. Фенько Н. Естетичні функції картин сновидінь у творах українських письменників другої половини XIX–XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук спец. 10.01.01 “Українська література”/ Н.М. Фенько. – Дніпропетровськ, 1999. – 19 с.
5. Франко І. Для домашнього огнища / І.Я. Франко / Франко І. Зібр. тв. : у 50 т. – Т. 19. : Повісті та оповідання (1892–1896). – К. : Наукова думка, 1980. – С. 7–144.
6. Франко І. Основи суспільності / І.Я. Франко / Франко І. Зібр. тв. : у 50 т. – Т. 19. : Повісті та оповідання (1892–1896). – К. : Наукова думка, 1980. – С. 144–342.

REFERENCES

1. Bovsunivska, T. (2003) “Oneirical Poetics of Shevchenko’s Dairy”, *Onirychna poetyka “Dnevnika” T. Shvchenka*, *Dyvoslovo*, no 3, pp. 4–7.
2. The Literary Encyclopediia (2007), In 2 Vol., *Literaturoznavcha entsyklopediia : u 2 t.* – Vol. 2. : M–YA. – 624 p.
3. Todorchuk, N. (2001) “Time-space in the work of I. Franko “For the hearth home” in a channel of novation of European literature”. The dissertation is submitted for a candidate of Philology degree. The speciality: 10.01.06. – theory of literature, *Chasoprostir u tvori I. Franka «Dlia domashnioho ohnyshcha» v rusli novatsii yevropeiskoi literatury*, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine.
4. Fenko, N. (1999) “The aesthetic function of the dream in the works of Ukrainian writers of the 2d half of 19th- the beginning of the 20th century”. The dissertation is presented to acquire the degree of Candidate of Philology, spesiality 10.01.01 – Ukrainian literature, *Estetychni funktsii kartyn snovydin u tvorakh ukraïnskyykh pysmennykiv druhoi polovyny XIX–XX stolit*, Dnipropetrovsk State University, Dnipropetrovsk, Ukraine/
5. Franko, I. (1980) “For the Family Health”, Novels and Short Stories (1892–1896), *Dlia domashnioho ohnyshcha. Zibrannia tvoriv : u 2 t.* – T. 19. : *Povisti ta opovidannia (1892–1896)*, Kyiv, Naukova dumka, pp. 7–144.
6. Franko, I. (1980) “The Social Foundation”, Novels and Short Stories (1892–1896), *Osnovy suspilnosti. Zibrannia tvoriv : u 2 t.* – T. 19. : *Povisti ta opovidannia (1892–1896)*, Kyiv, Naukova dumka, pp. 144–342.

УДК 82'0:82.001.11

ПСЕВД ЯК ОКРЕМИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ТИП: ДО ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ

Ніколова О.О., канд. філол. н., доцент

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

anikolova@ukr.net

Стаття присвячена розгляду питання про доцільність виокремлення псевда як окремого літературного типу. Вказується, що його характерною ознакою є невідповідність форми та змісту, тимчасова несправжність статусу: псевди видають себе за інших (сприймаються як такі) або привласнюють щось іншим належне, ними зроблене. У статті доводиться необхідність «переведення» окказіоналізму О. Фрейденберг у статус наукового терміна: нова дефініція необхідна для позначення особливого феномену, що жодного разу не розглядався в ролі основного предмета дослідження, а також об'єднання в межах одного інваріанта різноманітних персонажів із традиційним сюжетним амплуа, заснованим на симуляції або функціональній невідповідності. Окрім того, у статті виокремлюється основна характерна ознака псевда – семантична інверсія в межах бінарних антиномій «життя – смерть», «верх – низ», «свій – чужий». порушується питання щодо перспективності створення класифікації псевдів. Особлива увага приділяється порівняльному співставленню псевда та двійника. Відзначається зокрема, що їх не слід ототожнювати, та наводиться низка аргументів на доказ цієї думки. Ідеться про те, що кожен двійник має потенціал псевда і може вдатися до заміни шляхом обману (особливо, якщо він зовні схожий на героя). Проте далеко не кожен псевд має відповідну пару, з якою його пов'язує зовнішня, психологічна чи функціональна схожість. Також акцентується те, що схожість не завжди є обов'язковою підставою підміни, привласнення належного іншому. Псевд – антипод того, чие місце він тимчасово займає, кого з себе удає (особливо показовими в цьому плані є мотив кросс-гендерної травестії, тобто перевдягання в костюм представника протилежної статі). Також підкреслюється, що сутність двійника є метафоричною (відповідний тип створюється перенесенням якостей одного персонажа на іншого), а псевда – метонімічною (виникає внаслідок «перейменування», тимчасової псевдономінації статусу, статі тощо).

Ключові слова: тип, псевд, двійник, бінарні антиномії.

ПСЕВД КАК ОТДЕЛЬНЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ТИП: К ВОПРОСУ О ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ УТВЕРЖДЕНИЯ ПОНЯТИЯ

Ніколова А.А.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

anikolova@ukr.net

Статья посвящена рассмотрению вопроса о целесообразности выделения псевда как отдельного литературного типа. Указывается, что его характерной чертой является несоответствие формы и содержания, временная иллюзорность статуса: псевды выдают себя за других (воспринимаются как таковые) или присваивают что-то другим принадлежащие, ими сделанное. В статье доказывается необходимость «переведения» окказионализма О. Фрейденберг в статус научного термина: новая дефиниция необходима для обозначения особого литературного типа, который никогда не рассматривался в качестве основного предмета исследования, а также объединения в рамках одного инварианта разнообразных персонажей с традиционным сюжетным амплуа, основанным на симуляции или функциональном несоответствии. Кроме того, в статье выделяется основная характерная черта псевдов – семантическая инверсия в рамках бинарных антиномий «жизнь – смерть», «верх – низ», «свой – чужой». Поднимается вопрос о перспективности создания классификации псевдов. Особое внимание уделяется сопоставлению псевда и двойника. Говорится, в частности, о том, что их не следует отождествлять, и приводится ряд аргументов, доказывающих эту мысль. Отмечается, что каждый двойник обладает потенциалом псевда и может осуществлять обманную подмену (особенно, если он внешне похож на героя). Но далеко не всякий псевд имеет соответствующую пару, с которой его связывает внешняя, психологическая или функциональная схожесть. Также обращается внимание на то, что подобие не всегда является обязательным условием подмены или присвоения того, что принадлежит другому. Псевд – антипод того, чье место он временно занимает, кем притворяется (особенно показателен в этом плане мотив кросс-гендерной травестии, то есть переодевания в костюм представителя противоположного пола). Также подчеркивается, что сущность двойника – метафорична (соответствующий тип создается

перенесением качеств одного персонажа на другого), а псевда – метонимичной (возникает как следствие «переименования», временной псевдономинии статуса, пола и т.д.).

Ключевые слова: тип, псевд, двойник, бинарные антиномии.

PSEUD AS SEPARATE LITERARY TYPE: THE QUESTION OF THE FEASIBILITY OF THE CONCEPT APPROVAL

Nikolova O.O.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

anikolova@ukr.net

The article considers the question of expediency of Pseud's as a separate literary type allocating. Indicates that a characteristic feature of Pseud is the disparity of form and content, temporary status illusiveness. Pseuds impersonate another or perceived by others, they appropriate something done by others (owned by another). We are proving that there is a necessity of O. Freidenberg's occasionalism conversion in scientific term. New definition is necessary to refer to a particular type of literary, which has never been considered as the main subject of study. And new definition is necessary to integration within a single invariant different characters with a traditional plot role, which is based on a simulation or functional discrepancy. We allocate key feature of the Pseud. This is semantic inversion within the binary antinomies «life – death», «up – down» and other. The question about the prospect of creating of this types's classification is raised. We very carefully consider the contrast between Pseud and Doppelganger as types of literary. We say that they should not be identified and given several arguments to prove this idea. We write, that each Doppelganger has the potential of Pseud and can perform fraudulent substitution. Especially, if he looks like a hero. But not everyone Pseud has a corresponding pair, with which it is connected by an external, psychological or functional similarity. We write that the similarity is not always a prerequisite for spoofing or taking what belongs to another. Pseud is an antipode of whose place he temporarily takes. Especially if is used the motive of cross-gender travesty, dressing up in a suit of the opposite sex. The essence of Doppelganger is metaphorical and the essence of Pseud is metonymic.

Key words: type, pseud, doppelganger, binary antinomies.

Невідповідність видимого та істинного є типовим явищем практично у всіх сферах сучасного соціуму – політичній, культурній, промисловій тощо. Спеціалісти з технологій формування суспільної думки невпинно працюють над розробкою різноманітних варіантів створення масових ілюзій, реклама нав'язливо видає бажане за дійсне, псевдогерої проголошують гучні промови, псевдопророки створюють нові релігії, а «травесті-діви» розважають невибагливу аудиторію.

Тема нашого дослідження була підказана самим життям: роздуми над проблемою глобальної «театралізації» викликали зацікавлення відповідним аспектом художньої творчості і відкрили перспективи його детального аналізу. Адже підміна сутнісного видимим є не лише поширеним явищем дійсності – органічно пов'язані із ним мотиви, засновані на удаваннях, типові для художньої творчості багатьох народів.

Уважний розгляд специфіки функціонування цього феномену призводить до усвідомлення розмаїття його варіантів у межах національно-жанрових традицій, доцільності класифікацій відповідного матеріалу, виокремлення окремого типу персонажа – *псевда*, визначальною ознакою якого є тимчасова несправжність статусу: псевди видають себе за інших (сприймаються як такі) або привласнюють щось іншим належне, ними зроблене.

Із давньогрецької «*pseudos*» перекладається як «обман», «вигадка», «помилка», а у складних словах вказує на «несправжність», «неправильність».

Це поняття несистематично використовується О. Фрейденберг, коли йдеться про різноманітні імітації, пародійні дублювання в релігійно-ритуальному та антично-літературному контекстах. «Перестановка ролей – це одна з релігійних топік давньої людини, що відповідає космічній лінії: візьміть весілля з його підміною нареченого та нареченої, згадайте підставних осіб і всю низку цих «псевдів» (виділено нами – О.Н.), що затуляють собою справжніх героїв. І все це незмінно з метою найвищого блага: тимчасово

приховати достовірність, від неї обергати, і висунути натомість її одну її «подобу», ту ж саму без себе самої, ту ж саму без її суті» [5, с. 15].

Дослідниця проводить паралель між цим явищем у героїчному епосі та мімічних дійствах античного театру. «У Гомера спокушають, обманюють і набувають уявлюваного вигляду не якісь фокусники, а верховні боги. Афіна в «Одіссей» набуває оманливого вигляду людей; в «Іліаді» вона «уподібнена» до вісника. Також «схожий» зі смертним Посейдон; Аполлон то сам «схожий» на юнака, то створює «привид» Енея, «схожий» на оригінал. Уподібнюється юнаку Гермес; Арес «подібний» до героя, «схожий» на смертного. Усе це викриває в гомерівському персонажі уособлення світла й темряви в до-понятійному сприйнятті. Рішучо такі ж зорові образи функціонували і в античному низовому театрі, який безпосередньо виходив із дійового, ще до-культового фольклору... Фокусники та блазні слугували уявлюваними стихіями і вигаданими тваринами. Які б вони не мали надалі визначні імена в якості пройдисвітів і чарівників, вони являли собою безособових «псевдів» (виділено нами – О.Н.), призначення яких полягало в імітації вогню, води, повітря та інших стихій» [3, с. 290].

Також у контексті проблеми походження архаїчного театру, пов'язаного із образним віддзеркаленням давніх уявлень про нерозривну єдність бінарних антиномій «світ» – «темрява», псевдів згадує Н. Брагінська. «Те ж саме робить тінь, привид, псевд (виділено нами – О.Н.) (тобто перетворена на персонаж «уявлюваний двійник» тіньова іпостась світла» [1, с. 290]. І далі: «Явища та зникнення стихій, втілених у персонажах світла й темряви, стають важелями драматичної дії, чи то тріумфу й падіння трагічного героя або хизування та висміювання комічного псевда» [1, с. 295].

Однак, незважаючи на це, і в закордонному, і у вітчизняному літературознавстві, відсутнє цілісне, системне дослідження специфіки цього феномену, типології, генезису, особливостей функціонування псевдів у контексті різних жанрів, національних літератур, планах синхронії та діахронії, що й обумовлює актуальність пошуку у відповідному напрямку.

Мета статті – довести доцільність виокремлення псевда як окремого літературного типу.

Той факт, що слово «псевд» використовується науковцями лише як умовно образна характеристика відповідних персонажів, не може стати на заваді надання йому термінологічного статусу, адже випадки поповнення понятійно-категоріального арсеналу літературознавства за рахунок новоутворених визначень широко відомі («ліричний герой» Ю. Тинянова, «традиційні сюжети та образи» А. Нямцу, «жанрова модальність», «жанрова матриця» Б. Іванова тощо). Потреба в таких процесах щоразу обумовлюється відсутністю чіткої номінації явища, поширення та значущість якого доводиться дослідником.

Доцільність виокремлення оказіональної за своєю природою лексеми – «псевд» – як ключового терміна в нашому випадку теж є концептуально обґрунтованим: нова дефініція необхідна для позначення особливого літературного типу, що жодного разу не розглядався в ролі основного предмету дослідження, а також об'єднання в межах одного інваріанта різноманітних персонажів із традиційним сюжетним амплуа, заснованим на симуляції або функціональній невідповідності. Широке семантичне поле та відносна оціночна нейтральність запропонованого визначення дає змогу застосовувати його одночасно для статусної характеристики самозванців, кругіїв, обманщиків, трагесті-персон, мудреців під масками безумців і, навпаки, правителів у подобі простих людей, підставних наречених, псевдогероїв тощо.

Поняття «типу» (від давньогрец. «τυπος» – «образ, відбиток») як визначеної системної категорії (одиночного вираження загального) активно використовується в різних сферах

культурної діяльності, а в міфології, фольклорі, літературі воно є одним із ключових, найбільш важливих.

У широкому значенні усі образи будь-якого художнього твору мають типовий характер, у вузькому – під типом розуміють персонажа, який є персоніфікованим втіленням якісно-функціональних ознак, спільних для представників певного кола, наприклад, соціального прошарку (соціально-історичний тип) чи нації (національний тип). Поширеними в мистецтві є типи, які уособлюють риси, притаманні всім людям, без огляду на їхнє походження, суспільний статус, належність певному часу (тип скупого або тирана, «маленької людини» або «шляхетного розбійника» тощо).

Більшість літературних напрямків і жанрів характеризується використанням визначених типів персонажів: у першому випадку вони є показовими з точки зору розкриття ідейно-філософської концепції (тип бунтівника в романтизмі чи справедливого правителя в класицизмі), у другому – відіграють важливу композиційну роль (хитрий слуга в комедіях чи слідчий у детективах).

Псевд – універсальний тип, представлений на всіх рівнях «тріади» «міф/ритуал – фольклор – література», поширений у численних національних культурах, однак і до сьогодні не осмислений як окремий специфічний феномен і, відповідно, позбавлений чіткої дефініції.

Може здатися, що функція такого типу – виключно ошуканство. Однак брехун є лише одним з його численних «негативних» різновидів, поруч з іншими, у тому числі й «позитивними». Окрім того, на відміну від шахрая, який діє завжди свідомо, переслідуючи свої корисливі цілі, досліджуваний нами тип часто опиняється в ролі «іншого» випадково, чи й зовсім не усвідомлює «неправильності» свого положення.

Усі псевди мають одну спільну ознаку – *тимчасову «несправжність» власного статусу, створену в результаті їхньої власної волі або внаслідок збігу обставин. До цього типу мають бути віднесені персонажі, об'єднані семантикою «невідповідності» (позірного та істинного, удаваного та справжнього – форми і змісту).*

На перший погляд, уявляється практично неможливим чітке визначення кордонів «країни псевдів», враховуючи усю різноманітність потенційних підмін, пов'язаних із зміною справжнього статусу на удаваний. Однак введення певних показових обмежень та використання надбань існуючих теорій, традиційно значущих з точки зору створення класифікацій універсального матеріалу, дозволяє подолати вказану перешкоду.

Слід особливо відзначити той факт, що підміна, внаслідок якої відбувається поява псевда будь-якого типу, обов'язково має бути радикальною, спрямованою на створення повної семантичної протилежності справжнього й удаваного, а отже – фіксованою сталими антонімічними категоріями. Йдеться, звичайно ж, про **бінарні антиномії** – протилежні за змістом взаємопов'язані поняття, що виконують роль своєрідного «стрижня», який організує простір свідомості, та є основними складниками елементами структури (міфу, твору). «Витоки проблеми бінарності беруть початок у міфо-етнографічній сфері, що знаходить своє вираження у проблемі бінарних опозицій, культурі близнюків, полісемантичних структурах культурно-історичного буття. Бінарний архетип – своєрідний семіотичний «код» класичної європейської культури, стрижень проблематизації мислення, основа карнавалізації та природи рефлексії. Цей архетип яскраво представлений у літературі, адже поляризація героїв є смисловим імпульсом естетичної модальності багатьох творів. Культурно-історичною основою цього феномена можна вважати архетип карнавалізації пари. У літературознавстві цей архетип є одним з найбільш складних і найменш вивчених» [2, с. 14].

Концептуально значущою є категорія бінарності і для визначення природи псевда, адже функціонування персонажів цього типу відбувається саме в межах *антиномій – дериватів асоціативно співвідносних універсальних опозицій «Верх – Низ», «Життя – Смерть», «Свій – Чужий»*. Їхня змістовна спорідненість очевидна, що ж стосується питання ієрархічної залежності (яка з пар є інваріантом стосовно іншої), то його абстрактна природа виключає можливість однозначних конкретних висновків.

Семантичне коло першого складника цих пар містить позитивно марковані у свідомості людини концепти, другого – переважно негативні. *Персонаж стає псевдом саме в результаті тимчасового (усвідомленого чи неусвідомленого) «переміщення» з одного полюсу на інший, внаслідок чого й виникає цілковита невідповідність між істинним та видимим.*

Питання про псевдів, так чи інакше, пов'язане *із поняттям двійництва*: «будь-яке подвоєння створює хибне буття, що часто супроводжується підміною» [6, с. 19].

Ототожнення двійників і псевдів характерне для досліджень О. Фрейденберг, що пояснюється генетичною близькістю цих двох типів. Вони *позбавлені ознак «справжності», на архетипічному рівні асоційовані із життям, а отже, обидва є метафоричним уособленням смерті*. «Мені доводилось уже говорити про них і показувати їх у побуті і в пізнішому обряді, коли йшлося про підміни наречених та молодих, царів і богів. Звичайно, це ті ж двійники, ті ж носії семантики героя, що перебуває в пеклі. Це ті особи, на яких переходить смерть, – у них наявний і герой, і не-герой одночасно... першочергово тут немає ні магії, ні «відрази», ні «цноти»: є лише переживання смерті, яке дієво розуміється, і в передумові до нього є саме уявлення про проходження фази смерті, що веде до оновлення» [4, с. 216].

Однак, незважаючи на визначені аспекти, *псевд та двійник все ж є різними типами*. По-перше, кожен двійник має потенціал псевда і може вдатися до обманної заміни (особливо, якщо він є «близнюком» героя), проте, далеко не кожен псевд має відповідну пару, з якою його пов'язує зовнішня, психологічна чи функціональна схожість. По-друге, схожість не завжди є обов'язковою підставою підміни, привласнення належного іншому. Псевд – антипод того, чие місце він тимчасово займає, кого з себе вдає (особливо показовими у цьому плані є мотив крос-гендерної травестії, тобто перевдягання в костюм представника протилежної статі). По-третє, сутність двійника – метафорична (відповідний тип створюється перенесенням якостей одного персонажа на іншого), псевда – метонімічна (виникає внаслідок «перейменування», тимчасової псевдомінації статусу, статі тощо).

Отже, можна зробити висновок щодо доцільності виокремлення окремого універсального типу – псевда, суттєво відмінного від двійника, семантика якого заснована на повній невідповідності форми та змісту. Перспективи його дослідження очевидні і пов'язані, передусім, із необхідністю створення класифікацій персонажів цього типу, розгляду провідних тенденцій їх функціонування в контексті різних національних літератур тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брагинская Н.В. «Картины» Филострата старшего: генезис и структура диалога перед изображением» // Одиссей. Человек в истории / Н.В. Брагинская. – М. : Наука, 1994. – С. 290–295.
2. Дербеньова Л.В. Архетипна парадигма в російській реалістичній літературі другої половини ХІХ століття: автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.02. – російська література / Л.В. Дербеньова. – Сімферополь, 2008. – 37 с.

3. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности / О.М. Фрейденберг. – М. : Восточная литература РАН, 1998. – 798 с.
4. Фрейденберг О.М. Поэтика сюжета и жанра / О.М. Фрейденберг. – М. : Лабиринт, 1997. – 448 с.
5. Фрейденберг О.М. Происхождение пародии / О.М. Фрейденберг; публ. Ю.М. Лотмана // Труды по знаковым системам. – 6. – Тарту, 1973. – С. 490–497.
6. Щитова-Романчук Л.А. Творчество Годвина в контексте романтического демонизма / Л.А. Щитова-Романчук. – Днепропетровск : Полиграфист, 2000. – 181 с.

REFERENCES

1. Braginskaia, N.V. (1994) “«Pictures» of Philostrat older : genesis and structure of dialogue before the image”, *“Kartiny” Filostrata starshogo: genesis i struktura dialoga pered izobrazheniim* // Odisseus. Man in history. – Moscow : Science. – pp. 290–295.
2. Derbeniova, L.V. (2008) “Archetypal paradigm of Russian realistic literature of second half of XIX century”, *Arkhetypna paradyhma v rosiiskii realistychnii literature druhoi polovyny XIX stolittia* Speciality 10.01.02. – Russian literature. Autoabstract of the dissertation of Doctor of Philology. – Simferopol. – 37 p.
3. Freidenberg, O.M. (1998) “Ancient myth and literature”, *Mif i literatura drevnosti*. – Moscow : Eastern Literature RAS, 1998. – 798 p.
4. Freidenberg, O.M. (1997) “Poetics of plot and genre”, *Poetika siuzheta i zhanra*. – Moscow : Labyrinth. – 448 p.
5. Freidenberg, O.M. (1973) “Genesis of parody”; publ. by Yu.M. Lotman, *Proiskhozhdeniie parodii* // Works on the sign systems. – 6. – Tartu. – pp. 490–497.
7. Shchitova-Romanchuk, L.A. (2000) “Godwin’s works in the context of romantic demonic”, *Tvorchestvo Godvina v kontekste romanticheskogo demonizma*. – Dnepropetrovsk : Poligraphist, – 181 p.

УДК 821.161.2 – 192.09 : 008 – (477.64)

ДУМА «ПРО ФЕДОРА БЕЗРОДНОГО» В КОНТЕКСТІ ЗВИЧАЄВОЇ КУЛЬТУРИ ЗАПОРОЖЖЯ: ДЕЯКІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Павленко І.Я., д. філол. н., професор

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

i.pawlenko2011@yandex.ua

У статті на матеріалі зафіксованих у різний час варіантів відомого твору простежуються його зв'язки із побутовою традицією та обрядами Запорозжя, рівень збереження в різних варіантах фольклорної історичної пам'яті про особливості окремих традицій та елементів побуту запорозької спільноти. У центрі уваги особливості успадкування серед степових лицарів та специфіка відтворення запорозької поховальної обрядовості в зазначеній думі. Розглядаються питання запорозького хронотопу й способів його маркування, імені героя та особливості його інтрепретації.

Ключові слова: дума, варіанти думи, «пам'ять» фольклору, виконавець, Запорозжя, традиція, обряд.

ДУМА «ПРО ФЕДОРА БЕЗРОДНОГО» В КОНТЕКСТЕ ТРАДИЦІОННОЇ КУЛЬТУРИ ЗАПОРОЖЖЯ: НЕКОТОРЫЕ НАБЛЮДЕНИЯ

Павленко И.Я.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

i.pawlenko2011@yandex.ua

В статье на материале зафиксированных в разное время вариантов известного произведения прослеживается характер отражения в нём традиций и обрядов запорожцев, характер сохранения в

различных фиксациях фольклорной исторической памяти об особенностях отдельных традиций и элементов быта запорожского товарищества. В центре внимания особенности наследования среди степных рыцарей и специфика воссоздания запорожской похоронной обрядовости в анализируемом тексте. Рассматриваются вопросы запорожского хронотопа и способов его маркировки, имени героя и особенностей его интерпретации.

Ключевые слова: дума, варианты думы, «память» фольклора, исполнитель, Запорожье, традиция, обряд.

DUMA «ABOUT FEODOR KITHLESS» IN CONTEXT OF TRADITIONAL CULTURE OF ZAPOROZHCHYA: SOME SUPERVISIONS

Pavlenko I.Ya.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

i.pavlenko2011@yandex.ua

The article based on the material of this famous work recorded at different times explores the way traditions and rituals of the Cossacks, the nature of conservation of folk historical memory about the features of the individual traditions and elements of Zaporozhye partnership's life in various fixations are reflected in Duma's text. The article focuses on the inheritance features of steppe knights and specificity of recreation Zaporozhye's funeral rites in the analyzed text. Questions of Zaporozhye's chronotope and ways of its labeling, the name of the hero and the features of its interpretation are investigated. In the article on material of the variants of the known work fixed at different times character of reflection in him of traditions and ceremonies of the Zaporozhian cossacks, character of maintenance in the different fixings of folk-lore historical memory, is traced about the features of separate traditions and elements of way of life of the Zaporozhchya association. In a center attention the feature of inheritance among steppe knights and specific of recreation by Zaporozhchya funeral obryadovosti in analysable text. The questions of Zaporozhchya khronotopa and methods of his marking, name of hero and features of his interpretation are examined.

Keywords: *duma, variants of дума, «memory» of folklore, performer, Zaporozhchya, tradition, ceremony.*

Здається, дума як фактично єдиний виключно український фольклорний жанр, що постійно привертая увагу дослідників, достатньо висвітлена в науковій літературі (історія та шляхи вивчення думового епосу систематизовані та ґрунтовно проаналізовані в дослідженнях К. Грушевської, С. Грици, М. Дмитренка та ін. [1; 2; 3; 4]). Водночас існують питання, які ще не мають остаточного вирішення або й зовсім не досліджувалися. Майже не звертається увага на характер часопросторового руху творів, на сьогодні з'ясовано лише те, що значна частина героїчних дум сприймалася як результат запорозької усної творчості, але зафіксована була поза територією колишніх Вольностей Запорозьких.

Звернення до зазначеної проблеми зумовлене тим, що в процесі переходу до нового середовища виконавців та слухачів дума трансформується, але водночас зберігає деякі усталені елементи, що залишаються практично незмінними в різних варіантах і, на перший погляд, не є змістоутворювальними для нового середовища. Зазвичай це згадки про побутову та обрядову традицію Запорожжя, яка іноді відрізнялася від звичної для нових виконавців і слухачів дум.

Цікавість до самого факту збереження пам'яті про, здавалося б, незначні прояви запорозького буття мотивована й тим, що фольклорний епос мало орієнтований на зображення побуту, пересічних речей, транслюються переважно знання про незвичайні та надзвичайні події, загальновідоме, до якого належить і побутова традиція, ігнорується.

В одній зі статей вже доводилося писати про зміну просторового розповсюдження думи в часи її фіксації (і фактичного згасання), зміну статусу кобзарів та середовища слухачів, що значною мірою впливало на стан жанру, збереженість окремих сюжетів тощо [12]. Мета пропонованої розвідки – з'ясувати, що, крім хронотопу та героя, пов'язує конкретний, досить поширений, думовий сюжет із Запорожжям.

Аналіз широковідомих (з огляду на кількість зафіксованих варіантів) дум засвідчує, що в них збереглися згадки про звичаї та традиції запорозького козацтва, а частково й відлуння

запорозького епосу. Саме тому предметом розвідки став твір, про який Катерина Грушевська написала: «Дума про Безродного надзвичайно вбога змістом, обертається коло досить дрібного питання звичаєвого права – питання приймання джури в козацький осередок: передача джури зброї і коня від помираючого лицаря – його пана. Таке питання може мати інтерес тільки в своїм полі, серед людей, що кермуються тими звичаями і цікавляться їх застосуванням у житті, себто серед козацтва, і навіть дивно було б, що ця тісно-становна дума могла проіснувати в козацькому вжитку аж до другої половини ХІХ ст., коли б ми не мали пояснення сеї симпатії кобзарів до думи про Безрідного в близькості до кобзарського кола соціологічного моменту передачі, яку описує ця дума...» [21, с. 2]. Не можна цілком погодитися з дослідницею, оскільки зміст думи не такий простий: ідеться не лише про передавання зброї та майна (текстуальний аналіз засвідчує, що цей мотив зазнав серйозного варіювання), але й про смерть козака, і про посмертну шану, і про вірність джури у буквальному сенсі «до смерті», про запорозькі обряди поховання, що відрізнялися від обрядів в інших регіонах України.

Сучасна дослідниця С. Грица відзначає, що це «одна з найпоетичніших і найдраматичніших дум – про козацьке побратимство, про відданість козацьким звичаям і традиціям» [20, с. 790]. А свого часу М. Цертелєв, між іншим, написав: «Замечательно это краткое, но поэтическое изображение похорон и поминки куренного атамана. Для козака тяжела казалась смерть одинокая, без грусти от своих» [24, с. 50]. До цієї думки, безумовно, необхідно дослухатися, хоча б тому, що йдеться про один із перших актів запису та коментування думового матеріалу: варіант датується 1814 р., тобто часом, коли знання про запорозькі звичаї ще могли передаватися безпосередньо від січових братчиків.

Оскільки йдеться про необхідність дослідження внутрішньої історичної пам'яті твору, збереження первинного знання про запорозькі традиції, доцільним видається звернення до найбільш повного видання українських народних дум, у якому зібрані всі відомі записи «Думи про Федора Безродного». Для того, щоб у процесі аналізу текстів конкретних варіантів постійно не повторюватися, а вказувати лише традиційне посилання на джерело та сторінку, вважаю необхідним перелічити варіанти у порядку їх розміщення в академічному виданні [22]. Це зумовлено ще й тим, що друкуються вони переважно із врахуванням часу запису, а отже, певною мірою відтворюють зміну «історичної пам'яті» зафіксованих текстів залежно від епічної дистанції.

До цитованого видання «Дума про Федора Безродного» входить під номером 6, потім подається номер варіанту.

6.1. «Федоръ Безродный». Зап. [В. Ломиковський на поч. ХІХ ст. на Полтавщині] від кобзаря Івана. – С. 402–404.

6.2. «Смерть Федора Безродного». Зап. М. Цертелєв у 1814 р. [на Миргородщині Полтавської губ.] від невідомого кобзаря. – С. 404–406.

6.3. «Про Хведора безрідного-безплемянного». Зап. М. Білозерський [на поч. 1850-х рр.] в с. Британи Борзенського пов. На Чернігівщині від кобзаря І. Романенка. – С. 406.

6.4. [Без назви. Уривок]. Зап. П. Куліш [вересень 1853 р.] в Олександрівці Сосницького пов. на Чернігівщині від кобзаря А.Шута. – С. 407.

6.5а. «Дума про Федора Безродного». Зап. О. Русов від кобзаря О. Вересая із с. Калюжинці Прилуцького пов. на Полтавщині. – С. 407–409.

6.5б. «Дума про Хведора безродного». Зап. М. Лисенко від кобзаря О. Вересая із с. Калюжинці Полтавської губ. – С. 410–419.

6.6. «Хведор Безрідний». Зап. В. Горленко [1882 р.] в Лохвиці від кобзаря І. Кравченка-Крюковського. – С.419–421.

- 6.7. «Про Федора Безродного». Зап. [М.Сперанський], Г. Бакалов, В. Данилов [у жовтні 1902 р.] від кобзаря Т. Пархоменка із с. Волосківці Сосницького пов. на Чернігівщині. – С. 422–424.
- 6.8. «Про Хведора безрідного». Зап. П.Мартинович 20 травня 1876 р. в Лохвиці на Приліпці від кобзаря І. Кравченка-Крюковського. – С.424–427.
- 6.9. «Хведирь сырота безридный». Зап. П. Мартинович [у кін. XIX – на поч. XX ст.] від О. Кобиланки з Миколаївки. – С. 427–430.
- 6.10. «Хведирь – сырота безридный». Зап. П. Мартинович [у кін. XIX – на поч. XX ст.] від О. Кобиланки з Миколаївки. – С. 430–434.
- 6.11. «Козака лыцаря Хведора письня». Зап. П. Мартинович [у кін. XIX – на поч. XX ст.]. – С. 434–437.
- 6.12. ««Козака лыцаря Хведора письня». Зап. П. Мартинович [у січні 1903 р.] від М. Бондаренко. – С. 437–442.
- 6.13. «Хведирь безридный». Зап. П. Мартинович 23 лютого 1932 р. від Т. Жадана. – С. 442–443.
- 6.14а. «Про Федора Безродного». Зап. С. Грица у березні 1987 р. від Г. Ткаченка. Транскрипція С. Грици. – С. 444–449.
- 6.14б. «Про Федора Безродного [Про Хведора Бездольного]». Зап. С. Грица в березні 1987 р. від Г. Ткаченка. Транскрипція Д. Щириці. – С. 450–481.
- 6.14в. «Про Федора Безродного». Зап. С. Грица в березні 1987 р. від Г. Ткаченка. Транскрипція О. Ганжі. – С. 482–484.

Примітки:

1. Підготовкою всіх варіантів аналізованої думи займалася І. Кімакович, їй належать передмова та коментарі.
2. У назвах та цитуванні зберігається науковий принцип відтворення на письмі фольклорного твору.

Передусім зв'язок думи із Запорожжям виявляється в хронотопі, основні ознаки якого – Нижня Наддніпрянина із відповідними маркуючими топонімами та елементами пейзажу часів активного протистояння козаків-запорожців і татар. Практично всі варіанти дум «пам'ятали», що битва, у якій було поранено героя, відбувалася на теренах Дніпрового Низу, поблизу Дніпра, на території Лугу Базавлугу (слово «луг» завжди написане з малої літери, хоч це – складник топоніма), оскільки «Базавлуг, Базавлуцькі плавні, Велика Плавня, Луг Базавлуг – нижня половина Великого Лугу від Микитиноного Рогу до Кам'яного Затону» [25, с. 12]. Крім того, у деяких варіантах слово «Базавлуг» вживається як гідронім – назва річки, що підкреслено в коментарях до вар. 6.1. – «Базавлукъ – рѣчка, вытекающая изъ Верхнеднѣпровского уѣз. Екатериносл. губ. и впадающая в Днѣпр на границѣ Екатериносл. и Херсон. уѣздовъ», що також відповідає реаліям Великого Лугу [5, с. 110].

Майже в усіх записах згадується Дніпрова сага, що також є свідченням пам'яті варіантів про місце події та, вірогідно, творення думи. Згідно з академічним «Словником української мови», слово «сага» в українській мові має значення «річкова затока», «протока; рукав ріки; стариця», «улоговина серед піщаних відкладів річки», отже сага Дніпрова – це й річка Базавлуг, що впадає у Дніпро, й інші численні рукави та притоки [16, т. 9, с. 8], а це – типові явища для історичного Базавлугу. І тільки записаний П. Кулішем уривок містить топоніми, не притаманні Запорозьким Вольностям (річка Самарка, криниця Салтанка). Коментуючи цей варіант, К. Грушевська зауважила, що

А. Шуть «увів ... туди Криницю Салтанку, що про неї співають інші кобзарі Сосницької школи в думі про Озовських братів» [21, с. 112]. У цьому ж варіанті Федір названий богуславським осавулом, а отже, не запорожцем [22, с. 407].

Пам'ять про Запорожжя відбилася і в тому, що в багатьох варіантах ховають героя запорожці, дніпровії козаки, козаки війська Дніпрового Запорозького [22, с. 432, 434–437, 437–442], а їхніми діями керує «батько кошовий, отаман військовий» [22, с. 407–409, 422–424, 425–427, 430–434].

Відомі записи, у яких ідеться про належність Федора до запорозької спільноти, більше того, підкреслюється, що він «отаман курінний» [22, с. 403, 404–406, 430–434]. У варіанті, записаному С. Грицою від Г. Ткаченка, належність героя до запорозької спільноти підкреслюється тим, як він характеризує козаків: «військо козацьке, товариство вірне кривне сердешне» [22, с. 480]), і вже в останніх рядках йдеться про те, що Федір був «добрий лицар, премудрий писар», а отже, у трансформованому вигляді збереглася згадка про його належність до старшини [22, с. 481]. Щодо цього запису, то, здається, на виконавця могла вплинути історія вивчення твору, адже свого часу М. Максимович припускав, що прототипом Федора Безродного міг бути військовий писар часів Хмельниччини Безродний, якого звали Хомою [18, с. 5; 14, с. 25]. І ця думка неодноразово цитувалася в різних наукових виданнях.

І хоч у більшості варіантів немає згадки про те, що герой – один із найкращих і найдосвідченіших запорозьких воїнів (а саме таких обирали курінними та кошовими отаманами), дума весь час «пам'ятає» про це в деталях, що пов'язані із традиціями запорозького війська: герой добре знає про звичаї козацтва, про нього, як про славного воїна, знають інші запорожці та кошовий отаман, ховають його так, як ховали представників старшини, у всіх відомих варіантах поряд із пораним героєм згадується його «слуга» (варіанти 6,1; 6,3), безіменний «джура» (варіанти 6,4; 6,13), «джура Ярема» (варіанти 6.5а,б; 6,6; 6,7; 6,8; 6,11; 6,12; 6,14а,б,в) та «слуга, джура» (варіанти 6,9; 6,10). Більшість варіантів подає традиційні козацькі стосунки між досвідченим козаком та джуною, який у буквальному сенсі був не слугою, а зброєносцем та помічником. (У виданні М. Цертелева було зазначено: «Чура или джура – оруженосець. При козацких старшинах бували безотлучные, вѣрные до послѣднего конца оруженосцы, из молодых козаковъ». [24, с. 50; 22 с. 406]. Він повинен був навчатися військової справи та водночас піклуватися про свого вихователя і виконувати його доручення.

Привертає увагу ім'я героя, оскільки в записах різних варіантів друга частина оніму пишеться і з великої, і з малої літери, отже записувачами, відповідно, кобзарями, сприймалася або як частина імені (прізвище, прізвисько), або як характеристика персонажа. У академічному виданні українських народних дум знаходимо такі варіанти: Федор безридний (вар. безродний) [22, с. 403]; Федор Безродний (вар. Безридний) [22, с. 404–405]; Хведор бездыльный [22, с. 407]; Хведор Безродний, бездольний (вар. Безродний-бездольний, Бездольний безродний) [22, с. 407–409]; Хведор Бездольний [22, с. 416–419]; Хведор Безридний та бездільний та Хведор бездільний та безридний [22, с. 419]; Хведор Безридний, бездольний та Хведор безридний бездольний [22, с. 422]; Хведір бездільний, та безридний [22, с. 424]; Хведир, сырота безридний – Хведир козак безридний [22, с. 427]; Хведир – сырота безридний, Хведир козак молодой безридний [22, с. 430]; Хведир безридний и бездильний и безплідный [22, с. 434]; Хведир безридний и бездильний и безплідный. У коментарях пояснюється, що бездільний означає «бездольний» [22, с. 438]; Хведир бизридний, Хведор безридний [22, с. 442]; Хведор Бездольний (запис 1987 р.) [22, с. 448]; Хведор Бездольний, безродний [22, с. 479]. Є й характерні примітки, наприклад, до вар. 6.7. – «...записувачі думи сприймають слово «безридний» як загальну назву, а С. Грица – як власну» [22, с. 494].

Про те, що слово «Безродний» не завжди сприймалося як частина власного імені (прізвище або прізвисько), а частіше як характеристика, причому різною мірою емоційно забарвлена: від нейтрального ставлення до співчуття, – свідчить наявність варіантів, у яких герой називається й бездольним, й безплідним. Ідеться, фактично, про синонімічні заміни. Саме ці заміни примушують замислитися над їхньою правомірністю та над тим, як трансформувалося знання про долю героя, адже зміна імені – явище симптоматичне, оскільки саме ним часто зумовлюється сюжет епічного фольклорного твору, бо з іменем може бути пов'язана система функцій або мотивів. Поєднання імені з прізвищем або епітетом «Безродний» мало підкреслити типовість ситуації, яка не може бути зведена виключно до смерті героя та передання статків джурі. За прізвищем вгадується доля героя, його історія та мотивація вчинків (іноді своєрідно інтерпретована виконавцями та слухачами). Поява такого прізвиська, а потім і прізвища, первинно могла бути спричинена січовою традицією називати людину за домінуючими рисами поведінки, характеру, зовнішності, за вчинками, що запам'яталися, тощо, про що не всі кобзарі, від яких зроблено записи, як і записувачі, і слухачі, знали.

Прізвисько «Безродний» передає семантику відмови від родинного життя при посвяті в запорожці (цікаві свідчення про те, як запорожці давали прізвиська, що потім могли ставати родинними прізвищами, є в спогадах відомого Микити Леонтійовича Коржа [23, с. 34–35]. Згадуються такі випадки й у сучасних переказах про Запорожжя. Є й наукові розвідки щодо формування запорозьких прізвищк [19, с. 290–291].

Цікаво, що існують варіанти, які стверджують, що безрідність – тимчасова риса, за межами Запорожжя рідні у Федора є, але перед смертю поряд з ним єдина людина, яка й сприймається як найрідніша – його джура, оскільки ніхто з родини в скрутні допомогти йому не може, та й сам він від цієї допомоги відмовляється. Наприклад, в одному з варіантів «козаچه молодий, товаришу вийсковий, Федоре безрідний атамане куринний, постріляний, порубаний на рани смертельныя изнемогае, ни отецъ, ни мати, ни родина кревна, сердечна того не знае» [22, с. 403]. Передбачається, що родина все ж таки є, що також не суперечить запорозьким традиціям, оскільки ініційованим на Січі (прийнятим до куреня, а йдеться навіть про курінного отамана) змінювали прізвища, давали прізвиська тощо. «Ты мені, слуга, на чужой сторонѣ отецъ и мати рыдненька ...» [22, с. 403]). Характерно, що цей запис зроблено на початку XIX ст., тобто тоді, коли про запорозькі традиції багато хто ще знав.

На Запорожжя часто приходили молоді хлопці, були випадки викрадення дітей, яких привозили на Січ або в зимівники, тому частина запорожців про рід могла не пам'ятати, звідси й поширеність варіанту «Безродний», отже, безродинний, безсімейний, такий, що не пам'ятає про родинні зв'язки. Звідси й Хведір сирота безрідний [22, с. 425], або безрідний, бездільний, безплемінний [22, с. 441].

Іноді герой «бездольний» – зі значенням «нешасний», але це мало вмотивовано з огляду на те, що Федір часто називається курінним отаманом, а отже, він досвідчений і шанований іншими козаками воїн. Вірогідно, що епітет «бездольний» з'явився в результаті трансляції тексту за часопросторовими межами історичного Запорожжя. В іншому буттєвому хронотопі безрідність розглядалася як бездольність, безталанність, нещастя, сирітство. І цей варіант прізвища (прозвиська) – результат виходу твору в позазапорозьке середовище. Серед пізніх трансляторів з'являється й епітет «безплідний» як ще один синонім (у позазапорозькому часопросторі) безродності. Безплідний – що не має плоду, власних дітей, отже, корелює з тим, що Безродний не має ні батька-матері, ні дружини та діточок (з такою характеристикою погоджувався М. Костомаров, вважаючи, що герой цієї думи – козак-сирота, безрідний і безплемінний [9, с. 755]). Водночас такий епітет мотивує той факт, що спадкоємцем Федора стає джура, але для січового козацтва це було закономірним явищем і мотивації не потребувало. В А. Скальковського знаходимо

думку про те, що спадок запорожців міг передаватися родині або джурі, частину спадку могли заповідати на монастирі, церкву та на церковні треби [8, т. 1, с. 178]. Отже, джура був одним із можливих законних спадкоємців незалежно від того, чи була колись родина в його наставника.

Залежно від того, як називають/характеризують героя, формуються змістовні доміанти твору, і розбіжність між ними дає змогу сприйняти думу або як розповідь про загибель воїна, що й після важкого поранення повчає джуру, або як твір про трагічну смерть самотньої людини.

Проблема спадку в різних варіантах вирішується по-різному і можна виокремити такі складники, які побутували самостійно, або контамінувалися в окремих варіантах. Усі мотиви знайшли відтворення у варіантах, записаних від О. Вересая (*нумерація рядків наша та подана для зручності аналізу – І.П.*):

1. ... «Ой, джуро Яремо! Дарую тобі по смерті своєї
2. Коня вороного
3. А другого білогривого,
4. І тягеля червоний
5. Од піл до коміра золотом гаптовані,
6. І шаблю булатную, пищаль семипьядную.
7. Ой та добре ж ти дбай,
8. Та на коня сідай
9. Та передо мною повертай:
10. Та нехай я буду знати,
11. Чи удобен ти будеш поміж козаками пробувати?».
12. То джура Ярема добре дбає,
13. Та на коня сідає,
14. Та перед ним повертає.
15. Ой то Хведор Бездольний безродний
16. Словами промовляє,
17. Гірко слёзами ридає:
18. «Ой благодарю тебе, Господа милосердного,
19. Ой що не ледай-кому моя худоба буде доставати:
20. То він за мене буде Господа милосердного прохати»:
21. «Ой, джуро Яремо,
22. Та добре ж ти дбай,
23. Та на коня сідай,
24. Ой та їдь ти понад лугом Базавлугом,
25. Та по над Дніпром-Славутою
26. То як ушкала гудуть, так ти схоронися,
27. А як лебеді ячать, то ти озовися
28. А як козаки ідуть Дніпром-Славутою

29. Так ти об'явся.
30. Та шличок на копію іскладай,
31. А сам низько уклоняй,
32. Наперед Господу Богу,
33. І батькові кошовому,
34. Отаману військовому,
35. І всьому товариству кривному й сердешному» [22, с. 407–408].

Рядки 1 – 6 (мотив А) – передача матеріальної частини спадщини, до якої входять коні, одяг та зброя;

7 – 14 (мотив Б) – перевірка навичок їзди верхи та, можливо, чогось іншого, що засвідчує право бути козаком, а не джурою, «удобен ... поміж козаками пробувати»;

15 – 20 (мотив В) – сподівання на посмертне поминання та молитви;

21 – 29 (мотив Г) – передавання знань і навичок поведінки у степу, повчання, як поводитися для того, щоб вижити та дістатися до козаків (Федір на чужій або межовій території, тому на нього й напали, і джуру він навчає остерігатися ушкалів, що можуть бути ближче, ніж запорожці). Загалом він навчає слухати степ, спостеріати за птахами та звірями, розрізняти звуки, що було частиною січової науки;

30 – 35 (мотив Д) – повчання, як подавати сигнал козакам-запорожцям, як поводитися відповідно до запорозького етикету при зустрічі з козаками.

Кожен з названих мотивів у процесі ампліфікації включає різні складові, які можуть варіюватися.

Усі відзначені мотиви в розгорнутому вигляді трапляються ще в записях С. Грици від Г. Ткаченка (варіанти 6.14 б і в).

Загалом названі складники в різних думках розгорнуті по-різному, і з часом згортається мотив повчання і розгортається мотив передання спадку, та й опис самої спадщини, її складових зокрема, також варіюється. Звернемо увагу на те, що спадок має не тільки матеріальний вимір. Головне – перевірка знань та навичок, які мусив мати воїн-запорожець.

Попри існуючі твердження про те, що в думі йдеться про передання досвіду джурі та навчання молодого козака старшим, ці мотиви (Г і Д) є далеко не в кожному з відомих варіантів. Так, у неодноразово передрукованому записі В. Ломиковського герой передає джурі шовкову тягину та доброго коня. («Тягеля, т-лів, м. мн. Родъ верхней одежды, козацькій полукафтанъ» [15, т. 4, с. 301]), отже, ампліфіковано лише мотив А – передання спадку. У варіантах 6.3 та 6.4 ні про який спадок чи повчання зовсім не йдеться. У варіанті 6.14 а – є тільки мотиви А та в редукованому вигляді Б.

У варіанті М. Цертелева, мабуть, найдавнішому, про матеріальний спадок Безродного (мотив А) взагалі не йдеться, та й повчання пов'язане із поведінкою в степу (мотив Г) та проханням покликати козаків. Досвідчений козак навчає молодого слухати степ та вірно служити громаді: «... Коли ти будеш вирно пробувати, Будуть тебе казаки поважати» [22, с. 405]. Варіант 6.6. містить мотиви А та Г і у редукованому вигляді Б. Варіант 6.7 всі названі мотиви, як і варіант 6.8, де трансформовано та дещо редуковано мотив Д («...шличок іздымай, Низький поклон отдавай; Та добрим конем перед ними повертай, увесь козацький звичай отдавай» [22, с. 426]). У варіанті 6.9 відсутні мотиви В та Д. У варіантах 6.10, 6.11 та 6.12 немає згадок про посмертне поминання (мотив В). Варіант 6.13 містить тільки мотив Г.

Цікаво, що характер матеріальної спадщини часто відповідає уявленням виконавців про багатство, тому спершу йдеться про коня (безумовна цінність для козака і селянина), потім про багаті шати, а лише на останньому місці – зброя. У деяких записах про неї не йдеться [22, с. 420; 425; 435; 438–439]. У середовищі воїнів про зброю забути не могли, її цінністю могли знехтувати лише тоді, коли перестали користуватися, у середовищі трансляторів, а не творців думи.

Цікаво, що вже О. Вересай погано знався на озброєнні, про що свідчить його коментар: «Шабля, меч – усе одно» [22, с. 409]. Він проектує сучасні реалії на минуле: «Тепер кажуть – генерал, полковник, а то бів Кошовий, що ёго за батька мало військо; так як тепер Царь – кажуть, батюшка» [22, с. 409], а отже, й реалії Запорожжя він осучаснює.

У значній кількості варіантів збереглася згадка про те, як впізнавали один одного запорожці в степу, на нейтральній або ворожій території. Про це свідчить і рядок 30-ий цитованого тексту. Федір навчає джуру, що при зустрічі з козаками потрібно «шличок на копію іскладати», у такий спосіб робиться прапорець. Необхідність прапорця для джури вмотивована козацькими звичаями: форми як такої, за якою можна було б пізнати козака-запорожця, не існувало. Оскільки одяг міг бути (та й був) предметом набутих від когось, то вдягалися як завгодно, вбрання могло бути й татарським, і турецьким, і польським. Дослідники неодноразово вказували на те, що кожен запорозький курінь міг мати свій прапор або хоругву, за якими козаки й пізнавали «своїх» [17, с. 32]. Отже, і в цьому відбилася знання та розуміння козацьких звичаїв. Крім того, думи зберегли згадку про шлик як частину запорозького козацького одягу та про його подібність до прапорця.

Коментуючи думу «Смерть козака на долині Кодині», М. Костомаров зауважив, що вона містить формулу, характерну для іншого твору: «Шаблями наділками яму копали, в семип'ядну пищаль продзвонили, славу козацьку учинили, шапками приполами семикипну висипали, на могилі прапорок устромили, славу козацьку учинили» [10, с. 781]. Навіть якщо цей уривок запозичений з якогось із варіантів «Думи про Федора Безродного», як вважає М. Костомаров, повторюваність формули пов'язана з поховальною традицією Запорожжя і свідчить про збереження пам'яті про традиційні для Запорожжя форми буття.

Порівняльний аналіз різних варіантів свідчить про те, що й ця формула виявилася змінною, у більшості зафіксованих текстів збереглися згадки про загальні риси поховальної обрядовості, зафіксовані основні загальноприйняті етапи похоронного обряду (у думі йдеться про оповіщення запорожців, обмивання померлого, саме поховання, поминання) та фактично закріпилися згадки про самотність запорозького обряду.

Серед специфічно запорозьких елементів обряду постійно повторюється, що шаблями суходіл копали, оскільки сільськогосподарського реманенту з собою у військові походи козаки, звичайно, не брали. Відсутність реманенту підкреслювалося деталлю: могили копали шаблями, штиками або списами. Жодного разу не згадується заступ, лопата. Землю носили шапками, причому в багатьох варіантах вони називаються шликами. Відомо, що шлики використовувались козаками як кисети, що були досить місткими, і в них могли носити необхідні дрібні речі, тому не дивно, що їх використовували для носіння землі.

Недаремна й згадка про цвілі сухарі. І не тому, що запорожці бідні, а тому що під час походів це було їхньою звичайною їжею. Поминали цвілими сухарями, тому що хліб був основною обрядовою стравою, а Федора ховали далеко від Січі та зимівників, отже, розжитися свіжим хлібом було неможливо. Тому й повторюється формула «А тим вони ёго поминали, що у себе мали: старенькими, ціленькими військовими сухарцями» [22, с. 409].

Необхідно констатувати й той факт, що в позазапорозькому хронотопі оригінальні риси обрядовості степового лицарства, окрім вищеназваних, поступово забувалися та підмінялися описом обряду, знайомого кобзарям. Так, у найбільш давніх записих є згадки про те, що після поховання «Изъ семипядныхъ пищаль пострѣляли» [22, с. 404], «Въ семи п'ядни пищали гремалы» [22, с. 405]. В інших варіантах цей мотив втрачений, але стрілянина зі зброї і зараз часто явище під час поховання військових, а за часів Запорозжя вона була звичайним явищем. За свідченням С. Мишецького, старшина, діди «после смерти пользовались такою честью, что при их погребении один раз палили из пушек, а из мелкого ружья более, нежели по другим простым козакам» [11, с. 43; 27, с.183]. І це підтверджує той факт, що йдеться про поховання курінного отамана. Думи та історичні пісні постійно підкреслюють стрілянину із зброї під час поховання козака. О. Рігельман згадує про те, що під час поховання старих козаків стріляють більше і часто з гармат [13, с. 125].

У записі М. Цертелева є й рядок «У суремки жалібно вигваляли» [22, с. 405]. Відгомін цього складника обряду проглядає в записі М. Білозерського: «Семипяденну писчаную позвоньлы» [22, с. 406]. Сурма, суремка – музичний інструмент, який досить часто згадується в історичній пісенності, коли йдеться про поховання козака (згадаємо твори про загибель Серпяги), а отже, гра на ньому могла бути складником обряду козацького поховання, про що нащадки поступово забули. Постріли і тужлива гра на суремках не були притаманні поховальним обрядам в інших місцевостях.

Згадується в думі й традиція ставити на могилах запорожців прапорці: «Високу могилу висипали, і прапірок у головах устромили» [22, с. 409], «... в головках прапірок устромили» [22, с. 424]. У М. Сементовського є вказівка на те, що на могилах запорожців ставили хрести та прапорці на знак їхньої цноти [17, с. 4]. Прапорець, за свідченням А. Скальковського, ставився на могилах «безжонних» запорожців як символ їхньої цноти [8, с. 276]. В інших регіонах України, за свідченням П. Чубинського, на могилі хлопця ставили хрест і пов'язували його рушником [26, с. 205–206]. Д. Зеленським було зафіксовано звичай над могилами хлопців-українців прив'язувати хустку [7, с. 321].

Згадок про хрест над могилою запорожців у піснях та думках немає, але є намагання поєднати забутий «прапірок» та традиційний хрест: «И в головах дубовий прапірок поставили» [22, с. 421]. В. Горленко зазначив, що «прапірок» – це «стовпъ» [22, с. 424]. У більш пізніх варіантах про прапор забувають, і ознакою могили запорожця стає біла хустка: «На копьйо знакъ пам'ять положиылы, / Билу хустку причепылы» [22, с. 429].

Є в думі й згадка про те, що ховали козаків, загорнувши в червону китайку: «...тіло молодецьке знаходили, на чирвону китайку клали ...» [22, с. 409; 419]; «...его тіло козацьке-молодецьке на червону китайку забирали» [22, с. 421] та ін.

Червона китайка часто згадується як необхідний атрибут ритуалу і в історичних та станових козацьких піснях, де усталеною формулою смерті став рядок «червону китайкою личенько вкрите». Рештки червоного поховального покриву археологи знайшли в могилі отамана Івана Сірка, що помер 1680 р. Під червоною китайкою ховали в Україні навіть у XVIII ст., але тільки козаків [6, с. 138]. Червоною китайкою була накрита домовина Т. Шевченка. У коментарях до вар. 6.10. зазначено: «...в попередньому рядку слово «красну» закреслено іншим чорнилом. Зверху написано – «червону» [22, с. 498]. Отже, це було принципово, оскільки колір мав символічне значення.

Із розпадом обряду та міфопоетичного світобачення можлива зміна кольору тканини, тому в деяких із варіантів історичних пісень з'являється «зелена китаєчка». Є вказівки на інший колір поховальної тканини. Так, у вар. 6.11 та 6.12 це «голуба китайка». Мабуть, кобзар знав, що змінює колір, тому в коментарях зазначено, що біле, чорне і червоне «не полагайтця на смерть. Все голубе. Червоне на весили полагайця» [22, с. 441; 442], тому

«на голубу китайку клалы». До речі, М. Бондаренко постійно акцентував моменти знайомого йому обряду, тому в записаному від нього варіанті йдеться й про «смертєнну одежу», яка навряд чи могла бути в козака під час походу, а селянами готувалася (як і значною частиною літніх людей зараз) задалегідь.

Отже, аналіз та зіставлення різних варіантів думи «Про Федора Безродного» засвідчує, що в цьому творі, незважаючи на традиційну «плинність» тексту та пристосування його до уподобань та знань про минуле трансляторів фольклорної традиції, перш за все кобзарів, зберігся первинний зв'язок із запорозькою побутовою традицією та відбилася пам'ять про запорозький часопростір із конкретними складниками пейзажу та топонімами, про запорозьку традицію спілкування досвідчених козаків та джур, про характер передачі досвіду та спадку, у якому значну роль відіграє саме досвід, а не тільки матеріальна складник, про особливості запорозького поховального обряду, що зумовлено тривалим інтересом виконавців та слухачів до історії січового лицарства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грица С. Думи у синтезі слова, музики і виконавства / С.Й. Грица // Українські народні думи: у 5 т. – Т. 1.: Думи раннього козацького періоду / відп. ред. Г.А. Скрипник, за заг. ред. К. Дмитренка та С. Грици. – К.: ІМФЕ НАН України, 2009. – С. 33–118.
2. Грушевська К. Деякі питання про народні думи / Катерина Грушевська // Українські народні думи. – Т. 2. Тексти №№ 14–33. Передмова Катерини Грушевської. – Харків – К.: Держ. вид-во «Пролетар», 1931. – С. V–XXX.
3. Грушевська К. Збирання і видавання дум в XIX і в початках XX / Катерина Грушевська // Українські народні думи. Том 1 корпусу. Тексти №№ 1–13 корпусу і вступ Катерини Грушевської. – К.: Державне видавництво України, 1927. – С. XXIII–ССXX.
4. Дмитренко М. Українські народні думи як феномен традиційної культури / М.К. Дмитренко // Українські народні думи: у 5 т. – Т. 1.: Думи раннього козацького періоду / відп. ред. Г.А. Скрипник, за заг. ред. К. Дмитренка та С. Грици. – К.: ІМФЕ НАН України, 2009. – С. 6–32.
5. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. – К.: Издание редакции журнал «Киевская старина», 1893. – 262 с.
6. Залізняк Л.Л. Первісна історія України / Л.Л. Залізняк. – К.: Вища школа, 1999. – 263 с.
7. Зеленский Д.К. Восточнославянская этнография / Д.К. Зеленский [перевод с нем. К.Д. Цивиной, прим. Т.В. Станюкович и К.В. Чистов, послесловие К.В. Чистова]. – М.: Наука, 1991. – 511 с.
8. Історія Новой-Сѣчи или послѣдняго Коша Запорожскаго. Составлена изъ подлинныхъ документовъ Запорожскаго Сѣчеваго архива А.Скальковским. – изд. 2-е. – Часть 1. – Одесса, 1846. – 370 с.
9. Костомаров Н. Историческое значение южно-русского народного песенного творчества // Н.И. Костомаров. Исторические монографии и исследования. – Кн. 8., Т. 21. – Издание общества для пособия нуждающимся литераторам и учёным “Литературный фонд”. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1905. – С. 428–1082.
10. Костомаров Н. История козачества в памятниках южно-русского песенного творчества // Н.И. Костомаров. Исторические монографии и исследования. – Кн. 8.,

- Т. 21. – Издание общества для пособия нуждающимся литераторам и учёным “Литературный фонд”. – СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1905. – С. 695–932.
11. Мышецкий С.И. История о козаках запорожских, как из древних лет зачинались, и откуда своё происхождение имеют, и в каком состоянии сей час пребывают / С.И. Мышецкий. – М. : В университетской типографии, 1847. – 43 с.
 12. Павленко І.Я. Думи в контексті культури Запорожжя: до постановки проблеми // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. пр. Філологічні науки / І.Я. Павленко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2013. – № 3. – С. 138–143.
 13. Рігельман О.І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ та козаків узагалі / [вст. ст., упорядк. та примітки П.М. Саса, В.О. Щербака] / О.І. Рігельман. – К. : Либідь, 1994. – 768 с. – (Пам’ятки історичної думки України).
 14. Сборник украинских песен, издаваемый Михайлом Максимовичем. – К., 1849. – Ч. 1.
 15. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4 т. – Том 4. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.
 16. Словник української мови: в 11 т. – Т. 9. – К., 1978.
 17. Старина малороссийская, запорожская и донская Николая Сементовского. – Санкт-Петербург, 1846. – 64 с.
 18. Украинские народные песни, изданные Михаилом Максимовичем. – М. : В университетском издательстве, 1834. – 180 с.
 19. Українське козацтво : Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф. Турченко; відп. ред. С.Р. Лях. – Вид.2-е, доп. і перер. – К. : Генеза; Запоріжжя : Прем’ер, 2006. – 672 с.
 20. Українські народні думи. / Упор., підгот. до друку (керівн. проекту), А. Іваницький, А. Філатова, Д. Щириця, – К. : Наукова думка, 2007. – 802 с.
 21. Українські народні думи. – Том 2. Тексти №№ 14–33. Передмова Катерини Грушевської. – Харків – К. : Держ. Вид-во «Пролетар», 1931. – 358 с.
 22. Українські народні думи: у 5 т. – Т. 1 : Думи раннього козацького періоду / [відп. ред. Г.А. Скрипник., за заг. ред. К. Дмитренка та С. Грици]. – К. : ІМФЕ НАН України, 2009. – 856 с.
 23. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. – Одесса, 1842. – 75 с.
 24. Цертелев Н.А. Опыт собрания старинных малороссийских песней [Сост. и вступ. ст.: Рассуждение о старинных малороссийских песнях / князь Цертелев] / Н.А. Цертелев. – СПб. : Тип. Крайя, 1819. – 64 с.
 25. Чабаненко В. Великий Луг Запорозький. Історико-топонімічний словник / Віктор Чабаненко : [науково-популярне видання]. – Запоріжжя : ЗДУ, 1999. – 330 с.; карти. – С. 12.
 26. Чубинський П. Мудрість віків : Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського / П. Чубинський. – Кн. 2. – К. : Мистецтво, 1995. – 222 с.
 27. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків : у 3 т. / Д.І. Яворницький. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1990. – 580 с.

REFERENCES

1. Grytsa, S. (2009) "Dumy in the synthesis of word, music and performance", *Dumy u syntezi slova, muzyky i vykonavstva*, Ukrainian folk thoughts: in 5-ti t. – Vol. 1. : Thoughts of early cossack periodu / vidp. editor G.A. Skripnik., for editor. K. Dmitrenko and S. Grytsy. – K. : IMFE NAN of Ukraine. – pp. 33–118.
2. Grushevska, K. (1931) "Some questions about folk thoughts", *Deiaki pytannia pro narodni dumy*", Ukrainian folk thoughts. Tom 2. Texts ¹¹ 14 – 33. Preface of Kateryna Grushevskoy. – Kyiv : The State publishing house «Proletarian», 1931. – pp. V–XXX.
3. Grushevska, K. (1927) "Collection and edition of thoughts in XIX and in beginnings of XX", *Zbyrannia i vydavannia dum v XIX I v pochatkakh XX*, Ukrainian folk thoughts. Tom of a 1 corps. Texts ¹¹ to a 1 – 13 corps and Entry of Kateryna Grushevska. – Kyiv : The State publishing house of Ukraine, 1927. – pp. XXIII–CCXX.
4. Dmytrenko, M. (2009) "Ukrainian folk thoughts as phenomenon of traditional culture", *Ukrainski narodni dumy yak fenomen tradytsiinoi kultury*, Ukrainian folk thoughts: in 5 t. – T. 1 [Vol. 1] : Thoughts of early cossack period / vidp. editor G.A. Skrypnyk, for zag. editor K. Dmytrenko and S. Grytsy. – K. : IMFE NAN of Ukraine. – pp. 6–32.
5. Zhytetskyi, P. (1893) "Ideas about folk malorusskikh dumakh", *Mysli o narodnykh malorusskikh dumakh* / P. Zhytetsyi. – Kyiv : Edition of release magazine «Kievan old times». – 262 p.
6. Zalizniak, L.L. (1999) "Primitive history of Ukraine", *Pervisna istoriia Ukrainy*, L.L. Zaliznyak. – Kyiv : Higher school. – 263 p.
7. Zelenskii, D.K. (1991) "Ethnography of Eastern Slavic", *Vostochnoslavianskaia etnografiia* / Translation with him. K.D. Civinoy. Primech. T.V. Stanyukovich and K.V. Chistov. – Moscow. – 551 p.
8. History of new Sech or last kosh of Zaporozhzhia composed from the original documents Zaporozhian Sich archiv by A. Skalkovskii (1846), *Istoriia Novoi Sechi ili poslednego Kosha Zaporozhskago. Sostavlena iz podlinnykh dokumentov Zaporozhskago Sichevago Arkhiva A. Skalkovskim.* – Odessa.
9. Kostomarov, N. (1905) "Historical value of South-Russian folksong creation", *Istorieskoie znacheniiie yuzhnorusskogo narodnogo pesennogo tvorchestva*, Historical monographs and researches. – Kn. 8., T. 21. is Edition of society for a manual to the needing literati and scientists the "Literary fund". – SPb. : Type of M.M. Stasyulevicha., – pp. 428–1082.
10. Kostomarov, N. (1905) "The history of cossacs in the monuments of South-Russian folksong creation", *Istoriia kazachestva v pamiatnikakh juzhnorusskogo pesennogo tvorchestva*, Historical monographs and researches. – Kn. 8., T. 21. is Edition of society for a manual to the needing literati and scientists the "Literary fund". – SPb. : Type. Of M.M. Stasyulevicha. – pp. 125–746.
11. Myshetskii, S.I. (1847) "History about kozakakh Zaporozhzhia, as from ancient years and where the origin is had from, and in what state this hour are", *Istoriia o kozakakh zaporozhskikh kaki z drevnikh let zachinalas i otkuda svoio proiskhozheniie imeyut i v kakom sostoianii sei chas prebyvaiyt* : In an university printing-house. – 43 p.
12. Pavlenko, I.Ya. (2013) "Duma in the context of culture of Zaporozhzhya : to raising of problem", *Dumy v konteksti kultury Zaporozhzhia: do postanovky problemy* // Announcer of the Zaporozhnia national university : Collection of scientific labours. Philological sciences. – Zaporizhzhya : Zaporizhzhia national university. – № 3. – pp. 138–143.
13. Rigelman, O.I. (1994) "Annalistic tale about Small Russia and his people and cossacks in general", *Litopysna opovid pro Malu Rosiyu ta yiyi narod ta kozakiv uzahali.* – Kyiv. – 768 p.
14. Collection of the Ukrainian songs, published by M. Maksimovich (1849), *Sbornik ukrainskikh pesen, izdavaemyi Mikhailom Maksimovichem.* – Kyiv. – Vol. 1.
15. Dictionary of Ukrainian language (1958), *Slovar Ukrainskoi movy* / Support. from dod. vlas. to material of B. Grinchenko : in 4 Vol. – Vol 4. – K. : Vyd-vo of Academy of sciences of Ukrainian SSR.
16. Dictionary of Ukrainian language (1958), *Slovyk Ukrainskoi movy* : in 11 volumes. – V. 9. – Kyiv.
17. The ancient of Small Rus, Zaporizhzhya and river Don (1846), *Starina malorossiiskaia, zaporozhskaia i donskaia.* – Saint-Petersburg. – 64 p.
18. Ukrainian folk songs, published by M. Maksymovych (1834), *Ukrainskiie narodnyie pesni, izdannyye Mikhailom Maksimovichem.* – Moscow : In an university publishing house. – 180 p.

19. Ukrainian cossacks : Small encyclopedia (2006), *Ukrainske kozatstvo. Mala entsyclopediia* / F. Turchenko; S.R. Lyakh.– Kyiv : Genesa; Zaporizhzhya : Premier. – 672 p.
20. Ukrainian folk дума (2007), *Ukrainski narodni dumy* / A. Ivanickiy, A. Filatova, D. Schiricia, – Kyiv. – 802 p.
21. Ukrainian folk dumasy (1931), *Ukrainski narodni dumy*. – V. 2. Texts ¹¹ 14 – 33. Preface of Kateryna Grushevskoy. – Kharkiv-K. : The State publishing house «Proletarian». – 358 p.
22. Ukrainian folk дума (2009), *Ukrainski narodni dumy : in 5 v. – V. 1. Thoughts of early cossack period* / editor G.A. Skrypnyk, for zag. editor. K. Dmytrenko and S. Grytsy. – K. : IMFE NAN of Ukraine. – 856 p.
23. Verbal narration of the former Zaporozhian cossack, inhabitant of Ekaterinoslavsk province and district, village of Mikhaylovki, Nikity Leontievicha Korzha (1842), *Ustnoie povestvovaniie byvshego zaporoztsa zhytelia Yekaterinoslavskoi gubernii i uezda seleniia Mikhailovki, Nikity Leontievicha Korzha*. – Odessa. – 75 p.
24. Tsertelev, N.A. (1819) “Experience of collection of age-old malorossiyskikh by a song”, *Opyt sobraniia starinnykh malorossiyskikh pesnei*, Sost. and vstup. st. / prince Certelev : Reasoning about age-old malorossiyskikh songs. – SPb. – 64 p.
25. Chabanenko, V. (1999) “Great Luh Zaporozhian. The historical and toponimical dictionary”, *Velykyi Luh Zaporozhkyi. Istoriko-toponimichnyi slovnyk*, popular scientific edition, Zaporizhzhya : ZDU, 1999. – 330 p.; maps. – pp. 12.
26. Chubynskyi, P. (1995) “Wisdom of ages : The Ukrainian ethnology is in the creative inheritance of Pavlo Chubynskyi”, *Mudrist vikiv. Ukrainske narodoznavstvo u tvorchii spadshchyni Pavla Chubynskoho*. – Vol. 1. – Kyiv : Art, 1995. – 222 p.
27. Yavornytskyi, D.I. (1990) “History of Zaporozhian cossacks. In three volumes”, *Istoriia zaporozkykh kozakiv*. – V. 1. – K. : Scientific thought, 1990. – 580 p.

УДК 821.161.2.09

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Б. ГРІНЧЕНКА

Сапсаєнко Л.В., аспірант

*Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка,
вул. Києво-Московська, 24, м. Глухів, Україна*

Ljyba_www8@mail.ru

На прикладі історичних п'єс Б. Грінченка «Серед бурі» (1897), «Ясні зорі» (1894), «Степовий гість» (1897), аналізуються образи козаків – мужніх представників українського народу. В образах козаків автор втілює моральні чесноти через опис світогляду та вчинків.

Ключові слова: козацтво, козак, історична драма.

УКРАИНСКОЕ КАЗАЧЕСТВО В ИНТЕРПРЕТАЦИИ Б. ГРИНЧЕНКО

Сапсаєнко Л.В.

*Глуховский национальный педагогический университет имени А. Довженко,
ул. Киево-Московская, 24, г. Глухов, Украина*

Ljyba_www8@mail.ru

На примере исторических пьес Б. Гринченко «Среди бури» (1897), «Ясные зорі» (1894), «Степной гость» (1897), анализируются образы казаков – мужественных представителей украинского народа. В образах казаков автор воплотил моральные достоинства путем описания мировоззрения и поступков.

Ключевые слова: казачество, казак, историческая драма.

UKRAINIAN COSSACKS IN INTERPRETATION BY B. GRINCHENKO

Sapsayenko L.V.

*Hlukhiv National University named after Oleksandr Dovzhenko,
Kyiv-Moscow str., 24, Hlukhiv, Ukraine*

Ljyba_www8@mail.ru

The images of the Cossacks – the brave representatives of the Ukrainian people analyzes on the example of B. Grinchenko's historical plays «Among Locker» (1897), «Clear Stars» (1894), «Steppe Guest» (1897). There are a lot scientific papers and popular literature devoted to the Cossacks as a symbol of Ukrainian history, the spokesman of the national spirit. This theme examined Ukrainian scientists as M. Kostomarov, P. Kulish, V. Antonovych, O. Apanovich, M. Hrushevskiyi. Interesting description of the Cossacks' life and manners gave D. Yavornytsky in his famous work «History of the Cossacks». During the independence of Ukraine this period studied many researchers. The last years of Cossacks existence are devoted the works of many contemporary researchers as: I. Lyman, J. Mytsyk, V. Pirke, A. Szasz, V. Resins, A. Strukevych, V. Shcherbakov and others. B. Hrinchenko creating their historical dramas also addressed the topic of the Cossacks, was always a patriot of his native Ukraine. The playwright has always attracted the historical past of the Zaporozhian Cossacks under Bohdan Khmelnytsky drive. As a youth he read many works exactly historical subjects. This later becomes the achievements of his own historical dramas.

B. Hrinchenko dedicated to the heroic past not only their drama «Among Locker» (1897), «Clear Stars» (1894), «Steppe Guest» (1897), but has worked on this topic in other genres. So his poem «The Past» (1881), «Night at the grave» (1884), «Grave» (1882) reveal the heroic past of Zaporizhzhya Cossacks, who are fighting against the invaders. The ballad «White Branka» (1885), «John Popovych» (1886). He poems «Death otamanova» (1888), «Halima» (1890), «Les – Haidamak glorious» (1900) and others.

The aim of this article are: analysis of historical plays B. Grinchenko «Among Locker» (1897), «Clear Stars» (1894), «Steppe Guest» (1897), for example, images of the Cossacks – the brave representatives of the Ukrainian people. Historical works B. Grinchenko played a significant role not only in drama but in the end Ukrainian literature XIX early XX century. The heroes of his dramas have absorbed the best features of a heroic past of the Ukrainian people, because that Cossacks were true Defenders, defenders of truth and faith, morals and dignity of everyone who lived under heaven Ukraine. Brave and talented leaders, courageous and determined fighters for truth, they placed their lives for the Ukrainian nation, its freedom and liberty, fought and dreamed of a better future of his native Ukraine. Studying the works of the historical past of our people has educational value: creates a love for his native land, has patriotism in the younger generation.

Key words: Cossacks, Cossack, historical drama.

Історія українського козацтва – це невід'ємна й органічна частина історії українського народу. Козаки завжди були мужніми, відважними й загартованими в боях з ворогами своєї землі. Це була сила, яка могла активно вплинути на історію України, її політичну, економічну, культурну та духовну спадщину.

У перекладі з тюркської слово «козак» означає «вільна людина», «одинокий», «схильний до розбою і завоювань».

Кілька століть українські козаки воювали, були на сторожі кордонів, захищали не лише власні інтереси, а й інтереси інших країн. Як зазначав М. Грушевський, «Сила, велич і могутність козацтва були настільки впливовими, що борючись у ті часи проти феодального закріпачення і гніту особистості, який приносили із собою різні загарбники, кожен українець прагнув стати козаком» [2; 5].

Козакам доводилося воювати на суші і на морі. Багато легенд складено про сміливих і відважних козаків. Їхня неперевершена майстерність у боях завжди прославляла хоробрість талановитих ватажків: Остапа Дашкевича, Дмитра Вишневецького, Івана Свірговського, Богдана Ружинського, Івана Підкову, Самійла Зборовського, Северина Наливайка, Максима Кривоноса, Петра Конашевича-Сагайдачного, Івана Сулиму та ін.

Народні думи «Козак Нетяга», «Козак Голота», Коваленко», «Самійло Кішка», «Смерть козака на Кодині-долині», «Проводи козака до війська», «Козацьке життя» та ін., історичні пісні «А вже років двісті як козак в неволі», «В Царграді на базарі», «Сине море кров Дніпром тече», «Виступали козаченьки» та ін. оспівують мужність, патріотизм козаків, які рятували бранців-невільників від турецького і татарського полону, боролися за

свої землі та незалежність України. Народні думи завжди привертали увагу письменників. Враховуючи виховне значення цих творів, молоде покоління сьогодення повинне вбирати найкращі риси героїчного минулого українського народу, бути вірними захисниками Вітчизни.

Козацтву як символу української історії, виразнику її національного духу присвячено чимало наукових праць та популярної літератури. До цієї теми звертались українці М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, О. Апанович, М. Грушевський. Надзвичайно цікавий опис козаччини, її побуту, звичаїв дав у своїй відомій тритомній праці "Історія запорозьких козаків" Д. Яворницький. У часи державної незалежності України до вивчення періоду козаччини зверталися чимало науковців. Дослідженню творів, де змальоване козацтво в останні роки його існування, присвятили свої праці чимало сучасних дослідників: І. Лиман [9], Ю. Мицик [10], В. Пірко [11], А. Сас [12], В. Смолій [13], В. Щербак [14] та ін.

У XVII – XVIII ст. з'являється велика кількість літературних творів, присвячених козацькій темі. Це публікації В. Кошелева, А. Чернова „Феномен «козачества»” у повісті М. Гоголя „Тарас Бульба”, В. Середи „Запорозьке козацтво як вияв національно-патріотичної ідеї у творчості І. Нечуя-Левицького”, Л. Мірошніченка „Запорожжя в творчості О. Довженка”, І. Дзирі „Запорозьке козацтво в художній спадщині Пантелеймона Куліша”, М. Костомарова „Сава Чалий”) та ін.

«Козаччина, – писав Д. Дорошенко, – є не тільки найблискупішим, найефективнішим явищем української історії, вона являє собою ще й добу найбільшого напруження сил українського народу і його державної соціальної та культурної творчості... Козаччина – ідеал українського народу, оспіваний і опоетизований у піснях» [3].

Б. Грінченко, створюючи історичні драми, також звертався до теми козацтва, будучи патріотом рідної України. Драматурга завжди приваблювало історичне минуле запорізьких козаків під проводом Богдана Хмельницького. У юності він багато читав саме історичних творів. Усе це пізніше і стає основою його історичних драм.

Зазначимо, що Б. Грінченко присвятив героїчному минулому не тільки драми «Серед бурі» (1897), «Ясні зорі» (1894), «Степовий гість» (1897), але працював над цією темою і в інших жанрах. Так, його вірші «Минуле» (1881), «Вночі на могилі» (1884), «Могила» (1882) розкривають героїчне минуле запорізьких козаків, які борються проти нападників-ворогів. Його перу належать поеми «Смерть отаманова» (1888), «Галіма» (1890), «Лесь – преславний гайдамака» (1900) та ін.

Метою статті є аналіз історичних п'єс Б. Грінченка «Серед бурі» (1897), «Ясні зорі» (1894), «Степовий гість» (1897), зокрема на прикладі образів козаків – мужніх представників українського народу.

Першим драматичним твором Б. Грінченка була драма «Ясні зорі» (1894). Твір пронизаний ідеєю любові до рідного краю та палкого патріотизму. В основу покладено народні пісні та думи про турецьку неволю. Недаремно образ ясних зір драматург увів у свою драму, бо саме вони світили нещасним в'язням тривалий час, зігріваючи їхні серця в неволі. Драма починається зі змалювання панського саду з духмяними квітами та водограєм. Драматург не випадково описав цей пейзаж, бо на фоні розкішного маєтку змалював невільників-українців, блідих, стомлених, ображених, які мають працювати на пана.

Справжнього козака, кремезного і статечного, представлено в образі діда Панаса, якого поважають і слухають молоді козаки, бо він вчить їх шанувати все у світі. Головне для нього – це служіння народові і війську. Дід Панас – самотній козак, який понад усе цінує

волю і свободу. Розуміючи те, що Дмитро «втратив розум» від краси Аміни, дідусь застерігає його, бо вважає, що справжній козак не повинен думати про жінок:

Дмитре, бережись!
 Не попускай отруті бусурменській,
 Розкошам тим та ласощам гидким,
 Залазити в твою козацьку душу [1, с. 383].

Вродливого козака, сміливого і відважного, змалював Б. Грінченко в образі Дмитра. У нього навіть прізвище красномовне – Квітка. Він розумний, бо вчився грамоти в Києві, але ласий до жінок, занадто мрійливий, через те й потрапив до турків, коли гуляв сам у степу, роздивляючись красу природи: «Ну, вже й козак! Замисливсь про пташки / І вскочив сам у пута!... От роззява!..» [1, с. 344].

Потрапивши в полон, він закохується в красу Аміни, забуваючи про те, що в нього є дружина і діти. У своїй драмі Б. Грінченко по-різному змальовує образ Дмитра. На початку твору це романтичний чоловік, який, закохавшись, забуває про все, хоча для козаків на першому плані завжди було служіння Вітчизні. Дід Панас навіть його назвав бабієм, бо Дмитро, зустрівши в саду Аміну, забуває про свою дружину і промовляє: «Яка краса!.. такої зроду я / Не бачив ще, та і ніхто запевне...» [1, с. 350].

У кінці твору ставлення молодого козака до Аміни змінюються, бо він розуміє, що то краса тільки зовнішня, змінюється і сам Дмитро. Якщо на початку твору він мрійливий та закоханий чоловік, то в кінці – відважний, сміливий, упевнений, рішучий, здатний повести за собою невірників, бо саме він організовує втечу.

Наприкінці 90-х рр. виходять друком ще дві історичні драми Б. Грінченка «Серед бурі» (1897) та «Степовий гість» (1897). Події періоду Руїни, тяжке лихоліття в Україні після смерті Богдана Хмельницького, не могли не привернути уваги письменників тієї доби. Мужнього талановитого воїна, палкого патріота Вітчизни представляє нам Б. Грінченко в образі Василя Коваленка («Серед бурі»). Герой стає на чолі козаків, що захищають своє місто від польсько-шляхетських військ. Сміливий і рішучий, він упевнено закликає козаків «до смерті боронитись», бо «ліпше є за волю в бою вмерти, ніж стати невірником-рабом». Коваленко не тільки мужній полковник, але і дорогий, любий чоловік, за словами його дружини Оксани.

Драматург змалював сюжет зі складним перебігом подій. Неоднозначна ситуація полягає в тому, що в полковника Коваленка є вороги з козацької старшини, які заради особистої вигоди зраджують свій край. Це сотник Лясковський, який думає про одержання не тільки маєтків і талярів, а й полковницького пірначя; суддя Старовський, який хоче помститися Коваленку, що назвав його привселюдно утисником; і Жилинський, вигода якого в сотництві. Батько Оксани, осавула сотенний, також перейшов на бік шляхти, навіть дружина Оксана діє проти нього, таємно виводячи батька-зрадника з міста, яке перебувало в облозі. Любов до дружини Оксани розкриває в Коваленка таку рису характеру, як готовність до самопожертви. Розуміючи загрозу життю коханій дружині, він бере на себе провину, розповідаючи, що саме він відпустив тестя. Неоднозначно ставляться до полковника Коваленка козаки. Не з'ясувавши, хто винен, вони готові зрадити його, говорячи, що знайдуть кращого полковника.

У цьому творі Б. Грінченко представив образ романтичного і відважного молодого козака Грицька. Закоханий в Оксану, дружину Коваленка, ще з дитинства, він готовий допомогти їй, вирішуючи взяти провину на себе заради щастя коханої дівчини. Молода жінка ставиться до нього, як до брата, бо не уявляє свого життя без Василя. П'єса

закінчується трагічно для деяких героїв, але разом із тим утверджується перемога козацтва: «Подужали!.. Ляхів прогнали з міста!» [1, с. 544].

Подіям напередодні визвольної війни 1648–1654 рр. присвячена драма Б. Грінченка «Степовий гість» (1897). Шляхтич Степан Золотницький зустрічається з козаком із табору коронного гетьмана Потоцького, хоча насправді є сином другої дружини Золотницького Василю. Золотницький колись убив чоловіка Василю (Демченка). Думав, що убив і її сина Якіма, але той лишився живим, служить на Запорозжжі. Прибувши до рідного села перед наступом військ Богдана Хмельницького, він хоче помститися кривавому ворогові, який з ненавистю ставиться до українського народу. Запорозців він називає гультаями і розбишаками, а Хмельницького – проклятим бунтівником, якому давно потрібно на шибениці висіти. Таке ж ставлення до козацтва і в сина Золотницького – молодого шляхтича Яся, який називає козацьке військо хлопами, волоцюгами, здобичниками. Допомагає урятувати від смерті та ув'язнення Якіма Демченка його кохана Наталя. Драма закінчується перемогою Якіма і козаків, які вірять, що воля настане: «Панове молодці! Мамо! Наталю!.. Бог посилає нам волю!» [1, с. 459].

Історичні твори Б. Грінченка відіграли значну роль не тільки в драматургії, але і в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. Герої його драм увібрали найкращі риси українського народу, бо саме козаки були вірними захисниками Вітчизни, оборонцями правди і віри, звичаїв та гідності кожного, хто жив під небом України. Хоробрі і талановиті ватажки, сміливі та рішучі борці за правду, вони поклали своє життя за український народ, його волю та свободу, мріяли про краще майбутнє рідної України. Вивчення творів про історичне минуле українського народу має виховне значення: формує любов до рідного краю, виховує патріотизм у молодого покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грінченко Б. Твори : в 2 т. / Борис Грінченко. – К. : Наукова думка, 1991. – Т 2. – 608 с.
2. Грушевський М. Історія української літератури : В 6 т., 9 кн. – Т. I. – К., 1993. – 392 с.
3. Дорошенко Д. Ідеї волі та демократії в суспільно-політичному житті козацтва : [Електронний ресурс] / Д. Дорошенко. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/view/3473/70>. – [Назва з екрану].
4. Задніпр'яний Г. Слово про козацьку педагогіку: [відродження традицій козацтва на херсонщині] / Г. Задніпр'яний, В. Кудлай // Джерела. – 2000. – № 16. – серп. – С. 5.
5. Задунайський В. Козацько-лицарське мистецтво – сутність української козацької старшини // Вісник наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. – Донецьк, 2001. – Т. 1. – С. 78.
6. Кам'янська Січ // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К. : Генеза; Запоріжжя : Прем'єр, 2002. – С. 193–194.
7. Кошелєв В.А. Феномен «козачества» в произведениях Н.И. Костомарова / В. Кошелєв, А. Чернов // Запорозжжя в історії та культурі: тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. – Запоріжжя, 1991. – С. 103–104.
8. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький / Відп. ред. Ф.П. Шевченко, І.Л. Бутич, Я.Д. Ісаєвич. – 2-е вид., випр. і доп. – Львів : Світ, 1990. – 408 с.
9. Лиман І.І. Церковний устрій запорозьких вольностей (1734–1775 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Джерелознавство та історіографія» / І.І. Лиман. – Запоріжжя, 1996. – 17 с.

10. Мицик Ю. Опис України в хроніці О. Гваньїні / Ю. Мицик // Всесвіт. – 2000. – № 11–12. – С. 152–155.
11. Пірко В.О. Наступ царату на землі Війська Запорозького / В.О. Пірко // Схід. – 1998. – № 3. – С. 50–54.
12. Сас П. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVIII ст.) / П. Сас. – К., 1998. – 456 с.
13. Смолій В.А. Українське козацтво : витоки, еволюція, спадщина : матеріали міжнар. наук. конфер., присвяч. 500-річчю укр. козацтва / В.А. Смолій та ін. – К., 1993. – С. 164–172.
14. Щербак В. О. Українське козацтво : формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. / В.О. Щербак. – К. : Academia, 2000. – 300 с.

REFERENCES

1. Hrinchenko, B. (1991) “Works in two volumes”, *Tvory v dvokh tomakh*, vol. 2, Naukova Dumka, Kyiv, Ukraine.
2. Grushevskii, M. (1993) “History of Ukrainian Literature”, *Istoriia ukrainskoi literatury*, vol. 1, Kyiv, Ukraine.
3. Doroshenko, D. “Ideas of freedom and democracy in the political life of the Cossacks”, *Idei voli ta demokratii v suspilno-politychnomu zhytti kozatstva*, available at: <http://textbooks.net.ua/content/view/3473/70> (access March 15, 2014).
4. Zadnipriana, G. and Kudlai, B. (2000) “Word about Cossack Pedagogy: (revival of traditions Cossacks in Kherson)”, *Slovo pro kozatsku pedahohiku : vidrodzhennia tradytsii kozatstva na khersonshchyni*, Source, no.16, pp. 5.
5. Zadunaiskii, V. (2001) “Kozak – mighty art – the essence of Ukrainian Cossack officers”, *Kozatsko-lytsarske mystetstvo – sumnist ukrainskoi kozatskoi starshyny*, Bulletin of Science Society, vol.1, pp.78.
6. Kamianska Sich. Ukrainian Cossacks : Small Encyclopediia (2002), *Kamianska Sich. Ukrainske kozatstvo: Mala encyklopediia*, Genesis, Prime, Kyiv, Zaporozhye, Ukraine.
7. Koshelev, V. and Chernov, A.A. (1991) “The phenomenon of «kozachestva» Works in N.I. Kostomarov”, *Fenomen kozachestva v proizvedeniakh N.I. Kostomarova*, Zaporozhye in history and culture: Proceedings of posts and rep. sciences. Conf, Zaporozhye, 1991, pp. 103–104.
8. Krypyakevich, I.P., (1990) “Bohdan Khmelnytskyi”, *Bohdan Hmelnytskyi*, World, Lviv, Ukraine.
9. Lyman, I.I. (1996) “Church structure Zaporozhye Carta (1734–1775 years)”, *Tserkovnyi ustroi zaporozkykh volnostei (1734–1775 roku)*: Author, Thesis abstract for Cand. Sc., (Chronology and Historiography), 07.00.06, Zaporizhzhya, Ukraine.
10. Mytsyk, Y. (2000) “Description in Ukraine Chronicle O. Hvanyni”, *Opys Ukrainy v khronitsi O. Hvanyni*, Universe, no. 11–12, pp. 152–155.
11. Pirko, V.A. (1998) “The attack on the ground tsarist troops Zaporizhzhya”, *Nastup tsaratu na zemli viiska Zaporozhkoho*, East, no. 3, pp. 54.
12. Sas, P. (1998) “Political culture of Ukrainian society (late XVI–first half of the XVIII century)”, *Politychna kultura ukrainskoho suspilstva (kinets XVI – persha polovyna XVIII stolittya)*, Kyiv, Ukraine.
13. Smolii, V.A. (1993) “Ukrainian Cossacks: Origins, Evolution, Heritage”, *Ukrainske kozatstvo: vytoky, evoliutsia, spadshchyna*, *Materialy mizhnarodna naukova konferenciia, prysviachena 500-richchu ukrainskoho Kozatstva* [Proceedings of the International Conference dedicated to the 500th anniversary of Ukrainian Cossacks], Kyiv. – pp. 164–172 .
14. Shcherbakov, V. (2000) “Ukrainian Cossacks : the formation of social status. The second half of the XV–the middle of XVII century”, *Ukrainske kozatsvo: formuvannia sotsialnoho stanu. Druha polovyna XV – seredyna XVII st.*, Publishing House „KM Academia”, Kyiv, Ukraine.

УДК 821.161.2: 82–313.1

СПЕЦИФІКА КОМІЧНОГО В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ ВІСІМДЕСЯТНИКІВ)

Січкач О.М., к.філол.н., доцент

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

oksanasichkar@rambler.ru

У статті простежуються основні специфічні риси проявів комічного в сучасній українській літературі. Для аналізу було взято творчість вісімдесятників – яскравих представників сучасного літературного процесу. Так, у творчості Б. Жолдака, О. Ірванця, Ю. Винничука було виявлено основні тенденції розкриття абсурдності реалій «совдепії», «советчини», яку вони по-різному намагаються викрити у своїх творах, послуговуючись різними засобами творення комічного.

Ключові слова: комічне, суржик, іронія, гумор, гротеск.

СПЕЦИФИКА КОМИЧЕСКОГО В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА ВОСЬМИДЕСЯТНИКОВ)

Сичкарь О.Н.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

oksanasichkar@rambler.ru

В статье прослеживаются основные специфические черты проявления комического в современной украинской литературе. Для анализа взято творчество восьмидесятников – ярких представителей современного литературного процесса. Так, в творчестве Б. Жолдака, А. Ирванца, Ю. Винничука проявились основные тенденции раскрытия абсурдности реалій «совдепии», «советчины», которую они по-разному пытаются уличить в своих произведениях, пользуясь различными средствами создания комического.

Ключевые слова: комическое, суржик, ирония, юмор, гротеск.

SPECIFIC COMICAL IN MODERN UKRAINIAN LITERATURE (ON THE WORK BY WRITERS OF THE EIGHTIETH YEARS)

Sichkar O.M.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

oksanasichkar@rambler.ru

The article is sanctified to the analysis of specific comical in modern Ukrainian literature. Under comical understand in the theory of literature the aesthetic category, sent to derision in artistic works of the negative phenomena, that need a correction or complete eradication. As derision can take place in various ways, facilities of creation comical is a row (humour, satire, sarcasm, irony, parody and others like that). The idea of "postmodern irony" – leading sign of postmodern text – was taken into account at electing of research object. For research work of writers of the eightieth years – bright representatives of modern literary process, that stood near the sources of important changes in Ukrainian literature of limit of XX-XXI of centuries, was taken. Works of Y. Vynnychuk (a story is from collection of "Hy-hy-y") are analysed, B. Zholdak (story from collections "Beef-makabresky", "Shyzoterapiya", "Anticlimax", "Hal'manakh" and other), O. Irvanets (a novel is "Rivne / Rovno") testify to the desire of writers to declare aloud about public defects, in what they are helped by different facilities of creation comical. At level thematic of writers unindifference to absurdity of realities of times of the USSR, that they differently try to disrobe in the works. At language level of the use of maslin. At the level of artistic facilities of expression comical is unconcealed irony that mostly combines with other facilities (by a grotesque, black humour). Analysis of specific comical in modern Ukrainian literature needs continuation and expansion. The prospect of further discussion of the broken problem bringing in will become for the analysis of work of representatives of other writer generations (in particular, writers of the ninetieths).

Key words: comical, surzhik, irony, humour, grotesque..

Сучасна українська література, або «сучукрліт», як свого часу з певною долею скепсису назвав її ІБТ (І. Бондар-Терещенко), незважаючи на свою, до певної міри, сформованість, залишається об'єктом численних дискусій, що часто спричиняють появу нових поглядів на додачу до вже існуючих, викликаючи потребу всебічного свого вивчення, незаангажованого суб'єктивізмом. Проте на сьогодні стосовно будь-якого питання,

пов'язаного із розвитком сучасної літератури, не існує єдності думок дослідників, кожен, хто звертається до вивчення цієї літератури, подає свою точку зору, що часто діаметрально протилежна до думок колег-попередників. Тож намагання подати «пряму трансляцію» сучасного літературного процесу справа необхідна, але складна, зважаючи на місткість об'єкта обговорення.

У свою чергу намагаємося зробити внесок в обговорення актуальних питань розвитку сучасного літературного процесу в Україні, висвітливши тему специфіки комічного в «сучукрліт», зокрема в прозі вісімдесятників (хоча не всі погоджуються з таким формулюванням назви покоління письменників).

Традиційно під комічним розуміють у теорії літератури естетичну категорію, спрямовану на висміювання у художніх творах «алогічних, інертних явищ, догматизованих процесів, вад характеру» [11, с. 508]. Це висміювання може відбуватися різними шляхами і засобами, що зумовлює існування різних засобів творення комічного – гумору, сатири, сарказму, іронії, пародії тощо. Відомо, що в період найактивнішого становлення «сучукрліт» (80-і рр. ХХ ст.), автори часто вирізнялися іронічним спогляданням навколишньої дійсності: «концентрація духовних зусиль «покоління вмираючого тоталітаризму» була використана для руйнування зброєю іронії радянських комплексів, що простежується в творчості Ю. Андруховича, В. Врублевського, В. Діброви, Б. Жолдака, Є. Кононенко, В. Косенка, Я. Лижника, М. Рябчука, які витворили естетику бунту проти найбільшої хвороби ХХ ст. – тоталітаризму. Бунт вісімдесятників – це іронічна посмішка безсилою інтелігента, що переростає іноді в істеричний сміх чи поблажливу зверхність філософа» [7, с. 265]. Як засіб творення комічного, іронія має різну інтерпретацію в різних теоретичних джерелах. Так, іноді розрізняють гумористичну й сатиричну іронію [2, с. 265–266]; визначають її як одну з перехідних форм між гумором і сатирою [16, с. 387–388]; порушується питання про вивчення іронії поза сферою комічного [13, с. 108–111] та ін. Але в текстах художньої літератури зрідка натрапляємо на іронію в чистому вигляді, частіше спостерігаємо поєднання іронії з іншими засобами творення комічного, що, можливо, й зумовлює таку розбіжність дослідницьких думок.

Р. Семків, аналізуючи «сучукрліт», з'ясовує, що для постмодерного тексту характерний свій особливий різновид іронії – «постмодерна іронія», яка не є тотожною узвичаєному її розумінню [14, с. 6]. Власне, за «постмодерною іронією», а саме так званою «іронією випадковості», на думку дослідника, можна ідентифікувати постмодерний текст.

Творчість вісімдесятників в останні роки привертала увагу різних дослідників – Л. Демської, Н. Зборовської, В. Панченка, В. Поліщука та ін. Українську іронічну новелу 80-90-х рр. ХХ ст. свого часу досліджувала Н. Герасименко. Проте питання специфіки комічного в прозі вісімдесятників не набуло належного висвітлення. Спробуємо заповнити цю прогалину, взявши до уваги твори Ю. Винничука, Б. Жолдака та О. Ірванця.

У вісімдесятників «трагічне світовідчуття співіснує з іронією, сміхом, грою – суто постмодерністськими художніми прийомами» [12, с. 44]. Найпоказовіша тут творчість Б. Жолдака, для якого «життя – маскарад, де низьке і високе доповнюють одне одного...» [1, с. 84]. Характерними ознаками стилю Б. Жолдака, крім іронічності й пародійності, є «стьоб», «чорний» гумор і використання суржику. При цьому іронія і суржик – не лише ознаки стилю письменника, вони міцно увійшли в його світогляд, викликаючи відповідні настрої. Так, Б. Жолдак іронічно ставиться до своєї біографії, називаючи, зокрема себе «найбільшим письменником України» через власну вагу в 150 кілограмів; захищає суржик, вважаючи його «найцікавішою структурою мови» [17]. На мовленнєвих особливостях прози Б. Жолдака акцентує і Т. Гребенюк, яка вважає, що «стильовою домінантою творів Б. Жолдака є саме мова як стихія, що має певний потенціал до

творення комічного» [5, с. 62]. Тобто для письменника важливіше сказати не *що*, а *як*, якими мовними засобами.

Працюючи здебільшого в жанрі оповідання, Б. Жолдак звертається до сатиричного висміювання колишньої радянської дійсності, так званої «советчини», часто спираючись на існуючі в народі анекдотичні історії, внаслідок чого виникло кілька збірок письменника: «Яловичина – макабрески», «Шизотерапія», «Антиклімакс», «Гальманах» та ін. Використовуючи не лише іронію, а поєднуючи її з іншими засобами творення комічного, Б. Жолдак, за словами В. Поліщука, творить своєрідну гру з читачем, порушуючи при цьому різні теми та проблеми в оповіданнях збірок. Жанр оповідань Б. Жолдака Т. Гундорова визначає як фольклорні міські мініатюри, в яких поєднуються ідеологічна й буденна свідомість, солдатський анекдот і пародія на «советський» фольклор. Оповідачем у них є *homo sovieticus*.

Основна особливість прози Б. Жолдака, як зазначалося вище, – використання суржика. Часто оповідачі не знають іншої форми спілкування, ніж російсько-українська «мішанка», що, зазвичай, більш характерно для жителів периферії. Наприклад, в оповіданні «Do you speak», де небагатослівний водій «запорожця» намагається знайти спільну мову з учителькою англійської: «Кажу, той-цей, нагнуцьця не можу, поперек болить, а трави ж скіко оно треба, коли вони вже наїдяцьця» [8, с. 36]. Або ж «культурні» персонажі «сповзають» на суржик у пориві душевних хвилювань, не знаходячи належних мовних відповідників в українській мові: «Ти навіть уявить собі не можеш... Для них вложувалися гроші... Шо делають... А гроші на зміну води – нетуті! – п'яно сповзала вона на суржик, – а по-посторонньому водою хто пользуецця?» [8, с. 46]. Проте спостерігаємо й інволюцію авторського стилю в бік наближення до літературної мови. Суржик в останньому періоді творчості зберігається майже виключно в циклі, що має красномовну назву «Прощавай, суржику!», де оповідання всуціль з використанням мовної «мішанки», що значно ускладнює їх розуміння.

Порівнюючи іронічний стиль Б. Жолдака та О. Ірванця, Р. Харчук говорить про меншу витонченість гумору першого, оскільки в другого те ж висміювання соціалістичних канонів перетворюється із суто соціального на екзистенційне. О. Ірванець стверджує, зокрема в романі «Рівне / Ровно», що на східний («Ровно») і західний («Рівне») сектори поділено не тільки міста й села України. Внутрішня стіна є у кожній українській людині.

Ще на початку своєї творчої діяльності як прозаїка О. Ірванець створив новелу «Наш вожатий Фреді Крюгер», яку Н. Герасименко вважає яскравим прикладом іронічної прози 80-х рр. ХХ ст. Тут маємо зразок так званої прихованої авторської іронії, оскільки комічний ефект створюється саме за рахунок наголошеної «серйозності» оповіді від першої особи. Як і Б. Жолдак та решта авторів цього періоду, О. Ірванець задля вираження комічного ефекту використовує суржик.

Іронічний авторський стиль зберігає О. Ірванець і в романі «Рівне / Ровно», написаному значно пізніше за розглянуту новелу. Найбільшої уваги набуває критика «советчини», що міцно засіла в головах і душах людей, які не лише залишилися в східному місті, але й опинилися на західній його частині, зорієнтованій на проєвропейську політику. Про це говорить перший секретар обкому Манасенко, це згодом розуміє і центральний персонаж – Шлойма Ецірван, який, незважаючи на видимий внутрішній спротив, все-таки готовий об'єднати місто.

Поринаючи спогадами у власне радянське минуле, О. Ірванець кожен крок Шлойми в східній частині міста супроводжує «совдепівськими» реаліями, здебільшого не позбавленими абсурдності, у викритті яких письменникові допомагає іронічна посмішка. Так, уже скорочена назва східного «Ровна» має досить промовисту аббревіатуру – СРУ. Перше нагадування героєві в романі про «інше» місто викликає з його боку іронічне

зауваження: «Ну, так, у межах одного міста, звідти, з-за Стіни, лист мусив добиратися два тижні...» [10, с. 10] – наголошуючи на «оперативності» роботи радянської пошти. Потрапляючи в різні приміщення та інстанції, Шлойма зауважує сирість та бідність, зокрема на зустрічі із письменниками: «Поза їхніми спинами у два ряди стояли столи – не столи, а звичайні шкільні парти зі стільцями по два за кожною. На партах лежали розгорнуті загальні зошити й кулькові ручки, дешевенькі, одноразові, деякі вже потріскані й перев'язані нитками чи обклеєні ізоляційною стрічкою, а ще деякі – погризені з тупого кінця в пристрасному шалі творчого натхнення» [10, с. 46]. Своєрідного символічного звучання набувають «запилюжені» фікуси в дерев'яних діжках, які вражають Шлойму чи не найбільше в цілому параді радянської буденності. Пафосне зібрання, на яке «запрошено» Шлойму, перетворюється на театр абсурду і за формою, і за змістом. Свою обділеність відчувають і мешканці східного міста, проте гостеві всіляко намагаються продемонструвати свою моральну вищість над матеріальними благами. Хоча на тому ж таки зібранні письменників дехто намагається з'ясувати житлові проблеми, які полягають у тому, що «квартири членам нашої спілки будуть надаватися лише посмертно і... і в інших надзвичайних ситуаціях» [10, с. 50]. З новим проявом абсурду, але ще більш сильним, Ецірван стикається наприкінці своєї «подорожі». Представники східного міста влаштували відкрите обговорення його роману, прочитали який, у кращому випадку, одиниці. Проте засудження твору набуло масового характеру. Доповідачі «позачергового пленуму Ровенського обласного комітету КП СРУ», на якому власне і відбувалося «обговорення» роману, відкрито заявляють, що твір не читали, але при цьому впевнені, що він може «тільки нести зло, сіяти ворожнечу, розпалювати між людьми найстрашніші відносини, сповнені злоби і кривавого людиноненависництва...» [10, с. 153], або взагалі вдаються до брутальної лайки: «Ецірван вчинив гірше за свиню. Він... нагидив там, де їсть і живе, в рідних стінах, у рідному місті...» [10, с. 156].

Суржик як один із засобів увиразнення комічного теж фігурує в романі О. Ірванця. Ним послуговуються представники східного «Ровна», на відміну від жителів західного міста, де навіть гості з Німеччини не тільки за потреби, але і з ввічливості, говорять літературною українською. «Східняки» ж часто силувано звертаються до Шлойми його рідною мовою, не завжди добираючи правильні слова. Так спілкуються з ним «наглядачі», приставлені, щоб стежити за кожним його кроком: «От у іюлі приїжджав од вас, оттуда один... деятель... Потом, після окончанія засіданія у вас ще буде врем'я пообщатся з родними...» [10, с. 39].

Дещо осібне місце в «сучукрліт» посідає Ю. Винничук – «виразно львівський письменник» (за словами Р. Харчук), якого можна вважати батьком чорного гумору (хоча сам письменник віддає пальму першості Б. Жолдаку).

Називаючи прозу Ю. Винничука «передпостмодерним явищем», орієнтуючись на час появи більшості його оповідань, Р. Харчук, проте, не дає виразного уявлення про її місце в «сучукрліт».

Критики говорять про художню опозицію: іронічно-пародійну прозу, з одного боку, та прозу серйозну, матеріалістичну, екзистенційну – з другого [9]. Ю. Винничук вдало поєднує трагізм, лірику та іронію у своїй творчості.

Оповідання «Ги-ги-и», яке дало назву цілій збірці Ю. Винничука, Р. Харчук вважає українським варіантом історії про сімейку Адамсів. Проте, на нашу думку, твори письменника позбавлені такого наслідування (тим більше зважаючи на час створення оповідання), є цілком самобутніми, хоча важкими для розуміння широкому загалу.

«Кульпарків або ги-ги-и-2» написано значно пізніше за попереднє оповідання, хоча тематично є його продовженням. Найгострішого висміювання тут набуває сучасна письменникові дійсність, зокрема, проблема вибору, актуальна на час написання –

початок 90-х рр. ХХ ст. Колишня радянська людина, опинившись у ситуації, коли потрібно було обирати своє майбутнє (не за державною «наводкою», а власноруч), стикається із власною безпорадністю і прагненням готових життєвих орієнтирів. Тож не дивно, що проведення виборів у божевільні набуває символічного звучання: перефразовуючи класика, уся країна – божевільня, а громадяни – пацієнти. Бажаючи увиразнити власну авторську позицію, Ю. Винничук іде далі у використанні засобів комічного – від чорного гумору до гротеску, завдяки якому зображено сам процес виборів, де гімн виконують божевільні, які достеменно не знаючи слів, змішують його із піснею «І шумить, і гуде»; де канапки в буфеті зроблені з того, що потрапило під руку; де колишньому пацієнтові клініки, а нині знаному політикові, відкрито пам'ятник на території; де навіть кабінки для голосування є переробленими туалетами.

Найгострішу критику «советчини», зокрема соцреалізму, який змушував письменників оперувати певними шаблонами, спостерігаємо в циклі оповідань збірки «Спогади про Олександра Євдокимовича Корнійчука». Ю. Винничук вдається до фольклорного мотиву чарівного дзеркальця. В ОЄК (Олександра Євдокимовича Корнійчука) було люстерко. На питання: «Хто на Україні драматург найперший, хто найбагатший хто найславніший?» воно відповідало: «Був Микола Куліш... Іван Кочерга... Тепер Ви, Олександре Євдокимовичу» [10, с. 88]. Та одного дня дзеркальце ствердило, що у Львові живе скромний хлопець Винничук, який буде видатнішим за ОЄК. Винничука ледь не знищили фізично «відповідальні товариші», як по радіо передали звістку про смерть ОЄК. Винничука пожаліли, але «про всяк випадок розпорядилися, щоб ніяких його писань не друкувати» [10, с. 88].

Отже, творчість вісімдесятників сповнена іронічного споглядання навколишньої дійсності. Обрані для обсервування твори Ю. Винничука, Б. Жолдака, О. Ірванця свідчать про бажання письменників заявити вголос про суспільні вади, у чому їм допомагають різні засоби творення комічного. На рівні тематичному названих письменників об'єднує небайдужість до абсурдності реалій «совдепії», «советчини», яку вони по-різному намагаються викрити у своїх творах. На рівні мовному – використання суржику. На рівні художніх засобів вираження комічного – неприхована іронія, що найчастіше поєднується з іншими засобами (гротеском, чорним гумором). Аналіз специфіки комічного в «сучукрліт» потребує продовження і розширення. Тож сподіваємося на розвиток дискусії в цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар-Терещенко І. Про «ізвращьонцев» Богдана Жолдака / Ігор Бондар-Терещенко // Слово і час. – 1998. – № 6. – С. 10–17.
2. Боров Ю. Основные эстетические категории / Ю. Боров. – М. : Высшая школа, 1960. – 446 с.
3. Винничук Ю. Ги-ги-и / Юрій Винничук. – Львів : Піраміда, 2007. – 240 с.
4. Герасименко Н. Під маскою ехідної посмішки (українська іронічна новела 80–90-х р. ХХ ст.) / Ніна Герасименко // Слово і час. – 1999. – №6. – С. 37–40.
5. Гребенюк Т. Специфіка подієвості в сучасній українській гумористичній та сатиричній прозі / Тетяна Гребенюк // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2011. – Вип. 15. – С. 60–63.
6. Гундорова Т. Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 263 с.
7. Даниленко В. Лісоруб у пустелі : Письменник і літературний процес / Володимир Даниленко. – К. : Академвидав, 2008. – 352 с.

8. Жолдак Б. Гальманах / Богдан Жолдак. – К. : Факт, 2007. – 248 с.
9. Зборовська Н. Заради короткої миті свободи слова. Сторінками сучасної авангардної прози / Ніла Зборовська // Літературна Україна. – 1993. – 11 лютого. – С. 5.
10. Ірванець О. Рівне / Ровно (Стіна) : Нібито роман // Ірванець О. Сатирикон-XXI / Олександр Ірванець. – Харків : Фоліо, 2011. – С. 3–218.
11. Літературознавча енциклопедія : У 2 т. / Авт.-уклад. Ю. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – Т.1 : А–Л. – 608 с.
12. Поліщук В. Вісімдесятники як літературне явище / В. Поліщук // СІЧ. – 2001. – № 5. – С. 37–45.
13. Поспелов Г. Смех Гоголя [под ред. А.Н. Соколова] // Николай Васильевич Гоголь [Текст] : сборник статей. – М. : МГУ, 1954. – 226 с.
14. Семків Р. Постмодернізм та іронія (типологізація нетипового) / Ростислав Семків // Слово і час. – 2000. – № 6. – С. 6–12.
15. Тендітна Н. Покоління «вісімдесятників» і сучасний літературний процес / Надія Тендітна // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 9. – Ужгород, 2005. – С. 282–286.
16. Тимофеев Л. Основы теории литературы / Л. Тимофеев. – М. : Просвещение, 1976. – 548 с.
17. Три погляди на суржик. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://molodi.in.ua/try-pohlyady-na-surzhyk/>

REFERENCES

1. Bondar-Tereshchenko, I. (1998) “About «izvrashchontsev» of Bogdan Zholdak”, *Pro izvrashchiontsev Bohdana Zholdaka*, Word and time. – № 6. – pp. 10–17.
2. Borev, J. (1960) “Basic aesthetic categories”, *Osnovnyie esteticheskie kategorii*. – Moscow : Higher School. – 446 p.
3. Vynnychuk, Yu. (2007) “Gi-gi-s”, Hi-hi-i. – Lviv : Pyramid. – 240 p.
4. Herasymenko, N. (1999) “Under the guise of snide smile (Ukrainian ironic story of 80–90’s, the twentieth century)”, *Pod maskoiu yekhydnoi posmishky (ukraïnska ironichna novella 80–90-kh rr. XX st., Word and time*. – № 6. – pp. 37–40 .
5. Hrebenuk, T. (2011) “Specificity eventfulness in modern Ukrainian humorous and satirical prose”, *Spetsyfika podiievosti v suchasniï ukrainskii humorystychnii ta satyrychnii prozi*, Modern problems of linguistics and literature. – Issue. 15. – pp. 60–63.
6. Hundorova, T. (2005) “Ukrainian literary postmodernism”, *Ukrainiyskyi literaturnyi postmodern*. – Kyiv : Criticism, 2005. – 263 p.
7. Danylenko, V. (2008) “Harvester in the desert : Writer and literary process”, *Lisorub u pusteli :pysmennyk i literaturnyi protses*. – Kyiv : Akademydav. – 352 p.
8. Zholdak, B. (2007) “Halmanah”, *Almanakh*. – Kyiv : Fact, 2007. – 248 p.
9. Zborovska, N. (1993) “For a brief moment of freedom. Pages of contemporary avant-garde prose”, *Zarady korotkoi myti svobody slova. Storinkamy suchasnoiï avanhardnoiï prozy*, Literary Ukraine. – 11 February. – pp. 5.
10. Irvanets, A. (2011) “Rivne / Rovno (Wall) : The alleged affair”, *Rivne/Rovno: Stina. Nibyto roman, Satyricon XXI / Olexandr Irvanets*. – Kharkiv : Folio. – pp. 3–218 .
11. Literary Encyclopedia : In 2 Volumes (2007), *Literaturoznavcha entsyklopediia / Avt. Yu. Kovaliv*. – K. : The Academy. – Vol.1 : A- L. – 608 p.
12. Polishchuk, V. (2001) “Eighties as a literary phenomenon”, *Visimdesiatnyky yak literaturne yavyshe*, СІСН. – № 5. – pp. 37–45 .

13. Pospelov, G. (1954) "Laughter of Gogol", *Smiekh Gogolia // Nikolai Vasilievich Gogol [Text]: a collection of articles / Ed. A. Sokolov. – Moscow : Moscow State University. – 226 p.*
14. Semkiv, R. (2000) "Postmodernism and irony (typology of atypical)", *Postmodernizm ta ironiia (typolohizatsiia netyповoho)*, *Word and time.* – № 6. – pp. 6–12.
15. Tenditna, N. (2005) "Generation of «eighties» and the contemporary literary process", *Pokolinnia visimdesiatnykiv i suchasnyi literaturnyi protses*, *Modern problems of linguistics and literature.* – Issue. 9. – Uzhgorod, 2005. – pp. 282–286.
16. Timofeev, L. (1976) "Fundamentals literature theory", *Osnovy teorii literatury.* – Moscow : Education, 1976. – 548 p.
17. "The three views of doublespeak", *Try pohliady na surzhyk.* – Mode of access: <http://molodi.in.ua/try-pohlyady-na-surzhyk/>

УДК 821. 161. 2: 82–31

ЕПІЧНА МОДЕЛЬ СВІТУ В РОМАНІ У. САМЧУКА «МАРІЯ»

Стастик М.В., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

dobrogost1975@ukr.net

У статті проаналізовано один із найвідоміших романів У. Самчука «Марія». З'ясовано, що, формуючи власну епічну модель світу, письменник показує людей з активним і позитивним ставленням до життя, вільних від почуття неповноцінності, меншовартості. Важливу функцію у творах письменника виконують епічні паралелі, розповіді-попередження та розповіді-передбачення.

Ключові слова: епічність, роман, пейзаж, історизм.

ЭПИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ МИРА В РОМАНЕ У. САМЧУКА «МАРИЯ»

Стасык Н.В.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

dobrogost1975@ukr.net

В статье проанализирован один из самых известных романов У. Самчука «Мария». Выяснено, что формируя собственную эпическую модель мира, писатель показывает людей с активным и позитивным отношением к жизни, свободных от чувства неполноценности. Важную функцию в произведениях писателя выполняют эпические параллели, рассказы-предупреждения и рассказы-предсказания.

Ключевые слова: эпичность, роман, пейзаж, историзм.

THE EPIC MODEL OF THE WORLD IN THE U. SAMCHUK'S NOVEL «MARIIA»

Stasyk M.V.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

dobrogost1975@ukr.net

The article deals with one of the most famous U. Samchuk's novels «Mariia», which is the first in Ukraine literature work about collectivization and famine in 1933. This work, using the life of one person – Mariia, shows a picture of multimillion human tragedies and defines moral and psychological, historical and philosophical parallels for the whole Ukraine. The writer is trying to show the reality in a wide philosophical sense. The artist interprets and transforms evangelical biblical motifs and archetypes in the realities of XX-th century, which allows him to give his own humans and ethnology interpretation of the biblical text. U. Samchuk's study of artistic heritage allows to determine the nominal motive in his work – the problem of national awakening of the Ukrainian people. Forming his own epic model of the world, writer shows people with an active and positive attitude to life, free from feelings of inadequacy, inferiority.

The epic type of artistic thinking led the focus on national needs. The historical changes that were showed in the novels became that "limit" situation and as the writer's works is the reproduction of life in the form of warning, predictions – story, that creates the feeling of epic, greatness and helps to reveal the interdependence and connection between events. Human being connects with historical events. Deep sense of

novel achieved thanks to using by artist the folklore principle of epic parallelism. U. Samchuk constantly compares people's and nature life. In spite of this fact he described dynamic landscapes. The artist used epic parallels as one of the methods of psychological analysis.

Key words: epic, novel, scenery, historical.

Актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного і науково-об'єктивного вивчення художньої спадщини українських письменників ХХ ст., зокрема й представників української діаспори, творчість яких за умов тоталітарного режиму була вилучена з досліджень літературного процесу. У. Самчук – талановитий український прозаїк, публіцист, чия творчість припала на складний період у вітчизняній історії та в розвитку української літератури. На надзвичайний талант У. Самчука одноставно вказують літературознавці, відводячи йому почесне місце в сучасних працях з історії української літератури. Творчість письменника постійно привертає увагу дослідників, з'явилися ґрунтовні напрацювання у її вивченні (Бородіца С., Бурлакова І., Кизилова В., Лисенко Н., Мариненко Ю., Руснак І., Стасик М. та ін.), але суперечність ряду положень самчужознавства, різнорідність трактувань і дискусійність окремих висновків, передовсім пов'язаних з питаннями індивідуального стилю митця, вимагає подальшого всебічного аналізу.

Епопейний задум романів У. Самчука вгадується зразу ж, коли ми опиняємось у світі образів і подій його книг. Вгадується з особливого, величного драматизму обставин, за заявленою з перших сторінок соціально-психологічною узагальненістю образів, за широким і неквапливим розгортанням розповіді. І чим більше ми вчитуємося, тим більшим є враження від обсягу творчого задуму У. Самчука.

Уже сама система персонажів романів наглядно свідчить про прагнення письменника охопити єдиним поглядом незоре поле грандіозних змін на українській землі, показати ставлення до них усіх прошарків суспільства.

Дійсність письменник прагне охопити в широкому філософському сенсі. Тут і поезія праці, і проблема людської чесності й відповідальності, насамперед, перед самим собою, а відтак перед світом. А ще чи не найбільше хвилюють письменника найрізноманітніші відтінки людських взаємин.

Роман-спалах «Марія» – один з найвідоміших творів У. Самчука – є першим в українській літературі художнім твором про колективізацію та голодомор 1933 р. Украй переповнене катаклізмами ХХ ст., постійні війни, розруха, революції, встановлення нових порядків, нищення українського народу і найстрашніше – голодомор – «змушують» письменника взятися за написання такого твору. Твір написаний з наміром подати на прикладі однієї людини, Марії, картину багатомільйонних людських трагедій і означити морально-психологічні та історико-філософські паралелі стосовно всієї України.

Автор не випадково ставить у центрі сюжету зворушливий образ жінки-матері Марії. Адже це милозвучне ім'я стало загальнолюдським символом всеперемагаючої материнської любові, самопожертви і страждання в ім'я щастя всіх людей. Які б труднощі не існували, які б лиха не творилися на світі, «жінка має і буде жити, творити лише добро, хоча б задля кращої долі своєї дитини, бо це її покликання», – зазначає О. Фенько [1, с. 202].

Письменник інтерпретує і трансформує в реалії ХХ ст. євангельські мотиви та біблійні архетипи, які дозволили йому подати власне людинознавче та народознавче тлумачення біблійного тексту. За жанром «Марія» – роман-хроніка (від грецького слова *chronikos* – пов'язаний із часом). Цим терміном називають такі літературні твори, у яких «хронологічно послідовно розкривається історія суспільних чи родинних подій за тривалий проміжок часу» [2, с. 726]. Дослідники творчості У. Самчука також відзначали, що написана книга «у високому стилі художньої агіографії» (С. Пінчук). У романі

спостерігається спадковість ряду агіографічних формул: зображення життя героїні від народження до смерті, що виконує одну з центральних вимог життя, життєві мотиви згруповані навколо образу Марії, що посилює його сприйняття як близького до агіографічного. Письменник зосередив увагу на тих фактах біографії, які демонструють і допомагають глибоко осягнути святість героїні.

Свій роман письменник називає «хронікою одного життя». Згідно з євангельською поетикою, жодних точних дат автор не подав, окрім однієї цифри – прожитих Марією днів: 26258. Це означає, що героїня У. Самчука прожила 71 рік 11 місяців. Отже, її народження припадає на 1861 р. Можливо, це збіг, але пригадаймо, що того ж року пішов із життя Тарас Шевченко (1814–1861рр.) – автор апокрифічної поеми «Марія», де «вперше в історії українського письменства євангельський сюжет і сам образ Богородиці введено в національний контекст» [3, с. 90].

Кожен поворот долі Самчукової Марії постає як інтерпретація відомого фольклорного чи літературного мотиву: раннє сирітство, дитинство в наймах, висока напруга й чистота першого кохання, розлука з милим, одруження з нелюбом, нетривале щастя з коханою людиною тощо. Усе це виписано в У. Самчука в кращих традиціях національного письменництва. Усе, здається, ніби на поверхні, усе зрозуміле й давно відоме. Тим часом, у цій видимій прозорості, нерідко ніби аж етнографічній простоті індивідуального стилю письменника потрібно шукати глибокого змісту.

«Роман-хроніка – природній і неминучий етап на шляху до роману-епопеї», – пише Л. Єршов [4, с. 263]. Погоджуємося з думкою Ю. Мариненка, що письменник «сміливо руйнує знані раніше канони роману-хроніки», поєднуючи у своєму творі епічність і ліризм [5, с. 4]. Митець не абсолютизує ні страждань, ні трагічного, ні смерті. А тому Марія живе і діє в реальному, звичайному світі, що значно посилює враження від твору, оскільки паралелізм буденного, звичайного з «ірреальним» драматизує розповідь.

Піддаючи аналізу український феномен жіночої долі, прагнучи через нього збагнути трагедію України, понад те – прочитати і зрозуміти саму книгу народного життя, письменник підносить цей образ до символу. До речі, образи-символи характерні для більшості творів У. Самчука. На думку Т. Денисової, образ-символ «надає роману епічності», адже, проходячи через увесь роман, «наділяє особливим змістом окремі його сцени» [6, с. 174]. Смерть Марії не виглядала б такою страшною, зважаючи на вік, якби читач із кожною сторінкою твору все чіткіше не усвідомлював, що в цій літній жінці уособлена сама Україна.

Письменник поетизує та героїзує людину в смерті, вбачаючи в її відході початок безсмертя. Загибель простої людини під дією жорстоких законів антигуманної системи в У. Самчука стає джерелом глибокого потрясіння читача. Тому смерть постає в письменника як катастрофа, як християнський апокаліпсис.

Попри трагізм і драматизм твору, у «Марії» втілена ідея євангельського воскресіння. Смерть набуває у творі прихованого сенсу і символічного розгалуження, оскільки є проявом кризи народу, який втрачає свою національну своєрідність, автентичність і тому деградує. А з іншого боку, смерть Марії є початком неодмінного відродження. Вона є необхідним моментом переоцінки пережитого, найважливішою умовою доступу до іншого рівня буття. Момент смерті усвідомлюється тим, хто помирає. Смерть – це момент істини, момент ініціації, після якого обов'язково настає відродження. Вона констатує перехід до чогось нового, що народжується. Людина звільняється від умовностей і набуває цілковитої свободи.

Висока художня майстерність письменника дозволила в невеликому за обсягом творі торкнутися багатьох проблем. Це зречення та повернення людини до землі, моральні

основи буття українського селянина, формування національної свідомості, гріх та його спокутування, аполітичність селян як одна з причин невдач українського народу, духовність, віра в Бога, а також моральна деградація людини під впливом нової ідеології і, як результат, – проблема відступництва.

Здавалось би, помирає Марія, гине Лаврін, Надія, Демко. Вбивши Максима, іде з села і вже не повертається Корній. Але будь-яке зло не може тривати вічно. Добро неминуче перемаже. Такий закон життя. Тому пророчими є слова письменника, які він вкладає в уста Гната: «Слово моє до мертвих і ненароджених. Слово моє прийдучим вікам. Затямте, ви, сини і дочки великої землі... Затямте, гнані, принижені, затямте, витравлювані голодом, мором..! Нема кінця нашому життю. Горе тобі, зневірений, горе тобі, виречений самого себе..! Кажу вам правду велику: краще буде Содомові і Гоморрі в день страшного суду, ніж вам, що відреклися й плюнули на матір свою..!» [7, с. 141].

До речі, розповідь-попередження посідає значне місце у творах письменника («Волинь», «Юність Василя Шеремети», «Ост»). Розповідаючи про певні конкретні дії, письменник часто вказує на те значення, яке ці події можуть мати в майбутньому для героя. Передбачення майбутнього героя виражається у недоказаній формі, слугує ніби натяком на те, що буде з часом, що буде обумовлювати дії героїв в подальшому. Такий засіб зображення життєвих процесів у формі розповіді-попередження, розповіді-передбачення створює відчуття епічності, величності, допомагає розкрити взаємозумовленість і зв'язок подій.

Письменник ніколи не замикається у вузьких рамках особистого, окремого. Епічна розповідь гнучка і вільно захоплює різні сторони людського життя, включаючи їх у єдиний потік історичного розвитку. Окреме, індивідуальне осмислюється як невід'ємна частина у складній, рухомій картині загальнолюдського життя. Форма розповіді-узагальнення, яку часто застосовує У. Самчук, дає можливість письменнику, зберігаючи усю конкретність розповіді, звести воедино різні явища життя.

Уведення форм розповіді-попередження, розповіді-узагальнення далеко не вичерпують тих засобів епізації розповіді, що застосовує У. Самчук для вираження величного і значного змісту. Митець не обмежується задокументовуванням побаченого і пережитого, а типізує факти і події, підносячи їх до рівня художнього узагальнення. За допомогою художніх засобів письменник вводить читача в коло загальнонаціональної проблематики. У. Самчук розумів, що епос вимагає широких роздумів і сміливих, глибоких узагальнень.

Впродовж усього роману «Марія» письменник використовує широко відомий в усній народній творчості принцип епічного паралелізму. У постійному співвідношенні, співставленні життя людей і природи знаходить своє вираження одна із найважливіших і найсуттєвіших особливостей художнього мислення У. Самчука. Персоніфікація явищ природи, втручання природи в людські справи – прийом, що генетично пов'язаний з античністю, з міфологічним уявленням про світ. Але в літературі нового часу естетична функція цього прийому інша, ніж в античному мистецтві. Ні герої, які звертаються до природи, ні письменник не покладають надії на реальну допомогу з боку природних явищ. Звертання героїв до природи, втручання її в людські справи підкреслює саме грандіозність подій. Світ людей і світ природи осмислюється художником як єдиний потік життя. Автор створює картини природи, органічно пов'язані з реальним світом. У нього дні – «трупі», а ночі – «могильне підземелля».

Пейзажне тло на початку роману «Марія» (до революції) лагідне, коли ж автор починає описувати голод, природа кардинально змінюється. Порівняймо: «...На полях рядами півкопи. Тяжкі зернисті снопи. Край золотий, край праці і хліба. Сонце любить його, опікає, огріває. Навколо сонячно і блакитно...» [7, с. 63], і «Над землею морок і затьмарення, не життя і не смерть, глухими відлунками до посірілих міст входить і

розглядається голод <...>. Смерть стоїть над землею, виразна, неминуча смерть. Ні неба, ні Бога, ні диявола, ні добра, ані зла. Люди зовсім злиняли, стерлись їх обличчя, гасли очі. Перший рік, другий, третій... і немає кінця, геть чисто зникає надія» [7, с. 198].

Якщо на початку твору навколо сяє сонце, то в кінці – темнота. Важливою є зміна кольорів. Блакитний, золотий – сірий, темний. Передаючи динаміку кольорової та світлової гами і сповнюючи тим самим свідомість читача тривожними передчуттями, ці деталі відіграють важливу ідейно-смыслову функцію.

Пейзажі в У. Самчука – не статичні, а динамічні. Вони постійно змінюються. Природа, внутрішній стан людини – все зливається в одне органічне ціле, стає винятково вразливим. Перебування Корнія («Марія») в царській армії згубно позначилося на його характері. Однак здоровий устрій селянського життя, відшліфований віками, приводить у дію хліборобську традицію. Корній поволі стає на праведний шлях, душа його «одужує», як після тяжкої хвороби, він повертається до людей і праці. Природа першою відчуває настрої Корнія, тому «сонце величне», а «...вітер, теплий і м'який, пливе і топчеться по ланах, білі хмаринки, ніби лілеї блакитного велетенського ставу, підбарвлені легко сонцем, пливуть і десь там западають за чорну стіну далекого дубового лісу. І як не йти в таку годину в поле? Як не любити його? Скільки тих колосків... Боже, скільки їх тут!.. Більше, ніж зір у небі... І хто дав їм життя? Он іде Корній з твердим поглядом і шорсткою долонею. Це він сів зерно. Це він...» [7, с. 85–86].

Опис природних явищ створює певну емоційну атмосферу, підготовлюючи почуття читача до сприйняття подій людського життя, показуючи, у якому напрямку будуть розвиватися ці події, до яких наслідків вони призведуть.

Вибором образних засобів у картинах природи автор прагнув передати трагічність ситуації, аморальність нової влади загалом і деяких представників цієї влади зокрема. Таке пряме перенесення почуттів і настроїв людей на життя природи дещо огрублює пейзажні описи, наприклад, небо в нього «трупно замурзалось», «повітря самочинно загнилось», а «вітер небезпечно заразився» [7]. Пейзаж при цьому набуває самостійної естетичної цінності і у свою чергу посилено впливає на розуміння сутності подій.

Однак творчий досвід У. Самчука підтверджує, що епічні паралелі лише тоді набувають великої діючої сили, коли вони не мають характеру прямих уподібнень. Зберігаючи свою конкретність і особливість, життя природи і людей виступає єдиним цілим. Епічно-величні, розлогі картини природи, не втрачаючи своєї самостійної естетичної значущості, дозволили письменникові передати почуття і настрої багатьох персонажів, випереджаючи наступні події.

Отже, дослідження художньої спадщини У. Самчука дозволяє означити домінуючий у його творчості мотив – проблема національного пробудження, визволення українського народу. Формуючи власну епічну модель світу, письменник зобразив людей з активним і позитивним ставленням до життя, вільних від почуття неповноцінності, меншовартості. Праця на землі – природне начало, основа їхнього життя.

Епопейний тип художнього мислення зумовив концентрацію уваги на загальнонаціональних проблемах. Історичні зміни, зображені на сторінках романів письменника, стали тією «межовою» ситуацією, у результаті якої герої стали мислити загальнонаціональними категоріями.

Особливістю творів письменника є відтворення життя у формі розповіді-попередження, розповіді-передбачення, що створює відчуття епічності, величності, допомагає розкрити взаємозумовленість і зв'язок подій.

Важливу функцію у творах письменника виконують епічні паралелі, які У. Самчук використовує як один із прийомів психологічного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фенько О. Відгомін архетипу великої матері у творчості Уласа Самчука / О. Фенько // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К. : Твім інтер, 1997. – Вип. 3. – С. 198–202.
2. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К. : Академія, 1997. – 752 с.
3. Сулима В. Євангельські архетипи «Марії» Уласа Самчука / В. Сулима // Біблія і культура : зб. наук. праць. – Чернівці, 2000. – Вип. 1. – С. 90 – 94.
4. Ершов Л. Русский советский роман (Национальные традиции и новаторство) / Л. Ершов. – Л. : Наука, 1967. – 340 с.
5. Мариненко Ю. Творчість Уласа Самчука в школі (Про романи «Марія», «Волинь» : Літературно-критичний аналіз) / Ю. Мариненко // Українська мова та література. – 2000. – № 4 (164). – С. 1–10.
6. Денисова Т. Роман і проблеми його композиції / Т. Денисова. – К. : Наукова думка, 1968. – 220 с.
7. Самчук У. Марія ; Куди тече та річка / У. Самчук. – К. : Наукова думка, 1999. – 416 с.

REFERENCES

1. Fenko, O. (1997) "Echo of archetype of Great Mother in creative work by U. Samchuk" *Vidhomin arkhetypu velykoi materii u tvorchosti Ulasa Samchuka* / O. Fenko // *Literatura. Folklor. Problemy poetyky: Zb. nauk. prats.* – K. : Tvim inter. – Iss. 3. – pp. 198–202.
2. (1997) "Literary criticism vocabulary reference book", *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk* / R.T. Hromiak, Yu.I. Kovaliv ta in. – K. : Akademiia. – 752 p.
3. Sulyma, V. (2000) "The Gospels archetypes of «Mariia» by Ulas Samchuk", *Yevanhelski arkhetypy «Marii» Ulasa Samchuka* // *Bibliia i kultura* : Zb. nauk. prats. – Chernivtsi. – Iss. 1. – pp. 90–94.
4. Ershov, L. (1967) "Russian Soviet novel (national traditions and innovation)", *Russkii sovetskii roman (Natsyonalnyie traditsyi i novatorstvo)*. – Leningrad : Nauka. – 340 p.
5. Marynenko, Yu. (2000) "Creative work by Ulas Samchuk at school (about novels «Mariia» «Volyn»)", *Tvorchist Ulasa Samchuka v shkoli (Pro romany «Mariia», «Volyn» : Literaturno-krytychnyi analiz)* // *Ukrainska mova ta literatura.* – № 4 (164). – pp. 1–10.
6. Denysova, T. (1968) "Novel and problems of its composition", *Roman i problemy yoho kompozytsii.* – Kyiv : Naukova dumka. – 220 p.
7. Samchuk, U. (1999) "Mariia ; Where does those river flow", *Mariia ; Kudy teche ta richka.* – Kyiv : Naukova dumka. – 416 p.

УДК 821.161.2Лис-3.09-055.2

ЖІНКА НА ВІСТРІ ІСТОРІЇ (ЗА РОМАНОМ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СОЛО ДЛЯ СОЛОМІЇ»)

Хом'як Т.В., к. філол. н., професор

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

flf@znu.edu.ua

Стаття присвячена розкриттю образу жінки, осмисленню її долі крізь призму історії і сприйняття історичних реалій доби через її життя. Основна увага зосереджена на образі Соломії середньої, засобах характеротворення.

Ключові слова: авторська позиція, історія, образ, портрет, роман, сюжет.

ЖЕНЩИНА НА ОСТРИЕ ИСТОРИИ (ПО РОМАНУ В. ЛИСА «СОЛО ДЛЯ СОЛОМИИ»)

Хомяк Т.В.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

flf@znu.edu.ua

Статья посвящена раскрытию образа женщины, осмыслению ее судьбы сквозь призму истории и восприятие исторических реалий эпохи сквозь ее жизнь. Особое внимание сосредоточено на образе Соломии средней, средствах характерообразования.

Ключевые слова: авторская позиция, история, образ, портрет.

WOMAN ON THE EDGE OF HISTORY (BASED ON THE NOVEL BY V. LYS "SOLO FOR SOLOMIIA")

Khomiak T.V.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

flf@znu.edu.ua

The article is devoted to reveal the image of a woman understanding her life through the prism of history and perception of historical realities of day through her life. The main focus is on the image of Solomiya average, the mass character creation. The novel by V. Lys tells about three Solomiyas: the mother, the daughter, the granddaughter. The image of mother and grandchildren are disclosed superficially by being introduced to the image of Solomiia – the daughter. V. Lys focuses on the Solomiya's actions and deeds, their portrait, which passed through the inner peace. Through the image of Solomiya is handed the story of a woman from Western Ukraine on the background of the twentieth century, who happened to live during that time with its problems and disasters.

The portrait of a heroine is transmitted or through the author's speech or through the character's speech. Creating the portrait V. Lys is extremely stingy. His portrait is concise and concrete. Individual parts, features of the exterior on which author pays attention at the beginning of the novel are opening and deepening gradually according to the inner states of the character.

The storyline related to the Solomiia's way of life, there is a complex plexus unexpected, confusing, dramatic, and (at times seemed) illogical feelings and actions.

Through the destiny of the woman from the village the history of the twentieth century is told about in the novel. Solomiia lived in Volyn and was involved in actions what were happening in Western Ukraine then. Some historical events are described in general, and some thoroughly. About the establishment of Soviet power in the Western Ukraine we learn in connection with the death of the priest father Andronii, through the destinies of some heroes, who was close to Solomiia (export rich families to Siberia, sending people to Kovel and Lutsk prisons). The period of the occupation of Western Ukraine by the Nazis described in details. Facts of export of the whole villages of Ukrainians from Western Ukraine to Germany were historically true. Protection was looked for in the woods, hiding from forced emigration. Creating collective farms is also a historical fact. The poorest almost voluntarily joined the collective farms in nineteen forty, and renewed this process in nineteen forty-six. Touching in a realistic and sometimes in naturalistic manner described the Polishchuks' mental attitude. Some historical events reported only by hints.

Some of the events described in the novel are perceived by us nowadays readers like a history, but at the time of characters those events were reality for them, the history had been creating by their doings. Some of the events were also historical for them.

The revolt against closing Troitskii Cathedral in Lutsk in sixties years of twentieth century, another revolt of inhabitants of Kniazhe village against joining to Lvivska oblast insurgent-partisans – these are historical facts.

V. Lys identified “Solo for Solomiia” as “family history, which grows into the history of the people”. The text of the novel confirms it completely.

With deepening historical thinking, paying attention to the many pressing problems of the past and present, V. Lys refers to a complex conflict situations, to contradictory characters. It helps to reveal the ethical and spiritual problems. The author’s position in the novel caused by historical course of events. The writer tries to understand the twentieth century through Solomiya’s worldview, through her perception of the socio-political and spiritual transformation of the world.

In the novel “Solo for Solomiia” psychological analysis is achieved by various means, and reduced to the analysis of heroine’s feelings and thoughts. It carried in author’s thoughts or in the form of characters’ introspection or by displaying their actions, gestures and so on. In the struggle for the solution of human problems a person should come to grips with strong and violent circumstances of life but sometimes, as can be seen from the plot of the novel, the circumstances are much stronger than humans.

Women’s fate of Solomiia is complicated. First she choose the wrong man. She lived with one man and loved another one. Then there were the only moments of women’s happiness with two men. She gave birth to their daughters. She lived with her husband and felt only respect to him, with whom she took care about children, and his, and her, and their common son. The Solomiia’s feelings of love were not long, but they were. Through her fate as through a litmus test, reproduced the fate of era.

Key words: author’s position, history, image, portrait, novel, plot

"...Найкращий жіночий образ у моїх творах – це образ Соломії"

Володимир Лис

Роман "Соло для Соломії" В. Лиса побачив світ 2013 р. На сьогоднішній день він ще належно не поцінований критиками. З’явилися лише деякі матеріали (О. Богачевська [1], Т. Прохасько [2], О. Сінченко [3] тощо).

У романі подано історію життя однієї жінки, а через її сприйняття і життєві перипетії – майже все ХХ ст. з усіма його катаклізмами, історичними віхами і змінами. Т. Прохасько в передмові до роману зауважив: "Величезна цінність роману "Соло для Соломії" полягає в тому, що він є історією цілого людського життя – від початку і до кінця. Нам дуже часто бракує саме такої картини світу. Адже тільки знаючи всю історію людини, можна зрозуміти, чому і як вона чинить у кожному окремому епізоді свого тривання. До того ж історія Соломії тільки називається солом. Насправді в романі все так, як у найсправжнішому житті, коли біографія одного не віддільна від біографії тих, хто поруч. І поруч не фрагментарно, а глибоко, неперервно і довго" [2, с. 6].

Мета статті – охарактеризувати образ Соломії (середньої) – жінки, через долю якої прочитуються історичні реалії доби – ХХ ст., окреслити засоби характеротворення. Мета передбачає вирішення таких завдань: через аналіз роману "Соло для Соломії" В. Лиса виокремити образ Соломії (середньої), розкрити засоби його характеротворення, зосереджуючи увагу передусім на портретній характеристиці, діях і вчинках героїні. Соломія – не багатослівна. Йдеться про принцип "мовної економії" (Г. Ключек). Однак і стисле мовлення героїні в контексті твору має великі характерологічні потенції, опромінює певні нюанси характеру, не виказані іншими засобами психологізації.

В. Лис у романі наголошує, що найвища цінність людини – мораль. Тож зосереджено увагу на мікроконфліктах добра і зла, підкреслено, що хоча зло й стає часом неусвідомленим вибором, його перемога ніколи не буде остаточною, навіть коли йдеться про проблему суспільного (колективного зла), яке здатне, як видно з епізодів відтворення колгоспного життя, проявлятися через дію колективного підсвідомого. Автор стверджує: доки в людині залишається хоча б найменша часточка добра і світлих сподівань, злу не перемогти.

У творі описано долю трьох Соломій – представниць трьох поколінь, та головна увага зосереджена на середній: "Народилася дочка Соломії Троцюк, Зозуликів невістки, жони їхнього сина Антона, мешканки поліського села Загоряни, громадянки Другої Жечі Посполитої, на четвертий день після Головосіка, на другий день по святі чи присвятку Семена, 15 вересня 1925 року від Різдва Христового за новим, як у селі казали, польським стилем" [2, с. 23]. І прожила Соломія, як до завершення сюжетної лінії, майже до 78 років. Можна сказати, що В. Лис подає хроніку її життя, але з проекцією в майбутнє, бо залишає героїню ще в доброму здоров'ї ("На ногах тримаюся, і казати щось можу, і пам'ятаю, Бог дав, не одибрало" [2, с. 354]). Росла Соломія вродливою дитиною: "Про таке личко, як у Соломії, кажуть, що в молоці викупане та россою умите" [2, с. 29]. Автор подає досить детальний портрет героїні у юні роки: "Сміхотливі ямочки, що з'являлися на щічках, робили його ще привітнішим. Великі очі ставали все виразнішими, а головне – із світло-сірих небесними, синіми, наче дві великі волошки над маковими квітами щік. Віями, як сказав одного разу тато Антін, мона землю заволочувати, такі пишні. Бровенята ще маленькими просилися у пісню. Щодо статури, то Соломійка із пухленької, якою здавалася на початку, формувалася у не худющу, але й не гладку дівчинку з гарненькими, наче вилитими вельми вмілим майстром ніжками, на які вона зіп'ялася за два тидні до рочки" [2, с. 29].

Особливо гарними і вражаюче незвичними були в Соломії очі: "такі, як небо в безхмарну погоду" [2, с. 30], "якими захоплювались всі" [2, с. 46], "своїми диво-очима" [2, с. 98], "У кутиках її очей (у тебе ж цілі озера, казав Петро) викочуються горошини сльозинок" [2, с. 109], очі – "неначе у воді втоплені, казала мама" [2, с. 51].

Портрет героїні передається або через авторську мову, або мову персонажа. У засобах створення портрета В. Лис надзвичайно економний. Портрет у нього стислий, конкретний, позбавлений афектації. На перший погляд навіть фрагментарний. Однак окремі деталі, риси зовнішності, на які звернено увагу на початку твору, у процесі розвитку сюжету, відповідно до внутрішнього стану персонажа, поступово збагачуються й поглиблюються.

Усі діти з цікавістю пізнають навколишню дійсність, та Соломійка вирізнялась особливою цікавістю. Вона любила квіти, рослини, небо, сонце, тварин, людей. Їй було цікаво знати все про них. Процес пізнання в неї був глибоким. Про це свідчать питання, які дівчинка ставила старшим: "Чому світять зорі і на чому вони тримаються?", "Як же дме вітер, якщо ми його не бачимо?" [2, с. 30].

Соломійка шанобливо ставилась до старших, до Бога. Росла працювитою, бралася за все: допомагала мамі "терти золою татові підштаники, пере, лущить горох-квасолу, ріже зело, годує курей і качок. Батьки нарадуватись не могли: "Золота дитина", – думає Соломія" (мама – Т.Х.) [2, с. 31]. Доля дитини непокоїть батьків. Мати говорить чоловікові: "Мені страшно, Антоне... Занадто вона красива й добра. Начеб ангелочка нам Біг послав" [2, с. 31]. І Соломійка дійсно була схожою на ангела. І не лише зовні, але й своїми вчинками. Вона робила лише добро. Від неї йшов якийсь дивний магнетизм. Соломійку в дитинстві називали "сестрою джмелів". Їх вона особливо любила. Як не дивно, але джмелі її ніколи не кусали. Зі школою в дівчинки не склалось ("Непосидюча, вона важко переносила уроки, все норвила спитати вчителя, часом зовсім не про те, що він розповідав на даному уроці" [2, с. 44–45], "Легко давалися Соломійці незнайомі польські слова, та в ній сиділо бісеня, вічно неспокійний дідечко, й гудів, спонукаючи до запитань і до переінакшення чужих слів, веселий волохатий джмелик" [2, с. 45]). Навчання йшло польською мовою. Оскільки Соломійка дозволяла собі "переінакшення чужих слів", це виводило зі стану рівноваги пана Казімежа, вчителя. Він "хапався за лінійку" [2, с. 45] і кричав: "Калечиць польські ензик не позволям" [2, с. 45]. Певно, не склалось більше з учителем, паном Казімежем. Після одного з покарань, яке Соломія

стоїчно витримала, назвавши вчителя "великою дупою", вона назавжди залишила школу. Натомість теплі, навіть батьківсько-дружні стосунки склались у неї зі священником, отцем Андронієм, який вважав, що в Соломійки "чисте, як йорданська вода, як сльоза небесна, серце" [2, с. 44]. Багато чого навчив її отець Андроній. Ще не раз у житті, у найтяжчі життєві хвилини, вона буде повертатись до його сентенцій, які свого часу ще до кінця й не розуміла, а чи не могла знайти дієвого факту для підтвердження. І не раз вони стануть їй у пригоді. Ніби отець Андроній і з небесної висі допомагав своїй улюблениці долати життєві труднощі, робити правильний вибір, не оступитись. На час смерті духовного наставника, а це сталось у 1939 р., Соломії йшов уже п'ятнадцятий рік, "... вона виросла вже у вельми гарне дівча. Волосся з білого стало світло-пшеничним. На неї задивлялися і загравали з нею не тільки ровесники, а й старші загоренські парубки. А двоє вже точно знали, що Соломія належатиме котромусь із них – сусідські парубки Петро і Павло, названі так на честь двох перших за каноном апостолів. Вони терпеливо чекали, доки ця дівчина – вродлива, як цей світ, прекрасна, як сонце, як небо, як найкрасивіший цвіт на землі – дозріє, аби ввійти до котрогось із них у хату господинею. Щоб це сталось, вони готові були битися з цілим світом" [2, с. 52].

Чи так долею було визначено, чи то таки свідомий, хоча, як виявилось, і неправильний, вибір, але Соломія обрала Павла. Та досить швидко зрозуміла, що то не кохання. Стосунки з коханим Петром були бажаними, але гріховними. Соломія розуміла це, страждала, чоловікові у зраді зізналась. Війна забрала в жінки обох чоловіків. Згодом, уже в мирний час, матиме Соломія ще трьох чоловіків, від яких і народить доньок Марію і Соломію та сина Олега. Вадим, партійний діяч, уповноважений, з'явиться уже аж на схилі літ, через сорок вісім років. Розповідав, що великим начальником був у різних областях і навіть заступником міністра, хоча "щасливим по-справжньому не був" [2, с. 345]. Зізнався, що дружина Марина його шантажувала, а він побоявся кар'єру ламати ("сказала, що як жениться на западенці, політику пришиє... Та й за тих часів не міг розлучитися, з партії виключили б..." [2, с. 343]). Згодом дружина народила сина. Так і прожили, виховуючи і прийомного, і свого. І хоча зустрілись Соломія з Вадимом, коли їй уже сімдесят третій рік ішов, а йому ще більше, вони спробували поєднати свої долі і прожили два роки у Вадима під Києвом. Та й тут не склалось. Якось почула розмову Вадима з гостем, як той назвав її домашньою господаркою. Повернувшись додому. А до цього ще була у 1957 р. пам'ятна зустріч у Києві з Григорієм із Херсонщини. Він лише перед смертю дізнається, що в нього є донька, а тоді так і не приїхав до Соломії. Брат відрадив, був парторгом у колгоспі ("Сказав – нащо тобі тая западенка, невідомо, що там у неї родня яка, мо', в бандерах були хто, то, диви, й на тебе тільк упаде, можуть і героя не дати, та вообщє з тими западенцями ліпше не знатися" [2, с. 358]). І звання Героя соціалістичної праці не дали, і життя самотньо прожив. В останню путь провела його Соломія, яка наважилась у сімдесят сім років розшукати Григорія. Своє ж свідоме жіноче життя провела з Гордієм. Не кохання, а турбота, ширість, тепло приятних стосунків поєднали їх, а ще діти: двоє Соломіїних і четверо Гордієвих, та пізніше ще син Олег у них народиться. Гордій був молодшим. Помер рано – на шістдесят третьому році життя.

Складним сплетінням несподіваних, заплутаних, драматичних, а часом ніби алогічних почуттів і вчинків відзначається сюжетна лінія, пов'язана з життєвим шляхом Соломії.

Тарас Прохасько зауважує: "Зрештою, у житті кожної людини, де б вона колись не була, а чи буде, базових життєвих подій, дій і переживань не так багато: радість, страх, любов, біль, відчай, віра. Поступ історії, зміна часів тільки додають колориту, надають можливості проявлятися цим базовим речам у спосіб, який здається неповторним. Але саме так – із сплетення історії великої історії світу – народжується література, яка викликає зворушення й захоплення" [2, с. 5].

На презентації роману в Луцьку В. Лис розповів, що прототипом Соломії стала реальна людина, яку він зустрів під час журналістських поїздок по Волині. До її історії він додав ще описи доль двох-трьох жінок із рідного села.

Через долю звичайної сільської жінки в романі "Соло для Соломії" подано історію ХХ ст. Соломія прожила вік на Волині. Отож, була причетною до того, що відбувалось у той час на Західній Україні. В інтерв'ю кореспонденту ВВС Україна Володимир Лис сказав: "Якісь ситуації, звичайно, я показав так, як і бачив, придумав, але були й реальні події. От, наприклад, я не зустрічав в художній літературі жодного опису, як перед приходом німців, а мені розказували, що це було не тільки на Волині, – люди ховалися по лісах, бо не хотіли, щоб їх вивезли у Німеччину. У мене один із розділів зображає табірне життя серед лісу. Ще один момент – усі пам'ятають, що вирощували кукурудзу, а от кок-сагиз? Жінки з ненавистю говорили про цю культуру, бо вирощувати її було мукою. І вони раділи, коли це припинилося" [4].

Про деякі події, які на сьогодні стали історією, в романі лише мимохідь згадано, про інші написано ґрунтовно. Так, про утвердження на Західній Україні радянської влади дізнаємось у зв'язку зі смертю священника: "Отець Андроній помер восени 1939 року, через кілька місяців по тому, як прийшли "перші совети" – "То не мій світ, – були його останні слова" [2, с. 51]. За нової влади й жили за новими законами. Наслідки показано через долі окремих героїв, які близькі до Соломії. Так, восени 1940 р. її старшого брата Тараса забрали до Червоної армії. Показова деталь: документообіг здійснювався російською мовою (з'явиться "на сборный пункт военкомата для прохождения действительной военной службы" [2, с. 55]. Сприйняття нової влади поліщуками передано і в авторському потрактуванні: "Поліщуки придивлялися, принохувалися, як у селі казали, до нової влади, котру минулої осені вітали при в'їзді до Загорен аркою, увітчанною червоними і жовто-блакитними прапорами, флагами по-їхньому. Але через рік про жовто-блакитний колір і згадувати ни мона було, казали, вражеський, буржуазний, ци ще якийсь, теї совети напридумували слів, що язик поламається" [2, с. 54]. Реаліями нової влади стали голі полиці у крамницях ("на полицях вітер босий гуляє" [2, с. 54]); відсутність найнеобхідніших предметів, продуктів, зокрема гасу, солі, сірників, а ще – вивезення заможних родин до Сибіру, спровадження людей до тюрми в Ковель, Луцьк тощо. Характерно, що автор наголошує і на зустрічі фашистів, коли розпочалась війна: "...в село німці прийшли в четвер, як два неповних роки тому більшовиків, стрічали із к'ятами. А як було не стрічати, коли семеро сімей вже на Сибір вивезли, двоє у Луцькій, а четверо в Ковельській тюрмі, коли вже війна почалася, постріляли" [2, с. 57]. Історично реальним зображено і ставлення німців до євреїв. Показовим у цьому плані є епізод, коли заречанські дівчата надумали відправитись до Любомля на ярмарок. Сталось це восени 1942 р. в неділю перед Покровою. Намір придбати намисто або спідницю, а чи «кохтину», ледве не закінчився трагедією. Оскільки німці не перебували тривалий час у Загоренях, то й страху особливого у людей не було. Тут і трапилась біда: одна з дівчат звернулась до подруги, назвавши ім'я. На нього і зреагував німець, бо ім'я єврейське – Руфина, яке дав українській дівчині священник. І ось, у роки війни, це ім'я ледве не коштувало їй життя. Соломія захистила дівчину, хоча стосунки в них і не були простими (Згадаймо: "Мене всі люблять, – подумала Соломія. – Хіба крім Руфини" [2, с. 53]). Руфину врятувала, а сама ледве життя не віддала. І тільки щасливий випадок допоміг їй зберегти життя – героїчний вчинок Геніка, сина господарки, де мешкав Ганс-Йахім (ударив автоматом німця і вбив).

Історичні події, пов'язані з періодом війни, передано не лише через безпосередні дії, вчинки персонажів роману, але й через повідомлення автора-"всезнайки": "Вони, звісно, не знали, скільки то під тим містом полягло з обох боків солдатів. Вояків советських і

німецьких. Що був створений спеціальний Четвертий Білоруський фронт для взяття Ковеля і після кількох невдалих штурмів розформований, а з понад двох десятків генеральських погонів позривали по одній, а то й по дві великі зірочки. Нічого цього мешканці Загорян, що звикли до ревища літака над головою і далеких-далеких заграв на сході вночі, не знали. Не знали про "самолічне" палкування маршалом Жуковим командуючого армією, котрий занастив черговий наступ на "Ковле" зі словами, серед яких "засранец, мать твою" були найлагіднішими. Не знали, що після звільнення у Ковелі вціліє два двоповерхові будинки, й комісія ЦК, котра приїде, аби виконати таємне поки що рішення про перенесення обласного центру з Луцька на межі області до географічного її центру – Ковеля, побачить суцільні руїни і доповідь, що переносити обком, облвиконком і всі інші установи нікуди" [2, с. 119]. Історично правдивими були і факти вивезення цілими селами до Німеччини українців із Західної України. Отож і шукали тимчасового пристанища в лісі. В. Лис вказує на історичну достовірність цього факту: "Це напівдокументальний роман. Спресував у один роман історії кількох жінок. Плюс стільки всього знаю від мами, яка прожила 87 років. Вона розповіла: коли 1944-го наближався фронт, люди ховалися кілька тижнів у поліських лісах. так утворювали цілі табори. Жили там на возах і в наметах. Дія одного з розділів відбувається у такому таборі" [3]. Таборів було кілька. Щоб вберегти людей і їх нехитрий скарб від німців, від банд, які блукали лісами, маскуючись під повстанців-партизан, а то й зовсім не маскуючись, провідник Чехура прислав партизанську охорону – хлопців із Загорен і сусідніх сіл. Начальником охорони був друг Ярема – Петро, Соломчина "болячка і радість, хмара й сонце" [2, с. 124]. Псевдонім у Петра – алюзія на поему "Гайдамаки" Т. Шевченка: "Дорогою й спитала, чого йому прізвисько, ну як там, кличку чи що, таку дали дивну – Ярема. У роду ж у них Ярем не водилося.

- Не прізвисько, а псевдо, – сказав Петро-Ярема. Ти Шевченка читала?
- Чого ж, – сказала Соломія. – Мені отець Андроній "Кобзаря" давав читати.
- А "Гайдамаки" читала?
- «Гайдамаки»?
- Значить – не, – чогось зітхнув Петро" [2, с. 133].

І Павло, чоловік Соломії, і Петро, якого кохала, загинули одного року. Лише за різні ідеали. Павло в лавах Червоної армії на чеській землі уже після Дня перемоги, 10 травня. І не за свої ідеали (його було мобілізовано). Петро добровільно пішов у ліс, у повстанську армію. Він захищав національні інтереси в повстанській армії, перебуваючи в схроні в лісі. Петро загинув восени того ж таки 1945 р. Люба Борцьова принесла цю звістку Соломії. Була вона в Любовні на базарі, там і дізналась про все: "Ой, Соломко, яке там страхітте! Двох бульбашів, повстанців, тамечки на площі коло базару вбитих виставили. Побиті страшно. І хто йде, мусить на них дивитися... Їдного ни знаю. А другий наш, загоренський... Петро Кримцівський..." [2, с. 169].

Історично достовірним є й період організації колгоспів. Найбідніші майже добровільно вступили ще в 1940 р., а поновились кампанія у тисяча дев'ятсот сорок шостому. Надзвичайно зворушливо в реалістичній, а часом і натуралістичній манері, змальовано психологічний настрій поліщуків: "... хазяйки йшли до корівок і теличок, до коней, кобилок і льох та гладили їх, давали сухарика, а то й бурака альбо оберемок сіна – худобі з копитами й рогами, зело – тим, що з п'ятачками... А то й просто тулилися – до грив ци теплого боку. Звіряли своє горе й обіцяли не забути, якщо все-таки попроситися доведеться. Дехто й різав, аби не дісталось бозна-кому, доки не забрали перших таких розумників – Ботунців – за шкідництво щодо майбутнього колгоспного товару" [2, с. 196].

Про деякі історичні події повідомляється лише натяками. Так, стара Настя Луциха говорить Соломії старшій: "Помниш, я ото у войну, як у Расею вивозили, тож їздила, ага, разом з панами" [2, с. 41]. З авторського масиву тексту про минуле, зокрема, молодість Луцихи, також дізнаємося про історичні реалії доби: "Про бабу Настю розказували, що в юності вона була у служках при палаці, чи як то називалося, літній дачі графа Драницького. Там її запримітив гість, приятель графового сина, студент якоїсь там інженерної академії. Закохався у покоївку, або ким там була молода Настя, кликав за собою аж у Пітербурх. Та дівчина сказала, що як закінчить ту свою академію, то коли не передумає панич, то й поберуться. А тут грянула російсько-турецька війна, студент, без п'яти хвилин інженер, що рвався захистити братів-сербів, а заодно й болгар од бусурманської напасті, записався добровольцем... ..Поїхав, абись не вернутися, зложити свою головоньку в далекій Болгарії, за річкою Дунаєм" [2, с. 17]. Одні з подій, описаних у романі, стають історією для нас, сучасних читачів, і сприймається відповідно, а на час життя героїв роману ці події були для них сучасністю, історія творилася їхніми вчинками. Події далекого минулого були історією для героїв роману.

Нелегкими були часи встановлення радянської влади. І кров проливалась. У романі відображено вбивство голови колгоспи Захарка Диля, однолітка Соломії. Такі факти були в реальному житті, знайшли вони відтворення і в романі В. Лиса.

До реальних подій, які вже стали історією, зараховуємо й такі: "У радянський час на Волині було кілька бунтів. У 1960-х люди протестували, що в Луцьку намагалися закрити Троїцький собор, а жителі села Княже не хотіли, щоб їх приєднували до Львівської області. А якось в одному колгоспі влада задумала переобрати ланкову. Жінки з вилами і мотиками оточили контору колгоспу, не випускали голову, доки не скасує своє рішення. У творі є сцена, коли сходяться дві моралі: лицемірної ідеології та сільської" [1].

Володимир Лис визначив жанр твору "Соло для Соломії" як "історію роду, що проростає в історію народу". І текст твору це цілком підтверджує.

Дії повстанців-партизан також відтворено історично правдиво. Петро розповідає Соломії, чому так довго не приходив: "... далеко ми ходили. Аж у Білорусь" [2, с. 155]. Повстанців закликали виходити з лісу, та мало хто вірив, що при цьому зможе уникнути кари. Не вийшов із лісу і Петро. За це родину вивезли в Сибір, як і погрожували перед цим. У тому, що Петро прийняв правильне рішення, Соломія змогла переконатися, "Бо ж тих, хто вийшов, у тюрму посадили або ж змусили за колишніми побратимами ганятися. Ци в якісь страшні спецкоманди, про які казали в селі, що під видом українських партизан людей вбивають, послали" [2, с. 155].

Історичним реаліям відповідають і умови праці в колгоспі, до того ж увагу акцентовано на жіночій праці передусім. Особливо тяжко довелося, коли головою колгоспу був Басюта: "Новий голова не жартував, знав, здається, чотири слова: "робота", "дисципліна", "расхіщення" і "наказаніє", які вживав найчастіше. Робота повинна була бути без жодної зупинки і не по обіді, як раніше звикли. Дисципліна без "будь-якої отлучки", за "расхіщенням" одразу йшло "наказаніє по всій строгості советського закону" [2, с. 260]. І це була не лише теорія. Застосування на практиці не забарилося: коли жінки несли додому виполоті проріджені бурячки. Виявилося, що цього не можна було робити. Їх потрібно було віддати на корм колгоспній худобі. Першою жертвою суворої дисципліни і "расхіщення" стала Тетяна, яка отримала за це два роки. У ланці Соломії – Катерина, яка спробувала у жнива винести трохи зерна, заховавши його в мішечку за пазухою. Катерину, врахувавши, що мала двох малих дітей, засудили на три роки ("А казали, що можна дати й більше й навіть розстріляти" [2, с. 261]).

З поглибленням історизму художнього мислення акцентовано увагу на багатьох гострих проблемах минулого і сьогодення, В. Лис звертається до складних конфліктних ситуацій, неоднорічних, суперечливих характерів. Це дає можливість розкрити чимало проблем, зокрема етичних, духовних: моральності, відповідальності тощо. Авторська позиція у творі зумовлена історичним перебігом подій. Письменник намагається осмислити добу ХХ ст., як уже зауважувалось, через світовідчуття Соломії, через сприйняття нею соціально-політичних і духовних перетворень світу. У романі "Соло для Соломії" психологічний аналіз досягається різноманітними засобами і зводиться до аналізу почуттів, думок, переживань героїні. Він здійснюється у формі прямих авторських роздумів (варто наголосити, що навряд чи є виправданою манера митця передавати і їх із інтенсивним вживанням діалектизмів, які доречні в мовленні персонажів і сприймаються як чужорідні в авторському) або у формі самоаналізу персонажів, або опосередкованим шляхом – відображенням їхніх учинків, жестів тощо. У боротьбі за вирішення загальнолюдських питань людина повинна вступати в боротьбу з сильними й жорстокими обставинами життя, однак часом, як видно із розвитку сюжету аналізованого роману, обставини виявляються набагато сильнішими за людину.

Критики зауважують, що "до кінця життя Соломія так і не пізнала, яке воно жіноче щастя. За весь час лише тричі пізнавала вона короткі миті, швидше спалахи того, що люди називають "щастям" [4]. Думається, що Соломія таки пізнала щастя кохання. Нетривалим було це відчуття, однак було. Буває, що людина вік звікує, а так і не знає, що то значить – кохання. Про Соломію так не скажеш... Три Соломії: мама, донька, онука. Донька повторює в коханні долю матері. Це – про середульшу Соломію. Соломія-внучка бунтує, докладає максимум зусиль, щоб не повторити долі мами й бабусі.

В. Лис щодо роману "Соло для Соломії" зауважив: "Давно хотів розповісти історію жінки, вписану у ХХ ст. Так, як написав історію чоловіка у "Столітті Якова" [4]. Йому це вдалось. Через долю середульшої Соломії розкрито долю української жінки із Західної України, із Полісся, якій випало жити у ХХ-му ст. з його проблемами й катаклізмами. Автор створив жіночий портрет на тлі епохи.

ЛІТЕРАТУРА

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// gazeta.ua](http://gazeta.ua)
2. Лис В. Соло для Соломії : роман / Володимир Лис ; передм. Т. Прохаська. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 368 с.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gre4ka.info>
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2013/11/131125_book_2013_interview_lys_ek.sh

REFERENCES

1. [Electronic resource] : available at : <http:// gazeta.ua>
2. Lys, V. (2013) "Solo for Solomiia : novel", *Solo dlia Solomii : roman*. – Kharkiv : Book club "Club of family leisure time" [Knyzhkovyi klub "Club simeinoho dozvillia"]. – 368 p.
3. [Electronic resource] : available at : <http://gre4ka.info>
4. [Electronic resource] : available at : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment /2013/11/131125_book_2013_interview_lys_ek.sh

УДК 821.161.1 Карамзин – 13.09:398.21

**ПАМЯТЬ ЖАНРА БЫЛИНЫ
В ПОЭМЕ Н.М. КАРАМЗИНА «ИЛЬЯ МУРОМЕЦ»**

Щедрин И.Л., аспирант

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

i.pawlenko2011@yandex.ua

В статье в свете созданной М.М. Бахтиным концепции памяти жанра анализируется жанровая специфика богатырской сказки Н.М. Карамзина «Илья Муромец» и характер проявления в её структуре элемента былины как более архаического жанра.

Ключевые слова: жанр, былина, богатырская поэма, волшебство-сказочная поэма, память жанра.

ПАМ'ЯТЬ ЖАНРУ БИЛИНИ В ПОЕМІ М.М. КАРАМЗИНА «ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ»

Щедрін І.Л.

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

i.pawlenko2011@yandex.ua

У статті за допомогою висуненої М.М. Бахтіним концепції «пам'яті жанру» проводиться аналіз «богатирської поеми» М.М. Карамзіна «Ілля Муромець» і характер прояву в її структурі елемента бувальщини як більш архаїчного жанру.

Ключові слова: жанр, былина, богатырська поема, чарівно-казкова поема, пам'ять жанру.

**BYLINA'S GENRE MEMORY IN THE POEM "ILIA MUROMETS"
BY N.M. KARAMZIN**

Schedrin I.L.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

i.pawlenko2011@yandex.ua

The author analyzes the heroic poem "Ilya Muromets" by N.M. Karamzin in the context of Russian epos, using M.M. Bakhtin's genre theory and the concept of the "genre memory". This problem is relevant in modern literary studies: there appear works about folklorism of the poem by Karamzin, but none of them has a complete study on the impact of this bylina on the poem. To solve this problem the article provides a comparative analysis of the main features of the literary work by Karamzin and genre differentiation criteria of bylina. The analysis is carried out according to 10 corresponding points: subject of works, individual authors' worldview, characteristic literary devices, social and aesthetic value of work, poetic characteristics, unpoetic formal characteristics, genre distribution, extraliterary distribution, author's definition of the genre. In the course of the study, the author for the first time establishes a narrative connection between the poem "Ilya Muromets" and prosaic "heroic fairy tale" by V.A. Levshin "Alyosha Popovich". The article notes the contradiction between the memory of bylina and Karamzin's poem: in the chronotope, in the characteristics of the protagonist, in poetics. The author's analysis concludes that bylina's genre memory in the poem "Ilya Muromets" appeared mainly in the rhythmical system. Influence of the other criteria of the genre memory on Karamzin's poem is insignificant. The author argues that the main reason for this is the fundamental difference of Karamzin's adjustment on fabrication and adjustment on strict authenticity, which was adhered by the narrators of folk tales. The author of this article concludes from his analysis that "Ilya Muromets" belongs to the inter-genre community of "heroic fairy tales". The author also suggests that namely deep contradictions between prior genres of Karamzin's poem (bylina, poem, literary fairy tale) led to the fact that the poem stayed unfinished.

Key words: genre, bylina, heroic fairy tale, magic fairy tale, genre memory.

Специфика обращения к фольклору и характера его интерпретации в творчестве Н.М. Карамзина – предмет исследования историков русской литературы на протяжении 2 веков. Интерес науки к творчеству Карамзина постоянен, однако наследие писателя настолько значительно и разнообразно, что отдельные аспекты литературного наследия Карамзина остаются менее исследованными, чем другие. Один из таких аспектов – фольклорная составляющая неоконченной «богатырской сказки» «Илья Муромец», созданной и опубликованной в 1795 г. в сборнике «Аглая». Дореволюционные и советские

исследователи творчества Карамзина не игнорировали эту проблему ([1], [2]), однако упоминали ее чаще всего вскользь, отмечая слабость корреляции поэмы с аутентичными русскими былинами. Показательно суждение Ю.М. Лотмана: «Карамзин обращается к русскому эпосу без желания проникнуть в его объективную художественную атмосферу» [3]. По мнению одного из авторитетнейших знатоков истории русской литературы XVIII в. Г.А. Гуковского: «Когда перед Карамзиным встал вопрос о романтическом воссоздании «колорита» личности, он предпочел строить романтические образы в окружении испанской рыцарской традиции или оссиановских легенд, чем обратиться к русскому фольклору» [2, с. 74]. Однако этими общими оценками исследователи ограничились. Фольклоризм поэмы стал объектом серьезного изучения лишь в последние годы, что свидетельствует и об актуализации интереса к жанрообразовательным процессам в русской литературе конца XVIII в., и об углублении представлений о специфике фольклоризма литературы этого периода. Стоит отметить, в частности, недавние исследования О.Э. Подойницыной [4], А.Д. Беньковской [5], Е.Г. Поздняковой [6].

Общим свойством современных работ является доминанта литературоведческого взгляда на поэму Н.М. Карамзина: и А.Д. Беньковская, и О.Э. Подойницына рассматривают произведение в контексте истории русской поэмы, творчества Карамзина, путей развития русской литературы в целом, однако при этом сопоставительному анализу поэмы и былины практически не уделяется внимания. В этих работах о фольклоризме поэмы «Илья Муромец», как и предшествующих, за рамками исследования осталась специфика былины как фольклорного жанра и сложность образа Ильи Муромца, по-разному раскрывающегося в вариантах былин. Несмотря на то, что в этих статьях есть меткие и верные замечания, их нельзя считать исчерпывающим исследованием фольклорных истоков поэмы – уже хотя бы потому, что пути и специфика передачи памяти жанра былины, как и литературная история поэмы, не раскрыты в исследованиях.

Память жанра – концепция, предложенная М.М. Бахтиным [7], и доказавшая свою продуктивность в исследовании неканонических литературных жанров, в структуре которых проявляются черты жанров-предшественников, как литературных, так и фольклорных. В рамках современного научного дискурса продуктивно такое определение: память жанра – неотъемлемая составляющая литературного жанра, онтологически выступающая в качестве зафиксированной или незафиксированной (т.е. на момент создания произведений существующей лишь в сознании авторов или реципиентов произведения) культурной традиции, влияющей на бытование данного жанра, а также всех его жанров-преемников и наследников. В узком понимании, адекватном теме настоящего исследования о влиянии фольклорного жанра на литературное произведение, память жанра – творческая инерция, которая определяет формальные и содержательные характеристики произведения на этапе его создания и прослеживается в завершенном произведении с помощью аспектного анализа. На возникновение и силу этой инерции оказывает непосредственное влияние восприятие читателя, оценка им произведений, читательский запрос.

Задача данного исследования – изучить и описать специфические черты памяти жанра былины в «богатырской поэме» Н.М. Карамзина, воспользовавшись концептуальным научным наследием М.М. Бахтина и последующих исследователей теории жанра.

На основе теории М.М. Бахтина и полемики вокруг нее в отечественном литературоведении (в частности, в трудах Б.В. Томашевского [8, с. 136]) предлагался перечень возможных черт памяти жанра, выраженных в исследуемом произведении или группе произведений:

1. Тематика произведений.

2. Характерное мировосприятие авторов.
3. Характерные для жанра литературные приемы.
4. Сюжетика и композиция произведений жанра.
5. Социально-эстетическое значение жанра (которое включает в себя его аудиторию и восприятие его читателем как низкого или высокого, массового или элитарного).
6. Поэтика: ритмика, лексика, фразеология и другие поэтические особенности, типичные для подавляющего большинства произведений жанра.
7. Непоэтические формальные характеристики текста (например, объем).
8. Жанровая дистрибуция (какие жанры генетически или тематически связаны с исследуемым, с какими происходит плодотворный обмен материалом).
9. Внелитературная дистрибуция (какие виды искусства зачастую вступают во взаимодействие с произведениями жанра).
10. Авторское определение жанра (чаще всего оно обладает большим значением, чем литературоведческая классификация, так как сопровождает произведение на всем протяжении его жизни в культуре и, влияя на рецепцию произведения, по сути, само является его частью) [9, с. 65].

Проанализировав поэму «Илья Муромец» в контексте русской литературы XVIII в. и русской былинной традиции, можно прийти к следующим выводам:

1. Поэма «Илья Муромец» посвящена богатырским подвигам, что отражено в самом названии произведения. Мотивационной базой для создания поэмы стало стремление Н.М. Карамзина на волне растущего интереса к народному творчеству (аутентичному или фальсифицированному – значения не имело, учитывая неспособность массового и даже элитарного читателя распознать подделку) ввести в круг образов и тем русской литературы былинную. В связи с этой заявкой автора читатель имел право ожидать авантюрное повествование о подвигах, битвах, поединках, путешествиях, любовных приключениях героя-богатыря. На первый взгляд, поэма Карамзина соответствует такому ожиданию, поскольку посвящена любовному приключению Ильи Муромца. Но, как представляется, более продуктивным в изучении природы данной «богатырской поэмы» является подход, который не подразумевает ее рассмотрение в качестве произведения «о любви богатыря».

2. Восприятие эпохи Киевской Руси как идеального времени возникновения единой русской государственности – неотъемлемая характеристика русских былин. Причина, по которой подвиги былинных богатырей перенесены во время Киевской Руси, не является предметом научной дискуссии: как отмечал академик Б.Д. Греков, «народные симпатии обращены к тому времени, когда Русская земля, собранная под властью первых киевских князей из восточнославянских племен и некоторых неславянских этнических элементов в одно политическое целое, действительно представляла силу, грозную для врагов и в то же время дававшую возможность развитию мирного народного труда – залог дальнейшего будущего страны» [10, с. 9]. Именно это и обусловило особое отношение народа к былинам, с которым кардинально различна авторская позиция Карамзина, выраженная в поэме. Прежде всего, это различие касается установки на достоверность.

Показательны строки из программного предисловия поэмы Карамзина:

Ах! не всё нам горькой истиной
мучить томные сердца свои!
ах! не всё нам реки слезные
лить о бедствиях существенных!

На минуту позабудемся
в чародействе красных вымыслов! [11].

Такое отношение к былине глубоко чуждо сказателю. Былина в восприятии народа не признается, в отличие от сказки, поэтической фикцией. Напротив, как отмечали собиратели, «...северно-русский крестьянин, поющий былины, и огромное большинство тех, которые его слушают, – безусловно верят в истину чудес, какие в былине изображаются» [12, с. 12].

Такое различие в установке Н.М. Карамзина и сказателей былин, отмеченное и предыдущими исследователями проблемы ([4], [5]), задало основные характеристики поэмы. Однако стоит отметить, что установка Карамзина противоречива. С одной стороны, поэма – «сказка, вымысел»; с другой же стороны, основным аргументом Карамзина в пользу «русских басен, русских повестей» становится невозможность поверить, «чтобы бог Сатурн мог любезного родителя превратить в урода жалкого; чтобы Леды были — курицы и несли весною яйца; чтобы Поллуксы с Еленами родились от белых лебедей» [11]. Это противоречие может быть разрешено только в одном ключе: если допустить, что античная мифология заслуживает «упреков» автора не столько за фактическую недостоверность (т.е. фантастичность), сколько за этическую и эстетическую. Карамзин оставляет пространство для такой трактовки. Сатурн не мог бы «превратить родителя в урода жалкого» не потому, что он не может, а потому что родитель «любезный». Леда не может нести яйца, как какая-то курица, потому что это не вяжется с образом прекрасной жены Тиндарея. Таким образом, выбор между «русскими баснями» и «дивными, странными вымыслами» античной мифологии – это выбор не между былью и выдумкой, а между «нашей» сказкой и «не нашей», мировоззренческий, а не логический.

Интересно и другое кардинальное отличие мировосприятия, выраженного в поэме «Илья Муромец» от былинного. Мир былин организован географически: в центре его находится стольный Киев-град, около центра или на периферии – конкретные географические объекты: реки (Почайна, Смородинка), города (Чернигов, Муром), села (Карачарово), горы и т.д. Конкретные топонимы, приводимые сказителями былин, имеют жанродифференцирующее значение и являются предметом продолжительного научного спора в рамках исторической школы былиноведения. В то же время мир поэмы «Илья Муромец» организован совсем не географически, а литературно. Греция, Троя, Италия, Парнас – не имеют пространственного значения у Н.М. Карамзина, а соответствуют литературной сети координат, в которой развивается действие поэмы. Так, зачин действия – отсылка к координатам античной литературы и мифологии, от которых автор отказывается в пользу «других сказок». В «беспредельной Русской области», описываемой автором, леса и равнины абсолютно лишены предметного значения, чего не скажешь о явно и четко ощущаемой автором стилистике идиллий Соломона Гесснера, которая оказывает определяющее влияние на пейзаж, описанный с позиции героя, который «имеет сердце нежное». Дальнейшее путешествие Ильи Муромца, через посредничество жанра молитвы, оканчивается в литературных координатах любовного романа, Карамзину наиболее близкого (что сказалось на продолжительности задержки героя в этой части повествования). Отсюда герою выхода уже нет, так как поэма на этом обрывается. Описание странствий Ильи Муромца в поэме Н.М. Карамзина выдает ее абсолютную литературоцентричность, совершенно чуждую сказателю былины. Былина – это художественная реальность второго уровня, наслаиваемая на реальный мир. Поэма Н.М. Карамзина – это уже реальность третьего уровня, «произведение о произведениях». Примечателен и тот факт, что носитель традиционной русской крестьянской культуры, будь он даже современником Н.М. Карамзина, не уловил бы «третьего слоя» и воспринял бы поэму как «повествование о событиях». Мы должны отступить от такой трактовки

произведения – поскольку она, очевидно, не характеризует и не исчерпывает художественного смысла «Ильи Муромца», а главное – совершенно не объясняет авторскую мотивацию к созданию поэмы. В то же время, восприятие «богатырской поэмы» как сугубо литературоцентричного произведения объясняет продолжительность и значительность программного предисловия и зачина поэмы. Объяснимо также, почему Н.М. Карамзин оставил фабулу без завершения: для него завершением поэмы было не фабульно-событийное ее окончание, а развязка художественного эксперимента. Таким образом, обрыв поэмы «на полуслове» (с точки зрения читателя, ищущего в поэме событийного смысла) – на самом деле закономерность.

3. Характерных для былины художественных приемов автор поэмы «Илья Муромец» практически не применяет. Можно заметить попытки выстраивания Н.М. Карамзиным символических параллелей между поведением или внешностью персонажей и описаниями природы: щеки Ильи Муромца автор не устает сравнивать с зарей, слабо прикрытые одеждой прелести анонимной «красавицы» – с холмиками, и проч. Тем не менее, все без исключения символические сравнения в поэме «Илья Муромец» не имеют ничего общего с былинными формулами. Особенно это заметно в описании образа богатыря.

4. Сама фабула поэмы «Илья Муромец», в основе которой лежит встреча богатыря со спящей в шатре девицей во время дальних странствий, может быть основана на былинном сюжете. По рассмотрении сюжетов об Илье Муромце, параллели с фабулой поэмы Н.М. Карамзина прослеживаются лишь в былине «Илья Муромец и дочь его» [13]. Завязка былины строится на том, что в окрестностях Киева появляется поляница с целью «разорить стольный Киев-град». Навстречу полянице выезжают поочередно три богатыря, но бой решается принять лишь Илья. В бою он одерживает победу, но потом происходит узнавание дочери, и Илья милует поляницу. Дочь, чувствуя обиду за бесчестие матери, пытается убить богатыря во сне, но гибнет от его руки. Итак, общий знаменатель с поэмой Н.М. Карамзина – встреча с девицей-богатырем (о чем свидетельствует наличие у нее доспехов). Поэма обрывается на моменте, когда полностью одетые в доспехи Илья Муромец и благодарная ему героиня сидят рядом друг с другом «под тенистыми кусточками» и две минуты молчат, после чего «чудо совершается». Мы едва ли узнаем, какое чудо имел в виду Н.М. Карамзин, но вероятность последующей битвы, узнавания в героине дочери богатыря и трагической гибели ее от рук Муромца – стремится к нулю. Кроме того, в описанных исследователями рукописях и списках былин XVIII века и старше, которые могли быть доступны Н.М. Карамзину, былины о встрече Ильи Муромца с дочерью не обнаруживаются. Насколько известно, впервые эта былина зафиксирована П.Н. Рыбниковым от Трофима Рябинина в 1871 году в селе Кижы Петрозаводского уезда [14]. Былина является уникальным вариантом более распространенного сюжета о встрече Ильи с сыном, что уменьшает шансы на ознакомление с ней Н.М. Карамзина. Тем не менее, вопрос о влиянии данного сюжета на поэму нельзя считать закрытым.

В поисках истоков фабулы поэмы «Илья Муромец» имеет смысл отказаться от попыток сопоставить поэму с сюжетами былин о Муромце: сама логика образа «молодого героя-любownika» абсолютно чужда былинным сюжетам о вечно «старом» (но могучем) богатыре. Однако такой сюжет, с указанием на имя другого богатыря, Алеши Поповича, можно отыскать в литературной «богатырской сказке» XVIII века авторства В.А. Левшина. В оригинальной «Повести о Алеше Поповиче – богатыре, служившем князю Владимиру», входящей в сборник В.А. Левшина «Русские сказки», мы находим «жизнеописание» Алеши, сочиненное автором с опорой не столько на былины, сколько на европейские рыцарские романы. В самом начале своих странствий 13-летний, но уже могучий и смелый герой встречает шатер, в котором находится Царь-девица, чей сон оберегает невольник. По словам стража: «Богатыри не выдерживают ее ударов, а конь сей может сыскать духом, хотя бы я ушел за тысячу верст. Она ездит по свету, побивает

богатырей и недавно, проезжая Русскою землею, наделала ужасные разорения» [15, с. 196]. Тем не менее, смелый юный богатырь проникает в шатер с целью «отомстить за обиду земли». Однако, видя спящую девицу, Алеша убеждается, что «сама Лада, богиня любви, ничуть не имела столько прелестей, колико оных представилось ему» [15, с. 198] и предпочитает покрыть спящую поцелуями и ласками, предварительно связав. В дальнейшем он переправляет опасную Царь-девицу в Киев и передает ее князю Владимиру. Параллель с фабулой поэмы Карамзина очевидна, хотя и неполна.

То, что сюжет «Ильи Муромца» восходит к сказке В.А. Левшина, весьма вероятно по двум причинам: во-первых, «Русские сказки» ко времени написания поэмы выдержали уже несколько переизданий, получили славу со скандальным оттенком и были хорошо знакомы многочисленным читателям. Во-вторых, образ главного героя былины скорее схож с былинным образом Алеши Поповича – юного богатыря, известного любовными подвигами, хотя былинные сюжеты о нем не дают оснований заподозрить в Алеше сентиментальность или излишнюю «нежность» – а, скорее, авантюризм и ветреность. Аналогично, Илья в изображении Н.М. Карамзина не просто молод (как, например, Добрыня), но даже юн и красив. Красота является не только неотъемлемым качеством рыцаря в европейской романной традиции, но и свойством былинного богатыря – однако обычно особое на нее указание связывается с некими любовными подвигами героя. Алеша же в былинной традиции – богатырь, более других известный своими любовными приключениями: и с женой Добрыни Никитича, и с сестрой Збродовичей. Итак, логика фабулы поэмы «Илья Муромец» отлично сочетается с образом Алеши, каким он складывается в фольклорных и литературных произведениях, с которыми мог быть знаком Н.М. Карамзин. А вот былинному образу Ильи (литературных произведений об этом богатыре до Н.М. Карамзина не было) поэма противоречит, что отмечалось и ранее [2, с. 74]. В большинстве вариантов былин Илья выступает могучим старым богатырем – что и объяснимо, учитывая позднее начало его богатырской карьеры. В возрасте, какой мы предполагаем у героя поэмы Карамзина, Илья не мог и встать с печи, не то что ездить на коне. Кроме того, нет ни сюжетов о любовных подвигах Ильи, ни указаний на его «нежное сердце».

Ко всему прочему, Илью Муромца Н.М. Карамзин называет «чудодеем», что слабо коррелирует с фольклорным образом этого богатыря и с былинным мировосприятием вообще. В былинах образ волшебника/волшебницы в подавляющем большинстве случаев является крайне отрицательным, а образ богатыря – крайне положительным; таким образом, богатырь-волшебник – почти оксюморон. Противостояние богатыря и волшебницы составляет основу широко известного былинного сюжета о Добрыне и Маринке. При этом богатырь, от природы лишенный магических сил, в волшебном состязании проигрывает (превращается в тура), а выигрывает «на своем поле»: когда берет в руки «саблю вострую» и отсекает ведьме Маринке голову. Несмотря на то, что фольклорный образ Ильи Муромца связан с чудесным (чудесна как его сила, так и история ее обретения благодаря исцелению или в результате встречи со Святогором), чародеем или чудодеем он в былинах ни называется, ни изображается.

5. Место поэмы Карамзина в кругу чтения его современников в корне отлично от круга слушателей былин. Поэма «Илья Муромец» предназначена автором для образованной публики, взывающей обращения к русским культурным корням, «национальной экзотики». Элитаристские взгляды Н.М. Карамзина на литературное творчество «выхолостили» народную «экзотику», однако его формальное новаторство было по достоинству оценено даже не столько современниками, сколько продолжателями – в частности, А.С. Пушкиным. Тем не менее, русскому крестьянству, бывшему хранителем подлинной былины, эстетика узкого аристократического круга ценителей и творцов новой отечественной литературы была чужда. Повлиять на былинный эпос поэма

Н.М. Карамзина не могла, однако она оказала значительное воздействие на дальнейшие судьбы «богатырской поэмы» в русской литературе, сместив баланс с аутентичного русского фольклорного начала в пользу «интернационально-сказочного».

6. Новаторство Н.М. Карамзина, состоящее в попытке передать тонический стих русских былин, не подлежит сомнению. Для Карамзина в этой попытке и состояла по преимуществу народность его поэмы. Тенденция, отраженная автором «Ильи Муромца», вылилась в господство в русской поэзии силлабо-тонического стихосложения. Механизмы, обусловившие использование Н.М. Карамзиным тонического стиха, иллюстрируют сложность реконструкции путей памяти жанра в судьбе произведения. На момент создания «Ильи Муромца» потенциально доступны для Н.М. Карамзина были рукописные источники с нотной записью, по которым он мог понять и восстановить музыкально-ритмическую природу русских былин. Уже В.А. Левшин в «Русских сказках» приводит фрагменты былин, записанные короткими строчками, как принято в песнях и стихах – и уже из этих строчек основные ритмические характеристики былинного стиха более или менее понятны [15, с. 139].

Примечание Н.М. Карамзина к поэме «В рассуждении меры скажу, что она совершенно русская. Почти все наши старинные песни сочинены такими стихами» обусловило комментарии исследователей о неправоте автора «богатырской поэмы». Так, А.Д. Беньковская отмечает: «Авторские утверждения, что этот тип организации речи был исконно народным (все песни «сочинены таким размером»), являются иллюзией (подлинные народные формы ритмизации появятся в творчестве поэтов-декабристов, у А.С. Пушкина: раешный стих, тонический, тактовик и др.)» [5, с. 65]. Такая неправота позволила бы нам сделать вывод о слабом знакомстве Н.М. Карамзина с народным стихом – однако в действительности слова «такими стихами» очень мало обязывают автора поэмы «Илья Муромец» к доскональному соблюдению русских народных размеров. Под «такими» Карамзин вполне мог иметь в виду «безрифменными». Так или иначе, стих Н.М. Карамзина куда ближе к былинному, чем все, что было создано до «Ильи Муромца» в русской литературе карамзинского времени. Эффект стилизации, как замечала А.Д. Беньковская [5, с. 65], достигается в основном за счет дактилических и безрифменных клаузул. Что же касается замечания о «несоответствии четырехстопного хорея народной метрике» [5, с. 65], то оно справедливо лишь отчасти: тонический стих многих былин тяготеет к хореической ритмике. Это отмечал, в частности, М.Л. Гаспаров: «Если сравнить тактовиковый ритм «Повести о Горе и Злочастии» (XVII в.) с тактовиковым ритмом былинных записей Кирши Данилова (XVIII в.), то мы увидим: и там, и здесь в метрическую схему 3-иктного тактовика укладывается не менее 4/5 всего текста, а среди ритмических вариантов этой схемы преобладают хореические» [16, с. 44]. Таким образом, можно констатировать близость ритмических характеристик «Ильи Муромца» к былинному стиху. Причиной такого новаторства могло стать знакомство Н.М. Карамзина уже в период появления поэмы с русским богатырским эпосом.

С лексической точки зрения память жанра былины в произведении Н.М. Карамзина практически не выражена. Кроме маркирующего былинный жанр слова «богатырь» (который, впрочем, Н.М. Карамзин приравнивает к слову «рыцарь»), лексическая структура поэмы совершенно не былинна: Карамзин избегает архаизмов, историзмов, диалектизмов. Попытки подражать былинной фразеологии в поэме есть: Илья Муромец едет «на статном соловом коне», держит в руках «копье булатное». Тем не менее, фразеология Карамзина в подавляющем большинстве случаев авторская, а не фольклорная.

«Черный щит», «пернатый шлем», «голубой шатер» (вместо традиционного «бел шатер»), «уста малиновы» (вместо былинного «сахарные», «медовые») и большинство деталей описания убранства богатыря и его оружия являются или переосмыслением былинных

формул (а, следовательно, их разрушением), или же созданы автором без опоры на фольклорный эпос. Такое расхождение с былинными устойчивыми эпитетами – признак глубокого различия между «богатырской поэмой» Н.М. Карамзина и русским фольклорным эпосом. В то время как постоянные эпитеты играли в бытовании былин огромную функциональную роль, упрощая запоминание и воспроизведение песен, для литератора Н.М. Карамзина эта функция эпитета неактуальна. Напротив: разрушать былинные формулы его заставляет установка на новаторство, свойственная литературному творчеству, в отличие от фольклорного. Стоит также отметить, что в былине описанию убранства богатыря, его оружия, коня обычно отводится больше места, чем описанию пейзажа. У Н.М. Карамзина – с точностью до наоборот, что также подчеркивает противоречие поэтических характеристик поэмы «Илья Муромец» народной былинной традиции.

7. Объем поэмы «Илья Муромец» сопоставим с объемом средней былины, однако, учитывая, что поэма не завершена, можно предположить гораздо большую ее продолжительность, на уровне других богатырских поэм (например, «Алеши Поповича» Н.А. Радищева). Если рассматривать поэму Н.М. Карамзина в одном ряду с авантюрными повестями авторов XVIII века о богатырях, то правомерно предположение, что фабула недописанной поэмы едва успела завязаться.

8. В программной преамбуле поэмы Н.М. Карамзин характеризует ее жанровую дистрибуцию в соответствии со своими художественными воззрениями: «сказки», «русские басни, русские повести», «русские были с небылицами». Былинам такая дистрибуция несвойственна, даже если исключить из списка Н.М. Карамзина сугубо литературный жанр басни.

9. В то же время, разбор этого аспекта возможного сохранения памяти жанра возможен лишь в контексте сопоставления двух массивов произведений, а не одного произведения с массивом. Можно констатировать, что русская былина включена в относительно узкий круг близких фольклорных жанров: прозаический пересказ былины, народная богатырская сказка, историческая песня. «Илья Муромец», с одной стороны, может рассматриваться как поэма с волшебно-сказочным колоритом. С другой стороны, связь (сюжетная и стилистическая) с «богатырской сказкой», «богатырской оперой», другими «богатырскими поэмами» позволяет рассматривать ее в контексте межжанрового единства произведений русской литературы второй половины XVIII – нач. XIX вв., написанных по мотивам или под определенным влиянием былин.

10. Автор поэмы «Илья Муромец» однозначно определил ее как «богатырскую поэму». Значимость этого определения трудно переоценить, поскольку оно включает произведение в широкий жанровый контекст, причем не только былинный. «Богатырские сказки» к тому времени уже обрели популярность: к моменту создания «Ильи Муромца» были известны сказки о богатырях авторства В.А. Левшина, М.Д. Чулкова, М.И. Попова, причем повести Левшина имели авторское определение «богатырские сказки». После Н.М. Карамзина русские авторы продолжали создавать богатырские поэмы, подготавливая почву для расцвета романтизма – даже если при создании этих произведений доминировали классицистические принципы (как, например, в пьесе И.А. Крылова «Илья-Богатырь» или комедиях Екатерины II «Новгородский богатырь Боеславич» и «Горе-богатырь Косометович»). Поэма Н.М. Карамзина повлияла на последующих авторов стихотворных сказок и поэм по мотивам русских былин и волшебных сказок. Оценка этого влияния и специфики проявления памяти жанра в произведениях предшественников и преемников Н.М. Карамзина достойна быть предметом отдельного исследования.

Анализ поэмы Н.М. Карамзина дает основания утверждать: память жанра былины определила ряд характеристик этого произведения. При этом взаимодействие в рамках одного произведения памяти множественных литературных жанров-предшественников (литературная сказка, поэма) нередко вступало в противоречие с памятью жанра былины. Н.М. Карамзин не мог не чувствовать, насколько далеко его мировосприятие и формирующийся творческий результат от народного богатырского эпоса. Можно предположить, что именно поэтому поэма «Илья Муромец» навеки осталась незавершенной, а в истории русской эпиграммы появился насмешливый призыв А.С. Пушкина «И, бабушка, затеяла пустое! Докончи нам Илью-богатыря».

ЛИТЕРАТУРА

1. Берков П.Н. Жизнь и творчество Н. М. Карамзина [Текст] / П. Н. Берков, Г. Макогоненко // Карамзин Н. М. Избранные сочинения : в 2 т. / Н. М. Карамзин. М.; Л. : Худож, лит, 1964. – Т. 1. – С. 5–78.
2. Гуковский Г.А. Карамзин / Г.А. Гуковский // История русской литературы: в 10 т. / АН СССР. Ин-т лит. (Пушкин. Дом). — М.; Л.: Изд-во АН СССР. – Т. V. Литература первой половины XIX века. – 1941. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: <http://feb-web.ru/feb/irl/il0/il5/il520552.htm>.
3. Лотман Ю.М. Поэзия Карамзина // О поэтах и поэзии / Ю.М. Лотман. – СПб., 1999 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: <http://rvb.ru/18vek/karamzin/1bp/03article/article.htm>
4. Подойницына О.Э. «Богатырская сказка» Н.М. Карамзина [Текст] / О.Э. Подойницына // Преподаватель XXI век. – 2012. – № 2, ч. 2. – С. 373–378.
5. Беньковская А.Д. Фольклорные рецепции в поэме Н. М. Карамзина «Илья Муромец» // Проблемы сучасного літературознавства. – Одесса : Маяк, 2004. – С. 62–68.
6. Позднякова Е.Г. Фольклоризм прозы Н.М. Карамзина : автореф. дисс. канд. филол. наук, специальность 10. 01. 09 – фольклористика / Е.Г. Позднякова / [Электронный ресурс]. – Челябинск, 2003. – Режим доступа к документу: <http://referat.znate.ru/text/index-27456.html>.
7. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / М.М. Бахтин. – М. : Советская Россия, 1979. – 320 с.
8. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика : учеб. пособ. / Вступ. статья Н.Д. Тамарченко; Комм. С.Н. Бройтмана при участии Н.Д. Тамарченко / Б.В. Томашевский. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 334 с.
9. Щедрін І.Л. Проблема пам'яті жанру в міждисциплінарному науковому дискурсі / Ігор Щедрін // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Філологічні науки. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. – № 1. – С. 58–67.
10. Греков Б.Д. Киевская Русь / Б.Д. Греков. – М. : Госполитиздат, 1953. – 568 с.
11. Карамзин Н.М. Илья Муромец / [Электронный ресурс] / Н.М. Карамзин /. – Режим доступа к документу: <http://rvb.ru/18vek/karamzin/1bp/01text/01text/073.htm>.
12. Гильфердинг А.Ф. Онежскія былины, записанныя Александромъ Федоровичемъ Гильфердингомъ летомъ 1871 года / А.Ф. Гильфердинг. – СПб. : Типография Императорской академии наук, 1873. – 732 с.
13. Илья Муромец и дочь его [Электронный документ] // Илья Муромец. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1958. – С. 207–217. (Лит. памятники). / [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: <http://feb-web.ru/feb/byliny/texts/imu/imu-207-.htm>.
14. Комментарий [Электронный документ] // Илья Муромец. — М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1958. – С. 447–518. (Лит. памятники). / [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: <http://feb-web.ru/feb/byliny/texts/imu/imu-447-.htm>.

15. Левшин А.В. Русскія сказки / В.А. Левшин. – М. : Университетская типография Н. Новикова, 1780. – 520 с.
16. Гаспаров М.Л. Очерк истории русского стиха / М.Л. Гаспаров. – М. : Фортуна Лимитед, 2000. – 351 с.

REFERENCES

1. Berkov, P.N., Makogonenko G.P. (1964) "Life and Works of N.M. Karamzin", *Zhizn i tvorchestvo N.M. Karamzina*. – Moscow–Leningrad : Khudozhestvennaia literatura, Vol. 1, pp. 5–78. (rus)
2. Gukovskii, G.A. (1941) Karamzin, "History of Russian Literature", *Istoriia russkoi literatury*. – Moscow – Leningrad : AS USSR. V. 5., 1941. URL : <http://feb-web.ru/feb/irl/il0/il5/il520552.htm>. (rus)
3. Lotman, Yu M. (1999) "Karamzin's Poetry", *Pojeziia Karamzina*. – Saint Petersburg. URL : <http://rvb.ru/18vek/karamzin/1bp/03article/article.htm>. (rus)
4. Podoinitsyna, O. J. (2012) "Karamzin's "Heroic Fairy Tale"", *«Bogatyrskaiia skazka» N.M. Karamzina*. – Prepodavatel XXI vek. – N 2, Part. 2. Pp. 373–378. (rus)
5. Benkovskaia, A.D. (2004) "Folklore receptions in N.M. Karamzin's poem "Ilia Muromets", *Folklornyie reitsepii v poeme N.M. Karamzina «Ilia Muromets»*. – Odessa : Maiak, pp. 62–68.
6. Pozdniakova, ye.G. (2003) "Folklorism of N.M. Karamzin's prose", *Folklorizm prozy N.M. Karamzina*, Cheliabinsk. URL : <http://referat.znate.ru/text/index-27456.html>. (rus)
7. Bakhtin, M.M. (1979) "Problems of Dostoevskii's poetics", *Problemy poetiki Dostoevskogo*, Moscow : Sovetskaya Rossiia. – 320 p.
8. Tomashevskii B.V. Teorija literatury. Poetika [Theory of Literature. Poetics]. Moscow : Aspekt Press, 1999. – 334 p. (rus)
9. Shchedrin, I.L. (2011) "Problem of the genre memory in interdisciplinary scientific discourse", *Problema pamiaty zhanru v mizhdistsyplinarnomu naukovomu dyskursi*, Visnik Zaporizhkooho natsionalnoho universitetu: Zbirnyk naukovykh statei. Filolohichni nauky, № 1. pp. 58–67.
10. Grekov, B.D. (1953) "Kyiv Rus", *Kievskaia Rus*. – Moscow : Gospolizdat. – 568 p.
11. Karamzin, N.M. "Ilia Muromets", *Ilia Muromets*, URL : <http://rvb.ru/18vek/karamzin/1bp/01text/01text/073.htm>. (rus)
12. Gilferding, A.F. (1873) "Onega bylinas reordered by Alexander F. Hilferding in summer 1871", *Onezhskiiia byliny, zapisannia Aleksandrom Fedorovichem Gilferdingom letom 1871 goda*, Saint Petersburg : Tipografiia Imperatorskoi akademii nauk, 1873. – 732 p. (rus)
13. Ilia Muromets and his daughter (1958), *Ilia Muromets i doch ego*, Leningrad : Izdatelstvo AN SSSR, pp. 207–217. URL : <http://feb-web.ru/feb/byliny/texts/imu/imu-207-.htm>. (rus)
14. Commentarii (1958), *Kommentarii // Ilia Muromets*, Moscow–Leningrad. : Izdatelstvo AN SSSR, pp. 447–518. URL : <http://feb-web.ru/feb/byliny/texts/imu/imu-447-.htm>. (rus)
15. Levshin, A.V. (1780) "Russian Tales", *Russkiiia skazki*, Moscow : Universitetskaia tipografiia N. Novikova. – 520 p.
16. Gasparov, M.L. (2000) "Essay on the History of Russian Verse", *Ocherk istorii russkogo stikha*, Moscow : Fortuna Limited. – 351 p.

РОЗДІЛ 2. МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.1'271'42:264

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН ПРАВОСЛАВНОЙ ПРОПОВЕДИ: ПРЕДПОСЫЛКИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Бабанина А.С., аспирант

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

elepochta@list.ru

В статье рассмотрена православная проповедь как социокультурный феномен. Проанализированы гомилетические классификации православных проповедей. Определены лингвистические, лингвопрагматические и лингвокоммуникативные параметры проповеди, создающие базу для языковедческого исследования.

Ключевые слова: православная проповедь, речевой жанр, функциональный стиль.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН ПРАВОСЛАВНОЇ ПРОПОВІДІ: ПЕРЕДУМОВИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Бабаніна А.С.

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

elepochta@list.ru

У статті розглядається православна проповідь як соціокультурний феномен. Проаналізовано гомілетичні класифікації православних проповідей. Визначено лінгвістичні, лінгвопрагматичні й лінгвокомунікативні параметри проповіді, які створюють базу для мовознавчого дослідження.

Ключові слова: православна проповідь, мовленнєвий жанр, функціональний стиль.

SOCIOCULTURAL PHENOMENON OF ORTHODOX SERMON: PREREQUISITES FOR THE LINGUISTIC RESEARCH

Babanina A.S.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

elepochta@list.ru

The study of the Orthodox communication language is seen as a quite productive trend in modern rusistics as proven by the increased number of studies on this issue. At present a question of functional stylistics of the texts in this sphere still remains a subject of discussions, despite some attempts to describe their genre features, vocabulary, expression means, etc. This article studies the Orthodox sermon as the socio-cultural phenomemon. The object of studies in this article is the Orthodox sermon as a socio-cultural phenomenon; the subject of it the background of the philological research of this communication genre. The objective of the article is to define the linguistic parameters of the sermon, namely its functional, stylistic and communicative- pragmatic features of its texts. The Orthodox sermon, as a communicative genre has not been sufficiently studied in linguistics yet, which presents a scientific novelty of present research. The more deep, comprehensive approach towards the Orthodox sermon is especially relevant nowadays. The articles gives the classification of the Orthodox sermons, that has been previously offered in various homiletic works. The analysis of which has allowed to define linguistics, lingvopragmatic and lingvocommunicative parameters of the sermon, which provides a basis for further philological research. Even though the question of functional style remains unanswered in the modern linguistics, which in turn relates to the genre of sermon, it is absolutely evident that it is a special functional variety of the language, which possesses a steady set of features such as contents features, communicative orientation, multi-level language system. The study materials on homiletics includes the examples of epictoral and didactic eloquence, which demonstrate the precision in chosen vocabulary, mastery in use of stylistic resources and expressive means of the Russian language. The offered classifications take into account such parameters as format and contents of the sermon. At the same time, such features as the linguistic ones (functional stylistics, text stylistics), lingvopragmatic

(objectives, impact on audience), lingvocommunicative (the speakers intentions, his interaction with the audience) draw our attention, which research defines the further prospects to linguistic research.

Key words: Orthodox sermon, genre of speech, functional style.

С конца 80-х гг. XX ст. православный дискурс все чаще попадает в поле зрения ученых, представляющих различные области гуманитарного знания. Появляются исследования по психологии (В.В. Абраменкова, И.А. Подоровская), культурологии (Л.Ю. Айснер, С.С. Апанасенко), социологии (Е.А. Воронова, К.С. Емельянов), истории (С.В. Рыбаков, Л.Г. Сахарова), литературоведению (М.М. Дунаев), лингвистике (И.В. Бугаева, О.А. Прохвятилова, И.К. Матей), в которых предпринимаются попытки осмысления вопросов, связанных с особенностями различных аспектов православного дискурса.

Объектом данной статьи является православная проповедь как социокультурный феномен, предмет – предпосылки лингвистического исследования данного коммуникативного жанра. Задача статьи – определение лингвистических параметров проповеди, а именно функционально-стилистических и коммуникативно-прагматических характеристик ее текстов.

Термин *проповедь* произошел от славянского *ведение*, т.е. знание важных предметов [5]. В широком смысле проповедью называют «распространение каких-либо идей, знаний, истин, учений или верований, которое осуществляет их убежденный сторонник. С этой точки зрения проповедью может быть названо распространение не только религиозных, но и любых иных взглядов. Соответственно, под *христианской проповедью* в широком смысле следует понимать *распространение христианами своей веры*» [8].

Одно из определений проповеди звучит так: «Проповедь есть призыв ко спасению» [5]. В данной дефиниции акцент поставлен на содержательной стороне понятия. Важная задача проповеди – «дать слушателям понимание главного смысла жизни, усвоив который можно свободно избрать христианскую систему жизненных ценностей» [4].

Проповедь имела большое значение для распространения православия среди иноверцев, неверующих, сомневающихся и сохранения его от ересей и расколов. В ней звучат ответы на вопросы о смысле жизни, о мировоззрении, о морали и нравственности, которые не утрачивают своей актуальности. В проповеди могут быть затронуты и проблемы современности, в этом случае представлено осмысление этих проблем с православной точки зрения. Проповедники в своем обращении излагают слушателям основы вероучения, призывают к переоценке ценностей, к согласованию своей жизни с православными канонами и нормами.

В данной работе предпринята попытка лингвистического анализа православной проповеди как особого коммуникативного жанра. Характеризуя православную проповедь с этой точки зрения, Л.Ю. Айснер отмечает: «Православная проповедь, как риторическое произведение религиозного или нравственно-этического характера, ориентирована прежде всего на воздействие на аудиторию, что делает ее особым явлением среди текстов. Ее особенности проявляются и в содержании (системе аргументации), и в построении (композиции), в стиле и даже в соответствующем способе произнесения» [2, с. 3].

В современной лингвистике остается дискуссионным вопрос о стилевой принадлежности языка церковной сферы. Продуктивным является мнение о том, что он относится к особой функциональной разновидности, которую называют религиолектом (И.В. Бугаева), церковно-религиозным (религиозным, религиозно-проповедническим) стилем [9, с. 613] и т.п. Особенности таких его параметров, как системность, содержание текстов, коммуникативная цель, адресат, набор языковых средств [9, с. 613–615] отражены в жанре проповеди и предсталяют интерес для лингвистического исследования.

В гомилетике представлены классификации проповедей по различным основаниям. Так, с первых веков нашей эры выделяют два вида проповеди – мафитию (миссионерское обращение) и дидаскалию (пастырское наставление верующим) [8].

Структура простейшей внутрицерковной проповеди включает вступление или обращение, изложение текста, нравственное приложение, заключение. Первая часть проповеди «иногда ... бывает только обращением, иногда в ней ставится вопрос или выдвигается тезис, раскрытие которого составляет вторую (главную) часть» [5]. Вторая часть представляет собой пересказ (краткий или подробный) текста, на основе которого будут строиться дальнейшие рассуждения, или излагается историческое событие, дается определение понятию, о котором пойдет речь далее. Третья часть – «нравственное приложение», то есть «тот практический вывод, ... который вытекает из рассматриваемого текста» [5]. В заключении представлены выводы, подводятся итог сказанному. Часто проповедь завершается молитвенным обращением. Такова схема простейшей проповеди [5]. Она весьма удобна для построения текстов с различной пропорцией частей. При этом, как правило, наибольшим объемом отличаются вторая и третья части.

Различают понятия предмета и темы проповеди. Так, предмет проповеди может представлять собой определенную область религиозного учения, тогда как тема – это более узкое понятие: «Темой называется та частная (по отношению к предмету) мысль, которая более или менее полно исчерпывается проповедью, та идея, из которой вытекает все содержание проповеди» [4].

Фактор аудитории, на которую рассчитана проповедь, определяет не столько содержательные, сколько формальные отличия обращения к верующим приходского священника от выступления миссионера. В первом случае перед проповедником ставятся преимущественно дидактические задачи, поскольку происходит общение с единомышленниками, для которых не подлежат сомнению истинность вероучения, высокий статус и авторитет говорящего. Аудитория изначально заинтересована в том, чтобы услышать и воспринять сообщение, следовательно, использование внешних приемов и эффектов в речи может быть минимальным, чтобы не отвлекать слушателей от содержания.

Основными функциями языка в мафитии являются сообщение, убеждение и воздействие. Говорящий излагает слушателям новое, опираясь при этом на известные им понятия, используя привычную для них лексику. Проповедник стремится к образности, речевой экспрессии и афористичности, умело переключает стилистические регистры, активно использует тропы и фигуры. В некоторых случаях возникает необходимость в предельной лаконичности текстов, например, если это связано с их публикацией в СМИ. Миссионерская проповедь часто совмещает в себе традиционное и ситуативное, книжный и разговорный стили, серьезность тематики и проблематики и определенную свободу изложения.

Границы между мафитией и дидаскалией не являются застывшими и непреодолимыми. По мнению исследователей, в настоящее время в связи с недостаточной осведомленностью (по различным причинам) многих членов Церкви в вопросах вероучения, «отмеченные два вида христианской проповеди (миссионерская и внутрицерковная) сегодня не могут быть четко отделены друг от друга. В проповеди внутрицерковной почти всегда содержится элемент миссионерства, то есть оглашения, научения основам православной веры» [8].

Одна из классификаций проповеди [4] учитывает такие параметры, как характер тематического материала, количество тем, структура, стиль изложения. В соответствии с этим выделены четыре базовые формы: беседа (гомилия), поучение, слово, речь.

1. В понятии беседы содержится указание на «простоту, безыскусственность, общепонятность, ... полную искренность, сердечность, задушевность речи проповедника. Оно определяет в большей степени внутреннюю, чем внешнюю, сторону предмета [цит. по 4]». Материалом для беседы, как правило, являются религиозные тексты. Беседа может быть однотемной или многотемной, в последнем случае она представляет собой последовательность проповедей-миниатюр, объединенных общей идеей, «построение беседы осуществляется аналитическим способом, который и обуславливает ее многотемность: ... каждый пункт вероучения, рассматриваемый в проповеди, имеет свою главную мысль, свою тему» [4].

2. Поучение, первой характерной особенностью которого «как формы проповеди является наличие в нем одной темы, вытекающей из разбора определенного текста..., празднуемого ... события, жития воспоминаемого святого или же определяемой проповедником произвольно» [4]. Отличается логической последовательностью изложения с опорой на известную гомилетическую схему построения, которая включает вступление, основную часть, нравственное приложение, заключение. Поучению свойственны образность, наличие ярких примеров, простота изложения, доступность для понимания широкой аудиторией, кроме того, «к поучению не предъявляются требования завершенности и исчерпывающего раскрытия темы: оно имеет ограниченный объем материала, ему присуща относительная краткость речи. Язык поучения живой, общепонятный, чуждый ораторской изысканности и научности» [4].

3. Слово – «форма проповеди с правильной логической структурой, единством содержания, изящным художественным стилем и со строгой тематизацией ... В слове тема исследуется и раскрывается с наибольшей полнотой и последовательностью. Тематика слов обычно посвящается предметам религиозно-нравственного содержания ... Слово, как правило, предваряется ... эпитафией» [4].

4. Речь отличается особым содержанием, материалом для нее являются «обстоятельства или случаи из области церковной или общественной жизни: освящение вновь сооруженного храма, открытие церковного поместного Собора, годовщина интронизации патриарха, вручение архиерейского жезла, юбилеи и памятные даты, начало или окончание учебного года ..., встреча или проводы высокопоставленных лиц, стихийные бедствия, общественные настроения» [4]. Для речи характерны строгая тематизация и четкая структура, которая включает обращение, вступление, указание предмета речи, изложение, благопожелания и заключение. Нравственное приложение, как правило, отсутствует. К стилистическим особенностям речи относятся «внутренний динамизм и патетичность, красота и возвышенность слога» [4].

Данные формы проповеди соотносятся с двумя типами церковного красноречия – учительного, или дидактического (беседа, поучение) и торжественного, или эпидейктического (слово, речь). Первое «преследовало чисто практические, назидательные цели», второе «ставило перед собой широкие общественно-политические и религиозные проблемы, и должно было обладать строгой художественной формой – композицией, стилистикой, ритмикой, языком, системой образов» [2, с. 15].

Важным фактором, определяющим тип проповеди, является источник тематического материала. Авторы классификации по этому параметру используют базовые термины для обозначения выделенных разновидностей проповедей (беседа, поучение, слово), ограничивая объем указанных понятий в соответствии с заданным критерием. Согласно этой точке зрения, различаются:

1. Омилия (гомилия, изъяснительная беседа), в которой объясняются религиозные тексты.
2. Слово, «которое берет свое содержание из идеи церковного года» [1, с. 26].

3. Катехизическое поучение, в котором изложены основы вероучения.

4. Публицистическая проповедь, «которая отвечает на вопросы современности и исходной точкой для себя имеет современные воззрения, модные веяния и болезни века» [1, с. 26].

Представленные разновидности проповедей могут различаться соотношением функционально-смысловых типов речи. Омилия основана преимущественно на рассуждении, а именно на его коммуникативно-композиционном варианте объяснения, на что содержится указание в самом термине. Специфика слова состоит в наибольшей степени обусловленности типа речи не только источником, но тематикой проповеди, в зависимости от чего она может сочетать повествование с элементами описания, констатацию, рассуждение и предписание. Катехизическое поучение содержит констатацию догматов и норм, а также предписание, которое «выполняет функцию регулятива деятельности и... выступает в различных модификациях – с оттенками ... директивы, рекомендации, руководства, пожелания» [9, с. 302–303]. Публицистическая проповедь опирается на различные типы рассуждения.

Среди проповедей дидактического характера выделяют следующие типы по направлению или цели:

1. Учительно-просветительная, в которой проповедник ставит задачу научить своих слушателей истинам православия; содержание составляет объяснение догматов.
2. Нравственно-назидательная, которая предполагает влияние проповедника на нравственное состояние аудитории.
3. Аскетическая – указывает на способы борьбы с собственными грехами [3, с. 44–45].

Таким образом, направление и цель проповедей обусловлены их предметно-тематическими различиями, в зависимости от которых могут меняться интенции говорящего (сообщение новой информации, объяснение, обличение, убеждение, совет, рекомендация, подсказка и т.п.), его речевое поведение (назидание, сопереживание), речевые тактики, способы аргументации, а также восприятие слушателями его статуса.

В классификации проповедей по методу построения текста [5] выделены следующие ее формы: экзегетико-аналитическая беседа (анализ составных частей религиозного текста и толкование каждой части), синтетико-тематическое поучение (соединение в одном тексте отдельных высказываний на данную тему) и слово – вид проповеди, который «сложился и развился из второго (из тематического поучения), превосходя его совершенством формы. Слову свойственна строгая и полная систематизация содержания, логическая последовательность изложения и ... отвлеченное раскрытие и освещение предмета» [5].

В гомилетической литературе приведены две точки зрения на вопрос о подготовке к произнесению проповеди. Согласно одной из них, проповедь может представлять собой свободную речь, опираться на импровизацию. Сторонники другой точки зрения справедливо отмечают, что текст должен быть глубоко продуман и прочувствован, кроме того, необходимо заранее составить и проанализировать конспект.

Способ составления и изложения проповеди [3, с. 45–47] оказывает значительное влияние на языковое оформление ее текста. Авторы классификации по указанному критерию не во всех случаях дают названия выделенным разновидностям, поэтому дополняем ее отсутствующими обозначениями:

1. «Проповедь-рассуждение», характеризующаяся высокой степенью отвлеченности и теоретического обобщения, что обуславливает сходство с научной статьей.
2. «Проповедь-переживание», при составлении которой проповедник стремится глубоко прочувствовать тему не только на рациональном, но и на эмоциональном уровне. Авторы

классификации говорят о том, что «составленную так проповедь можно назвать органической по способу составления, живой, связанной с внутренним переживанием составителя, яркой и действенной – по языку и изложению» [3, с. 46].

3. «Проповедь-импровизация», предполагающая предварительную подготовку, но основная работа по облечению мысли в словесную форму совершается во время произнесения проповеди.

4. Экспромт, который произносится без подготовки, что обусловлено «или необходимостью, или возникшей потребностью поделиться внезапно явившимися мыслями и переживаниями» [3, с. 47].

Выделенные в данной классификации типы проповедей имеют значительные стилистические отличия. Для «проповеди-рассуждения» характерна четкая структурированность, логичность и последовательность изложения мыслей и аргументации. Проповедник широко использует специальную и научную лексику, в том числе церковнославянизмы и иноязычные заимствования, терминологические слова и словосочетания. Такая проповедь рассчитана на подготовленную аудиторию, предполагает высокий интеллектуальный уровень слушателей. Следовательно, для достижения перлокутивного эффекта говорящим должны быть учтены прагматические пресуппозиции.

Если «проповедь-рассуждение» соотносится с научным стилем и отличается высокой степенью объективности авторской речи, то для «проповеди-переживания» свойственны выразительность и эмоциональная насыщенность, усиление воздействующей функции языка. Это сближает «проповедь-рассуждение» с текстами публицистического стиля, для которых также характерно сочетание стандарта и экспрессии [9, с. 313].

«Проповедь-импровизация» и «проповедь-экспромт» характеризуется большей степенью спонтанности, чем остальные разновидности. Импровизация создает эффект живого общения со слушателями, что «как бы подсказывает проповеднику отдельные слова и выражения» [3, с. 36]. Экспромт не исключает использования проповедником «общего запаса знаний, мыслей и ... выражений» [3, с. 37]. Проповеди, произносимые экспромтом или представляющие собой импровизацию, не утрачивают связи с жанровым канонем, напротив, его соблюдение способствует последовательности развития заданной темы.

Рассмотрев вопрос об особенностях православной проповеди как социокультурного феномена, необходимо сделать следующие выводы. Гомилетические классификации проповедей базируются на различных основаниях, с учетом таких параметров, как тематика, стилистика, однотемность/многотемность, метод построения текста, направление и целеустановка, способ составления и изложения. В приведенных классификациях учитываются критерии и формы, и содержания проповедей, что дает возможность многомерной и исчерпывающей характеристики этого феномена.

Говоря о предпосылках лингвистического исследования проповеди, нужно отметить, что возрастание интереса к православной культуре, возвращение к традициям и обычаям оказывает благоприятное влияние и на состояние русского языка, который называют «хранилищем морально-нравственных ценностей русского народа» [цит. по 7, с. 3]. Это особенно важно в наши дни, когда наблюдается снижение общего уровня культуры, в том числе культуры речи. Употребление жаргонной лексики, грубого просторечия и вульгаризмов становится обыденным явлением в бытовой коммуникации, проникает в тексты рекламы и СМИ. На этом фоне язык православной проповеди выделяется тяготением к высокому стилю, чему, в частности, способствует широкое использование книжной лексики, церковнославянизмов. Чистота языка православной проповеди обусловлена не только контекстом и конситуацией ее произнесения, но и самоконтролем

говорящего, особой тщательностью подбора слов, которая подчиняет стремление к образности и выразительности.

Несмотря на то, что в современной лингвистике остается открытым вопрос о функциональном стиле, к которому относится жанр проповеди, совершенно очевидным представляется тот факт, что это особая функциональная разновидность языка, которая обладает устойчивым набором характеристик (особенности содержания, коммуникативная направленность, многоуровневая языковая система). В учебные пособия по гомилетике вошли образцы эпидейктического и дидактического красноречия, которые отличаются точностью употребления лексики, мастерством владения стилистическими ресурсами, выразительными средствами русского языка. В приведенных классификациях учитываются параметры как формальной, так и содержательной сторон проповеди. При этом обращают на себя внимание характеристики собственно лингвистические (функциональная стилистика, стилистика текста), лингвопрагматические (целеустановка, воздействие на слушателей), лингвокоммуникативные (интенции оратора, его взаимодействие с аудиторией), последовательное рассмотрение которых определяет перспективы лингвистического исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверкий (Таушев), архиепископ. Руководство по гомилетике [Электронный ресурс] / Архиепископ Аверкий (Таушев). – М.: Издательство Православного Свято-Тихоновского Богословского Ин-та, 2001. – 143 с. – Режим доступа: http://aspirantura.org.ua/katalog_kniga_Ukraina_Rossii_text.
2. Айснер Л.Ю. Православная проповедь как феномен русской культуры: история и современность : автореф. дис. на соискание учен. степени кандидата культурологии : спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Л.Ю. Айснер ; Кемеровский государственный университет культуры и искусств. – Кемерово, 2010. – 24 с.
3. Гомилетика : Конспект для 3 курса. [Электронный ресурс]. – Ставрополь, 2001. – 89 с. – Режим доступа : <http://lib.cerkov.ru/preview/5796>.
4. Гомилетика [Электронный ресурс] // Православная энциклопедия. – Режим доступа : <http://www.pravenc.ru/text/166109.html>.
5. Конспект лекций по гомилетике (3 класс) [Электронный ресурс]. – Загорск : Лавра-Семинария, 1970. – Режим доступа : <http://www.sedmica.orthodoxy.ru/kdais/kds-gomilet-3.htm>.
6. Лингвистический энциклопедический словарь [Электронный ресурс] // под ред. В.Н. Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – Режим доступа : <http://tapemark.narod.ru/les/>.
7. Матей И.К. Православная лексика в современном русском языке и языковом сознании его носителей : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. К. Матей ; Воронежский государственный педагогический университет. – Воронеж, 2012. – 23 с.
8. Проповедь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bogoslov.ru/text/293272.html>.
9. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под. ред. М.Н. Кожинной. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 696 с.

REFERENCES

1. Archbischof Taushev, A. (2001) "Tutorial on Homiletics", *Rukovodstvo po gomiletike*, Publishing office of Orthodox St. Tikhon Theological Institute, Moscow, Russia, available at: http://aspirantura.org.ua/katalog_kniga_Ukraina_Rossiia_text (access January 15, 2014).
2. Ajsner, L.Yu. "Orthodox Sermon as a Phenomenon of Russian Culture: History and Modernity", *Pravoslavnaia propoved kak fenomen russkoi kultury: istoriia i sovremennost*, Thesis abstract for Cand. Culturology, 24.00.01, Kemerovo State University of Culture and Arts, Kemerovo, Russia.
3. Homiletics: Abstract for 3 Courses (2001), *Gomiletika: Konspekt dlia 3 kursa*, Stavropol, Russia, available at: <http://lib.cerkov.ru/preview/5796> (access January 18, 2014).
4. "Homiletics" (2011), The Orthodox encyclopedia, *Gomiletika, Pravoslavnaia entsyklopediia*, Vol. 12, Moscow, Russia, available at: <http://www.pravenc.ru/text/166109.html> (access January 15, 2014).
5. "Abstract of Lectures on Homiletics" (Class 3) (1970), *Konspekt lektsyi po gomiletike*, Zagorsk, Lavra-Seminaria, available at: www.sedmica.orthodoxy.ru/kdais/kds-gomilet-3.htm (access January 15, 2014).
6. Yartseva, V.N. (ed.) (1990), "Linguistic encephalopathy vocabulary", *Lingvisticheskij entsyklopedicheskij slovar*, Sovetskaia Entsyklopedia, Moscow, Russia, available at: <http://tapemark.narod.ru/les> (access February 2, 2014).
7. Matei, I.K. (2012), "Orthodox Vocabulary in the Modern Russian Language and the Language Consciousness of its Speakers", *Pravoslavnaia leksika v sovremennom russkom yazyke i yazykovom soznanii yego nositelei*, Thesis abstract for Cand. Sc. (Philology.), 10.02.01, Voronezh state pedagogical University, Voronezh, Russia.
8. Sermon (2008), *Propoved*, available at: www.bogoslov.ru/text/293272.html (access January 17, 2014).
9. Kozhina, M.N. (ed.) (2006), "Stylistic Encyclopedic Dictionary of the Russian Language", *Stilisticheskii entsiklopedicheskii slovar russkogo yazyka*, Flinta, Nauka, Moscow, Russia.

УДК 398.23:82.311.5:004:316.77

ИНТЕРНЕТ-МЕМ И АНЕКДОТ: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ

Бережной В. А., аспирант

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

e-mail: legeartis7@gmail.com

В статье делается попытка выявить общие структурные черты анекдотов и интернет-мемов, функционирующих в социальных сетях; разрабатывается классификация интернет-мемов; впервые рассматриваются некоторые аспекты трансформации, происходящей в ряде анекдотов под влиянием интернет-мемов: визуализация, появление дополнительных сюжетных линий, усиление или ослабление комического эффекта и т. п.

Ключевые слова: фольклор, анекдот, мем, интернет-мем, визуализация.

ИНТЕРНЕТ-МЕМ І АНЕКДОТ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Бережной В.А.

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

e-mail: legeartis7@gmail.com

У статті робиться спроба виявити загальні структурні риси анекдотів та інтернет-мемів, що функціонують у соціальних мережах; розробляється класифікація інтернет-мемів; уперше розглядаються деякі аспекти трансформації, що відбувається в ряді анекдотів під впливом інтернет-мемів: візуалізація, поява додаткових сюжетних ліній, посилення або ослаблення комічного ефекту тощо.

Ключові слова: фольклор, анекдот, мем, інтернет-мем, візуалізація.

TO THE PROBLEM OF INTERNET MEME AND JOKE

Berezhnoi V.A.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

e-mail: legeartis7@gmail.com

This article attempts to identify the common structural features of the jokes and the internet memes, functioning in the social networks; it develops a classification of the Internet memes; some aspects of the transformation, that are taking place in some jokes when they are visualized, are appeared for the first time.

The joke is visualized in the Internet meme because both of these genres have similar features: an entertaining character, a paradoxicality, a conciseness, a relevance, a taboo violation, etc.

When visualizing joke comic effect can be amplified (a metaphorical representation of situations, a color highlighting of phrases, a replacing the author's words with a picture) or it can be decreased (a reproduction of the incomplete original text). The object of the derision can also be changed, the additional values can be introduced (this is peculiar to the variants of a joke in oral use).

If a long joke is visualized, and it turns to the multi-frame comic strip, the additional storylines have to be introduced to bring a diversity (to maintain an interest). It is not typical for the joke. This violates the boundaries of the genre and makes it similar to the artistic humorous work. These trends point to the search for the new forms of expression that are associated with the increasing role of "visual thinking".

Key words: folklore, joke, meme, internet meme, visualization.

В интернете наблюдается тенденция к визуализации анекдота (одного из наиболее популярных жанров городского фольклора) в интернет-меме (не менее популярном жанре сетевого фольклора). Визуализация – переход вербального текста в креолизованный (КрТ), т. е. такой текст, который имеет вербальную и иконическую (изобразительную) составляющую, напр., карикатура, плакат, афиша, комикс и т. д. [1, с. 118], [2]. Интернет-мем – один из наиболее распространенных в Сети жанров, появившийся относительно недавно. Его особенности активно изучаются в научном дискурсе, но многие аспекты еще остаются неразработанными, в частности – визуализация анекдота в произведениях этого жанра.

В связи с этим цель работы – проанализировать формы визуализации анекдота в интернет-меме.

Объект исследования – размещенные в социальной сети «ВКонтакте» интернет-мемы, визуализирующие анекдот.

Коммуникация в интернете имеет ряд особенностей (выделенных в статье В.А. Михайлова и С.В. Михайлова «Особенности развития информационно-коммуникативной среды современного общества»), отличающих ее от устной и письменной коммуникации: виртуальность, интерактивность, гипертекстуальность, глобальность, креативность, анонимность, мозаичность [3]. Специфика интернет-пространства влияет и на специфику жанров, возникающих и функционирующих в нем. В связи с этим Е.И. Горошко говорит о возникновении новой области жанроведения – жанровой экологии интернета, занимающейся изучением системы и структуры жанров, бытующих в Сети. В целом история развития и основные вопросы этой области науки, а также различные подходы к разграничению и исследованию жанров в интернете рассмотрены в статьях этого автора [4], [5].

Один из наиболее распространенных в Сети жанров – интернет-мем. Мем – это единица передачи культурной информации, ориентированная на максимальное свое воспроизведение и распространение, т. е. репликацию [6].

Под термином «интернет-мем» понимается мем, место создания и первичного функционирования которого – Интернет. Первичного, т.к. интернет-мем может переходить в письменное (комиксы, печатная реклама), устное бытование (использование в речи фраз типа «Ну ты кэп»), видео и т. д. По месту создания этот жанр, пользуясь терминологией Е.И. Горошко, можно назвать дигитальным (англ. digital – цифровой) [5].

Ю.В. Щурина считает интернет-мемы разновидностью прецедентных феноменов, способных в сжатом виде «передать информацию о тексте-источнике либо о целом культурном/историческом событии» [7, с. 84]. Среда активного функционирования этого жанра – имиджборды (англ. imageboard – доска изображений). Это анонимные форумы, отличающиеся широкими возможностями прикрепления к сообщениям файлов (чаще – графических). Зачастую на таких ресурсах интернет-мемы и появляются (напр., Бчан, Доброчан, Девятый канал и др.). Более подробное описание функционирования имиджбордов – в статье И.В. Ксенофоновой «Специфика коммуникации в условиях анонимности: меметика, имиджборды, троллинг» [8].

Одни из первых мемов, появившиеся в Сети в начале 2000-х гг., были вербальными (т. н. «олбанский йязык», напр., «превед», «выпей йаду», «пацталом» и т. п.), но затем появились и получили более широкое распространение креализованные тексты. Популярность жанра интернет-мема, причем именно в виде КрТ, во многом объясняется следующими тенденциями в Интернете, отмеченными В.А. Михайловым и С.В. Михайловым: 1) возрастание роли «визуального мышления»; 2) коллективизация и интенсификация совокупного действия («мозговой штурм в десятки тысяч голов») [3]. Первая тенденция свидетельствует в пользу повышения популярности КрТ в Интернете, а вторая указывает на значительное увеличение возможности репликации мемов в Сети по сравнению с письменной и устной коммуникацией.

Рассмотрим соотношенность анекдота и интернет-мема (их источники, стадии функционирования, а также типы мемов, наиболее оптимальные для визуализации в них анекдота).

И.В. Ксенофопова предлагает два источника зарождения интернет-мемов: 1) появление в Сети глупого/нелепого вопроса или опечатки; 2) «на ровном месте» [8, с. 287]. Определение второго источника кажется весьма спорным. Объект, спровоцировавший появление интернет-мема, должен быть необычным (необязательно глупым, он может оказаться и остроумным), и этим вызывать интерес и желание его обыгрывать, реплицировать. В качестве примера второго источника исследователь приводит фразу «Меня интересуют только мыши, их стоимость и где приобрести», которую обычной назвать никак нельзя. Ее незаурядность обусловлена, в первую очередь, несоответствием (скорее всего, непреднамеренным) утилитарного содержания и стихотворного размера, которое и послужило стимулом для введения фразы в мемофонд. Впрочем, поводом для появления интернет-мема может служить не только вербальный текст, но и графическое изображение, видео, ситуация и т. д., если в них есть нечто необычное (напр., мем «Свидетель из Фрязино» – свидетель на свадьбе, одетый в кожаную куртку и белые спортивные штаны – стал популярен с 2006 г. в связи с появлением в Сети соответствующей фотографии). Необычность, незаурядность – черты, характерные и для анекдота (столкновение смыслов в точке его пуанты).

М.А. Кронгауз выделяет 4 стадии функционирования интернет-мема: 1) создание и первоначальная реакция; 2) распространение (видоизменение, «проба» новых контекстов и ситуаций); 3) использование мема (постепенная потеря энергии, бытование «по инерции»); 4) угасание или изменение статуса [9]. Эти стадии совпадают со стадиями бытования фольклорных произведений. Анекдот визуализируется в интернет-меме на второй и третьей стадии его функционирования, когда происходит, по выражению М.А. Кронгауза, «коммуникативная экспансия», в поле которой попадает и жанр анекдота.

О.А. Воронина различает две степени креализации («спаянности») вербального и иконического компонентов в карикатуре, которые (с некоторыми оговорками) можно перенести и на КрТ в целом: 1) полная: по отдельности компоненты не являются самодостаточными (М.Б. Ворошилова обозначает такое явление термином «взаимная

синсемантия» [2]; 2) частичная: один из компонентов факультативен. Ориентируясь исключительно на карикатуру, О. А. Воронина в качестве факультативного компонента называет вербальный [10, с. 17]. В расширенной классификации, распространенной на все КрТ, роль факультативной может играть также иконическая составляющая. Именно в таких текстах и визуализируется анекдот (обязательной частью которого выступает лишь вербальная).

Е.А. Нежура выделяет некоторые типы интернет-мемов, выраженных через КрТ: демотиватор (изображение, расположенное в одноцветной, чаще – черной, рамке и подпись под ним), эдвайс (изображение определенного персонажа на разноцветном фоне и подпись, отображающая типичное мышление или поведение этого персонажа), интернет-комикс (лаконичный комикс, обычно из 2-4 кадров, отличающийся минимализмом в оформлении и шаблонными элементами) [11]. Классификация неполная, в нее не включены еще ряд КрТ: т. н. «Аткрытки», мемы, не относящиеся к эдвайсам из-за отсутствия многоцветного фона, и т. д.

Более широкая типология интернет-мемов (включающая не только КрТ) предлагается Ю.В. Щуриной:

1) текстовый мем (слово, фраза: «Превед», «Афтар жжот»);

2) мем-картинка:

а) узнаваемое изображение (сова, Ктулху);

б) фотожаба (изображение, которое выглядит смешным и/или необычным в результате обработки в фотопроцессоре или другом графическом редакторе);

3) видеомем (комические видеосюжеты с большим количеством просмотров);

4) креолизованный мем (состоящий из текстовой и визуальной части: Кэп, Филологическая дева) [12].

Впрочем, некоторые пункты этой классификации спорны или требуют дополнения. Так, к типу «узнаваемых изображений» следует отнести также лица, изображающие определенные эмоции – т. н. «мем-фейсы» (трололо, фейспалм, forever alone и т. п.).

Учитывая достаточно широкое понимание слова «текст» в научном дискурсе, вместо «текстового мема» корректнее использовать термин «вербальный мем».

В роли интернет-мема могут выступать также элементы структуры определенной картинки (комикса, он-лайн-переписки и т. д.) и фразы, порождающие определенную структуру картинки. Их можно выделить в отдельный тип интернет-мемов (мем-структуры). Соответственно, первые будут относиться к подтипу «графические структуры», а вторые – «структуры вербальные». К этому же типу относятся демотиваторы (на основе устоявшегося в них принципа расположения графических и вербальных частей) и фотожабы (структура которых заключается в искажении/замене уже существующих и/или добавлению новых элементов на фотографиях).

В такой классификации эдвайсы (адвайсы) следует отнести к подтипу графических мем-структур, т. к. они строятся по принципу размещения фраз на заданном фоне (Филосораптор, Филологическая дева, Сумасшедший волк и т. д.), при этом фразы напрямую зависят от характера персонажа эдвайса.

Принимая во внимание эти изменения, можно предложить следующую классификацию интернет-мемов:

1) вербальный мем («превед», «пацталом», «Ну ты кэп»);

2) мем-изображение (мем-фейсы, в число которых входят не только нарисованные лица, и изображения в полный рост, но и фото реальных людей, пользующихся популярностью в Сети, напр., Джигурда, Петросян и пр.);

3) видеомем (видеоролик, многократно воспроизводимый и обыгрываемый);

4) мем-структура:

а) вербальная структура (слово/фраза, влияющие на расположение частей, напр., «Ожидание – Реальность», «[Нечто] – Что ты делаешь – Ахаха – Прекрати»);

б) графическая структура (элементы структуры картинки, напр., он-лайн-переписки или он-лайн-комикса);

в) структурное расположение частей (сам принцип этого расположения, напр., демотиватор);

г) фотожаба (здесь повторяется искажение/замена некоторых элементов на исходной фотографии).

С учетом большого количества интернет-мемов и их постоянной динамики, эта классификация не претендует на всеохватность материала и в дальнейшем, возможно, будет изменяться.

В рамках исследования просмотрено более 2000 картинок, из которых отобраны и проанализированы 45 интернет-мемов, визуализирующих анекдоты. Источники:

1) группа «1001 мем» (<http://vk.com/mem1001>) в социальной сети «ВКонтакте», которая насчитывала наибольшее количество участников (1382603 по состоянию на 15.12.2013) по ключевым словам «мем», «мемы» и имела много групп-конкурентов с аналогичным названием («1001 мем» – по названию одноименного сайта), но со значительно меньшей аудиторией. Выборка интернет-мемов проводилась с 15.11.2013 по 15.12.2013. Просмотрено более 1000 картинок, отобрано 14;

2) группа «Комиксы Stare Dad [StareDad]» (<http://vk.com/club13165262>) «ВКонтакте» (6520 участников по состоянию на 15.12.2013). В группе расположены комиксы не только на русском, но и на английском (зачастую первоисточники). Просмотрены все интернет-комиксы на русском языке (более 700 штук, которые размещались с 17.11.2009 по 06.08.2013), из них отобрано 15;

3) группа «Комікси/меми по-українськи» (<http://vk.com/ukrcomics>) «ВКонтакте» (356 подписчиков по состоянию на 31.12.2013). Просмотрено 449 картинок, размещенных с 19.03.2012 по 14.07.2013, из них отобрано 16.

На этих ресурсах представлены все виды интернет-мемов (кроме видеомема). Визуализации анекдота обнаружены в графических структурах (комиксы Stare Dad) с элементами вербального мема («Неси ружье сын») и фотожабы (в руках сына дорисована сабля), в мем-структурах (структурном расположении частей) и интернет-комиксах с использованием мем-изображений. Все эти рисунки относятся одновременно и к мемам, и к КрТ.

Рассмотрим некоторые особенности визуализации анекдота в интернет-мемах (орфография и пунктуация оригинала сохранена).

Описываемая в анекдоте ситуация может изображаться метафорически. Напр., в меме «Купи лезвия, пену и носки перед 23-м февраля, поставь жену в тупик» помимо вербальной составляющей, присутствует и иконическая: женщина, задумчиво стоящая у глухой стены перед дорожным знаком «тупик».

Рис.1. Інтернет-мем с добавлением иконической составляющей после пуанты символизирующей эмоцию, соответствующую реплике. Последний кадр – без реплики, на нем изображено очень злое лицо девушки, получившей ответ о сосиске (Рис. 1).

Для усиления комического эффекта может использоваться цветовое выделение фразы из пуанты. Напр.:

– Профессор, чтобы сдать этот экзамен, я готова на все!

– На все?

– На ВСЕ!

– Ну, так идите и выучите.

При визуализации этого анекдота последняя фраза сокращается до одного слова «ВЧИСЬ», которое выделяется красным цветом и помещается на черном фоне последнего кадра с мем-фейсом «angry dark stare» (злобно пялящийся человек). Интересно в этом меме и соотношение особенностей замены паравербальных средств в вербальном тексте и в КрТ. Так, усиление двусмысленности фразы «готова на все» (в устном бытовании подчеркиваемой интонационно) в первом случае происходит за счет перевода слова «все» в верхний регистр, а во втором – за счет использования мем-фейса «me gusta», символизирующего удовольствие от чего-то отвратительного (зачастую – пошлого). Мем-фейс в этом случае дает более объемное и наглядное представление о ситуации, чем вербальное средство.

Слова автора в меме могут заменяться иконической составляющей. Напр., при визуализации следующего анекдота:

Два адвоката заходят в кафе, заказывают напитки и достают бутерброды.

– Извините, – говорит бармен, – но у нас нельзя есть свою еду.

Адвокаты переглядываются, пожимают плечами и меняются своими бутербродами...

В меме сохраняется только единственная фраза «Хлопці, тут не можна їсти свою їжу». В результате, с одной стороны, сокращается время восприятия пуанты, что усиливает комический эффект. С другой стороны, из-за того, что никак не обозначена профессия персонажей, смещаются акценты, меняется объект высмеивания. В первоначальной

версии речь идет о юридических уловках, а в меме они заменяются абстрактной человеческой хитростью/находчивостью.

При визуализации анекдота (как и при устном исполнении) возможна вариативность:

Рис.2. Интернет-мем с трансформацией образа персонажа

– Бабуля, я доеду до центра?

– Нет, сынок!

Пассажир выскакивает на следующей остановке.

Бабуся, крихтя, усаживается на его место: "А я доеду!"

В интернет-меме из всех слов автора сохранены (в качестве ремарок) только следующие: «Автобус. Заходит мужик» и «Вийшов з автобуса» (возможно, создатель мема забыл полный текст). В результате этого теряется часть комического эффекта и трансформируется образ одного из персонажей –

бабушки (в первом варианте она хитростью получает место в транспорте, а во втором обманывает человека ради самого обмана, что подчеркивает и мем-фейс «I lied» (я солгал) в последнем кадре). Акцент смещается с поступка персонажа на его эмоцию (во многом благодаря использованию мем-фейса) (Рис. 2).

В интернет-комиксах на основе мем-структур (имеющих, как правило, форму диалога) пауза в речи передается с помощью кадра с изображением персонажа, который должен отвечать, но без вербального наполнения (без реплики). Ответ персонаж дает в следующем кадре. Часто этот прием используется в комиксах Staredad, и зачастую – перед пуантой (для усиления комического эффекта). Напр., при визуализации следующего анекдота:

– Папа, я потерял свои таблетки! Голубенькие, ты их не видел?

– У нас есть проблема и похуже, сынок...

– Какая?

– НА КУХНЕ ДРАКОН!!!

Перед кадром с последней фразой расположен кадр с молчащим отцом. Комизм пуанты в этом меме подчеркнут не только паузой, но и расширенными зрачками отца (дорисованными в графическом редакторе) на последнем кадре.

Нередко текст с анекдотом просто помещается на одноцветный или разноцветный фон. В этом случае используется структурно расположение частей. Зачастую такая визуализация обусловлена не только стремлением к привлечению внимания реципиента, но и тем, что в ряде групп участники при просмотре постов «перелистывают» их, и в окне такого «перелистывания» отображаются лишь файлы с изображениями, а не тексты.

Иногда мем-фейсы вносят дополнительные значения, которых не было в анекдоте до визуализации. Напр., в анекдоте «Русская семья в представлении американской» фраза сына: «Мам, я пойду поиграю с медведем» высмеивает стереотипные представления о

том, что в России медведи свободно ходят по улицам, а дети даже играют с ними. В меме вместо обычного медведя изображен Pedobear, что вносит в текст пошлые коннотации.

Если визуализируется большой по объему анекдот, и комикс получается многокадровым, для внесения разнообразия (поддержания интереса) вводятся дополнительные сюжетные линии (никак не влияющие на развитие основного сюжета, но тоже вызывающие смех), что в принципе не характерно для анекдота.

В качестве примера можно привести анекдот, в котором жаба оказывает ряд услуг парню (мужчине), а в качестве благодарности за помощь просит поцеловать ее, после чего превращается в девушку, не достигшую совершеннолетия. Анекдот имеет много вариантов, которые, как правило, заканчиваются фразой «Вот так, господа присяжные, эта несовершеннолетняя девочка оказалась в номере моего подзащитного/в моем номере». После визуализации этот анекдот превратился в одиннадцатикадровый интернет-комикс. В качестве второстепенных персонажей были добавлены девочка из фильма «Звонок» (в роли дочери главного персонажа), омская птица (Winged Doom), Бэтмен и др. В кадрах они расположены на заднем плане и не связаны ни между собой, ни с основной сюжетной линией. Заметить их можно лишь при достаточно внимательном рассмотрении каждого кадра. С одной стороны, это соответствует многоуровневости текста в эпоху постмодерна, когда один из уровней рассчитан на «массового читателя», а остальные – на читателя более внимательного, обладающего к тому же широкими фоновыми знаниями. С другой стороны, это нарушает односюжетность (один из основных жанровых признаков анекдота).

Некоторые интернет-комиксы, создающиеся на основе мем-структур, уже сами по себе ориентированы на определенную тематику, напр., «Повар-расист» (см. группу «ВКонтакте» http://vk.com/povar_rasist). Анекдоты визуализируются в них чаще, чем в других мемах, но тексты при этом должны соответствовать заданной теме.

В комментариях (если возможность комментирования доступна) пользователи (читатели) нередко указывают, что первоисточником того или иного мема выступает анекдот. Например, в группе «Комиксы Stare Dad [StareDad]» размещены как нейтральные (просто констатирующие) комментарии («Анекдот такой есть»), «по анекдоту»), так и оценочные: осуждающие повторяемость известных текстов («хм.. на старые анекдоты можно комиксов 500 нарезать..»), подчеркивающие превосходство текста в устном бытовании над текстом визуализированным («анекдот звучал интересней»). В некоторых мемах сам автор указывает первоисточник (напр., внизу картинки пишется: «По мотивам анекдота»).

Итак, анекдот визуализируется в интернет-меме на стадии распространения и использования («коммуникативной экспансии») последнего. Происходит это в КрТ с частичной «спаянностью», иконический элемент в этом случае факультативен. Анекдот визуализируется в мем-структурах (графической и структурном расположении частей). При этом в таких структурах нередко используются мем-изображения и фотожабы. Все эти рисунки относятся одновременно и к мемам, и к КрТ, т. к. и первые, и вторые имеют черты, сходные с чертами анекдотов (развлекательный характер, парадоксальность, лаконичность, актуальность, нарушение табу и пр.).

При визуализации анекдота комический эффект может как усиливаться (введение немой сцены перед пуантой, цветовое выделение фразы, замена слов автора иконической составляющей), так и снижаться (воспроизведение неполного текста оригинала). Также может меняться объект высмеивания, могут вноситься дополнительные значения (что отчасти свойственно и вариантам анекдота в устном бытовании). Нехарактерно для анекдота введение дополнительных сюжетных линий, происходящее при его визуализации. Это нарушает границы жанра и приближает его к художественному юмористическому произведению. Такие тенденции свидетельствуют о поисках новых

форм выражения, связанных, в том числе, и с возрастанием роли «визуального мышления». Интернет-мемы могут быть исследованы с точки зрения соблюдения орфографических норм, а также многих других лингвистических аспектов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Валгина Н.С. Теория текста / Н.С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 173 с.
2. Ворошилова М.Б. Креолизованный текст: аспекты изучения / М. Б. Ворошилова // Политическая лингвистика. – Вып. 20. – Екатеринбург, 2006. – С. 180–189.
3. Михайлов В.А. Особенности развития информационно-коммуникативной среды современного общества / В.А. Михайлов, С.В. Михайлов // Сборник научных трудов "Актуальные проблемы теории коммуникации". – СПб : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 34–52.
4. Горошко Е.И. Интернет-жанр и функционирование языка в Интернете: попытка рефлексии / Е.И. Горошко // Жанры речи. – Вып. 6 «Жанр и язык». – Саратов : Издательский центр «Наука», 2009. – С. 111–127.
5. Горошко Е.И. Теоретический анализ Интернет-жанров: к описанию проблемной области / Е.И. Горошко // Жанры речи. – Вып. 5. «Жанр и культура». – Саратов : Издательский центр «Наука», 2007. – С. 370–389.
6. Докинз Р. Эгоистичный ген / Р. Докинз. – М. : Мир, 1993. – 318 с.
7. Щурина Ю.В. Комические креолизованные тексты в интернет-коммуникации / Ю.В. Щурина // Вестник Новгородского государственного университета им. Я. Мудрого: научно-теоретический и прикладной журнал. – Серия «Филология. История». – № 57. – Великий Новгород, 2010. – С. 82–86.
8. Ксенофонтова И.В. Специфика коммуникации в условиях анонимности: меметика, имиджборды, троллинг / И.В. Ксенофонтова // Интернет и фольклор. Сборник статей. – М. : Государственный республиканский центр русского фольклора, 2009. – С. 285–294.
9. Кронгауз М.А. Мемы в интернете: опыт деконструкции / М.А. Кронгауз // Наука и жизнь. – 2012. – № 11. – С. 127–131.
10. Воронина О.А. Карикатура как вид креолизованного текста / О.А. Воронина // Вестник ЦМО МГУ. – 2009. – № 2. – С. 14–18.
11. Нежура Е.А. Новые типы креолизованных текстов в коммуникативном пространстве интернета / Е. А. Нежура // Теория языка и межкультурная коммуникация. – 2012. – № 2 (12). – С. 47–52.
12. Щурина Ю.В. Интернет-мемы как феномен интернет-коммуникации / Ю.В. Щурина // Научный диалог. – 2012. – №3. – С.161–173.

REFERENCES

1. Valgina, N.S. (2003) "Theory of the text", *Teoriia teksta*, Logos, Moskow, Russia.
2. Voroshilova, M. B. (2006), "Creolized text: aspects of the study", *Kreolizovanniy tekst: aspekty izucheniia*, Politicheskaiia lingvistika, issue 20, pp. 180–189.
3. Mihaylov, V.A, Mihaylov, S.V. (2004) "Special development features of information-communicational environment in modern world", *Osobennosti razvitiia informatsionno-kommunikativnoi sredy sovremennoho obshchestva*, Sbornik nauchnykh trudov "Aktualnyie problemy teorii kommunikatsii", pp. 34–52.
4. Goroshko, Ye.I. (2009) "Internet genre and functioning of language on the Internet: an attempt to reflection", *Internet-zhanr i funktsionirovaniie yazyka v Internete: popytka refleksii*, Zhanry rechi, issue 6 "Zhanr i yazyk", pp. 111–127.

5. Goroshko, Ye.I. (2007) "Theoretical analysis of Internet genres: to the description of the problem area", *Teoreticheskii analiz Internet-zhanrov: k opasaniuu problemnoi oblasti*, Zhanry rechi, issue 5 "Zhanr i kultura", pp. 370–389.
6. Dawkins, R. (1993) "The Selfish Gene", *Egoisticheskii gen*, Mir, Moscow, Russia.
7. Scchurina, Yu.V. (2010) "Comic creolized texts in Internet communication", *Komicheskiiye kreolizovannyye teksty v internet-kommunikatsii*, Vestnik Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta im. Ya. Mudrogo: nauchno-teoreticheskii i prikladnoi zhurnal, – no. 57, pp. 82–86.
8. Ksenofontova, I.V. (2009) "Specificity of communication in terms of anonymity: memetics, imageboard, trolling", *Spetsyfika komunikatsii v usloviakh anonimnosti: memetika, imidzhbordy, trolling, Internet i folklor*. Sbornik statei, pp. 285–294.
9. Krongauz, M.A. (2012) "Memes on the Internet: the experience of deconstruction", *Memy v internete: opyt dekonstruktsii*, Nauka i zhizn, no. 11, pp. 127–131.
10. Voronina, O.A. (2009) "Caricature as a kind of creolized texts", *Karikatura kak vid kreolizovannogo teksta*, Vestnik SMO MGU, no. 2, pp. 14–18.
11. Nezhura, Ye.A. (2012) "New types of creolized texts in the communicative space of the Internet", *Novyye tipy kreolizovannykh tekstov v kommunikativnom prostranstve interneta*, Teoriia yazyka i mezhkulturnaia komunikatsiia, no. 2 (12), pp. 47–52.
12. Shchurina, Yu.V. (2012) "Internet Meme as a Phenomenon of Internet Communication", *Internet-memy kak fenomen internet-kommunikatsii*, Nauchnyi dialog, no. 3, pp.161–173.

УДК 811.111:81'367.2.,653"

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКОГО КВАЗІБЕЗОСОБОВОГО РЕЧЕННЯ З ПОЗИЦІЇ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ТА ЗВ'ЯЗУВАННЯ

Бігдан М.В., аспірант

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна*

2331533@mail.ru

У статті розглядаються сучасні генеративні підходи та методи вивчення еволюції давньоанглійських квазібесособових речень. Запропоновані методики дослідження спираються на теорію управління та зв'язування Н.Хомського, що дало змогу проаналізувати структурні зміни імперсоналій та варіативність їх поверхневих реалізацій в англійській мові VII–XI ст.

Ключові слова: квазібесособове речення, теорія управління та зв'язування, діахронія, деривація, синхронний зріз.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ДРЕВНЕАНГЛИЙСКОГО КВАЗИБЕЗЛИЧНОСТНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ПОЗИЦИИ ТЕОРИИ УПРАВЛЕНИЯ И СВЯЗЫВАНИЯ

Бигдан М.В.

*Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, ул. Большая
Бердичевская, 40, г. Житомир, Украина*

2331533@mail.ru

В статье рассмотрены современные генеративные подходы и методы изучения эволюции древнеанглийских квазибезличных предложений. Предложенные методики исследования основаны на теории управления и связывания Н.Хомского, что позволило проанализировать структурные

изменения имперсоналий и вариативность их поверхностных реализаций в английском языке VII–XI ст.

Ключевые слова: квазибезличное предложение, теория управления и связывания, диахрония, деривация, синхронный срез.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF OLD QUASI IMPERSONAL SENTENCES WITH POSITION CONTROL THEORY AND BUILDING

Bihdan M.V.

*Zhytomyr State University named after Ivan Franko, Zhytomyr,
Velyka Berdychivska str., 40, Zhytomyr, Ukraine*

2331533@mail.ru

The article deals with modern generative approaches and investigating methods of Old English quasi-impersonal sentence evolution. The methodology suggested is based on N. Chomsky's Government and binding theory, which allowed

to conduct complex diachronic investigation, as well as develop methods of sentence analysis in the English language of VII–XI cen. It studies a range of approaches to defining impersonal sentences, highlighting their advantages and disadvantages, as well as, outlines generative concepts implemented for impersonalities research. It proves that the findings of Government and Binding theory while investigating impersonality phenomenon are more forcible and valid. Hence, the article analyzes the implementation of extended projection principle, trace-methods in diachronic study of English quasi-impersonal sentences, as well as "small pro" and big PRO. It points out that a special attention should be paid to methods based on theta-theory and its gains concerning evolution of means of Agent representation in English quasi-impersonal sentences of VII–XI cen. While studying derivational syntactic sentence model it was suggested to implement Government and binding theory complementing the research methodology with some achievements of functional grammar. The suggested complex methodology of quasi-impersonal sentence diachronic investigation is based on new developments of generative paradigm and functional grammar and is applied on Old English period, where the author singles out quasi-impersonal verbs, studies the peculiarities of their deep and surface sentence structure, as well as, contextual environment and compares the standing of certain quasi-impersonal constructions, correlating their development with general changes of grammar structure of VII–XI cen. English and some linguistic and extralinguistic factors.

Key-words: quasi-impersonal sentence, Government and binding theory, diachrony, derivation, synchronic micro-level.

Новітні лінгвістичні розвідки дедалі частіше фокусують увагу на історичних витоках суперечливих мовних явищ. Категорія безособовості, репрезентована синтаксичними безособовими конструкціями, завжди вважалась науковцями проблемною щодо пояснення появи та еволюції засобів її вираження. Саме тому вивчення становлення та розвитку давньоанглійського безособового речення, зокрема квазібезособового, як його підкласу, є актуальним та важливим.

Особливості розвитку імперсоналій досліджувались із використанням традиційної граматики [9], функціоналізму [3; 5], когнітивного [4] та генеративного [12; 15] підходів. Саме останні генеративні студії [11; 13] містять цікаві результати стосовно становлення безособових утворень у давньоанглійській період. Проте існує нагальна потреба в комплексному вивченні процесу еволюції давньоанглійських імперсоналій, поясненні механізмів мовних змін, дослідженні факторів, що вплинули на заміну їх особовими конструкціями. Мета нашої роботи – за допомогою процедурного апарату теорії управління та зв'язування дослідити давньоанглійські безособові (зокрема, квазібезособові) речення в процесі становлення, та зробити припущення щодо мовних чинників їх розвитку протягом цього історичного періоду.

Об'єктом дослідження є мовна універсалия – категорія безособовості, репрезентована в англійській мові VII–XI ст. квазібезособовими синтаксичними конструкціями. Предмет вивчення – процес становлення та розвитку квазібезособових утворень у давньоанглійській мові.

Ілюстративним матеріалом роботи слугували квазібезособові конструкції, виокремлені у випадковій послідовності із різножанрових писемних пам'яток давньоанглійського періоду.

Безособові речення умовно поділяють на «справжні» безособові та квазібезособові. Г.Г. Почепцов запропонував семантично орієнтовану типологію, у якій розрізняв справжні безособові та квазібезособові дієслова, що утворюють ядро квазібезособових речень [14, с. 469].

Квазібезособові речення – це безсуб'єктні дієслівні утворення, у яких дієслово експлікує дію або стан, та керує пов'язаним із ним додатком у непрямому відмінку. Наприклад:

(1) *Ne lícaþ him ðeáh his earfoþu (Ps. Th. 40, 1). – His troubles do not please him.*

Існує декілька підходів до визначення квазібезособових речень, проте оскільки мета нашого дослідження полягає у вивченні їх становлення та розвитку, далі в тексті будемо розглядати ці імперсоналії, керуючись термінологією Г.Г. Почепцова як найбільш, на наш погляд, прийнятною.

Отже, усі давньоанглійські квазібезособові речення вчений згрупував за кількома семантичними сферами вживання [14, с. 471–481]:

1. Фізичний стан людини, наприклад:

(2) *Acaþ míne eágan (Ælfc. Gr. 36). – My eyes ake.*

2. Емоційний стан, наприклад:

(3) *Ðæt hé æfre ne bebence ymbe ða hreówsunge ðe hé ðer hreówsade (L. Ecg. P. i. 7). – Deque pœnitentia qua antea pœnituit nunquam cogitare.*

3. Фізична та ментальна діяльність чи стан, що є слабко контрольованими, наприклад:

(4) *Ðúhte heom ðæt hit mihte swá (Cd. Th. 266, 14). – It seemed to him that it might be so.*

4. Доцільність дії, наприклад:

(5) *Men cwádon gió ðonne him hwæt unwénunga gebýrede, ðæt ðæt wære weás gebýred (Bt. 40, 6; Fox 242, 4). – Men said formerly, when anything happened to them unexpectedly, that it happened by chance.*

5. Ідея фатальності, наприклад:

(6) *Him æt ðære byrig ne gespeów (Ors. 4, 5; Bos. 82, 8). – He did not succeed at the city.*

6. Модальність, наприклад:

(7) *Him mæg tó sorge ðæt hé nát hwæt him tóweard biþ (Bt. 11, 1; Fox 32, 12). – It causes him anxiety that he knows not what will happen to him.*

Становлення в давньоанглійській мові квазібезособового речення та значне поширення цих конструкцій у найдавніших писемних пам'ятках низка авторів [1; 2; 16] пов'язує із процесом поступового усвідомлення поняття суб'єкта, що протистоїть силам природи. Давня людина вбачала себе втягнутою в події проти своєї волі; більшість природних явищ пояснювались дією божественних та міфічних сил. Отже, із появою у VII ст. перших пам'яток писемності, з'явилися і перші квазібезособові синтаксичні утворення. Причиною їх появи вважають [1; 2, с. 171–176]:

- 1) міфологічне мислення, коли людина не називає діяча;
- 2) нечітке виділення діяча;
- 3) невідомі причини певної дії;
- 4) відсутність потреби в номінації діяча.

Згодом, світогляд людини почав змінюватися, з'явився егоцентризм у ставленні до навколишнього середовища, що позначилось, врешті, на розвитку квазібезособових конструкцій [2].

Аналіз виокремлених нами із давньоанглійського корпусу текстів квазібезособових речень дозволив виявити певну закономірність: їх загальна кількість та число варіантів вживання невинно знижуються від одного синхронного зрізу до іншого впродовж усього періоду (VII–XI ст.). Ці висновки цілком збігаються з даними О. Єсперсена щодо розвитку безособових конструкцій у давньоанглійській мові [9]. Науковець зазначав, що відбувся перехід від розгалуженої системи безособових структур у давньоанглійській мові до широкого вживання особових утворень у середньоанглійський період. О. Єсперсен ілюстрував цей процес таким прикладом:

- a) *Ʒam cyngre licodon peran* [the king (dat., sg.) liked (pl.) pears (nom., pl.)]
- b) *The king (sg.) likeden (pl.) pears (pl.)*
- c) *The king liked pears*
- d) *He liked pears*

Наведений приклад демонструє, як здійснювався упродовж давньо- та середньоанглійського періодів перехід від безособових конструкцій до особових, тобто перетворення об'єкта в давальному відмінку на номінативний суб'єкт.

Зазначимо, що сама наявність такого переходу визнається представниками усіх лінгвістичних напрямів, однак у поясненні його причин існують певні розбіжності. Сам О. Єсперсен вважав рушійною силою цих змін поступовий перехід англійського речення до фіксованого порядку слів за моделлю SVO. Так, речення а) має порядок слів OVS (*peran* – підмет), він не змінюється і у реченні b), хоча давальний відмінок іменної групи зникає. Речення c) може бути інтерпретоване як OVS, так і SVO, отже це і є найвища ступінь переходу від безособової до особової конструкції. Речення d) має прямий порядок слів (SVO), у якому наявний суб'єкт. О. Єсперсен стверджував, що в цьому випадку синтаксичний зсув супроводжується семантичним зсувом предиката в цих реченнях – «каузативність/рецептивність».

Д. Лайтфуд [10] наголошував, що зникнення безособових конструкцій зумовлене синкретизмом форм номінатива, датива та акузатива. Порядок слів SVO вчений вважає більш природним, ніж OVS, що і призводить до зникнення структур із додатком на початку речення. Не завадили цьому навіть займенникові форми, що могли відрізнитися за відмінком значно довше, ніж іменники: пор. *Him liked pears* vs. *The king liked the pears*.

О. Фішер та Ф. Ванн дер Лік [8, с. 337–338] погоджуються із наявністю семантичного зсуву в теорії «переходу», проте стверджують, що в давньоанглійській мові обидва значення (каузативність та рецептивність) представлені в семантиці квазібезособового дієслова, і саме вони детермінували вибір типу конструкції. У середньоанглійський період цей зсув у семантиці дієслова залишився, проте не потребував диференціації на рівні синтаксичних конструкцій.

Наведені вище концепції щодо пояснення становлення та розвитку квазібезособових конструкцій перебувають у площині традиційної граматики, когнітивного та функціонально-семантичного підходів. Сучасна генеративна парадигма, зокрема теорія управління та зв'язування, здебільшого погоджується із висновками наведених лінгвістичних студій, однак пропонує свій процедурний інструментарій у дослідженні цього складного питання.

Одним із головних постулатів генеративної граматики є «принцип обов'язкової наявності підмета» (Extended Projection Principle – EPP). Як наголошується в X-штрих теорії (одна із складових теорії управління та зв'язування), граматичний підмет перебуває в позиції специфікатора фінітної групи (TP), у межах якої специфікатор-підмет керує дієслівною групою (VP), що містить предикат з його аргументами. Отже, базова схема речення із урахуванням функціональних категорій в X-штрих теорії має такий вигляд:

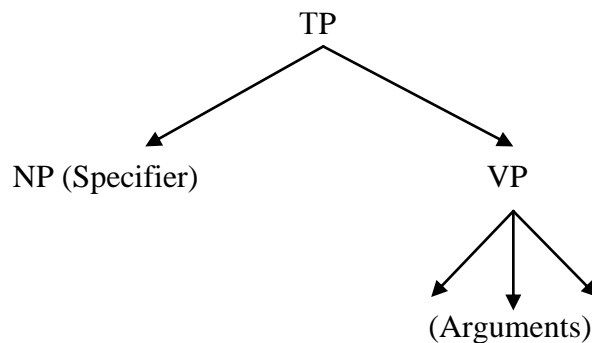

Рис. 1 Схема повної складової сучасного англійського речення.

Оскільки квазібезособові речення належать до неповних, теорія управління та зв'язування зобов'язана була дати пояснення, як їх досліджувати, зокрема в давньоанглійській мові.

Одним із методів, що вирішує це завдання, є введення терміна «порожня категорія» [11, с. 198–201]. У теорії управління та зв'язування порожня категорія має три варіанти: «сліди» (traces), «мале pro» (pro) і «велике PRO» (PRO). Розглянемо всі три методики, що спираються на ці поняття, аналізуючи давньоанглійські квазібезособові речення.

Отже, відсутні в структурі квазібезособового речення аргументи вважаємо «слідами» [11; 12]. «Слід» – це порожня категорія, невиражений на поверхневому рівні елемент речення. Проте на глибинному рівні він є аргументом предиката, що був, завдяки трансформації, переміщений у процесі актуалізації речення. Наприклад:

(8a) *Hwæt ofer módgað ðiós eorðe and ðis dúsð? (Past. 299, 22). – Quid superbit terra et cinis? – Що звеличує землю та прах?*

«Слід» (t) залишається перед предикатом *ofermódgað* від переміщеного *hwæt*. Отже, структура до трансформації є такою:

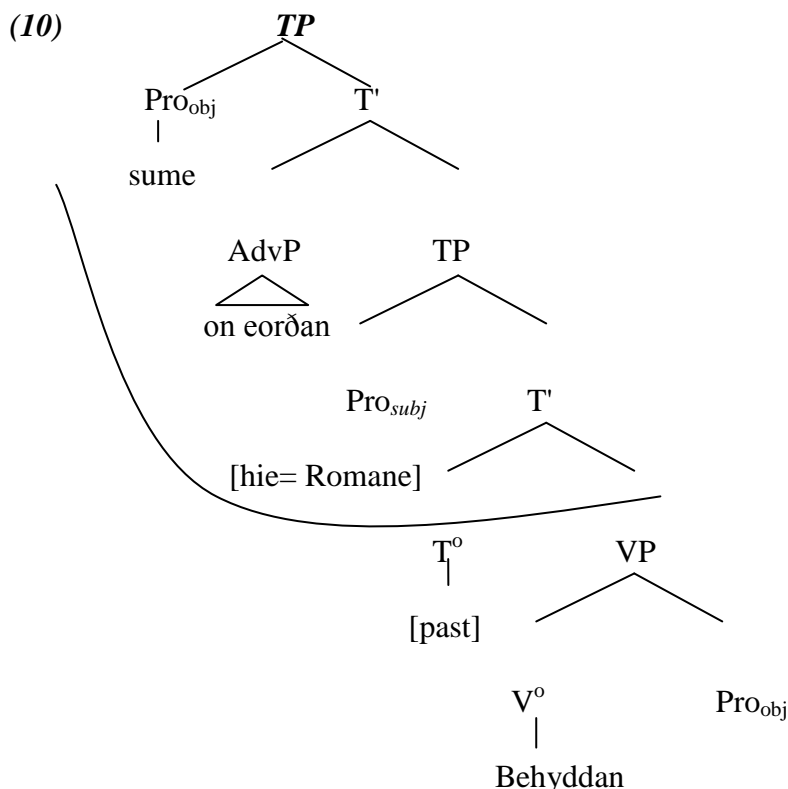
(8b) *Hwæt [t, ofermódgað] ðiós eorðe and ðis dúsð.*

Зазначимо, що методика «слідів» хоча і дає певне уявлення про аргумент, що був переміщений до актуалізації речення, проте не може його визначити однозначно. Тобто не вдається точно виявити референт «сліду».

Інший підхід – вважати відсутній підмет невираженим прономіналом («мале pro») [11, с. 192–204]. Його наявність обумовлена узгодженням між специфікатором (Spec) і вершиною (TP), тобто функціональною категорією. Наприклад:

(9) *7 sume on eorðan behyddan (Anglo-Saxon Chronicle, MS E 418). – And some [they] hid in the earth.*

У квазібесособових давньоанглійських реченнях, у яких реалізована порожня категорія «мале pro», невиражений у поверхневій структурі прономінал, можливо встановити в глибинній структурі при дериваціях. Наприклад:

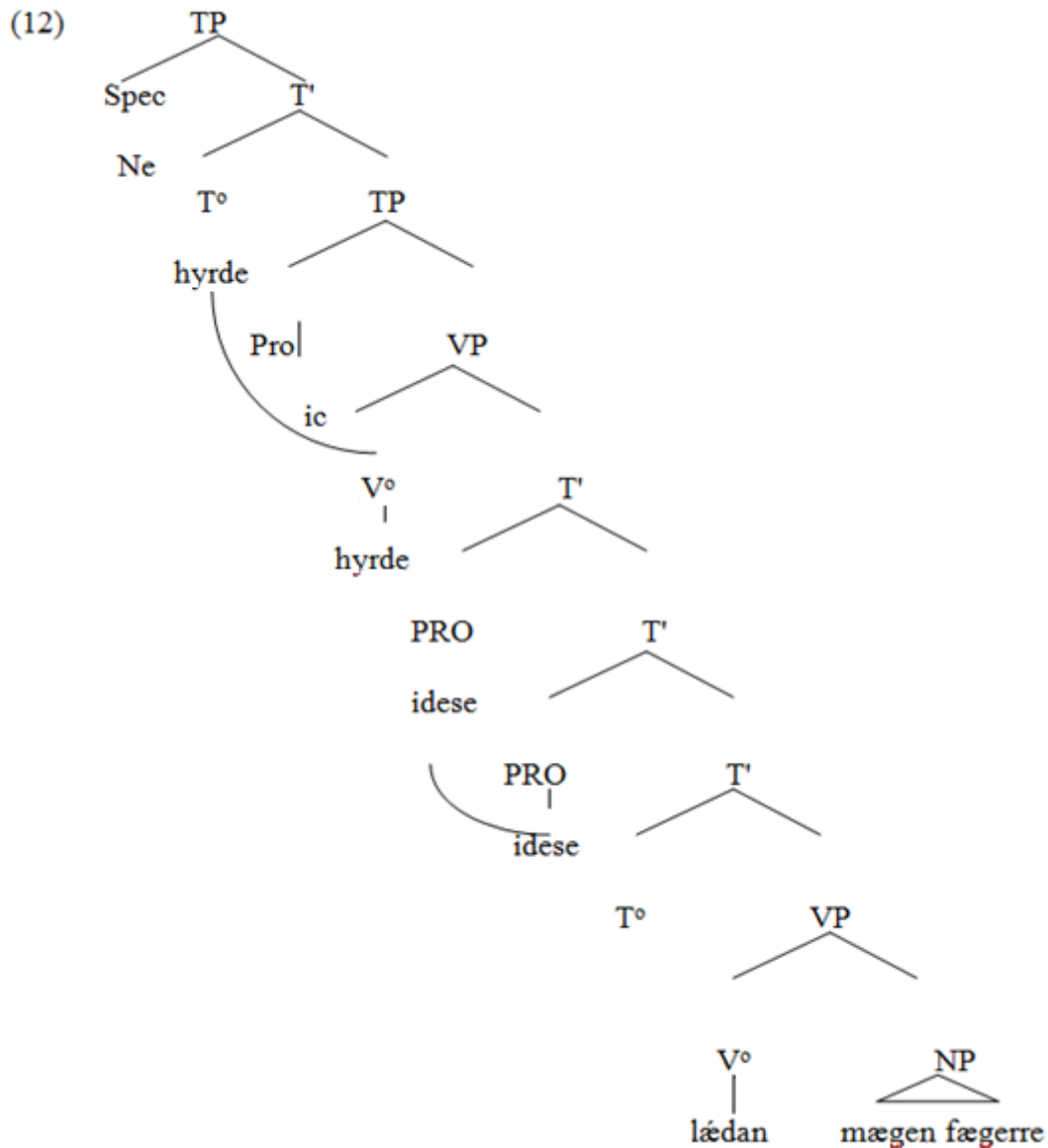

«Мале pro» можливо встановити, оскільки воно детерміноване функціональною категорією узгодження AGR. Однак у цій методиці також не існує однозначної відповіді, як встановити (pro).

Нарешті, існує метод аналізу, який спирається на припущення, що позиція підмета в реченні представлена «великим PRO», тобто імпліцитним суб'єктом інфінітивної групи [11; 12; 15]. Застосуємо цю методику для аналізу квазібесособового речення. Наприклад:

(11) *Ne hýrde ic idese lædan mægen fægerre (Elen. Kmbl. 480). – I have not heard of a queen leading a fairer force.*

«Велике PRO» (специфікатор інфінітивної групи), що не отримало фонетичного вираження на поверхневому рівні, легко відтворюється із попереднього контексту. Його глибинна структура має такий вигляд:

Недоліком цієї методики слід вважати довільний характер інтерпретації «великого PRO».

Зовсім інший підхід до вивчення феномену безособовості в давньоанглійській мові пропонує Ф. Осава [13]. Учений стверджує, що в давніх мовах обов'язково актуалізуються лише аргументи предиката, а не інших іменних груп. Отже, структура давньоанглійського безособового речення має такий вигляд:

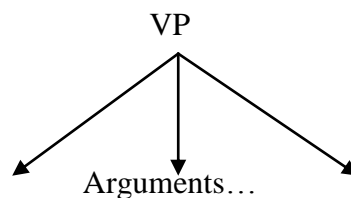

Рис. 2 Структура повного складника давньоанглійського безособового речення.

Спираючись на положення тета-теорії, як одного із модулів-складників теорії управління та зв'язування, Ф. Осава стверджує, що суб'єктна позиція не завжди гарантовано заповнюється іменною групою в номінативі, якщо агентивна тета-роль не детермінована предикатом. Отже, можна дійти висновку, що глибинна структура і механізм породження

речення в давньоанглійській істотно відрізняється від аналогічних процесів у сучасній англійській мові. Особливо показовими в цьому плані є квазібезособові речення із дієсловами «погодних умов». Наприклад:

(13) *hit rine and sniwe and styrme ute... (Bede/2, 13) – It rains and snows and it is stormy outside.*

У таких реченнях не існує агенса і експериєнцира, залучених у ситуацію. Суб'єкт неконтрольовано стає учасником певної дії. Ф. Осава, використовуючи терміни тета-теорії, доводить, що давньоанглійська мова є абсолютно тематично-детермінованою; в ній не діє «Принцип обов'язковості підмета», категорія суб'єкта-підмета в давньоанглійський період ще не сформована ні семантично, ні синтаксично [13, с. 16–22].

На наш погляд, саме ці положення найбільш ґрунтовно пояснюють процес становлення та розвитку квазібезособових речень у давньоанглійський період.

Становлення давньоанглійського квазібезособового речення відбувалося в умовах, коли людина вбачала себе втягнутою у події проти своєї волі під впливом міфічних та божественних сил. Перші писемні пам'ятки англійської мови VII–VIII ст. містять велику кількість квазібезособових конструкцій, у яких відсутній діяч або невідомі причини дії, проте вже в пам'ятках XI ст. певна кількість безособових утворень замінюється особовими, що свідчить про появу егоцентризму у ставленні людини до навколишнього світу. Лінгвістичні теорії переконливо пояснюють цей процес, спираючись на інструментарій окремих концепцій (зникнення флексій, перехід до порядку слів SVO, семантичний зсув каузативність/рецептивність). Сучасна теорія управління та зв'язування надає дослідникам можливість вивчити еволюцію квазібезособових речень із використанням методик «слідів», «малого про» і «великого PRO». Найбільш ефективною в наших дослідженнях вважаємо концепцію Ф. Осави, яка спирається на тета-теорію та стверджує, що давньоанглійська мова є тематично-детермінованою із несформованою категорією суб'єкта-підмета. Саме це і відбилося на становленні та розвитку квазібезособових речень у давньоанглійський період. У подальших дослідженнях плануємо вивчити еволюцію імперсоналій у середньоанглійській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галкина-Федорук Е.М. Безличные предложения в современном русском языке / Е.М. Галкина-Федорук. – М. : Издательство МГУ, 1958. – 331 с.
2. Захарова М.В. Безличные предложения в культурологическом аспекте / М.В. Захарова // Сопоставительная филология и полилингвизм. Сб. науч. трудов. – Казань: КГУ, 2003. – С. 171–176.
3. Золотова Г.А. Понятие личности / безличности и его интерпретация / Г.А. Золотова // Russian Linguistics. – 2000. – № 24. – С. 103–115.
4. Кубрякова Е.С. О методике когнитивно-дискурсивного анализа применительно к исследованию драматургических произведений / Е.С. Кубрякова // Принципы и методы когнитивных исследований языка: Сб. науч. тр. – Тамбов: ТГУ, 2008. – С. 30–45.
5. Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость / под. ред. А.В. Бондарко. – СПб. : Наука, 1991. – 370 с.
6. Allen C.L. Reconsidering the History of Like / C.L. Allen // Journal of Linguistics. – 1986. – № 22 – pp. 375–409.
7. Khomsky N. Syntactic Structures / N. Khomsky. – Berlin : Mouton der Gruyter, 2002. – 117 p.

8. Fisher O.C. The Demise of the Old English Impersonal Construction / O. Fisher, F. van der Leek // *Journal of Linguistics*. – 1983. – № 19. – pp. 337–368.
9. Jespersen O. A Modern English Grammar on Historical Principles / O. Jespersen. – L. : George Allen & Unwin LTD, 1954. – 528 p.
10. Lightfoot D.W. Principles of Diachronic Syntax / D.W. Lightfoot. – Cambridge : Cambridge University Press, 1979. – 429 p.
11. McCawley N.A. From OE/ME “Impersonal” to “Personal” Constructions: What is “Subjectless”? / N.A. McCawley // *Papers from the Parasessions on Diachronic Syntax / B. Steever*. – Chicago : Chicago Linguistic Society, 1976. – pp. 192–204
12. Neeleman A., K. Szendroi. Radical Pro-Drop and the Morphology of Pronouns / A. Neeleman, K. Szendroi // *Linguistic Inquiry*. – 2006. – pp. 671–714.
13. Osawa F. Missing Arguments in Earlier English Clause Structures / F. Osawa // *UCL Working Papers in Linguistics*. – 1996. – № 8. – pp. 1–22.
14. Pocheptsov G.G. Quasi-Impersonal Verbs in Old and Middle English / G.G. Pocheptsov // *Trends in Linguistics. Studies and Monographs 103. Studies in Middle English Linguistics / Ed. by J. Fisiak*. – Berlin; N.–Y. : Mouton de Gruyter. – 1997. – pp. 469–488.
15. Rizzi L. Null Objects in Italian and the Theory of PRO / L. Rizzi // *Linguistic Inquiry*. – 1986. – № 17. – pp. 501–557.
16. Tripp R. The Psychology of Impersonal Constructions / R. Tripp // *Glossa*. – 1978. – № 12. – pp. 177–187.

REFERENCES

1. Galkina-Fedoruk, Ye. M. (1958) “Impersonal sentences in modern Russian”, *Bezlichnyie predlozheniia v sovremennom russkom yazyke*. – M. : Izdatelstvo MSU. – 331 p.
2. Zakharova, M.V. (2003) “Impersonal sentences at culturological aspect”, *Bezlichnyie predlozheniia v culturologicheskom aspecte // Sopostavitelnaia filologiiia i polilingvizm*. – Kazan : KSU. – Pp. 171–176.
3. Zolotova, G.A. (2000) “Conception of personal/impersonal and its interpretation”, *Poniatie lichnosti/bezlichnosti i yego interpretatsiia // Russian Linguistics*. – № 24. – pp. 103–115.
4. Kubriakova, Ye.S. (2008) “About methodology cognitive and discursive analysis in touch of dramatical creative works”, *O metodike kognitivno-diskursivnogo analiza primenitelno k issledovaniiu dramaturgicheskikh proizvedenii // Printstipy i metody kognitivnykh issledovaniu yazyka*. – Tambow. – pp. 30–45.
5. The theory of functional gramma: personality, voice (1991), *Teoriia funktsionalnoi grammatiki : Personalnost. Zalogovost / after A.V. Bondarko*. – SPb. : Nauka. – 370 p.
6. Allen, C.L. (1986) “Reconsidering the History of Like”, *Journal of Linguistics*. – № 22 – pp. 375–409.
7. Chomsky, N. (2002) “Syntactic Structures”. – Berlin : Mouton der Gruyter. – 117 p.
8. Fisher, O.C., van der Leek F. (1983) “The Demise of the Old English Impersonal Construction”, *Journal of Linguistics*. – № 19. – pp. 337–368.
9. Jespersen, O.A (1954) “Modern English Grammar on Historical Principles”. – L. : George Allen & Unwin LTD. – 528 p.
10. Lightfoot, D.W. (1979) “Principles of Diachronic Syntax”. – Cambridge : Cambridge University Press. – 429 p.
11. McCawley, N.A. (1976) «From OE/ME “Impersonal” to “Personal” Constructions: What is “Subjectless”?» // *Papers from the Parasessions on Diachronic Syntax / B. Steever*. – Chicago : Chicago Linguistic Society. – pp. 192–204.
12. Neeleman, A., K. Szendroi “Radical Pro-Drop and the Morphology of Pronouns” // *Linguistic inquiry*. – pp. 671–714.

13. Osawa, F. (1996) "Missing Arguments in Earlier English Clause Structures" // UCL Working Papers in Linguistics. – № 8. – pp. 1–22.
14. Pocheptsov, G.G. (1997) "Quasi-Impersonal Verbs in Old and Middle English" // Trends in Linguistics. Studies and Monographs 103. Studies in Middle English Linguistics / Ed. by J. Fisiak. – Berlin; N.-Y. : Mouton de Gruyter. – pp. 469–488.
15. Rizzi, L. (1986) "Null Objects in Italian and the Theory of PRO" // Linguistic Inquiry. – № 17. – pp. 501–557.
16. Tripp, R. (1978) "The Psychology of Impersonal Constructions" // Glossa. – № 12. – Pp. 177–187.

УДК 811.111:81'367.622

RESULTS AND PROSPECTS OF RESEARCH OF DYNAMICS OF AFFIX DERIVATION OF NOUN

Bilousenko P.I., Doctor of Philology, Professor

Zaporizhzhya national university, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

bilousenko@gmail.com

The achievements of domestic and foreign linguists in study of the historical derivation of Ukrainian noun were summed up. The achievements of historic Southern Ukrainian historical derivatological Center at Zaporizhzhya National University are revealed in study of the dynamics of individual subsystems of affixal word building structure of noun. The plans and prospects of the members of the Center in the preparation of academic publications in word forming of nouns are unveiled. Word forming system of the Ukrainian language through the ages have developed as a collection of dialect systems and subsystems that interact with each other. Research in this area (meaning the historical derivation dialect) only just begun, but has now found dialectal features of word formation noun even in the oldest written stage of the Ukrainian language. Taking this into account in the present studies derivational system is presented somewhat simplistically as some abstraction (but which is very close to reality) due to the fact that there are relatively removed the problem of dialect variation and replaced by the notion of system variability. Note here that the question of whether a studied derivational structure belongs to the dialect language (colloquial) or fictional – it is not the question of a system but a norm. However, the literary norm may promote or slow down the development of certain elements of their progress, due to this certain structures are in place standardized system where the spontaneous development of regulation had led to new (or gain) of expressive means (stylistic, genre, etc. differentiation of languages). These and other questions should be the object of study of future generations of gerivalogists.

Key words: historical background of word formation, word building type, affixal derivation of noun, old Slavic language, dynamics of word forming subsystem, suffixes of feminine and middle genre, pluralia tantum nouns, composite suffixal derivation.

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ ДИНАМІКИ АФІКСАЛЬНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ІМЕННИКА

Білоусенко П.І.

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

bilousenko@gmail.com

Підбито підсумки вивчення вітчизняними та зарубіжними мовознавцями історичного словотвору українського іменника. Представлені досягнення Південноукраїнського історико-дериватологічного центру при Запорізькому національному університеті в дослідженні динаміки окремих підсистем афіксальної словотвірної системи іменника. Розкрито плани та перспективи роботи учасників Центру з підготовки академічного видання зі словотвору іменника.

Ключові слова: історія становлення словотвору, словотвірний тип, афіксальний словотвір іменника, праслов'янська мова, динаміка словотвірної підсистеми, суфікси жіночого й середнього родів, іменники pluralia tantum, композитно-суфіксальна деривація

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИЗУЧЕНИЯ ДИНАМИКИ АФФИКСАЛЬНОЙ ДЕРИВАЦИИ ИМЕНИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО

Белоусенко П.И.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

bilousenko@gmail.com

Подведены итоги изучения отечественными и зарубежными языковедами исторического словообразования украинского имени существительного. Представлены достижения Южноукраинского историко-дериватологического центра при Запорожском государственном университете в исследовании динамики отдельных подсистем аффиксальной словообразовательной системы существительного. Раскрыты планы и перспективы работы участников Центра в подготовке академического издания по словообразованию имени существительного.

Ключевые слова: история становления словообразования, словообразовательный тип, аффиксальное словообразование имени существительного, праславянский язык, динамика словообразовательной подсистемы, суффиксы женского и среднего рода, существительные pluralia tantum, композитно-суффиксальная деривация.

In the Ukrainian language grammar descriptions at the end of XIX and beginning of XX century's word forming material was not presented properly nor was offered in full chapters of morphology. Accumulation of facts in the word forming arena prompted its separate consideration in a myriad of manuals and text books 1920–1930's. However, the removal of important Ukrainian word-forming works of S. Smal-Stotskyi, O. Syniavskyi, P. Smal-Stotskyi and others from scientific circulation gradually slowed down this process. Therefore quite fully and deeply word formation researched only in "The Course of the Modern Ukrainian Language" (2 Volumes), 1951 edited by L.A. Bulakhovskyi (V.S. Ilyin is the author of the chapter) [18]. This was the foundation for studying of organization of certain sub-systems in word formation and in the whole system itself.

The first time systematic approach to word formation study was used by I.I. Kovalyk. Working on detecting specific features of word forming concepts, which, in his opinion, must have had certain systematic integrity, [21, pp. 6–7], he made efforts to identify the elements of derivative systems and ways of their structural organization. Unlike predecessors, that considered affix as the main element of the above mentioned system, I.I. Kovalyk substantiated the necessity of detection of word forming types as the main source in word forming values in synchronous, diachronous, and comparative-historical language study. Under word forming type in affixal derivation the researcher understood common word forming concept, that includes the following three components: 1) lexical semantic unity, 2) unity of lexical grammatical character of forming basics, 3) unity of affixal parts. [The same, S. 8]. Described by the founder of the derivatology school in Ukraine the understanding of the word forming type with certain modification is praised today almost in all descriptions of the word forming system of Slavic languages, but the priority somehow is always given to M. Dolikyl [17, pp. 182; 42, pp.11; 23], based on his work "Tvořeni slov v čeřtine" (Praha 1962) [45], that was published a few years later than researches of I.I. Kovalyk, where the notion of the word forming type as one of the main concepts of word forming is substantiated.

In the 50's of the twentieth century the final separation doctrine of the word-formation of morphology was alienated as a separate linguistic discipline. Since that time interest of the Ukrainian professional linguists to the problems of word forming does not subside. However, on the way to further study word-formation there were gains and losses. In particular, narrative of word forming the 5 volumes of the academic course on grammar of Ukrainian language (volume "Morphology", 1969) [39] criticism evaluated it as a step back even compared with two volumes of the academic "Course of the Modern Ukrainian Language" 1951 [2]. This resulted in appearing of a string of works in the Ukrainian word forming morphology and word formation of the modern Ukrainian literary language O.K. Bezpoiasko, K.G. Horodenska [4], Z.O. Valiukh [10], V.O. Horpynych [14], V.V. Hreshchuk [15], J.A. Karpilovska [19], N.G. Klymenko [20],

V.V. Nimchyk [28; 29; 30], V.P. Oleksenko [31], M.Y. Fedurko [46] and others, in which gradually the basis of the important theoretical and practical tasks of word-formation of the Ukrainian language were resolved, the derivative building of the Ukrainian language was researched in accordance with laid out ideas of theories regarding the principles of organization.

Researchers have paid close attention to the issue of word-building different parts of language, including a noun. In comprehending the achievements and new tasks in this area a significant role was played by famous monograph L.L. Humetska [16], S.P. Bevzenko [1] and S.P. Samiilenko [32]. Components of two recent works were short essays on the history noun affixal derivation means.

It is necessary to mention some works of the following Ukrainian linguists mainly 60–70's and beginning of the 80's, that have research of the history of some fragments of the Ukrainian noun word forming on different synchronal levels: D.G. Hrynchyshyn, Z.Y. Kersta, A.V. Maiboroda, G.I. Malyshko, O.D. Nedilko, I.S. Oliinyk, P.P. Chychkun, G.B. Semerenko, V.F. Khrystenok, O.P. Bilykh, V.V. Tokar, L.M. Poliuga and others. For that specific time a good review of diachronic research was shown in S.P. Bevzenko brochure [3].

Different researches of the systematic and structural interconnection make it easier to enter, such as J.V. Zakrevska, O.T. Zakharkiv-Havryshko, K.M. Lykianiuk, A.M. Mykan, V.V. Nimchuk, V.S. Sikorska and others, which describe word forming of various dialectal areas. Along with the works dedicated to the modern Ukrainian literary language, including word-building of different noun systems including word forming of different terminological system, they help to create a general picture of the suffixal derivation system of the Ukrainian noun on the modern stage of development of system of the Ukrainian language.

However, the history of affixal word forming noun was investigated fragmentally until recently. The number of those derivative formants, which have already been investigated in Ukraine in terms of their history, was quite small. Significant factual material, shown in performed works, because the absence of communication historical-derivative ideas, remained scattered, unclaimed. Various works in this area, reflecting the science in our time, mostly touched evolution of not all system but certain morphemes, hence constantan, exemplary character of many studies. Link-effect relations, historical background, that explain the causes of evolution of word forming system as a whole, could not be opened fully. Meanwhile, from the point of view of historical derivatology a noun takes a very significant place in the system of language parts: in this meaning it has the biggest amount of words in this class. Therefore, based on the research of word forming structure of noun it is possible to project on the history of the whole derivative system of the Ukrainian language.

Though the previous development of the historical linguistical idea in Ukraine and in all Slavic world created background for deleting autonomy in the description of evolutional processes. New monographies in the problem of old Slavic word forming appeared (G.G. Varbot, M. Voityla-Svezhovska, V.V. Martynov and others) [11; 24; 47] and myriad of articles of separate aspects of this issue, that develop, concretize, addition of basis of classic works Y. Benvenist, K. Brygman, V. Vondrak, A. Meije, G.P. Pavskyi and other grammar teachers of the past that are dedicated to research of old European and old Slavic languages.

Additional help to researchers of historical word forming is dedicated to the publication of the lexicology works, which reflects the richness of the Ukrainian language of previous eras, this includes: thorough lexicographical works "Etymological dictionary of Slavic languages: Old lexical fund", the first edition of which was published in 1974 [44], several volumes of old Slavic language edited by F. Slavskyi "Essay of old Slavic word forming" (Zarys słowótworstwa prasłowiańskiego) [46]. These other works are considered to be a reliable guide for full understanding about the noun word building of old Slavic language as the original system of system to consider the following stages of development of the Ukrainian language.

An important resource for researchers for more than a century was a big three volume dictionary of I.I. Sreznevskii modestly named “Materials for dictionary of old Russian language” [36]. Currently staff of the Institute of the Russian Language of Russian Academy intensely work on the completion of the fundamental work – “Dictionary of Old Russian Language (XI–XIV centuries)” (publication started in 1988) [33]. In parallel with this work The Institute of the Russian Language from 1975 publish public reference material for reading ancient texts – “Dictionary of the Russian Language XI–XVII centuries” [34].

Ukrainian linguists, besides published 37 years ago “Dictionary of the Old Ukrainian Language of XIV–XV centuries” in two volumes (1977) [35], have published in 2003 work of Je. Tymchenko in two books “Material to the dictionary of the old written and literary Ukrainian language of XV–XVI centuries” [41]. Currently publication of separate editions of “Dictionary of the Ukrainian Language XVI–beginning of XVII centuries” is continued (publication began in 1994) [37]. Today the world has seen a number of written records, dialectological materials lexicographical works that reflect the vocabulary from different periods of the Ukrainian language. These publications offer an intense research study. Also an important fact that the number of works, different words collection of the Ukrainian language of 20-30 of the twentieth century were published again, that were not accessible for researchers in the past.

In the late 70’s – early 80’s a number of academic papers generalizing the history of the Ukrainian language were published (Phonetics – 1979, Morphology – 1978, Syntax – 1983, Lexis and Phraseology – 1983) that played an important role in understanding of the formulation of objectives of the above mentioned parts of the science about the history of the Ukrainian language. However the questions about derivation of main parts of speech in “Morphology” book either were not addressed or covered, or covered rather slightly, mostly on the development of certain grammatical categories. Only the section “Adverb” in this book, prepared by V.V. Nimchuk [27], is the most distinguished in derivatology.

Meanwhile, the question arose about the time of the preparation of the fifth book in the series “History of Ukrainian language” – “Word Formation“. The publication of this work was provided by “State program of development of the Ukrainian language and other national languages in the Ukrainian SSR for the period until 2000”, which was adopted by the Council of Ministers of the USSR № 41 dated 12 February 1991. However, the description of the historical derivation of various parts of speech required a detailed study not only Slavic works that reflect the vocabulary of all time slices functioning of the Ukrainian language, but also a large number of texts of different styles and genres, ordering and description tailored factual material that struck their richness and diversity. In particular, the derivational system of noun from ancient times is characterized by a huge number of formants and usually a significant number of lexical-semantic groups of forming nouns to which they are joined. It turned out that even preparation of the general work of historical derivation of parts of speech requires a serious preliminary work aimed at a detailed study of fragments of the derivative of this part of speech.

With this in mind in 2004 on the initiative of prof. of NAS of Ukraine V.V. Numchuk, back then the Director of the institute of the Ukrainian National Academy of Sciences of Ukraine, at Zaporizhzhya National University, the South-Ukrainian historical and deryvatologycal center was established, that worked along with the Department of the History of the Institute of the Ukrainian language. Firstly, the Center intended to make a description of the dynamics of the affix system of noun. During the period of the operation of the Center to some extend was able to systematize previous studies of O.P. Bilykh, S.V. Voropai, L.L. Humetska, L.M. Poliuha, I.S. Oliinyk, V.V. Tokar and others) and guide the efforts of scientists to perform the most promising areas of the research, and achievements in their chosen field to publish in a series of books under the title “Essays on the history of Ukrainian word formation”. In this series monographies describe about suffix -ytsia [9], about composite suffixal derivation of nouns

XI–XVII [22], about suffix -yna [8]. In 2010 a collective work “Essays of the history of the Ukrainian word forming (noun confixes)” [25].

The final recognition of null suffix as a separate word-building formant in the 80’s of the twentieth century needed to deploy a detailed study of its history. With this in mind in 2000 an article "Problems and prospects of studying the dynamics of null suffix derivation was published [6]. The plan of the research program of the history of null suffix of noun was in fact accomplished. Secured with two master’s theses of problems of semantic [13] and style [5] functions of noun null suffix derivatives.

The dynamics of prefix-null-suffixal (confixal) word forming was researched [38], the result of which are reflected in a number of articles and monographs about history of noun confixes.

This year a research “Essays on the history of Ukrainian language”, book of the null suffix is due, in which analysis of derivative nouns, that in previous monographies, beginning from the old Slavic period, when the referenced suffixes had a material expression and served as a suffix and ending, therefore it is about so called proto-null-suffixes.

In the South Ukrainian historical derivatological center the studies of the word building of noun pluralia tantum were studied as well. The history of the word forming system of plural nouns XVII–beginning XXI ct studied and finished PhD monograph by A.I. Ternova [40] published many articles in different professional journals of Ukraine. Over time complete detailed description of this word forming subsystem of the old Slavic period till the second third of the XVII ct. The results of these studies should be published in the monograph mentioned series of essays.

Compliance with the uniform principles of research will allow for the first time in the Ukrainian linguistics in a broad factual material systematically explore suffixal derivation of noun throughout the recorded history of the Ukrainian language. The emergence of new words in structural terms, the changing nature of the derivative relations formants generators based on different types, increase or decrease the productivity of derivational formants, widening or narrowing the semantic load affixes – these and other facts are discussed in the context of a system will make it possible to explain the causes and conditions of a linguistic change as a result of responding to changes in political, economic life of the people as a factor of pressure changes in the nature of its elements.

Thus, the overall development of the theory of word formation, collected a wealth of factual material in domestic and foreign reconnaissance derivation of ancient and traditional Ukrainian noun, gathered experience in word-formative analysis in synchronic and diachronic aspects make it possible to take up the resolution of the task that has not yet had the study of the Ukrainian language: a research of word-forming in the Ukrainian language as a functional system in transition. Practice has shown that this task is beyond one person. Therefore, in the South-Ukrainian derivatological center a publication was developed and published "The History of the Ukrainian language. Word Formation. Part I. The noun" [7], which sets out a plan of study of morphological forming of noun from the Old Slavic age to modernity. It focuses on the conceptual foundations of research: main aim, the development of principles of linguistic analysis of the facts, representations illustrations, differentiation etymological and derivatological analysis.

Word forming system of the Ukrainian language through the ages have developed as a collection of dialect systems and subsystems that interact with each other. Research in this area (meaning the historical derivation dialect) only just begun, but has now found dialectal features of word formation noun even in the oldest written stage of the Ukrainian language [26]. Such observations made at the level of inventory of derivational formants. However, comparative studies show that quite informative for distinguishing dialect system of derivation can be facts

about specific of using of a common fund of derivative formants in different territorial and linguistic arrays [12]. Undoubtedly, such dialectal differences were amplified in subsequent periods, which should be the subject of separate studies. Taking this into account in the present studies derivational system is presented somewhat simplistically as some abstraction (but which is very close to reality) due to the fact that there are relatively removed the problem of dialect variation and replaced by the notion of system variability. Note here that the question of whether a studied derivational structure belongs to the dialect language (colloquial) or fictional – it is not the question of a system but a norm. However, the literary norm may promote or slow down the development of certain elements of their progress, due to this certain structures are in place standardized system where the spontaneous development of regulation had led to new (or gain) of expressive means (stylistic, genre, etc. differentiation of languages). These and other questions should be the object of study of future generations of gerivalogists.

REFERENCES

1. Bevzenko, S.P. (1960) “The historical morphology of Ukrainian language : essays about changes of words and word formation”, *Istorychna morfologiia ukrayinskoï movy : Narysy zi slovozmyny ta slovotvoru*, Uzhhorod, Zakarpat. region publishing house, 1960. – 416 p.
2. Bevzenko, S.P. (1991) “The history of Ukrainian linguistics : the history of learning of Ukrainian language”, *Istoriia ukrainskoho movoznavstva : istoriia vyvchennia ukrainskoï movy*, Kyiv, Vyscha shkola, 1991. – 231 p.
3. Bevzenko, S.P. (1979) “Ukrainian word formation in the historical describing”, *Ukrayinskyi slovotvir v istorychnomu vysvitleni*. – Odesa : OSU, 1979. – 59 p.
4. Bezpoiasko, O.K., Horodenska, K.H. (1987) “Morphemic of Ukrainian language”, *Morfemika ukrayinskoï movy*, Kyiv, Scientific thought, 1987. – 211 p.
5. Bilenko, T.H. (2004) “Poetics of zero-sufficsation”, *Poetyka nul-sufiksatsii*, Thesis abstract for Cand. Sc. (Linguistics), 10.02.01, Zaporizhzhya, Ukraine.
6. Bilousenko, P.I. (2000) “Problems and prospects of learning of zero-sufficsation derivation dynamic”, *Problemy i perspektivy vyvchennia dynamiky nulsufiksальноi deryvatsii, Onomastyka i apeliatyvy*, Dnipropetrovsk, DSU, 2000. – pp. 25–31.
7. Bilousenko, P.I., Nimchuk, V.V. (2000) “Historical word formation of Ukrainian language”, Part 1 Noun (prospect), *Istorychnyi slovotvir ukrainskoï movy*, Zaporizhzhya-Kyiv, ZNU. – 82 p.
8. Bilousenko, P.I., Nimchuk, V.V. (2009) “Essays about historical word formation of Ukrainian language (suffix –yna)”, *Narysy z istorychnoho slovotvorennia ukrainskoï movy (suffix -yna)*, Zaporizhzhya-Yalta-Kyiv, 2009. – 252 p.
9. Bilousenko, P.I., Nimchuk, V.V. (2002) “Essays about historical word formation of Ukrainian language (suffix –ytsia)”, *Narysy z istorychnoho slovotvorennia ukrainskoï movy (suffix -ytsia)*, Kyiv-Zaporizhzhya, 2002. – 206 p.
10. Valiukh, Z.O. (2005) “Word formation paradigms of noun in Ukrainian language : Monograph”, *Slovotvirna paradyhmatyka imennyka v ukrainskii movi*, Kyiv–Poltava, ASMI. – 356 p.
11. Varbot, Zh.Zh. (1984) “Ancient morphonology, word formation and etymology”, *Praslavianskaia morfonologiia, slovoobrazovaniie i etimologiia*, Moscow. – 255 p.
12. Vendina, T.I. (1990) “Differentiation of Slavic languages after the information about word formation”, *Differentsyatsiia slavianskikh yazykov po dannym slovoobrazovaniia*, Moscow, Nauka [Science]. – 168 p.

13. Volynets, H.M. (2009) “Zero-sufficsation in the word formation system of Ukrainian noun”, *Nul-sufiksatsiia v slovotvirnii systemi ukrainskoho imennyka*, Thesis abstract for Cand. Sc. (Linguistics), 10.02.01, Zaporizhzhya, Ukraine.
14. Horpynych, V.O. (1988) “Ukrainian word formation derivatology”, *Ukrainska slovotvirna deryvatolohiia*, Dnipropetrovsk, DSU. – 189 p.
15. Hreshchuk, V.V. (1995) “Ukrainian word formation from adjective”, *Ukrainskyi vidprikmetnykovyi slovotvir*, Ivano-Frankivsk, Play. – 208 p.
16. Humetska, L.L. (1958) “Essay about word formation system of Ukrainian act language”, *Narys slovotvirnoii systemy ukrainskoi actovoi movy*, Kyiv, Naukova dumka. – 298 p.
17. Zemskaiia, Ye. A. (1973) “Modern Russian language. Word formation”, *Sovremennyi russkii yazyk. Slovoobrazovaniie*, Moscow, Prosveshcheniie. – 304 p.
18. Ilin, V.S. (1951) “Word formation, Course of modern Ukrainian literary language”, Vol. 1, *Slovotvir, Kurs sychasnoi ukrainskoi literaturnoi movy*, Tom 1, Kyiv, Radianska chkola [Soviet school]. – pp. 344–427.
19. Karpilovska, Ye. A. (1999) “Suffixal subsystem of modern Ukrainian literary language: structure and realization”, *Sufiksalna pidsystema sychasnoi ukrainskoi literaturnoi movy : budova ta realizatsiia*, Kyiv. – 298 p.
20. Klymenko, N.F. (1973) “System of affixal word formation of modern Ukrainian literary language”, *Systema afiksalnogo slovotvoru sychasnoi ukrainskoi literaturnoi movy*, Kyiv, Scientific thought. – 188 p.
21. Kovalyk, I.I. (1956) “About some questions of Slavic word formation”, *Pro deiaki petannia slovianskoho slovotvory*, Phylological collection Academy of Science (USSR), Ukrainian committee of Slavic scientists, Kyiv. – pp. 5–26.
22. Lypych, V.M. “Essays about the history of Ukrainian word formation (composit and suffixal derivation of noun XI–XVII centuries)”, *Narysy z istorii ukrainskoho slovotvorennia (kompozytno-sufiksalna deryvatsiia imennykiv XI–XVII stolit)*, Donetsk, 158 p.
23. Lopatin, V.V. (1977) “Russian word formation morphemics”, *Ruskaia slovoobrazovatelnaia morfemika*, Moscow, Nauka [Science]. – 316 p.
24. Martynov, V. V. (1973) “Ancient Slavic and Baltic with Slavic derivation of names”, *Praslavianskaia i baltoslavianskaia suffiksalnaia derivatsiia imyon*, Minsk, Navuka i tekhnica. – 59 p.
25. “Essays about historical word formation of Ukrainian language (noun onfixes)”, *Narysy z istorychnoho slovotvorennia ukrainskoi movy (imennykovi konfiksy)* / P.I. Bilousenko, I.O. Inshakova, K.A. Kachailo, O.V. Merkulova, L.M. Stovbur, Zaporizhzhia-Kryvvi Rih, 480 p.
26. Nimchuk, V. V. (1990) “Etymology and evolution of language of Ukrainian nation”, *Pokhodzhennia i rozvytok movy ukrainskoi narodnosti, Ukrainska narodnist : Essays about social, economical, ethnical and political history*, Kyiv. – pp. 190– 234.
27. Nimchuk, V. V. (1978) Adverb, History of Ukrainian language. Morphology, *Pryslivnyk. Istoriiia Ukrainskoi movy. Morfolohiia*, Kyiv, Scientific thought. – P. 342–412.
28. Nimchuk, V. V. (1955) “Monitorings about word formation of noun in the dialect of village Dovhe Irshava region (suffixation)”, *Sposterezhennia nad slovotvorom imennyka v hovirtsi sela Dovhe Irshavskoho raionu (sufiksatsiia)*, Science notes of Uzhhorod University : Dialectological collection, Vol. XIV. – pp. 182–183.

29. Nimchuk, V. V. (1990) "Ancient name of Dnipro", *Starozhytnie imia Dnipra*, Science and culture, Iss. 74, Kyiv, Znannia [Knowledge]. – pp. 196–201.
30. Nimchuk, V. V. (1964) "Ukrainian surnames with suffix -uk, -chuk and etymological family formations", *Ukrainski prizvyshcha z sufiksom -uk, -chuk ta etymolohichno sporidneni utvorennia*, Ukrainian dialectology and onomastics, Kyiv, Naukova dumka. – pp. 194–210.
31. Oleksenko, V.P. (2005) "Word formation categories of noun", *Slovotvirni katehorii imennyka*, Kherson, Ilant. – 336 p.
32. Samiilenko, S.P. (1964) "Essays about historical morphology of Ukrainian language", *Narysy z istorychnoi morfolohii ukrainskoi movy*, Vol. 1, Kyiv, Vyshcha shkola. – 325 p.
33. Vocabulary of ancient Russian language (XI–XIV centuries) (1988–2008), *Slovar drevnerusskogo yazyka*, Chief editor R.I. Avanesov, Moscow, Russian language. – Vol. 1–7.
34. Vocabulary of ancient Russian language XI–XVII centuries (1975–2008), *Slovar russkogo yazyka XI–XVII vekov*, Moscow, Nauka. – Iss. 1–28.
35. Vocabulary of ancient Ukrainian language XIV–XV centuries (1977–1978), *Slovyk staroukrainskoi movy XIV–XV stolit* : In 2 Vol, Kyiv, Naukova dumka. – Vol. 1–2.
36. Sreznevskiy, I.I. "Materials for vocabulary of ancient Russian language (1893–1912)", *Materialy dlia slovaria drevnerusskogo yazyka*, Saint-Petersburg. – Vol. 1–3.
37. Vocabulary of Ukrainian language XVI – first half of XVII centuries (1994–2006), *Slovyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII stolittia* – Lviv. – Iss. 1–13.
38. Stovbur, L.M. (2009) "Evolution of confixal derivation of noun (elements with non-word second component)", *Evolutsiia konfiksalnoi deryvatsii imennyka (formanty z materialno ne vyrazhenym dryhym komponentom)*, Thesis abstract for Cand. Sc. (Linguistics), 10.02.01, Zaporizhzhya, Ukraine.
39. Modern Ukrainian literary language. Morphology (1969), *Suchasna Ukrainska literaturna mova. Morfolohia*, common editor acad AS USSR I.K. Bilodid, Kyiv, Naukova dumka. – 584 p.
40. Ternova, A.I. (2009) "Forming of word formation system and semantics of plural nouns in the new Ukrainian language at the end of XVII–beginning of XXI centuries", *Formuvannia slovotvirnoi struktury i semantyky mnozhynnykh imennykiv u novii Ukrainskii movi kintsia XVII–pochatku XXI stolittia*, Thesis abstract for Cand. Sc. (Linguistics), 10.02.01, Zaporizhzhya, Ukraine.
41. Tymchenko, Ye. "Materials for vocabulary of writing and bookish Ukrainian language of XV–XVIII centuries", *Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi Ukrainskoi movy XV–XVIII stolit*, In 2 books, Kyiv-New-York, Press of Ukraine, Books 1–2.
42. Ulukhanov, I.S. (1977) "Word formation semantic in Russian language", *Slovoobrazovatelnaia semantika v russkom yazyke*, Moscow, Nauka. – 256 p.
43. Fedurko, M.Yu. (2005) "Morphology of word formation from nouns in modern Ukrainian language", *Morfonolohia vidimennykovoho slovotvorennia v suchasni Ukrainskii movi*. – 272 p.
44. Etymological vocabulary of Slavic languages : preslavic lexical fund (1974–2007), Editor O.N. Trubachiov, *Etimologicheskii slovar slavianskikh yazykov : praslavianskii leksicheskii fond*, Moscow, Nauka. – Iss. 1–33.

45. Dokulil, M. (1962) "Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov". – Praha : ČAV. – 263 s.
46. Sławski, F. "Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego" // Słownik prasłowiański / F. Sławski. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk. – Tom 1–3. – 1974–1979.
47. Wojtyła-Świersowska, M. (1974) "Prasłowiańskie nomen agentis" // PAN. Monografie sławistyczne. 30 M. Wojtyła-Świersowska. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk. – 159 s.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови : Нариси із словозміни та словотвору / С.П. Бевзенко. – Ужгород : Закарп. обл. вид-во, 1960. – 416 с.
2. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства : Історія вивчення української мови / С.П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1991. – 231 с.
3. Бевзенко С.П. Український словотвір в історичному висвітленні / С.П. Бевзенко. – Одеса : ОДУ, 1979. – 59 с.
4. Безполяско О.К. Морфеміка української мови / О.К. Безполяско, К.Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1987. – 211 с.
5. Біленко Т.Г. Поетика нульсуфіксації : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Т.Г. Біленко. – Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 2004. – 20 с.
6. Білоусенко П.І. Проблеми і перспективи вивчення динаміки нульсуфіксальної деривації // Ономастика і апелятиви / П.І. Білоусенко. – Дніпропетровськ : ДДУ, 2000. – С. 25–31.
7. Білоусенко П.І. Історичний словотвір української мови. Ч. I. Іменник (проспект) / П.І. Білоусенко, В.В. Німчук. – Запоріжжя – Київ : ЗНУ. – 82 с.
8. Білоусенко П.І. Нариси з історичного словотворення української мови (суфікс -ина) / П.І. Білоусенко, В.В. Німчук. – Запоріжжя – Ялта – Київ : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2009. – 252 с.
9. Білоусенко П.І. Нариси з історичного словотворення української мови (суфікс -иця) / П.І. Білоусенко, В.В. Німчук. – Київ – Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2002. – 206 с.
10. Валюх З.О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : Монографія / З.А. Валюх. – Київ–Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
11. Варбот Ж.Ж. Праславянская морфонология, словообразование и этимология / Ж.Ж. Варбот. – М., 1984. – 255 с.
12. Вендина Т.И. Дифференциация славянских языков по данным словообразования / Т.И. Вендина. – М. : Наука, 1990. – 168 с.
13. Волинець Г.М. Нульсуфіксація в словотвірній системі українського іменника : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Г.М. Волинець. – Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
14. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія / В.О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1988. – 189 с.
15. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір / В.В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
16. Гумецька Л.Л. Нарис словотвірної системи української актової мови / Л.Л. Гумецька. – К. : Наук. думка, 1958. – 298 с.
17. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование / Е.А. Земская – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
18. Ільїн В.С. Словотвір // Курс сучасної української літературної мови / В.С. Ільїн. – Т. 1. – К. : Рад. школа, 1951. – С. 344–427.
19. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови : будова та реалізація / Є.А. Карпіловська. – К., 1999. – 298 с.

20. Клименко Н.Ф. Система афіксального словотвору сучасної української літературної мови / Н.Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1973. – 188 с.
21. Ковалик І.І. Про деякі питання слов'янського словотвору // Філологічний збірник АН УРСР. (Український комітет славістів) / І.І. Ковалик. – К., 1956. – С. 5–26.
22. Ліпич В.М. Нариси з історії українського словотворення (комполитно-суфіксальна деривація іменників XI–XVIII ст.) / В.М. Ліпич. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД». – 158 с.
23. Лопатин В.В. Русская словообразовательная морфемика / В.В. Лопатин. – М. : Наука, 1977. – 316 с.
24. Мартынов В.В. Праславянская и балтославянская суффиксальная деривация имен / В.В. Мартынов. – Минск : Наука і техника, 1973. – 59 с.
25. Нариси з історичного словотворення української мови (іменникові конфікси) / П.І. Білоусенко, І.О. Іншакова, К.А. Качайло, О.В. Меркулова, Л.М. Стовбур. – Запоріжжя – Кривий Ріг : ТОВ «ЛПРС» ЛТД. – 480 с.
26. Німчук В.В. Походження і розвиток мови української народності // Українська народність : Нариси соціально-економічної і етнополітичної історії / В.В. Німчук. – К., 1990. – С. 190–234.
27. Німчук В.В. Прислівник // Історія української мови. Морфологія / В.В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 342–412.
28. Німчук В.В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге, Іршавського району (суфіксація) / В.В. Німчук. // Наук. зап. Ужгород. ун-ту: Діалектол. зб. Т. XIV. – 1955. – С. 182–183.
29. Німчук В.В. Старожитне ім'я Дніпра / В.В. Німчук // Наука і культура. – Вип. 74. – К. : Знання, 1990. – С. 196–201.
30. Німчук В.В. Українські прізвища з суфіксом -ук, -чук та етимологічно споріднені утворення // Українська діалектологія і ономастика / В.В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 194–210.
31. Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника / В.П. Олексенко. – Херсон : Айлант, 2005. – 336 с.
32. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. Ч. 1 / С.П. Самійленко. – К. : Вища школа, 1964. – 325 с.
33. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / Гл. ред. Р.И. Аванесов. – М. : Русский язык, 1988–2008 – Т. 1–7.
34. Словарь русского языка XI–XVII вв. – М. : Наука, 1975–2008. – Вып. 1–28.
35. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : В 2 т. – К. : Наук. думка, 1977–1978. – Т. 1–2.
36. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Спб., 1893–1912. – Т. 1–3.
37. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Львів, 1994–2006. – Вип. 1–13.
38. Стівбур Л.М. Еволюція конфіксальної деривації іменника (форманти з матеріально не вираженим другим компонентом) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Л.М. Стівбур. – Запорізький державний університет, Запоріжжя, 2009. – 18 с.
39. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 584 с.
40. Тернова А.І. Формування словотвірної структури і семантики множинних іменників у новій українській мові кінця XVII–початку XXI століття : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / А.І. Тернова. – Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
41. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Підгот. до вид. В.В. Німчук та Г.І. Лиса : У 2-х книгах / Є. Тимченко. – Київ – Нью-Йорк : Преса України. – Кн. 1–2.
42. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке / И.С. Улуханов. – М. : Наука, 1977. – 256 с.
43. Федурко М.Ю. Морфонологія відіменникового словотворення в сучасній українській мові / М.Ю. Федурко. – 2005. – 272 с.
44. Этимологический словарь славянских языков : Праслав. лекс. фонд. / Под ред. О.Н. Трубачева. – М. : Наука, 1974–2007. – Вып. 1–33.

45. Dokulil M. Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov / M. Dokulil. – Praha : ČAV, 1962. – 263 s.
46. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański / F. Sławski. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk. – Tom 1–3. – 1974–1979.
47. Wojtyła-Świersowska M. Prasłowiańskie nomen agentis // PAN. Monografie sławistyczne. 30 M. Wojtyła-Świersowska. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1974. – 159 s.

УДК 811. 161. 2 '37 : 821. 161. 2

ПЕРИФРАЗЫ ЯК ЗАСІБ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ «ЩОДЕННИКІВ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА)

Бойко Л. П., к. філол. н., доцент, Омельченко В. В., студент

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

boiko.l@inbox.ru, Viktoria.omelchenko.92@mail.ru

Стаття присвячена аналізу перифразів, що виступають засобом образної вторинної номінації дійсності в «Щоденниках» Олесь Гончара. У статті розглядаються основні тематичні групи перифрастичних найменувань, досліджується явище синонімії в колі перифраз, висвітлюються їхні стилістичні функції.

Ключові слова: евфемістична функція, інформативна функція, перифраз, перифрастичні найменування, синонімічний ряд, шаблонізуюча функція, експресивна функція, номінативна функція.

ПЕРИФРАЗЫ КАК СРЕДСТВО ВТОРИЧНОЙ НОМИНАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ «ДНЕВНИКОВ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА)

Бойко Л.П., Омельченко В.В.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

boiko.l@inbox.ru, Viktoria.omelchenko.92@mail.ru

Статья посвящена анализу перифразов, которые выступают средством образной вторичной номинации действительности в «Дневниках» Олесь Гончара. В статье рассматриваются основные тематические группы перифрастических наименований, исследуется явление синонимии среди перифразов, освещаются их стилистические функции.

Ключевые слова: евфемистическая функция, информативная функция, перифраз, перифрастические наименования, синонимический ряд, шаблонизирующая функция, экспрессивная функция, номинативная функция.

THE PARAPHRASES AS A MEAN OF SECONDARY NOMINATION (BASED ON «THE DIARIES» BY OLES HONCHAR)

Boyko L.P., Omelchenko V.V.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

boiko.l@inbox.ru, Viktoria.omelchenko.92@mail.ru

The paraphrases in the language of "The Diaries" by Oles Honchar are introduced by the following semantic groups: periphrastic naming of the historical and public figures, writers, scientists, artists, cities and countries, among which Ukraine takes a central position, geographic objects, people's professions and activities, public institutions and organizations, representatives of fauna and flora, etc.

Synonymy is typical phenomenon for the paraphrases that are under consideration. The most widely represented is the *synonymic row* that indicates the state of Ukraine. The periphrastic expressions which implement the conceptual author's characteristics of people, and constitute not less branched *synonymic rows*, so to say original author's paradigm.

The paraphrases in "The Diaries" by Oles Honchar form negative or positive reader's impression, provide additional information about the objects, events, concepts that are described.

The paraphrases of informative character are distinguished by the specific semantic content, the author uses them to enhance reader's informative level. These descriptive forms give information about particular object

or phenomenon, so perform the informative and cognitive function. There are even some rare cases when the paraphrases are extremely data-intensive, they consist of several sentences.

The concerned paraphrases perform standardized function of the template process. It seeks to re-emphasize the traits corroborated by social consciousness, about certain individuals, the facts of reality or historical events. This function is performed not only by the paraphrases with negative connotations, but also those that characterize the geniuses of mankind, spiritual companions.

A separate group in "The Diaries" is composed of the paraphrases performing euphemistic function that is associated with the desire to avoid mention of certain namings of undesirable realia of life. More frequent those paraphrases are about person's death. Sometimes the paraphrases of that type are included in sentences with highly artistic structure.

In "The Diaries" by Oles Honchar the paraphrases act as structure making text element, around which the composition is constructed, and that caused the nature of the functions they perform, the most common among which are the formation of positive and negative impression of the reader.

Key words: euphemistic function, informative function, periphrasis, periphrastic namings, synonymic row, function of the template process, expressive function, nominative function.

Щоденникові записи Олеся Гончара є безцінними для істориків, літературознавців, мовознавців, усіх, хто цікавиться історією й культурою українського народу. Сьогодні «Щоденники» Олеся Гончара в українському культурному просторі стали предметом ґрунтовного наукового вивчення В. Галич, О. Галича, Г. Жданової, С. Ігнатєвої, В. Калашника, І. Цап'юк, М. Степаненка та ін.

«Щоденники» О. Гончара відзначаються багатством стилістичних, образно-художніх засобів, з-поміж яких чільне місце посідають перифрази, які, на думку О. Копусь, «виявляють мовну індивідуальність О. Гончара і дають змогу через них глибше осмислити творчу особистість письменника, його естетичне кредо» [4, с. 1].

В українському мовознавстві перифрази в різних аспектах досліджували такі вчені, як Л. Булаховський, Г. Євсєєва, І. Кобилянський, А. Коваль, М. Коломієць, О. Копусь, М. Пилинський, О. Пономарів, Є. Регушевський, А. Сивашенко, Н. Сологуб, О. Юрченко та інші. У публікаціях М. Степаненка порушуються окремі аспекти розглядової проблеми. Мета нашої статті – проаналізувати семантику та стилістичні функції перифразів, зафіксованих у мові «Щоденників» О. Гончара.

«Перифрази належать до системи засобів, що виникли як результат вторинної номінації. Сутність цього стилістичного прийому полягає в контекстуальній заміні однослівного найменування описовим виразом. При цьому в перифрастичному звороті на перший план висувається якась якість, сторона об'єкта чи поняття, який описується, і ця якість чи риса суттєві в цьому контексті чи ситуації» [5, с. 162].

Перифрази, виявлені в мові «Щоденників» О. Гончара, можна об'єднати в такі семантичні групи:

1. Назви осіб, які представлені:

– перифрастичними найменуваннями історичних осіб: *напівбожевільний деспот* [3, с. 555] – Іван Лютий [1, с. 9], *цар-синовбивця* [1, с. 9] – Іван Грозний; *легенда, карпатський міф* [2, с. 316] – Олекса Довбуш; *лідер античного світу* [3, с. 556] – Олександр Македонський; *безмежно трагічна постать, український Мелехов* [3, с. 223] – Нестор Махно тощо;

– письменників: *національний бог Росії* [2, с. 83], *маленький геній* [2, с. 101] – Ф. Достоевський; *автор «Вечорів»* [2, с. 12], *геніальний полтавець* [3, с. 16] – М. Гоголь; *поет світового кіно* [3, с. 8], *античний мудрець* [3, с. 168] – О. Довженко; *людина-пристрасть* [3, с. 170] – А. Малишко; *скромний плугатар, сівач, гігант художньої прози* [3, с. 64] – І. Нечуй-Левицький; *справжній самородок народний* [3, с. 77] – Ю. Збанацький; *один із найталановитіших і найнещадніших письменників* [3, с. 64] – Г. Косинка; *справжній син Карпат* [3, с. 98] – І. Чендей; *найтрагічніша постать в нашій*

літературі, творець найпрекраснішого козацького епосу [3, с. 145] – М. Шолохов; воїстину королева [2, с. 46] – А. Ахматова та ін.;

– учених, митців: автор вчення про ноосферу [3, с. 11] – В. Вернадський; гордий легінь нашої культури [3, с. 157] – Іван Миколайчук; апостол втраченого бельканто [2, с. 82] – Михайло Венедиктович Микиша; поет українського малярства [3, с. 39] – Михайло Гордійович Дерегус; женьшеневий куц Тобілевичів, дивовижний феномен [3, с. 148] – родина Тобілевичів.

– державних діячів: перший нищитель мови [3, с. 81] – Щербицький; вузьколобий шовініст, глухий до гноблених народів [3, с. 14] – Й. Сталін; манкурт в українському варіанті [3, с. 167] – О. Ф. Ватченко; махровий русифікатор, нищитель українських шкіл, з чорної породи валуєвих [3, с. 121] – Ведерников.

2. Перифрази-назви країн. З-поміж них центральне місце відводиться Україні. На позначення нашої держави фіксуємо розгалужений синонімічний ряд описових зворотів. Україна – це земля сонця [3, с. 6]; коханий край [3, с. 53]; земля краси і трагічної долі [3, с. 129]; квітучий край [3, с. 131]; країна краси [1, с. 364]; божественний сад [1, с. 123]; хліборобська держава [1, с. 154]; плантаторське поле, лиш ярем скрипіння, плачі й голосіння, Які не вицухають ніколи [1, с. 26]; одвіку од Бога багата земля [1, с. 391]; земля такої трагічної краси і такої трагічної долі [3, с. 129]; багатостраждальна й незрівнянна... Богом дана нам [3, с. 201]; вічна вдова, а в неї є сини і є дуже багато антисинів, брудних запродавців [3, с. 339]; заповідна земля талантів [3, с. 345]. Трапляються в «Щоденниках» і перифрастичні назви інших країн, як-от: країна хамства [1, с. 361] – Росія; володарка морів [3, с. 182] – Англія; пристанище свободи [3, с. 245] – Литва; країна музики [3, с. 160], країна щасливих людей [3, с. 420] – Австрія; країна кленового листка [3, с. 423] – Канада та ін.

3. Перифрастичні назви українських і неукраїнських міст: серце України [3, с. 107] – Чигирин; мертве місто [3, с. 119] – Прип'ять; давня слов'янська столиця [3, с. 123] – Звенигород; одна з найкрасивіших земель планети [2, с. 155], мати співучої милозвучної української мови, родомісто красунь-українок [1, с. 425] – Полтава; чорне місто [1, с. 185] – Чикаго; сталевий Вавилон [1, с. 193] – Нью-Йорк; понуре шлакоблокове місто в степу [2, с. 91], суворий край, край буранів [2, с. 92] – Караганда; двері в Південну Німеччину, в Мюнхен [2, с. 68], Дунайська сестра Будапешта [10, с. 104] – Відень; груди Дніпра [10, с. 86], край сонця [3, с. 114] – Херсон; новий Вавилон [1, с. 10] – Харків; кошмар планети [3, с. 117], попередження людству [3, с. 118], українська Хіросіма [3, с. 94], подих біблійського зла, подих кінецьсвіття [3, с. 107], чорний полин [3, с. 107], опромінене місто [3, с. 91] – Чорнобиль; місто найбільших катаклізмів війни [1, с. 313] – Берлін; алмаз на березі Тихого океану [1, с. 89], перлина Тихого океану [1, с. 191] – Сан-Франциско тощо.

4. Найменування представників націй, народностей, міст, країн тощо: загадка із загадок [3, с. 135] – циганське плем'я; жертва атомного бомбардування [3, с. 68] – японець народ-красолюб [2, с. 15] – український народ; нація з почуттям гумору, з почуттям гідності [2, с. 136] – японці; ті ж українці, тільки зі знаком якості [2, с. 225] – львів'яни; гостинні, чудові люди [2, с. 47] – абхазці; народ-моноліт, де кожен кожному брат, а старшому – син. Духовно чистий і здоровий народ [3, с. 215] – вірменський народ; обдарована нація [3, с. 291] – німці; нація напівзвірів, розбійників, нація ведмежатників [3, с. 529] – російська нація та ін.

5. Назви географічних об'єктів: велике болото [1, с. 241] – Каховське море; білосніжне царство [1, с. 265] – Гімалаї; голуба перлина у вічно темному космічному океані [1, с. 392], витвір Вищого Розуму [3, с. 11], маленьке сузір'я людей в галактиці людства [2, с. 26] – планета Земля; вічна голубинь [1, с. 277], легені планети [2, с. 128] – океан; сумний край [1, с. 167], південна українська тундра [1, с. 167] – Присивашся; могуття планети

[3, с. 421] – гори; *край Тарасових страждань* [2, с. 92] – Урал; *королева Японії, її одвічна краса* [2, с. 138] – японська гора Фудзі; *велична діадема Словаччини* [1, с. 130] – високі Татри та ін. У межах цієї групи виокремлюємо підгрупу перифразів, що називають географічні та промислові регіони України: *нація за всіма ознаками* [3, с. 141] – Галичина; *люмпенізований край* [3, с. 151] – Донбас; *край чистоти незвичної ... райської* [1, с. 234] – Закарпаття; *багатючий край* [2, с. 324] – Поділля; *поле для великих духовних робіт, резервуар (і могутній) для поповнення національних сил* [3, с. 522]; *істинно українське середовище* [3, с. 300] – Тернопільщина; *могутня ... земля, що ... колискою була для наших пращурів-росів* [3, с. 64], *Шевченків край* [3, с. 107] – Черкащина;

6. Перифрастичні назви професій і видів діяльності людей: *Гомери України* [1, с. 216] – кобзарі; *ударники моря* [1, с. 241] – рибалки; *оберігач природи* [2, с. 63] – еколог; *поети дерева* [3, с. 97] – різьбярі по дереву; *черв'як, який живе в яблуку, жере його зсередини і уявляє, що роль його конче необхідна* [3, с. 47] – критик; *найактивніша верства суспільства, найчутливіша до рідної мови, культури, ті, хто і в наші холодні часи зберігає закоханість у прекрасне* [2, с. 578] – освітяни; *найперший і найвірніший оберігач* [3, с. 112] – учитель.

7. Перифрази на позначення абстрактних понять: *першооснова всього* [1, с. 346] – воля; *трепетне почуття* [1, с. 352] – кохання; *найістотніше, найлюдськіше, що є в людині* [1, с. 365] – совість; *чудо, дар природи* [2, с. 6] – сміх людський; *основний генофонд культури* [3, с. 112], *живий організм* [2, с. 27] – мова; *найрозумніший розум* [3, с. 5] – талант; *душа реалізму* [3, с. 12] – романтика; *вища математика людського духу* [3, с. 65] – індійська філософія; *ядро національної культури* [3, с. 66] – література; *найбільша з мудростей* [2, с. 72] – навчитись прощати; *вічний фронт* [2, с. 211] – життя; *страшна річ* [2, с. 78] – влада; *тоталітарна кошара* [3, с. 386] – тоталітарний режим.

8. Перифрази-назви державних установ, організацій, закладів культури, науки і мистецтва: *базар, «ярмарок марнославства»* [1, с. 294] – Комітет Миру; *муравейник* [1, с. 294] – московська письменницька організація; *справжній штаб духовного життя нації* [3, с. 388] – Спілка письменників України; *багатючий пам'ятник нашого середньовіччя* [1, с. 257] – каплиця Трьох Святителів у Львові; *справжній храм книги* [1, с. 382] – бібліотека парламенту; *Довженкове дитя* [3, с. 114] – палац культури; *перший у Східній Європі університет у європейському розумінні* [2, с. 20] – Києво-Могилянська академія; *найстаріший університет нового світу* [2, с. 237] – Гарвард; *скарбниця прекрасного* [3, с. 495] – Лувр; *орлине гніздо корифеїв* [2, с. 126] – державний музей-заповідник І. Тобілевича.

9. Перифрази, що позначають час і певні часові проміжки: *земля часів Колумба* [1, с. 184] – давні часи; *справжнє відродження народу і його культури* [2, с. 506] – 20-ті рр. ХХ століття. Високою частотністю вживання та синонімічністю характеризуються перифрастичні одиниці на позначення 1932 року: *голодний рік* [1, с. 318]; *перший Чорнобиль України* [3, с. 247]; *вічний реквієм по незліченних жертвах* [3, с. 487]; *нечуваний за масштабами злочин, вчинений тоталітарним режимом проти українського народу* [3, с. 487]; *найбільша з наших трагедій* [3, с. 486]; *справжній геноцид, спрямований проти українського народу* [3, с. 486].

10. Перифрастичні назви представників флори і фауни: *найвірніші друзі людини* [2, с. 111] – собаки; *червоногруді* [2, с. 44], *червоні бенкетарі* [2, с. 44] – снігурі; *бич асканійських птахів* [1, с. 141] – граки; *незвично зелені куцики* [1, с. 235] – барвінок; *дерева в серезках* [1, с. 254] – берези; *зелена темниця моя* [1, с. 102] – ліс; *зелений килим цілини підгірської* [1, с. 254] – трава; *національне дерево Японії* [1, с. 267] – сакура; *килим вічності* [1, с. 424] – хортицька трава; *дрібні мініатюри сонця, планетки золоті* [1, с. 291] – абрикоси; *незрівнянні божественні шедеври* [1, с. 69] – рослини; *українська сестра ялівця* [3, с. 112]

– калина; *справжня окраса Полісся* [3, с. 58] – льонок; *найкраща музика світу* [3, с. 117] – цикади; *комахи-опилювачі* [3, с. 121] – бджоли; *висока музика неба* [2, с. 85] – журавлі; *символ стійкості у японців* [2, с. 174] – бамбук.

Більшість перифраз у «Щоденниках» складають образно-метафоричні, проте трапляються й традиційні, наприклад: *найвірніші друзі людини* [2, с. 111] – собаки; *червоногруді* [2, с. 44] – снігурі; *батько народів* [3, с. 155] – Сталін; *перший президент Української Академії* [3, с. 8] – Грушевський; *Лесин край* [2, с. 466] – Волинь; *брати із Солуні* [2, с. 150] – Кирило і Мефодій; *національне дерево Японії* [1, с. 267] – сакура тощо.

Перифрастичні одиниці виконують різні функції, що реалізуються за допомогою широкого спектра прийомів і є основою прагматичного ефекту. Ці звороти дозволяють найбільш точно відобразити в тексті ставлення автора до позначуваного. Саме тому М. Степаненко зазначив: «Діарійні нотатки рясно вимережані крилатими висловами, вони густо-прегусто населені цікавими особливостями, які формували світоглядні орієнтири письменника, на яких він взурував, з якими перетиналася його доля, перехрещувалися його думки і погляди» [6, с. 8].

Однією з функцій перифразів є номінативна, оскільки кожен перифраз – це образно-переносне й описове найменування предметів, явищ, осіб тощо.

Перифрази в «Щоденниках» О. Гончара виконують експресивну функцію, причому вони можуть містити як позитивну, так і негативну експресію. Оскільки в щоденникових записах багато місця відводиться характеристиці посадових осіб, партійних і громадських діячів, які нищили українську культуру, мову, дбали лише про власне збагачення, то за допомогою перифрастичних висловів формується негативне ставлення до них, як-от: *кривавий сталінський гауляйтер* [2, с. 7], *кат* [1, с. 305] – Постишев; *жалюгідна патолоч, трусії* [2, с. 8] – редактори центральних газет; *дніпропетровський юшкоїд № 1* [2, с. 11], *обжера, сквернослов, батькопродавець* [2, с. 11], *дніпропетровський обжера* [2, с. 11] – Ватченко; *стріляний лис* [1, с. 294], *душевний кастрат* [1, с. 295], *літературний євнух* [1, с. 306] – Сурков; *трупно-зелений, мертвоокий кат української інтелігенції* [1, с. 373] – Скаба *шепелявий дворушник* [3, с. 248]; *почвара, монстр, ненависник національних культур* [3, с. 263] – Брежнєв; *великодержавна гнида* [3, с. 263] – Суслов.

Багато уваги в «Щоденниках» приділяється характеристиці письменників, винахідників, які зробили вагомий внесок у розвиток культури, науки, мистецтва. За допомогою описових назв на позначення цих осіб формується позитивне враження про них: *генії світла* [2, с. 59] – Платон, Гете, Бах; *людина-орел* [1, с. 300], *втілення краси людської* [1, с. 225] – О. Довженко; *два генії* [3, с. 15] – М. Гоголь і Т. Шевченко; *майстер з Божої ласки, компанійський козацький нащадок* [2, с. 76] – Ю. Яновський; *український Сократ* [2, с. 202] – Г. Сковорода; *гордість нашої культури* [3, с. 51] – Дмитро Гнатюк; *жива легенда, людина тонкої поетичної душі* [3, с. 537] – Басаєв Шаміль Салманович.

Перифрази інформативного характеру вирізняються конкретно-змістовим наповненням, їх автор використовує з метою підвищення інтелектуального рівня читача. Ці описові звороти дають інформацію про певний предмет чи явище дійсності, відтак виконують інформативно-пізнавальну функцію, наприклад: *перший у Східній Європі університет у європейському розумінні* [2, с. 20] – Києво-Могилянська академія; *мати співучої милозвучної української мови, родомісто красунь-українок* [1, с. 425] – Полтава; *поет українського малярства* [3, с. 39] – Михайло Гордійович Дерегус; *батьківщина Гітлера* [1, с. 87] – Німеччина; *легенда про любов* [1, с. 164] – п'єса «Євшан-зілля»; *національне дерево Японії* [1, с. 267] – сакура; *людина-сокіл* [2, с. 10] – Гагарін; *колишня столиця Парфянського царства, глиняна цивілізація* [2, с. 110] – городище Ніссу; *батьківщина П. Осипенко, козацька станиця Азовського війська і друга столиця Махна* [2, с. 121] – село Новоспасівка; *брати із Солуні* [2, с. 150] – Кирило і Мефодій; *перший президент*

Української Академії [3, с. 8] – Грушевський; *опромінене місто* [3, с. 91] – Чорнобиль; *Тарасів день* [2, с. 89] – 22 травня; *творець найпрекраснішого козацького епосу* [3, с. 145] – М. Шолохов; *країна музики* [3, с. 160] – Австрія.

Трапляються поодинокі випадки, коли перифрази є надзвичайно інформаційно наснаженими. Вони, як правило, представлені складними реченнями або ж навіть декількома реченнями різної структури, наприклад: *трипільський праматерик української культури, де життя, можливо, й було, золотою ерою людства, де спільним був пантеон богів і трипільських, і шумерських, і тих, кому поклонялись староіндійські племена* [3, с. 454] – Аратта-Оратанія; *городище, км 15 від Ашхабада, майже в підгір'ях Копетдагу. Колишня столиця Парфянського царства. Глиняна цивілізація, могутнє царство, що існувало півтисячі літ, а зостались після нього – глина й черепки – середньовічне місто Нісса* [2, с. 110]; *Франкова школа. Найстаріша українська школа в Києві, колишня колегія Галагана, де бував Франко, де вчилися і Агатангел Кримський, і Юрій Кондратюк (сподвижник Цюлковського) – 92-га школа м. Києва* [2, с. 294].

Перифрази в «Щоденниках» О. Гончара виконують і шаблонізуючу функцію, оскільки на сторінках діаріюшів вони можуть перетворюватися на словесні штампи, які сприяють створенню стереотипів, наприклад: *батько червоного терору* [3, с. 350], *поріддя диявола* [3, с. 462], *фальшивець, холодний убивця, органічно чужий своєму народові й самій справі прогресу* [3, с. 425], *безбородий, що й досі лежить у Мавзолеї – мумія ХХ віку* [3, с. 391] – Ленін; *великий інквізитор* [2, с. 349], *людина без моралі* [2, с. 404], *батько вусатий* [2, с. 476], *оберкрат нашого народу, найкривавіший з усіх тиранів* [3, с. 192], *бездарний і жорстокий кремлівський полководець* [2, с. 206], *кремлівський кровожер* [3, с. 296], *верховний крук* [3, с. 297] – Сталін.

Шаблонізуючу функцію виконують перифрази на позначення чорнобильської катастрофи: *Чорнобильська Хіросіма* [3, с. 90]; *чорний полин* [3, с. 107]; *кошмар планети* [3, с. 117]; *злочин віку* [3, с. 254]; *вершина сатанистського зла ... вершина всіх дотеперішніх злодіянь* [3, с. 318]; *горе всесвітнє*, [3, с. 410]; *ненаситний молох, що так методично, неблаганно вигублює наш народ* [3, с. 207].

Описовими зворотами О. Гончар наголосив на тому, що чорнобильська катастрофа нагадала про всепланетну відповідальність людини за плоди її діяльності й глобальність можливих трагічних наслідків у разі нехтування цього постулату: *попередження людству* [3, с. 118]; *найбільша трагедія сучасного людства* [3, с. 125]. Чорнобиль, за словами О. Гончара, став німим докором минулого і болючою пересторогою для майбутніх поколінь: *прелюдія кінецьсвіття* [3, с. 91].

СРСР згадується автором «Щоденників» як глобальне, тоталітарне утворення, у якому панує терор та свавілля імперіалізму: *найбільший табір планети – оця одна шоста* [3, с. 237]; *країна ...наскрізь тоталітарна, куди вітер свободи ледь-ледь долинає* [3, с. 238]; *великодержавний Вавилон* [3, с. 277]; *бездарна, потворно розбухла, покарана Богом держава* [3, с. 316]; *найстрашніша і найкривавіша імперія* [3, с. 343]; *тоталітарна кошара* [3, с. 386]; *країна терору, невідступна імперія кадебешиницька* [3, с. 494].

Шаблонізуючу функцію виконують не лише перифрази, що мають негативне забарвлення, а й ті, що характеризують геніїв людства, духовних сподвижників. Відповідно, ця група перифразів містить лише позитивну конотацію, високу піднесеність, захоплення людським потенціалом і талантом. Говорячи про Т. Шевченка, О. Гончар використав такі перифрастичні найменування: *найбільший геній нації* [3, с. 318]; *батько нації* [3, с. 402]; *духовний Мойсей української нації* [3, с. 560]; *доля України – вічний орієнтир* [3, с. 560]; *той, кого сама нація обрала своїм пророком і чий геній рятував Україну і в часи найтяжчих криз* [3, с. 487]; *пророк, рівний біблійним пророкам масштабістю своєї*

особистості, силою правдолюбства, силою пристрасті і величчю своїх гуманістичних прозрінь [3, с. 402].

Такою ж позитивно забарвленою шаблонізуючою функцією вирізняються перифрази, якими автор щоденникових записів віддає шану Г. Сковороді, який увійшов в історію культури українського народу як видатний оригінальний філософ-гуманіст, письменник-демократ. Праці Сковороди є життєдайним джерелом, з якого черпатиме наснагу ще не одне покоління: *народний філософ, великий земляк лохвичан* [1, с. 126]; *найбільший геній нації* [3, с. 318]; *наш химерний геній* [3, с. 382]; *людина-загадка* [3, с. 383]; *мандрівний філософ* [3, с. 383]; *розумом рівний французьким енциклопедистам* [3, с. 383]; *втілення мислителя-гуманіста* [3, с. 541].

Перифрази, зафіксовані в «Щоденниках», виконують евфемістичну функцію, яка пов'язана з бажанням уникнути згадки про певні найменування небажаних життєвих реалій. Найчастіше це перифрази, у яких йдеться про смерть людини: *Василь Стус згас у далеких краях* [3, с. 67] – помер; *розтану, відійду, як хмара дощова* [3, с. 74] – помру; *Павло Боцу пішов із життя* [3, с. 133] – помер; *підбирає ключі* (збирається помирати) [1, с. 260]; *це осінь, це жовтень* [1, с. 145] – передчасна смерть; *талант, рідкісний у своїй красі втратила українська література* [1, с. 161] – помер Яновський; *відхід у вічність* [2, с. 328] – смерть. Іноді перифрази цього типу входять до складу речень, що мають високохудожню структуру: *Не стало Рильського... Прошумів, як літній високий дощ над Україною* – помер М. Рильський [1, с. 339].

Отже, перифрази як образно-переносні найменування предметів і явищ зображуваної дійсності виступають у «Щоденниках» структуротвірним елементом тексту, відображають світоглядні орієнтири письменника, його естетичне кредо. Завдяки перифразам, що вдало вплітаються в канву діаріюшів, підвищується емоційність, динамічність повідомлення, виявляється ставлення автора до повідомлюваної інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар О.Т. Щоденники : у 3 т. / О.Т. Гончар [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар]. – К. : Веселка, 2002–2004. – Т. 1 (1943–1967). – 2002. – 455 с.
2. Гончар О.Т. Щоденники : у 3 т. / О.Т. Гончар [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар]. – К. : Веселка, 2002–2004. – Т. 2 (1968–1983). – 2003. – 607 с.
3. Гончар О.Т. Щоденники : у 3 т. / О.Т. Гончар [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В.Д. Гончар]. – К. : Веселка, 2002–2004. – Т. 3 (1984–1995). – 2004. – 606 с.
4. Копусь О.А. Перифрази у творах О. Гончара: структурно-семантичний та функціонально-стилістичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.А. Копусь. – К., 2001. – 19 с.
5. Мінкова О.Ф. Перифрази як образно-переносні вторинні номінації / О.Ф. Мінкова // Українознавчий альманах. – Київ-Мелітополь, 2012. – Вип. 9. – С. 161–166.
6. Степаненко М.І. Світ в оцінці Олеся Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника / М.І. Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2012. – 284 с.

REFERENCES

1. Honchar, O.T. (2002) "Diaries : in 3 Vol.," *Shchodennyky : u 3 t. [uporiad., pidhot. tekstiv, ilyustr. materialu ta peredm. V.D. Honchar]*. – Kyiv : Veselka. – Vol. 1 (1943–1967). – 455 p.

2. Honchar, O.T. (2003) "Diaries : in 3 Vol.", *Shchodennyky : u 3 t. [uporiad., pidhot. tekstiv, ilustr. materialu ta peredm. V.D. Honchar]*. – Kyiv : Veselka. – Vol. 2 (1968–1983). – 607 p.
3. Honchar, O.T. (2004) "Diaries : in 3 Vol.", *Shchodennyky : u 3 t. [uporiad., pidhot. tekstiv, ilyustr. materialu ta peredm. V.D. Honchar]*. – K. : Veselka, 2002–2004. – Vol. 3 (1984–1995). – 606 p.
4. Kopus, O.A. (2001) "Paraphrases in creative works by O. Hohnchar: structural, semantic, functional and stylistic aspects", *Peryfrazy u tvorakh O. Honchara: struktorno-semantychnyi ta funktsionalno-stylistychnyi aspekty : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 «Ukrayinska mova»*. – Kyiv. – 19 p.
5. Minkova, O.F. (2012) "Paraphrases as image figurative secondary nomination", *Peryfrazy yak obrazno-perenosni vtorynni nominatsiyi // Ukrayinoznavchyi almanakh*. – Kyiv-Melitopol. – Iss. 9. – pp. 161–166.
6. Stepanenko, M.I. (2012) "World after assessment by Oles Honchar: axiological sphere od diaries discourse of writer", *Svit v otsynsi Olesya Honchara: aksiosfera shchodennykovoho dyskursu pysmennyka*. – Poltava : PP Shevchenko R. V. – 284 p.

УДК 81'373.111'25

ОЦІНЮВАЛЬНА ЛЕКСИКА В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Бондаренко О.М., ст. викладач, Литвиненко О.К., студент

Запорізький національний технічний університет, вул. Гоголя, 64, м. Запоріжжя, Україна
glas1959@mail.ru, lena_litvinenko@i.ua

Стаття присвячена дослідженню оцінювальної лексики в сучасному англomовному політичному дискурсі. Проведено семантичний аналіз оцінювальних висловлювань у промовах політиків.

Ключові слова: оцінювальна лексика, політичний дискурс, емоційна і раціональна оцінка, аффективність, інтенсифікація.

ОЦЕНОЧНАЯ ЛЕКСИКА В СОВРЕМЕННОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Бондаренко Е.М., Литвиненко Е.К.

*Запорожский национальный технический университет,
ул. Гоголя, 64, г. Запорожье, Украина*
glas1959@mail.ru, lena_litvinenko@i.ua

Статья посвящена исследованию оценочной лексики в современном политическом дискурсе. Проведен семантический анализ оценочных высказываний в речах политиков.

Ключевые слова: оценочная лексика, политический дискурс, эмоциональная и рациональная оценка, аффективность, интенсификация.

EVALUATIVE LEXIS IN MODERN POLITICAL DISCOURSE

Bondarenko O.M., Lytvynenko O.K.

*Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya,
Hohol str., 64, Zaporizhzhya, Ukraine*
glas1959@mail.ru, lena_litvinenko@i.ua

The article deals with modern political discourse and evaluative lexis in it. Due to the strengthening of European integration processes, lately the political life of Ukraine has become the subject of intense discussion, interest in our country throughout the world has increased. The need for evaluative vocabulary in political discourse is consistently high, because politicians' speeches are often characterized by sharp judgments about political opponents. The other reason is that potential persuasive function of political discourse is gaining voters via a contraposition of positive self-evaluation and negative evaluation of the opponent. The aim of this article is to investigate the use of evaluative lexis in modern political discourse. The paper stresses, that evaluation can be considered as just a stylistic trait or as a phenomenon of functional semantic and stylistic category. On the basis of European politicians' speeches concerning Ukrainian crisis the article gives the examples of language anthropocentricity, which is most clearly represented in evaluative

discourse; examples of expressiveness, affectivity, and intensification. The evaluative utterances in politicians' speeches have been analyzed according to their semantics. The analysis is based on the classification, which distinguishes positive, neutral, and negative evaluation. The analysis shows that in political discourse all of three types are used with equal frequency. The investigation suggests that the evaluative semantics of adjectives is the most diverse comparing with other parts of speech. But nominative constructions, verb forms and idioms also often have evaluative meaning. The article investigates the role of idioms in evaluative utterances.

Key words: evaluative lexis, political discourse, affective and rational evaluation, expressiveness, affectivity, intensification.

За останні роки політичний дискурс став об'єктом лінгвістичних досліджень. Глобалізація соціальних змін, технологізація політичного дискурсу наштовхнули філософів, істориків, політологів, соціологів, лінгвістів та ін. на думку, що мова є знаковою для дослідження політичного дискурсу, який вона визначає як «мовну діяльність, результатом якої виступають тексти» і як «семіотичний простір, що включає знаки різної природи» [1, с. 15].

Невід'ємною частиною політичного дискурсу є оцінювальна лексика. Можна назвати чимало лінгвістів минулого і сучасності, які зробили істотний внесок у вивчення евалюативної семантики: Н. Арутюнова, З. Вендлер, Е. Вольф, А. Івін, Дж. Ла-Кофф, В. Телія, Р. Хеар, Д. Шмельов та ін. Їхні дослідження найчастіше присвячені виявленню та опису лексем з оцінним значенням, зафіксованим у словниках або породженим контекстом.

У нашій роботі зосереджено увагу на сучасному політичному дискурсі. У зв'язку з посиленням євроінтеграційних процесів останнім часом політичне життя України стало об'єктом активного обговорення, зріс інтерес до нашої держави в усьому світі. Проте оцінювальна лексика, що сьогодні вживається в англійських політичних промовах, досі не була досліджена. Це і зумовлює актуальність нашої роботи.

Отже, метою цієї статті є дослідження оцінювальної лексики сучасного англійського політичного дискурсу.

Вивчення проблеми оцінності тексту, з одного боку, тісно пов'язано з рівнем слова, словосполучення та речення, а з іншого – з рівнем тексту, макротексту, дискурсу. Методики дослідження процедури аналізу на кожному з цих рівнів, зрозуміло, різні, хоча нерідко вони зумовлюють і доповнюють одна одну.

В.В. Нагель визначає оцінку так: «універсальна категорія, що виражає позитивне чи негативне ставлення мовця до змісту мовлення й реалізується в частинах слова, вигуках, модальних частках, повнозначних лексемах, словосполученнях, фразях, у мовленнєвих актах й аксіологічних категоріях» [2, с. 55].

Як відомо, лінгвісти звертались до різних проявів оцінки в мовленні. Так, зокрема, у межах функціонально-стилістичного напрямку досліджувалися доцільність і неминучість вживання засобів оцінки (переважно на матеріалах наукового мовлення) та комунікативні завдання функціонального стилю або жанру. Однак у працях цього напрямку оцінка розглядається як стильова риса, а не як особлива категорія, тому й не ставиться питання про її структуру (засоби її вираження).

М. Кожина [3] розглядає оцінку як явище функціональної семантико-стилістичної категорії, тобто як явище функціональної системи мовних засобів різних рівнів, що виступають у текстах якого-небудь функціонального стилю в одній ролі й тим поєднуються між собою (у певній сфері спілкування) на основі виконання ними єдиного комунікативного завдання. При цьому засоби розподіляються за принципом «центр-периферія».

Із цього випливає, що вираження оцінки відбувається за участі різноманітних мовних засобів. Більше того, значення оцінки не дозволяє досліднику обмежуватися одиницями лише одного рівня мови, тобто є можливість характеристики оцінки як функціональної категорії.

Аналіз політичного дискурсу щодо особливостей функціонування в ньому оцінної семантики дозволяє виявити універсальну та національну своєрідність меж семантичного простору індивіда. Антропоцентричність мови чи не найяскравіше представлено саме в оцінному дискурсі (внаслідок його специфіки: вираження оцінного ставлення до світу характеризує насамперед самого суб'єкта): *Events in Crimea, the illegal referendum and annexation, which I deeply deplore, are proof beyond any doubt. – Події в Криму, незаконний референдум і анексія, через які я глибоко шкодую, є доказом, поза всяким сумнівом.*

Багато дослідників виокремлює оцінку емоційну та раціональну. Питання в тому, який фактор в оцінці є первинним – емоційний чи раціональний, – одне з найбільш дискусійних в аксіології і часто виявляється вирішальним для протиставлення суб'єктивізму й об'єктивізму в теорії оцінки. Емоційною є безпосередня реакція на об'єкт (предмет, явище), виражена вигуком, афективними словами, словами образами. Емоційна оцінка буває експресивною.

Раціональна оцінка передбачає оцінне судження і способи вираження, які враховують цей характер оцінки. Експресивність не властива для раціональної оцінки. Раціональність оцінки посилюється за допомогою експресивності й афективних прикметників. Експресивність виражається інтонаційною структурою і кличною формою речення: *But they still crave what we all crave: Our country back! Our democracy back! Our good name back! – Але вони все ще жадають того, що всі ми жадаємо: Повернути нашу країну! Повернути нашу демократію! Повернути наше добре ім'я!*

Афективність – оцінні вираження і висловлювання, які виражені особливою властивістю – ступенем зацікавленості суб'єкта. Афективність виражається різними способами, зокрема словами-інтенсифікаторами. Ступінь афективності інтенсифікаторів та інших схожих одиниць неоднакова, вони розташовані, як і всі елементи, що відносяться до оцінювальної структури, за шкалою спадання/наростання. Серед оцінювальних виразів виокремлюється особливий клас слів, які містять афективність у своєму значенні (utmost, immense, extraordinary, incredible, terrible, tremendous, wonderful, overwhelming): *Due respect for regional, cultural and linguistic diversity of the country is also of utmost importance. – З поваги до регіональної, культурної і мовної різноманітності країни це також має першорядне значення; A formidable amount of work lies ahead for both Ukraine and those who seek to support its integration efforts. – Як перед Україною, так і перед тими, хто прагне підтримати її боротьбу за інтеграцію, лежить величезний обсяг роботи; The people on top are doing extraordinarily well at the same time as the middle class is collapsing and poverty is increasing. – На вершині люди почувують себе надзвичайно добре в той час, як середній клас валиться, а бідність зростає.*

Інтенсифікація — посилення ознаки «добре» чи «погано». Притилежною властивістю є деінтенсифікація (послаблення ознаки). Інтенсифікація може бути виражена в семантиці слів, а також позначатися афіксами: *We've got the best product. We're going to handle this shit like businessmen. – У нас є кращий продукт. Ми збираємося впоратися з цим лайном як бізнесмени; It is an election we have to win because our country is a complete mess. – Це вибори, які ми повинні перемогти, тому що в нашій країні відбувається повний безлад.*

З емоціями можуть бути пов'язані різні види оцінок, як-от сенсорні, етичні, естетичні тощо [4, с. 41–48].

Отже, будь-який дискурс, у тому числі й політичний, неможливо уявити без оцінної лексики. Оцінка – категорія філософська, логічна, психологічна, лінгвістична, унікальність якої полягає в її здатності не лише відображати ціннісну сутність об'єкта для суб'єкта, але й певним чином впливати на реципієнта, змінюючи його ментальний простір, формуючи світогляд [5, с. 43; 6, с. 13].

Оцінний компонент не виступає постійним для певної мовної одиниці. Він проявляється на конкретному історичному етапі розвитку мови і, залежно від контекстуальної реалізації значення слова, зазнає змін відповідно до рівня матеріальної та духовної культури суспільства та кожного індивіда зокрема [7, с. 5–6].

Існує кілька класифікацій оцінок, але найпоширенішою є виокремлення позитивної (мейоративної, меліоративної), нейтральної, негативної (пейоративної, інвективної) оцінки [8, с. 86]. Саме цю класифікацію оцінки щодо способу передачі експресивно-емоційних відтінків застосовано в нашій роботі. Під час семантичного аналізу промов політиків ми виявили такі приклади оцінок:

– позитивна: *heroic and firm stand in defense of their sovereignty* – героїчна і тверда позиція на захист свого суверенітету, *the best chance for peace* – найкращий шанс для миру, *this joint European effort has been a good example of European Foreign policy* – це об'єднане європейське зусилля було хорошим прикладом європейської зовнішньої політики, *her (Tymoshenko) release was an important step forward* – її (Тимошенко) звільнення стало важливим кроком уперед, *the impact of decentralisation can only be positive* – децентралізація може мати лише позитивний вплив;

– нейтральна: *urgently needed reforms* – терміново необхідні реформи, *the understanding of its significance negligible* – розуміння її значення – незначне, *middle class is collapsing* – середній клас зникає, *poverty is increasing* – бідність зростає, *the wealthiest people* – найбагатші люди, *effective conservation program* – ефективна програма збереження, *one of the fundamental themes of the conference* – одна з основних тем конференції;

– негативна: *their greed has no end* – їхній жадібності немає кінця, *poor decision* – погане рішення, *meaningless rise social spending* – безглузде зростання соціальних витрат, *unacceptable interference in Ukraine's sovereign affairs* – неприпустимо втручання у суверенні справи України, *we are united in condemning the Russian Federation's continuing violation* – ми єдині у засудженні порушення, що триває з боку Російської Федерації, *illegal annexation of Crimea* – незаконна анексія Криму, *actions to de-stabilise eastern Ukraine are unacceptable* – дії з дестабілізації східних регіонів України є неприйнятними.

На рівні мовлення можливі трансформації названих типів оцінок:

– в умовах контексту нейтральні лексеми набувають позитивного або негативного забарвлення;

– позитивне переходить у негативне, а негативне – у позитивне.

Поділ мовних оцінок на позитивну, нейтральну, негативну впливає із розуміння оцінки як ставлення суб'єкта до пізнаваного об'єкта та визнання оцінки обов'язковим компонентом структури мовного значення [9, с. 47].

Говорячи про оцінювальну лексику, необхідно нагадати, що оцінка об'єктів дійсності набуває відображення в мові в більшості випадків у слові. Найбільше різноманіття оцінювальної семантики мають прикметники. Номінативні конструкції та дієслівні форми також часто мають евалюативне значення. Особливу увагу слід приділити ідіомам, які надають оцінювальним висловлюванням більшої експресивності, наприклад:

Their troops kill thousands of people in cold blood! – Їхні війська холоднокрівно вбивають тисячі людей!

Every vote cast is a slap in the face for Mr Putin. – Кожен голос на виборах є ляпасом по обличчю пана Путіна.

As President Barroso said yesterday, the winds of change are knocking again at Ukraine's doors; the will of the people must prevail. – Як сказав президент Баррозу вчора, вітри змін знову стукають у двері України; повинна запанувати воля народу.

Our neighbors are in the same boat. – Наші сусіди в такому ж становищі.

I'm a man of my word! And I won't make people experience this again. – Я людина слова! І я не дам людям знову це пережити!

People are out of their mind if they are going to vote our opponents. – Люди божевільні, якщо збираються голосувати за наших опонентів.

Отже, оцінювальна лексика в будь-якій мові являє собою великий семантичний розряд слів.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки. Потреба в оцінній лексиці в політичному дискурсі є незмінно високою, хоча б тому, що висловлювання політиків дуже часто характеризуються гостротою суджень стосовно їхніх політичних опонентів.

Семантичний аналіз промов політиків дозволив виявити, що в політичному дискурсі усі три види вживаються з рівною частотою. Найбільше різноманіття оцінювальної семантики притаманне прикметникам. Але евалюативне значення також часто мають номінативні конструкції, дієслівні форми та ідіоми. Під час нашого дослідження ми виявили, що ідіоми надають оцінювальним висловлюванням більшої експресивності.

Оскільки політичний дискурс – галузь динамічна, автори вважають перспективним дослідження оцінювальної лексики, зокрема її семантики та структурних особливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. – М. – Волгоград : Перемена, 2000. – 367 с.
2. Нагель В.В. Різновиди оцінки як лінгвістичної категорії / В.В. Нагель. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/dlgum/2007_6/15.html
3. Кожина М.Н. Стилистика русского языка / М.Н. Кожина, Л.Р. Дускаева, В.А. Салимовский. – М. : Флинта; Наука, 2008. – 464 с.
4. Вендина Т.И. Семантика оценки и ее манифестация средствами словообразования / Т.И. Вендина. – 1997. – № 4. – С. 41–48.
5. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988.
6. Заморева А. В. Репрезентация концепта “общая оценка” в современном русском языке: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук – Уфа: Башкирский ГУ, 2007. – 17 с.
7. Онищенко І.В. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / І.В. Онищенко. – Дніпропетровськ, 2004. – 22 с.

8. Коротун О. О. Семантика оцінки в номінаціях особи / Т.О. Коротун // Ономастика і апелятиви: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2001. – Вип. 14. – С. 86–92.
9. Крисанова Т.О. Співвідношення емотивного та оцінного компонентів висловлювань, що передають негативну оцінку адресата // Філологічні студії. – Луцьк: Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. Волинський Академічний Дім, 2001. – № 2. – С. 70–73.

REFERENCES

1. Sheigal, E.I. (2000) "Political discourse semiotics", *Semiotika politicheskogo diskursa*, Peremena, Moscow, Russia.
2. Nagel, V.V. Types of evaluation as a linguistic category, available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/dlgum/2007_6/15.html (access April 20, 2013).
3. Kozhyna, M.N., Duskaeva, L.R. and Salimovskyi, V.A. (2008), "Russian language stylistics", *Stilistika russkogo yazyka*, Nauka, Moscow, Russia.
4. Vendina, T.I. (1997) "The semantics of the evaluation and its manifestation by means of word formation", *Semantika otsenki i yeio manefestatsia sredstvami slovoobrazovaniia*, no. 4, pp. 41–48.
5. Arutiunova, N.D. (1988) "Types of linguistic meanings", *Tipy yazykovykh znachenii: Otsenka. Sobytie. Fact.: Evaluation. Event. Fact.*, Nauka, Moscow, Russia.
6. Zamoreva, A.V. (2007) "Representation of the concept of "general assessment" in modern Russian", *Reprezentatsia kontsepta "obshchaia otsenka" v sovremennom russkom yazyke*, Thesis abstract for Cand. Sc. (Philology), Bashkirskii National University, Ufa, Russia.
7. Oniscchenko, I.V. (2004) "Category of evaluation and means of its expression in publicistic and informational texts", *Catehoriia otsinky ta zasoby yiii vyrazhennia v publitsystychnykh ta informatsiinykh tekstakh*, Thesis abstract for Cand. Sc. (Philology), 10.02.01, Dnipropetrovsk, Ukraine.
8. Korotun, O.O. (2001) "Evaluation semantics in person nominations", *Semantyka otsinky v nominatsiiaakh osoby*, Onomastyka i apelyatyvy: zb. nauk. pr., Vol. 14, pp. 86–92.
9. Krysanova, T.O. (2001) "Correlation of emotive and evaluative components of utterances that express a negative evaluation of the recipient", *Spivvidnoshennia emotyvnoho ta otsinnoho komponentiv vyslovliuvan shcho peredaiut nehatyvnu otsinku adresata*, *Filolohichni studii*, no. 2, pp. 70–73.

УДК 811.111:81'42:070:316.77

PRAGMATIC ASPECTS OF MASS-MEDIA

Budagova A.M., lecturer

Azerbaijan University of Language, R. Bekhbudova str., 60, Baku, Azerbaijan

aynurbudagova@yahoo.com

The article studies the questions of the pragmatic of a text as well as information. Generally texts differ from each other with their different features. Therefore the texts that are used in mass media could be joint each other in different groups. The mass media are diversified media technology that are intended to reach a large audience by mass communication. The technologies through which this communication takes place varies. Broadcast media such as radio, recorded music, film and television transmit their information electronically. Print media use a physical object such as a newspaper, book, pamphlet or comics, to distribute their information. Outdoor media is a form of mass media that comprises billboards, signs or placards placed inside and outside of commercial buildings, sports stadiums, shops and buses. Other outdoor media include flying billboards (signs in tow of airplanes), blimps, and skywriting. Many other mass media outlets have a presence on the web, by such things as having TV ads that link to a website, or distributing a QR Code in print or outdoor media to direct a mobile user to a website. Studies show that mass media texts that hold information about the special events and facts create not only communicative effect also service the readers to enlarge their information base. While entering the term "pragmatics" into the system of scientific concepts it was accepted as explanatory teaching of commentator's relation to those signs. Connection of meaning with denotant reality, speech context, explicit and implicit communicative desire relation of communication

participants to each other, condition of communication and a number of other issues are directly connected with pragmatics. Euphemisms are scarcely used in mass media. Thus, they are used in press. The most often used graphical euphemism is three dots. In the article is shown how the author instead of the word uses dots and lets it at the discretion of reader understand the meaning. In the research sound analogy takes place as well. Sound analogy is mainly used during the euphemistic substitution. Some sample about morphological euphemism have been used in the article. The mass media texts that consist of euphemism are divided into three groups. It becomes clear from the given examples and analysis that the usage of euphemisms in the capacity of pragmatic aspects are broadly used in mass media. The stated issue is only of the forms of pragmatic aspects. The analysis shows that pragmatic aspects of mass media are of a wide range and among them communicative effect arising as a result of using linguistic means holds a specific place.

Key words: pragmatics potential, pragmatic aspect, audiovisual language, graphical euphemism, morphological euphemism, communicative effects, communicative intention.

ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Будагова А.М.

Азербайджанський університет мов, вул. Р. Бехбудова, 60, м. Баку, Азербайджан

aynurbudagova@yahoo.com

У статті розглядаються питання прагматики тексту, а також інформації. Уточнюються поняття прагматичного аспекту і прагматичного потенціалу. Робляться спроби у розкритті особливостей використання евфемізмів у створенні прагматичного потенціалу в англомовних засобах масової інформації. Аналіз показує, що тексти, які містять інформацію про певні випадки та факти, не справляють на читача комунікативного ефекту, а навпаки, слугують для розширення інформаційної бази читача. Саме з цієї точки зору засоби масової інформації можна згрупувати окремо за різноманітними критеріями. Це переважно газетно-журнальні статті, радіо, телебачення та кіно.

Також розглядаються т. зв. мовні еліпси, які утворюються за допомогою кількох синтаксичних конструкцій, однією з яких є евфемізм. У статті зазначається, що графічний евфемізм не змінює справжнього значення денотата. У цьому розумінні сила дії графічного евфемізму невелика. Графічний евфемізм лише перешкоджає використанню повного значення слова. Автор замість якогось висловлювання може поставити три крапки і залишити подальше значення на розсуд адресата.

Ключові слова: прагматичний потенціал, прагматичний аспект, аудіовізуальна мова, графічний евфемізм, морфологічний евфемізм, комунікативний ефект, комунікативний намір.

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

Будагова А.М.

Азербайджанский университет языков, ул. Р. Бехбудова, 60, г. Баку, Азербайджан

aynurbudagova@yahoo.com

В статье рассматриваются вопросы прагматики текста, а также информации. Уточняются понятия прагматического аспекта и прагматического потенциала. Делаются попытки в раскрытии особенностей использования эвфемизмов в создании прагматического потенциала в англоязычных средствах массовой информации. Анализ показывает, что тексты, содержащие информацию об определенных случаях и фактах, не оказывают на читателя коммуникативного эффекта, а наоборот, служат для расширения информационной базы читателя. Именно с этой точки зрения средства массовой информации можно сгруппировать отдельно по различным категориям. Это, в основном, газетно-журнальные материалы, радио, телевидение и кино.

Также рассматриваются, так называемые языковые эллипсы, которые образуются с помощью нескольких синтаксических конструкций, одним из которых являются эвфемизмы. В статье отмечается, что графический эвфемизм не меняет настоящего значения денотата. В этом смысле, сила действия графического эвфемизма не велика. Графический эвфемизм только препятствует использованию полного значения слова. Автор вместо какого-либо высказывания может поставить троеточие и оставить дальнейшее значение на усмотрение адресата.

Ключевые слова: прагматический потенциал, прагматический аспект, аудиовизуальный язык, графический эвфемизм, морфологический эвфемизм, коммуникативный эффект, коммуникативное намерение.

Each text has a peculiar communicativeness. The information carried by the text is passed from recipient to receptor. Receptor gets the beneficial information from the general information and thus, he enters into a certain private relation with the text. These relations are called pragmatic relations. Pragmatic relations may be of various characteristics. Text bears information about

specified events and facts. When these events and facts are not personally belonging to receptor or have no special importance for him, they are regarded as only intellectual information. In other words, receptor gets acquainted with new information having no connection with him. For instance, *The Helsinki Committee (Helsinki Committee on Human Rights) said this meant that "ethnic cleansing in Bosnia and Herzegovina is entering its final stage"*.

This information taken from website has only of information gist for Azerbaijani reader and having no other impact on the reader it does not arouse communicative effect and serves to expansion of information basis of the reader. If such information was about the ethnic cleansing in Armenia and was read by a refugee who had abandoned the territory of Armenia, and then this text would have communicative effect, information received by receptor would have an influence on his feelings, give a rise to certain emotional reaction and instigate him to some activity. This feature of the text to create such communicative effect is explained as pragmatic influence to receptor.

Pragmatic aspects of the text depend on the selection of source and expression of the same information through language means. Recipient, according to his communicative desire, chooses language means for transfer of information in such a way so they were of both logical and connotative significance. These means are connected with content because of organizational features. Thus, the text receives a certain pragmatic potential and have possibility to create definite communicative effect for receptor. Pragmatic aspects of the text are defined by content and form of the text and as a rule, act not depending on the creator of the text. Along with it, in the revealing of pragmatic aspects the role of their origination is very crucial. Relation of communicative effect's originator to this effect plays the decisive role. The pragmatism of the text depends from information and form of its transfer. Pragmatic attitude does not depend only from pragmatic potential of the text. The second role in this relation plays the receptor. The relation depends on receptor itself and his personal qualities (psychology, knowledge, emotional state, general situational behaviour and so on). That's why the analysis of pragmatic aspects of the text is conditionally carried according to "centralized" receptor.

Texts differ from each other for various characteristics. From this point of view, texts used in mass media can be clustered. At the same time, mass media itself is different. Here are included newspapers and magazines, radio and TV, also cinema. Nowadays, the Internet is the focus of attention as a kind of mass media. Mass media has verbal and non-verbal means for information transfer. And each mean has specific non-verbal means of expression. For example, photo, graphics, and others are not considered as non-verbal means for radio. On the contrary, on radio is used music. But during information transfer in newspapers and magazines music is not used as non-verbal means of expression. The language of mass media consists of specified graphical, sound (audio) and image (photo, video, picture, moving frames and so on) signs and of their synthesis. While visual signs (graphics, photo, font, colour and others) are characteristic for newspapers, various sounds (music, speech, sound effects) for radio, but both visual and audiovisual language for are characteristic cinema and TV.

While entering the term "pragmatics" into the system of scientific concepts it was accepted as explanatory teaching of commentator's relation to those signs. Yu. Paducheva, who had explained his attitude towards different issues of natural languages' study from pragmatic point of view, noted that solution of issues arising with the study of such problems is on crossing of sciences [3]. Connection of meaning with denotant reality, speech context, explicit and implicit communicative desire, relation of communication participants to each other, condition of communication and a number of other issues are directly connected with pragmatics.

There are many genres used in mass media. For instance, in newspapers used such genres as interview, news, article, reportage, feature-story. Each of these genres distinguishes for its characteristics. At the same time, materials in various genres have their internal means. Internal

means are connected with features of information transfer upon the genre of the author. The researches show that headlines, contexts made cuffs; italics are linked with pragmatic aspects of mass media. Pragmatics in verbal means of expression used during transfer of information through text is usually taken into account. All these features are very important for study of pragmatic aspects of mass media.

Mentioning pragmatic aspects of mass media (MM) various issues can be covered. One of such issues is the usage of euphemisms in MM. Using of such kind of means is directly connected with pragmatic aspects. Author instead of using words of crude score in newspapers, he substitutes them with more soft variants. This feature is also characteristic for English mass media. Euphemisms are always noted in newspaper language not depending on what field the materials belong to. Some researches consider separation of euphemisms used in political articles from denotant they express as their loss of euphemism function. For example, I.R. Galperin does not consider using of “uprising”, “tension”, “starvation”, “undernourishment” in newspapers as euphemisms [4]. According to T.G. Vinokur, the purpose of using euphemisms is to soften the expression and deceitful and incorrect information to distort the reality. Diversity of objectives becomes the reason of diversity of pragmatic aspects [5]. In our opinion, weakening of connection with denotant does not influence the euphemism. It occurs because the used word means the removing from the text of undesired word for receptor. The new word obtains the neutral connotation. Finally, the substitution lessens the influence to receptor and gives opportunity to avoid conflicts. Various forms of euphemisms are used in newspapers. Generally, in linguistics euphemisms is determined on the lexical level. However, during the analysis of pragmatic aspects in MM euphemisms concerning other levels are revealed. Depending on what level the euphemistic coding belongs, can be revealed graphical, phonetic, morphological, lexico-semantic and syntactic euphemisms. Now let's observe this issue on the basis of concrete examples.

Euphemisms are scarcely used in mass media. Thus, they are used in press. The most often used graphical euphemism is three dots. Author instead of the word uses dots and lets it at the discretion of reader understand the meaning. In addition, entering into the text of the first letter of a word or a slab graphic euphemism is created. For instance, “Awards shows have caused indecency problems for networks in the past. Rock star Bono uttered the word “f***” on NBC's broadcast of the 2003 Golden Globe awards. Cher used the word during the 2002 Billboard Music Awards on FOX, and Nicole Richie said both “f***” and “s***” on FOX's broadcast of the awards show the following year”.

It should be noted that graphical euphemism neither changes the real meaning of denotant nor substitutes it with another word. From this point of view, graphical euphemism's degree of influence is low. Sound analogy is used during the emergence of euphemistic substitutes. For example, the English word “taboo” for word taboo f*ck is recorded in 9 phonetic variants (ferk, firck, fig-fig, flame, flick, flop, flub, freak, funk) in lexical and euphemistic dictionaries.

Morphological euphemisms are more used in MM in contrast to graphical euphemisms. “At the end of 2005, 24,1% of Peru's children of 5 years or younger suffer from malnutrition according to the latest demographic survey by Salud Familiar. The high rate of undernourished children is evidence that most of the population has little knowledge of nutritional culture”, said Victoria Chimpen, dean of the Peru's School for Nutritionists. In this morphological euphemism author has used meiotic euphemism instead of words “hunger”, “hungry”.

Such words as conflict, action, operation, campaign providing military operations and having pragmatic potential are often used in English press. For e.g., “I gave the orders to our military commanders to prepare the army for a broad and ongoing military operation to strike the terrorist leaders and all those involved” said Mr. Olmert (The Times. June 27, 2006).

In the given example instead of “fighting” was used “operation”. Such substitution softens the main gist of the event and gives opportunity to bring it to its obvious form. The noted feature weakens the pragmatic aspect of the text. Likewise, is used “render harmless” instead of “exterminate, kill”. This word slightly impacts the addressee.

Euphemisms are created via syntactic method. In this case, word combinations or other syntactic constructions are used. For instance, “One senior official said the document [“National Security Strategy”]... will for the first time add “preemption” and “defensive intervention” as formal options for striking at hostile nations or groups that appear determined to use weapons of mass destruction against the United states” (Washington Post. June 10, 2002).

The other form of forming euphemisms through the syntactic method is ellipsis. Omission of objects and subjects is observed in ellipsistic constructions. Cases of subjects’ omissions are more often used in mass media. For e.g., “... eight Palestinians were killed during a beach picnic – although the Israel Defense Forces insist that their shells were not responsible” (The Times. June 27, 2006).

There is no information about who the Palestinians were killed by. Subject was omitted.

Conditionally, MM texts containing euphemisms can be divided into three groups:

- 1) 1) official information of neutral character about normal conditions, continuing of events in their course. In this information euphemism hides the denotant causing negative reaction of the audience.
- 2) 2) texts of problem character. In such texts euphemism faces direct nomination. However, author prefers euphemism. For instance, Iraq and everything connected to it brings about the larger Atlantic divide over how to continue our struggle to overcome terrorism – note my words when I refuse to call it a “war” (The Globalist. November 05, 2004).
- 3) 3) texts criticizing activity of the government. In such kind of texts euphemisms are brought to the focus of attention and the purpose of their use is declared. For example, Collateral damage is nothing more than a euphemism for state-sponsored mass murder. It is the term given to people killed in military actions who were “not intentionally targeted”.

It becomes clear from the given examples and analysis that the usage of euphemisms in the capacity of pragmatic aspects are broadly used in mass media. The stated issue is only of the forms of pragmatic aspects. The analysis shows that pragmatic aspects of mass media are of a wide range and among them communicative effect arising as a result of using linguistic means holds a specific place.

REFERENCES

1. Kolokoltseva, T.N. (1998) “Semantics and pragmatics of specific communicative units of dialogue”, *Semantika i pragmatika spetsyfisheskikh kommunikativnykh yedinits dialoga*, // Semantics of the language and text. Collection of scientific works. – Volgograd : Peremena – pp. 58–67.
2. Maharramli, G. (2004) “Mass media and language”, Baku, Chashioglu. – 208 p.
3. Paducheva, E.V. (1996) “Semantic researches (semantics of time and sort in the Russian language. Semantics of narrative)”, *Semanticheskie issledovaniia (Semantika vremeni v russkom yazyke. Semantika narrativa)*. – in 2 p. – P. 2. Moscow. – 246 p.
4. Galperin, I.R. (1980) “Text as the object of linguistic research”, *Tekst kak obiekt lingvisticheskogo issledovaniia*, Moscow: Nauka. – 237 p.

5. Vinokur, T.G. (1980) "Rules of the statistical usage of linguistic units", *Zakonomernosti statisticheskogo ispolzovaniia yazykovykh yedinit*, Moscow : Nauka. – 237 p.
6. Baran, S.J. (2001) "Introduction to Mass Communication : Media Literacy and Culture", *Vvedeniie v sredstva massovoi informatsii: Literatura i kultura medii*. – Houston : Mayfield Publishing Company. – 519 p.
7. Merrill J.C., Lee J., Friedlander, Ye.J. (1994) "Modern Mass Media", *Sovremennye sredstva massovoi informatsii*. – New York : Harper Collins College Publishers. – 536 p.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колокольцева Т.Н. Семантика и прагматика специфических коммуникативных единиц диалога // Семантика языка и текста: Сб. науч. трудов. – Волгоград : Перемена, 1998. – С. 58–67.
2. Məhərrəmli Q. Kütəvi kommunikasiya və dil / Q. Məhərrəmli. – Bakı : Çarşıoğlu, 2004. – 208 s. [Махаррамли Г. Массовая коммуникация и язык / Г. Махаррамли. – Баку : Чашиоглу, 2004. – 208с. (на азербайджанском языке)]
3. Падучева Е.В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива) в 2-х ч. – Ч. 2. – М., 1996. – 246 с.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1980. – 237 с.
5. Винокур Т.Г. Закономерности статистического использования языковых единиц / Т.Г. Винокур. – М. : Наука, 1980. – 237с.
6. Баран С.Дж. Введение в средства массовой информации : Литература и культура меди. – Хьюстон : Издательство Мейфилда, 2001. – 519 с.
7. Меррилл Дж.С. Современные средства массовой информации / Дж.С. Меррилл, Дж. Ли, Е.Ж. Фредландер. – Нью Йорк : Изд-во «Харпер Коллинс Колледж», 1994. – 536 с.

УДК 811.161.2:81'373:811.112.2

ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ МАКРОКОНЦЕПТУ «ПОРТРЕТ» (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ)

Волкова О.М., аспірант

*Київський національний лінгвістичний університет,
вул. Лабораторна, 3, м. Київ, Україна*

Im_olya@bigmir.net

Статтю присвячено проведенню семантичного аналізу портретної лексики. Розглянуто класифікацію макроконцепту «портрет», його репрезентацію в німецькомовних художніх текстах й проблему його відтворення в українській мові. Наведені приклади репрезентації та відтворення макроконцепту «портрет» висвітлюють проблему перекладу мовних одиниць портретної семантики різних рівнів мовної організації.

Ключові слова: макроконцепт «портрет», засоби перекладу, репрезентант, комбінаторні зв'язки, концептуальна семантика, мова перекладу, мова оригіналу.

**СРЕДСТВА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ И ОТОБРАЖЕНИЯ
НА УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ МАКРОКОНЦЕПТА «ПОРТРЕТ»
(НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ)**

Волкова О.М.

*Киевский национальный лингвистический университет,
ул. Лабораторная, 3, г. Киев, Украина*

Im_olya@bigmir.net

Статья посвящена проведению семантического анализа портретной лексики. Рассмотрена классификация макроконцепта «портрет», его репрезентацию в немецкоязычных художественных текстах и проблему его передачи в украинском языке. Приведенные примеры репрезентации и передачи макроконцепта «портрет» иллюстрируют процесс перевода разноуровневых языковых единиц с портретной семантикой.

Ключевые слова: макроконцепт «портрет», комбинаторные связи, концептуальная семантика, репрезентант, способы перевода, язык оригинала, язык перевода.

**WAYS OF REPRESENTATION AND TRANSMISSION
OF PORTRAIT MACROCONCEPT BY THE UKRAINIAN LANGUAGE
(ON MATERIAL OF GERMAN FICTION TEXTS)**

Volkova O.M.

Kyiv National Linguistic University, Laboratorna str., 3, Kyiv, Ukraine

Im_olya@bigmir.net

The article investigates the problem of rendering of portrait macroconcept in Ukrainian translations of German literary texts. The research was performed due to comparable aspect in the framework of the contrastive linguistics aspects. The research focused on the study of the portrait conceptual semantics in the meaning structure of the lexical units and on the analysis of the possible language ways of their transmission. Taking into account that all previous researches have been undertaken from the linguistic viewpoint, there is an actual need in the study of the semantic component 'portrait' in the terms of translation of the meaning structure of lexical units and analysis of all possible means of language used to transfer the 'portrait' semantic during translation. In connection herewith the assumption about the existence of the the semantic component 'portrait' in the meaning structure of lexical units of the source language and its influence on the choice of means to reproduce the portrait macroconcept in the target language is one of the fundamental hypotheses. In contrast to previous studies, the actual side of this research is the analysis of a direct (implied) as well as indirect (explicated) description of the character from the translator's point of view and the development of own classification of the means of reproduction of portrait macroconcept in the translation of belles-lettres. The translational overviewing of the categorical semantics of the parts of speech representing portrait macroconcept showed necessary results. The exemplifying of representation and language realisation of static and dynamic portrait macroconcept in German fictional texts illustrated its transmission into the Ukrainian language. The research has been based on the cognitive-orientated method and performed within the framework of the constitutional, pragmatic and cognitive paradigm.

Key words: combinatorial links, conceptual semantics, portrait macroconcept, representative, source language, target language, ways of translation.

У світлі ключових ідей сучасної антропоцентричної парадигми специфіка мовного аранжування «портрету» людини як онтологічної сутності досліджується на матеріалі різноманітних концептів. Метою нашої статті є дослідження репрезентації та відтворення макроконцепту «портрет» у німецькомовних художніх текстах.

«Портрет» у нашому дослідженні розглядається як мовна характеристика образу людини за допомогою, з одного боку, актуалізації її внутрішнього стану (імплікований динамічний портрет (ДП)), з іншого боку, фіксації зовнішніх ознак (статичний портрет (СП)) [10]. До портретної характеристики належить зображення зовнішніх характеристик людини, поєднаних з безліччю інших внутрішніх рис, як, наприклад, опис світогляду, рис характеру, її соціальної та національної належності. Оскільки людина є соціальною сутністю, «портрет» – це результат оцінки, зазвичай, з позиції зовнішнього спостерігача, який ґрунтується на процесі сприйняття людиною іншої людини – об'єкта у просторі – розрізнення у цьому об'єкті окремих якостей, подальший їх синтез [11, с. 53].

Проведення семантичного аналізу портретної лексики (ПЛ) вимагає її дефініції та окреслення структури портретного опису. Виходячи з тематичної класифікації лексичного складу мови, ПЛ може бути визначена як прошарок лексики з імпліцитним семантичним компонентом (ІСК) «зовнішність людини», який є диференціальним при формуванні корпусу лексем-вербалізаторів макроконцепту «портрет» (МКП). Зазначений ІСК прогнозує заповнення мовними одиницями інтегральної схеми – «мати певний вигляд через а) соціальну, національну або професійну належність і б) через емоційний стан або стан здоров'я». Аналіз емпіричного матеріалу дозволяє віднести до складу ПЛ:

1. Найменування анатомічних ознак людини (тіло, його частини):

*Sie saß auf dem Stuhl am Fenster, **die nackten Beine hochgezogen**...* [13, с. 11].

*Сиділа на стільці біля вікна, **підігавши під себе голі ноги*** [2, с. 3].

2. Найменування вестиментальної характеристики людини (одяг, аксесуари, взуття):

*Er hatte eigentlich die Absicht gehabt, den Deserteuren, die doch den Wunsch hatten, ihre russischen **Uniformen** zu wechseln, **Stoffe und Anzüge** anzubieten, für deren Verkauf er keine Lizenz hatte* [15, с. 147].

*Він якраз збирався запропонувати цим дезертирам, котрі лише про те й мріяли, **щоби пошвидше скинути із себе російські однострої, тканини і вбрання**, на продаж яких не мав ліцензії* [8, с. 225].

3. Найменування динамічних характеристик людини (хода, мовлення, погляд):

*..., "da fiel mir auf, daß Wassertrum erst lange – scheinbar unbefangen – vor dem Tod unten auf und ab **schlenderte**, ...* [14, с. 114].

*... - і мені впало в око, як **Васертрум спершу довго, начебто безтурботно, швендяв туди й сюди перед нашою брамою**, ...* [6, с. 107].

4. Найменування характеристики емоційного стану людини, яка має зовнішній прояв:

Der Schweiß lief ihm übers Gesicht, und er zitterte vor Aufregung [14, с. 230].

Під струменів йому обличчям, він тремтів від хвилювання [6, с. 218].

5. Найменування соціальної, професійної та національної належності людини:

*Hinter ihm ein **Kriminalschutzmann*** [14, с. 107].

*За ним видніється **постать жандарма з карного відділу*** [6, с. 76].

*Auf eine geheimnisvolle, niemals erforschte Weise war der frühere Besitzer, ein alter, **silberbärtiger Jude**, umgekommen* [15, с. 139].

*У таємничий, так і не з'ясований досі спосіб її попередній власник, **старий, срібнобородий єврей**, загинув* [8, с. 213].

До лексичного складу сучасної німецької мови належить низка лексичних одиниць на позначення «портрету», які виступають засобами зображення людини. Зазначена лексика формує фонд портретного опису, що дозволяє розглядати її як універсальну. Спираючись на проведений аналіз 2000 пар речень портретної характеристикації, ми пропонуємо віднести до ПЛ такі групи частин мови (вихідні та похідні):

1) іменник (... *und sah einen Augenblick lang tatsächlich wie **eine Venezianerin** aus*, ... [13, с. 240]. ..., *i якусь мить можна було справді подумати, що вона **венеціанка***, ... [2, с. 55]);

2) дієслово (*Eine Frau **schwebte** an mir vorbei* [14, с. 26]. *Повз мене **майнула** жінка*, ... [6, с.23]);

3) прикметник (*Seine kleinen, schnellen Augen erinnerten an die Holzkohlen, auf denen er seine Kastanien briet, ...* [15, с. 184]. *Його маленькі, бистрі очка нагадували вуглики, на яких він пік свої каштани, ...* [8, с. 275]);

4) прислівник (*Mirjam schüttelte freudig den Kopf* [14, с. 165]. *Міріам радісно похитала головою* [6, с. 155]);

5) діеприкметник (*..., er trug einen schwarzen zerknitterten Anzug und einen billigen Silberring am kleinen Finger der rechten Hand* [13, с. 293]. *..., його чорний костюм був зім'ятим, а на мизинці правої руки він носив дешевий срібний перстень* [2, с. 151]);

6) діеприслівник (*Buddy kam zum Tresen, nahm sich das Bier, trank schlürfend, ...* [13, с. 209]. *Бадді підійшов, узяв пиво, сьорбаючи, відпив, ...* [2, с. 186]).

Оскільки портретна характеристика людини, як уже зазначалось, – це сприйняття об'єкта дійсності іншою особою – спостерігачем, перекладач має відтворити це інформаційне ядро і передати концептуальну семантику ПЛ за допомогою різноманітних вербальних засобів цільової мови. Завдання перекладача – мінімізувати втрати при перекладі, тому для всебічного опису семантичної організації ПЛ було взято до уваги не лише лексичний, а й синтаксичний, текстовий і дискурсивний рівні мови. Зручним у цьому розумінні виступає, на нашу думку, структурно-семантичне утворення – макроконцепт «портрет» (МКП).

Під МКП розуміємо однойменне концептоутворення, яке виступає центром «портретного» концептополя в процесі характеристики зовнішності людини. Це загальний високоабстрактний конструкт, що інтегрує всю ієрархію концептоутворень спадних рівнів абстракції. Для диференціації МКП може бути використана існуюча класифікація гіпер-, гіпо-, мезо- і катаконцептів [7, с. 3], що релевантна для концептуальних конструктів будь-якого типу. Оскільки семантична структура МКП є недетермінованою, а алгоритм вираження портретних характеристик варіюється залежно від внутрішнього стану, вестивальної характеристики, динамічної характеристики, соціальної й національної належності людини, врахування зазначених характеристик є принципово важливим у процесі відтворення ПЛ у тексті перекладу.

Семантика МКП актуалізується за допомогою різнорівневих мовних одиниць із ІСК «портрет»: від мікротекстового – рівня одиниць до макротекстового – синтаксичного та дискурсивного. Існування значного за обсягом та характером корпусу різнорівневих одиниць-вербалізаторів МКП дає можливість припустити наявність «текстової концептосфери» в цілому [3, с. 48]. Тексти художньої літератури найбільш повно ілюструють МКП, оскільки саме в таких текстах актуалізація МКП присутня на всіх рівнях мовної організації. Говорячи про макротекстовий рівень актуалізації МКП у художньому творі, припускаємо наявність дискурсивного рівня репрезентації останнього і виокремлюємо так званий *портретний дискурс*, як мовленнєве застосування концептуалізованої портретності в тексті. Тому «портрет» слід розглядати як образний феномен, який виражається у вигляді дискретних ментальних одиниць, організованих за принципом концептополя, структуру якого слід розглянути окремо.

Під час дослідження було взято до уваги, що мова відображає життєвий досвід людини, який реалізується у вигляді концептів, що мають вплив не лише на повсякденну діяльність, але й організують наші відчуття, поведінку, ставлення до інших людей [5, с. 25]. Отже, за допомогою концептів мова фіксує здатність людини мислити та інтерпретувати фрагмент дійсності в концептуальній системі. Цим фрагментом у нашому дослідженні виступає портретна характеристика людини [12, с. 4], яка вимагає детального вивчення та класифікації засобів її відтворення в процесі перекладу.

Враховуючи, що поняття «концепт» з позиції когнітивної лінгвістики визначається як різносубстратна інформаційна форма свідомості, наділена інформацією про об'єкт пізнання і картину світу в цілому [9, с. 292], розгляд МКП з позиції когнітивної лінгвістики вважаємо занадто глобальним. У рамках цієї статті ми обмежуємося термінами концептуальної семантики, зумовленої принципами лінгвокультурологічних досліджень.

Із лінгвокультурологічної точки зору МКП можна інтерпретувати як ментальний образ етнокультурного світу людини, якому притаманна власна, детермінована семантична форма, що характеризується етнокультурною зумовленістю з вираженням конотативних, модальних, емоційних, експресивних, прагматичних та інших оцінок [12, с. 3, 4]. Отже, МКП – це ментальне утворення, що складає концептосферу мовної особистості [3, с. 43], яка з мінімальними затратами повинна бути відтвореною в процесі перекладу.

Враховуючи існуючі дослідження різних видів концептів як «базових одиниць лінгвокультури» [3, с. 129, 138], МКП можна класифікувати як «культурний концепт» – багатовимірне змістовне утворення з відбиттям ціннісних, образних та понятійних сторін.

Оскільки репрезентантами будь-якого типу концептів виступають мовні знаки – слова, словосполучення, речення [3, с. 47], МКП знаходить свою знакову реалізацію через засоби різних рівнів мовної структури – лексичних, синтаксичних, текстових і дискурсивних. Обсяг номінативного набору для відтворення МКП у цільовому тексті може бути змінено внаслідок мовних і лінгвокультурологічних причин. Усе сказане визначає вибір різнорівневих мовних засобів його відтворення, що зумовлює необхідність визначення шляхів передачі даного макроконцепту в цільовій мові.

З метою уникнення викривлення інформації й образності необхідним є відтворення концептополя «портрет» у максимально повному обсязі. Тому, враховуючи факт опанування світу індивідуальною свідомістю людини [3, с. 43], принципово важливим є сприйняття МКП перекладачем і правильне відтворення його в мові перекладу.

Перекладацька практика свідчить, що індивідуальна концептосфера адресанта, як носія певної мови, й концептосфера перекладача, як мовного посередника, можуть не збігатися, оскільки вони, як дві різні особистості, мають різну ментальну свідомість. Тому вірогідність «незбігу» змістового наповнення концептосфери «портрет» перекладача має вагоме значення, адже в процесі перекладу він повинен адаптувати власну концептосферу до концептосфери носія мови перекладу.

Дослідження німецькомовних художніх текстів засвідчило, що портретна характеристика людини може відбуватися за допомогою:

- лексичних вербалізаторів, що належать до різних частин мови;
- на синтаксичному рівні – за допомогою семантичної сполучуваності цих частин мови (синтаксичних вербалізаторів);
- на текстовому і дискурсивному рівні – за допомогою фрагментів тексту (текстових та дискурсивних вербалізаторів).

1. Лексичний рівень репрезентації:

..., *das Gesicht war alt, ernsthaft und schön* [13, с. 141].

..., вона мала *доросле, поважне і вродливе обличчя* [2, с. 65].

2. Синтаксичний рівень репрезентації:

Der Vierschrötige gibt keine Antwort, aber das hämische Grinsen bleibt in

Дебелий господар мовчить, але зловтішна гримаса не сходить з його

seinen Zügen [14, с. 82].

3. Текстовий рівень репрезентації:

*„Die Farbe deiner Augen ist wie
Gras, wenn der Wind hineinführt und
die Halme ins Weiße kehrt“* [13, с. 13].

*Da sehe ich ihn, wenn ich bei
meiner Arbeit sitze, im Geiste draußen in
dem winkligen Gange lauern, den Kopf
mit dem ausgemergelten Genick
horchend vorgebeugt* [14, с. 18].

обличчя [6, с. 76].

*„Колір твоїх очей, як трава, яка
хилиться від вітру, повертаючи
стебла білим боком“* [2, с. 5].

*Сидячи за столом, я бачу, як Лойза,
наче примара, принишк десь там у
закапелку сходової кліті й, схиливши
голову на вихудлій шийці, сторожко
прислухається* [6, с. 186].

Наведені приклади ілюструють вербалізацію МКП у цільовій мові та його переклад із вживанням таких перекладацьких трансформацій:

1. Транспозиція (приклади 1, 3, 4).
2. Смісловий розвиток поняття (приклади 1, 2).
3. Конкретизація (приклад 3).
4. Зміна частини мови (приклади 3, 4).

Отже, ми вбачаємо наявність ІСК «портретності» в семантиці низки частин мови, які можуть розглядатися окремо, з урахуванням їхнього категоріального значення і системно-мовних зв'язків у межах портретного дискурсу. Найбільш наочними в цьому відношенні є німецькомовні художні тексти, які дозволяють водночас вивчити комбінаторний алгоритм лексем-вербалізаторів.

До перспектив дослідження цієї проблематики належить вивчення впливу лексико-синтаксичних зв'язків лексем-вербалізаторів і способів актуалізації МКП на вибір перекладацьких прийомів їх відтворення в цільовому тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Леонид Степанович Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Германн Ю. Нічого крім привидів : оповідання / Юдіт Германн ; пер. з нім. Н. В. Сняданко. – Х. : Фоліо, 2007. – 285 с.
3. Карасик В.И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 476 с.
4. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1997. – 327 с.
5. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Джордж Лакофф, Марк Джонсон ; пер. с англ. А.Н. Баранова, А. В. Морозовой ; под ред. и с предисл. А.Н. Баранова. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
6. Майрінк Г. Голем : Роман / Густав Майрінк ; пер. з нім. Н. Іваничук. – К. : Укр. письменник, 2011. – 311 с.
7. Путій О.С. Репрезентація макроконцепту «стан людини» в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Олена Сергіївна Путій. – Х., 2010. – 20 с.
8. Рот Й. Йов. Роман простого чоловіка. Фальшива вага. Історія одного айхмістра / Йозеф Рот; пер. з нім. Ю. Прохаська. – К. : Критика, 2010. – 351 с.

9. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2010. – 844 с.
10. Синегуб С. В. Семантика, синтаксис и прагматика немецких портретных глаголов : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 „Германські мови” / Светлана Викторовна Синегуб. – К., 1996. – 197 с.
11. Уфимцева А.А. Лексическая номинация // Языковая номинация. Виды наименований / Анна Анфилофьевна Уфимцева. – М. : Наука, 1977. – С. 53–63.
12. Фесенко Т.А. Концептуальные основы перевода : учеб. пособ. / Тамара Александровна Фесенко. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун.-та, 2001. – 124 с.
13. Hermann J. Nichts als Gespenster. Erzählungen / Judith Hermann. – Frankfurt am Main : S. Fischer Verlag, 2004. – 319 S.
14. Meyrink G. Der Golem. Roman / Gustav Meyrink. – München : F.A. Herbig Verlagsbuchhandlung GmbH, 1978. – 332 S.
15. Roth J. Werke. Bd. 6. Romane und Erzählungen 1936–1940 / Joseph Roth – Köln : Verlag Kiepenheuer & Witsch, 1991. – 815 S.

REFERENCES

1. Barkhudarov, L.S. (1975) “Language and translation (Questions of the general and particular theory of translation)”, *Yazyk i perevod (Voprosy obshchei i chastnoi teorii perevoda)*, „Mezhdunarodnye otnosheniia”, Moskow, Russia.
2. Hermann, J. (2007) “Nothing except ghosts : story”, *Nichoho krim pryvydiv : opovidannia*, Translated by Sniadanko, N.V., Kharkiv, Ukraine.
3. Karasyk, V.I. (2002) “Language circle : personality, concepts, discourse”, *Yazykovoï krug : lichnost, kontsepty, diskurs*, „Peremena”, Volgograd, Russia.
4. Kubriakova, E.S. (1997) “Parts of speech in terms of cognitive science”, *Chasti rechi s kognitivnoi tochki zreniia*, Institute of the linguistics RAN, Moskow, Russia.
5. Lakoff, G. (2004) “Metaphors we live by”, *Metafory, kotorymi my zhivem*, Transtaled by Baranova, A.N. and Morosova, A.V., Moskow, Russia.
6. Meirink, G. (2011) “Golem : novel”, *Golem : Roman*, Translated by Ivanychuk, N., Kyiv, Ukraine.
7. Putii, O.S. (2010) “Representation of the state person macroconcept in the modern german language”, *Reprezentatsiia kontseptu “stan liudyny” v suchasnoi nimetskii movi*, Thesis abstract for Cand. Sc. (Germanic languages), 10.02.04, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine.
8. Roth, J. (2010) “Yov. Novel of the common man. False weight. History about one aichmister”, *Yov. Roman prostoho cholovika. Falshyva vaha. Istoriia odnogo aikhmistra*, Translated by Prohasko, J., Kyiv, Ukraine.
9. Selivanova, O.O. (2010) “Linguistic encyclopaedia”, *Lingvistychna entsyklopediia*, Dovkillia, Poltava, Ukraine.
10. Synegub, S.V. (1996) “Semantics, syntax and pragmatic of the german verbs”, *Semantika, sintaksis i pragmatika nemetskikh glagolov*, Thesis abstract for Cand. Sc. (Germanic languages), 10.02.04, Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Uraine.
11. Ufimtseva, A.A. (1977) “Lexical nomination”, *Leksicheskaia nominatsiia*, Nauka, Moskow, Russia.
12. Fesenko, T.A. (2001) “Conceptual basis of translation : textbook”, *Kontseptualnye osnovy perevoda : Uchebnoe posobie*, Publishing house of Tambov University, Tambov, Russia.
13. Hermann, J. (2004) “Nichts als Gespenster. Erzählungen”. – Frankfurt am Main : S. Fischer Verlag. – 319 S.
14. Meirink, G. Der Golem. Roman / Gustav Meyrink. – München : F.A. Herbig Verlagsbuchhandlung GmbH, 1978. – 332 S.
15. Roth, J. Werke. Bd. 6. (1991) “Romane und Erzählungen 1936–1940” / Joseph Roth – Köln : Verlag Kiepenheuer & Witsch. – 815 S.

УДК 81'255 :811.133.1

ДІЄПРИКМЕТНИК І ДІЄПРИКМЕТНИКОВІ ЗВОРОТИ У ФРАНЦУЗЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТАХ: ПРАГМАТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ

Голтвяниця Н.Ю., к.філол.н., доцент, Серга Н.В., ст. викладач

Запорізький національний технічний університет, вул. Гоголя, 64, м. Запоріжжя, Україна

nadiya.yurivna@gmail.com, nvs2808@yahoo.fr

Стаття присвячена вживанню дієприкметника та дієприкметникових зворотів у французьких та українських науково-технічних текстах. Основна увага приділяється їх прагматичним особливостям для забезпечення еквівалентності та адекватності двостороннього французько-українського перекладу.

Ключові слова: дієприкметник, дієприкметникові звороти, прагматика, адекватний переклад.

ПРИЧАСТИЕ И ПРИЧАСТНЫЕ ОБОРОТЫ ВО ФРАНЦУЗСКИХ И УКРАИНСКИХ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ: ПРАГМАТИКА И ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА

Голтвяниця Н.Ю., Серга Н.В.

Запорожский национальный технический университет,

ул. Гоголя, 64, г. Запорожье, Украина

nadiya.yurivna@gmail.com, nvs2808@yahoo.fr

Статья посвящена употреблению причастия и причастных оборотов во французских и украинских научно-технических текстах. Особое внимание уделяется их прагматическим особенностям для обеспечения эквивалентности и адекватности двустороннего французско-украинского перевода.

Ключевые слова: причастие, причастный оборот, прагматика, адекватный перевод.

PARTICIPLE AND PARTICIPLE CONSTRUCTIONS IN FRENCH AND UKRAINIAN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS : PRAGMATICS AND PECULIARITIES OF TRANSLATION

Goltvyanytsya N.Y., Serga N.V.

Zaporizhzhya National Technical University, Hohol str., 64, Zaporizhzhya, Ukraine

nadiya.yurivna@gmail.com, nvs2808@yahoo.fr

Pragmatic peculiarities of the scientific and technical texts determine their structure and specificity and must be considered in translation into others languages. Pragmatic and grammatical problems of translation determine the research actuality. The subject-matter is Participle and Participle constructions as asymmetric phenomena in French and Ukrainian languages. Participle is increasingly used and more functional in French than Ukrainian. The use of Participle and Participle constructions is typical for scientific and technical texts but it is more common in French language. In French scientific and technical texts Participle is used as attribute and predicate. Pragmatic peculiarities should be taken into consideration in adequate translation of : French Present Participle into Ukrainian- attributive clause, French Past Complex Participle –into Ukrainian- adverbial participle of perfect aspect, Absolute Participle Constructions- are absent in Ukrainian language. Absolute Participle Constructions (APC) are the most difficult for translation, it is precisely this fact that explains the numerous students' mistakes. It is necessary to know that APC with Participe Présent expresses the simultaneous action with the action of the personal verb; - APC with Participe Passé and Participe Passé Composé expresses the precedent action; - the most frequently used APC in preposition is equivalent to adverbial clauses of time or cause; - the most frequently used APC in postposition is equivalent to coordinating clauses. It is determined by pragmatic significance of subordinating clauses. Having analyzed the use of Participles and Participle Constructions in French and Ukrainian in the scientific and technical texts we drew conclusion that in the bilateral translation of the scientific and technical texts one of the greatest difficulties is the translation of Participle and Participle constructions. That is why the comprehension of their pragmatic potential will determine necessary transformations to make adequate and equivalent translation.

Key words: participle, participle constructions, pragmatics, adequate translation

Прагматичні особливості текстів науково-технічної літератури обумовлюють їх структуру та специфіку на усіх рівнях, а також враховуються при перекладі іншими мовами.

Грамматичні та прагматичні проблеми перекладу, попри те, що успішно досліджуються тривалий час, продовжують привертати увагу перекладознавців, що й обумовлює актуальність нашої наукової розвідки. Найбільші труднощі викликають асиметричні явища мовних систем. У французько-українському перекладі до таких можна зарахувати дієприкметник та дієприкметникові звороти, які є об'єктом дослідження нашої статті.

Мета полягає в тому, щоб зацентувати увагу на тих прагматичних особливостях дієприкметника, які часто стають причиною неадекватного / нееквівалентного двостороннього французько-українського перекладу.

Упродовж останніх років науковці, спираючись на роботи класиків теорії перекладу – Бархударова Л.С., Комісарова В.Н., Рецкера Я.Й. – та результати власних наукових розвідок, все частіше говорять про необхідність прагматичної адаптації перекладу з урахуванням особливостей мовної та концептуальної картин світу реципієнта тексту перекладу [4–9].

Дієприкметник у французькій мові, як і в інших романських мовах, є більш поширеним та більш функціональним, ніж в українській [1]. Так, у французькій мові існують дієприкметники теперішнього (*participe présent*) та минулого часів. Останній має просту форму (*participe passé*) та складну (*participe passé composé*). Більше того, у французькій мові форма дієприслівника (*gérondif*) відрізняється від дієприкметника теперішнього часу лише наявністю прийменника *en* у препозиції. В українській же мові існують лише дієприкметник теперішнього та минулого часів, а також дієприслівник.

Французький дієприкметник зазвичай має атрибутивну функцію. Виняток складають дієприкметники минулого часу неперехідних дуративних дієслів, які лише беруть участь в утворенні складених дієслівних форм [2, с. 85].

Матеріалом для нашого дослідження стали французькі фахові тексти з різних джерел: академічні наукові видання з галузі металознавства [10; 13], інструкції з експлуатації та технічного догляду автівок [11], наукові статті, галузь електротехніки [12], українські наукові статті (галузь металознавства та обробки металів) [14].

Вживання дієприкметника та дієприкметникових зворотів є типовим для науково-технічних текстів, вони частіше трапляються у французькій мові порівняно з українською:

Cette propriété n'est d'ailleurs pas indépendante de la précédente, le constituant le plus sensible à la corrosion étant l'eutectoïde qui se dispose entre les grains de la solution à . – Ця властивість, зрештою, залежить від попередньої, а компонент найбільш нестійкий до корозії є евтектоїдом, що знаходиться між зернами розчину α.

І якщо в художніх текстах можна спостерігати цілий спектр синтаксичних функцій дієприкметника [3, с. 162–163], то у французьких науково-технічних текстах він зазвичай вживається в ролі означення.

При перекладі українською мовою дієприкметника теперішнього часу слід пам'ятати, що він зазвичай передається підрядним означувальним реченням зі сполучниками *який* (*яка*), *що*:

...il est judicieux d'introduire la notion de diagramme technologique de phase de l'alliage représentant l'évolution de la composition de phase de l'alliage donné en fonction de la température. – ...доцільно ввести поняття технологічної фазової діаграми сплаву, яка показує зміну фазового складу конкретного сплаву від температури.

On a étudié les propriétés des aciers contenant (à teneur en bore) jusqu'à 2,4 % du bore... – Були досліджені властивості сталей, що містили до 2,4% бору...

Французький дієприкметник в атрибутивній функції в науково-технічному тексті українською мовою зазвичай перекладається дієсловом в особовій формі:

On peut même, en cas de nécessité, abaisser le point de fusion au-dessous de 182°C par une addition complémentaire de bismuth, l'eutectique triple Pb-Sn-Bi fondant au-dessous de 100°C. – Можна навіть, у разі потреби, знизити точку плавлення нижче 182°C шляхом додавання вісмуту, при цьому потрібна евтектика Pb-Sn-Bi плавиться за температури нижче 100°C.

Les extrémités en saillie de cette plaque d'acier sont ensuite dégarnies de zinc et soudées à la structure, les soudures étant finalement décalaminées et peintes. – Потім торці, що виступають з цієї сталюї пластини, знецинковуються й приварюються до конструкції, при цьому зварини остаточно очищуються та фарбуються.

Складна форма дієприкметника минулого часу зазвичай перекладається дієприслівником доконаного виду:

On peut réaliser le diagramme technologique de phase à partir du diagramme d'état traditionnel, ayant calculé d'après la règle de tronçons, l'évolution de la composition de phase de tous les phases en fonction de la température le long de la ligne correspondant à la composition chimique de l'alliage donné. – Технологічну фазову діаграму сплаву можливо побудувати виходячи з традиційної діаграми стану, розрахувавши за правилом відрізків, зміну фазового складу всіх фаз від температури вздовж лінії, яка відповідає хімічному складові даного сплаву.

Дієприкметник у складі дієприкметникового звороту є еквівалентом підрядних речень часу та причини. Саме при перекладі останніх українські студенти часто припускаються помилок.

Коротшим порівняно зі своїми функціональними синонімами — часовими, причиновими і умовними підрядними реченнями, є абсолютний дієприкметниковий зворот.

Абсолютний дієприкметниковий зворот з Participe présent (активна або пасивна форма) виражає дію, що відбувається одночасно з дією дієслова в особовій формі). Абсолютний дієприкметниковий зворот з Participe passé et Participe passé composé виражає дію, яка передусе дії головного речення.

Là, les alliages utilisés sont toujours des zinc-aluminium, l'aluminium augmentant la coulabilité. – Там, використані стопи завжди є Zn-Al, при цьому алюміній підвищує рідкоплинність.

Une précipitation analogue de solution γ dans la solution α s'observe toujours, sauf trempe, dans les alliages riches en chrome, la frontière entre domaine monophasé α et domaine diphasé étant particulièrement éloignée de la verticale. – Осадження аналогічне розчину γ у розчині α спостерігається завжди, крім гартування, у стопах збагачених хромом, при цьому границя між однофазною зоною α та двофазною зоною особливо віддаляється від вертикалі.

Contact mis, les feux de recul s'allument dès l'enclenchement de la marche arrière. – Після вмикання контакту загоряються вогні заднього ходу.

При перекладі французьких речень, де абсолютний дієприкметниковий зворот знаходиться в препозиції, його українським еквівалентом будуть обставинні підрядні речення часу зі сполучниками коли, після того як або ж причини зі сполучниками оскільки, через те що:

Se jeu ne pouvant être réglé, remplacer la bride s'il y lieu. – Оскільки цей проміжок неможна регулювати, у разі потреби замінити фланець.

Абсолютний дієприкметниковий зворот у постпозиції, після головного речення, перекладається найчастіше сурядним реченням зі сполучниками *при цьому, а*:

Les propriétés d'un mélange homogène dépendent de sa composition qualitative et quantitative, cette dernière pouvant varier d'une manière continue. – Властивості однорідної суміші залежать від її кількісного та якісного складу, при цьому він може постійно змінюватися.

Відповідно, через відсутність абсолютного дієприкметникового звороту в українській мові при перекладі науково-технічних текстів французькою мовою потрібно зокрема звертати увагу на прагматичне значення підрядних речень та способи вираження їх синтаксичного зв'язку з головним реченням. Так, обставинні підрядні речення часу зі сполучниками *коли, після того як*, причини з сполучниками *оскільки, через те що* можуть перекладатися абсолютним дієприкметниковим зворотом у препозиції. У наступних прикладах абсолютний зворот має причинове значення:

Оскільки задні гальма є саморегульованими, ручні гальма необхідно регулювати тільки під час ремонту. – Les freins arrière étant autoréglables, il ne faut régler le frein à main que lors des réparations.

Оскільки динамічний ефект у матриці під час повзучості матеріалу включення можна знехтувати, то розв'язок крайової задачі для кожного моменту часу t можна отримати, застосовуючи статичну теорію пружності.

L'effet dynamique dans la matrice lors du fluage du matériau de l'inclusion pouvant être négligé, on peut obtenir la résolution du problème limite pour chaque moment t en appliquant la théorie statique d'élasticité.

Але трапляються речення з обставинними підрядними причини в постпозиції і саме при перекладі з французької мови треба звертати увагу на прагматичне значення підрядних речень:

Карбід бору не тільки зміцнює матеріал, але і служить також активатором при спіканні: оскільки в системі Fe-B-C має місце евтектичне перетворення.

Le carbure de bore modifie non seulement le matériau et sert également d'agent d'activation lors de l'agglomération, la transformation eutectique ayant lieu dans le système Fe-B-C.

On déconseille cependant de recourir à une hydruration délibérée du bain, un tel traitement étant de nature à favoriser les défauts d'étanchéité par formation de cavités et de décohésions intergranulaires.

Не рекомендується однак вживатися до навмисного насичення водневими сполуками ванни, оскільки така обробка може викликати дефекти ущільнення через утворення порожнин та між зернистого розшарування.

Сурядні речення зі сполучниками *при цьому, а*, можуть перекладатися абсолютним дієприкметниковим зворотом у постпозиції після головного речення:

Властивості однорідної суміші залежать від її кількісного та якісного складу, при цьому він може постійно змінюватися. – Les propriétés d'un mélange homogène dépendent de sa composition qualitative et quantitative, cette dernière pouvant varier d'une manière continue.

В українських наукових статтях трапляється багато випадків двох окремих речень, друге з яких вводиться сполучником *при цьому*. При перекладі французькою мовою проводимо

синтаксичні трансформації, а друге речення перекладаємо абсолютним дієприкметниковим зворотом, що стисліше та економніше.

*При цій температурі в бор містких матеріалах на фоні перліто-феритної основи утворюється аномальна структура, що містить множинні ізольовані включення, розташовані в порах, або біля пор. **При цьому кількість таких включень збільшується з підвищенням вмісту карбіду бору в шихті.***

*A cette température dans les matériaux contenant le bore sur le fond de la matrice perlite-ferrite est formée la structure anormale contenant plusieurs inclusions isolées qui se trouvent dans les pores ou autour, **la quantité de ces dernières augmentant avec la teneur accrue en carbure de bore dans la charge.***

*Так, в роботі показано, що в силумінах частки фази Mg_2Si можуть фрагментуватися при високотемпературній термічній обробці. **При цьому підвищується пластичність сплавів.***

*Ainsi, dans l'ouvrage on a montré que dans les silumines les parties de la phase Mg_2Si peuvent se fragmenter à une très haute température du traitement thermique, **la ductilité des alliages augmentant.***

Приклади речень зі сполучником *a*:

*При збільшенні вмісту марганцю до 1,7% розміри фази $(Fe, Mn)Al_6$ поступово зростають, **а компактність зменшується.***

*Avec l'augmentation de la teneur en manganèse jusqu'à 1,7% les dimensions de la phase $(Fe, Mn)Al_6$ augmentent progressivement, **la compacité diminuant.***

Семантична місткість речення може бути додатково збільшена за рахунок послідовного вживання двох абсолютних дієприкметникових зворотів:

Une fois le système solaire colonisé, la population humaine ayant dépassé la centaine de milliards, la croissance démographique devra rapidement s'arrêter. – Як тільки сонячна система буде захоплена, а людське населення перевищить сотню мільярдів, демографічне зростання має швидко зупинитися.

Окреме місце посідають французькі бездієслівні речення, що мають один чи два абсолютних дієприкметникових звороту. Українською мовою вони перекладаються відповідно до прагматичного значення звороту складними реченнями з підрядними причини, часу, або ж складносурядним, як у наступному прикладі:

Arbre à cames en fonte, latéral, tournant sur 4 paliers, les portées étant alésées directement dans le carter. – Кулачковий вал чавунний, боковий і обертається на 4-х підшипниках, при цьому шийки розточуються безпосередньо у картері.

При двобічному українсько-французькому перекладі науково-технічних текстів одними з типових труднощів є переклад дієприкметника та дієприкметникових зворотів. І саме розуміння прагматичного потенціалу цих одиниць визначатиме обсяг трансформацій, що є необхідними для забезпечення еквівалентності та адекватності перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сінченко Є.І. Типологія дієприкметників та дієприкметникових зворотів у рамках проблем їх перекладу (на матеріалі французької, іспанської та української мов) [Електронний ресурс] / Є.І. Сінченко // Мовні універсалії у міжкультурній комунікації: матеріали II науково-практичного семінару, (24 лютого 2012 р., м. Луцьк) / ВНУ імені Лесі Українки. – Луцьк, 2012. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/3796>

2. Ключковська І.М. До питання про вид та аспектуальні значення французького дієслова / І.М. Ключковська // Проблеми лінгвістики науково-технічного і художнього тексту та питання лінгвометодики: [збірник наукових праць] / відповідальний редактор В.В. Задорожний. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2001. – 140 с. – (Вісник Національного університету «Львівська політехніка»; № 419). – С. 85–86.
3. Ситнікова О. Засоби перекладу французького дієприкметника минулого часу українською мовою / О. Ситнікова // Структурно-семантичні і когнітивно-дискурсивні парадигми сучасного романського мовознавства. Матеріали Четвертої Всеукраїнської наукової конференції романістів. – м. Дніпропетровськ: Інновація, 2013. – 184с. – С. 162–164.
4. Вовчук А.Я., Дерді Е.Т. Стилiстичні та прагматичні особливості технічної експлуатаційної нафтогазової документації та засоби її перекладу [Електронний ресурс] / А.Я. Вовчук, Е.Т. Дерді // Актуальні проблеми викладання іноземних мов професійного спілкування. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, (6-7 квітня 2012 р.), Дніпропетровськ [Том 1. Лінгвістика та методика викладання іноземних мов у вищому навчальному закладі] – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2012edu/2012edu_tom1.pdf#page=31
5. Мовчун Є.С. Деякі особливості перекладу фахових текстів у сфері електронної комерції [Електронний ресурс]/ Є.С. Мовчун // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова// Серія 9: «Сучасні тенденції розвитку мов». – 2007. – С. 317–321. – Режим доступу: www.readera.org/file/get/10115855/Movchun.pdf
6. Куликова В.Г. Граматичні особливості перекладу французьких юридичних текстів: прагматичний аспект [Електронний ресурс]/ В.Г. Куликова // Слов'янський збірник: збірник наукових праць Одеського національного університету. – 2012. – Вип. 17, ч. 1. – С. 249–254 Режим доступу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/3541> <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/3541/1/sbornik%20slav.249-254.pdf>
7. Сушко З. Формальна та динамічна еквівалентність: прагматичний інваріант [Електронний ресурс] /Зоряна Сушко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Літературознавство / [редкол.: М. Ткачук, Р. Гром'як, О. Глотов та ін.]. – Тернопіль, 2011. – Вип. 31. – С. 267–277. – Режим доступу: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/1200>
8. Іванова О.О. Прагматичний потенціал перекладу [Електронний ресурс]/ О.О. Іванова // Філологічні науки / Актуальні проблеми перекладу. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/6_PNI_2012/Philologia/6_102149.doc.htm
9. Ключник О. Труднощі науково-технічного перекладу [Електронний ресурс] / О. Ключник, Г. Грицик // Наукові конференції. – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1408>
10. Leiris H.de. Métaux et alliages . Tome III. Métaux et alliages autres que les fers, aciers et fontes / H. De Leiris. – Paris : Masson et Cie, Éditeurs, 1971. – 194 p.
11. Revue technique automobile : [Études et documentation].-Boulogne-Billancourt : E.T.A.I., 1993. – 140 p.
12. Electra. Revue électrotechnique. – 2003. – № 211. – P. 58–64 ; – 2005. – № 222. – Brochure thématique № 280. – 2007. ; Brochure thématique № 231. – 2007. – P. 32–44.
13. Murry G. Aide-mémoire. Métallurgie. Métaux . Alliages. Propriétés / Murry G. – Paris : Dunod, 2004. – 329 p.

14. Металознавство та обробка металів. // Науково-технічний журнал. – 2009. – № 2. – Режим доступу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/31586>

REFERENCES

1. Sinchenko, E.I. (2012), “Typology of participles and participle constructions : problems of their translation (on basis of French, Spanish and Ukrainian texts)”, *Movni universalii u mizhkulturnii komunikatsii. Materialy II naukovopraktichnogo seminaru* [Language universals in cross-cultural communication. Proceedings of the 2nd theoretical and practical seminar], Lutsk, VNU imeni Lessi Ukrainki, February 24, 2012, available at: <http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/3796> (access June 20, 2014).
2. Kliuchkovska, I.M. (2001), “Questions of aspect and aspect signification of French verb”, *Do pytannia pro vyd ta aspektualni znachennia frantsuzkoho diieslova*, Linguistic problems of scientific, technical and literary texts, problems of linguistic methodology. Collected works of Lviv National University, bulletin “Lvivska Politehnika”, no. 419, Lviv, 2001, pp.85-86.
3. Sytnikova, O.(2013), “Translation methods of French past participle into Ukrainian”, *Strukturno-semantichni i kohnityvno-diskursyvni paradyhmy suchasnoho romanskoho movoznavstva. Materialy 4 Vseukrainskoi naukovoï konferentsii romanistiv* [Structural semantic and cognitive discourse paradigms of actual Romanist linguistics. Conference proceedings of the 4th Ukrainian National Romanist conference], Dnipropetrovsk, 2013, pp.162-164.
4. Vovchuk, A.Y. and Derdi, E.T. (2012), “Stylistic and pragmatic peculiarities of technical exploitational oil-and-gas documents and methods of their translation”, *Stylistychni ta prahmatychni oosblyvosti technichnoi ekspluatatsiinoi naftohazovoi dokumentatsii ta zasoby yii perekladu*, Actual problems of teaching of foreign languages for specific purposes.Conference proceeding of the Ukrainian National theoretical and practical conference, Dnipropetrovsk, April 6-7, 2012, vol.1. Linguistics and methods of teaching of foreign languages at higher education institutions, available at : http://www.confcontact.com/2012edu/2012edu_tom1.pdf#page=31 (access June 20, 2014).
5. Movchun, E.S.(2007), “Some peculiarities of professional texts translation in e-commerce”, *Deiaki osoblyvosti perekladu fakhovykh tekstiv u sferi elektronnoi komertsii*, Collected works of NPU Dragomanov. 9. Contemporary tendencies of language evolution, 2007, available at: www.readera.org/file/get/10115855/Movchun.pdf (access June 20, 2014).
6. Kulykova, V.G.(2012),“Grammatical peculiarities of French juridical texts’ translation: pragmatic aspect”, *Hramatychni osoblyvosti perekladu frantsuzkykh yurydychnykh nekstiv: prahmatychnyi aspekt*, Collected works of Odessa National University, issue 17, part 1, available at: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/3541>
<http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/3541/1/sbornik%20slav.249-254.pdf>(access June 20,2014).
7. Syshko, Z. (2011),”Formal and dynamic equivalence: pragmatic invariant”, *Formalna ta dynamichna ekvivalentnist: prahmatychnyi invariant*, Collected works of Ternopil National Pedagogic University V.Gnatyuk, Philology, issue 31, available at: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/1200> (access June 20, 2014).
8. Ivanova, O.O.(2012), “Pragmatic potential of translation”, *Prahmatychnyi potentsial perekladu*, Collected works. Philological sciences. Actual problems of translation, available at: http://www.rusnauka.com/6_PNI_2012/Philologia/6_102149.doc.htm (access June 20, 2014).
9. Kliuchnyk, O. and Gritsik, G. (2011), “Difficulties of scientific and technical translation”, *Trudnoshchi naukovotekhnichnoho perekladu*, Conference proceeding, available at: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1408> (access June 20, 2014).
10. Leiris, H.de. (1971) “Métaux et alliages . Tome III. Métaux et alliages autres que les fers, aciers et fontes”. – Paris : Masson et Cie, Éditeurs. – 194 p.
11. (1993) “Revue technique automobile : [Études et documentation]”. – Boulogne-Billancourt : E.T.A.I. – 140 p.
12. Electra. Revue électrotechnique. – 2003. – № 211. – pp. 58–64 ; – 2005. – № 222. – Brochure thématique № 280. – 2007 ; Brochure thématique № 231. – 2007. – pp. 32–44.
13. Murry, G. (2004) “Aide-mémoire. Métallurgie. Métaux. Alliages. Propriétés”. – Paris : Dunod. – 329p.
14. Metal science and metals treatment (2009), *Metaloznavstvo ta obrobka metaliv*, Scientific and technical journal, no.2, available at: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/31586> (access June 20, 2014).

УДК 811.111'276:378.147

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Джавадова П.А., преподаватель

Бакинский славянский университет, ул. Сулеймана Рустама, 25, г. Баку, Азербайджан

Pjavadova@yahoo.com

Коммуникативное обучение языку предполагает формирование навыков чтения, письма, говорения и аудирования. Основная цель состоит в формировании у студентов коммуникативной компетенции, которая состоит из лингвистической, или грамматической, дискурсивной, социокультурной и стратегической компетенций. Коммуникативная компетенция позволяет студентам использовать изучаемый иностранный язык правильно, эффективно и адекватно условиям, в которых происходит коммуникация. Цели обучения языку должны быть реальными и достижимыми. Основной целью обучения является овладение умением бегло и правильно использовать язык для достижения коммуникативных целей. Коммуникативное обучение языку ориентировано на потребности и интересы обучаемых. При этом основная цель состоит в том, чтобы вовлечь студентов в процесс приобретения и использования знаний и навыков в качестве мотивированных и заинтересованных участников процесса речевого общения. Основная задача заключается в усвоении лексических единиц и грамматических структур и преследует цель формирования и развития у обучаемых способности использовать усвоенные структуры в процессе восприятия и речевой деятельности на изучаемом языке.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, неподготовленная речь, лингвистические ресурсы, компенсирующие стратегии.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РОЗМОВНОГО МОВЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Джавадова П.А.

Бакинський слов'янський університет, вул. Сулеймана Рустама, 25, м. Баку, Азербайджан

Pjavadova@yahoo.com

Комунікативне навчання мові передбачає формування навичок читання, письма, мовлення та аудіювання. Головна мета полягає у формуванні в студентів комунікативної компетенції, яка складається з лінгвістичної, або граматичної, дискурсивної, соціокультурної та стратегічної компетенцій. Комунікативна компетенція дає змогу студентам використовувати іноземну мову, що вивчається, правильно, ефективно та адекватно до умов, у яких відбувається комунікація. Цілі навчання мові повинні бути реальними і такими, яких можна досягнути. Головною метою навчання є оволодіння вмінням швидко й правильно використовувати мову для досягнення комунікативних цілей. Комунікативне навчання мові орієнтоване на потреби та інтереси тих, кого навчають. При цьому головна мета полягає в тому, щоб залучити студентів до процесу набуття і використання знань і навичок як мотивованих і зацікавлених учасників процесу мовленнєвого спілкування. Головне завдання полягає у засвоєнні лексичних одиниць і граматичних структур і має на меті формування і розвиток у тих, хто навчається, здатності використовувати засвоєні структури в процесі сприйняття і мовленнєвої діяльності мовою, що вивчається.

Ключові слова: комунікативна компетенція, непідготовлене мовлення, лінгвістичні ресурси, компенсаторні стратегії.

SOME PROBLEMS OF DEVELOPING CONVERSATIONAL SPEECH IN THE CONTEXT OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE

Javadova P.A.

Baku Slavic University, Suleiman Rustam str., 25, Baku, Azerbaijan

Pjavadova@yahoo.com

Some problems of developing speaking skills in the framework of developing communicative competence. Communicative language teaching is concerned with teaching reading, writing, speaking & listening in an integrated manner. The main goal is to develop language students' communicative competence which consists of linguistic or grammar competence, discourse competence, sociocultural competence &

strategic competence. Communicative ability enables the learners to use the language accurately & effectively for the purposes of communication. The goals set should be realistic & attainable. The ultimate goal is fluent & accurate speech in the target language. Communicative language learning is learner-centered. It is aimed at motivating language learners to learn the target language by extending their knowledge and experiences. The main goal is developing learners' ability to use the target language appropriately and accurately for the purposes of adequate communication. Learning of vocabulary and language structures serves the aim of developing the ability to understand, negotiate and express meaning. One of the most important components or sub-competencies which constitute the communicative ability is discourse competence which is considered to be the ability to perceive and to achieve convince of separate utterances in meaningful communication patterns. The development of communicative competence has to be based on language learners' interests and needs, their age, intellectual and educational level have to be taken into account. Competence should be developed in an integrated manner. The developing of communicative teaching also produces a lot of ideas. The communicative language learning emphasizes the sense of community in the learning group. It encourages interaction as a vehicle of learning and it considers as a priority the students' feelings and the recognition of struggle in language acquisition. When learning a different language while a multilingual community, there are certain barriers that one definitely will encounter. The developing of communicative skills will be focusing on the distinction between linguistic skills and communicative abilities, how they interact and the value of each. The concept of linguistic skill can be associated with training in the sense that there has to be some kind of specifiable type of performance that has to be mastered. The immediate conclusions that skills are necessary to complete whole task. But, communicative task requires a number of (linguistic) skills coming together, integrated, articulated with each other, feeding on each other, and rendering a (communicative) ability. There's nothing wrong about isolating a certain linguistic skills and give learners practice in it. If a group of learners can not hear the difference between "bean" and "bin," it is necessary for the teacher to give them practice in the identification of these two vowels, especially because there is no equivalent contrast in Spanish. But note that this practice on its own won't able learners to succeed in communication though, no doubt, handling the distinction will make their lives easier. We are trying to say is that there is a continuum between one extreme and the other, between an activity oriented towards the development of an isolated linguistic skills to full communicative value. Nothing is forbidden provided there is a rational sequencing of activities from the mechanical-like repetition going through manipulative activities like the fill in the blanks exercise to the fully communicative situation with the expression of personal meanings. Classroom activities often designed to focus on completing tasks that are mediated through language or involve negotiation of information and information sharing.

Key word: communicative competence, undervaluing speech, linguistic recourses, compensative strategy.

Коммуникативное обучение языку предполагает формирование навыков разговорной речи, аудирования, чтения и письма. Однако в эпоху глобализации основной целью обучения иностранному языку в коммуникативном классе является формирование коммуникативной компетенции на изучаемом языке. Как известно, основными составляющими коммуникативной компетенции являются лингвистическая, или грамматическая компетенция, дискурсивная компетенция, социолингвистическая компетенция, стратегическая компетенция. Дискурсивная компетенция является неотъемлемым компонентом коммуникативной компетенции и предполагает формирование у студентов навыков разговорной речи. Однако в контексте формирования коммуникативной компетенции предполагается комплексное формирование навыков разговорной речи, лингвистической, социолингвистической и стратегической компетенции. Развитие навыков разговорной речи на изучаемом иностранном языке имеет целью формирование уверенности в своих речевых возможностях, желания и способности у студентов использовать язык для достижения коммуникативных целей не только правильно и эффективно, но также соответственно ситуации, в который происходит речевое общение. В контексте того, что известно о природе процесса обучения языку и его изучения, чрезвычайно важно ставить достижимые и реальные цели. В ситуации, когда речь идет о формировании у студентов навыков разговорной речи, следует особенно подчеркнуть ту роль, которая отводится в данном процессе учителю. Необходимо отметить, что, в отличие, к примеру, от грамматических навыков, которые могут быть оценены с достаточно высокой степенью объективности, достаточно сложно оценить способность обучаемых использовать коммуникативные стратегии для того, чтобы

компенсировать недостаточный уровень лингвистических возможностей. Формирование у студентов способности адекватного речевого общения самым непосредственным образом зависит от того, какие виды деятельности выполняются в процессе формирования навыков разговорной речи у студентов языкового вуза [3, с. 75–100].

Следует отметить, что процесс обучения студентов разговорной речи на изучаемом иностранном языке и формирования у них соответствующих навыков неизбежно сопровождается многочисленными ошибками. В этой связи следует сказать о том, что существуют различные мнения относительно того, как следует относиться к ошибкам, каким образом их следует исправлять, и следует ли их исправлять вообще. Некоторые исследователи полагают, что с самого начала и на протяжении всего процесса обучения разговорной речи необходимо настаивать на правильном языковом оформлении речевого высказывания [2, с. 134–213]. Что касается потенциальных ошибок, то необходимо строить работу по обучению разговорной речи на изучаемом иностранном языке таким образом, чтобы стало возможным их предупредить. В случае же появления ошибок рекомендуется их немедленно исправлять.

В данном случае велика вероятность и существует иная точка зрения на данную проблему, согласно которой необходимо более терпимо относиться к совершаемым в процессе речевого общения ошибкам. Сторонники подобного подхода аргументируют это следующим образом: чрезмерная сфокусированность внимания на языковом оформлении речевого высказывания не содействует формированию у студентов адекватных навыков разговорной речи, не позволяет освободить сознание для реализации речевой интенции [3, с. 27–96]. Процесс изучения иностранного языка и его усвоения – это постепенный и достаточно длительный процесс. Это в значительной степени обусловлено тем, что изучение языка, в том числе изучение английского языка происходит в условиях практического отсутствия языковой среды. Если рассматривать данный процесс как органический процесс, где студенты, изучающие язык в профессиональных целях, должны время от времени принимать решения, связанные с определенным риском, то важно определить, когда и к каким ошибкам следует относиться терпимо. В связи с этим следует отметить, что отношение к ошибкам самым непосредственным образом зависит от того, какие цели ставятся перед обучаемыми в процессе выполнения тех или иных видов деятельности. Так, если основной целью является формирование грамматических навыков, допускаемые студентами ошибки должны исправляться немедленно, поскольку в данном случае приоритетным является правильность [1, с. 176–250]. В ситуации, когда во главу угла ставится беглость и плавность речи, как это происходит в случае формирования у студентов навыков разговорной речи на изучаемом языке, основное внимание должно быть сосредоточено на содержании речевого высказывания, а не на языковом оформлении. В данном случае немедленное исправление ошибок является нецелесообразным. Перенос внимания с содержания высказывания на его оформление препятствует формированию у обучаемых навыков разговорной речи.

Однако это отнюдь не означает, что совершаемые студентами ошибки должны быть исправлены. В связи с этим следует отметить, что в соответствии с основными принципами коммуникативного подхода к обучению языкам, предполагается, что наиболее целесообразным является исправление ошибок самими студентами. Задача преподавателя заключается в том, чтобы привлечь внимание обучаемых к проблеме, в случае ее возникновения, помочь студентам осознать свои ошибки и определить наиболее приемлемые в данной ситуации пути их исправления [6, с. 56–180]. Следует также отметить, что подход к ошибкам непосредственно зависит от характера

допускаемых ошибок. Ошибки, препятствующие правильному пониманию речи собеседника, которые могут привести к нарушению процесса речевого общения или неправильному пониманию, должны быть исправлены немедленно, в то время как менее серьезные ошибки могут быть исправлены позднее. Значимым является и то, насколько допустимой та или иная ошибка является с точки зрения носителей языка, является ли данная ошибка случайной, а также то, насколько возможным и вероятным является ее исправление в процессе речевого общения.

Вне зависимости от того, какой подход является наиболее приемлемым в том или ином учебном контексте, отношение как учителя, так и студентов к ошибкам должно быть конструктивным. Вне сомнения, студенты совершают ошибки в процессе неподготовленной, творческой речи на изучаемом языке. Студенты должны быть проинформированы о том, что в процессе изучения иностранного языка неизбежны ошибки. Однако на ошибках следует учиться. По мнению исследователей проблемы, ошибку следует рассматривать как очередную ступень на пути приобретения знаний [5, с. 50–150]. Формирование навыков разговорной речи на изучаемом иностранном языке неизбежно сопровождается многочисленными ошибками. Значительное количество ошибок совершается на уровне использования лексических единиц. Творческое использование ранее усвоенного лексического материала предполагает появление ошибок на уровне слов и словосочетаний. Вполне вероятно, что допускаемые студентами ошибки не будут немедленно исправлены преподавателем. Они могут быть исправлены позднее самим студентом. Обучаемые также должны быть проинформированы относительно того, какое количество языковых ошибок является допустимым в контексте обучения разговорной речи на иностранном языке. Устное речевое общение на изучаемом языке является, в известной степени, спонтанным процессом, происходящим в условиях реальной действительности. В подобной ситуации сформированные ранее лексические навыки не гарантируют лексическую правильность речи. Участники коммуникации должны уметь адаптироваться к ситуации, когда речевая реакция партнера является непредсказуемой, и обладать способностью приспосабливать свою речь к условиям, в которых происходит коммуникация.

Участники коммуникации должны также обладать способностью адекватно оценивать свои речевые возможности, и речевые возможности собеседника, определять степень адекватности восприятия речи друг друга собеседниками. Собеседники должны обладать способностью, компенсировать отсутствие информации или недостаточную степень компетентности, используя соответствующие стратегии. У студентов, изучающих, иностранный язык в профессиональных целях, должны быть сформированы адекватные навыки разговорной речи, что предполагает знание того, когда следует говорить, когда следует остановиться и дать возможность высказаться собеседнику, каким образом можно прервать собеседника и продолжить разговор. Следует отметить, что формирование навыков разговорной речи на изучаемом иностранном языке, предполагающее умение бегло и правильно говорить в контексте, где данный язык используется в качестве естественного средства, речевого общения, является задачей достаточно сложной. В условиях языкового вуза необходимо научить студентов говорить на изучаемом языке адекватно в самых различных ситуациях, в которых гипотетически могут очутиться студенты, изучающие язык в профессиональных целях. Поскольку предусмотреть все подобные ситуации, не представляются возможным, гораздо более целесообразным является формирование навыков разговорной речи в контексте формирования коммуникативной компетенции на данном языке. Работа по формированию подобных навыков должна иметь

системный, последовательный поэтапный характер. Эталоном должна быть речь лингвистически компетентных носителей языка [6, с. 150–250].

На каждом этапе обучения следует строить работу по формированию навыков разговорной речи с учетом лингвистических ресурсов, которыми обладают студенты, а также конкретных целей и задач обучения языку на данном этапе. При этом в целом процесс формирования у обучаемых навыков разговорной речи на изучаемом языке должен быть направлен на формирование у них коммуникативных стратегий, с тем, чтобы стало возможным компенсировать недостаток лингвистических ресурсов в случае возникновения подобной необходимости в процессе коммуникативной деятельности студентов. Умение компенсировать недостаток лингвистических знаний на родном языке, в значительной степени, содействует формированию этих навыков у обучаемых компенсирующих стратегий на иностранном языке. Чрезвычайно важно, чтобы студенты осознали, что использование компенсирующих стратегий является совершенно естественным в процессе неподготовленного, спонтанного речевого общения, как на родном языке, так и на иностранном языке.

Компенсирующие стратегии, которыми владеют носители языка:

– перефразирование, когда в процесса разговора говорящий считает целесообразным реконструировать ту или иную фразу;

– замена;

– говорящий использует обобщающее слово («tree- дерево» вместо «oak-tree-дуб» «flower-цветок» вместо «lily-лилия» и т.д.); местоимение (это, они, что-то); синонимы («get-получать» вместо «take-брать» «talk-разговор» вместо «conversation-беседа»);

* описание: физических признаков, таких, к примеру, как цвет, размер, или же особых признаков, функциональных характеристик;

* демонстрация; жестикуляция, мимика, то, что англичане называют «body language», обращение к собеседнику.

К числу компенсирующих стратегий, которыми должен овладеть изучающий язык в коммуникативных целях студент, можно отнести следующие: создание новых слов, используя соответствующие правила, существующие в иностранном языке; переключение с одного языка на другой, что предполагает использование слов родного языка в процессе речевого общения на иностранном языке [4, с. 37–89].

Сравнивая компенсирующие стратегии, которые обычно используют люди в процессе речевого общения на иностранном языке, с теми, которые используются носителями языка, можно сказать, что в первом случае использование компенсирующих стратегий может привести к многочисленным ошибкам. Более того, высказывается мнение, согласно которому использование подобных стратегий не содействует большему пониманию в процессе речевого общения. Однако некоторые из них, создают условия для творческого использования изучаемого языка, и, несомненно, способствуют большей вовлеченности студентов в процесс усвоения языка. Суммируя вышесказанное, следует сказать, что процесс обучения иностранному языку в целом, и процесс обучения языку разговорной речи на изучаемом языке, в частности должен быть направлен на формирование у студентов стратегий использования в процессе речевого общения накопленных лингвистических ресурсов, а также компенсирующих стратегий, которые делают возможным адекватное речевое общения на иностранном языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арнольд Ф. (редактор) Беглость и точность. Методы и критерии устранения ошибок (отчет о работе 7 д, Евроцентр. – Великобритания : Кембридж. – Ноябрь, 1984, Страсбург, Совет Европы).
2. Кук Дж. Применение лингвистики / Дж. Кук. – Великобритания : Университет Оксфорд, 2003. – 164 с.
3. Митчелл Р. Вторая теория обучения языка / Р. Митчелл, Ф. Маулс. – Арнольд, 1998. – 148 с. 4.
4. Ван Ек. Цели для изучения иностранного языка / Ек. Ван. – В 2 т. – Том 2. – Страсбург, 1987.
5. Виддоусон Н.Г. Исследования по прикладной лингвистике / Н.Г. Виддоусон. – Издательство Оксфордского Университета, 1984. – 224 с.
6. Гусейнзаде Г.Д. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке / Г.Д. Гусейнзаде. – Баку : Мутарджим, 2011. – 140 с.

REFERENCES

1. Arnold, F.(ed) (1986) “Fluency & Accuracy & error correction criteria & techniques”, *Beglost i tochnost. Metody i kriterii ustraneniia oshybok*, (Report on Workshop 7d, Eurocentre, Cambridge, UK, November 1984), Strasbourg, Council of Europe.
2. Cook, J. (2003) “Applied Linguistics”, *Primeneniie lingvistiki*, Oxford University Press.
3. Mitchee, R and Myles, F. (1998) “Second Language Learning Theories”, *Vtoraia teoriia obucheniiia yazyka*, Arnold.
4. Van Ek, f.a. (1987) “Objectives for foreign language learning”, *Tseli dlia izucheniiia inoztrannoho yazyka*, Volume II: Levels, Strasbourg.
5. Widdowson, H.G. (1984) “Explorations in Applied Linguistics”, *Issledovaniia po prikladnoi lingvistike*, Oxford University Press.
6. Guseinzade, G.D. (2011) “Learning of the speaking communication on the foreign language”, *Obucheniiie rechevoi kommunikatsii na inostrannom yazyke*. – Baku : Mutardzhym.

УДК 811.16'33/06

СЛОВ'ЯНСЬКЕ ОНОМАСІОЛОГІЧНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО КІНЦЯ ХХ–ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Іващенко В. Л., д. філол. н., Туровська Л. В., к. філол. н.

Інститут української мови НАН України, вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, Україна

vicivashchenko@ukr.net; turterm@bigmir.net

Проаналізовано пошуки сучасного слов'янського термінознавства системно-структурної / традиційної дослідницької парадигми кінця ХХ – початку ХХІ ст. Виокремлено ономасіологічний, ономасемасіологічний, крос-парадигмальний напрями досліджень. Систематизовано праці слов'янських термінологів.

Ключові слова: ономасіологічне термінознавство, ономасемасіологічне термінознавство, діалектологічне термінознавство, крос-парадигмальний напрям.

СЛАВЯНСКОЕ ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКОЕ ТЕРМИНОВЕДЕНИЕ КОНЦА XX–НАЧАЛА XXI ст.

Ивашенко В.Л., Туровская Л.В.

*Институт украинского языка НАН Украины,
ул. Михаила Грушевского, 4, г. Киев, Украина*

vicivashchenko@ukr.net; turterm@bigmir.net

Проанализированы поиски современного славянского терминоведения системно-структурной / традиционной исследовательской парадигмы конца XX – начала XXI ст. Выделены ономасиологическое, ономасемасиологическое, кросс-парадигмальное направления исследований. Систематизированы работы славянских терминоведов.

Ключевые слова: ономасиологическое терминоведение, ономасемасиологическое терминоведение, диалектологическое терминоведение, кросс-парадигмальное направление.

SLAVIC ONOMASIOLOGY TERMINOLOGY OF THE END OF THE 20TH – THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURIES

Ivashchenko V. L., Turovska L. V.

*Ukrainian Language Institute of the NAS of Ukraine,
Mykhailo Hryshevskiyi str., 4, Kyiv, Ukraine*

vicivashchenko@ukr.net; turterm@bigmir.net

The onomasiological, onomasemasiological, cross-paradigm ways of research are distinguished and determined. Onomasiological and onomasemasiological researches in regard to branch terminologies, the analysis of which is still demanding further examination, are truly powerful aspectual directions of scientific searches of the modern Slavonic terminology of system and structural / traditional paradigm of research on its post paradigm stage of development (the end XX – beginning XXI centuries).

Onomasiological terminology of the aforementioned period, formed on the basis of general term theory, secondary nomination theory, represents the range of problems (predominantly in Russian and Ukrainian terminology and in the less extent in Polish, Slovakian, Macedonian ones – 8,6%): 1) *derivative processes, ways of wordmaking and wordmaking motivation in terminological space* thus forming the motivological terminology; 2) formal and structural, structural and morphological arrangement and structural types of terms; 3) cross lingualectual interaction between terminological and homonymic spaces.

Onomasemasiological terminology of the defined period in capacity of cross aspectual (mainly in Russian, Ukrainian, Belarussian, Slovakian and Polish terminology and less in Croatian, Serbian, Bulgarian, Macedonian, Slovenian, Czech), which is formed not only on the basis of general term theory and secondary nomination theory, but in particular of semantic derivation theory and field theory, represents range of problems in relation to examination of formal and structural, structural and grammatical peculiarities of terms, their derivational potential, motivational features, termforming processes in close combination with the examination of semantic and structural peculiarities of terminological units, their notional arrangement, lexical and semantic relations, thematic classifications against the background of formation processes and development trends of branch terminologies as well as their unification and harmonization.

Such a potent direction forms the following research vectors: 1) termforming; 2) historical, *etymological / genetic, or historical and etymological – axiological*, pragmatic, system centried, analytic and lexicographical aspects; 3) structural, systemic and semantic in correlation with classificational, in particular classificational and standardizational, lexicographical, communicational and pragmatic, nominative, cognitive and lexicographical; 4) dialectological (dialectical terminology) – etymological and historical, ethnical and linguistic and historical, typological and genetic, etymological and comparative aspects; 5) social and linguistic which correlates with historical dimension of branch terminologies researches against the background of their formal and structural classification and pragmatic, social and linguistic vector of scientific researches within the frame of systemic connections and relations. Researches on drafting recommendations dedicated to problems of standardization and cross lingualectual interaction of terminological and phraseological units with regard to their lexicographical representation are less examined in onomasemasiological terminology.

Onomasiological and onomasemasiologica terminology declare as well cross paradigm researches, such as: 1) structural and functional (mainly in Russian, Ukrainian, Polish, Slovakian, Belarussian, Croatian and Slovenian, less in Bulgarian, Czech – 31%) – functional and stylistic, social and linguistic, cross lingual, assimilative and adaptive, term forming, theoretical and applicative, and within the context of the latter – lingual and deductive, terminographical, translative, translative and terminographical, lingual and technological (carcass terminography) *aspects* (60%). The field of problems concerning the interaction

of a common word and a term, of general and special is determined to the less extent against the background of terminolization / determinolization – consubstantive aspect, structural and semantic peculiarities in regard to field structuring of terminologies and paradigm examination of branch terminologies; 2) functional and cognitive (1,4%) – *cognitive and semiotic, historical, etymological and terminographical, cognitive and discursive aspects*; 3) cognitive and nominative (0,5%).

Amongst cross disciplinary (1%) are distinguished only three linguistic and ethnographical works and researches in sport pedagogics with fragments of linguistic analyses.

Key words: onomasyological terminology, onomasemasyological terminology, dialectology terminology, cross-paradigm way.

Потужними аспектуальними напрямками наукових пошуків сучасного слов'янського термінознавства системно-структурної / традиційної дослідницької парадигми на її по ст п а р а д и г м а л ь н о м у етапі розвитку (кінець ХХ–початок ХХІ ст.) є *власне ономасіологічні й ономасемасіологічні дослідження галузевих термінологій*, аналіз яких поки що не знайшов належного відбиття в мовознавчій літературі. Саме тому в статті спробуємо дати короткий огляд цих напрямів, окреслюючи те коло проблем, яке сьогодні привертає увагу термінознавців слов'янського світу.

Визначення **ономасіологічного термінознавства** як самостійного напрямку наукових пошуків, у центрі уваги якого дослідження процесів найменування спеціальних понять, форм наявних спеціальних лексем та способів їхньої оптимізації, віднаходимо первісно в працях російських дослідників, зокрема С. В. Гриньова-Гриневича, який основними аспектами цього напрямку вбачає вивчення основних різновидів термінотворення – семантичного, морфологічного, синтаксичного, морфолого-синтаксичного, термінологічних запозичень, а також виявлення механізмів мотивованості термінів, термінотворчих і термінологічних моделей та засобів термінотворення, зокрема й терміноелементів, структурний аналіз термінологій та конструювання терміносистем [1; 2, с. 292–365; 3, с. 121–177].

Інвентаризація та систематизація монографічних і дисертаційних праць наших колег засвідчила, що власне ономасіологічне термінознавство кінця ХХ–початку ХХІ ст., сформоване на засадах *загальної теорії терміна, теорії вторинної номінації*, сьогодні репрезентує переважно таку проблематику:

1) *дериваційних процесів, способів словотворення та словотвірної мотивації в термінологічному просторі*, наприклад, у працях російських термінологів, зокрема М.С. Багдасарян “Словотвірна парадигматика географічної термінології (терміни фізичної географії)” (1991), О.М. Синькової “Способи словотворення комп’ютерної термінології в арабській літературній мові: на матеріалі сучасної преси” (2008); словацької дослідниці М. Буялкової “Словотвірна мотивація медичних термінів генетики” (1991); українських дослідників Л.В. Козак “Українська електротехнічна термінологія (словотвірний аспект)” (2000), О.В. Чуешкової “Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект)” (2003), А.В. Ткач “Словотвірна ідентичність / варіантність української медичної термінології” (2009). Проблематика словотвірної мотивації виформовує самостійний напрям досліджень – **мотивологічне термінознавство**, у центрі уваги якого побудова термінологічного мотиваційного поля й мотивологічне моделювання спеціальної лексики (започатковане в російському термінознавстві, зокрема монографічним дослідженням О. Фельде, А. Перфільєвої та О. Штейнгарт “Мотивологічне термінознавство. Теоретико-методологічні засади”, 2011 – на матеріалі алюмінієвої та глиноземної промисловості);

2) *формально-структурної, структурно-морфологічної організації та структурних типів термінів*, наприклад, у працях: російських термінологів – Н.В. Сторшиної “Кількаслівні терміни у військовій підмові: ономасіологічний аспект” (1995), Є.М. Ожогіна “Абревіатура у військовій підмові” (1999); македонської дослідниці С. Гавриловської

“Складні імена в правничій термінології англійської мови” (2012); польської – М. Вишньовольської “*Regulae iuris: латинська правнича термінологія: вибір латинських виразів і формул*” (2008); українських – О.Г. Чумак “Структурно-компонентна організація фінансово-бухгалтерських терміносполучень в українській мові” (1998), В.Г. Костенко “Словотворчі потенції твірних іменних кореневих основ германського походження (на матеріалі англійської біологічної термінології)” (2000);

3) *крос-лінгволектної взаємодії термінологічного й онімного просторів*, наприклад, у дисертації російської дослідниці О.П. Аксьонової “Комі-перм’яцькі географічні терміни та їх функціонування в топоніміці Верхнього Примор’я” (1996).

Ономасемасіологічне термінознавство кінця ХХ–початку ХХІ ст. як *крос-аспектуальне*, сформоване на засадах *загальної теорії терміна, теорії вторинної номінації*, зокрема теорії семантичної деривації, *теорії поля*, репрезентує проблематику вивчення формально-структурних, структурно-граматичних особливостей термінів, їхнього дериваційного потенціалу, мотивованості, термінотворчих процесів у тісному поєднанні з вивченням семантико-структурних особливостей термінологічних одиниць, їхньої поняттєвої організації, лексико-семантичних відношень, тематичних класифікацій на тлі процесів формування й тенденцій розвитку галузевих термінологій, їхньої уніфікації та гармонізації. Цей потужний напрям формує кілька пошукових векторів, а саме:

1) *термінотворчий*, у центрі уваги якого структурно- і/або семантико-дериваційні особливості термінологічних одиниць, що якнайкраще увиразнюють, наприклад, праці таких дослідників, як Р.А. Шарапова “Процеси деривації і термінологізації в підсистемі російської мови: на матеріалі номінацій біологічно активних домішок” (2008), М.О. Мартем’янова “Особливості формування сучасних наукових технічних термінологічних систем” (2011) – у Росії; О.М. Лапковська “Сучасна білоруська ботанічна термінологія” (1999), М.У. Буракова “Юридична термінологія в білоруській мові” (2004) – у Білорусі; Є. Бінієвич “Розвиток польської термінології неорганічної хімії” (1992), В. Галас “Термінологія правничої мови” (1995) – у Польщі; В. Панзова “Македонська термінологія логіки” (2003) – у Македонії; О.А. Покровська “Українська термінологія ринкових відносин” (1996), Г.Ю. Стахурська “Активні процеси у перській комп’ютерній субмові” (2007) – в Україні.

Цей пошуковий вектор інколи корелює з вивченням *галузевих термінологій як польових структур*, що спострігаємо, наприклад, у працях білоруського дослідника М.Г. Горбачика “Назви осіб за ремеслом і професією в білоруській мові” (1992); російської дослідниці Е.Г. Петросянц “Лінгвістичне термінополе: структура, семантика, деривація: на матеріалі англійської мови” (2004); українських дослідників О.М. Тур “Українська термінологія землеустрою та кадастру” (2008);

1) *історичний, етимологічний / генетичний, або історико-етимологічний*, на тлі процесів термінотворення й спорадично тематичної класифікації терміноодниць, який засвідчують, наприклад, праці: словацьких дослідників – К. Окаля “Термінологія ткацтва” (1991), М. Буялкової “Медична термінологія в сучасному й історичному контексті” (2011); білоруських – Л.Л. Плигавки “Лексика залізничного транспорту” (1995), А.І. Калечич “Формування і склад білоруської ентомологічної термінології” (2002); російських – Ю.О. Чунтової “Англійська транспортна термінологія” (2004), К.А. Похолкової “Сучасна економічна термінологія в Республіці Корея: лінгвістичний аналіз” (2007); хорватських – С. Дурди “Хорватська театральна термінологія” (1999), Ж. Степаніч “До пошуків втраченого у хорватській морській термінології” (2004); словенського дослідника Т. Корошеця “Словенська військова мова” (1998) та чеського дослідника В. Пасовського “Медична термінологія” (2004); українських дослідників М.П. Годованої “Формування

сучасної української геологічної термінології” (1994), М.В. Сташко “Формування та розвиток української бібліотечно-бібліографічної термінології” (1999), О.В. Чорної “Українська термінологія податкової сфери: структура, функціонування, формування” (2009).

Історичний вектор термінознавчих пошуків увиразнюють також *історико-аксіологічні* (наприклад, праця російської дослідниці О.В. Авакової “Формування і функціонування англійської юридичної термінології у процесі становлення держави і права в Англії”, (2006), *історико-прагматичні* (наприклад, праця російської дослідниці Т.В. Акулініної “Екстралінгвістична обумовленість особливостей англійської термінології комп’ютерної інформатики”, (2003), української дослідниці Е.С. Ганієвої “Кримськотатарська лінгвістична термінологія: історія та сучасний стан” (2008)), *історико-системоцентричні* (наприклад, праці російських дослідниць І.Г. Кожевнікової “Російська взуттєва термінологія як система” (1992) й Л. М. Татарінової “Досвід системного вивчення німецької хімічної термінології: на матеріалі загальної й неорганічної хімії” (2005), українського дослідника С.Б. Любарського “Системна організація і творення сучасної української термінології землеробства” (2008), *історико-семіотично-системоцентричні* (наприклад, праця словацьких дослідників М. Кожуркової та М. Путаля “Біохімічна термінологія” (2011), українських дослідників Г.М. Коваленко “Англійська лексика моди ХХ–ХХІ століть” (2005), О.Я. Андріянової “Військово-морська термінологія української мови: етапи формування та семантика” (2011), *історико-аналітико-лексикографічні* (наприклад, праця хорватської дослідниці Д. Столац “Хорватська морська термінологія, її попередники і наступники” (1998), українських дослідників В.М. Підвойного “Лінгвістична термінологія турецької мови” (2001), І.А. Ярошевич “Українська морфологічна термінологія ХХ – початку ХХІ ст.” (2008) *аспекти*;

2) *структурно-системно-семантичний*, наприклад, у працях: білоруських дослідників – Ю.М. Лук’янюк “Сучасна білоруська філософська термінологія: семантичний і структурний аспекти” (2003), О.М. Міхальнової “Структурно-семантична характеристика білоруської термінології машинобудування” (2005); болгарського дослідника А. Емірзяна “Структурно-семантична характеристика будівельної термінологічної підсистеми” (1988); російських дослідників Г.О. Абрамової “Структурно-семантичний опис термінів тропічної медицини” (1995), М.Г. Бойко “Структурно-семантичні особливості формування бронетанкової термінології в англійській мові” (2011); сербського дослідника Д. Поповича “Основна фізико-хімічна термінологія в галузі охорони навколишнього середовища” (2006); польського дослідника Я. Томасика “Технічні терміни: будова, семантика” (1996); українських дослідників Т.Г. Соколовської “Українська термінологія з генетики: походження, структура, системність (лінгвістична проблематика)” (1999), Е.Т/ Дерді “Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів” (2003).

Цей пошуковий вектор виявляє себе також у кореляції з *класифікаційним* (наприклад, у праці російської дослідниці Ф.М. Ордокової “Принципи формування галузевої термінології: на матеріалі термінів економіки сільського господарства”, 2004; української дослідниці Н.З. Цісар “Вторинна номінація в системі української медичної термінології”, 2009), *класифікаційно-стандартизаційним* (наприклад, у праці словацької дослідниці Г. Вересової і кол. “Система класифікації і стандартизації термінології сестринства”, 2007); *лексикографічним* (наприклад, у працях: російських дослідниць М.В. Євстифєєвої “Термінологічна система валютного ринку на сучасному етапі її розвитку”, 2007, Л.В. Іванової “Лексика театрального мистецтва: структурно-семантичний і лексикографічний аспекти”, 2008; болгарського дослідника Д.Г. Давидова “Гімнастична термінологія”, 2005; словацького дослідника Р. Хумера “Лексико-лексикографічний аналіз металургійної термінології”, 2002; сербського дослідника Л. Неделькова “Бджолярська

термінологія у Воєводині”, 1999; української дослідниці З.Б. Куделько “Англійська терміносистема ринкових взаємин: синтагматичні та парадигматичні особливості”, 2003); *комунікативно-прагматичним* (наприклад, у праці української дослідниці Е.В. Неженець “Варіантність російських термінів юриспруденції в системному та комунікативно-прагматичному аспектах”, 2003) та *номінативно-когнітивно-лексикографічним* (наприклад, у праці російської дослідниці І.Л. Чижової “Лексика художніх промислів Середнього Уралу: структурно-семантичний, лексикографічний і номінативний аспекти”, 2005) *аспектами*;

3) *діалектологічний (діалектне термінознавство¹)*, задекларований проблематикою взаємодії термінологічного й діалектологічного просторів, вивчення номінативних процесів у народній регіональній / діалектній термінології окремих галузей людської діяльності на тлі тематичних класифікацій, наприклад, у російських дослідниць Л.М. Альшиної “Лексика коноплярства в орловських говірках” (2001) і Ю.Ю. Саввіної “Фітонімна лексика елецких говорів” (2009); польських дослідників А. Басари та Я. Басари “Польський діалект у термінології рільництва: підготовка ґрунту, вирощування картоплі” (1992); білоруських дослідників В.Д. Книги “Лексика теслярського і столярного ремесла Мозирсько-Прип’ятського Полісся” (1995), М.М. Шевченка “Конфесійна лексика у говірках Мозирського Полісся” (2001); сербських дослідників Д. Савич “Термінологія дому і домашнього вжитку в Лівчому полі і Жупах” (2004), Я. Коїча “Географічна термінологія Баньяна” (2011); українських дослідників В.М. Баденкової “Лексика традиційної народної медицини в українських говірках інгульсько-бузького межиріччя” (1999), М.В. Поїстогової “Номінаційні процеси у ботанічній лексиці східнополіських говірок” (2005).

Такий вектор наукових пошуків більшою мірою тяжіє до крос-аспектуального, акцентуючи увагу на *етимолого-* і / або *історико-діалектологічному* (наприклад, у працях: словенських дослідників Р. Кошути й Т. Логар “Сільськогосподарська і виноробна термінологія в говірках Словенської Істри”, 1993; болгарської дослідниці Й.Х. Василевої “Пастирська термінологія в Софії”, 2003; російського дослідника А.В. Мариніна “Лексика промислів і ремесел у говірках Вадського району Нижньгородської області”, 2011; білоруських дослідниць О.Л. Бабичевої “Землеробська лексика Деснянсько-Сейманського межиріччя”, 1990 та Л.М. Мазуркевич “Лексика народної медицини Східного Полісся”, 2003), *історико-етнолінгво-діалектологічному* (наприклад, у праці словацького дослідника П. Рохарика “Термінологія ремісничих виробів і мова штурівського періоду словаків у Надлаку”, 2010), *типолого-генетично-діалектологічному* (наприклад, у праці македонського дослідника Б. Відоєського “Географічна термінологія в діалектах македонської мови”, 1999), *структурно-генетично-діалектологічному* (наприклад, у працях: білоруської дослідниці Т.О. Кісель “Ботанічна номенклатура у говірках Брестсько-Пінського Полісся”, 2011; української дослідниці О.Є. Гриджук “Термінологічна лексика художньої різьби по дереву”, 2001) та *етимолого-зіставно-діалектологічному* (наприклад, у праці російської дослідниці О.М. Андріанової “Термінологія спорідненості у фіно-угорських мовах волзької і перм’ятської груп”, 2000) *аспектах*;

4) *соціолінгвістичний* (наприклад, у російському термінознавстві – О.Б. Берг “Хореографічна термінологія в російській мові”, 1999; О.В. Тихонової “Формування

¹ На цей термін уперше натрапляємо в бібліографічному покажчику 1947–1980 рр. М.П. Богуцької та А.В. Лагутіної “Термінознавство в Україні” (1982) [4].

англійської термінології мобільних засобів зв'язку і її лінгвістичні особливості”, 2003), який інколи корелює з *історичним ракурсом дослідження галузевих термінологій на тлі їхньої формально-структурної класифікації* (наприклад, у дисертації російської дослідниці Е.Г. Беззатеевої “Особливості англійської термінології маркетингу та її соціолінгвістична зумовленість”, 2006; української дослідниці А.В. Капуш “Еволюційні процеси в німецькій лексиці суспільно-політичного змісту (на матеріалі періодичних видань 80-х–90-х років)”, 2000) та *прагмасоціолінгвістичним вектором наукових пошуків на тлі системних зв'язків і відношень* (наприклад, у дисертації російської дослідниці Ю. В. Трушковой “Дослідження соціолінгвістичної термінології (тематична група лексики “мова й етнос)””, 1995).

Менш представницькими в слов'янському ономасемасіологічному термінознавстві є дослідження, пов'язані з виробленням *рекомендацій* (наприклад, у праці російського дослідника І. Б. Усатого “Термінологія частин мови в сучасному російському мовознавстві (за текстами наукової, навчальної та довідникової літератури)”, 2010; українських дослідників Г.В. Наконечної “Формування та розвиток української хімічної термінології”, 1994, С.З. Булик-Верхоли “Формування і розвиток української музичної термінології”, 2003), присвячених проблемам *стандартизації* галузевих термінологій (наприклад, у праці російської дослідниці А.К. Купцовой “Проблеми формування термінологій нових наук: на прикладі логістики”, 2007; українських дослідників Т.М. Дячук “Українська соціально-економічна термінологія: становлення і кодифікація”, 2003, Л.М. Сидоренко “Суфіксальні деривати в професійній термінології (нормативний аспект)”, 2004) та *крос-лінгволектної взаємодії термінологічних і фразеологічних одиниць* з огляду на їхню лексикографічну репрезентацію (наприклад, у праці російської дослідниці О.О. Нікуліної “Термінологізми як результат взаємодії і взаємовпливу термінології і фразеології сучасної англійської мови”, 2005).

Фрагментарно представлені *типологічний* (наприклад, у праці польської дослідниці Я. Ванякової “Польська наукова астрономічна термінологія”, 2003), *дефінітивний* (наприклад, у праці російської дослідниці О.Д. Адоніної “Лінгвістична характеристика економічної терміносистеми сучасної французької мови: на матеріалі французької термінографії”, 2005), *антропоцентричний* (наприклад, у праці словацького дослідника Я. Баб'яка “Основна термінологія шкільного фізичного виховання”, 2009), української дослідниці Н.А. Цимбал “Формування української термінології органічної хімії в 90-ті роки ХХ ст.”, 2001) *аспекти*.

Ономасіологічне й ономасемасіологічне термінознавство декларують також *крос-парадигмальні* дослідження, зокрема:

1) *структурно-функціональні*, проблематику яких увиразнюють такі ракурси:

- *функціонально-стилістичний* (наприклад, у праці російської дослідниці А. В. Круглової “Специфіка формування спеціальної лексики мови засобів масової інформації кінця ХХ–початку ХХІ ст.”, 2009; українських дослідників О.Ф. Кучеренко “Проблеми формування, функціонування та розвитку української пожежно-технічної терміносистеми”, 2003, О.В. Подвойської “Термінологія соціальної ринкової економіки в сучасній німецькій мові: номінативний та функціональний аспекти”, 2008), який інколи виявляє себе в кореляції з іншими аспектами, зокрема *термінографічним* (наприклад, у праці російської дослідниці Н.В. Ісаєвої “Нові найменування осіб на ринку праці”, 2010), *соціолінгвістичним* та *зіставним* (наприклад, у праці російської дослідниці Г.О. Абрамової “Медична лексика: основні властивості і тенденції розвитку”, 2003), *граматичним* і *квантитативним* (наприклад, у праці російської дослідниці Т.О. Москаленко “Системні аспекти аналізу лексичних одиниць мови законодавства: на матеріалі нормативно-правових актів про соціальний розвиток і культуру”, 1993);

- *соціолінгвістичний* як співвідношення термінів і спеціальної лексики, нетермінів, професіоналізмів, жаргонів, жаргонізмів у синхронії та діяхронії, наприклад, у працях російських термінологів – І.М. Чипан “Спеціальна і термінологічна лексика підмови морських спеціальностей (підводний флот)” (2000), Ю.О. Анисимової “Співвідношення юридичних термінів і професіоналізмів у лексичній системі англійської мови” (2002); словацького дослідника Р. Фекета та кол. “Професійна термінологія окремих ланок політики ЄС” (2008);
- *крос-лінгвальний у взаємодії з етномовним* як вияв співвідношення національного та інтернаціонального в галузевих термінологіях і термінологічних підсистемах, зокрема й в аспекті номенклатурної номінації, наприклад, у працях: російських дослідників – Н.В. Кудокпаке “Проблема інтернаціоналізації терміна у словотворенні і функціонуванні (політичні та економічні терміни)” (1992), В.М. Санак “Національні і міжнародні терміни в російській торгово-економічній термінології” (1995); болгарських дослідниць С. Колковської “Тенденції до інтернаціоналізації та націоналізації в новій болгарській економічній термінології” (2006) та П. Кунчевої “Болгарська анатомічна термінологія сьогодення” (2009); українських дослідників С.Л. Адаменко “Серболужицька ботанічна номенклатура: її формування та специфіка (на матеріалі назв лікарських рослин)” (1999), Г.А. Сергєєвої “Анломовні запозичення в українській правничій термінології” (2002);
- *асимілятивно-адаптивний* як актуалізація іншомовного впливу, іншомовних запозичень, процесів термінологізації й термінотворення в етнокультурному й етномовному середовищі галузевих термінологій на *синхронному зрізі* (наприклад, у працях російських дослідниць – Ю.М. Калашникової “Екстра- й інтралінгвістичні передумови проникнення англійських економічних термінів у німецьку мову”, 2005, О.М. Загрекової “Джерела і розвиток російської медичної термінології”, 2008; білоруських дослідників – Т.Г. Гавриленко “Структурно-семантичні і функціональні характеристики англо-американізмів у сучасній німецькій мові (підмова обчислювальної техніки)”, 1990, Л.Я. Ковальової “Англiцизми в термінології сучасної білоруської літературної мови”, 2004; хорватських дослідниць А. Гуран-Сохи “Запозичення англійського походження в медичній термінології” (2007) та М. Міхалєвич “Хорватська арифметична термінологія. Лінгвістичний аналіз”, 1993; чеської дослідниці І. Боздехової “Сучасна термінологія (з акцентом на колокації термінів медицини)”, 2009; словацької дослідниці Д. Галової “Інтеграція англiцизмів в сучасну російську економічну термінологію з огляду на процеси мовної глобалізації”, 2009; українських дослідників А.О. Ніколаєвої “Структурно-семантична характеристика термінології програмування, комп’ютерних мереж та захисту інформації”, 2002, С.В. Овсейчик “Формування української екологічної термінології”, 2006) та в *діяхронії*, тобто в історичному аспекті, на соціолінгвістичному тлі (наприклад, у працях російських дослідниць – А.М. Кльостер “Шляхи формування і функціонування термінології інженерної психології в німецькій мові”, 2006, О.А. Худинши “Особливості становлення і розвитку англійських базових термінів у підмові економіки”, 2011; білоруської дослідниці Г.І. Кулеш “Шляхи і способи поповнення суспільно-політичної лексики білоруської мови на сучасному етапі”, 1992; польського дослідника Г. Домбковського “Польська термінологія з теорії музики”, 1991, “Європейська музична термінологія”, 1997; українських дослідників – Е.І. Огар “Українська друкарська термінологія: формування та функціонування”, 1996, А.Г. Рижкова “Юридична термінологія корейської мови: структура і семантика”, 2007);
- *термінотворчий*, наприклад, у працях: російських дослідників – Т.Б. Клюєвої “Творення термінів-словосполучень та їх функціонування у спеціальному медичному тексті” (1992), Ю.Г. Кочарян “Абревіація в англійській військовій лексиці” (2007); української дослідниці І.В. Корнейко “Становлення термінології медичної радіології в українській мові” (1996).

Цей ракурс наукових пошуків у деяких працях корелює з *лінгвогеографічним* (наприклад, у дисертації російської дослідниці І.В. Скворцової “Особливості економічної термінології сучасної арабської літературної мови: на матеріалі арабської преси початку XXI століття”, 2008; українських дослідниць О.К. Данилюк “Географічна термінологія Волині”, 2000, Л.І. Дорошенко “Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту”, 1999), *соціолінгвістичним* (наприклад, у дисертаціях російських дослідників – Ю.С. Даниліної “Актуальні проблеми розвитку і сучасного стану німецької термінології сільськогосподарського машинобудування”, 2011, М.В. Барт “Словотвірні моделі сучасного російського комп’ютерного жаргону”, 2010), *стилістичним* (наприклад, у дисертації російської дослідниці М.А. Ярмашевич “Творення і функціонування аббревіатур в газетно-публіцистичному і науковому стилях”, 1990), *лінгводидактичним* (наприклад, у дисертації російської дослідниці О.О. Ніколаєвої “Термінологія текстильного матеріалознавства”, 2006), *комунікативно-семіотичним* (наприклад, у праці російської дослідниці Є.О. Телятникової “Статика й динаміка термінології мови французького інтерфейсу”, 2001), *комунікативно-прагматичним* (наприклад, у праці російської дослідниці Є.О. Федорченко “Становлення і розвиток термінологічної лексики митної справи в російській мові”, 2004), *крос-лінгволектним* (наприклад, у праці російської дослідниці Л.П. Шишканової “Специфіка внутрішньосистемних міжгалузевих одиниць у німецькій юридичній термінології”, 2006) *аспектами*;

- *теоретико-прикладний*, зокрема *лінгводидактичний* (наприклад, у праці словацької дослідниці Я. Спалової “Теорія і практика освоєння англійської юридичної термінології”, 2011; польської дослідниці М. Войтович-Нейман “Англійська економічна термінологія для потреб практичної діяльності”, 1991); *термінографічний* (наприклад, у дисертаціях російських термінологів – Н.Г. Кантишевої “Моделювання терміносистеми “екологічний аудит” і її опис в систематизувальному глосарії”, 2011, В.П. Крупеньової “Екранні терміни користувацького інтерфейсу в теоретичному і прикладному розгляді”, 2012; словенської дослідниці М. Жагар Карер “Електротехнічна термінологія між словником і текстом”, 2009), *перекладознавчий* (наприклад, у праці російського дослідника Є.Є. Смирнова “Особливості передавання англомовної термінології в галузі електронної побутової техніки” (2007); *перекладознавчо-термінографічний* (наприклад, у працях: російської дослідниці В.І. Михайлової “Структура багатоконпонентних термінів і створення автоматичних словників (теоретичні основи розпрацювання алгоритмів перекладу)”, 1992); хорватської дослідниці А. Штамбук “Хорватські назви побутової електроніки і проблеми двомовних словників”, 1996) *аспекти*, а також *лінгвотехнологічний аспект (корпусна термінографія)*, який корелює з *терміно-* й *текстоцентричним*, *перекладознавчо-термінографічним* та *міжмовним* у його взаємодії з *етномовним ракурсами дослідження* (наприклад, у дисертації словенської дослідниці Т. Файфер “Лінгвістичні аспекти словенської правничої термінології в прикладах сучасних постанов Європейського суду”, 2010).

Меншою мірою опрацьована проблематика 1) *взаємодії загальноживаного слова й терміна, загального й спеціального* на тлі процесів термінологізації / детермінологізації – *консубстанційний аспект* (зокрема в працях російських дослідників А.М. Ахмеда “Науково-технічні терміни-неологізми у сучасній російській літературній мові (на матеріалі словників 70–80-х рр.)”, 1994, А. А. Макарової “Детермінологізація одиниць мови економіки і бізнесу в сучасній російській мові”, 2007 та словацького дослідника Ф. Гейзера “Загальне та спеціальне в російській військовій термінології”, 2007); 2) *структурно-семантичних особливостей* на тлі власне польового структурування термінологій (зокрема в працях російських дослідників О.В. Язикової “Англомовна термінологія електронного навчання: структура, семантика, особливості функціонування”, 2010, Н.В. Сербиновської “Формування й розвиток термінологічного поля “маркетинг” у

російській мові”, 2008); 3) *парадигмального вивчення галузевих термінологій* (зокрема, у праці російської дослідниці П.М. Алієвої “Стан лінгвістичної термінології у сучасній російській мові”, 2011);

2) *функціонально-когнітивні дослідження*, ономасіологічну та ономасемасіологічну проблематику яких увиразнюють переважно такі ракурси: *когнітивно-семіотичний* як розробка основ *теорії термінологічної функціональної дериватології* (наприклад, у дисертації російської дослідниці Л.Ю. Буянової “Термінологічна деривація в мові науки: когнітивність, семіотичність, функціональність”, 2011); *історико-етимологічно-термінографічний* (наприклад, у праці російської дослідниці Т.В. Алейникової “Загальні і часткові проблеми англійської етичної термінології”, 2005); *когнітивно-дискурсивний* (наприклад, у працях російської дослідниці Ю.О. Мазневої “Абревіативні юридичні терміни: структурно-семантичний, системно-функціональний і когнітивно-дискурсивний аспекти (на матеріалі сучасної англійської мови)”, 2011; української дослідниці Т.Є. Щеглової “Термінологічні словосполучення зі складним ад’єктивом: структурно-семантичний та когнітивний аспекти (на матеріалі підмови будівництва)”, 2007) та болгарського дослідника Г. Ангелова “Болгарська мова Феміди. Глотометричне дослідження лексичного поєднання і кліше в болгарських законах”, 2008);

3) *когнітивно-номінативні*, зокрема праця української дослідниці Г.Ф. Ракшанової “Система дериваційних засобів сучасної науково-технічної термінології (когнітивно-номінативний аспект)” (2004);

До крос-дисциплінарних можна зарахувати зокрема *лінгвоетнографічні* дослідження П.М. Алпатової “Тамбовська маслениця як текст: семантика, символіка і термінологія обрядів: на загальноросійському фоні” (2002) – у Росії та Ю.Й. Рісич “Становлення й розвиток терміносистеми художнього розпису в українській мові” (2003) – в Україні, а також дослідження зі *спортивної перагогіки з фрагментами лінгвістичного аналізу* А. Грачаніна “Сучасна термінологія простих фізичних вправ і фізичного виховання” (2001) – в Сербії тощо.

Отже, аналіз сучасного слов’янського термінознавства системно-структурної / традиційної дослідницької парадигми на її постпарадигмальному етапі розвитку (кінець ХХ–початок ХХІ ст.) показав, що власне ономасіологічне термінознавство сьогодні репрезентує три напрями досліджень – дериваційний (у його контексті мотивологічний), формально-структурний, структурно-морфологічний та крос-лінгволектний (8,6 %) (переважно в російському та українському термінознавстві, меншою мірою в польському, словацькому й македонському). Потужний напрям ономасемасіологічного термінознавства кінця ХХ–початку ХХІ ст. формує кілька основних пошукових векторів – термінотворчий, історичний, етимологічний / генетичний або історико-етимологічний на тлі процесів термінотворення й спорадично тематичної класифікації терміноодниць, структурно-системно-семантичний, діалектологічний та соціолінгвістичний (переважно в російському, українському, білоруському, словацькому та польському термінознавстві, меншою мірою в хорватському, сербському, болгарському, македонському, словенському, чеському). Крос-парадигмальні дослідження задекларовані напрямами: структурно-функціональним – переважно в російському, українському, польському, словацькому, білоруському, хорватському та словенському термінознавстві, меншою мірою в болгарському, чеському (31 %) (функціонально-стилістичний, соціолінгвістичний, крос-лінгвальний у взаємодії з етномовним, асимілятивно-адаптивний, термінотворчий, теоретико-прикладний аспекти; у межах останнього започаткована корпусна термінографія) (60 %), функціонально-когнітивний (1,4 %) та когнітивно-номінативний (0,5 %). Найменш представленими є ономасіологічні й ономасемасіологічні крос-дисциплінарні дослідження (1 %).

Слов'янське ономазіологічне термінознавство розвивається, потребує подальшої класифікації та аналізу його наукових здобутків і пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гринев С.В. Введение в терминоведение / С.В. Гринев. – М. : Московский Лицей, 1993. – 309 с.
2. Гринев-Гриневиц С.В. Указатель терминологических диссертаций : Спр. пособ. / [Гринев-Гриневиц С.В., Гринева В.П., Минкова Л.П., Скопюк Т.Г.]. – Белосток ; М. : б/и, 2006. – 750 с.
3. Гринев-Гриневиц С.В. Терминоведение : учеб. пособ. [для студ. высш. учеб. заведений] / С.В. Гринев-Гриневиц. – М. : Издат. центр “Академия”, 2008. – 181с.
4. Богуцкая М.Ф. Терминоведение на Украине : Библиографический указатель 1947–1980 / М.Ф. Богуцкая, А. В. Лагутина. – К. : Наукова думка, 1982. – 105 с.

REFERENCES

1. Griniyov, S.V. (1993) “Introduction to Terminology”, *Vvedeniue v terminologiiu*, Moscow Licey, Moscow, Russia.
2. Griniyov-Grinevich, S. V., Griniyova, V. P., Minkov, L. P., and Skopiuk, T. G. (2006) “Index terminological theses”, *Ukazatel terminologicheskikh dissertatsiy*, Bialystok, Poland.
3. Grinyov-Grinevich, S. V. (2008) “Terminology”, *Terminovedeniie*, Izdatelskii tsestr "Academy", Moscow, Russia.
4. Bogutskaia, M. F., and Lagutin, A. V. (1982) “Terminology in Ukraine : Bibliographic Index 1947–1980”, *Terminovedeniye na Ukraine : Bibliograficheskii ukazatel 1947–1980*, Naukova Dumka, Kiev, Ukraine.

УДК 811.111:81'42

АНТРОПОНИМИ ЯК ОСНОВА ДЛЯ ДЕРИВАЦІЇ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Клименко О.Л., к.філол.н., доцент

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

klimenko_olga@bk.ru

У статті розглядаються особливості формування та функціонування в сучасній англійській мові дериватів, утворених на базі антропонімів. Проаналізовано роль власних імен як твірних основ у формуванні дериватів. Встановлено основні функції дериватів основ-антропонімів у сучасній англійській мові: номінація, ідентифікація, характеризування, диференціація, табування. Визначено головні способи формування похідних лексем на базі антропонімів: афіксація, телескопія, конверсія.

Ключові слова: власне ім'я, антропонім, словотворення, дериват.

АНТРОПОНИМЫ КАК ОСНОВА ДЛЯ ДЕРИВАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Клименко О.Л., к.филол.н., доцент

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

klimenko_olga@bk.ru

В статье рассматриваются особенности формирования и функционирования дериватов имен собственных в современном английском языке. Проанализирована роль антропонима как образующей основы производного слова. Определены функции дериватов основ-антропонимов в современном английском языке: номінація, ідентифікація, характеристика, диференціація, табу. Охарактеризованы основные способы образования производных лексем на базе антропонимов: афіксація, телескопія, конверсія.

Ключевые слова: имя собственное, антропоним, словообразование, дериват.

ANTROPONIMES AS BASIS FOR DERIVATION IN MODERN ENGLISH

Klymenko O.L.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

klimenko_olga@bk.ru

The article is dedicated to the complex analysis of the peculiarities of word-formation and functioning of anthroponymic derivatives in Modern English. It determines the main theoretical statements relating to the study of personal names in contemporary linguistics, specified anthroponyms as a distinct linguistic category and characterized their derivative potential. Special attention is paid to the main ways, means and mechanisms of anthroponymic derivation in Modern English. The anthroponymic derivatives are defined as nonce-words which perform in Modern English the following functions: nomination, identification, characterization, differentiation, taboo. Through structural and semantic analysis of the new words created on the basis of personal names the peculiarities of anthroponymic derivation in Modern English have been revealed. As the conducted research highlights the anthroponymic derivatives in Modern English are formed by means of traditional affixes and new word-forming elements which have been created as the result of blending and affixation of lexemes. Among the ways and means of word-formation affixation, blending and conversion have been identified as the main mechanisms of anthroponymic derivation in Modern English. The comprehensive study of the peculiarities of word-formation and functioning of anthroponymic derivatives in Modern English has demonstrated the role of these lexical units in the enrichment of the English vocabulary. As the prospect for future research the semantic analysis of the newly created anthroponymic derivatives in Modern English is outlined.

Key words: personal name, anthroponym, word-formation, derivative.

У сучасній англійській мові спостерігаються активні процеси збагачення її словника й інвентарю словотворчих засобів, удосконалення механізмів словотворення. Головним шляхом збагачення лексики сучасної англійської мови є формування нових слів із власного мовного матеріалу з використанням власне мовних способів і засобів словотворення. Творення нових слів відбувається переважно на базі вже існуючих у мові лексичних одиниць, зазвичай тих, що належать до класу загальних назв. Проте базою для формування похідних лексем можуть слугувати не лише загальні, але й власні імена, зокрема антропоніми, тобто імена, прізвища та прізвиська людей.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу особливостей функціонування антропонімів як твірних основ у системі словотвору сучасної англійської мови та виявлення шляхів, способів і механізмів формування дериватів на базі власних імен.

Метою цієї наукової розвідки є виявлення особливостей і закономірностей творення дериватів на базі власних імен у сучасній англійській мові. Для реалізації поставленої мети ми маємо виконати такі завдання:

- висвітлити роль власних імен як твірних основ у формуванні дериватів;
- визначити головні способи формування похідних лексем на базі антропонімів;
- охарактеризувати особливості функціонування дериватів, утворених від антропонімів, в сучасній англійській мові.

Об'єктом дослідження слугували антропоніми, які стали основою для деривації в англійській мові. Предметом вивчення та аналізу є способи та засоби формування дериватів від власних імен у сучасній англійській мові.

Власне ім'я, на думку науковців, надає індивіду статусу реальності, статусу існування: якщо людина якось названа, це означає, що вона існує, будь-яке власне ім'я слугує для виокремлення названого об'єкта серед інших об'єктів, його індивідуалізації й ідентифікації [1; 2].

Хоча традиційно власні імена трактуються в лінгвістиці як "семантично порожні слова" останнім часом науковці висловлюються на користь того, що вони мають значення, яке

формується під різноаспектним впливом мовної та позамовної дійсності [3; 4]. У більшості сучасних студій власні імена мають і мовне, і мовленнєве вираження, актуалізація особливого, індивідуалізуючого компоненту значення зумовлює варіативність їхнього мовленнєвого значення [5; 6]. Як мовна одиниця антропонім є одиницею словникового складу мови, має певне значення, що вказує на належність до певного класу, або на гендерні характеристики (жіноче або чоловіче ім'я), на національно-культурні ознаки. Співвіднесення власного імені з відповідним референтом, що відбувається в мовленні, сприяє його ідентифікації. Антропоніми виконують у мовленні функцію ідентифікації, номінації, диференціації, табування тощо.

Слід зазначити, що під впливом екстралінгвальних та внутрішньомовних чинників, внаслідок використання власного імені для найменування іншого референта, антропоніми можуть переходити до іншого розряду онімів. Наприклад, столиця США *Washington* названа на честь першого президента Джорджа Вашингтона, однойменні річка і місто *Columbia* відбивають у своїй назві прізвище першовідкривача американського континенту Христофора Колумба. Такий процес переходу з одного розряду – "ономасіологічного поля" до іншого О.О. Селіванова називає "трансонімізацією" [1, с. 426].

У сучасній англійській мові антропоніми, як і загальні одиниці словникового складу, здатні слугувати основою для подальшого словотворення. Похідні від власних імен складають особливу категорію лексико-дериваційних одиниць. Їхня поява зумовлена прагненням мовців образно назвати те чи інше явище, процес, передати змістові відтінки або експресію, для вираження яких у мові немає спеціальних засобів [7, с. 1].

Такі слова є функціонально недовговічними, вони належать переважно до okazіоналізмів – нових лексичних одиниць, створених відповідно до норм словотвору або в результаті відхилення від структурних і семантичних ознак словотвірних моделей. Це індивідуальні утворення, поява яких зумовлена контекстом, тому їх вважають мовленнєвими фактами [8, с. 178]. Лише незначна частина дериватів основ-антропонімів увійшла до словникового складу сучасної англійської мови.

Формування похідних лексем на базі власних імен відбувається під дією екстралінгвальних та внутрішньомовних чинників [9, с. 6; 7, с. 5]. До мовних чинників належить зокрема тенденція до словотворення за аналогією до конкретного слова або за словотвірною моделлю. Наприклад, за абстрактною моделлю $N + -fy \rightarrow V$ було створено цілий ряд дієслів: *Disneyfy*, *Tonyfy*, *Oprahfy*. Також до цих слів можна віднести тенденцію до передачі певного поняття у формі мовного знака, який відповідає синонімічній описовій конструкції [7, с. 5]. Прикладом таких утворень можуть слугувати лексеми *Obama-friendly*, *Saddam-free*, *Disney-like*, *Opra-style* тощо.

Вплив позамовних чинників зумовлюється контекстом мовлення, цільовою установкою автора та інформацією, яку несе власне ім'я. Так, серед антропонімів, які виконують функції твірних основ, можуть, наприклад, бути імена відомих людей, що мають певний соціальний статус. Чим відомішою є людина, тим активніше використовується зі стилістичною метою її ім'я, тим більші його "деривативні" можливості [10, с. 3].

Серед власних імен, які беруть активну участь у формуванні дериватів, виокремлюється декілька основних розрядів: 1) антропоніми представлені переважно іменами та прізвищами політичних і державних діячів, відомих діячів культури, видатних науковців, іменами літературних персонажів і героїв кінофільмів; 2) антропоніми, які виступають у складі дериватів у перенесеному або узагальненому значенні.

Дериваційні можливості антропонімів найкраще представлені в текстах мас-медіа, оскільки ця сфера, як слушно зауважують науковці, є найбільш відкритою для презентації мовних і мовленнєвих інновацій [7]. Так, у засобах масової інформації можна натрапити

на чимало дериватів, утворених на основі імен і прізвищ відомих політиків. Це можна пояснити тим, що в політиці, як у жодній іншій сфері, соціальна зумовленість мови є найбільш очевидною.

У сучасній англомовній політичній комунікації імена та прізвища політиків внаслідок розширення семантики цих антропонімів, їхньої символізації, досить часто використовуються як твірна основа для формування дериватів. Наприклад, прізвище колишнього президента США Джорджа Буша-молодшого стало основою для формування цілої низки лексичних дериватів. Прихильників політики Буша позначають лексемами *Bushite*, *bushie*, *bushocrat*, *bushevik* (за аналогією до запозиченого з російської мови слова *bolshevik*). Економічна політика адміністрації Дж. Буша отримала назву *Bushonomics*. Своєрідне мовлення не завжди грамотного та політично коректного президента набуло назву *Bush-speak*, а мовленнєві помилки, які внаслідок низького рівня ерудиції робив Дж. Буш, стали відомими як *bushisms* (або *bushinism*).

Прізвище колишнього прем'єр-міністра Великої Британії Тоні Блера також стало основою для словотворення. На позначення його політичної ідеології було створено іменник *Blairism* прикметник *Blairist* та дієслово *Blairise*. Слово *Blairite* функціонує як прикметник і також використовується для найменування прихильника Тоні Блера. Функцію і конкретного, і збірного іменника виконує дериват *Blairista*, що має значення "колега(и) або прихильник(и) Тоні Блера".

Отже, у результаті словотвірної номінації з основою-антропонімом переважно утворюються іменники і прикметники. Найпродуктивнішим способом словотворення є афіксація. Під час формування похідних афіксальним способом власне ім'я втрачає своє індивідуально-конкретне значення і відбувається його абстрагування від первинного об'єкта номінації. У цьому випадку може спостерігатися або генералізація характеристик референта, або виокремлення однієї типової чи диференційної ознаки.

Дослідження похідних слів, утворених від власних імен, дозволяє визначити шляхи і способи їхнього утворення, виявити моделі формування цих лексичних одиниць. Аналіз зібраного фактичного матеріалу свідчить про перевагу афіксального, переважно суфіксального, способу словотворення у формуванні дериватів з основою-антропонімом. За нашими спостереженнями, найчисленнішу групу похідних складають лексеми, створені на базі антропонімів і за допомогою традиційних афіксів (*-an*, *-esque*, *-fy*, *-ise*, *-ism*, *-ist*, *-ish*), і за допомогою нових словотворчих елементів (*-friendly*, *-free*, *-gate*, *-like*, *-nomics*, *-style*). Аналіз дериватів, утворених від основ антропонімів, засвідчив, що найпродуктивнішими афіксами, які беруть участь у творенні похідних лексем, є суфікси *-ism*, *-ist*, *-an*.

За допомогою суфікса *-ism*, що має первинне значення "теорія, доктрина, вчення, напрямок", на базі власних імен політиків у сучасній англійській мові були утворені такі одиниці, як *Kerryism* – "політична й економічна доктрина кандидата в президенти США Джона Керрі", *Reaganism* – "політична й економічна політика президента США Рональда Рейгана", *Thatcherism* – "політична філософія, що полягає у спрямованості до поставленої мети всупереч нерозумінню та неприйняттю оточення через непопулярність запропонованих заходів", *Schwarzeneggerism* – "вміння прилаштовуватися до швидкоплинних політичних вимог; вміння швидко змінювати галузь діяльності":

*One reason why there is no danger of Mr Edwards contradicting Mr Kerry is because it is not clear what **Kerryism** is (The Economist, July 10, 2004);*

*However smart his advisers were, they ended up being part of **Reaganism** — "a word", Mr Reeves points out, "that defined his dominance" (The Economist, Feb. 4, 2006);*

*Mr Cameron, by contrast, says his party needs to move beyond **Thatcherism**, and Mr Brown has*

never been heard praising the woman who also won three successive elections (The Economist, Jan. 7, 2006);

*Mr Schwarzenegger is seen as something of a political novelty. The way in which he was selected was indeed extraordinary. But his politics have something in common with his most famous cinematic creation. Like the Terminator, **Schwarzeneggerism** is a remodeled, highly efficient time-traveller (The Economist, May 1, 2004).*

Афікс *-ism* може надавати похідним лексемам, утвореним від власних імен, зневажливої конотації. У такому семантичному варіанті він утворює авторські okazіоналізми, мовленнєві звороти, що містять фонетичні, граматичні та семантичні помилки, які є типовими для публічних промов і повсякденного спілкування відомих людей, насамперед політиків (*Bushism, Blareism, Brezhnevism, bin Ladenism, Obamism, Putinism, Schwarzeneggerism, Oprahism*):

*Living in these reduced circumstances, the U.S. would necessarily have to abandon its "inordinate fear of Communism " and learn to live with **Brezhnevism** (National Review, April 25, 2005);*

*But down this uneasy path lies an end to **bin Ladenism** and the specter of an American city attacked with weapons of mass destruction (National Review, March 14, 2005).*

Отже, суфікс *-ism* у складі дериватів, утворених від антропонімів, функціонує у двох значеннях: 1) політична філософія, доктрина, напрямок; 2) авторські okazіоналізми, мовленнєві звороти та помилки, типові для мовлення відомої особи. Полісемантичність словотворчого елемента *-ism* спричинює багатозначність похідних лексем, створених за допомогою цього суфікса на базі антропонімів. Наприклад, *Bushism* 1) політична філософія Джорджа Буша, 2) okazіональні слова, мовленнєві "ляпи" у промовах Джорджа Буша; *Schwarzeneggerism* 1) політична філософія Арнольда Шварцнегера, яка полягає у вмінні прилаштуватися до різних часів і політичних обставин; 2) слова та фрази, що асоціюються з кіногероями Шварцнегера-актора (*Asta la vista, Baby!* або *I'll be back!*)

Продуктивним словотворчим засобом для творення дериватів від основ-антропонімів є суфікс *-ist*. Він позначає прибічника певної філософії, теорії, партії, руху, особистості (*Bushist, Saddamist, Thatcherist*). Іншим продуктивним засобом антропонімної деривації є суфікс *-an* (представлений також графічними варіантами *-ean, -ian*). За допомогою цього словотворчого елемента від власних імен утворюються прикметники, характерні для книжного стилю англійської мови, наприклад, *Darwinian, Shakespearian, Tolstoyan*. Такі прикметники часто зазнають субстантивзації, перетворюючись на іменники, що позначають особу, яка наслідує певну доктрину, теорію, напрямок (політичний, економічний, науковий, літературний тощо). Серед інновацій англійської мови, створених за участю цього елемента на базі власних імен, можна навести лексему *Hitchcockian* – "типовий для стилю кінорежисера Альфреда Хічкока або те, що з ним асоціюється". Цей прикметник часто вживається і в узагальненому значенні "тривожний, загрозливий". Прикметник *Bushian* позначає "типовий для стилю правління та зовнішньої політики Джорджа Буша", а в субстантивованому варіанті має значення "прихильник політики Дж. Буша, той, хто наслідує його тип керівництва", *Clintonian* – "той, хто відповідає часу та стилю правління Білла Клінтона":

*"But she could become a liability if people get to know her views", says Marshall Wittmann of the Progressive policy Institute, a **Clintonian** think-tank (The Economist, Aug. 27, 2005).*

Чимало похідних лексем на базі антропонімів було створено за участю суфікса *-ite*, що має значення "такий, що нагадує стиль певної особи; прихильник видатної особи" (*Blairite, Brownite, Reaganite, Thatcherite*):

*But even if labour market rigidities keep unemployment high, France will never have a **Thatcherite** revolution (The Economist, June 18, 2005);*

*Bruce Bartlett is a card-carrying **Reaganite** libertarian (The Economist, March 4, 2006);*

*Old habits die hard, but for once **Blairites** and **Brownites** are doing their best not to snipe at each other (The Economist, Feb. 18, 2006).*

У формуванні дериватів від антропонімів бере також участь суфікс *-esque* в значенні "пов'язаний із вишуканим стилем певної особи", утворюючи прикметники з позитивною конотацією, наприклад: *Chaplinesque, Daliesque, Dioresque, Disneyesque, Lennonesque, Oprahesque, Ramboesque, Tolkienesque*.

Суфікс *-ish*, за допомогою якого на базі антропонімів утворюються прикметники, має значення "такий, що нагадує; щось на зразок" (*Forrest Gumpish, Lolita-ish, Madonna-ish, Mark Twainish, Shakira-ish*):

*The whole philosophy behind yoga is really great, and it's actually very athletic. I feel like I sound so **Madonna-ish** saying that (Cosmopolitan, March 2004).*

Афіксальним способом від власних назв утворюються не лише прикметники, але й дієслова. Продуктивним афіксом, який трансформує власні імена в дієслова, є суфікс *-fy* (*Barbify, Disneyfy, Tonyfy, Oprahfy*). На базі цих дієслівних дериватів були створені також іменники, що позначають процес і результат виконання певної дії (*Disneyization, Disneyfication, Oprahization, Oprahfication, Tonyzation, Tonyfication*):

*There is no shortage of criticisms of these fast-growing churches. One is that they represent the **Disneyfication** of religion (The Economist, Dec. 24, 2005);*

*Hence the latest twist to the Brown makeover: the **Tonyfication** of Gordon. "Brown now sees the logic of being Blairer than Blair," says Andrew Rawnsley, a respected chronicler of the Labour Party (Newsweek, July 13, 2006).*

Отже, у сучасній англійській мові афіксація є одним із найпродуктивніших способів утворення похідних лексем на базі власних імен. Вагома частина дериватів антропонімів створюється за допомогою традиційних словотворчих елементів: *-an/-ean/-ian, -esque, -fy, -ise/-ize, -ism, -ist, -ish, -ite*. Але в той же час науковці відзначають високу продуктивність нових словотворчих елементів, створених шляхом афіксалізації лексичних одиниць та їхніх фрагментів [11, с. 85; 12, с. 270].

Одним із найпродуктивніших є новий суфікс *-nomics*, передумови для появи якого були створені телескопією. Суфікс *-nomics* "економічна теорія або політика" виник після утворення слова *Nixonomics* (*Nixon + economics*). За аналогією до утворення цієї лексеми на базі прізвищ інших відомих політиків були створені такі слова, як *Bushonomics, Clintonomics, Gorbanomics, Kerrynomics, Manmohanomics, MBnomics, Obamanomics, Putinomics, Reaganomics, Rubinomics, Rogernomics, Sarconomics, Thaksinomics*:

*Just as it took Bill Clinton to create **Clintonomics**, so the new economic agenda will depend on who takes charge of the party (The Economist, June 11, 2005).*

***Kerrynomics**, both substantively and politically, is less attractive than it ought to be (The Economist, May 1, 2004).*

*For years, the dominant economic strain within the party has been **Rubinomics** – budget discipline, an embrace of globalisation, competence rather than ideology (The Economist, June 11, 2005).*

*The result of **Obamanomics** in the 2010s is likely to be that high levels of federal spending force more and more tax increases which slow economic growth and ultimately depress*

government revenues (*The Wall Street Journal*, Feb. 8, 2010).

*Reagan has been mythologized, but he wasn't larger than life during his first two years, as economic conditions worsened. His policies, dubbed **Reaganomics**, were not working in ways that people could see, and unemployment peaked at 10,8 percent on Election Day in 1982* (*Newsweek*, March 13, 2010).

*The past year has cruelly exposed the weaknesses of **Putinomics**, showing how it relied on rising commodity prices and cheap foreign credit* (*Money Week*, Aug. 28, 2009).

Слід зауважити, що для найменування економічних стратегій сучасних лідерів використовуються не тільки прізвища *Bush, Clinton, Obama, Putin, Reagan, Sarkozy*, а й імена *Manmohanomics* (*Manmohan Singh*), *Rogernomics* (*Roger Douglas*), *Thaksinomics* (*Taksin Shinawatra*) та навіть ініціали *MBnomics* "макроекономічна політика Президента Південної Кореї Лі Мін Бака".

Утворення цілої низки новотворів за зразком слова *Watergate* (назва готелю в місті Вашингтоні, що став символом політичного скандалу в 70-і рр. минулого століття) сприяло формуванню нового словотворчого елемента *-gate*. Зазвичай він приєднувався до власних імен та прізвищ політичних і державних діячів, із якими пов'язаний скандал (*Reagangate, Billygate, Monicagate, Muldergate*). Так, скандал, пов'язаний із всесвітньо відомим магнатом металургійної промисловості Лакшмі Мітталом, який під час виборчої кампанії робив значні грошові "пожертвування" на користь правлячої Лейбористської партії Великої Британії, за що отримав податкові пільги, має назву *Mittalgate*:

*Brown forced to close tax loophole after **Mittalgate** Gordon Brown plans to close a loophole that allows millionaires living in Britain - including the steel tycoon Lakshmi Mittal and other Labour Party donors — to pay little or no tax in this country* (*The Independent*, March 9, 2002).

Словотворчу активність в утворенні похідних на базі власних імен демонструють останнім часом синонімічні афікси *-like* і *-style* в значенні "подібний до; схожий на". За допомогою них утворилися такі оказіональні слова, як *Bush-like, Barbie-like, Disney-like, Saddam-style, Opra-style*:

*Sounding remarkably **Bush-like**, Mr Berger says that more coercive solutions should not be ruled out* (*The Economist*, May 8, 2004); *Sharing the oil wealth, say the Shias, ensures that **Saddam-style** centralized tyranny will never reappear* (*The Economist*, Aug. 27, 2005).

Серед нових словотворчих елементів, що беруть участь у деривації від антропонімів, є також суфікс *-speak* – "жаргон", який виник у результаті афіксації лексеми *speak* (*Bush-speak, Disney-speak, Dole-speak, Obama-speak, Putin-speak*):

*Others are becoming connoisseurs of the delights of **Dole-speak**, with its truncated sentences, its missing verbs and its missing verbs and its frequent third- person to "Bob Dole"* (*The Economist*, March 19, 2006).

У формуванні похідних лексем із основою-антропонімом беруть участь також словотворчі елементи *-friendly* – "налаштований лояльно" (*Bush-friendly, Obama-friendly, Sarkozi-friendly*), та *-free* – "вільний від чогось або когось" (*Bush-free, Saddam-free*):

***Bush-friendly** Sarkozi and file-shares* (*The Economist*, March 5, 2005);

*Running in Heels is attempting to register voters by arranging singles parties and offering bikini waxes and yoga classes. The organization also sells "**Bush-free zone**" women's underwear* (*The Economist*, July 10, 2004);

Аналіз фактичного матеріалу дає можливість зробити висновок про те, що нові словотворчі елементи *-friendly, -free, -gate, -like, -nomics, -style, -speak*, беруть активну участь у творенні дериватів від антропонімів.

На базі антропонімів утворюються також оригінальні телескопізми. Наприклад, *Biliary* < *Bill* + *Hillary* – телескопізм, що позначає подружній та політичний тандем Білла та Хілларі Клінтон, або *Bradgelina* < *Brad* + *Angelina* – телескопійна лексема, що об'єднує імена подружжя акторів Бреда Пітта та Анджеліни Джолі, *Oprahbama* < *Oprah* + *Obama* – телескопізм, що об'єднує власні імена двох відомих афроамериканців – телеведучої Опри Уїнфрі та президента США Барака Обама.

Слід відзначити, що хоча кількість дериватів, утворених від основ антропонімів способом телескопії, не є такою численною, як кількість афіксальних похідних, тим не менш телескопійою теж можна вважати досить продуктивним способом словотворення на базі власних імен.

Деякі деривати утворилися на базі антропонімів у результаті конверсії. Наявність конверсії є типовою ознакою сучасної англійської мови і полягає в тому, що слово однієї частини мови виступає як джерело деривації для утворення слова іншої частини мови. Серед проаналізованих лексем трапляються дієслова, для яких вихідними одиницями слугують власні імена (*Disney* – *to Disney*, *Dior* – *to Dior*, *Bork* – *to Bork*, *Thomas* – *to Thomas*):

*Because the last day of summer here in Northern California can be warm ones, this 100% imported cotton dress is spot on for a garden or vineyard wedding. Versatile, Daisy can be accessorized to the hilt and really **Dioered** up or go casual as an easy and chic silhouette – made of cotton and lined in cotton (The Economist, Feb. 4. 2006).*

Дієслово *to Bork* – "здійснювати нападки на політичного опонента, використовуючи "брудні" методи", було утворено від прізвища Роберта Борка, який став об'єктом брутальних нападок та обвинувачень під час слухань із приводу обрання його кандидатури до складу Верховного Суду США:

*With similar regret, other Capitol Hill veterans insist there truly were better times of partisan disputation focused on ideas – before '**to Bork**' was coined as a political attack verb, from the undermining of a Republican Supreme Court nominee (The New York Times, November 29, 2002).*

Утворення дієслова *to Thomas* – "звинувачувати когось у сексуальних домаганнях" пов'язано з ім'ям Кларенса Томаса, який під час обговорення його кандидатури на посаду верховного судді був звинувачений у сексуальних домаганнях.

Номінації, утворені шляхом конверсії, складають незначну кількість. Незважаючи на це, деривати, утворені від власних імен, доводять, що антропоніми також можуть слугувати вихідними одиницями деривації, не змінюючи своєї форми. У результаті проведеного дослідження ми переконалися в тому, що антропоніми – імена, прізвища і прізвиська людей – можуть переходити до іншого розряду, зазнаючи так званої "трансонімізації" (наприклад, *Washington*, *Columbia*) або під впливом певних екстралінгвальних чинників власні імена можуть перейти до класу загальних, зазнавши повної або часткової деонімізації (наприклад, *a Kalashnikov*, *a Dior*). Похідні від антропонімів складають особливу категорію лексико-дериваційних одиниць, поява яких зумовлена прагненням мовців і контекстуальною ситуацією. Такі індивідуальні утворення вважаються мовленнєвими фактами. Але до словникового складу сучасної англійської мови також увійшла частина дериватів, створених на базі власних імен. Тому перспективним у подальших наукових розвідках ми вбачаємо аналіз семантики таких лексем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.

2. Семёнова Т.Н. Антропонимическая индивидуализация : когнитивно-прагматические аспекты / Т.Н. Семёнова. – М. : Готика, 2001. – 237 с.
3. Атанасова С. Онимы и их дериваты в составе русских и болгарских фразеологических единиц [Электронный ресурс] / Стефанка Атанасова // Режим доступа: <http://www.russian.slavica.org/article 1012.html>.
4. Дука Л.И. Ассоциативно-культурный компонент в семантике онимов / Л.И. Дука // Семантика языковых единиц. Доклады VI-й Междунар. конф. – М., –1998. – Т. 2. – С. 16–18.
5. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д.И. Ермолович [Электронный ресурс] // Режим доступа: www.andein.ru/articles/lingvist_svoistva.html.
6. Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики : Монографія / О.Ю. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 328 с.
7. Стасюк Т.В. Відонімні утворення: структурно-семантичні і функціонально-стилістичні аспекти у мові сучасної публіцистики : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Т.В. Стасюк. – Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2005. – 20 с.
8. Иванова Н.Г. Ономастические новообразования в русской советской поэзии / Н.Г. Иванова // Русская ономастика : сб. науч. тр. – Одесса : ОГУ, 1984. – 186 с.
9. Кисельова О.В. Онімні та відонімні оказіоналізми в англійській мові : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 / О.В. Кисельова. – Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечнікова. – Одеса, 2000. – 20 с.
10. Ільченко В.І. Експресія власних назв як засіб публіцистики : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец.10.01.08 / В.І. Ільченко. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. – К., 2003. – 20 с.
11. Єнікеєва Є.М. Формування нових словотворчих елементів англійської мови шляхом афіксалізації лексичних одиниць / Є.М. Єнікеєва // Загальні питання філології : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. – Т.1. – С. 85–90.
12. Єнікеєва С.М. Роль телескопії у збагаченні арсеналу словотворчих засобів сучасної англійської мови / С.М. Єнікеєва // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – № 4. – С. 264–270.

REFERENCES

1. Selivanova, O.O. (2006) “Modern linguistic : terminological encyclopedia”, *Suchasna linhvistyka : terminolohichna entsyklopedia*. – Poltava : Dovkillia. – К. – 716 p.
2. Semenova, T.N. (2001) “Anthroponymic individualization : cognitive and pragmatic aspects”, *Antroponimicheskaiia individualizatsiia : kognitivno-pragmaticheskie aspekty*. – Moscow : Gotika. – 237 p.
3. Atanasova, S. “Onyms and their derivatives in Russian and Bulgarian phraseological units”, *Onimy i ikh derivaty v sostave russkikh i bolgarskikh frazeologicheskikh yedinitis* [available at: <http://www.russian.slavica.org/article 1012.html>].
4. Duka, L.I. (1998) “Associative and cultural component in onym semantics”, *Assotsyativno-kulturnyi component v semantike onimov // Semantics of language units. Collected works of VI International Conference*. – Moscow. – Vol. 2. – pp. 16–18.
5. Yermolovich, D.I. “Personal names in language and culture”, *Imena sobstvennye na styke yazykov i kultur* [available at: www.andein.ru/articles/lingvist_svoistva.html].
6. Karpenko, O.Yu. (2006) “Problems of Modern onomastics : monograph”, *Problematyka kohnityvnoi onomastyky*. – Odessa : Astroprint. – 328 p.

7. Stasiuk, T.V. (2005) "Onym derivatives: structural-semantic and functional-stylistic aspects in modern publicistic essays", *Vidonimni utvorennia: strukturno-semantychni I funktsionalno-stylistychni aspekty u movi suchasnoi publitsystyky* // Thesis abstract... cand. sc. 10.02.01 / Dnipropetrovsk National University. – Dnipropetrovsk. – 20 p.
8. Ivanova, N.G. (1984) "Onomastic new words in Soviet poetry", *Onomasticheskie novoobrazovaniia v russkoi sovetskoi poezii* // Russian onomastics : Scientific collected works. – Odessa : Odessa National University. – 186 p.
9. Kiselyova, O.V. (2000) "Onyms and onym derivatives in English language", *Onimni ta vidonimni okazionalizmy v anhliiskii movi* // Thesis abstract... cand. sc. : 10.02.04 / Odessa National University named after Mechnikov. – Odessa. – 20 p.
10. Ilchenko, V.I. (2003) "Expression of proper names as publicistic device", *Ekspresiiia vlasnykh nazv yak zasib publitsystyky* : Thesis abstract... cand.sc. : 10.01.08 / Kyiv National University named after Taras Shevchenko. – Kyiv. – 20 p.
11. Yenikeieva, S.M. (2004) "Formation of new derivative elements by affixalization of lexems in Modern English", *Formuvannia novykh slovtvorchykh elementiv anhliiskoi movy shliakhom afiksalizatsii leksychnykh odyntys* // Zahalni pytannia filolohii : Zbirnyk naukovykh prats. – Dnipropetrovsk : Nauka i osvita. – Vol.1. – pp. 85–90.
12. Yenikeieva, S.M. (2007) "Blending as mechanism of enrichment of word-forming means in Modern English", *Rol teleskopii u zbahachenni arsenalu slovtvorchykh zasobiv suchasnoi anhliiskoi movy* // Naukovyi Visnyk Volyn State University named after Lesia Ukrainka. – № 4. – pp. 264–270.

УДК 811.111'255.4-1

РЕЦЕПТИВНА ПОЕТИКА В ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ (НА ПРИКЛАДІ НАБОКІВСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ «СЛОВА ПРО ІГОРІВ ПОХІД»)

Костенко Г.М., к. філол. н., доцент

Запорізький національний технічний університет, вул. Гоголя, 64, м. Запоріжжя, Україна

kostenko_ganna@mail.ru

Метою цієї роботи є розкриття специфіки перекладацької адаптації слів з історичним забарвленням і систематизація підходів до рецептивної поетики під час вирішення мовних проблем перекладу застарілих слів. На сучасному етапі художній твір пов'язується не лише з фігурою письменника, але й з фігурою читача, тобто орієнтується на читачську рецепцію. Набоківський переклад «Слова про Ігорів похід» виконаний для сучасного читача, сучасною мовою, але з урахуванням історичного контексту і з наміром відтворити дух епохи, що описується, і тому його стратегія належить до адекватної модернізації.

Ключові слова: перекладацька адаптація, рецептивна поетика, буквальный переклад, історизм, архаїзм.

РЕЦЕПТИВНАЯ ПОЭТИКА В ПЕРЕВОДОВЕДЕНИИ (НА ПРИМЕРЕ НАБЕКОВСКОГО ПЕРЕВОДА «СЛОВА О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ»)

Костенко Г.М.

Запорожский национальный технический университет,

ул. Гоголя, 64, г. Запорожье, Украина

kostenko_ganna@mail.ru

Целью этой работы является раскрытие специфики переводческой адаптации слов с исторической окраской и систематизация подходов к рецептивной поэтике при решении языковых проблем перевода устаревших слов. На современном этапе художественное произведение ассоциируется не только с фигурой писателя, но и с фигурой читателя, то есть ориентируется на читательскую рецепцию. Набоковский перевод «Слова о полку Игореве» выполнен для современного читателя, современным языком, но с учетом исторического контекста и с намерением воссоздать дух описываемой эпохи, и поэтому его стратегия относится к адекватной модернизации.

Ключевые слова: переводческая адаптация, рецептивная поэтика, буквальный перевод, историзм, архаизм.

RECEPTIVE POETICS IN TRANSLATION STUDIES (ON THE EXAMPLE OF NABOKOV'S "THE TALE OF IGOR'S CAMPAIGN")

Kostenko G. M.

Zaporizhzhya National Technical University, Hohol str., 64, Zaporizhzhya, Ukraine

kostenko_ganna@mail.ru

The topicality of this paper is determined: firstly, by the need in critical generalization of separate and contradictory approaches to the historical adaptation while translating chronologically remote texts; secondly, by the insufficient study of influence of historically social and cultural contexts of a chronologically remote original text on its translation; thirdly, by the requirement of the systematic study of translation adaptation methods while working with chronologically remote works from the point of their acceptance by the recipient. The paper aims at revealing the specific character of adaptive translation of words with the historical colouring and systematization of approaches to receptive poetics in translating archaic words on the basis of the set appropriateness. Pragmatic adaptation is the process of amending the text of translation in order to achieve the desired response from the recipient. Making pragmatic effect on the recipient information is an essential part of interlingual communication. Required pragmatic attitude of the translation receptor to a transmitted message largely depends on the translator's choice of linguistic means during translation. V. Nabokov's translation is directed to a modern reader, performed in a modern language. On the other hand, his translation lacks modern words and other anachronisms that cause the reader to feel some associations with a particular later epoch. At the same time, the translator adheres to the compromise between modernization and archaization – archaic and historically coloured words in the text of translation do not complicate understanding. Actual translating equivalents, thus, present the single system in this translation, where there is no stylistic contrast. Obviously, V. Nabokov uses the strategy of historical stylization in his translation. Considering, firstly, the fact that the strategy applied by the translator is moderate and, secondly, that the text of translation preserves time peculiarity of the original and recreates the text for the modern reader, it is possible to define V. Nabokov's strategy as adequate modernization.

Key words: translation adaptation, receptive poetics, literal translation, historically coloured word, archaic word.

Актуальність цього дослідження визначається, по-перше, потребою в критичному узагальненні різноманітних і суперечливих підходів до історичної адаптації при перекладі хронологічно віддалених творів; по-друге, недостатнім вивченням впливу історико-соціального та культурного контекстів хронологічно віддаленого першотвору на його переклад; по-третє, потребою системного вивчення способів перекладацької адаптації хронологічно віддалених творів з позиції їх сприйняття реципієнтом.

Метою цієї роботи є розкриття специфіки перекладацької адаптації слів з історичним забарвленням і систематизація підходів до рецептивної поетики під час вирішення мовних проблем перекладу застарілих слів. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- дати цілісне уявлення про складники рецептивної поетики;
- простежити та висвітлити шляхи подолання труднощів при перекладі слів з історичним забарвленням;
- дати визначення поняття «буквальний переклад»;
- проаналізувати стратегію історичної стилізації В. Набокова та ступінь її адекватності при відтворенні в перекладі архаїзмів та історизмів.

Об'єктом дослідження є перекладацькі прийоми адаптації застарілих слів, запропоновані В. Набоковим.

Предметом дослідження є стратегії історичної адаптації в художньому перекладі, засоби і способи її реалізації, а матеріалом виступає героїчна поема «Слово про Ігорів похід» та її переклад англійською мовою, зроблений В. Набоковим.

Проблема літературної/міжлітературної рецепції почала активно розроблятися на межі 60–70 рр. ХХ ст. в багатьох країнах. Протягом свого розвитку літературознавство немовби постійно переміщувало увагу з одного об'єкта на інший – із художнього твору на автора, з автора – на читача. Залежно від цього формувалися методологічні принципи наукового аналізу – біографічний метод, психологічна школа, структуральна поетика, рецептивна естетика тощо [1, с. 130].

Якщо термін «рецептивна естетика» широко вживаний, бо презентує популярний у сучасному літературознавстві методологічний напрям, то поняття «рецептивна поетика» перебуває в стадії утвердження, система його методологічних принципів лише формується. На сучасному етапі розвитку літературознавчої свідомості рецептивна поетика як явище все більше набуває власних ознак та характеристик. Художній твір тепер пов'язується не лише з фігурою письменника, але й з фігурою читача, стосунки яких будуються на партнерстві та рівності.

Проте можна з певністю стверджувати, що власне рецептивна поетика глибоко вкорінена у вітчизняну науку. Існує класика рецептивної poetики, подана концепціями О. Потебні та І. Франка. Висловлені ними думки, що стосуються психології сприймання художнього тексту, перебувають у досить великому й складному контекстуальному полі сучасного літературознавства, яке в ланцюгу *автор-художній твір-читач* усе більше зосереджує свою увагу на останній ланці – читач.

Проблема рецепції порушувалася ще в античності (діалоги Платона; мистецтво риторики; поняття катарсису в мистецтві). Філософське підґрунтя склали погляди Лейбніца, Баумгартена, Канта, Гегеля, Дільтея та ін. Поворотним моментом стали праці Г.Р. Яussa та В. Ізера (Констанцька школа). Принциповим положенням є те, що літературний твір виникає лише внаслідок контакту літературного тексту з читачем. У такий спосіб літературний текст починає залежати від читача, який його інтерпретує.

Традиційна поетика оперує такими двома основоположними категоріями: автор і текст (або твір). Увага зосереджується на першому або на другому, чи на зв'язках першого з другим. Літературний процес відтак розглядається у двох площинах: як і під впливом чого виникає та втілюється авторський задум і як функціонує текст як завершена телеологічна структура [2, с. 77].

При цьому практично повністю ігнорується роль та функція читача, тобто те, як той чи інший текст сприймається. Літературна теорія, у кращому випадку, враховує позицію професійних читачів-критиків. Рецептивна поетика зміщує традиційні акценти в тлумаченні літературного процесу, наголошуючи на важливості не тільки процесу створення тексту, а і його сприйняття. У такий спосіб історія літератури включає в себе не тільки історію авторів і їхніх творів, але й історію читачів, реципієнтів.

Категорія реципієнта додає чимало нового в літературознавчу теорію. По-новому осмислюються проблеми адресації, діалогізму. Постає питання, наскільки вільно читач може «поводитися» з текстом. Свобода читача обмежується не стільки авторським задумом, скільки надзвичайно широким текстуальним потенціалом. Г.Д. Ключанов обирає значення «poetики» щодо рецепції, яка виступає як інструмент пізнання, що у всіх випадках узгоджується, свідомо чи ні, з різними формами рецепції і безпосередньо від них залежить [3, с. 120].

Існує два види рецепції – продуктивна й описова. Остання є не чим іншим, як усього лише однією зі спроб пристосувати який-небудь текст під власну свідомість. Вона відрізняється від інших форм непродуктивної рецепції тим, що імітує творчий процес у вигляді т. зв. критичної інтерпретації тексту, у вигляді спроби метаопису якоїсь відомої словесної структури, простіше кажучи, – у вигляді «думки». Навряд чи в такому

становищі реципієнта варто шукати що-небудь образливе – хіба що знайдуться люди, здатні всерйоз образитися на факт. Будь-яка ґрунтовна спроба вивчити і пояснити текст спирається на ідеї, які виявляються в межах його самого, так що інтерпретатор тексту є всього лише його «виконавцем». Отут, принаймні, творча воля реципієнта завжди може вирізати себе у виборі свого об'єкта, а потім – у його прийнятті чи запереченні.

Літературні твори слід розглядати з трьох поглядів – естетичного, психологічного та соціологічного. Автор наголошував, що при дослідженні літератури треба виявити своєрідність емоцій, які породжуються твором, а також засоби, котрими вони викликаються (породжуються, генеруються). Таку ж думку, яка є засадничою для рецептивної поетики, висловив І. Франко. Проте, на відміну від Геннекена, він не лише констатував цей важливий методологічний принцип, а й зробив винятково вдालу, із застосуванням новаторських, блискучих за своєю ефективністю методичних прийомів, спробу дослідити чинники естетичної сили твору через моделювання його впливу на внутрішній світ читача. При цьому він сміливо й винахідливо використовував інструментарій, який йому змогла надати тогочасна психологічна наука [4, с. 107].

Остання є лише спробою пристосувати будь-який текст під власну свідомість. Процес читання, ніби в дзеркалі, відображає процес створення тексту. Отже, рецептивна поетика переглядає історію літератури, виводячи на її сцену надзвичайно важливого актора (читача), який до того часу ігнорувався. Це кардинально змінює уявлення про літературний процес.

Отже, згідно з визначенням рецептивної поетики твір розуміють як сукупність текстових засобів, що впливають на читача. Певною мірою процес сприймання літературного твору читачем залежить від особливостей та досвіду реципієнта. У процесі сприймання твору прагматична адаптація, тобто відношення між мовленнєвим виразом (поемою) та учасниками комунікації (реципієнтом) зокрема відіграє дуже важливу роль. Взагалі прагматична адаптація перекладу здійснюється без шкоди для смислового змісту тексту, однак трапляються ситуації, коли перекладач жертвує змістом для досягнення потрібного комунікативного ефекту. Отже, для якісного відтворення художнього твору потрібний майстерний переклад, який неможливий без застосування прагматичної адаптації та який передбачає не лише точне передання змісту оригіналу, а й збереження характеру твору, відтінків стилю, мелодії строфи тощо, що ускладнюється під час перекладу творів, які належать до давніх епох.

Узагальнюючи різноманітні й суперечливі підходи до перекладу хронологічно віддалених творів, Н.М. Рудницька виокремлює два основні варіанти вирішення проблеми перекладу архаїзмів та історизмів. По-перше, це формальний підхід, прихильники якого зважають лише на формальні – мовні – ознаки твору, пов'язані з його хронологічною віддаленістю. У перекладі такі ознаки можуть зовсім не передаватися, але можуть і відтворюватися, причому існує принаймні три способи їх відтворення: а) через використання часткової архаїзації перекладу, виконаного сучасною мовою; б) переклад мовою на тому етапі розвитку, що відповідає часу створення оригіналу; в) переклад штучно створеною мовою, яка комбінує в собі ознаки реально існуючих або мертвих мов та діалектів [5, с. 17].

По-друге, наголошують на необхідності врахування не лише мовних характеристик старого оригіналу, але і його історичного, соціального та літературного контекстів. За такого підходу всі ознаки першотвору розглядаються щодо сучасної мовної та естетичної норми та фонових знань сучасного читача, і за умов невідповідності перших останнім обирається один з двох можливих варіантів вирішення цієї суперечності: а) виконується переклад, у якому не відтворюються ознаки першотвору, що не відповідають сучасній нормі або є незрозумілими для сучасного читача через відсутність відповідних фонових знань; б) виконується переклад, у якому всі особливості змісту й форми оригіналу мають

бути інтерпретовані й відтворені з урахуванням сучасної мовної та естетичної норми та фонових знань сучасного читача [5, с. 7].

Процес перекладу твору, насиченого застарілою лексикою, ускладнюється й через те, що суб'єктивна позиція автора давнього оригіналу та особливості сприйняття твору сучасними перекладачем та читачами перекладу значною мірою зумовлені історично. Розуміння твору його автором, перекладачем та читачем перекладу обов'язково відрізняються через розбіжності між двома мовами й розбіжності фонових знань між відповідними колами читачів. При перекладі давнього художнього твору найбільшу вагу мають розбіжності між першими читачами оригіналу й читачами сучасного перекладу щодо попередньої поінформованості культурно-історичного характеру. Цей компонент лінгвоетнічного бар'єру наявний і в процесі сприйняття твору, віддаленого значною часовою дистанцією, сучасним читачем, навіть якщо він є носієм мови, якою цей твір написаний. Крім того, зв'язок між автором першотвору і читачами сучасного перекладу не є безпосереднім, і автор не може враховувати уявлення та інтереси читачів майбутнього. Точка зіткнення між автором хронологічно віддаленого художнього твору і читачем сучасного перекладу виявляється в естетичній, загальнокультурній цінності першотвору та духовній потребі читача перекладу.

Текст «Слова про Ігорів похід» протягом століть постійно привертая увагу перекладачів. У 1960-х рр. вийшло декілька англійських перекладів «Слова ...», один з них – переклад В. Набокова, опублікований у 1960 р. У передмові В. Набоков попереджав, що він «нешадно пожертвував формою заради змісту», і що він спробував зробити буквальный переклад тексту так, як він його розуміє [6, с. 17]. «Буквальний переклад, – пише він у 1964 році в коментарі до свого перекладу «Євгенія Онегіна», – тобто передача точного контекстуального значення оригіналу, наскільки це дозволяють асоціативні і синтаксичні можливості іншої мови, є перекладом в істинному значенні слова» [7, с. viii]. При цьому, письменник наголошував: «буквальний переклад» припускає наслідування не лише прямого значення слова чи речення, але й сенсу того, що мається на увазі; це семантично точна інтерпретація, не обов'язково лексична (що відноситься до передачі значення слова, узятого поза контекстом), або структурна (що наслідує граматичний порядок слів у тексті) [6, с. 19]. Іншими словами, переклад може бути і часто буває лексичним і структурним, але буквальный він стане лише при точному відтворенні контексту, коли передані найтонші нюанси та інтонації тексту оригіналу.

Текст «Слова...» представляє для перекладача цілий комплекс проблем. Передусім, той факт, що оригінал написаний мовою XII ст., потребував залучення до роботи іншого «перекладу» – сучасною мовою для кращого сприйняття реципієнтом. Крім того, В. Набоков не забував, що має справу не з самим оригіналом, а з копією, зробленою О.І. Мусінім-Пушкіним, що, без сумніву, вимагає деяких, іноді значних, коригувань. «Темні місця» «Слова...» також вимагали певних перекладацьких рішень, для чого слід було детальним чином вивчити існуючі на той час трактування і коментарі.

Звичайно, безглуздо було б намагатися перекласти «Слово...» англійською мовою XII ст., проте надати деякої архаїчності англійській версії було необхідно. Тут В. Набоков пішов шляхом використання цілого ряду архаїчних слів і виразів, а також деяких лексичних одиниць, що мають поетичні конотації, або ж позначені в словниках як «рідкісні» і «книжні». Так, наприклад, для слова «спів» він знаходить рідкісний відповідник «laud»; «земля» перекладається за допомогою «поетичного» слова «sod», а «кров», пролита у бою, позначається іншим «поетичним» словом «gore».

Архаїзм «о пльку» у староруській (давньоукраїнській) мові мав кілька значень: військо, загін, полк (військовий підрозділ), стан (табір), народ, зібрання, частина тощо. У цьому

контексті «полк» означає «похід»; далі вживається переважно у значенні «військо» і тому слово “campaign”, яке використовує В. Набоков є слухним.

Орфографічно маркований архаїчний вислів *«трудныхъ повѣстїи»* – староруською мовою слово «труд» означало такі поняття: труд, праця, подвиг (зокрема ратний), горе, печаль, біль, хвороба. Прикметник «трудный» у цьому місці найчастіше перекладають словом «печальний», «сумний», але перекладач використовує слово “stern tale” (суворий, строгий) [6, с. 4]. Український перекладач Л. Гребінка залишає лексему без змін «трудна повість» [8, с. 3]. Вважається більш слухним це слово перекласти епітетом «ратний» (героїчний, воїнський) – “heroic”, “martial”.

Важким для розуміння є речення *«иже истягну умь крѣпостїю своєю и поостри сердца своєю мужествомъ»*, оскільки лексему «истягну» тлумачать двобічно: або «зв’язав», «здушив», «переміг» розум відвагою («крѣпостїю») своєю, або, навпаки, – «стягнув», «оперезав», «укріпив» його цією відвагою [9, с.16]. «Умь» мало в староруській мові багато значень: «розум, душа, мисль, знання, причина, спосіб думок, намір» тощо. В. Набоков розумів це речення так: «...who girded his mind with fortitude, and sharpened his heart with manliness» [6, с. 48–52], тобто Ігор оперезав свій розум відвагою своєю і вигострив його мужністю свого серця. «Поостри сердца своего мужествомъ» він перекладає як «вигострив серце своє мужністю». З В. Набоковим згоден і Л. Гребінка, варіант перекладу якого є «І нагостривши серце своє мужністю» [8]. Але, мабуть, швидше можна говорити про гострий розум, ніж про гостре серце.

Розглянемо ще один вираз: *«скача, славїю, по мыслену древу»* – «while hopping, nightingale, over the tree of thought» [6, с. 55–56], тобто скачучи солов’єм по уявному дереву, по думці. Є також гадка, що «мыслено древо» – це образ метафоричного дерева пісень, поезії. Перекладач заміняє архаїчну форму слова «славїй» на сучасну «nightingale». Аналогічну заміну він використовує стосовно слова *«къмети»* – «knights» [6, с. 82] Цим словом спершу називали дрібних землевласників, згодом – кращих, досвідчених воїнів.

До речі, В. Набоков не завжди повністю замінював архаїчну лексему на нейтральну. Так, у наступному реченні *«свивая слави обаноли сего времени»* – «weaving paeans around these times» [6, с. 60] перекладач вдається до стилістичної компенсації: замість історично маркованого слова «сего» він використовує нейтральний займенник «these» і компенсує цю втрату історизмом «paeans» (з англ. *переможний, хвалебний гімн*). Ще одним прикладом є *«Длъго ночь мръкнетъ. Заря-свѣт запала. Мъгла поля покрыла. Щекотъ славїи успе, говоръ галичъ убудися»*. Це речення динамічно змальовує тривалу (психологічно) ніч перед боєм, яка поступово переходить у ранній світанок. В. Набоков використав сучасні слова «darkling, dawn, mist», але вдається до компенсації, застосовуючи інверсію, тим самим посиливши емоційність перекладу: «Long does the night keep darkling. Dawn sheds its light. Mist has covered the fields» [6, с. 145–148].

Важким для розуміння є слово чи слова: «въ стазби». Одні тексти з цими словами читають: «свистъ звѣринъ вѣста; збися дивь...», другі – «звѣрину въ стан зби» [9, с. 119]. Є й інші прочитання. Під словом «дивъ» більшість учених розуміє або віщого птаха, або міфічну особу на зразок лісовика, або якесь божество східних народів. В. Набоков, як і Л. Гребінка, під «дивом» розуміє «чарівного птаха східних міфів, щось середнє між пугачем і павичем. Тут він виступає на стороні половців і злітає на землю з верхівки тополя «половця-розвідника» [10], і перекладає його за допомогою транскодування «daeava» – «the whistling of beasts [arises?]; [stirring?] the calls on the top of a tree» [6, с. 119–122].

Географічні назви: *Поморїя* – узбережжя Азовського і Чорного морів, *Посулію* – Посулля – землі в басейні ріки Сули, *Сурожу* – Сурож, нині місто Судак у Криму, яке колись було торговим центром, *Корсуню* – Корсунь – стародавній Херсонес, місто поблизу

Севастополя, *тматороканьскыи блъванъ* – Тматорокань – місто, що знаходилось на Таманському півострові і було центром руського князівства В. Набоков перекладав за допомогою прийому транскодування з частковим описовим перекладом: «*the [Azov] Seaboard, and the Sula country, and Surozh, and Korsun, and you, idol of Tmutorokan!*» [6, с. 125–130]. Щодо слова «*блъванъ*», на думку В. Набокова, воно «ймовірно означає яку-небудь велику грецьку статую, на зразок Астарти або Артеміди, споруджених тут у III ст. до н. е. [10]. Біля цього міста аж до XVIII ст. стояли дві величезні статуї-ідоли божеств Санерга і Астарти, споруджені ще в III–IV ст. до н. е. Одну з них, гадають, і мав на увазі автор «Слова». Саме тому В. Набоков використав словом «*idol*».

Стосовно стратегії перекладу історизмів, зазначимо, що В. Набоков дуже часто вживав сучасний еквівалент, наприклад, «*наволоки, и драгия оксамити*» – дорогі шовкові тканини; ще дорожчими були оксамити. Вони вироблялися у Візантії та мусульманських країнах. У перекладі – «*and brocades, and precious samites*» [6, с. 158–159], де «*brocades*» – це парча, а «*samites*» – венеціанська парча, або парча, що вироблялася в середньовіччі. Таке поєднання історизмів із нейтральною лексикою трапляється в тексті В. Набокова дуже часто, і це полегшує сприйняття стародавнього тексту сучасним читачем.

Усе це, безперечно, свідчить про надзвичайно високу міру художньої і семантико-стилістичної точності, досягнутої перекладачем, який є, насамперед, уважним читачем, а також тонким поціновувачем і знавцем російської літератури. За словами Н.М. Жутовської, «"букваліст" Набоков навіть у своїх відступах від вихідного тексту залишився вірний оригіналу і його художній правді» [11, с. 119]. На думку Т. Романік, перекладачу вдалося зберегти більш-менш героїчну суть «Слова...», проте В. Набоков позбавив твір сили через прагнення строго буквальної передачі оригіналу [12, с. 159–160]. Як вказує М.В. Рождественська, В. Набоков прагнув створити максимально точний, буквальный переклад «Слова...», який у повному розумінні цього слова можна назвати «філологічним» [13].

Отже, на сучасному етапі художній твір пов'язується не лише з фігурою письменника, але й з фігурою читача, тобто орієнтується на читацьку рецепцію. Своїм перекладом історичного твору В. Набоков намагався наблизити стародавні часи за допомогою відтворення мовного багатства першотвору. Переклад В. Набокова виконаний для сучасного читача, сучасною мовою, але з урахуванням історичного контексту і з наміром відтворити дух епохи, що описується, і тому його стратегія належить до адекватної модернізації. Саме під таким кутом зору слід розглядати сучасні переклади віддалених у часі текстів, і це питання має перспективу подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коптілов В.О. Теорія і практика перекладу / В.О. Коптілов. – К. : Юніверс, 2002. – 280 с.
2. Пшеницын С.Л. О смысловых различиях при переводе / С. Л. Пшеницын // Когнитивно–прагматические и художественные функции языка : сб. ст. – СПб. : Наука, 2000. – С. 73–82.
3. Клюканов И.Э. Динамика межкультурного общения / И.Э. Клюканов. – Тверь : Наука, 1998. – 194 с.
4. Франко І. Із секретів поетичної творчості / І. Франко // Твори : у 50 т. – К., 1981. – Т. 31. – С. 103–109.
5. Рудницька Н.М. Часова дистантність художнього твору як проблема перекладу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 / Н.М. Рудницька. – КНУ ім. Т.Шевченка, Київ, 2005. – 19 с.

6. The Song of Igor's Campaign : An Epic of the Twelfth Century / [tr. from Old Russian by V. Nabokov]. – N. Y. : A Division of Random House, 1960. – 324 p.
7. Nabokov V. Foreword / Vladimir Nabokov // Pushkin A. Eugene Onegin : [tr. from the Russian with a commentary by V.Nabokov in two volumes]. – Vol. 1. – N. –Y. : Princeton University Press, 1990. – P. vii-xii.
8. Слово о полку Ігоревім : Давньоруський текст і ритмічний переклад. – К. : Рад. школа, 1986. – 309 с.
9. Гребінка Л. Слово про похід Ігорів, Ігоря Святославича, внука Олегового / Л. Гребінка // Радість Чорноземна : Поезії, переклади. – К. : Дніпро, 1990. – С. 100–125.
10. Гудзій М.К. Коментар до оригінального тексту «Слова о полку Ігоревім» [Електронний ресурс] / М.К. Гудзій. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/slovo67/sl28.htm>.
11. Жутовская Н.М. Владимир Набоков – переводчик «Слова о полку Игореве» / Н.М. Жутовская // Слово о полку Игореве. – СПб. : Академический проект, 2004. – С. 113–119.
12. Романик Т. «Слово о полку Игореве» в английских переводах / Т. Романик // ТОДРЛ. – 1990. – Т. 43. – С. 158–162.
13. Рождественская М.В. Набоков Владимир Владимирович / М.В. Рождественская // [Электронный ресурс] // Энциклопедия «Слова о полку Игореве» : В 5 томах / Рос. акад. наук. Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом) ; Ред. кол. : Л.А. Дмитриев, Д.С. Лихачев, С.А. Семячко, О.В. Творогов (отв. ред.). – СПб. : Дмитрий Буланин, 1995. – Т. 3. – Режим доступа : <http://feb-web.ru/feb/slovenц/es/es3/es3-3001.htm>.

REFERENCES

1. Koptilov, V. (2002) "Theory and Practice of Translation", *Teoriia i praktika perekladu*, Yunivers, Kyiv, Ukraine.
2. Pshenitsyn, S.L. (2000) "Of content differences during translation," Cognitive-pragmatic and Artistic Functions of Language, *Kognitivno-pragmaticheskie i khudozhestvennyie funktsii yazyka*, Nauka, Saint-Petersburg, Russia, pp. 73–82.
3. Kliukanov, I.E. (1998) "Dynamics of Intercultural Communication", *Dinamika mezhkulturnogo obshcheniya*, Nauka, Tver, Russia.
4. Franko, I. (1981) "From Secrets of Poetic Creativity", *Iz sekretiv poetychnoi tvorchosti, Collected Works by Ivan Franko* in 50 vol., vol. 31, Kyiv, Ukraine, pp. 103-109.
5. Rudnytska, N.M. (2005) "Time distancing of the work of art as a problem of translation", *Chasova dystantnist khudozhnioho tvoruyak problema perekladu*, Thesis abstract for Cand. Sc. (Philology), 10.02.16, Kyiv T. G. Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine.
6. *The Song of Igor's Campaign: An Epic of the Twelfth Century* (1960), Translated from Old Russian by V. Nabokov, A Division of Random House, New York, USA.
7. Nabokov, V. (1990) "Foreword," *Pushkin A. Eugene Onegin*, Translated from the Russian with a commentary by V. Nabokov in two volumes, vol.1, Princeton University Press, New York, USA, pp. vii–xii.
8. (1986) "The Song of Igor's Campaign: Old Russian Text and Rhythmic Translation", *Slovo o polku Ighorevim*, Radianska shkola, Kyiv, Ukraine.
9. Hrebinka, L. (1990) "The Song of Igor's Campaign, of Igor Svyatoslavovich's, the grandson of Oleg", *Slovo pro pokhid Ighoriv, Ighoria Sviatoslavycha, vnuka Olehova Radist Chornozemna, Collected Poems by L. Ghrebinka*, Dnipro, Kyiv, Ukraine.
10. Hudzii, N. K. (2014) "Comments on the original text of *The Song of Igor's Campaign*," *Komentar do oryhinalnoho tekstu "Slova o polku Ihorevim"*, available at: <http://litopys.org.ua/slovo67/sl28.htm> (access July 15, 2014).

11. Zhutovskaia, N. M. (2004) "Vladimir Nabokov as a translator of *The Song of Igor's Campaign*," *Vladimir Nabokov – perevodchik "Slova o polku Ihoreve"*, *Slovo o polku Ighoreve*, Akademicheskii Proekt, Saint Petersburg, Russia, pp. 113–119.
12. Romanik, T. (1990), "*The Song of Igor's Campaign* in English Translations," "*Slovo o polku Igoreve*" v *angliiskikh perevodakh*, Trudy otдела drevnerusskoi literatury [Works of Old Russian Literature Department], vol. 43, pp. 158–162.
13. Rozhdestvenskaia, M. V. (1995), "Nabokov Vladimir Vladimirovich," *Nabokov Vladimir vladimirovich*, Encyclopedia of The Song of Igor's Campaign in 5 vol., vol. 3, Dmitriy Bulanin, Saint Petersburg, Russia, available at: <http://feb-web.ru/feb/slovenec/es/es3/es3-3001.htm> (access July 15 2014).

УДК 811.111: 81'373

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА НОМІНАЦІЙ-ВЕРБАЛІЗАТОРІВ ПОНЯТЬ СФЕРИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Костенко Н.Д., аспірант

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

kostenko_tasha@mail.ru

Стаття містить результати дослідження національно-культурної специфіки номінацій, які вербалізують поняття вищої освіти. Дослідження встановлює особливості прояву національно-культурних факторів на семантичному рівні.

Ключові слова: лексико-семантична група, номінація-вербалізатор, мовна картина світу, компонент.

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА НОМИНАЦИЙ- ВЕРБАЛИЗАТОРОВ ПОНЯТИЙ СФЕРЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Костенко Н.Д.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

kostenko_tasha@mail.ru

В статье рассматриваются общие проблемы национально-культурной специфики номинаций, которые вербализуют понятия сферы высшего образования. Исследование устанавливает особенности проявления национально-культурных факторов на семантическом уровне.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, номинация-вербалізатор, языковая картина мира, компонент.

THE NATIONAL AND CULTURAL SPECIFICITY OF THE NOTIONS OF THE HIGHER EDUCATION SPHERE IN MODERN ENGLISH

Kostenko N.D.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

kostenko_tasha@mail.ru

The article deals the problem of language worldview specificity within the frames of a certain thematic word group such as "Higher Education". The aim of the given article is to give the general overview of the problem under consideration. The national and cultural specificity of the lexics in the sphere of higher education is revealed in the connotative component of the meaning as well as on the level of hyperonym and hyponym connections. In its turn the connotative component includes conventional assessment and emotional attitude. Moreover, the existence of lacunas and words with no direct equivalents in other languages or culture-specific vocabulary in the translation process proves to be one of the main manifestations of national and cultural specificity. Overall, the study tested that non-nationally marked lexical units prevail in the existing lexical corpus.

Key words: language worldview, lexico-semantic group, nomination, component.

Як слушно зауважує Д. Кристал, мова є віддзеркаленням нашого життя, його різноманітності, змін, а також тих розшарувань, які існують у суспільстві [1, с. 10]. Мова є не незалежною і закритою структурою форм і значень, а частиною людської поведінки і її відображення [2, с. 126]. Саме лексико-семантичне поле, на думку Н.А. Дмитрієвої, є мовною мікросистемою, яка має об'єктивну спрямованість та вказує на «місце зустрічі» закодованої культури і носія мови. У нашому дослідженні ми спираємося на визначення культури В.А. Новосельцевою, за яким культура становить собою систему відносин, які встановлюються між людиною та світом, систему зберігання й організації інформації про минуле та сьогодення [3, с. 151]. У лексико-семантичному полі культура представлена в єдності лексичних одиниць, що пов'язані семантично. Лексико-семантичне поле – це та частина цілого, котра «народжується» не з менших одиниць, а з більших, за допомогою тісного взаємопроникнення мовних картин світу окремих людей та їх груп [4, с. 6].

Метою цієї статті є виявлення національно-культурної специфіки номінацій, що вербалізують поняття вищої освіти в сучасній англійській мові. Лексеми та фраземи на позначення понять вищої освіти досліджуються як складники окремої лексико-семантичної групи, що входить до семантичного поля НАВЧАННЯ / LEARNING.

Мова та культура настільки тісно переплетені, що їх практично неможливо роз'єднати. Культура значною мірою ґрунтується на мові, мова значною мірою насичена культурою [5, с. 30]. Національно-культурний компонент значення розглядається в лінгвістиці як внутрішня форма мови (за В. Гумбольдтом), як специфічна категоризація світу засобами визначеної мови (гіпотеза лінгвістичної відносності Ф. Сепіра і Б. Уорфа), як концентрований вияв культурного контексту (у розумінні Е.М. Верещагіна та В.Г. Костомарова), як частина концептосфери мови (Д.С. Лихачов) [6].

Загальновідомо, що освіта відноситься до одного з найбільш значущих засобів соціального відтворення спільноти і підвищення потенціалу її адаптивних можливостей і перспектив соціокультурного розвитку. Освіта виконує функції, які пов'язані з соціалізацією та інкультурацією особистості, що навчається. Отже, освіта, зокрема вища, є частиною культури як історично визначеного рівня розвитку суспільства і людини, який відбивається в типах і формах організації життя і діяльності людей, а також у матеріальних і духовних цінностях, котрі створюються ними. Освіта розвивається в контексті культури.

Вища освіта, яка є культурно-орієнтованим соціальним інститутом, забезпечує трансляцію фрагментів загального і спеціалізованого соціального досвіду, що накопичений людством загалом і власне спільнотою зокрема [7]. Освіта вводить людину до норм і правил соціальної і культурної адекватності суспільства та дає їй спеціальні знання, вміння і навички продуктивної діяльності в рамках тієї соціально-функціональної ролі (спеціальності), що опановується нею в суспільному розподілі праці. Специфічні відомості про світ, які властиві лише певному колективу, соціальні, культурні й історичні фактори розвитку суспільства знаходять відбиття в культурно-значущій інформації.

Культура розглядається як знакова система високого рівня спільності, яка, з одного боку, відіграє роль середовища для будь-яких систем (аналітично або практично), а з іншого боку, – є для таких систем системою більш високого рівня – суперсистемою, яка задає головні принципи структурування для своїх «підсистем» [8, с. 85]. У лексиці сфери вищої освіти найбільш яскраво знаходить своє відбиття культура як сукупність проявів життя, досягнень і творчості народу або групи народів.

Культурно-значуща інформація реалізується в процесах номінації (закріплення цієї інформації-змісту за яким-небудь об'єктом, який виступає як знак – комунікативний аналог, заміник певної інформації) і розуміння (осмислення, реконструкції інформації, яка транслюється за допомогою того чи іншого знака). Зокрема, у значеннях лексем у

сфері науково-педагогічної комунікації і освіти закріплюється культурно-значуща інформація, специфічна для сучасних освітніх процесів, яка відбиває актуальні соціальні й культурні фактори розвитку освіти в усьому світі.

А. Вежбицька зазначає, що в національній специфіці мовних одиниць, їхньому ціннісному навантаженні в соціумі, їхній змістовій та ієрархічній підпорядкованості і яскравості окремих компонентів значення проявляються підсвідомі аспекти культури суспільства [9, с. 162]. Аналіз змісту деяких лексичних одиниць свідчить про те, що національно-культурна специфіка значень слів значною мірою зумовлена закономірностями їхньої появи і розвитку. Наприклад, лексема *Ivy League* з'явилась на позначення групи університетів та коледжів східної частини США (*Brown University, Columbia University, Cornell University, Dartmouth College, Harvard University, University of Pennsylvania, Princeton University, Yale University*) з метою організації спортивних змагань і участі в них.

Культура значною мірою визначає когнітивну і прагматичну основу комунікативної діяльності [10, с. 166]. У лексичному прошарку сучасної англійської мови, що номінує сферу вищої освіти, існує невелика група лексичних одиниць, культурна спрямованість яких експліцитно представлена в номінації екстралінгвістичних реалій. Наприклад, в електронному словнику *Education Terminology Every Parent Must Understand* виокремлюються культурно-зумовлені тести ***Culturally-biased tests*** (*this term arises from the claim that the SAT and other standardized tests are culturally biased because different cultural groups get different results*) [11]. Проте переважно в номінаціях, які вербалізують сферу вищої освіти в сучасній англійській мові, культурна специфіка проявляється на рівні семантики.

У більшості педагогічних лексикографічних джерел, що стали матеріалом дослідження, відсутні позначки, що кваліфікують наявність культурологічної інформації в значенні тієї чи іншої лексеми, тобто т. зв. «культурні блоки» в словникових статтях досліджуваних джерел не створені. Під культурологічними позначками, за визначенням М.В. Бурлакової, ми розуміємо індикатори того екстралінгвістичного змісту слова, який прямо відбиває культуру, що зумовлена мовою [12, с. 18]. Проте аналіз словникових дефініцій вказує на те, що в досліджуваному лексичному прошарку є лексеми, у значеннях яких спостерігається насиченість культурними компонентами. До культурно-зумовленого (культурно-орієнтованого, культурно-значущого) мовного матеріалу відносяться лексеми, які мають у своїй семантиці культурну специфіку. Ця специфіка може виявлятися в денотативному, конотативному і в граматичних компонентах значення [13, с. 38].

Лексика сфери вищої освіти виявляє національну специфіку переважно в конотативному компоненті значення, до якого відносяться емоція, оцінка, посилення, темпоральна, стилістична і територіальна характеристики. Конотативна інтерпретація, за визначенням О.В. Ніколаєвої, виокремлює конвенціональні оцінки або емоціональне відношення членів мовного колективу стосовно певного об'єкта або явища [14, с.19]. Деякі з них включені до лексикографічних джерел і мають відповідні культурологічні позначки. Наприклад, у глосарії *English-Russian Higher Education Glossary for Preservice and Inservice Teachers* наводяться відповідні жаргонізми: *plough* – провал на екзамені, *to take a plough* – провалитися на екзамені, *pollman* – студент, який закінчив коледж без відзнаки (у Кембриджі), *undergraduetee* – студентка останнього курсу, *riexu* – ректор університету, директор коледжу, директор школи, *poll-degree* – ступінь без відзнаки (у Кембриджі) [15] тощо.

Конвенціональні оцінки знаходять мовний вияв, наприклад, у лексемах, які описують надання стипендій учням вищих навчальних закладів, а також оплату за надання освітньої послуги за:

- 1) формою навчання залежно від її фінансування (*free tuition, school fees, tuition fees, cost of education, cost of attendance, tuition rate, tuition prices, tuition costs, tuition charges, educational expenses* тощо).
- 2) типом навчального закладу (*college tuition, college costs, college prices, college scholarship service, college student aid college-sponsored study* тощо).
- 3) видом оплати за проживання і послуги, що надаються (*laboratory fees, admissions costs, room and board costs, instructional costs, student-sponsored project, student fees, test fees, application fees, residence hall charges, laboratory use fees, material fees* тощо).
- 4) джерелом надання стипендій і грантів (*state scholarship, presidential scholarship, scholarship fund, grants committee, institutional and external funds, scholarships from external sources, grants from external sources, Federal Supplemental Educational Opportunity Grant (FSEOG), gift aid, faculty research fund, the State Student Incentive Grant Program, need-based aid, need-based gift aid, need-based self-help aid, non-need-based gift aid, non-need-based self-help aid* тощо).

На думку О.В. Ніколаєвої, культурно-значущі відомості про лексичні одиниці можуть бути виявлені на рівні гіперо-гіпонімічних зв'язків [14, с. 13]. Під гіперонімом разом із М.В. Нікітіним ми розуміємо слово або сполучення з родовим, більш узагальненим значенням щодо слів або сполучень видового, менш узагальненого значення, також родове поняття стосовно поняття видового [16, с. 120]. При одному гіперонімі повинно бути як мінімум два гіпоніми. Гіпонім – це слово або словосполучення, а також поняття, що виражаються ними, видового, більш спеціального значення щодо слова, сполучення, а також поняття більш узагальненого змісту (гіпероніма) [16, с.120].

Так, наприклад, поняття «*faculty*» – *the teaching staff of a school, college or university* [17, с. 365] має значний обсяг культурно-значних відомостей, які проявляються в гіпонімічних одиницях типу: *international student adviser / foreign student adviser (a professional **staff member**, often called an international student adviser, employed by most colleges to assist international students), adjunct faculty (faculty members who teach part-time without appointments in the regular faculty), academic advisor (the officer – a **member of the faculty** or another professional – who provides academic advice and guidance to students), associate professor (a tenured **member of the faculty**)* тощо.

На думку деяких дослідників, одним із найяскравіших проявів національної специфіки мов є безеквівалентність лексичних одиниць і лакунарність. Безеквівалентна лексика і лакуни проявляються лише під час зіставлення з іншою конкретною мовою, та вони є такими лише стосовно певної конкретної мови [13, с. 36]. Отже, під час виявлення національної специфіки англійської лексики у сфері вищої освіти доцільно використовувати елементи порівняльно-зіставного аналізу (В.Г. Гак, Ю.М. Караулов, В.П. Конецька, Е.А. Макаєв, З.Д. Попова, І.А. Стернін) та порівняти досліджуваний лексичний прошарок з аналогічним прошарком у сучасній українській мові.

Безеквівалентна лексика являє собою відсутність еквівалента якого-небудь слова однієї мови в іншій мові. Якщо дві одиниці різних мов розглядати як лексичні еквіваленти, то необхідно, щоб всі їхні ядерні, конотативні та функціональні семи збігалися. У разі якщо які-небудь умови не задовольняються, то досліджувані одиниці є не еквівалентами, а перекладними відповідниками. З.Д. Попова та І.А. Стернін до міжмовних лексичних відповідників відносять одиниці двох мов, які мають спільні семантичні компоненти (як мінімум – спільну архісему) з одиницею іншої мови, які можуть використовуватися для взаємного перекладу хоча б у деяких контекстах [13, с. 37].

Існують лінійні та векторні лексичні відповідники. До лінійних відповідників відносяться такі одиниці, які мають лише один відповідник в іншій мові: *academic discipline* – навчальна дисципліна, *project* – проект, *universitarian* – університетський тощо. За умови векторних міжмовних лексичних відповідників одній одиниці певної мови відповідають декілька одиниць іншої мови: лекція – *lecture, prelection*; стипендія – *scholarship, stipend* тощо.

У разі, якщо відсутній перекладний еквівалент певного слова в конкретній мові, то на його місці утворюється лакуна [13, с. 41]. Перш за все, лакуни виявляються за допомогою двомовних перекладних словників. Однією із ознак лакунарності слугує розгалужена пояснювальна дефініція лексеми в перекладному словнику з можливою приміткою «у США», «у Великій Британії», «в Оксфорді», «у Гарвардському університеті», «у Кембриджі» тощо. Так, аналіз «Стислого англо-російського словника педагогічних термінів вищої школи» виявив декілька лексем у сфері вищої освіти в сучасній англійській мові, які мають лакуни в українській мові: *aularian* – студент, який мешкає в гуртожитку (в Оксфорді та Кембриджі), *demy* – стипендіат коледжу Магдаліни (в Оксфорді), *caution-money* – грошова застава, яка вноситься студентами Оксфорду та Кембриджу для гарантування можливих боргів.

Іншим сигналом лакунарності слугує пояснення лексеми в перекладному словнику за допомогою розгалуженого пояснення або синонімічного ряду [13, с. 42]. Так, у «Стислому англо-російському словнику педагогічних термінів вищої школи» лексема *dean's list* містить розгорнуту пояснювальну дефініцію: «список студентів, які відміно навчаються та претендують на отримання навчальних нагород факультету чи відділення, стипендій». У такий спосіб виникає україно-англійська лакуна. Як слушно зауважує П.В. Чесноков, досліджувані семантичні відмінності між мовами сягають корінням об'єктивного світу, який до нескінченності багатий на явища, події тощо, саме тому жодна система мови не зможе віддзеркалити його цілком, навіть зважаючи на багатство лексики певної мови [18, с. 124]. Загалом потрібно відзначити, що в безеквівалентній лексиці і в лакунах національно-культурний зміст складає ядро їхніх значень.

Отже, національно-культурна своєрідність лексики у сфері вищої освіти проявляється в конотативному компоненті значення, що включають конвенціональні оцінки та емоційне ставлення, і на рівні гіперо-гіпонімічних зв'язків. Проте, незважаючи на наявність культурно зумовлених лексичних одиниць, у лексиці сфери вищої освіти переважає загальний фонд одиниць, які не є національно-маркованими. Дослідження цих ненаціонально-маркованих одиниць з інших позицій, зокрема в соціофункціональному аспекті, і є метою наших подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Crystal D. Who Cares about English Usage? / D. Crystal – L. : Penguin Books, Harmondsworth.
2. Karasik V.I. Concepts and Linguistic Conceptology // Коммуникативные исследования Современная антология / Под ред. проф. О.А. Леонтович / V.I. Karasik. – Волгоград : Перемена, 2003. – С. 126–139.
3. Новосельцева В.А. О соотношении национально-культурной и индивидуально-авторской составляющих концепта «Время» // Язык. Дискурс. Текст : Тр. и материалы. Междунар. науч. конф., посвящ. юбилею В.П. Малащенко / В.А. Новосельцева. – Ростов-на-Дону : РГПУ, 2004. – Ч. I. – С. 151–156.
4. Дмитриева Н.А. Лексико-семантическое поле «Культура» в языковой картине мира : Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук, спец : 10.02.04 / Н.А. Дмитриева. – Донецк, 1995. – 16 с.

5. Ter-Minasova S.G. Global English – a Global Problem / S.G. Ter-Minasova // Вестник Московского ун-та. [Vestnik Moskovskogo Universiteta. Series 19]. Лингвистика и межкультурная коммуникация / S.G. Ter-Minasova. – М. : Изд-во МГУ, 2001. – № 4. – С. 29–36.
6. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vspu.ru/~axiology/vik/vikart2.htm>.
7. Astin A.W. Assessment for Excellence : the Philosophy and Practice of Assessment and Evaluation in Higher Education / A.W. Astin. – Oryx Press, Phonex, 1993. – 335 p.
8. Гура В.В. Дистанционное образование в контексте современной культуры / В.В. Гура // Личностно-ориентированное образование в контексте культуры. Изв. Юж. отд-ния Рос. академии наук / В.В. Гура. – Вып. 2. – Ростов-на-Дону, 2000. – С. 85–91.
9. Вежбицка А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / А. Вежбицка; пер. с англ. А.Д. Шмелёва. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
10. Бергельсон М.Б. Межкультурная коммуникация как исследовательская программа / М.Б. Бергельсон // Вестник Московского университета. – Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – № 4. – С. 166–181.
11. Education Terminology Every Parent Must Understand // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.math.nyu.edu/mfdd/braams/nychold/hirsch-termin.html>.
12. Бурлакова М.В. Культурно-ориентированная лексика британского варианта английского языка (лексикографическая разработка): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. н., спец: 10.02.04 / М.В. Бурлакова. – Иваново, 2004. – 22 с.
13. Попова З.Д. Язык и национальная картина мира / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : ВГУ, 2002. – 59 с.
14. Николаева О.В. Когнитивные аспекты исследования тематической группы «Высшее образование США»: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук, спец. 10.02.04 / О.В. Николаева. – Владивосток, 2000. – 20 с.
15. Тузлукова В.И. Международная педагогическая терминология : теория, практика, перспективы : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 / В.И. Тузлукова. – М., 2002. – 45 с.
16. Никитин М.В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) : Учеб. пособие для пед. вузов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / М.В. Никитин. – М. : Высш. шк., 1983. – 127 с.
17. Unger H.G. Encyclopedia of American Education / H.G. Unger. – New York : Facts on File, 1996. – 1235 p.
18. Чесноков П.В. Языковая картина мира и национальный менталитет / П.В. Чесноков // Язык. Дискурс. Текст : Тр. и материалы. Междунар. науч. конф., посвящ. юбилею профессора Г.Ф. Гавриловой. – Ч. II. – Ростов-на-Дону : РГПУ, 2005. – С. 123–125.

REFERENCES

1. Crystal, D. (1986) Who Cares about English Usage? Penguin Books, Harmondsworth.
2. Karasik, V.I. (2003) «Concepts and Linguistic Conceptology», *Kommunikativnyie issledovaniia Sovremennaia antologiiia* [Communicative studies. Modern antology], ed.by prof. Leontovich, O.A., Peremena, pp.126 – 139.
3. Novoseltseva, V.A. (2004) «Concerning the correllation of national, cultural and individual author's components of the concept «TIME», *O sootnoshenii natsyonalno-culturnoi i individualno-avtorskoi*

- sostavliaushchikh contsepta "Vremia" Language. Discourse, Text. Collected works of International Scientific conference, devoted to Malaschenko's anniversary, Rostov-na-Donu, Part 1, pp. 151–156.*
4. Dmitrieva, N.A. (1995) Lexico-semantic Field "CULTURE" in the Language Worldview, *Leksiko-semanticeskoe pole "Cultura" v yazykovoï kartine mira*, Thesis abstract... cand.sc., Donetsk.
 5. Ter-Minasova, S.G. (2001) "Global English – a Global Problem", *Vestnik Moskovskogo Universiteta. Lingvistika i mezhkulturaia kommunikatsiia*. Series 19, Moscow State University Publishing House, no 4, pp. 29–36.
 6. Karasik, V.I. Cultural Dominants in the Language, *Kulturnye dominanty v yazyke*, available at <http://www.vspu.ru/~axiology/vik/vikart2.htm>. (access September 03, 2014).
 7. Astin, A. W. (1993) *Assessment for Excellence : the Philosophy and Practice of Assessment and Evaluation in Higher Education*, Oryx Press, Phonex
 8. Gura, V.V. (2000) "Distance Education in the context of modern culture", *Lichnostno-orientirovannoe obrazovanie v kontekste kultury, Izvestiia yuzhnogo otdeleniia rosiyskoi akademii nauk* [Individually oriented education in the context of culture, Scientific works of Southern branch of Russian Academy of Science], Rostov-na-donu, issue 2, pp. 85–91.
 9. Vezhbitska, A. (2001) Comparison of cultures with the help of lexis and pragmatics, *Sopostavleniie kultur cherez posredstvo leksiki i pragmatiki*, Translated by Shmelyov, A.D. *Yazyki slavianskoi kultury*, Moscow.
 10. Bergelson, M.B. (2001) "The cross-cultural communication as a research programme", *Mezhkulturaia kommunikatsiia kak issledovatel'skaia programma* *Vestnik Moskovskogo Universiteta. Lingvistika i mezhkulturaia kommunikatsiia*. Series 19, MGU Publishing House, no 4, pp. 166–181.
 11. Education Terminology Every Parent Must Understand / available at <http://www.math.nyu.edu/mfdd/braams/nychold/hirsch-termin.html>. (access September 13, 2014)
 12. Burlakova, M.V. (2004) The cultural-oriented lexis of British English (lexicographic elaboration), *Kulturno-orientirovannaia leksika britanskogo varianta angliiskogo yazyka* Thesis abstract... cand.sc., 10.02.04 , Ivanovo.
 13. Popova, Z.D., Sternin, I.A. (2002) Language and National Worldview, *Yazyk i natsionalnaia kartina mira*, Voronezh State University, Voronezh.
 14. Nikolaeva, O.V. (2000) The Cognitive aspects of the research of the thematic group "Higher Education at USA", *Kognitivnye aspekty issledovaniia tematicheskoi gruppy "Vyshee obrazovanie SCHA"* Thesis abstract... cand.sc., 10.02.04, Vladivostok.
 15. Tuzlukova, V.I. The international pedagogical terms : theory, practice and perspectives, *Mezhdunarodnaia pedagogicheskaiia terminologiia : teoriiia, praktika, perspektivy* Thesis abstract... cand.sc., 10.02.04, Moscow.
 16. Nikitin, M.V. (1983) The lexical meaning of the word (structure and combinability), *Leksicheskoe znachenie slova (struktura i kombinatorika)*, High school textbook, Vysshiaia shkola, Moscow
 17. Unger, H.G. (1996) *Encyclopedia of American Education*, Facts on File, New York.
 18. Chesnokov, P.V. (2005) The language worldview and national mentality *Yazykovaia kartina mira i natsionalnyi mentalitet / Language. Discourse, Text. Collected works of International scientific conference, devoted to prof Gavrilova's anniversary, Part 2, Rostov State University, Rostov-na-Donu, pp. 123–125.*

УДК 811.112.2

DEUTSCHE SPRACHTABUS: VERSUCH EINER KLASSIFIKATION

Kuragina L.P., Doktorandin

Nationale Iwan-Franko-Universität Lwiw, Universität Straße, 1, Lwiw, Ukraine

kuragina_liubov@ukr.net

Der Artikel wird dem Versuch der Klassifikation der verbalen Tabus in der deutschen Sprachkultur gewidmet. Charakterisiert wird die Erscheinung Sprachtabu in der Linguistik, erklärt wird die Kulturspezifität des Phänomens. In dem Artikel werden die existenten Klassifikationen des Sprachtabus analysiert, ihre

Grundprinzipien und Besonderheiten werden beschrieben. Die Autorin schlägt eine neue Typologie vor, die aufgrund einer in Deutschland durchgeführten soziologischen Umfrage ausgearbeitet wurde.
Schlüsselwörter: Tabu, Sprachtabu, verbale Tabus, Tabutypen, deutsche Sprachkultur.

НІМЕЦЬКІ МОВНІ ТАБУ: СПРОБА КЛАСИФІКАЦІЇ

Курагіна Л.П.

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
 вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна*

kuragina_liubov@ukr.net

Статтю присвячено спробі класифікації вербальних табу в німецькій лінгвокультурі. Охарактеризовано явище мовного табу в лінгвістиці, висвітлена культурна специфіка цього феномену. У статті проаналізовано існуючі класифікації мовних табу, виділені їх основні принципи та характерні риси. Авторкою пропонується нова типологія, яка була вироблена в результаті проведеного в Німеччині соціального опитування.

Ключові слова: табу, мовне табу, вербальне табу, типи табу, німецька лінгвокультура.

НЕМЕЦКИЕ ЯЗЫКОВЫЕ ТАБУ: ПОПЫТКА КЛАССИФИКАЦИИ

Курагіна Л.П.

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
 ул. Университетская, 1, г. Львов, Украина*

kuragina_liubov@ukr.net

Статья посвящена попытке классификации вербальных табу в немецкой лингвокультуре. Охарактеризовано явление языкового табу в лингвистике, освещена культурная специфика этого феномена. В статье проанализированы существующие классификации языковых табу, выделены их основные принципы и характерные черты. Автором предлагается новая типология, которая была выработана в результате проведенного в Германии социального опроса.

Ключевые слова: табу, языковое табу, вербальное табу, типы табу, немецкая лингвокультура.

GERMAN LANGUAGE TABOOS: AN ATTEMPT OF CLASSIFICATION

Kuragina L.P.

Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine

kuragina_liubov@ukr.net

Language is a multi-functional phenomenon; all its functions appear in communication. The success of communication depends on experience of the participants and their knowledge about different 'unwritten laws' or cultural and language prohibitions. That is why language taboos play a significant role in the process of communication, especially when it is an international one. The study of verbal taboos is of current importance because they are not just a pure linguistic object, but a wide ethnographic phenomenon that touch besides linguistic and cultural studies also psychology, sociology, anthropology, religion, translation. After studying and analyzing a number of critical articles of prominent linguists regarding verbal taboos and euphemisms, it can be argued that linguistic taboos still require a comprehensive scientific analysis. The purpose of the study was to study the linguistic nature of taboo, its origins and cultural specifics, and finally to classify the linguistic taboos according to the use sphere. In the theoretical part of the study the main issue was to examine the verbal taboo, to highlight its specific features and to analyze the principal existent taboo classifications of H.Schröder and N.Zöllner. In the empirical part of the study the main concern was finding out the main taboo themes and working out a new classification of verbal taboos according to the results of asocial interview of German citizens.

The study showed that the concept of taboo knows no clear and unified definition, but linguists agree that taboos are closely tied with language, behavior strategies, personal and social psychology. The study of extent taboo classifications proved that the verbal taboo is many-sided, complicated and ambiguous. It must be treated with taking in account its cultural specific character and social stratification of the community. The results of the study show that verbal taboos still exist in the modern German society and they concern overwhelmingly personal areas of people's life. The final result of this investigation was the compiling of a new verbal taboos classification due to the sphere of use. Further study requires a solid analysis of structural, semantic and pragmatic features of the German language taboos from different life areas.

Key words: taboo, language taboo, verbal taboo, types of taboos, German language culture.

Das Thema „Tabu“ wird in zahlreichen Untersuchungen und Studien erforscht. Schon seit der Zeit der großen geografischen Entdeckungen wurde die Lebensweise der Bewohner fremder Weltgegenden zum Objekt wissenschaftlicher Studien. Europäische Philosophen, Historiker und Anthropologen strebten durch das Vergleichen eines westlichen Menschen mit einem Naturmenschen eigene Kultur und Psychologie zu untersuchen und zu verstehen. Das Phänomen Tabu spielte dabei eine wichtige Rolle. Im 18. und 19. Jahrhundert waren die Untersuchungen des Tabus nach dem kulturanthropologischen Modell gebaut: James Cook, Edward Schortland und William Ellis interessierten sich in erster Linie für etymologische Erklärung und Sphären der Verbreitung des Tabus. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts sind die ersten sprachwissenschaftlichen Arbeiten anzuführen, die explizit auf Sprachtabus im Kontext des Konzepts der Woürtmagie eingehen und dessen Bedeutung für die indogermanischen Sprachen nachweisen. Diese Untersuchungen waren eher sprachhistorisch und sprachvergleichend und beschäftigten sich insbesondere mit Namenstabus (Gottessbezeichnungen, Tierbezeichnungen und tabugeladene Sachverhalte wie z.B. Tod, Sterben, Krankheiten etc.). Obwohl schon französische Wissenschaftler Walter Bökemann (1904) und Antoine Meillet (1906) Euphemismen analysierten, verband erst Jöran Sahlgren aus Schweden (1915) das Sprachtabu und den Euphemismus miteinander. Das Thema Tabu beleuchteten Heinz Wernin (in seiner Studie der Metapher), Friedrich Lehmann (in dem Werk über Erscheinungsformen und Wesen des Tabus). Dmitrij Zelenin (1929) beschrieb Worttabus bei den Völkern Osteuropas und Asiens. Wilhelm Havers' Werk „Neuere Arbeiten zum Sprachtabu“ (1944) war ein Höhepunkt der linguistischen Beschäftigung mit dem Sprachtabu. Havers stellte fest, dass auch Indogermanen ein Sprachtabu kannten, was er mit zahlreichen Beispielen belegte. Havers schlug eine Typologie der Ersatzmittel vor, die auch in den neueren Untersuchungen zu Tabus in der Sprache von großer Bedeutung ist. Mit Tabus und Ersatzmitteln beschäftigte sich auch Louis Hiemslev (1963). Stephen Ullmann (1962) unterschied 3 Kategorien der Tabus: Tabus aus Furcht, Tabus aus Feingefühl, Tabus aus Anstand. Er hielt Tabu für eine universale Erscheinung, die zusammen mit Euphemismen einen Zyklus bildet. Einen bedeutenden Beitrag zur Tabuforschung und zu sprachlichen Strategien und Gesprächsverhalten bei tabuisierten Themen leisteten Gerd Schank (1981) und Ulla Günther (1992). Die jüngsten Arbeiten zum Sprachtabu sind von Nicole Zöllner (1997) und Hartmut Schröder (2000) dargestellt. Ukrainische Wissenschaftler interessieren sich auch für das Thema Sprachtabus, vor allem für die praktische Seite der Frage. Kommunikationstabus in der Kommunikationsgattung Begrüßung wurden zum Objekt der linguistischen Untersuchung von Julija Zaza (2008). Olena Ljachowin (2010) untersucht die Sprachtabus und ihren Einfluss auf den kommerziellen Erfolg in dem Tourismusbereich. Tetjana Monachowa (2013) betont den Zusammenhang der Sprachtabus und den Strategien der Textbildung. Trotzdem bleibt der Begriff immer noch im Fokus der wissenschaftlichen Diskussionen.

Tabus gelten als die ältesten Gesetze der Menschheit und ihr Bruch kann folgeschwer sein. Durch die Auseinandersetzung mit dem Phänomen „Tabu“ lässt sich ein komplexes Gebiet eröffnen, welches für die verschiedensten Wissenschaften von großem Interesse und Bedeutung ist und als Forschungsgebiet relativ neu erschlossen ist. Neben Volkskunde, sozialer und kultureller Anthropologie, Soziologie, Psychologie, Religions- und Kulturwissenschaft ist die Untersuchung des Tabus mit Kommunikationswissenschaft, Soziolinguistik, kultur-kontrastiver Linguistik, Sprachtheorie und angewandter Linguistik eng verbunden. Für Sprachwissenschaft und ihre Gebiete wie Lexikologie und Stilistik sind Sprachtabus eine Art Antriebskraft, die zur Bereicherung des Wortschatzes führt und die Sprachentwicklung fördert.

Auf die Stabilisierung des Systems der Werte und Normen ist die Wirkung der Tabuisierung gerichtet. Es sei betont, dass Tabus keine rein linguistischen Erscheinungen sind, sie sind vor allem ein ethnographisches Phänomen. Die Vorstellungen über Tabus entstehen schon in den frühesten Stufen der gesellschaftlichen Entwicklung und werden dann auf die Sprache übertragen.

Als Grund für die Verbreitung der Tabus dient die magische Funktion der Sprache: Das Wort wird mit dem Gegenstand, das es nennt, gleichgesetzt [2, S.104]. Die Reglementierung des Sprachgebrauchs widerspiegelt den Versuch, die umgebende Realität zu beeinflussen. Nina Metschkowaskja meint: „Die Ziele eines Tabus liegen außer der Sprache, die Sprache ist hier nur ein Mittel“ [1, S.134].

Die Analyse der wissenschaftlichen Arbeiten zum Thema Sprachtabu lässt uns behaupten, dass das Phänomen des verbalen Tabus in der deutschen Sprache immer noch zu untersuchen ist. Selbst der Begriff „Sprachtabu“ hat bis jetzt keine feste Definition und wird von Wissenschaftlern unterschiedlich verstanden. Obwohl einige Sprachforscher ihre eigenen Klassifikationen der Sprachtabus vorschlagen, gibt es keine einheitliche Klassifikation, die alle sprachlichen, psychologischen, kulturellen Besonderheiten der Erscheinung umfassen würde.

Das Ziel des Artikels ist ein Versuch der Klassifikation der deutschen Sprachtabus aufgrund einer sozialen Umfrage, was durch die Lösung folgender Aufgaben möglich ist: den Begriff Tabu zu untersuchen und möglichst klar zu definieren; die existenten Klassifikationen der Sprachtabus zu erlernen und ihre wichtigsten Besonderheiten auszuzeichnen; eine eigene Klassifikation aufgrund einer sozialen Umfrage auszuarbeiten.

Der Begriff „Tabu“ entzieht sich einer deutlichen Definitionsbestimmung, denn er ist in seiner Entstehung und Bedeutung gesellschaftlich verursacht. Die Entdeckung von Tabus steht in enger Verbindung mit dem Versuch, über den Lebenshorizont fremder Bevölkerungen die Entwicklung der Geschichte der Menschheit zu rekonstruieren. Etymologisch stammt der Begriff aus der polynesischen Tonga-Sprache und nach James Cook bedeutet das Wort etwas Heiliges, Gekennzeichnetes, Unberührbares [8, S. 17]. Die erste Erklärung des Wortes „Tabu“ finden wir in Brockhaus (1878). Sie blieb fast ein Jahrhundert lang in verschiedenen Wörterbüchern konform und wurde mit primitiven Völkern und Magie oder Religion identifiziert. Erst später, im 20. Jahrhundert, begann man das Tabu auch mit der westlichen, entwickelten Gesellschaft zu verbinden, und nicht nur mit den Gegenständen, Handlungen oder Prozessen, sondern auch mit den Wörtern. Eine besondere Rolle in der Tabuforschung spielte der österreichische Psychoanalytiker Sigmund Freud, der in seinem Buch „Totem und Tabu“ das Phänomen genau untersuchte und aus der psychologischen Sicht beschrieb. Laut Freud, seien Tabus ein ungeschriebener Gesetzeskodex, der erste kategorische Imperativ der Menschheit, der zwanghaft wirken wolle und jede bewusste Motivation ablehne [4, S. 6]. Freud betrachtet Tabus als ein verbotenes Handeln, hinter dem eine starke Neigung im Unbewussten steht, wegen dessen ein Mensch versucht, das Verbot zu überschreiten. Deshalb werden Tabus mit verschiedenen Sanktionen gegen ihrer Verletzung unterstützt, weil ein Tabubruch für die Gesellschaft und ihre Lebensordnung bedrohlich ist. Dieser Grundgedanke führt zu einem erweiterten Tabubegriff, den Sigrid Luchtenberg in ihrer Arbeit „Euphemismen im heutigen Deutsch“ präzisiert: Man verstehe unter Tabu „alle mit einem Denk-, Anfaß-, Nennverbot belegten Gegenstände, Vorgänge oder Gedanken“ [6, S. 24]. Tabus sind in allen Bereichen menschlichen Zusammenlebens zu finden und müssen, laut Luchtenberg, „als gesellschaftlicher Prozess begriffen werden..., d.h. jedes Tabu entsteht in einer bestimmten Gesellschaft und ist durch ihre Besonderheiten bedingt“ [6, S. 24].

Ohne Zweifel spiegeln Tabus die Grundlagen einer Kultur wider, besonders akut tauchen sie in der interkulturellen Kommunikation auf (Diplomatie, Außenpolitik, internationaler Handel usw.). Aber ohne Berücksichtigung des Kontextes (wer mit wem, wann und wo kommuniziert) kann man in eine trockne Beschreibung der Stereotypen über eine andere Kultur geraten. Die Kulturspezifik der Tabus betrifft die Tabubereiche (Themen, Gegenstände, Handlungen), den Grad der Tabuisierung eines Bereichs und die sprachlichen und kommunikativen Mittel der Umgehungsstrategien von Tabu. Nicht nur Bereiche Religion, Sexualität, Tod, Krankheit und Körperfunktionen werden von mehr oder weniger universal geltenden Tabus betroffen, sondern

auch in Alltagssituationen wie z.B. Geschenke oder Essgewohnheiten lassen sich Tabus finden. Der Grad der Tabuisierung kann ebenso unterschiedlich hoch sein.

Tabus gelten für bestimmte Gegenstände und Handlungen, Raum und Zeit, für bestimmte Personen und historische Ereignisse. In dem Tabusystem lässt sich eine ganze Vielfalt von Tabutypen unterscheiden.

In der modernen Tabuforschung herrschen zwei großen Klassifikationen des Phänomens: von Hartmut Schröder und von Nicole Zöllner.

Schröder teilt Tabus je nach Objekt der Tabuisierung in folgende Type ein: 1) Objekttabus (tabuisierte Gegenstände, Institutionen, Personen), 2) Tattabus (tabuisierte Handlungen).

Der deutsche Wissenschaftler unterstreicht: Jede Gruppe wird begleitet und abgesichert durch: Kommunikationstabus, Worttabus, Bildtabus. Diese werden des Weiteren gestützt durch: Gedankentabus und Emotionstabus.

In seiner Klassifikation ist es wichtig, dass bei den Objekttabus das Verbot nicht nur für eine reale Berührung gilt, sondern auch in einem symbolischen Sinn funktioniert – durch Worte und Bilder. Schröder betont, dass im aktuellen Sprachgebrauch der Begriff Tabu vor allem mit Kommunikations- und Worttabus verbunden wird, womit die Tabuthemen einer Gesellschaft gemeint sind [8, S. 6]. Wir beobachten da einen engen Zusammenhang aller Tabutypen. Sprachtabus können sinnvoll nicht ohne einen Bezug zu den ihnen zugrundeliegenden Objekt- und Tattabus behandeln, so Schröder. Derselben Meinung ist auch Balle, die behauptet, dass „Worttabus oft nur die sprachlichen Konsequenzen nonverbaler Tabus sind“: „Um Worttabu zu beschreiben und mögliche Gründe dafür aufzuzeigen, muss also auf das ursprünglich dahinterstehende, nonverbale Tabu zurückgegriffen werden, wie auch auf die zugrundeliegenden sozialen, religiösen, kulturellen und psychologischen Gegebenheiten“ [3, S.15].

In dieser Klassifikation ist die Aussonderung der Bildtabus bemerkenswert. Laut Otthein Rammstedt wird ein Wort nur dann tabuisiert, „wo sich mit dem Wort ein ganz bestimmtes Bild einstellt“ [7, S. 42]. Sogar wenn das Wort noch keine Handlung ist, so kann das von ihm hervorgerufene Bild oftmals tabuverletzend sein.

Ein unbestrittener Vorteil Schröders Klassifikation ist ihre Vielseitigkeit und Vielfältigkeit. Der Autor berücksichtigt verschiedene Erscheinungsformen der Tabus, außerdem wird die Möglichkeit der Charakterisierung des Tabuphänomens von verschiedenen Aspekten demonstriert.

Eine andere Auffassung von der Typologie des Sprachtabus finden wir in der wissenschaftlichen Arbeit von Nicole Zöllner [9]. Die Sprachwissenschaftlerin stützt sich auf die innere Motivation der Sprachtabus und vertritt die Meinung, dass sich Tabus als Instrument sozialer Kontrolle, die das Funktionieren einer Gesellschaft ermöglicht, in verschiedenen Verboten und Einschränkungen äußern. Sie wirken im Laufe der Zeit kontinuierlich auf die Sprache, infolgedessen entstehen die Sprachtabus. Hier sei betont, dass die Wörter selbst unschuldig und neutral sind, erst die Gesellschaft verleiht ihnen Wertungen [3, S. 26]. Die Wörter werden dann mit einer besonderen Energie, einer Magie gefüllt und enthalten eine außerordentliche Kraft, einen materiellen Sachvertreterwert.

So teilt Zöllner Sprachtabus in zwei Gruppen. Die 1. Gruppe sind die magischen Sprachtabus: 1) die archaischen Namenstabus: a) das einfache Namenstabus, b) das gruppenspezifische Namenstabus, c) das Tabu, das den Namen des Toten betrifft, d) das Häuptlingstabus; 2) die neuzeitlichen Namenstabus: a) das Tiernamenstabus, b) das Gottestabus. Die Geltung der Sprachtabus dieser Gruppe nimmt mit der Zeit ab, weil die mystisch-magische Weltvorstellung verschwindet, sowie die abergläubisch-religiös motivierten Sprachtabus. Wenn z.B. Tiernamen heute tabuisiert werden, gelten sie in der Regel als Schimpfwörter. Der Gebrauch von *Schwein*,

Affe, Kuh ist nicht wegen einer zugeschriebenen magischen Kraft verboten, sondern wegen einer Parallele mit Eigenschaften der Menschen, was man als Beleidigung empfinden kann. Das Gottestabu basiert sich auf der Furcht, das Heilige zu verunreinigen oder böse Kräfte (in Form von Teufel) herbeizurufen [9, S. 44]. So entstanden für tabuisierte Wörter mehrere phonetische Entstellungen, Wortkürzungen und Umschreibungen, also semantisch nicht negativ besetzte, neutrale Ausdrücke.

Die 2. Gruppe sind die modernen Sprachtabus: 1) Tabus aus Furcht, 2) Tabus aus Takt bzw. Feinfühligkeit, 3) Tabus aus Schicklichkeit bzw. Rücksicht auf die Anstandsnormen, 4) ideologische Tabus. Zöllner entwickelt da die Klassifikation von S. Ullman (1962) und führt einen weiteren Typ der Tabus ein – die ideologischen Tabus, oder die Tabus aus sozialem Takt. Diese Tabus bringen verhüllende Umschreibungen hervor, die auf soziale Randgruppen und statusarme Tätigkeiten andeuten. Political correctness ist heute in allen Bereichen des Sprachgebrauchs zu finden.

Um den aktuellen Stand der deutschen Sprachtabus zu bestimmen, haben wir 2012 auf einer Internet-Plattform eine eigene soziale Umfrage in Deutschland durchgeführt. Befragt wurden 320 Personen aus 16 Bundesländern, die verschiedene Alters-, Berufs- und Religionsgruppen vertraten. Das Geschlechtsverhältnis war 50/50. Die Ausbildung der Befragten variierte von Realschulabschluss bis Promotion. Es wurden 6 Fragen vorgeschlagen:

- 1) Über welches Thema würden Sie niemals mit anderen Menschen sprechen, auch nicht mit guten Freunden / Verwandten?
- 2) Über welches Thema würden Sie nur mit engen Freunden / Verwandten sprechen?
- 3) Worüber würden Sie ungern mit Ihrem Chef / Ihren Kollegen / bei der Arbeit reden?
- 4) Aus welchem Grund würden Sie die ausgewählten Themen nicht besprechen?
- 5) Wird Ihre Kommunikation mit anderen Menschen durch das Vorhandensein der verbotenen oder unangenehmen Themen erschwert?
- 6) Was würden Sie tun, wenn ein Tabuthema im Gespräch auftaucht?

Aufgrund der Tabubereichen, die in den Werken von N. Zöllner, U. Reutner, H. Schröder, Ch. Balle erwähnt wurden, wurden folgende Tabuthemen als Antwortoptionen zu den ersten 3 Fragen vorgeschlagen: Gesundheit; Herkunft / Nationalität; Geld; Nazizeit; Tod; Gehalt; Vergewaltigung; Körperbehinderung; Alter; Krankheit; eigene Sexualität; Sexualität; Körperteile / Körperfunktionen; Politik; Gefühle; Familie; Mord; Hygiene; Privatleben; Alkohol / Drogen; Religion / Glaube; Krieg; Vergewaltigung in meinem Leben / in meiner Familie; Aussehen / Figur; Mord in meinem Leben / in meiner Familie; Liebes- und Sexualleben; Macht; Beruf / Arbeit; Es gibt kein Thema, über das ich niemals mit anderen Menschen sprechen würde.

Wie es sich aus der Umfrage erwies, gibt es für 80 Prozent der Befragten keine Sprachtabus, also keine Themen, die sie nie oder mit niemandem besprechen würden. Das kann als Ergebnis der gesellschaftlichen Entwicklung und Befreiung von Normen oder Dogmen, als Resultat der sozialen Änderungen im 20. Jahrhundert (Demokratisierung, Feminismus, sexuelle Revolution, Kampf gegen AIDs und HIV) erklärt werden. Ein weiterer Grund dafür ist, dass einige Themen trotz aller Unlust und Nichtwollen dennoch unter bestimmten Bedingungen zu besprechen sind (beim Arzt, in der Polizei, vorm Gericht usw.) Trotzdem bleiben für die anderen 20 Prozent der Befragten solche Themen wie Gewalt, Hygiene, Religion (je 18 %), Tod, Körperteile, Sexualität, Geld (je 10 %), Nazizeit, Politik, Krankheit (je 6 %) immer noch tabu.

Die stärkeren Sprachtabus betreffen Mord, Gehalt, Körperfunktionen und Körperbehinderungen (je 20 %). Zu den größten Tabus gehören, der Umfrage nach, Mord in eigenem Leben (46 %), eigene Sexualität (60 %) und Vergewaltigung in eigener Familie (62 %). Daraus folgt, dass die Themen, die am engsten die Person angehen, am stärksten tabuisiert werden. So versucht man eigenes, privates Leben zu bewahren und zu schützen, ohne verletzlich oder schwächer als die anderen wahrgenommen zu werden oder zu scheinen.

Die Ergebnisse der Umfrage zeigen, dass die meisten Tabus in der Berufssphäre herrschen. In der gesellschaftlichen Kommunikation, mit den Kollegen haben nur 2% der Befragten keine Grenzen oder Tabus. Da werden auch am öftesten die Themen Tod, Mord, eigene Sexualität, Körperfunktionen und Körperunvollkommenheiten tabuisiert.

Die Gründe für Tabuisierung dieser Themen sind folgende: „Meine Meinung / Erfahrung geht meinen Gesprächspartner nichts an“ (50%), „Ich fühle mich unwohl, wenn ich über diese Themen rede“ (40 %), „Ich respektiere meinen Gesprächspartner“ (10%).

Die Ergebnisse der Umfrage und die Untersuchung des Sprach-Knigges von Leisi und Ilse Ernst [5] lassen uns eine eigene Klassifikation der deutschen Sprachtabus zusammenstellen. Das Hauptprinzip ist der Anwendungskreis der Tabus. Da die Tabus ein kulturspezifisches Phänomen und nicht immer gleich geltend sind, sind zwei große Gruppen zu unterscheiden: 1) die **kollektiven** Tabu und 2) die **individuellen** Tabus.

Die erste Gruppe (die **kollektiven** Tabus) umfasst: die **bundesweiten** Tabus, die für alle Deutschen gelten (z.B. Sexualität, Körperbehinderungen, physiologische Funktionen des Körpers, Tod und Mord) und die **relativen** Tabus, die von der Zeit, dem Ort und den Kommunikationsteilnehmern abhängen. Diese teilen sich weiter in die **situativ-spezifischen** Tabus (z.B. politische oder ökonomische Tabus), die **gruppenspezifischen** Tabus (z.B. Tabus im Berufsleben, unter Jugendlichen oder älteren Personen, innerhalb einer politischen Partei – sie fußen auf der Entgegensetzung „das Seine – das Fremde“), die **kulturspezifischen** Tabus (diese werden nur für die Deutschen typisch, den anderen Nationen sind sie aber fremd oder unverständlich. Solche Tabus tauchen vor allem in der interkulturellen Kommunikation auf – in der Außenpolitik, Außenhandel, Diplomatie sowie in der privaten Kommunikation zwischen Deutschen und Vertretern anderen Kulturen).

Die zweite Gruppe enthält die **individuellen** Tabus. Dieser Typ von Tabus ist nur für einen einzelnen Sprecher kennzeichnend, er stützt sich auf die persönlichen Besonderheiten des Sprechers, seine Psychologie, Weltwahrnehmung, Erziehung, Lebenserfahrungen und andere spezifische Faktoren.

Zum Schluss sei es betont, dass es sehr wichtig zu verstehen ist, dass Sprachtabus von Gesellschaft zu Gesellschaft verschieden sind und sich im historischen Ablauf ändern.

Diese Eigenschaft führt dazu, dass verschiedene soziale Gruppen, je nach Alter oder Beruf usw., ihre eigenen Sprachtabus haben können, obwohl die Vertreter dieser Gruppen zu einem Volk gehören und alle deutsch sprechen. Moderne Sprachtabus erlangen für den Menschen den Charakter psychologischer Hemmungen.

Die thematische Vielfalt der deutschen Sprachtabus beweist die Universalität dieses Phänomens. Tabuisiert werden Namen, Berufe, Körperteile und –funktionen, Krankheiten, Tod, sexuelles Leben. Zu den Tabuthemen gehören Gespräche über das Alter, das Geld, das Gehalt, Rassen und Nationalitäten. Besonders reich an Sprachtabus ist die Sprache der Politik, wenn es über Außen- und Innenpolitik, Krieg, Finanzen oder politische Ansichten gesprochen oder geschrieben wird. Dabei helfen die Sprachtabus über kollektiv wirkende und meist unbewusste Verbote die Einzelnen zu reglementieren und auf solcher Weise eine soziale Ordnung zu gewährleisten.

Bei der Klassifizierung der Sprachtabus ist es wichtig, die soziale und kulturelle Schichtung der deutschen Gesellschaft zu beachten, weil die Tabus den sozialen Grund haben, deswegen sind sie sehr vielseitig und unterschiedlich.

Die Perspektive der weiteren Forschung dieses Themas liegt in der gründlichen Analyse der strukturellen, semantischen und pragmatischen Besonderheiten der deutschen Sprachtabus aus verschiedenen Sphären des Lebens.

LITERATUR

1. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика [Текст] / Н.Б. Мечковская. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 205 с.
2. Реформатский А.А. Введение в языковедение [Текст] / А.А. Реформатский. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 537 с.
3. Balle Ch. Tabus in der Sprache [Текст] / Balle Christel. – Frankfurt/Main : Peter Lang Verlag, 1990. – 204 S.
4. Freud S. Totem und Tabu. Einige Übereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker [Текст] / Freud Sigmund. – Frankfurt/M, 1974. – 248 S.
5. Leisi E. und I. Sprach-Knigge oder Wie und was soll ich reden [Текст] / Ernst Leisi, Ilse Leisi. – Tübingen: Narr Francke Attempto, 1993. – 225 S.
6. Luchtenberg S. Untersuchung zu Euphemismen in der deutschen Gegenwartssprache [Текст] / Sigrid Luchtenberg. – Bonn: Phil. Fak. der Rheinischen Friedrich-Wilhelms- Univ., 1975. – 576 S.
7. Rammstedt O. Tabus und Massenmedien [Текст] / Rammstedt Otthein // Publizistik: Vierteljahreshefte für Kommunikationsforschung 9. – Berlin: Springer Verlag, 1964. – S.40-44.
8. Schröder H. Tabus, interkulturelle Kommunikation und Fremdsprachenunterricht [Elektronний ресурс]. – Режим доступа: http://www.kuwi.europa-uni.de/de/lehrstuhl/sw/sw2/forschung/tabu/weterfuehrende_informationen/artikel_zur_tabuforschung/tabu_artikel_1997.pdf
9. Zöllner N. Der Euphemismus im alltäglichen und politischen Sprachgebrauch des Englischen [Текст] / Nicole Zöllner. – Frankfurt/Main : Lang, 1997. – 444 S.

REFERENCES

1. Mechkovskaia, N. (1996) "Social Linguistics", *Sotsialnaia lingvistika*, Moscow, Russia.
2. Reformatskii, A. (2000) "Introduction into Linguistics", *Vvedenie v yazykovedeniie*, Moscow, Russia.
3. Balle, Ch. (1990) Tabus in der Sprache [Taboos in the Language], Fankfurt/Main, Germany.
4. Freud, S. (1974) Totem und Tabu. Einige Übereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker [Totem and Taboo. Resemblances Between the Mental Lives of Savages and Neurotics], Frankfurt/M, Germany.
5. Leisi, E. and I. (1993) Sprach-Knigge oder Wie und was soll ich reden [Speech Etiquette or How and What Should I Talk], Tübingen, Germany.
6. Luchtenberg, S. (1975) Untersuchung zu Euphemismen in der deutschen Gegenwartssprache [Investigation to Euphemisms in Modern German], Bonn, Germany.
7. Rammstedt, O. (1964) Tabus und Massenmedien [Taboos and Mass Media], Publizistik: Vierteljahreshefte für Kommunikationsforschung 9, Berlin, Germany.
8. Schröder, H. (1997) Tabus, interkulturelle Kommunikation und Fremdsprachenunterricht [Taboos, Intercultural Communication and Foreign Language Teaching], available at: http://www.kuwi.europa-uni.de/de/lehrstuhl/sw/sw2/forschung/tabu/weterfuehrende_informationen/artikel_zur_tabuforschung/tabu_artikel_1997.pdf (access November 15, 2014)
9. Zöllner, N. (1997) Der Euphemismus im alltäglichen und politischen Sprachgebrauch des Englischen [The Euphemism in Everyday Political Language and Use of English], Frankfurt/Main, Germany.

УДК 811.161.1'367.625

СИНТАГМАТИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА ДЕФЕКТНЫХ ВИДОВЫХ КОРРЕЛЯТОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Мацегора И.Л., к.филол. н., доцент

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

filolognauka@yandex.ua

В статье рассматриваются особенности семантического согласования и синтаксического управления глаголов с неполным набором видовых форм. На материале лексем, зафиксированных в толковых словарях современного русского литературного языка, анализируется синтагматическая специфика подобных глаголов.

Ключевые слова: глагольная лексема, семантическое согласование, синтаксическое управление, валентность, категория вида

СИНТАГМАТИЧНА СПЕЦИФІКА ДЕФЕКТНИХ ВИДОВИХ КОРЕЛЯТИВ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

Мацегора І.Л.

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

filolognauka@yandex.ua

У статті розглядаються особливості семантичного узгодження та синтаксичного керування дієслів із неповним набором видових форм. На матеріалі лексем, які зафіксовані в тлумачних словниках сучасної російської літературної мови, досліджується синтагматична специфіка таких дієслів.

Ключові слова: дієслівна лексема, семантичне узгодження, синтаксичне керування, валентність, категорія виду.

SPECIFICS OF DEFECTIVE SYNTAGMATICALLY SPECIES CORRELATES IN CONTEMPORARY RUSSIAN LANGUAGE

Matsegora I.L.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

filolognauka@yandex.ua

The article discusses the features of the semantic and syntactic matching control verbs with an incomplete set of specific forms. Analysis of existing concepts and theories regarding the definitions of "valence", "compatibility", "syntactic control", "semantic agreement". Describe the dynamics of the development of views on these terms.

On the basis of these concepts polysemous attempt to justify their own vision of these terms, taking into account the views of the largest domestic scientists. On material tokens recorded in the dictionaries of modern Russian literary language, analyzed syntagmatic specificity similar verbs.

Analyzes verbs that are not paired by type correlates. Described range of tokens with which they can be combined, and a set of case forms, which they have control. Syntagmatic marked specificity similar verbs in modern Russian literary language against the background of tokens having a full set of specific forms.

The results can be used in further studies syntagmatic properties of words with incomplete paradigm of inflection. The prospect of these developments associated with their use in opportunity didactic aspect of the study morphology Russian language, Russian culture of speech, comparative grammar of slavic languages

Key words: verbal token, semantic matching, syntactic control, valence, compatibility, category type, morphological paradigm

Категориальная система языка представляет собой набор обобщенных грамматических понятий, интегральных категорий, объединяющих ряд соотносительных грамматических значений, взаимоотнопротивопоставленных и формально выраженных определенной совокупностью языковых средств. Одной из ключевых в анализе структурной и семантической организации предложения является категория семантико-синтаксической сочетаемости его элементов, ведь понятие предложения, как отмечал один из основоположников формального синтаксиса Люсьен Теньер, означает совокупность связей, которые объединяют слова, входящие в его состав [13, с. 42]. Изучение данного вопроса, как и проблемы формального и семантического структурирования

предложения в целом, остается актуальным в современной грамматической теории. Исследование категории сочетаемости в современном славянском языкознании обусловлено потребностью в изучении языка как органического целого, иерархически организованного, включающего в себя другие, подчиненные этому целому подсистемы.

В данной статье мы остановимся на анализе семантического согласования и синтаксического управления глаголов, характеризующихся видовой грамматической дефектностью.

Поскольку функционирование слов в речи происходит не изолировано, а, как правило, в определенном контекстном окружении, согласно тем нормам, которые существуют в языке, то значение конкретно употребленного слова всегда зависит от его семантико-грамматической позиции. В современной языковедческой науке потенциальная и реализованная сочетаемость отдельных компонентов целого часто именуется термином “валентность”. Но, как понятие многомерное и разноуровневое, оно рассматривается в разных плоскостях. А.Ф. Лосев определял валентность как “способность языкового элемента получать определенное значение (функцию) в связи со своим контекстом, или это отдельный звук, или объединение звуков в единую морфему; то ли объединение морфем в целостную лексему, или в отдельное слово; то ли объединение слов в целое словосочетание, в грамматическое предложение, или единицы еще более сложных связей” [12, с. 405].

И далее: «Не вводить в современное языкознание момента валентности, – отмечал ученый, – это все равно, если бы в природоведении игнорировать ядерную физику и понимать атом в мире тех статических представлений, которые существовали в науке полторы сотни лет тому» [12, с. 406]. Считается, что впервые относительно грамматики термин “валентность” ввел в научный обиход Люсьен Теньер, понимая под ним “совокупность связей глагола, которыми он удерживает при себе актанты (зависимые существительные или их эквиваленты с предметным значением)” [12, с. 407].

Одновременно с ним Карл Бюлер обнародовал свою теорию коннотации, согласно которой «употребление в тексте того или иного слова “открывает” рядом с ним “пустые места” (для других слов, которые принадлежат к определенным грамматическим и семантическим классам) [там же] .

В этом же году Гюнтер Порциг представил свою концепцию синтаксических полей. Суть ее сводилась к тому, что слово, особенно глагол или прилагательное, представляющее собой своеобразный центр гравитационного поля, “притягивает” другие слова, которые дополняют его содержание. Глагол или прилагательное с открытыми возле себя позициями для слов определенных семантических категорий создают так называемое «элементарное синтаксическое поле» [19, с. 119].

Нетрудно заметить концептуальную близость всех трех теорий, что является уникальным с учетом того факта, что ученые разных стран обнародовали их в одно время независимо друг от друга.

Стимулом для анализа в новых образно-терминологических системах синтаксических свойств слов (которые, бесспорно, осмысливались и раньше), вне сомнения, стали тогдашние достижения физики (теория поля, модель атома, и т.п.), а также сосюрговские положения синхронной лингвистики, в частности его теория ассоциативных и синтагматических отношений между словами. Более позднее учение о закономерностях объединения слов развивали и продолжали Ж. Фурке, Г. Бринкман, Й. Эрбен, Г. Гельбиг, Л. Вейсгерберг, В. Шмидт, П. Гребет [цит. по: 11, с. 105] и другие ученые. Сфера валентностного анализа распространяется на другие части речи, акцентируется внимание на тех признаках слов, которые предопределяют возможность грамматически

сочетаться с другими словами, различаются формально-синтаксические и семантико-синтаксические позиции предложения.

В советской лингвистике термин “валентность” впервые употребил С.Д. Кацнельсон, вложив в него гораздо более широкое значение, чем в концепции Теньера: «Полнозначное вещественное слово имеет конкретные синтаксические потенции, которые предопределяют употребление его лишь строго определенным образом, обусловленным уровнем развития грамматических отношений в языке. Это свойство слова определенным образом реализоваться в предложении и вступать в определенные комбинации с другими словами можно было бы назвать синтаксической валентностью» [7, с. 21]. В ходе дальнейшего развития теории сочетаемости слов термины “валентность” и “сочетаемость” получили разное толкование.

Среди украинских синтаксистов теорию сочетаемости слов разрабатывали М.П. Кочерган [10], И.Р. Выхованец [2; 3; 4], А.П. Загнитко [6] и другие.

М.П. Кочерган различает валентность, сочетаемость и дистрибуцию слова следующим образом: дистрибуция – это непосредственное окружение слова в тексте; валентность – это наличие при слове определенного числа “вакансий”, которые должны быть заполнены определенными актантами, чтобы высказывание приобрело грамматическую и коммуникативную полноценность; сочетаемость – это способность слова вступать в связи с другими словами в тексте вообще [10, с. 41].

Глагольная семантико-синтаксическая валентность репрезентирует тип промежуточной межуровневой грамматической категории. По своим свойствам она соотносится с морфологическими, словообразовательными, семантическими и синтаксическими особенностями языковой системы. Наиболее распространенным является взгляд на валентность как «помещенную в лексическом значении слова синтаксическую потенцию, то есть способность присоединять к себе другое категориальное целиком определенное полнозначное слово» [18, с. 108].

Т.Е. Масицкая, развивая концептуальный взгляд И.Р. Выхованца на семантико-синтаксическую валентность, отмечает, что поскольку основным носителем валентности в структуре высказывания выступает глагол, то другие носители валентности (например, прилагательные, отглагольное и адъективное существительные) приобретают валентностные свойства в сочетании с глаголом. Прилагательные – в результате перемещения в предикативную позицию, существительные – как производные от глаголов и предикативных прилагательных элементы синтагмы [14, с. 20].

Валентностный потенциал глагола является составляющим компонентом его семной структуры, в комплексе создавая особую синтагматическую плоскость, которая взаимодействует и пересекается с соответствующей прагматической плоскостью существительных. Благодаря этой направленности и образуются структуры высказываний и предложений.

Способность глагола открывать или не открывать функциональные позиции для заполнения их субстанциальными синтаксемами имеет для семантико-синтаксического моделирования предложения решающее значение, поскольку от глагола полностью зависит, каким может быть конструктивное наполнение предложения, какие имена существительные будут глагол сопровождать, какое отношение к нему будут иметь эти существительные и как их можно охарактеризовать в семантическом плане.

В традиционной грамматике закрепились трактовка связи между опорным словом и падежной или предложно-падежной формой зависимого существительного как управления [1, с. 214]. По этому поводу И.Р. Выхованец отмечал, что традиционный взгляд на это явление «не отражает синтаксической специфики управления, поскольку

он ориентирован лишь на морфологические показатели. Большую объяснительную силу имеет квалификация управления как формы (способа) подчинительной связи, которая касается содержательно предусмотренной опорным словом сочетаемости косвенных падежей существительных без предлогов и с предлогами. В таком случае управляемыми формами нужно считать только те формы, которые предопределяются валентностью слов со значением собственно признаков» [4, с. 86].

Предикатный знак, согласно своей семантической валентности, формирует количество предметных компонентов и их значение. Эти предметные компоненты в лингвистике обозначены разными терминами: актанты (Л. Теньер) [цит. по: 1, с. 98]; предметные места (Т. Ломтев) [цит. по: 1, с. 98]; предикандумы (С. Кацнельсон) [цит. по: 1, с. 98]; глубинные падежи (Ч.Филлмор) [цит. по: 1, с. 98], существительные или аргументы (У.Чейф) [цит. по: 1, с. 98]; субстанциальные синтаксемы (И. Выхованец) [2, с. 35].

В частности, С.Д. Кацнельсон отмечает, что «валентные свойства предиката, которые реализуются в предложении, в самом предикате представлены в виде "мест", "пробелов", которые подлежат заполнению. Каждый предикат словно открывает "вакансии" для предикандумов, которые замещают эти вакансии» [7, с. 18].

В традиционной грамматике управление определяется не на синтаксической, а на морфологической основе и выступает как способ подчинительной связи, по которой опорное слово требует от зависимого соответствующей падежной или предложно-падежной формы. И.Р. Выхованец, указывая на недостаточность такого подхода, отмечает, что, поскольку подчеркивается, что каждая падежная, или предложно-падежная форма, подчиняясь опорному слову, является управляемой, то границы управления значительно расширяются и входят в сферу примыкания [4, с. 112]. Ученый считает, что вопрос об особенностях управления нужно решать на основе синтаксических критериев. «Исходным понятием при рассмотрении квалификации явлений управления становится понятие синтаксической позиции» [4, с. 112]. Если синтаксическая позиция каких-то компонентов тождественна, то эта тождественность не исчезает из-за разного морфологического качества данных компонентов, то есть компонентов, которыми руководит то самое опорное слово. Например, *Люблю чтение и люблю читать*, где имеем типичную позицию управляемого винительного падежа, которая во втором случае замещается управляемым инфинитивом.

В качестве синтаксического критерия для разграничения управляемых и неуправляемых членов предложения И.Р. Выхованец предлагает брать синтаксическую позицию, обусловленную только семантико-синтаксической валентностью предикатного слова. «Валентность точно очерчивает границы управления, зачисляя в него только те зависимые синтаксические компоненты, которые требуются лексико-грамматической природой управляющего слова» [4, с. 118]. Таким образом, автор фактически отождествляет понятие управления и валентности, и делает закономерный вывод, что в позиции управляемого слова могут быть не только именные словоформы, но и наречия, инфинитивы и т.п.

Такая трактовка понятий валентности и управления порождает определенные неудобства в определении других видов семантико-синтаксической связи – согласования и примыкания. Ведь изначально в основу их противопоставления были положены именно морфологические критерии.

На наш взгляд, наиболее продуктивным является такое толкование понятий валентность и управление, согласно которому последнее – это конкретное проявление первого, а именно – особый способ объединения словоформ для выражения определенных семантико-синтаксических отношений, состоящий в подчинении морфологической формы склоняемой части речи любому слову, находящейся в позиции

организующего элемента синтагмы. Управление может дифференцироваться по силе, в соответствии с тем, является ли оно проявлением облигаторной или факультативной валентности. Валентность же – это потребность слова в определенном синтаксическом окружении, мотивированная его синсемантической (смысловой недостаточностью для самостоятельной реализации своего содержания).

Вид принадлежит к числу тех морфологических категорий, семантическое устройство которых отличается определенной сложностью. В самом общем виде семантика этой грамматической категории описывается обычно как указание на то, «как протекает во времени или распределяется во времени ситуация, называемая глаголом» [5, с. 15]. Данное определение уточняет Б. Комри: «Виды – это разные способы представления внутреннего временного устройства ситуации» [цит. по 5, с. 17]. Столь широкие определения, по-видимому, не могут быть достаточно информативными. Безусловно, справедливо, что любая ситуация существует и разворачивается во времени, любое изменение в пределах ситуации происходит также во времени. Однако видовая семантика, скорее всего, относительно независима от временной. Ю.С. Маслов указывает: «Вид связан с понятием времени, но, в отличие от категории глагольного времени, он имеет дело не с дейктической темпоральной локализацией обозначаемого действия, а с его внутренней темпоральной структурой и тем, как она понимается говорящим» [цит. по 16, с. 15].

С нашей точки зрения, вид принадлежит к числу тех категорий, которые указывают на связь двух или более ситуаций: либо одна из ситуаций является отрицанием другой, и видовая форма выражает становление или устранение ситуации; либо одна ситуация соотносится с другой как абстрактная с конкретной; либо одна является следствием (результатом) другой; либо, наконец, налицо ряд однотипных ситуаций, связанных между собой определенным образом. Например, семантика совершенного вида в его главном точечном значении всегда включает значение «начать», где последнее понимается, как «*в какой-то момент времени не существовать*» [15, с. 107]. Это и есть семантический инвариант совершенного вида для его главного значения. Здесь, как можно видеть, представлено именно противопоставление некоторой ситуации **X** и другой ситуации, предшествующей **X**, применительно к которой существенно лишь то, что она – не-**X** [15, с.109].

В современном русском языке нет глагола, глагольной формы, которая не имела бы видового значения. Однако далеко не каждый глагол образует видовую пару. Так, глаголы совершенного вида *опомниться*, *очутиться*, *хлынуть* не имеют соотносительных форм несовершенного вида, а глаголы несовершенного вида *отсутствовать*, *сидеть*, *лежать*, *обитать*, *бездействовать* не имеют соотносительных форм совершенного вида. Такие глаголы существенно отличаются от парных. Они имеют неполный (дефектный) состав грамматических форм, характерных для глагольного слова. Глаголы, не имеющие парных форм другого вида, называются одновидовыми. Такие глаголы бывают либо только несовершенного, либо только совершенного вида.

Проанализируем некоторые глаголы совершенного вида, не имеющие видовой пары несовершенного вида. Глагол *воспрянуть* имеет следующее описание в толковых словарях [15]: «*прийти в бодрое состояние, оживиться*». Семантически эта лексема может сочетаться с существительным *дух* (объект состояния) в форме творительного падежа (*воспрянуть духом*), с некоторыми наречиями, обозначающими образ и способ действия (*быстро воспрянуть духом*). Сочетаться с именами, обозначающими адресат действия, орудие действия, объект действия и субъект действия этот глагол не может. Однако субъектом состояния может выступать любое одушевленное лицо: *Сергей*

быстро воспрянул духом после длительной болезни отца (Д. Донцова Кекс в большом городе. – М. : Эксмо-пресс, 2007. – С. 35).

Встрепенуться – лексема, имеющая следующее словарное толкование: «внезапно вздрогнуть, оживиться, прийти в движение» [15, с.188]. Объект при данном глаголе невозможен, так как в силу своей семантики, действие не может переходить на что-либо. В качестве субъекта действия могут выступать имена существительные, обозначающие конкретные лица или представителей животного мира, например, *птенец встрепенулся после непродолжительного сна* (Энциклопедия животного мира); *Антонина встрепенулась после того, как услышала имя сына по радио* (Т. Шелехова «Омут», с. 51). Субъект и объект состояния при данном глаголе невозможны, так же как и адресат и орудие действия. Глагол *встрепенуться* может сочетаться с наречиями, обозначающими мгновенность, внезапность действия (*внезапно, вдруг*). Синтаксическое управление ограничивается творительным падежом (без предлога), например, *встрепенуться орлом*.

Ринуться – лексема, имеющая следующие дифференциальные признаки: «стремительно броситься, устремиться» [15, с. 605]. Объект действия в данном случае возможен в форме творительного падежа (*ринуться соколом вниз*), субъектом действия может выступать любой одушевленный предмет (*Птица ринулась вниз; Егор ринулся за преступником*), субъект / объект состояния, адресат и орудие действия из-за семантики невозможен. Данный глагол может сочетаться с широким кругом наречий, обозначающих образ действия, а также различную пространственную направленность, *ринуться стремительно, ринуться вниз, ринуться вверх, ринуться вперед / назад*. Также вполне возможно сочетание с другими глаголами, *ринуться спасти кого-либо*. Синтаксическое управление предполагает наличие имен в форме творительного падежа (беспредложное управление), винительного падежа (с предлогом), *ринуться в атаку, ринуться в поход*.

Хлынуть – лексема, имеющая следующее словарное толкование: «начать литься с силой, потоком» [15, с. 768]. Именованье объекта действия при данном глаголе возможно в форме именительного и творительного падежей: *В окно хлынул запах цветущих яблонь; Кровь хлынула из раны; Дождь хлынул потоком*. Субъектом действия может выступать любой предмет, имеющий соответствующую сему, согласующуюся с семами исходного глагола. Адресат и орудие действия невозможны. С наречиями данная лексема не сочетается. Синтаксическое беспредложное управление этого глагола ограничивается творительным падежом. Предложное управление возможно почти всеми падежами, кроме винительного.

Обратимся к анализу глагольных лексем, не имеющих соответствующих видовых коррелятов в форме совершенного вида.

Бездействовать – глагол, дифференциальными признаками которого выступают такие дефиниции: «находиться в бездействии» [15, с. 39]. Объект действия при данном глаголе невозможен в силу специфики семантики слова (бездействие не может качественно или количественно переходить на что-либо). Субъектом действия может выступать любой предмет, подвергающийся таким характеристикам, например: *механизм бездействовал, власть бездействовала*. Адресат и орудие действия при данном глаголе невозможны из-за особенностей семантики слова. Данный глагол, как правило, не сочетается с наречиями и другими глагольными формами. Синтаксическое беспредложное управление отсутствует, однако возможности предложного (слабого глагольного) управления ограничены в основном формами родительного и дательного падежа: *бездействовать от скуки, бездействовать от нежелания, бездействовать согласно намеченному плану*.

Недомогать – лексема, имеющая следующее словарное толкование: «чувствовать недомогание» [15, с. 355]. Объект действия при данном глаголе невозможен в силу специфики значения (недомогание, как правило, не переходит на другой объект). Субъектом действия может выступать любое лицо, испытывающее недомогание: *Наташа встала из-за стола, и ушла в спальню, сославшись на легкое недомогание* (Т. Полякова Шумовая дамочка. – М.: Эксмо-пресс, 2008. – С. 52). Адресат и орудие действия невозможны из-за семантики слова. Данный глагол может сочетаться с наречиями, обозначающими степень проявления признака: *сильно недомогать, слегка недомогать*. Синтаксическое беспредложное управление отсутствует. Возможности слабого глагольного управления ограничены формами родительного падежа, а в некоторых случаях и творительного: *недомогать из-за болезни, недомогать неделями*.

Подражать – глагол, имеющий следующие дифференциальные признаки: «*делать что-нибудь по какому-нибудь образцу*» [15, с. 479]. Объект действия возможен в форме дательного падежа (*подражать походке, подражать манерам, подражать голосу*). Субъектом действия может выступать любой одушевленный предмет окружающего мира, например: *Котенок подражает кошке в манере охотиться* (О. Короткова Заметки о домашних любимцах. – М.: Инфо-продакшн, 2009. – С. 12). *Устинья во всем старалась подражать матушке Епифании, так слепа была ее любовь к настоятельнице монастыря* (Д. Донцова Кекс в большом городе. – М.: Эксмо-пресс, 2007. – С. 68). Адресат и орудие действия невозможны ввиду семантики анализируемого глагола. Лексема *подражать* может сочетаться с качественными наречиями, обозначающими характер проявления признака действия: *подражать слепо, подражать истово*. Возможность синтаксического беспредложного управления ограничена в основном формой дательного падежа. Беспредложное синтаксическое управление также является ограниченным, но уже формами генитива: *подражать в силу привычки*.

Проанализировав глагольные лексемы, характеризующиеся видовой непарностью с точки зрения семантико-синтаксических особенностей, мы пришли к следующим выводам.

Глагольные лексемы, не имеющие видového коррелята в форме несовершенного вида обладают следующими синтагматическими особенностями: а) при них не всегда может присутствовать субъект действия; б) фактически отсутствуют адресат и орудие действия; в) синтаксическое беспредложное управление ограничено формами одного-двух падежей; г) допустимо сочетание с наречиями образа и способа действия (практически во всех случаях).

Глагольные лексемы, не имеющие видовой пары в форме совершенного вида, имеют следующие семантико-синтаксические особенности: а) при них, как правило, отсутствует объект действия; б) в некоторых случаях (в силу специфики семантики) нет субъекта действия; в) эти глаголы в редких случаях сочетаются с другими личными формами глагола; г) при них невозможны адресат и орудие действия; д) сильное синтаксическое управление (беспредложное) возможно в редких случаях, возможности слабого (беспредложного) управления ограничены формами одного-двух падежей (родительного, дательного).

Использование результатов данного исследования предоставляется возможным в контексте дальнейшей разработки проблемы синтагматического потенциала частей речи, имеющих неполный набор форм морфологических парадигм.

ЛИТЕРАТУРА

1. Брицын В.М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / В.М. Брицын. – К.: Наукова думка, 1990. – 320 с.

2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис [Підручник] / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 230 с.
3. Вихованець І.Р. Нарис функціонального синтаксису / Іван Романович Вихованець. – К. : Наукова думка, 1996. – 178 с.
4. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / Іван Романович Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 255 с.
5. Гловинская М.Я. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола / М.Я. Гловинская. – М. : Просвещение, 1982. – 115 с.
6. Загнітко А.П. Позиційна модель речення і валентність дієслова / Анатолій Панасович Загнітко // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 14–19.
7. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности / Сергей Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 20–32.
8. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 189 с.
9. Комри Б. Номинализация в русском языке: словарно задаваемые группы или трансформированные предложения? / Б. Комри // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 25. – 1985. – С. 180–194.
10. Кочерган М.П. Слово і контекст / Михайло Петрович Кочерган. – Львів : Академія, 1980. – 185 с.
11. Ломтев Г.П. Предложение и его грамматические категории / Г.П. Ломтев. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 199 с.
12. Лосев А.Ф. О понятии языковой валентности / Анатолий Лосев // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – № 5. – С. 403–410.
13. Люсьен Теньер Основы структурного синтаксиса / Теньер Люсьен. – М. : Прогресс, 1988. – 250 с.
14. Масицька Т.Є. Семантико-синтаксична валентність дієслова / Тетяна Масицька. – Луцьк : Волинь, 1996. – 91 с.
15. Ожегов С.И. Словарь русского языка [Под ред. Н.Ю. Шведовой] / Сергей Иванович Ожегов. – М. : Русский язык, 1984. – 817 с.
16. Перцов Н.В. К проблеме инвариантного грамматического значения (глагольное время в русском языке) / Николай Владимирович Перцов // Вопросы языкознания. – 1998. – № 1–2. – С. 3–25.
17. Степанова М.Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М.Д. Степанова, Г. Хельбиг. – М. : Высшая школа, 1981. – 258 с.
18. G. Porzig. Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen / G. Porzig // Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, 1934. – P. 117–125.

REFERENCES

1. Britsyn, V.M. (1990) “The syntax and semantics of the infinitive in the modern Russian language”, *Sintaksis i semantika infinitiva v sovremennom russkom yazyke*, Naukova dumka, Kiev, Ukraine.
2. Vyhovanets, I.R. (1993) “Grammar of Ukrainian language. Syntax”, *Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys*, Lybid, Kyiv, Ukraine.
3. Vyhovanets, I.R. (1996) “Essay functional syntax”, *Narys funktsionalnoho syntaksysu*, Naukova dumka, Kiev, Ukraine.

4. Vyhovanets, I.R. (1988) "Parts of speech in semantic-grammatical aspect", *Chastyny movy v semantiko-gramatychnomu aspekti*, Naukova dumka, Kiev, Ukraine.
5. Glovinskaia, M.Ya. (1982) "Semantic types of species contrasts Russian verb", *Semanticheskie tipy vidovykh protivopostavlenii russkogo glagola*, Prosveshchenie, Moskva, Russia.
6. Zahnitko, A.P. (1994) "Positional model of the sentence and the valence of the verb", *Pozytysiina model rechennia i valentnist diieslova*, *Movoznavstvo*, no 2–3. – pp. 14–19.
7. Katsnelson, S.D. (1987) "On the concept of valence types", *Voprosy yazykoznavniia*, no 3. pp. 20–32.
8. Katsnelson, S.D. (1972) "Typology of language and verbal thinking", *Tipologiiia yazyka i rechevoe myshlenie*, Nauka, Leningrad, Russia.
9. Komri, B. (1985) "Nominalization in Russian language: verbal asked transformed group or suggestions?", *Nominalizatsia v russkom yazyke: slovarno zadavaiemyie grupy ili transformirovannye predlozheniia*, *Novoe v zarubezhnoi lingvistike*, Iss.25, pp.180–194.
10. Kocherhan, M.P. (1980) "Word and context", *Slovo i kontekst*, Akademiia, Lviv, Ukraine
11. Lomtev, G.P. (1992) "Sentence and its grammatical categories", *Predlozhenie i ego grammaticheskie kategorii*, Moskovskii gosudarstvennyi universitet, Moskva, Russia
12. Losev, A.F. (1981) "On the concept of linguistic valence", *Izvestiia Akademii nauk USSR, Seriiia literatury i yazyka*, vol. 40. no,5, pp. 403–410
13. Tenyer, Lyusien (1988) "Fundamentals of structural syntax", *Osnovy strukturnogo sintaksisa*, Progress, Moskva, Russia
14. Masytska, T.Je. (1996) "Semantic and syntactic valence of the verb", *Semantiko-syntaksychna valentnist diieslova*, Volyn, Lutsk, Ukraine
15. Ozhegov, S.I. (1984) "Russian dictionary", *Slovar russkogo yazyka*, Russkii yazyk, Moskva, Russia
16. Pertsov, N.V. (1998) "On the problem of invariant grammatical meaning (verb tenses in Russian language)", *K probleme invariantnogo grammaticheskogo znacheniiia (glagolnoe vremia v russkom yazyke)*, *Voprosy yazykoznavniia*, no.1–2. pp. 3–25.
17. Stepanova, M.D. and Khelbig, G. (1981) "Parts of speech and valence problem in modern German language", *Chasti rechi i problema valentnosti v sovremennom nemetskom yazyke*, Vysshaia shkola, Moskow, Russia.
18. Porzig, G. (1934) "Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen", *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, pp. 117–125.

УДК 811.161.2:81

ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АНАЛИЗ СИНТАКСИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ НА ПРИМЕРЕ СТРУКТУРЫ, ВЕРБАЛИЗУЮЩЕЙ КОНЦЕПТ БЫТИЙНОСТЬ

Медведь М. Н., к. филол. н., доцент

*Харьковский торгово-экономический институт,
пер. Отакара Яроша, 8, г. Харьков, Украина*

mmedved@bigmir.net

В статье анализируется именная модель There-V-N(mod)-L, которая является эксплицитным языковым средством реализации категориального значения бытийности в современном английском языке. Сущность семантической категории «бытийность» базируется на концепте БЫТИЙНОСТЬ. Концепт БЫТИЙНОСТЬ существует в матрице доменов, которая объединяет различные профили базового значения «существование» – бытие, местонахождение, наличие, – и в которую входят пространство и время.

Ключевые слова: синтаксическая структура, бытийная модель, семантический синтаксис.

ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ НА ПРИКЛАДІ СТРУКТУРИ, ЩО ВЕРБАЛІЗУЄ КОНЦЕПТ БУТТЄВІСТЬ

Медвідь М.М.

*Харківський торгово-економічний інститут,
пров. Отакара Яроша, 8, м. Харків, Україна*

mmedved@bigmir.net

Проаналізовано іменну модель There-V-N(mod)-L, яка є експліцитним мовним засобом реалізації категоріального значення буттєвості в сучасній англійській мові. Сутність семантичної категорії «буттєвість» базується на концепті БУТТЄВІСТЬ. Концепт БУТТЄВІСТЬ існує в матриці доменів, що об'єднує профілі базового значення «існування» – буттєвість, місцезнаходження, наявність, – і в яку входять простір і час.

Ключові слова: синтаксична структура, буттєва модель, семантичний синтаксис.

SYNTACTIC STRUCTURES LINGUISTIC-COGNITIVE ANALYSIS BASED ON A SYNTACTIC UNIT WITH THE CATEGORIAL MEANING “EXISTENCE”

Medvid M.M.

Kharkiv Institute of Trade and Economics, alley Otakar Yarosh, 8, Kharkiv, Ukraine

mmedved@bigmir.net

The article is a study of linguistic-cognitive aspects of semantic meanings of syntactic structures. The history of classifications of syntactic units has seen various approaches which centre around different criteria but most of them are based on the character of the predicate. The nominal existential structure There-V-N(mod)-L is a focus of our attention in the research. The nominal existential structure There-V-N(mod)-L is a means of direct nomination of the categorial meaning existence. However, depending on the lexical filling of its syntactic positions, the structure under analysis is capable of conveying a number of additional meanings. In our data, the variability of the structure extends on two directions: dissimilation and assimilation. The process of dissimilation results in a paradigm of variants. The structure's prototypical meanings are: existence (for ex., “Do you mean she is one of those people with bluebells for hats, who spend the time sitting on toadstools?” – “Certainly not. There are no such creatures. The Queen is a real one...” (White)), availability (for ex., “We could pour water on our heads,” said Merlyn reflectively, “if there was any water” (White)), location (for ex., So he took me to the gardens to show me the curiosities. In one corner there was a fox hatching eagle's eggs; in another there was an iron apple-tree, entirely covered with pears and lead; in the third there was the hare which the dog killed yesterday alive in his basket; and in the fourth there were twenty four hipper switchers... (Jacobs)), introduction (for ex., “Once upon a time there were three little sisters,” the Dormouse began...(Carroll)); non-prototypical meanings are: happenings (for ex., “I suppose the truth of the matter is,” suggested George ... “that there has been an earthquake” (Jerome K.Jerome)), states (for ex., Ralph Brooks was quick to leap in and suggest that she had returned to New York because there was a crisis at the Baron Group... (Archer)), characteristics (for ex., “I accept there's something strange about you (Rowling)). The process of assimilation results in a paradigm of synonyms. The ontological basis for the semantic correlation of There-V-N(mod)-L structure with synonymous sentences is the concept EXISTENCE. Its variable component emphasizes different slots in different script-models.

Key words: syntactic unit, existential structure, semantic syntax.

В современных лингвистических исследованиях тенденция развития семантического синтаксиса – от изучения формы к исследованию содержания синтаксической единицы – находит отображение в работах многих филологов [1, 2, 3, 4, 5, 6 и др.]. Постановка во главу угла задачи семантического описания языковых единиц в целом и обращение лингвистики к проблеме семантики синтаксических конструкций, в частности, связаны с пониманием невозможности адекватного описания языковых явлений без решения семантических проблем.

Актуальность выбранной темы обусловлена общей направленностью современных исследований на всестороннее изучение содержательной стороны языка, выявление и экспликацию смысла изучаемых единиц, на установление инвариантных сущностей и вариантов языковых явлений, необходимостью углубить представление о специфических особенностях, дающих возможность языку быть средством познания и коммуникации.

Целью данной работы является лингво-когнитивный анализ синтаксических конструкций на примере именной бытийной модели *There-V-N(mod)-L* с точки зрения ее статуса в системе английского языка и функционирования в системе речи. Для достижения поставленной цели предполагается решение следующих задач: построение концептуальной схемы организации информации в бытийной модели *There-V-N(mod)-L*; определение семантической емкости бытийной модели *There-V-N(mod)-L* – установление ее прототипических и непрототипических значений (средств прямой и косвенной номинации).

Из всех уровней языковой системы синтаксис наиболее тесно связан с процессом коммуникации и с процессами мышления. Отражением этой связи является содержательная сторона синтаксической конструкции – ее семантическая структура.

Семантико-синтаксический тип модели обуславливается различиями в ее формальной структуре и лексическим заполнением позиций. Лингвистами неоднократно предпринимались попытки семантической классификации синтаксических моделей. Наличие целого ряда классификационных сеток, по-разному интерпретирующих типы предложений, отражающих закрепленные в человеческом сознании отношения объективного мира, свидетельствует о том, что семантическая интерпретация синтаксических моделей является одним из сложных и пока еще окончательно не решенных вопросов теории семантического синтаксиса.

Исследователи семантики синтаксиса, разрабатывающие проблемы логико-семантических аспектов предложения и предпринимая попытки классификации типов предложений, отражающих закрепленные в человеческом сознании отношения объективного мира, оперируют терминами предикатной логики. Известна классификация моделей предложения В.Г. Адмони, выделяющего 12 логико-грамматических типов предложения, 4 основные модели Г. Бринкмана, 9 понятийных схем Г. Глинца, классификация Ф. Шмидта, разделяющего предложения на детерминирующие и реляциональные [см. об этом: 5, с. 33–39], классификация В. Чейфа, который, в зависимости от характера предиката, делит предложения на статальные, процессуальные и акциональные [6, с. 116–119]. О.И. Москальская выделяет три основных типа – детерминирующие предложения (предикат детерминирует субъект), реляциональные предложения (предикат устанавливает отношения между предметами), бытийные предложения, среди них – темпорально, локально, адресатно детерминированные [5]. Интерес к глагольному значению как семантическому ядру предложения прослеживается в работах Ф. Данеша, который характеризует семантическую структуру как синтаксическое употребление структурных формул, образуемых глагольным значением, распределенным по трем классам: статические ситуации, процессы, события.

В основе данных классификационных сеток лежит характер предиката. Систематизации предикатов посвящено много работ, и предлагаемые классификации часто существенно различаются: не существует общепринятой семантической классификации предикатов, основанной на точно определенном количестве их дифференциальных смысловых компонентов.

Бытийные предложения рассматриваются как особый класс [5, 7, 8]. В.Г. Адмони признает «нестандартность» бытийных предложений: «бытийные предложения, как таковые, в полной мере заслуживают наименование особого логико-грамматического типа предложений...» [8, с. 159].

В большинстве работ бытийными называются односоставные номинативные предложения. В.Г. Адмони считает бытийные предложения подлинными односоставными предложениями, в которых особое содержание мысли позволяет закономерно обойтись без сказуемого. Н.Д. Арутюнова, напротив, считает бытийные предложения

двусоставными и видит в высказываниях, организованных по бытийной модели, аналог суждения, в котором мир или некоторый его фрагмент является субъектом, а предикатом признается указание на наличие в мире объекта или объектов определенного класса, т.е. предикатом является бытийный глагол + имя [7]. Мы анализируем бытийную модель *There-V-N(mod)-L* в терминах семантических составляющих и считаем бытийные предложения, построенные по исследуемой модели, двусоставными, где семантическим субъектом является область бытия (*L*), а семантическим предикатом – имя бытующего объекта в сочетании с глаголом, определяющим его видо-временные характеристики (*V-N*). Основанием для отнесения предложения, организованного по модели *There-V-N(mod)-L*, к категории бытийных является тот факт, что в современном английском языке выражение идеи существования в мире (или некоем его фрагменте) некоторого объекта (или класса объектов) эксплицитно и наиболее регулярно реализуется с помощью конструкции *There-V-N(mod)-L*, что дает основание считать ее знаком прямой номинации для передачи категориального значения бытийности.

Бытийность представляет собой универсальную понятийную категорию, сохраняющую однозначное соответствие в различных языках и культурах. Сущность семантической категории «бытийность» базируется на концепте БЫТИЙНОСТЬ. Концепт БЫТИЙНОСТЬ существует в матрице доменов, которая объединяет различные профили категориального значения: существование, наличие, местонахождение, и в которую входят пространство и время. Идея существования, бытия, занимающая важное место в духовном мире человека с тех пор, как он стал выделять себя из мира объективной действительности, остается одной из наиболее значимых и дискуссионных как в языкознании, так и в науках о человеке. Категория бытия является одной из основополагающих в философии и обозначает прежде всего существование, бытие в мире, данное бытие. Вероятно, этим объясняется богатый семантический потенциал бытийной конструкции.

На основании универсальной ментальной модели обработки информации, разработанной С.А. Жаботинской [9], концептуальную модель бытийности представляем в виде предметоцентрического фрейма:

<i>столько</i>	<i>здесь / там</i>
<i>ничто / некто ... существует</i>	
<i>такое / такой</i>	<i>сейчас / тогда</i>

На этом основании модель-скрипт, иллюстрирующая развертывание слотов в линейной цепи, имеет в нашем представлении следующий вид:

*существует / есть – такой / столько – ничто / некто –
здесь (там) / сейчас (тогда).*

Данная когнитивная модель положена нами в основу семантического описания модели *There-V-N(mod)-L*. Указанному фрейму соответствуют следующие значения: существование, наличие, местонахождение объекта в геометрическом пространстве, интродуктивное.

Высказывания со значением существования/ несуществования. В высказывания, имеющие данное значение, входит информация о том, что бытующий предмет принадлежит/не принадлежит действительности, является/не является компонентом реального, не обязательно физического, мира, существует/не существует в принципе:

“Do you mean she is one of those people with bluebells for hats, who spend the time sitting on toad-stools?” – “Certainly not. There are no such creatures. The Queen is a real one...” (White);

...On the plane ... the thought struck me: Suppose we should crash? That would mean you'd go in front of the Judgement Seat (that's allowing there is one) (Naughton).

В английском языке синтаксическим синонимом модели *There-V-N(mod)-L* в данном варианте является двусоставное предложение с глаголом *exist*: "...My young friend," added the Judge, "Santa Claus himself will personally distribute the offerings that will typify the gifts conveyed by the shepherds of Bethlehem to – ... "Aw, come off," said the boy... "I ain't no kid. There ain't any Santa Claus..." (O. Henry) – (...Santa Claus doesn't exist.). Такое перифразирование невозможно для высказываний, относящихся к другим вариантам исследуемой модели.

Высказывания со значением местонахождения объекта в геометрическом пространстве. В большинстве предложений, относящихся к бытийному типу, речь идет не о существовании как принадлежности действительности, так как в большинстве бытийных высказываний информация о существовании объекта (класса объектов) в реальном мире относится к пресуппозиции высказывания или вытекает из сообщаемого.

Содержанием высказываний данного варианта является информация о зрительно воспринимаемых объектах в области бытия, известной собеседникам. Конкретный предмет, воспринимаемый наблюдателем, может находиться в известном месте постоянно или в течение относительно длительного периода, причем положение объекта, представленного в виде точки, может быть задано в системе координат данного пространства:

So he took me to the gardens to show me the curiosities. In one corner there was a fox hatching eagle's eggs; in another there was an iron apple-tree, entirely covered with pears and lead; in the third there was the hare which the dog killed yesterday alive in his basket; and in the fourth there were twenty four hipper switchers... (Jacobs).

Высказывания со значением наличия/отсутствия. Содержанием высказываний, относящихся к данному варианту, является информация о наличии (присутствии)/отсутствии *N* в известном пространстве (*L*), часто имплицированном:

"We could pour water on our heads," said Merlyn reflectively, "if there was any water" (White); "So light a fire!" Harry choked. "Yes – of course – but there's no wood!" (Rowling); "Is there a union representative present?" (Stone).

Предложения, в которых позицию *N* занимают имена предметной семантики, а позицию *L* – лексические единицы, обозначающие геометрическое пространство, вне контекста могут быть интерпретированы как предложения со значением местонахождения объекта в геометрическом пространстве. Хотя, действительно, оба этих варианта семантически близки, мы относим их к разным вариантам. Основаниями для отнесения предложений с именами предметной семантики в позиции *N* и лексемами, обозначающими конкретное место в позиции *L*, к разным вариантам, являются следующие языковые факты:

1) предложения со значением наличия/отсутствия могут быть перифразированы в посессивные: She was pale, and there were dark smudges under her eyes (Chase) – (She had dark smudges under her eyes.);

а предложения со значением местонахождения могут быть трансформированы в локативную модель "*N-V-L*": There were many armed soldiers on the train (Theroux) – (Many armed soldiers were on the train.);

2) в предложениях, относящихся к варианту наличия/отсутствия, логическое ударение часто падает на предикат наличия (глагол), т.е. акцентируется факт наличия либо отсутствия конкретно того объекта, который интересует в данный момент собеседников (хотя само наличие/отсутствие объекта в конкретном месте может относиться к любому

времени): ...It never occurred to my cogitations that there wasn't any kids in Yellowhammer (O. Henry); "Is there a phone in this house?" ... "There is a phone but a transatlantic call must cost the earth" (Kidd);

а в предложениях со значением местонахождения логическое ударение всегда падает только на именную компонент: There was a table set, with three or four about it (O. Henry); There was a little cook-stove, some horseshoe kegs around an old table... (Ketchum);

3) в предложениях со значением наличия/отсутствия речь идет лишь о значимых с точки зрения говорящего объектах: "There are no valuables in the boxes," Alice said. "It's all paper" (Chase); It seemed to him that there had been sunlight on the drapes before and there was none now (Stone),

а в предложениях со значением местонахождения предполагается информировать адресата обо всех объектах, открытых наблюдателю (или большей их части): Grant obviously used it as a living room. There was a table with the remains of a meal on it, an old easy chair by the stove facing a television set in the corner. Beneath the windows on the other side there was a long sloping desk with a few charts (Higgins); The table had just served a previous occupant, and there was a used cup and saucer which I suppose the waiter didn't want to clear (Greene).

Интродуктивные высказывания. Функцией высказываний, относящихся к данному варианту, является введение объекта, о котором дальше будет идти речь. Отличительной характеристикой предложений данного типа является то, что в них имеет место интродуктивная, или так называемая специфическая неопределенная референция – деизигнат имени бытующего предмета не известен адресату речи, но известен говорящему [1]: ...There's a bloke I know called Tim Townsend, a transport boss, married, and has a family of five, all growing up... (Naughton). Характерным признаком интродуктивных высказываний является наличие дополнительной информации, следующей за вводимым в фонд знаний собеседника объектом (*N*), которая часто предваряется словами *who*, *which*:

"I had a friend at Amherst named Andy Stritch... He was killed at the Jarama. And there was a boy from the University of Indiana, his name was Peter Schultz. And there was a boy named Gelb who was only eighteen... They were all killed at the Jarama" (Stone); Once upon a time there was a river which was made of words (Bisset).

Интродуктивными высказываниями, построенными по модели *There-V-N(mod)-L*, начинаются многие произведения, написанные в жанре сказки, как литературные, так и фольклорные (ср. с русским «жили-были»). В современной лингвистике такие предложения получили название инициальных формул: "Once upon a time there were three little sisters," the Dormouse began...(Carroll); Janette tried to remember a story from her childhood. "Once upon a time, there was an old woman who lived in a shoe-" (Robbins). Инициальными формулами начинается большая часть лимериков.

Кроме того, бытийная модель может быть охарактеризована как знак косвенной номинации для реализации значений событийности, статальности, характеристики.

Высказывания со значением событийности. События – это родовый термин, охватывающий такие понятия, как процессы, действия, ситуации, изменения.

Предложения, именной компонент в которых выражен существительным событийной семантики, могут быть классифицированы как:

1) высказывания, описывающие *происшествия*, имплицитно значащие *happen* (происшествия противопоставляются событиям и мероприятиям по признаку преднамеренности/ непреднамеренности):

а) субъектные:

There was a drama outside Niva. At a road near the track a crowd of people fought to look at a horse ... lying dead on its side in a mud puddle in which the wagon was obviously stuck (Theroux); "I'm a good skier," she said, "but there are always accidents. I don't want to be pregnant in plaster" (Greene);

б) бессубъектные (стихийные явления):

"I suppose the truth of the matter is," suggested George ... "that there has been an earthquake" (Jerome K. Jerome); There was a cholera epidemic in Jaffna... (Theroux);

2) высказывания, описывающие *события*:а) социальные, имплицитные значение *take place, be held*:

I was getting old, but the Burmese government called me back whenever there was a dinner – to Mandalay (Theroux); At three o'clock the next morning there was a parade down the main street... (Theroux);

б) политические, имплицитные значение *occur, break out*:

True, there was a war in Baluchistan... (Theroux); ... There was a military coup in 1973, and the king ... was deposed (Theroux).

Высказывания со значением статальности. Содержанием высказываний, относящихся к данному варианту, является информация о состоянии, предикцируемом субъекту. Предикаты состояния характеризуются следующими признаками: 1) занимают на временной оси не точку, а отрезок; 2) не изменяются на протяжении отрезка времени, в течение которого имеют место; 3) ориентированы на субъект состояния; 4) имеют неактивный субъект.

В зависимости от отнесенности или неотнесенности к субъекту состояния предложения данного семантического варианта подразделяются на описывающие: 1) бессубъектные (амбиентные) состояния; 2) субъектные состояния (состояния людей).

1) Предложения со значением «амбиентное состояние» могут описывать:

а) состояние окружающей среды, природные явления:

We crawled around the upper edges of hills, hooting at each curve, but out the windows there was only the whiteness of mist... (Theroux); There was a great deal of low cloud over the Normandy coast (Higgins); The thunder clouds which usually go with hot weather were there, but there was not going to be any thunder. It was too hot even for that (White);

б) ситуации, сохраняющиеся в течение того или иного отрезка времени:

Ralph Brooks was quick to leap in and suggest that she had returned to New York because there was a crisis at the Baron Group... (Archer); "There's a recession on" (Higgins); There was surprisingly little panic in the Cabinet Room (Higgins).

2) Предложения со значением "состояние людей". Предложения, сообщающие о состоянии людей, могут быть разделены на высказывания с предикатами:

а) физического состояния:

There is nothing the matter with me. I am quite well (Steel); There was an empty sickness at the pit of her stomach (Oleck); In the morning her head was spinning and there was a familiar nausea in her throat that made her whisper wretchedly, "Oh, no." She was pregnant again (Oleck).

б) эмоционального состояния:

She poured him a bowl of coffee and handed him a can of condensed milk. “There is milk? What luxury!” “There is everything,” she said. “And since the planes there is much fear...” (Hemingway); It was a kind of ecstasy to hurt others when you could not yourself be hurt. She licked her lips. Yes, there was pleasure in seeing others suffer (Oleck).

Высказывания со значением характеристики. Двумя семантическими константами, организующими предложения характеристики, являются «носитель признака», «признак». Характеризующий предикат, в отличие от идентифицирующего, не указывает точное место объекта с его признаками в «картине мира», а лишь помещает его в некоторую зону оценочной шкалы. Объект может оцениваться в двух аспектах – качественном и количественном, что позволяет подразделить предложения, характеристики на: 1) предложения качественной характеристики, 2) предложения количественной характеристики.

Высказывания со значением качественной характеристики. Предложения, организованные по модели *There-V-N(mod)-L*, находятся на периферии функционально-семантического поля качественности, ядерными компонентами которого являются адъективные структуры, эксплицитно реализующие значение качественной характеристики со знаком [+] (положительная оценка), [-] (отрицательная оценка) или с признаком [безразлично]. Выражение качественной характеристики именными средствами, в частности, синтаксической моделью *There-V-N(mod)-L*, в целом ряде случаев обеспечивает более детальную и развернутую характеристику объекта, свойства и их оценку, чем это могли бы обеспечить их семантические корреляты с прилагательным в качестве ключевого компонента:

There was a magic in the name of Briscoe (O. Henry); “I accept there’s something strange about you (Rowling); ...There was truth_in his looks (Steel); There was nothing of presumption in Bingley (Steel).

Высказывания со значением количественной характеристики. Содержанием предложений со значением количественной характеристики является сообщение о количестве, определенном или неопределенном, предиктируемом известному объекту: «I say, Ronny, who arranged all those clocks like that in a row?” “How should I know? One of the servants, I suppose.” “The funny thing is,” said Jimmy, “that there are seven of them, not eight. One of them’s missing.” (Christie). В отличие от бытийных предложений с числительным в качестве атрибута именного компонента, где ремой высказывания является именной компонент, модифицированный показателем количественности (There were three comfortable beds in the room), в предложениях характеристики со значением количественной характеристики новой является информация о количестве объекта оценки (семантического субъекта). Ради сообщения о количестве реализуется данное высказывание: новой является информация о количестве, а объект количественной оценки входит в пресуппозицию высказывания.

Таким образом, определение диапазона многозначности в пределах заданной синтаксической формы становится возможным только при учете содержательной стороны знака, лексического наполнения заданных синтаксических позиций, его моделиобразующих компонентов. Структура и значение, выступающие как две стороны лингвистического знака, нераздельны при описании единиц синтаксиса. В перспективе предполагается провести лингвокогнитивный анализ структуры, которая является омонимичной по отношению к бытийной модели.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуйванюк Н.В. Кореферентність синтаксичних одиниць / Н.В. Гуйванюк // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 88–96.
2. Карабан В.І. Прагмалогіка у мовознавстві. Синтаксис, семантика і прагматика мовних одиниць / В.І. Карабан. – К. : НМК ВО, 1992. – С. 64–69.
3. Падучева Е.В. О семантике синтаксиса : Материалы к трансформационной грамматике русского языка / Е.В. Падучева – М. : Наука, 1974. – 292 с.
4. Проблеми семантики слова, речення та тексту: Зб. наук. ст. / Відп. ред. Корбозерова Н.М. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5. – 249 с.
5. Москальская О.И. Проблемы семантического моделирования в синтаксисе // Вопр. Языкознания / О.И. Москальская. – 1973. – № 6. – С. 33–43.
6. Чейф У.Л. Значение и структура языка / У.Л. Чейф – М. : Прогресс, 1975. – 432 с.
7. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл / Н.Д. Арутюнова – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 384 с.
8. Адмони В.Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка / В.Г. Адмони. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1955. – 391 с.
9. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С.А. Жаботинська // Вісн. Черк. держ. ун-ту. – Черкаси, 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.

REFERENCES

1. Guyvaniuk, N.V. (2001) "Coreferency of syntactic units", *Korefentnist leksychnykh odydnyts*, // *Movoznavstvo*, vol. 3, pp. 88–96.
2. Karaban, V.I. (1992) "Pragmologic in linguistics. Syntax, semantics and pragmatics of linguistic units", *Prahmalohika u movoznavstvi. Syntaksys, semantyka i prahmatyka movnykh odydnyts*, Kyiv, Ukraine.
3. Paducheva, Yu.V. (1974) "On semantics of syntax: Materials to the transformation grammar of the Russian language", *O semantuke sintaksisa: Materialy k transformatsionnoi grammatike*, Moscow, Russia.
4. Problems of the semantics of the word, sentence and text (2001), *Problemy semantyky slova, rechennia ta tekstu*, Zbirnyk naukovykh prats KDLU, vol. 5. – 249 p.
5. Moskalskaia, O.I. (1973) "Problems of semantic modeling in syntax", *Problemy semanticheskoho modelirovaniia v sintaksise*, *Voprosy yazykoznanii*, vol. 6, Moscow, Russia.
6. Chafe, W.L. (1975) "Meaning and the structure of language", *Znachenie i struktura yazyka*, Moscow, Russia.
7. Arutiunova, N. D. (2002) "Sentence and its meaning", *Predlozhenie i ego smysl*, Moscow, Russia.
8. Admoni, V.G. (1955) "Introduction to the syntax of the modern German language", *Vvedenie v sintaksis sovremennogo nemetskogo yazyka*, Moscow, Russia.
9. Zhabotinskaia, S.A. (1999) "Conceptual analysis: types of frames", *Kontseptualnyi analiz: tipy freimov*, *Visnyk Cherkaskoho derzhavnoho universytetu*, vol. 11, pp. 12–25.

УДК 811.111:629.7

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЇ РАДІООБМІНУ

Муравська С.М., к.пед.н., доцент

*Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету,
вул. Добровольського, 1, м. Кіровоград, Україна*

smuravskaja@rambler.ru

У статті представлено визначення граматики як науки та її складових розділів. Виділені типові риси граматики сучасної англійської мови. Здійснений аналіз граматичних особливостей фразеології радіообміну як особливої ніші в англійській мові із властивими їй лексичними, фонетичними та граматичними явищами.

Ключові слова: фразеологія радіообміну, граматика як наука, граматичні особливості, професійне спілкування.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИИ РАДИООБМЕНА

Муравская С.М.

*Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету,
вул. Добровольського, 1, м. Кіровоград, Україна*

smuravskaja@rambler.ru

В статті представлено визначення граматики як науки та її складових розділів. Виділені типові риси граматики сучасної англійської мови. Здійснений аналіз граматичних особливостей фразеології радіообміну як особливої ніші в англійській мові із властивими їй лексичними, фонетичними та граматичними явищами.

Ключевые слова: фразеологія радіообміну, граматика як наука, граматичні особливості, професійне спілкування.

GRAMMAR PECULIARITIES OF RADIOTELEPHONY COMMUNICATION

Muravskaya S.M.

*Kirovohrad flight academy of National aviation university,
Dobrovolskoho str., 1, Kirovohrad, Ukraine*

smuravskaja@rambler.ru

The sphere of aviation is a rapidly developing phenomenon nowadays. The communication between a pilot and an air traffic controller should be an effective one. The radiotelephony communication is of special interest for linguists. The research deals with grammar peculiarities of radiotelephony communication. On the one hand, grammar can be defined as a structure of a language (the system of morphological categories and forms, syntactical categories and constructions). On the other hand, it is a science which studies the structure of the language. Grammar is divided into two parts: morphology and syntax. Today the grammar of the English language has two voices (active and passive), three kinds of mood (Indicative, Imperative and Oblique) and a diversified system of tense forms. From the point of view of syntax, free word order is typical for the English language. The results obtained are the following: interrogative sentences are avoided in radiotelephony communication; Imperative and Indicative mood are preferable; the sentences with negative particle *not* are rare; auxiliary verbs and subjects in many utterances are omitted; both active and passive voice are common in radiotelephony communication; the usage of definite and indefinite articles as well as prepositions is limited; personal pronouns *I, you* are omitted; Present Indefinite, Present Continuous and Future Indefinite are the most common tenses used in radiotelephony communication. The conclusions made say that radiotelephony communication is a special niche in the English language with its grammar, phonetic and lexical peculiarities. The further research may focus on phonetic and lexical features of aviation radiotelephony discourse.

Key words: radiotelephony communication, grammar as a science, grammar peculiarities, professional communication.

Популярність англійської мови у світі, що підтверджується кількістю її носіїв (за різними джерелами – від 300 до 400 мільйонів) і тих, хто принаймні знає її і може користуватися нею за потреби як другою мовою (від 180 до 1800 мільйонів осіб), а також її статус однієї з мов міжнародного спілкування є першопричиною динамічного розвитку англійської, що

вже давно вийшла за межі Великої Британії. Факт її поширення у 54 країнах, для мешканців яких вона є офіційною, і в понад 30 несамоостійних державних одиницях не міг не позначитися на розмаїтті форм її вияву, кількості варіантів, діалектів, субдіалектів, тощо.

Тридцять тисяч рейсів щоденно: очевидним є той факт, що складність авіаційного простору Європи вимагає ефективного спілкування між пілотом та диспетчером англійською мовою. Авіадиспетчери та пілоти повинні скласти тест, аби мати змогу працювати в авіації. Оцінка рівня володіння мовою визначається процедурою, представленою в рекомендаціях (документ ІКАО 9835, частина 6 (2010)).

Напевне, зважаючи на той факт, що англійська мова є найпоширенішою мовою у світі та шукаючи мову-посередника для професійної комунікації авіаційних спеціалістів, у 1947 р. Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО) постановила, що міжнародна радіотелефонна комунікація пілотів та авіадиспетчерів повинна здійснюватися англійською мовою [6, с. 51].

Багато вітчизняних та зарубіжних науковців досліджували різні аспекти авіаційної англійської мови. Її розглядали як один з чинників безпеки польотів (Є. Кміта, С. Кушинг, Д. Макмілан, Н. Мод), порівнювали з російською мовою (О. Акімова, Т. Мальковська), докладно вивчали її структуру (Г. Емері, Дж. Мелл, М. Міцутомі, К. О'Брайєн). Сучасний дослідник А. Кириченко вивчала мовні особливості англійського авіаційного радіотелефонного дискурсу. Проте граматичні особливості фразеології радіообміну не знайшли достатнього відображення в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених.

Мета статті полягає в дослідженні граматичних особливостей фразеології радіообміну.

Перед визначенням граматичних особливостей радіообміну необхідно дати визначення граматиці як науці.

ГраMATика (з гр. *grammatike techne* «письмове мистецтво») – 1) будова мови (система морфологічних категорій і форм, синтаксичних категорій і конструкцій); 2) наука, яка вивчає будову мови.

Що стосується граматики як науки, то розрізняють: 1) формальну, яка вивчає граматичні форми та їхню структуру, і контенсивну (семантичну), яка вивчає значення цих форм і структур; 2) синхронічну, що вивчає будову мови на певному умовно виділеному часовому етапі, і діахронічну, яка вивчає мовну будову в її історичному розвитку. Із синхронічної граматики виокремлюють функціональну, яка вивчає функції граматичних одиниць [3].

ГраMATика складається з двох розділів: морфології й синтаксису.

Морфологія (від гр. *morphe* «форма» і *logos* «слово, вчення, наука») – розділ граматики, що вивчає граматичні властивості слова, зміну форм слів і пов'язаних із ними граматичних значень. До морфології належить і вчення про частини мови. Можна сказати, що морфологія – це граMATика слова.

Синтаксис (від гр. *syntaxis* «побудова, порядок») – розділ граматики, який вивчає засоби і правила побудови висловлювань, тобто його предметом є речення. Іншими словами, синтаксис – це граMATика зв'язного мовлення [3].

Загалом формування граматичних навичок курсантів є актуальною проблемою, оскільки потребує комплексного підходу. За словами Є. Пассова, граматичні навички є сукупністю автоматизованих дій, що забезпечують адекватне морфолого-синтаксичне оформлення одиниці мовлення [5, с. 51]. Як зазначає Т. Лободовська, при формуванні граматичної компетенції необхідно приділяти увагу не лише формальній стороні граматичних навичок,

яка відповідає за правильне оформлення граматичної структури згідно з нормами мови, але й функціональній стороні, яка обумовлює функціонування граматичного явища в мовленні відповідно до комунікативних задач, тобто втілює комунікативні можливості граматичних явищ [4].

На сьогодні граматики англійської мови має два стани (активний і пасивний), три способи (дійсний, умовний і наказовий), розширену систему дієслівних форм часу, у тому числі прості форми (Present), перфектні форми (Perfect), розмежування дії і переддії (the Future in the Past Tense). У синтаксичному аспекті слід підкреслити існування вільного порядку слів, але в абсолютній більшості випадків кожне речення супроводжується традиційним показником – підметом у початковій формі (або називному відмінку, напр., у слов'янських мовах, зокрема в українській), а також поява іменної частини складеного присудка (Predicative) [9].

Існує потреба у виокремленні граматичних особливостей фразеології радіообміну для того, аби викладач розумів, який граматичний матеріал необхідно представити курсантам в першу чергу для формування їхніх граматичних навичок.

Проведене дослідження дало нам змогу виокремити такі граматичні особливості фразеології радіообміну:

1. **Уникнення питальних речень** [1]. Оскільки основними комунікативними завданнями під час радіообміну є ініціація дії та інформування [7, с.13], то у фразеології радіообміну домінують спонукальні й розповідні речення [1]: *Say again your callsign* (повторіть ваш позивний); *Request change to 121.8* (прошу перехід на частоту 121.8).
Проте інколи трапляються й питальні речення: *Are you ready for push-back?* (ви готові до буксировки хвостом уперед); *Do you need a tug?* (вам потрібен тягач); *How do you read?* (як чуєте); *Are you ready for immediate departure?* (ви готові до негайного вильоту).
2. **Спілкування пілота та авіадиспетчера відбувається шляхом використання речень у наказовому та дійсному способах.** Наприклад: *Take off immediately or vacate runway* (злітайте негайно або звільніть злітно-посадкову смугу); *Taking off immediately* (злітаю негайно). Умовні речення у фразеології радіообміну є відсутніми.
3. **Кількість речень із заперечною часткою not є незначною.** Більшість заперечень виражають лексично: *Centerline taxiway lighting unserviceable* (не працює освітлення центральної лінії руліжної доріжки).
4. **Опущення допоміжних дієслів та дієслів-зв'язок:** *Ice on runway 21 right* (лід на злітно-посадковій смузі 21 права; за правилами має бути *ice is on runway 21 right*); *Large flock of birds north of runway 27 near central taxiway* (велика зграя птахів на північ від злітно-посадкової смуги 27 біля центральної руліжної доріжки); *Building work in progress next to taxiway 6* (ведуться будівельні роботи поряд з руліжною доріжкою 6); *Taxiway partly covered with shingle* (руліжна доріжка частково покрита галькою).
5. **Опущення підмета у більшості висловлювань:** *Ready to take-off* (готовий до взльоту) замість *I am ready to take-off*; *Taxiing to flying club* (рулю до льотного клубу); *Descending to flight level 400* (знижуюсь до ешелону польоту 400); *Holding short of runway* (чекаю, не доходячи до злітно-посадкової смуги); *Following Air France Airbus* (слідую за Air France Airbus).
6. **У фразеології радіообміну найбільше вживаним є і активний, і пасивний стан:** *Request return to stand* (дозвольте повернутися на стоянку); *Taking off, Fastair 345* (злітаю, Fastair 345) (активний стан); *Start-up approved* (запуск двигуна

дозволено); *Push-back completed* (буксирування хвостом вперед закінчено) (**пасивний стан**).

7. Проведене дослідження дозволяє говорити про **обмежене використання як означених, так і неозначених артиклів**. Незначне використання артиклів свідчить про відносну нерелевантність категорії означеності / неозначеності [8, с.8]. У більшості випадків вони опускаються: *Station, calling Newtown Ground, you are unreadable* (станція, яка викликає Newtown Ground, вас не чути) замість **The station, calling Newtown Ground, you are unreadable**; *Cleared to destination via KEBIR SIX DEPARTURE* (дозволено до місця призначення через KEBIR SIX DEPARTURE) замість **Cleared to the destination via KEBIR SIX DEPARTURE**; *Request tow from stand 8 to start-up area* (потрібен тягач зі стоянки 8 на територію запуску двигунів) замість **Request a tow from stand 8 to start-up area**.
8. **Найбільш уживаними видо-часовими формами дієслова дійсного способу є Present Indefinite, Present Continuous, підше Future Indefinite**: *Request departure instructions* (Прошу вказівки з вильоту); *Expediting until FL 150* (прискорюю до досягнення ешелону польоту 150); *Stopping* (зупиняюсь); *After the Airbus lining up* (після Аеробусу займаю виконавчий старт); *Will run up engines* (Буду прогрівати двигуни); *Will report FL 70* (проінформую про ешелон польоту 70).
9. **Обмежене вживання прийменників**. Проведений аналіз фразеології радіообміну показав, що вживаються лише прийменники, які необхідні для правильного розуміння висловлювання, інші опускаються. Наприклад: *Large flock of birds north of runway 27 near central taxiway* (велика зграя птахів на північ від злітно-посадкової смуги 27 біля центральної руліжної доріжки). За правилами має бути: **Large flock of birds in the north of runway 27 near central taxiway**; *Marked trench right side of taxiway at holding position* (рй з маркування з правого боку у попереднього старту), за правилами має бути: **Marked trench on the right side of taxiway at holding position**.
10. **У більшості випадків опускаються особові займенники I, you**. Це, на нашу думку, пояснюється тим, що спілкування відбувається між диспетчером та пілотом, сторонні особи участі в спілкуванні не беруть. Наприклад: *Request return to stand* (дозвольте повернутися на стоянку) замість **I request return to stand**; *Crossing runway 29 L* (перетинаю злітно-посадкову смугу 29 ліва) замість **I am crossing runway 29 L**. На думку А. Кириченко, невелика кількість займенників у стандартній фразеології радіообміну пояснюється тим, що вони, позначаючи об'єкт, але не називаючи його, можуть створити умови для неправильного розуміння висловлювання [2, с. 66].

Отже, фразеологія радіообміну – це особлива ніша в англійській мові, яка має свої фонетичні, лексичні та граматичні особливості. Нами розглянуто саме граматичні характеристики. Як показало проведене дослідження, граматику у фразеології максимально стисла і містка, у такий спосіб полегшується професійне спілкування та розуміння між авіадиспетчером та пілотом. Адже метою професійного спілкування є повне розуміння та усунення найменших натяків на непорозуміння. У подальшому особливий інтерес може становити дослідження лексичних та фонетичних особливостей фразеології радіообміну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акімова О.В. Типологія дискурса в професійній комунікації / О.В. Акімова, М.І. Солнышкіна // Актуальные проблемы теории коммуникации: Сб. науч. тр. – СПб : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 253–270

2. Кириченко А.Г. Мовні особливості англійського авіаційного радіотелефонного дискурсу / Анна Кириченко // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – 2013. – Вип. 21. – С. 63–68.
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М.П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 368 с.
4. Лободовська Т.М. Формування англомовної граматичної компетентності студентів ВНЗ з використанням словника як додаткового джерела [Електронний ресурс] / Т.М. Лободовська // Научный журнал «Аспект». – 2014. – Режим доступу: www.asconf.com/rus/archive_view/377
5. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению [Текст] / Е.И. Пассов. – М. : Русский язык, 1989. – 276 с.
6. Annex 10 to the Convention on International Civil Aviation / International Civil Aviation Organization. – Montreal, 2001 – Vol. II : Communication Procedures Including those with PANS status. – 2001. – 83 p.
7. Mell J. Language training and testing in aviation need to focus on job-specific competencies / Jeremy Mell // ICAO Journal. – 2004. – № 1.– pp. 12–14.
8. Mitsutomi M. Fundamental aviation language issues addressed by new proficiency requirements / Marjo Mitsutomi, Kathleen O'Brien // ICAO Journal. – 2004. – N 1. – pp. 7–9.
9. Shay S. The History of English : A Linguistic Introduction [Text] / S. Shay. – San Francisco, CA / Washington, DC : Wardja Press, 2008. – 232 p.

REFERENCES

1. Akimova, A.V. (2004) “Typology of discourse in professional communication”, *Aktualnye problemy v teorii kommunikatsyi. Sbornik nauchnykh trudov*. St.Petersburg, SPbGPU, 2004, pp. 253–270.
2. Kyrychenko, A.G. (2013) “Language peculiarities of English aviation radiotelephony discourse”, *Movni osoblyvosti anhliiskoho aviatsiinoho radiotelefonnoho dyskursu*, Visnyk of Lviv University, issue 21, pp. 63–68.
3. Kochergan, M.P. (2000) “Introduction into Linguistics”, *Vstup do movoznavstva*, Akademiya, Kyiv, Ukraine.
4. Lobodovska, T.M. (2014) “Formation of English grammar competence of students of higher educational establishments using a dictionary as an additional source”, *Formuvannia anhломovnoi hramatychnoi kompetentnosti studentiv VNZ z vykorystanniam slovnyka yak dodatkovoho dzherela*, Nauchnyi zhurnal Aspekt, available at: www.asconf.com/rus/archive_view/377 (access February 10, 2014).
5. Passov, E.I. (1989) “Basics of communicative methodology of teaching foreign communication”, *Osnovy komunikativnoi metodiki obuchenii iaioazychomu obshcheniu*, Russkii yazyk, Moscow, Russia.
6. “Annex 10 to the Convention on International Civil Aviation” (2001) / International Civil Aviation Organization. – Montreal, 2001 – Vol. II: Communication Procedures Including those with PANS status. – 83 p.
7. Mell, J. (2004) “Language training and testing in aviation need to focus on job-specific competencies” // ICAO Journal. – № 1.– pp.12–14.
8. Mitsutomi, M. (2004) “Fundamental aviation language issues addressed by new proficiency requirements” / Marjo Mitsutomi, Kathleen O'Brien // ICAO Journal. – N 1. – pp. 7–9
9. Shay, S. (2008) “The History of English : A Linguistic Introduction [Text]”. – San-Francisco, CA / Washington, DC : Wardja Press. – 232 p.

УДК 811.111'25

УРАХУВАННЯ СТИЛІСТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ХУДОЖНІХ ТА НАУКОВИХ ТЕКСТІВ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ

Правда Н.А., викладач

Запорізький національний технічний університет, вул. Гоголя, 64, м. Запоріжжя, Україна

pra_nata@i.ua

У статті робиться спроба проаналізувати погляди мовознавців щодо стилістичної класифікації текстів. Розглядаються основні проблеми, що виникають при перекладі художніх та наукових текстів. Особлива увага приділяється відмінностям і спільним рисам художніх та наукових текстів. У висновках зроблено спробу узагальнити названі проблеми та вказати чинники, які треба враховувати при перекладі.

Ключові слова: стилістична класифікація, стилістичні проблеми, художні тексти, наукові тексти, оригінал, переклад, репрезентативність, функціональний стиль.

УЧЕТ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ И НАУЧНЫХ ТЕКСТОВ ПРИ ПЕРЕВОДЕ

Правда Н.А.

Запорожский национальный технический университет,

ул. Гоголя, 64, г. Запорожье, Украина

pra_nata@i.ua

В статье осуществляется попытка проанализировать взгляды лингвистов на стилистическую классификацию текстов. Рассматриваются основные проблемы, возникающие при переводе художественных и научных текстов. Особое внимание уделяется отличиям и общим характеристикам художественных и научных текстов. В выводах делается попытка обобщить названные проблемы и указать особенности, которые нужно учитывать при переводе.

Ключевые слова: стилистическая классификация, стилистические проблемы, художественные тексты, научные тексты, оригинал, перевод, репрезентативность, функциональный стиль.

CONSIDERING STYLISTIC FEATURES OF FICTION AND SCIENTIFIC TEXTS IN THE PROCESS OF TRANSLATION

Pravda N.A.

Zaporizhzhya National Technical University,

Hohol str., 64, Zaporizhzhya, Ukraine

pra_nata@i.ua

An attempt is made to analyze linguists' approach to stylistic classification of texts. Different criteria to classifying texts along years were used. The most recognized and useful is the system of functional styles classification developed by the academician V.V. Vinogradov, though he states this classification is mostly of theoretical character. Special attention is drawn to differences and common characteristics of fiction and scientific texts. Scientific texts contain scientific information to be brought to the society. Special requirements are presented to scientific style which is to keep to scientific language standards. The purpose of fiction is to describe reality using various stylistic device to make emotional influence on a reader. In fiction linguistic means of all levels can combine referring to their expressive, stylistic and nominative logical characteristics. Grammatical, lexical, morphological, compositional characteristics and major problems concerning fiction and scientific text translation are considered. Different genre and stylistic standards can exist in the original language and in the language of translation. In conclusion an attempt is made to generalize the above mentioned problems and indicate the factors to be taken into consideration in the process of translation.

Key words: stylistic classification, stylistic problems, fiction texts, scientific texts, original, translation, representativity, functional style.

Перед художнім перекладом стоять ті самі завдання, що й перед іншими видами перекладу: він покликаний відтворити все, що сказано мовою оригіналу, засобами мови перекладу. Переклад взагалі, а художньої літератури зокрема, є надзвичайно складним процесом, який вимагає від перекладача певних зусиль і хисту, здатності правильно

визначити тип або різновид тексту та обрати адекватні засоби перекладу. Особливості й специфіка проблем, пов'язаних із перекладом, пояснюються істотними відмінностями художнього тексту від інших типів текстів. Усе це зумовлює актуальність обраної для дослідження теми.

Мета цієї статті – проаналізувати та зіставити критерії класифікації текстів, що належать до різних функціональних стилів.

Завдання – розглянути основні проблеми художнього та наукового перекладу на основі класифікацій, що існують в мовознавчій літературі.

Об'єктом дослідження є стилістичні особливості художніх та наукових текстів.

Предметом дослідження є спільні та відмінні риси текстів, що належать до різних функціональних стилів.

Питання жанрової класифікації науково-технічної літератури розглядали такі відомі мовознавці, як Л.С. Бархударов, Ю.В. Ванніков, С.В. Тюленев, М.П. Брандес, А.В. Федоров та інші. Незважаючи на існування великої кількості досліджень з проблем стилю, неодноразові спроби дати визначення поняття «художній текст» мають наслідком те, що специфіка тексту погано піддається формалізації. Більшість учених розглядає жанрову приналежність тексту як основний чинник, що впливає на його стильові характеристики. У різні роки філологи класифікували тексти, виходячи з різних критеріїв. Наприклад, А.В. Федоров поділяє тексти за стилістичними ознаками на: а) газетно-інформаційні, документальні, наукові; б) суспільно-політичні; в) літературні [1, с. 274]. Однак виокремлення суспільно-політичних текстів вказує швидше на їх тематичний характер, ніж стилістичний. До того ж, така класифікація передбачає знання специфіки літературного (художнього) тексту. До художнього тексту можна зарахувати все, що не входить до перших двох категорій. Таке визначення вважалось б справедливим, якби було змістовним.

К. Райс, класифікуючи тексти, виходить з того, який аспект є найбільш значущим (тексти, орієнтовані на: а) зміст; б) форму; в) звернення) [2, с. 202–205], що є дещо нелогічним, оскільки звернення – це функція тексту, яка реалізується за допомогою змісту або форми. Проте така класифікація зручна для перекладача, оскільки визначивши тип тексту, він знає, чим у разі необхідності можна пожертвувати. Наприклад, перекладаючи інструкцію з експлуатації якого-небудь приладу, можна не звертати увагу на ритмічну організацію тексту (якщо така наявна), що ніяк не впливає на сприйняття інформації. Навпаки, перекладаючи твори поетів-формалістів, футуристів, символістів, доводиться відтворювати форму, нехтуючи змістом.

В.Н. Комісаров класифікував не самі тексти, а переклади, виходячи з жанрово-стилістичних особливостей оригіналу, і виділяв два їх функціональних різновиди: художній (літературний) та інформативний (спеціальний) переклад: «Твори художньої літератури протиставляються всім іншим мовленнєвим творам, оскільки для всіх них домінантою є одна з комунікативних функцій, а саме художньо-естетична або поетична». І далі: «Така естетична спрямованість відрізняє художнє мовлення від інших актів мовленнєвої комунікації, інформативний зміст яких є первинним, самостійним» [3, с.95].

В.В. Сдобников вважає, що протиставлення творів художньої літератури іншим жанрам з точки зору інформативності також не є цілком коректним, оскільки величезну частину знань про навколишній світ людина отримує саме з художньої літератури, де дійсність (інформація) представлена у вигляді художнього образу. Але створення образу є *засобом* передачі інформації за допомогою естетичного та емоційного пливу, тоді як наукові, документальні та інші нехудожні тексти спираються на систему логічного мислення. Лінгвіст пропонує поділяти тексти на художні та логічні. Логічні тексти ґрунтуються на

логічному відображенні світу і спрямовані на комплексну передачу різних видів інформації – інтелектуальної, емоційної, естетичної, – а також мають функцію емоційного впливу на читача [4, с. 348–349].

Найбільш поширеною й зручною для перекладу є система функціональних стилів, розроблена академіком В.В. Виноградовим. Він виокремлював такі стилі: офіційно-діловий, публіцистичний, науковий, інформаційний, художній, розмовно-побутовий [5, с. 240]. При цьому головною є ідея про те, що всі мовні твори покликані виконувати певні функції, головними з яких є передача інформації і формування художнього впливу на читача або слухача.

Із цією класифікацією погоджується мовознавець С.В. Тюленев, розташовуючи можливі типи текстів на умовному відрізку залежно від того, чи є інформація, що міститься в них, когнітивною або емоційно орієнтованою та наскільки об'єктивним є її подання: науково-технічні тексти – офіційно-ділові – публіцистичні – розмовно-побутові – художні. Однак він зазначає, що така класифікація має здебільшого теоретичний характер. На практиці межі між стилями й типами текстів менш чіткі. У науковому тексті може бути певна частка емоційної участі автора, а в художньому можуть бути риси інших функціональних стилів, що потрібно враховувати при перекладі [6, с. 218–219].

Наприклад, у романі сучасного американського письменника М. Крайтона «Конго» (M. Crichton. Congo) міститься екскурс в історію одного з досягнень науково-технічної революції – мікроелектроніки:

“Certainly microelectronics did not look like a moribund technology. In 1979, microelectronics was a major industry throughout the industrialized world, accounting for eighty billion dollars annually in the US alone; six of the top twenty corporations in the Fortune 500 were deeply involved in microelectronics. These companies had a history of extraordinary competition and advance, over a period of less than thirty years. In 1958, a manufacturer could fit 10 electronic components onto a single silicon chip. By 1970, it was possible to fit 100 units onto a chip of the same size – a tenfold increase in slightly more than a decade” [7, pp. 13–134].

У романах Крайтона багато таких прикладів з історії найважливіших науково-технічних досягнень. Отже, художній твір набуває рис науково-популярного. Однак це, насамперед, художній текст, але написаний як науково-популярний, тому при перекладі потрібно орієнтуватися на цей стиль викладу. Наводимо переклад уривка російською мовою, зроблений А.К. Андреевим:

«Но пока микроэлектроника не собиралась сдавать позиции. В 1978 году она стала важнейшей отраслью промышленности во всех развитых странах. Только в США годовой оборот этой отрасли превышал восемьдесят миллиардов долларов. Шесть из двадцати крупнейших корпораций были связаны с микроэлектроникой. Меньше чем за тридцать лет эти корпорации пережили удивительную историю, полную поразительных успехов и конкуренции неслыханной остроты. В 1958 году на одной кремниевой микросхеме удавалось разместить десять бескорпусных электронных компонентов. К 1970 году на микросхеме такого же размера монтировали уже сто компонентов. Следовательно, за десятилетие с небольшим произошло десятикратное повышение емкости полупроводниковых устройств» [8, с.165–166]. Отже, художній твір набуває рис науково-популярного і при перекладі потрібно орієнтуватися на цей стиль викладу.

Говорячи про класифікацію текстів, важливо відмітити, що усередині кожного з типів є своя ієрархія текстів. Так, до наукових текстів відноситься і академічна стаття, і стаття в енциклопедії, і науково-популярний нарис, і шкільний або підручник для ВНЗ. Зрозуміло, що все це різні типи подання матеріалу. Та ж різноманітність існує й серед текстів інших функціональних стилів. Усі вони характеризуються різними способами оформлення плану

вираження й організації плану змісту, що необхідно враховувати при перекладі, домагаючись його репрезентативності.

Художній текст, при широкому різноманітті способів викладу, має лише одну тему – життя та внутрішній світ людини, науковий текст при широкому різноманітті тем має об'єктивний спосіб викладення матеріалу, тому однією з найважливіших вимог, що висуваються до автора наукового тексту, є його максимальна відмежованість і неупередженість при викладі наукових фактів, описі експериментів, роздумах, викладі процесу досягнення результатів, формулюванні висновків. Для цього використовуються переважно пасивні або неозначено-особові та безособові конструкції: *one can predict that..., it is likely that..., an attempt was made...* Автор також переважно оперує займенником *we* замість *I*: *If we speak about..., We will throw light on..., We cannot help asking the question...* навіть коли автор один, а не декілька. Наприклад, у лекціях одним із способів встановлення контакту з аудиторією є часте використання займенника «ми». Займенник «ми» в науковому стилі зазвичай об'єднує автора й адресата, проте в лекціях ця персоніфікована манера викладу виконує додаткові функції. Вона найбільш характерна для навчальної лекції, оскільки при викладі навчального матеріалу лектор наближає до себе аудиторію, щоб їй легше було стежити за ходом міркувань. Це так зване «ми» – залучення до акту комунікації. Воно відрізняється від іншого «ми» – неозначено-особового, яке характерне для всіх типів лекцій [9, с. 28]. У Нобелівських лекціях також трапляються «нотки» бесіди із слухачами, але не так часто, як у навчальних лекціях: “You will perhaps think that...; Imagine to my excitement when... Якщо в навчальних лекціях ці прийоми активізують процес навчання, то використання їх у Нобелівських лекціях пояснюється тим, що лектор говорить про власну наукову роботу, а це неминуче інтимізує форму контакту з аудиторією. Питання використовуються, в основному, для підтримки уваги: *What properties does a surface have that a physicist can measure?* Навпаки, в художньому тексті авторська позиція виявляється повною мірою, хоча письменник може викладати події не від себе особисто.

Повертаючись до такої особливості художніх текстів, як емоційний вплив на читача, варто зазначити, що ця функція орієнтована на формування ставлення читача до певних явищ, подій, фактів. Зрозуміло, що для створення такого впливу автори застосовують різноманітні способи передачі інформації, вживаючи мовні засоби всіх рівнів. Це й ритмічна організація тексту, і лексична семантика, і фоносемантика, і граматичні засоби, а також надзвичайно активне використання тропів та фразеологізмів. У наукових текстах автори, дотримуючись вимог стилю, можуть відступати від академічності, вживати притаманні їхній індивідуальності мовні звороти, слова та вирази, що, однак, не виходить за межі нейтральної, книжної мови. Однак відхід від академічності викладу є неоднаковим у різних культурах. Наприклад, в українській, російській, німецькій мовах автори наукових текстів менш вільні у виборі стилістичних засобів, ніж, скажімо, в англійській, для якої такий відхід є більш характерним, що має враховувати перекладач.

Ще однією особливістю художніх текстів, на відміну від наукових статей чи технічних описів, є високий ступінь їх часової та національної обумовленості, оскільки художній текст майже завжди є відображенням особливостей того народу, представником якого є автор і мовою якого він пише, і часу, в якому він живе. Крім того, автор може свідомо вводити в текст національно-культурні реалії, що асоціюються з певним часом. Це можуть бути архаїзми, діалектні слова, мовні звороти, характерні для описуваного часу, специфічна побудова речень та ін. Науковий стиль вимагає більшого часового узагальнення, що досягається вживанням іменних, а не дієслівних конструкцій, і дає можливість усунути необхідність указувати час дії [10, с. 39].

На відміну від художніх текстів, де автор має широкі можливості для використання всієї палітри лексичного складу мови, у науково-технічних текстах використовується

здебільшого наукова термінологія, склад якої постійно поповнюється, зокрема, багатокомпонентними термінами (*browser, software, nozzle, water sewage, radio wave propagation*), книжні слова (*perform, comprise, analogous, approximate, calculation, initial, maximum, phenomenon-phenomena, respectively, simultaneous*). Слова загальнонародної мови вживаються зазвичай у їхньому первинному словниковому значенні, часто мають розвинену систему взаємозамінюваних синонімів. Так, про важливість певного явища чи факту можна сказати такими словами або словосполученнями: *is important, is of importance, plays a grate role*. Широко використовуються скорочення (*ATM – automated teller machine, VAT – value added tax*), власні імена, а вживання вигуків, експресивної фразеології, розмовної лексики і художніх прийомів, таких, як метафора, гіпербола, порівняння тощо, обмежене. Також слід зазначити, що в науково-технічних текстах широко використовуються графіки, таблиці, схеми, цитати, посилання і виноски. Саме мовні засоби, пов'язані з використанням бібліографічних посилань, є диференційною ознакою тільки наукового стилю.

Щодо словотворення, то в жодному стилі літературної мови немає таких сприятливих умов для виникнення неологізмів, як у науковому тексті. Нові поняття, які з'являються в результаті досліджень, вимагають нових слів для їх позначення. Неологізми, що виникають у стилі наукової прози, характеризуються значною стійкістю [11, с. 425] Для забезпечення репрезентативності тексту перекладу перекладач має відтворити неологізми за тією ж моделлю, що й в оригіналі, або вжити пояснення, а іноді навіть звернутися до спеціалістів з певної галузі.

На завершення слід вказати на деякі відмінності композиційних рис художніх та науково-технічних текстів. Композиція – це спосіб організації тексту. При цьому можна говорити про зовнішню композицію художнього твору (поділ на розділи, частини, акти, строфи), а можна – про структуру художнього змісту, або внутрішню композицію, які перебувають у постійній взаємодії. Якщо логічна та хронологічна послідовність частин задається автором і не залежить від перекладача, то збереження внутрішніх зв'язків між частинами потребує глибокого аналізу та пошуку адекватних засобів мови перекладу. Типові прийоми композиційної організації вислову в науковій літературі формуються у зв'язку з вираженням аргументованої наукової думки, суворим мотивуванням узгодження її ланок і є результатом того важливого значення, яке надається в наукових текстах поясненню і міркуванню [12, с. 21].

За результатами дослідження, проведеного в рамках цієї статті, можна зробити такі висновки. Незважаючи на існування різних точок зору на критерії класифікації текстів, найбільш поширеною і зручною для перекладу є система функціональних стилів, розроблена академіком В.В. Виноградовим. Специфіка стилю впливає на його відмінні риси, які залежать від соціального призначення тексту і комбінації мовних функцій, які переважають в акті комунікації. Функцією перекладача є відтворення тексту оригіналу з найбільш повним урахуванням специфічних відмінностей певного стилю. Зважаючи на складність та неоднозначність згаданих проблем, перспективи досліджень полягають у поглибленні аналізу спільних та відмінних рис художніх та наукових текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Федоров А.В. Основы общей теории перевода / А.В. Федоров. – М.–СПб, 2002. – 416 с.
2. Райс К. Классификация текстов и методы перевода / К. Райс // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М. : Международные отношения, 1978 – С. 202–228

3. Комиссаров В.Н. Теория перевода / В.Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 254 с.
4. Сдобников В.В. Теория перевода / В.В. Сдобников, О.В. Петрова. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2006. – 448 с.
5. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М., 1963. – 256 с.
6. Тюленев С.В. Теория перевода / С.В. Тюленев. – М., 2004. – 336 с.
7. Cryhton M. Congo / M. Cryhyon. – N–Y : Knopf, 1980. – 378 p.
8. Крайтон М. Конго : Научно-фантастический роман / М. Крайтон ; пер. А.К. Андреева. – М. : Мир, 1994. – 480 с.
9. Заневский Я.Л. Лингводидактические основы обучения русскому языку как иностранному научных работников. Принципы, языковое содержание обучения, этапы и виды речевой деятельности : автореф. дис. на соиск. научн. степ. докт. филол. наук: спец.13.00.02 «Филологические науки» / Я.Л. Заневский. – М., 1984. – 43 с.
10. Троянская Е.С. «Безличность» изложения – важный лингвистический признак стиля научной речи / Троянская Е.С. // Лингвометодологические основы преподавания иностранных языков. Вестн. АН СССР, сер. лит. и яз. – Т. 38. – 1979. – № 4. – 1979. – С. 34–41
11. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка / И.Р. Гальперин. – М. : Изд. лит на иностранных языках, 1958. – 458 с.
12. Кожина М.Н. О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими / М.Н. Кожина. – Пермь, 1972. – 256 с.

REFERENCES

1. Fedorov, A.V. (2002) “The Fundamentals of Translation Theory”, *Osnovy obshchei teorii perevoda*. – M.–SPb. – 416 p.
2. Reiss, K. (1978) “Text classification and methods of translation”, *Klassifikatsia tekstov i metody perevoda // Problems of Translation Theory in Foreign Linguistics*. – Moscow – pp. 202–228
3. Comissarov, V.N. (1990) “The theory of Translation”, *Teoriia perevoda*. – Moscow : Vyshshaia Shkola. – 254 p.
4. Sdobnikov, V.V. (2006) “The theory of Translation”, *Teoriia perevoda / V.V. Sdobnikov, O.V. Petrova*. – М. : AST : Vostok–Zapad. – 448 p.
5. Vinogradov, V.V. (1963) “Stylistics. The Theory of Poetry. Poethics”, *Stilistika. Teoriia poeticheskoi riechi. Poetika*. – Moscow, 1963. – 256 p.
6. Tulenev, S.V. (2004) “The theory of Translation”, *Teoriia perevoda*. – Moscow. – 336 p.
7. Cryhton, M. (1980) “Congo”. – N–Y : Knopf. – 378 p.
8. Kraiton, M. (1994) “Congo : scientific and fantasy novel” / Translation by A.K. Andreev. – Moscow : Mir. – 480 с.
9. Zanevskii, J.L. (1984) “The Fundamentals of Lingvodidactics of Teaching Russian as a Foreign Language to scientific Staff. Principles, Linguistic Content, Phases and Speech Activity Aspects”, *Lingvodidakticheskie osnovy obucheniia russkomu yazyku kak inostrannomu nauchnykh rabotnikov. Printsypy, yazykovoie sodержaniie obucheniia, etapy i vidy rechevoi dieatelnosti* : Abstract of Doctoral Dissertation : speciality 13.00.02 “Philology”. – Moscow. – 43 p.
10. Troianskaia, Ye. S. (1979) “Impersonal” Exposition as an important linguistic indication of scientific style”, *Bezlichnost izlozheniia – vazhnyi lingvisticheskii priznak stilia nauchnoi rechi // The Fundamentals of Lingvomethodology of Teaching Foreign Languages. Bulletin of the USSR Academy of Sciences, Philology Series*. – Vol. 38. – N 4. – pp. 34–41.

11. Galperin, I.R. (1958) "Studies in Stylistics of English", *Ocherki po stilistike angliiskogo yazyka*. – Moscow : Publication of literature in Foreign Languages. – 458 p.
12. Kozhyha, M.N. (1972) "On Systematic Character of Scientific Style Comparatively to some others", *O rechevoi sistemnosti nauchnogo stilia sravnitelno s nekotorymi drugimi*. – Perm. – 255 p.

УДК 811.161.2:81'373.43

НОВОТВОРИ В МОВНО-ХУДОЖНІЙ СИСТЕМІ В.А. ЧАБАНЕНКА (на матеріалі поетичної збірки «Оратанія»)

Сірик С.В., к.філол.н., доцент

*Медичний коледж Запорізького державного медичного університету,
вул. Космічна, 2в, м. Запоріжжя, Україна*

У статті аналізується експресивний потенціал новотворів поетичного мовлення В.А. Чабаненка як риса індивідуального стилю. Особлива увага звертається на словотвірні інновації, на формування в їхній семантиці експресивно-оцінних властивостей. Визначено продуктивні моделі новотворів у ідіолекті митця.

Ключові слова: інновації, неолексема, неологізм, новотвори, оказіоналізм, експресивність, індивідуально-авторський словотвір.

НОВООБРАЗОВАНИЯ В ЯЗЫКОВО-ХУДОЖЕСТВЕННОЙ СИСТЕМЕ В.А. ЧАБАНЕНКО (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭТИЧЕСКОГО СБОРНИКА «ОРАТАНИЯ»)

Сирьк С.В.

*Медицинский колледж Запорожского государственного медицинского университета,
ул. Космическая, 2в, г. Запорожье, Украина*

siryk_svitlana@i.ua

В статье анализируется экспрессивный потенциал новообразований поэтической речи В.А. Чабаненко как черта индивидуального стиля. Особое внимание обращается на словообразовательные инновации, на формирование в их семантике экспрессивно-оценочных свойств. Определены продуктивные модели новообразований в идиолекте художника.

Ключевые слова: инновации, неолексема, неологизм, новообразования, окказионализм, экспрессивность, индивидуально-авторское словообразование.

TUMORS IN THE LANGUAGE-ART SYSTEM BY V.A. CHABANENKO (BASED ON POETRY COLLECTION "ORATANIA")

Siryk S.V.

*Medical College of Zaporizhzhya State Medical University,
Kosmichna str., 2v, Zaporizhzhya, Ukraine*

siryk_svitlana@i.ua

The article analyzes the expressive potential of tumors poetic speech V.A. Chabanenko as a feature of individual style. Particular attention is paid to derivative innovations at developing their expressive semantics and evaluative properties. Productive model of tumors defined in idiolect of writer.

Neologisms have been always in the centre of linguistic attention. However, today in ukrainistic there are no works which would not have been analyzed of fiction literature linguistic creativity of V.A. Chabanenko.

V.A. Chabanenko is Honored Scientist of Ukraine, member of the National Union of Writers of Ukraine, academician of high school, famous Ukrainian writer and scientist: Professor, Doctor of Philology – linguist, folklorist, ethnographer and public person, his scientific, journalistic and literature heritage of more than 30 books and 1,000 articles are published in professional journals, in periodicals and in encyclopedias. His name is widely known in Ukraine and abroad, and even books are stored in the collections of the Library of Congress of the United States.

Linguistic and literature practice as it is known is the source of literary language, the basis of the formation of artistic standards. Linguistic-art system of V.A. Chabanenko confirms the European level of philosophical

and poetic thinking and at the same time it is considered as integral part of Ukrainian poetic culture. He as a poet, a native speaker of literary language and linguist, its researcher who feels deeply subtle movements of folk words. The appearance and enhanced functioning of individual copyright neologisms in the poetry of V.A. Chabanenko is requested of its conditional condensation of thoughts in a small poetic text for implement of author's intention, of desire to distinguish certain shades of new word content, the need for giving their own valuation. Under the pen of the master are updated, highlit the faces of well known and newly created linguistic treasures. In this regard, the style of the writer provides a system of the selection of expressive means of language. Peculiarity of works by V.A. Chabanenko is in organic fusion of folk principles with intellectual, philosophical, lyrical poetry in his presentation of the jet dominates over the epic. Analyzing the specifics of creating neologisms by V.A. Chabanenko, it is worth to notice that the author uses mainly morphological derivation methods – affixed and word formation. In poetry of V.A. Chabanenko we see new search of word, new shades of words with emotional and psychological content. Aesthetic guideline of linguistic thinking of poet is the nation, folklore. A characteristic feature of language practice of V.A. Chabanenko is individual authoric word formation. The research of author lexical neologisms poetry collection "Oratania" gives us the reason to discurs about main features: nominative, stylistic, expressive, formation of texts. Analyzed poems allow us to assert that neoleksemy in poetic poetry of V.A. Chabanenko are of great importance because materialize his feelings. Tumors are stylistically marked and as a rule are structural and semantic frame of text reflect individual existence. Appeal of prominent linguist to neologisms allows us to update poetic speech, expand the range of his expressive-figurative and expressive and evaluative tools.

Key words: innovation, neolexem, neologism, neologisms, occasionalism, expressiveness, individual author derivation.

Стаття розпочинає цикл публікацій, присвячених поетичній мовотворчості В.А. Чабаненка, його новаторству в пошуку незвичних форм, образів, вмінню експериментувати з поетичною мовою, розширенню словесної палітри за рахунок лексики.

Метою статті є аналіз особливостей ідіостилю В.А. Чабаненка, визначення найбільш продуктивних способів творення оказіоналізмів, вияв їхнього експресивного потенціалу при поповненні системи виражально-зображальних засобів української літературної мови.

Неологізми завжди перебували в центрі лінгвістичної уваги. Зокрема, словотвірну будову неологізмів різних частин мови досліджували В. Ковальов (1983), Н. Клименко (2002); вивченню семантико-стилістичного потенціалу нових слів присвячені праці І. Білодіда (1973), О. Пономаріва (2000). Одним із найбільш відкритих для фіксації неологізмів є стиль засобів масової інформації, аналізу нових слів у якому присвячені дослідження Н. Колесникової (2002), О. Стишова (2003). Індивідуально-авторські неологізми є одним із мовознавчих зацікавлень Ж. Колоїз (2007). Лінгвістичний статус неологізмів у художніх текстах був предметом дослідження А. Калетнік (2008). Однак на сьогодні в україністиці відсутні роботи, у яких би аналізувалася художня мовотворчість В.А. Чабаненка.

В.А. Чабаненко — заслужений діяч науки й техніки України, член Національної спілки письменників України, академік АН вищої школи, відомий український письменник і вчений: професор, доктор філології – лінгвіст, фольклорист, етнограф, громадський діяч. Його наукова, науково-публіцистична і художня спадщина складає понад 30 книг і 1000 статей у фахових наукових виданнях, у періодиці та в енциклопедіях. Його ім'я широко відоме в Україні й далеко за її межами, а книги зберігаються навіть у фондах бібліотеки Конгресу Сполучених Штатів Америки. Сотні випускників та аспірантів доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри загального й слов'янського мовознавства Запорізького національного університету працюють на ниві освіти України. Він – лауреат премій імені Павла Чубинського, Якова Новицького та Дмитра Яворницького, почесний голова обласної організації Всеукраїнського товариства „Просвіта” імені Тараса Шевченка, член Національної Спілки письменників України, автор книг поезій і поетичних перекладів „Собор душі моєї” (1998), „В гостях у юності твоєї” (1999), „У вічному двобої” (2000), „Оратанія” (2001).

Лірик у душі, В.А. Чабаненко жваво цікавився поезією, сам писав вірші, причому не лише на потребу дня, а й ніжні, ліричні. „Поезія – це друге крило моєї душі, мого єства. Це те, чим я живу постійно з дитячих років”, – говорив він. Писати вірші почав ще в шкільні роки. «Жодна стінгазета в Балківській середній школі, що у Василівському районі, без них не обходилася. Значимі ж народилися, коли зрозумів, що поезія – це не дитячі забавки. Мене страшенно зворушила одна подія. Глибокої осені 1956 року радянськими танками було придушено повстання „контрреволюціонерів” у Будапешті. У нас у головному корпусі інституту в коридорах були гучномовці, з яких передали, що розстріляли прем’єр-міністра Угорщини Імре Надя. Це вже була хрущовська відлига. Ми сподівались, що угорці переможуть, і життя скрізь покращиться. Коли я приїхав додому (в Кушугум) робочим поїздом, усю ніч не спав – так народився вірш „Звернення до Шандора Петефі”. Уперше його надрукували лише 1969 року”.

У передмові до своєї першої збірки поезій «Собор душі моєї» В.А. Чабаненко напише: «Мабуть, не одному з читачів спаде на думку: «І чому це аж на старість заманулося чоловікові видавати першу книжечку власних віршів і віршованих перекладів?». Таким відразу скажу, що поезія – то штука особлива. Вона не визнає ні старості, ні молодості. Поезія є станом і одкровенням людської душі, для якої час не страшний, бо вона вічна. Розумом і сумлінням горнуса до тих, що вибудували у своїх душах собори добра й справедливості, собори любові до рідної землі й рідного народу. Скільки здужаю, намагаюсь і сам не відставати від інших у тій розбудові. І тут на поміч мені приходять Слово, котре, як сказано в Євангелії, було спервовіку. Переважна більшість заведених до цієї збірки творів писалася в роки страшного лихоліття й людознищення, тому вона перейнята гнівом, печаллю, а подекуди навіть розпукою. Але гнів той – праведний, печаль – просвітлена, розпука – з надією. Сподіваюся, мої скромні потуги в тисячний, у мільйонний раз засвідчать, що дух Свободи незнищений, а головне – непідвладний ні колишнім, ні теперішнім, ні грядущим тиранам...» [1, с. 6].

Любов до Батьківщини... Патріотизм... Служіння рідній землі, захист рідного народу... Ми часто чуємо ці слова, але вони набувають зовсім іншого звучання, коли гортаєш невеличку збірку поетичних творів, любовно названу автором «Оратанія». Читаєш віршовані рядки і відчуваєш, яким болем наповнений кожний рядок поезій. Так може писати справжній патріот, який прагне взяти на себе всі болі-печалі рідної землі. Так, сила слова В.А. Чабаненка у нерозривному зв’язку із рідною землею, із пращурами. Він ніколи не втрачав цього зв’язку, цього великого єднання із рідною землею, із мовою, із рідним народом.

Мовно-художня практика, як відомо, – джерело розвитку літературної мови, основа становлення художньої норми. Мовно-художня система В.А. Чабаненка засвідчує європейський рівень філософсько-поетичного мислення і водночас сприймається органічним складником української поетичної культури. В.А. Чабаненко як поет – носій літературної мови, як мовознавець – її дослідник, що глибоко відчував найтонші порухи народного слова. Поява і посилене функціонування індивідуально-авторських неологізмів у мовотворчості В.А. Чабаненка зумовлюється потребою конденсації думки в невеличкому поетичному тексті для реалізації авторського задуму, бажанням виокремити новим словом певні відтінки змісту, потребою дати власну оцінку. Під пером майстра оновлюються, засвічуються новими гранями давно відомі і новостворені мовні скарби. З огляду на це стиль письменника передбачає й певну систему у відборі зображальних засобів мови. Особливість творів В.А. Чабаненка полягає в органічному злитті народнопісенного начала з інтелектуальним, філософським, у його поезіях ліричний струмінь викладу домінує над епічним.

Аналізуючи специфіку творення неологізмів В.А. Чабаненком, варто відзначити, що переважно автор використовує морфологічні способи словотворення – афіксальний і складання.

Найбільш численну групу поетичного новотворення аналізованої збірки становлять слова, утворені способом складання. Складні лексеми в поезіях В.А. Чабаненка мають надзвичайно велике емоційне навантаження. Тут і безмежна любов до рідної землі і її народу, і синівський, майже фізичний біль, через трагічну долю Батьківщини, і звертання до її величної історії, і ненависть до будь-яких її ворогів, прагнення своїм серцем захистити рідну Україну, і віра в її світлу долю, у її будучину. Складні новотвори умовно можна поділити на дві групи. Перша, і вона ж чисельніша, – це лексеми позитивно настраєні: *Натомлений день-трудівник, Намисто-звуки сипле у жита, Натомана-натруда велика, Обрій веселкою-полум'ям міниться, Жде-виглядає, Шепіт-листя, Разок життя-намиста, Вогненосна стріла, Старий дороговказ, Сім'я орая-добросія*. Другу складають новотвори, за допомогою яких автор передає свій біль, гнів: *Заячу-застогну, Безсоння цілонічне, Знесилений гризотою-журбою, Українонька-сиротинонька, Стопечально заячала, Болотномутні хвилі, Журбо білокрила; Хай гнівом-карою опуститься вона, Ординців-псів, Руки-пазурі, Кат-лиходій, Круки хижодзьобі*.

Із погляду семантики зафіксовані складні неолексеми представлені різними групами слів, серед яких виокремлюємо такі. Географічні назви в поезіях В.А. Чабаненка представлені складними неологізмами: *Хортиця-ковадло, Славута-скакун, Країнонька-Вкраїнонька, Українонька-сиротинонька*, а також використовується опосередковане називання – *Рабо-країнонько*. Для передачі своєї синівської любові до Батьківщини автор використав складні лексеми із зменшено-пестливими суфіксами, а для змалювання образу ще не приборканого Дніпра поєднав лексему *Славута* із іменником *скакун*. У мовотворчості В.А. Чабаненка окреме місце посідає назва *Хортиця*, яка є символом незламності українського народу. Недаремно мовознавець часто поєднував цю лексему зі словами *граніт, твердиня, гранітне серце, ковадло*, на якому кувався, кується і куватиметься нездоланий вільний дух українців.

Серед новоутворень складних слів фіксуємо лексеми на позначення гідрооб'єктів (*У плавню-дивокрай, Над водами-розводами, В озерця чисті, в срібло-воду*), рельєфу (*Балка-яруга, В полі-морі здійсмає смарагдовий бурун, Камінь-граніт, Над степовою могилою-ешафотом*). Для автора-патріота такі лексеми, як *могила, балка* є образами-символами. Складною назвою *могила-ешафот* містко передано трагічну історію українства. Для будь-якого хлібороба-степовика поле – це дійсно зелене море, яке автор влучно називає смарагдовим, чим підкреслює не лише його колір, а й цінність, бо порівнює з одним із найкоштовніших дорогоцінних каменів. Перед читачем постає зоровий образ смарагдових бурунів-хвиль, що котяться полем. Надзвичайно трепетно видатний мовознавець ставиться до лексеми *плавні*. Це слово мало для В.А. Чабаненка надзвичайно велике значення. Він бачив цю красу ще не затопленою, не замуленою, він виростав у тому дивокраї, тому з такою любов'ю і водночас болем змальовує образ українських тропіків, української Атлантиди: „*Болять мені Пороги й Луг Великий, / Затоплені-замулені болотом*” [2, с. 19].

Назви небесних світил: *Диво-світило, Пшениці-зірок, Алебардою-серпанком місяця*. Надзвичайно цікавими є поєднання частин складних неолексем: із назвами світил поєднується лексема *пшениця*, що пояснюється уподобаннями самого автора, який мав нерозривний зв'язок із рідною землею, із долею орача-українця. Влучним та емоційно настраєним є порівняння місяця із алебардою-серпанком.

Серед назв явищ природи переважають складні новотвори зі словами *вітер, гроза, дощ*: *Бурею-грозою, Дощем-батогом вдарю-хльосну, Довбиші-громи, Вітри-літуні, Вітренки-*

синьоброви, Блискавки-гromовиці, Громи-блискавки, Грози-круговерті, Вогнями-шаблями, Полоще навальниця-злива, Хмарки-коралі, Вмиває дощем-сльозами, Хмари-мари, Смуток-небо. Цікавим з погляду художності є опосередковане називання блискавки *Вогнями-шаблями*, створення за допомогою складних новотворів персоніфікованих образів *Вітренки-синьоброви* (вітренки – сини вітру). Для посилення впливу на читача і без того грізного природного явища, підкреслення невідворотності покари використовується поєднання імені народного месника із лексемою *грим*.

Складні неологізми, зафіксовані в аналізованій збірці поезій, представлені групою назв дерев, рослин та їх частин: *Тополі-мітли, Сонцекрасна калина, Клені-тонкостанні, Ракети-явори, Зелень-шати, Гілля-руки, Галуззя-руки розпростер*; „*Славути рать зеленоглава, – / Стоять на Хортиці дуби*» [2, с. 17], „*У зорі ціляться ракети-явори / Глибин космічних прагнуть гостро тіло*” [2, с. 37].

Для змалювання характерної ознаки дерев цікавим є використання в складі новотворів лексем *мітли, тонкостанні*, оригінальним є використання в поезії терміна *ракета*. Автор порівнює віти дерев із руками, а національний символ калина характеризується епітетом *сонцекрасна*. Лексема надзвичайно емоційно маркована, адже вона передає не лише колір та красу куща калини, а й важливість її для українця, як необхідність небесного світила для кожної людини.

У поезіях збірки «Оратанія» серед складних неолексем фіксуємо назви птахів, причому ці слова використані автором у двох планах: для змалювання трагічного образу невтішної матері – *Чаєнько-нечаєнько*, та для передачі образів ворогів, катів рідної землі – *Ворони-круки, Круки хижодзьобі*. Використання найменувань саме цих птахів близьке до народнопоетичних традицій.

Високий рівень художньої образності засвідчують складні новотвори для називання пори року: *Січень-жалень, Весно-мамо, Осінь-плаксуня*. Це є не просто утворення складних назв, а й передача автором свого ставлення до тієї чи іншої пори року (*Весно-мамо*) або ж підкреслення основної, найхарактернішої ознаки (*Січень-жалень, Осінь-плаксуня*). Майстерність автора полягає і в тому, що читач фізично відчуває колючі жала морозу і бачить за вікном дощову осінню погоду.

Серед складних неологізмів фіксуємо слова на позначення відрізка доби: *Вечір-скіф, Натомлений день-трудівник, Рано-ранніми часами, Пізно-пізними часами, Обрій веселкою-полум'ям міниться, Ніченька-черниченька, Сонцяясний день, Ніччю-саваном чорно за мить угорнулися, Золотом-пурпуром небо услалося*. Бачимо, що В.А. Чабаненко широко використовує й опосередковані називання: *Рано-ранніми часами, Пізно-пізними часами, Обрій веселкою-полум'ям міниться, Золотом-пурпуром небо услалося*. Для невтомної людини-трудівника, яким був сам В.А. Чабаненко, лексема *день* асоціюється з працею, втомою. Змальовуючи схід небесного світила, автор використовує золоту, пурпурну, полум'яну кольорову гаму. Складний неологізм *Ніченька-черниченька* із зменшено-пестливими формантами надзвичайно наближає поезію до народних українських пісень.

В аналізованій ліричній збірці В.А. Чабаненко використав складні неологізми для передачі фізичного та психічного стану (*Натома-натруда велика, Спомини-вітрила, Хай гнівом-карою опуститься вона, Сльози-роси, Кривава розпука-сльоза, Сльози-метеори, Безсоння цілонічне, Знесилений гризотою-журбою, Журбо білокрила, Мученька-розпученька*), звукових та кольорових образів (*Дзвони-злотодзвонні, Намисто-звуки сипле у жита, Гімн-хвала, Шепіт-листя, Срібнозвукії сурми, Велич тихо-соборова, Світлочари*). Такі місткі й оригінальні образи, що створює автор за допомогою неолексем, мають надзвичайно сильний вплив на емоції читача, бо є точнішим найменуванням аніж загальноновживані слова, є їхнім експресивно-стилістичним оновленням.

Збірні іменники представлені в поезіях складними новоутвореннями *Буйногрив'я, Многолюддя, Мутнохвиля*. Категорія збірності відображає конкретну множину предметів, яка не поділяється в уявленні мовців на окремі одиниці. У значенні цих іменників ознака сукупної множини переважає над розмежованістю логічних ознак, що її складають, і за рахунок своєї семантики вони посилюють емоційно-експресивний вплив на читача.

Поезія рясніє образами, що передають сутність буття людини. За допомогою складних лексичних новоутворень автор змалював поступ життя, неминучість перемоги над лихоліттям: *Разок життя-намиста, Сім'я орая-добросія, Нова святослава, Струснула солод-сон земля, Страшне десятивіччя, Тінь буденици всевладно проганяє, Накрила крильми-прапорами, Диво-колісниця, Вогненосна стріла, Старий дороговказ*. Складні неологізми допомагають дати більш точну, влучну характеристику суспільним проблемам і явищам. Бачимо, як влучно автор передав сутність життя людини: воно, як і разок намиста, складається із окремих відрізків, подій. Або ж хлібороб-годувальник асоціюється лише із добром, яке він засіває. Із народних казок знаємо, що наймиліше, найсолодше – це сон, тому-то лексема *сон* поєднана в автора зі словом *солод* (солодкий сон). А для передачі всього трагізму, нескінченної кривавості десятиріччя (вірш написаний 1980 р.) сконструйований неологізм *десятивіччя*.

Криваві перебродимо моря

І капища возводимо погані.

Сумління ж наше каменем стоїть

На скіфському німотному кургані [2, с. 39].

Для підсилення негативної оцінки, змальовуючи образи ворогів, автор додав лексеми-характеристики *пси, пазурі, лиходій*: *Ординців-псів, Руки-пазурі, Кат-лиходій*. Такі неологізми надзвичайно емоційно насажені.

Складні новотвори на позначення дій незримо поєднують ліричні твори збірки із українськими думами: *Курган розверзеться-трісне, Чекає-чатує, Гучить-гримить, Яскрять-миготять золоті тризубці, Літає-витає, І заіржав-заплакав кінь у безвість, Хвилюється-турбується, Заячу-застогну, Квилить-проквіля, Жде-виглядає*. Відштовхуючись від усталеного, беручи його за основу, автор демонструє всю глибину українського поетичного слова, його традиційність і здатність до асоціативного оновлення водночас.

Поет, майстерно використовуючи мовний словотвірний арсенал, представляє власне бачення кольорів, яке пов'язане з індивідуальним сприйняттям і розумінням: *Бризки вогнено-вулканні, Кінь червоногривий, Рань багряно-волошкова, Небо смутне-каламутне, Болотномутні хвилі, Журбо білокрила, Вітренки-синьоброви, Сонцекрасна калина, Суцілью стала дико-кам'яною, Сухоребрі й голодні, Нікчемно-помпезні Помпеї*. Назви ознак автор передав складними прикметниками, які допомагають створити не лише яскраві образи, а й використовуються в стилістичних фігурах.

Серед складних прислівникових неолексем автор надає перевагу утворенню *стопечально*: *Тануть хмари стопечально, Стопечально заячала*. Цей композит є найбільш вживаним. Компонент *сто-* в новоутворених лексемах має не конкретно-числове, а більш узагальнене, підсилювальне значення. Для змалювання оптимістичного плану фіксуємо прислівникове утворення: *Нове сонце встає яснолико*.

У поезії В.А. Чабаненка бачимо пошук нових лексем, нових відтінків слів емоційно-психологічного змісту. Естетичним орієнтиром мовомислення В.А. Чабаненка є народність, фольклорність. Це слугує одним із потужних факторів, завдяки яким ліричні твори не можуть лишити нікого байдужим, вони проймають читача до глибини душі,

зворушують своєю відкритістю, щирістю, палким гнівом до всіх, хто є ворогом України. Адже практично кожен образ поезії видатного мовознавця можна вважати відбитком живого народнопісенного слова, його продовженням і розвитком. У цих образах В.А. Чабаненко активізував глибинний потенціал народпоетичного словника, що свідчить про глибокий внутрішній демократизм духу, коли справжня інтелігентність органічно поєднана із сповіданням простих істин і відчуттям рідного кореня – національної ідентичності. Створені неолексеми і нова якість асоціацій стають сталими ознаками його індивідуального авторського мовостилю, набувають статусу мовних кодів національної культури.

Аналізовані поезії засвідчують, як лаконічно, надзвичайно чітко автор карбує думку, нагнітаючи при цьому почуття. Вагоме емоційно-змістове навантаження припадає насамперед на нуль-суфіксальні надзвичайно короткі, ніби надламані утворення: *Рань багряно-волошкова, Срібна гладь води, Розгін космічної доби, І вись і глиб злились в одну потугу, Помин справляє, У грому позичити б міць, Сонцєві навстріч, На перестрах, осуд, ганьбі, Провісниками мсти, Тут гідь і гадь, і крик, і крук, і кості*. Нульсуфіксальні новотвори в поезіях В.А. Чабаненка вжиті так органічно, що важко сказати, яке слово створене ним, а яке відтворене.

У римованій поезії з суворою ритмомелодикою часом слова подовжуються чи скорочуються задля того, щоб не руйнувати гармонію, ритм вірша. Для лірики В.А. Чабаненка характерне вживання повних нестягнених прикметникових форм, що наближає твори до народної пісні: „*Ти зоре ранняя, Ти пам'ять вічная*” [2, с. 6]; „*Золотії тризубці, чарівная дїва, страотніі похвалки*” [2, с. 11–12]; „*Лжа осоружная / Диво дивнее – квітка надїі*” [2, с. 13]; „*Мечі новїі*” [2, с. 14]; „*Заплаканїі очі / Сонячная бранко*” [2, с. 18]; „*Святїі могили безжально розриті / Де землю росили синївськїі сльози*” [2, с. 24]; „*Небесную чашу розкрила / Прорвавши нависліі тучі / Невтішную сльзу / Зоря вечірняя*” [2, с. 25–26].

Серед простих за складом неолексем велику кількість новотворів у поезіях В.А. Чабаненка становлять суфіксальні утворення. Це, зокрема, іменники-неологізми із формантами *-ння, -тель, -ість*, а також емоційно забарвленими *-еньк, -иц, -юг*: *Моренько, Вітровище злий, Вітряга радїє*; „*На зло нищителям*” [2, с. 8]; „*Звідки рушення йде многолюдне, врочисте... / А над рушенням тим майорять легкокрилі знамена*” [2, с. 10]; „*Нїмотність краю розколов*” [2, с. 40]. Приклади свідчать, що твірною основою виступає не лише дієслово, а й інші частини мови, що посилює незвичайність, небуденність вислову.

Незначну групу суфіксальних новотворів складають прикметники: *Тиша соборова, Гривасті хвилі, Вечерять теплим запахущим молоком*. В аналізованій збірці слід окремо виокремити оказіоналізми, що творяться з порушенням законів системної продуктивності словотвірних типів. Зокрема, оказіональні прислівники на *-о* утворюються від іменникових основ: *Степ вулканно задрижить. Дивом дитинно ясним, що надає поетичному тексту надзвичайної емоційної наснаги*.

Для мовотворчості В.А. Чабаненка характерне утворення неологізмів-дієслів від іменних частин мовми: *Нїмують клени*; „*Історія істориться довкола*” [2, с. 39]; „*Щоб нашу правду не кайданив / Сатана*” [2, с. 37]; „*Змїївся вихором аркан*” [2, с. 40].

Досить продуктивним є творення неологізмів префіксальним і префіксально-суфіксальним способами. Серед префіксальних неолексем В.А. Чабаненко надає перевагу малопродуктивним, а то й унікальним у загальному лексиконі моделям: „*Горить покарою Звізда Полин*” [2, с. 6]; „*Стоїть спредвіку над Дніпром / Старий курган – олтар Свободи*” [2, с. 9]; „*Тут віщїй батько наш Орїй / Із неба вчув гучне наймення*” [2, с. 9]; „*Наближається набрїд якийсь навїсний*” [2, с. 10]; „*Суціллю стала дико-кам'яною*” [2, с. 16].

Менш чисельними порівняно з іншими є префіксально-суфіксальні новотвори: „*Стоять у синім передгрози, / Немов ракети, явори*” [2, с. 8]; „*Зникає правіччя в кориті*” [2, с. 21]; „*Звулканить землю, спалить мегатонно!*” [2, с. 37]; „*Збасаврючені обличчя*” [2, с. 39].

Художні новотвори свідчать про оригінальність світобачення митця, є більш емоційно наснаженими порівняно із загальноновживаними словами-відповідниками.

Оказіональними виступають й загальноновживані слова, ефект новизни яких досягається в несподіваному, оригінальному поєднанні нейтральних лексем: „*Ячить під хмарою / Журливий клин*” [2, с. 6]; „*Я струмлю повсякчас біля серця твого*” [2, с. 13]. Оказіональність таких утворень історично спирається на народно-розмовні та фольклорні традиції. Художній текст є відображенням індивідуально-авторської картини світу, яка є частиною мовної картини світу, а також інтерпретує авторське сприйняття дійсності, особисті знання митця, його досвід.

Отже, характерною ознакою мовної практики В.А. Чабаненка є індивідуально-авторський словотвір. Дослідження авторських лексичних новотворів поезій збірки «Оратанія» дозволяє говорити про такі їхні основні функції: номінативну, стилістичну, експресивну, текстотвірну.

Номінативна функція неолексем у мовотворчості В.А. Чабаненка полягає в прагненні автора образно висловити думку. Із твірними словами okazіоналізми пов'язані лише частиною своїх значень, бо складники новотвору додають у нове слово певні власні відтінки.

Стилістична функція авторських новотворів – це результат дії семантичного забарвлення твірної основи, від якої утворений okazіоналізм, словотвірної моделі, за якою він побудований, контексту і мовленнєвої ситуації, які уточнюють його словотвірне значення. Залучення неолексеми до поетичного тексту є результатом суб'єктивного сприйняття митцем навколишнього середовища та елементом стилю усього твору.

Експресивна функція новотворів у поезіях В.А. Чабаненка полягає у використанні їх із художньо-виражальною метою і виконанні ними естетичної функції. Оказіональні слова виступають зображальним засобом, завдяки якому досягається образність тексту. Емоційно-експресивне забарвлення okazіоналізми отримують від твірної основи, а також від контексту та мовленнєвої ситуації. На загальну експресивність неолексем В.А. Чабаненка впливають морфеми, які беруть участь у їх творенні.

Оказіоналізми можна назвати словами-образами, словами, які створюють мікрообраз усього твору. Кожен неологізм ніби „випромінює” поезію, співвідноситься з іншими словами контексту, тобто внутрішня його форма полісемічна, вона може нарощувати нові відтінки значення. Завдяки своїй надзвичайній образності okazіоналізми є засобом розгортання наскрізного образу тексту або його фрагмента.

Текстотвірна функція лексичних новотворів у поезіях В.А. Чабаненка – це синтез авторського уявлення про навколишнє середовище і свідомого відбору засобів художнього впливу на читача. Часто okazіональні слова виступають ключовими в розкритті мікротем; незвичайне, нестандартне позначення мікротеми концентрує на ній увагу читача.

Аналізовані поетичні твори дають змогу стверджувати, що неолексеми в поетичній мовотворчості В.А. Чабаненка мають велику вагу, оскільки виражають силу його почуттів. Новотвори є стилістично маркованими і зазвичай становлять структурний і змістовий каркас тексту, відображають індивідуальну версію буття. Звернення видатного мовознавця до неологізмів дає змогу оновити поетичне мовлення, розширити коло його

виражально-зображальних та експресивно-оцінних засобів. Поетична спадщина В.А. Чабаненка потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чабаненко В. Собор душі моєї: Поезії, поетичні переклади / В. Чабаненко. – Запоріжжя, 1998. – 96 с.
2. Чабаненко В. Оратанія. Поезії / В. Чабаненко. – Запоріжжя, 2004. – 70 с.

REFERENCES

1. Chabanenko, V. (1998) "Cathedral of my soul : poetry, poetic translations", *Sobor dushi moiei : poezii, poetychni pereklady*. – Zaporizhzhya, 1998. – 96 p.
2. Chabanenko V. (2004) "Orataniia. Poetry", *Orataniia. Poezii*. – Zaporizhzhya, 2004. – 70 p.

УДК 811.111.25

ПЕРЕКЛАД У КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Сніца Т.Є., старший викладач

*Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького,
вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна*

taniushasnitza@mail.ru

Стаття присвячена проблемним аспектам міжкультурної комунікації в контексті культурних і мовних бар'єрів, з якими стикаються перекладачі у своїй роботі. У статті розглянуто поняття комунікації, її особливості за умов спілкування представників різних культур (міжкультурна або крос-культурна комунікація), культурні відмінності, які можуть перешкоджати або навіть зупинити процес комунікації при переході з однієї мови на іншу. Також розглядається переклад як розумний спосіб спілкування між різними культурами та мовами.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, мовний бар'єр, культурні відмінності, процес комунікації, переклад, спілкування.

ПЕРЕВОД В КОНТЕКСТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Сница Т.Е.

*Национальная академия Государственной пограничной службы Украины
имени Б. Хмельницкого, ул. Шевченко, 46, г. Хмельницкий, Украина*

taniushasnitza@mail.ru

Статья посвящена проблемным аспектам межкультурной коммуникации в контексте культурных и языковых барьеров, с которыми сталкивается переводчик в своей работе. В статье рассматривается понятие коммуникации, ее особенности в условиях общения представителей разных культур (межкультурная или кросс-культурная коммуникация); культурные отличия, препятствующие или останавливающие процесс коммуникации при переходе с одного языка на другой. Также рассматривается перевод как разумный способ общения между разными культурами и языками.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, языковой барьер, культурные отличия, процесс коммуникации, перевод, общение.

TRANSLATION IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Snitsa T. Ye.

*National academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after B. Khmelnytskyi,
Shevchenko str., 46, Khmelnytskyi, Ukraine*

taniushasnitza@mail.ru

In this article we first deal with concept of communication, and its features in communicating a message when it happens between different cultures (intercultural or cross-cultural communication). Communication

is the exchange of ideas, information, etc. between two or more people. In an act of communication there's usually at least one speaker or sender, a message which is transmitted, and a person or persons for whom this message is intended. Communication regardless of its kind may happen between people of same culture and language or of different cultures. There are often more problems in cross-cultural communication which happens between people of different cultural backgrounds than in communication between people of the same cultural background.

Cultural differences can hinder or even halt the communication process when moving from one language to another.

As English becomes an increasingly global language, so more people become multilingual and translation becomes a crucial communicative activity. Whereas traditional thinking about translation saw it as a poor copy of an original, today translation is viewed as an act of invention that produces a new original in another language.

The cultural implications for translation may take several forms ranging from lexical content and syntax to ideologies and ways of life in a given culture. The translator also has to decide on the importance given to certain cultural aspects and to what extent it is necessary or desirable to translate them into the target language.

The notion of culture is essential to considering the implications for translation. Discussing the problems of correspondence in translation, some scientists confer equal importance to both linguistic and cultural differences between the SL (source language) and the TL (target language) and conclude that differences between cultures may cause more severe complications for the translator than do differences in language structure. The cultural implications for translation are thus of significant importance as well as lexical concerns. As Bassnett points out, "the translator must tackle the SL text in such a way that the TL version will correspond to the SL version... To attempt to impose the value system of the SL culture onto the TL culture is dangerous ground". Thus, when translating, it is important to consider not only the lexical impact on the TL reader, but also the manner in which cultural aspects may be perceived and make translating decisions accordingly. Language and culture may thus be seen as being closely related and both aspects must be considered for translation.

First, and very obviously: translation does not happen in a vacuum, but in a continuum; it is not an isolated act, it is part of an ongoing process of intercultural transfer. Moreover, translation is a highly manipulative activity that involves all kinds of stages in that process of transfer across linguistic and cultural boundaries. Translation is not an innocent, transparent activity but is highly charged with significance at every stage; it rarely, if ever, involves a relationship of equality between texts, authors or systems.

Finally, we recommend translation as a reasonable way of communicating between different cultures and languages, and introduce two translation procedures.

Key words: intercultural communication, linguistic boundaries, cultural differences, process of communication, translation, communication.

Про те, наскільки мова і культура є взаємопов'язаними елементами соціального життя, люди почали замислюватися ще у XVIII ст. Розгляд явищ культури та комунікації у їх нерозривному зв'язку здійснюється в працях філософів VII-XX ст. Ю. Габермаса, Г. Гадамера, І. Канта, Ф. Ніцше, П. Сорокіна, І. Фіхте, З. Фройда, Ф. Шляйєрмахера, О. Шпенглера та інших.

В Україні предметне поле досліджень у рамках проблематики "міжкультурна комунікація" сьогодні ще в процесі формування. Сучасні українські вчені (П.Н. Донець, Т.М. Комарницька, П.І. Осипов) досліджують проблеми міжкультурного спілкування. На їхню думку, при вступі у комунікацію носіїв різних культур є цілком вірогідною поява певних проблем, які від початку пов'язані з причетністю до різних культур [2]: труднощі в порозумінні, створення окремих упереджень, а в подальшому – відмежування у спілкуванні, образа і, нарешті – психічна ізоляція.

За таких умов неабияк важливим є становлення міжкультурної комунікації, покликаної полегшити взаємодію між представниками різних культур і соціальних груп. Фактично, міжкультурна комунікація – це культурно обумовлений процес, усі складники якого тісно пов'язані з національною належністю учасників інтеракції. На думку Ю. Рот, міжкультурна комунікація – це соціальний феномен, сутність якого полягає в конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних культур (національних та етнічних), субкультурами в межах чітко визначеного просторово-часового континууму. У центрі міжкультурних взаємодій перебуває людина як носій

загальнолюдських універсалій та культурних особливостей. Людина діє та взаємодіє з іншими на основі цих універсалій і особливостей у великій кількості контекстів спілкування [3].

Міжкультурна комунікація, яку також називають крос-культурною комунікацією, вивчає, як спілкуються люди з різним культурним минулим, як вони намагаються спілкуватися через різні культури.

Спілкування завжди було однією з найважливіших потреб будь-якого суспільства. Ще з часів, коли анші далекі пращури жили в печерах, відбувався процес спілкування. З плином часу цей процес зазнав змін – наскальні малюнки, звуки музичних інструментів, поштові голуби, знайоме уже нам листування, телефон і сучасні Інтернет та супутниковий зв'язок.

Спілкування є не що інше як обмін інформацією між двома чи більше людьми, яке може бути вербальним, невербальним та візуальним. Незалежно від виду, комунікація може відбуватися і між представниками різних, і однакових мов чи культур. Не викликає сумнівів той факт, що більше проблем, суперечок, непорозумінь трапляється під час міжкультурної комунікації між людьми з різним культурним минулим, ніж між людьми – вихідцями з однієї культури. Пояснюється це тим, що кожен учасник комунікації може трактувати висловлювання іншого відповідно до своїх культурних традицій, звичаїв та виховання, і, якщо вони абсолютно різняться, легко виникає непорозуміння, хибна інтерпретація сказаного, що, своєю чергою, може призвести до повного провалу спілкування.

Коли носіям різних мов необхідно спілкуватися, їм потрібна одна мова для того, щоб зрозуміти одне одного. Переклад є доречним (оптимальним) виходом із такої ситуації. Переклад є інструментом освіти та істини саме тому, що він має дістатися до читачів з іншим, часом нижчим, культурним та освітнім рівнем. Іноземні спільноти мають свої власні мовні структури та культуру, іноземці мають власний спосіб мислення та самовираження, але все це можна пояснити, принаймні за допомогою перекладу [5, с. 6]. Але для ефективного процесу перекладу потрібен той, хто майтсерно і правильно його спрямує. Ця людина повинна знати не лише дві мови, а й дві культури, тобто бути не тільки двомовною, а й двокультурною. Якщо професійним завданням перекладача є сприяння комунікації між представниками різних культур, то це безпосередньо означає, що перекладачі повинні володіти бікультурною компетенцією.

У цьому сенсі ключовим стає поняття “культура”. Різні визначення цього поняття існують у соціальних та гуманітарних науках: мистецтвознавстві, соціології, антропології, етнографії та ін. П. Ньюмарк визначив культуру як спосіб життя в усіх його проявах, характерний для спільноти, яка використовує певну мову та засоби її вираження [5, с. 94]. У своїй професійній діяльності перекладачі стикаються з різними формами ставлення до результатів своєї діяльності, а тому вони повинні вміти співвідносити це ставлення та його результати зі специфічними культурними знаннями представників певної культури. Перекладацька культурна компетенція – це здатність з'ясувати та перевірити те, що підсвідомо уже є відомим; це здатність свідомо вивчати те, що ще не відоме ні у власній, ні в іноземній культурах; це здатність установити зв'язок між обома культурами, порівняти їх з метою усвідомленого та адекватного сприйняття ситуації задля потреб щонайменше двох учасників комунікації – представників двох різних культур – досягти порозуміння.

Переклад є не лише лінгвістичним процесом. Це також процес культурний, процес спілкування через культури. До процесу перекладу завжди залучаються дві мови та дві культури, які просто не можуть бути відокремлені чи розділені. Мова є культурно залежною (обумовленою), оскільки виражає та оформлює культуру у реальність, а значення лінгвістичних одиниць можна зрозуміти, лише розглядаючи їх у культурному

контексті, у якому вони використані. Перекладач повинен звертати увагу на різницю між видом і ступенем умовності у культурі-джерелі та цільовій культурі, передаючи інформацію від однієї культури іншій. Однією з особливостей перекладу є “прив’язаність” до обох сторін перекладу, коли перекладач повинен узгодити текст-джерело в його культурному контексті з комунікативно-культурними умовами цільової мови.

Важливим є питання про те, як досягти адекватного (точного) перекладу під час міжкультурної комунікації.

Передача є процесом перенесення слова з мови-джерела до цільової мови. Переклад залежить від вимог, які висуває замовник, від того, хто та для чого написав цей текст, кому він адресований.

Переклад безпосередньо завжди пов’язаний з аспектами комунікації. Тексти, які перекладаються, використовуються людьми в специфічних комунікативних ситуаціях з певною метою. Текст-джерело та цільовий текст функціонують у різних контекстах спілкування, тобто сприймаються в різних ситуаціях, у різний час адресатами, які належать до різних культур та розмовляють різними мовами. Тексти виконують для адресатів різні комунікативні функції, які покликані інформувати, інструктувати, переконувати, розважати тощо. Новий контекст, у якому використовується цільовий текст, може означати те, що він виконує зовсім іншу функцію, аніж ту, яку текст-джерело виконував у своєму контексті. Надзвичайно важливим, на думку С. Баснет, та очевидним є те, що переклад не відбувається у вакуумі; це не ізольований процес. Переклад є частиною безперервного процесу міжкультурного обміну. Більше того, переклад є високо керованою діяльністю, яка включає всі етапи цього процесу передачі через лінгвістичні та культурні межі [4, с. 2].

Не викликає сумніву те, що перекладацька компетенція як професійна компетенція діяльності, є поняттям складним, яке включає лінгвістичну, культурну, предметно-специфічну, дослідницьку, соціальну компетенції. Культурна компетенція потребує розвитку у взаємозв’язку з іншими компонентами перекладацької компетенції. Перекладацька компетенція не може розвиватися відокремлено, ізольовано, лише за допомогою безпосередньо практики в перекладі.

У міжкультурній комунікації, яка проходить завдяки перекладацькій діяльності, саме перекладач “домовляється” з двома моделями реальності, роблячи їх логічно та культурно відповідними для мети, визначеної цільовим текстом. Порівняння вихідного тексту та цільового може слугувати прикладом визначення перекладацьких рішень та відображати їх причини та наслідки. Розмірковуючи про можливі перекладацькі рішення, важливо мати на увазі те, що цільовий текст створюється для певних потреб і цілей інших людей, тобто маючи цільовий текст, перекладач робить можливою міжкультурну комунікацію.

Діяльність перекладача – це діяльність не комуніканта в прямому сенсі, а транслятора. Перекладач виступає в ролі транслятора у певній ситуації, створюючи текст, який потім використовується іншими людьми в ситуації міжкультурної комунікації. Перекладач не завжди присутній при отриманні іншими продукту своєї праці, а отже, не має неможливості для будь-якого зворотнього зв’язку.

Протягом останніх років значно зросла увага наукового світу до проблем міжкультурної комунікації і перекладу. Проте цей величезний інтерес не означає, що ми стикаємося з новими явищами. Навпаки, пряме та посередницьке спілкування між людьми, що розмовляють різними мовами та належать до різних культурних груп, існує вже багато століть. Внесок перекладачів у розвиток алфавітів та національних мов, національної літератури, у поширенні знань, у поширенні культурних цінностей протягом усієї історії людства вагомий та добре відомий факт.

Культурні наслідки перекладу можуть набувати різних форм – від лексичного контенту та синтаксису до ідеологій та способу життя в певній культурі. Перекладач визначає важливість певних культурних аспектів та якою мірою це бажано чи необхідно перекладати цільовою мовою. Завдання тексту-джерела також впливатимуть на переклад, як і визначена аудиторія і вихідного тексту, і цільового. Зважаючи на культурні наслідки перекладеного тексту, необхідно визнати всі можливі проблеми з урахуванням існуючих можливостей їх вирішення в кожному конкретному випадку.

Отже, з огляду на вище сказане, можемо зробити висновок про те, що переклад є процесом заміни тексту в одній мові на текст в іншій. Текст не є просто набором окремих частин і коли слова та речення використовуються для спілкування, вони об'єднуються для створення певного значення по-різному. Ось чому перекладати потрібно цілий текст, а не окремі речення чи слова. Комунікативний текст має зберігати культурні риси, переходячи з однієї мови до іншої. Перекладач повинен бути ознайомлений з культурами обох мов – мови-джерела та цільової мови, знати мету комунікації та цільову аудиторію, щоб правильно та своєчасно виконати переклад як засіб міжкультурної комунікації. Необхідно пам'ятати, з огляду на численні розбіжності, не може бути абсолютно точного перекладу з будь-якої однієї мови іншою. Ми можемо сподіватися лише на максимальне наближення значень слів і їхнього змісту при перекладі. Чим ближчі системи та культури двох мов, тим ефективнішим є переклад у процесі міжкультурної комунікації. Особливості перекладу в контексті міжкультурної комунікації мають важливе практичне значення і потребують подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитриев Г.Д. Многокультурное образование / Г.Д. Дмитриев. – М. : Народное образование, 1999. – 320 с.
2. Комарницька Т.М. Міжкультурна компетенція – передумова успішної міжкультурної комунікації / Т.М. Комарницька. – К. : Мова і культура, 2008. – С. 72–77.
3. Рот Ю. Межкультурная коммуникация. Теория и тренинг : учеб.-метод. пособ. / Ю. Рот, Г. Коптельцева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – С. 223.
4. Bassnett S., Trivedi H. Post-colonial Translation. Theory and Practice. First published 1999 by Routledge, London.
5. Newmark P. A Textbook of Translation. SHANGHAI FOREIGN LANGUAGE EDUCATION. Prentice Hall. First published 1988. – 292 p.

REFERENCES

1. Dmitriev, G.D. (1999) "Multicultural education", *Mnogokulturnoe obrazovanie*. – Moscow : Narodnoe obrazovanie.
2. Komarnytska, T.M. (2008) "Multicultural skills the reason of successful intercultural communication", *Mizhkulturna kompetentsiia – peredumova uspishnoi mizhkulturnoi komunikatsii / Mova i kultura* [Language and culture]. – Kyiv, pp. 72–77.
3. Rot, Y. (2012) "Multicultural communication. Theory and training", *Mezhkulturnaia kommunikatsiya. Teoriia i trening: uchebno-metodicheskoe posobie*. – Moscow : YUNITI-DANA. – pp. 223.
4. Bassnett S., (1999) "Post-colonial Translation. Theory and Practice" / S. Bassnett, H. Trivedi, First published by Routledge, London.
5. Newmark, P. (1988) "A Textbook of Translation" / P. Newmark, SHANGHAI FOREIGN LANGUAGE EDUCATION. Prentice Hall. First published. – 292 p.

УДК 811.161.2'373'24

РОЗМОВНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКОМОВНИХ БЛОГАХ

Стовбур Л.М., к. філол. н., доцент,
Денисенко М. С., студент

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

ukrainska-mova-mova@ya.ru

Статтю присвячено лексико-семантичному аналізу розмовної лексики сучасних блогів, написаних українською мовою. Визначається, що мова інтернет-щоденників є письмовою фіксацією усної розмовно-побутової мови блогерів, тому до текстів блогів активно входить розмовна лексика. В інформаційному просторі блогосфери розглядаються особливості функціонування розмовних елементів, які є стилістичним засобом емоційної та смислової виразності тексту.

Ключові слова: блог, блогосфера, інтернет-щоденник, просторіччя, розмовна лексика.

РАЗГОВОРНАЯ ЛЕКСИКА В УКРАИНСКОЯЗЫЧНЫХ БЛОГАХ

Стовбур Л.Н., Денисенко М.С.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

ukrainska-mova-mova@ya.ru

Статья посвящена лексико-семантическому анализу разговорной лексики современных блогов, которые написаны на украинском языке. Определяется, что язык интернет-дневников является письменной фиксацией устной разговорно-бытовой речи блогеров, поэтому в тексты блогов активно входит разговорная лексика. В информационном пространстве блогосферы рассматриваются особенности функционирования разговорных элементов, которые являются стилистическим средством эмоциональной и смысловой выразительности текста.

Ключевые слова: блог, блогосфера, интернет-дневник, просторечие, разговорная лексика.

COLLOQUIALISMS IN UKRAINIAN-SPEAKING BLOGS

Stovbur L.M., Denysenko M. S.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

ukrainska-mova-mova@ya.ru

The article is dedicated to the lexical-semantic analysis of spoken language of current blogs, written in Ukrainian. It is marked that the norms of Internet-communities(including blogs) are variable and functionally dynamic. They substantially differ from literary norms. It is defined that the language of web-diaries is the written fixation of spoken conversational blogger's language. That's why the colloquialisms actively included into the texts of soft-blogs. There is the reflection of linguocultural changes of modern society in the blogosphere. The elements of conversational language of web-blogs refer to uncodified, non-normative linguistic facts of contemporary reality. Learning on research by S. Bybyk, the emotional-evaluative, expressive vocabulary is defined as the primary element of speaking vocabulary in language space of blogosphere. It is noted that a presence of colloquial variants of neutral lexical units is the widespread phenomenon of web-diaries today. Colloquialisms, which mainly operate in violation of the rules of spelling and orthoepic, phraseological units with conversionalle xemes, dialectisms, authorial occasionalisms, linguistic game are examined particularly in this article. It was defined that emoticons, or "smiles", which perform the basic duty of indemnification of elements of paralingual communication in colloquial discourse, actively operate in the blogosphere space. It was found out that for a blogger it is important not to pass the detailed content but to convey its general character. It is aimed for quick and approximate understanding of content as authors are looking for new means of linguistic design in order to achieve popularity. The features of operating of conversational elements which are the stylistic means of emotional and semantic expressivity of text are studied in the information space of the blogosphere.

Key words: blog, blogosphere, web-diary, colloquialism, conversational vocabulary.

Суспільство в сучасному світі дедалі більше залежить від безмежного інформаційного простору, у якому на особливу увагу заслуговують блоги – самостійні утворення, що ґрунтуються на принципах написання традиційного паперового щоденника.

Починаючи з 1999 р., блогосфера (сукупність інтернет-щоденників) розвивалася вкрай швидкими темпами. Цей процес супроводжувався великим визнанням з боку науки і ЗМІ,

виражався в багаточисельних статтях і дослідженнях, де блоги розглядалися як нове комунікативне середовище, інноваційний інформаційний простір, джерело новин, специфічний жанр, як засіб висловлення громадської думки.

Інтерес до лінгвістичного вивчення інтернет-щоденників зростає швидкими темпами, значний вклад у розробку цієї проблеми здійснили вітчизняні філологи О. Алексєєв, О. Горошко, С. Заборовська, Н. Рогачова, а також зарубіжні – Р. Блад, Д. Крістал, С. Херрінг, Р. Кайзер, С. Кришнамурті, Б. Шелл, К. Мартін та ін. Дослідження міжособистісної комунікації на матеріалі блогів у східнослов'янському мовознавстві почала М. Сидорова, лінгвокультурологічному та когнітивно-прагматичному аспектам присвятила свою працю Л. Компанцева. А. Досенко зосередила увагу на вивченні блогів людей, які живуть із ВІЛ/СНІД. Але практично недослідженою є лексико-семантична система мови інтернет-щоденників, що є сферою активних лінгвістичних процесів. Саме в лексиці набувають свого відображення ті мовнокультурні трансформації, які відбуваються в суспільному житті. Особливо бурхливо лексичні інновації розвиваються в мові блогів, автори яких шукають нові засоби мовного оформлення для досягнення популярності.

В Інтернет-комунікації формуються власні критерії нормотворчості. Проблема впливу глобальної мережі на літературну мову, її норми та коди активно досліджується лінгвістами (М. Бергельсон, Л. Иванов, П. Кондрашов, А. Пічкур, М. Трещева, Ф. Смирнов, Г. Трохимова). Норми, що складаються в Інтернет-співтовариствах, і зокрема блогах, варіативні й функціонально динамічні, але вони суттєво відрізняють від норм літературної мови.

Прикметною рисою сучасної інтернет-мови є її відкритий характер. Про це свідчить також широке використання лексичних, синтаксичних та стилістичних засобів, спрямованих на передання експресії різноманітних образів, які відповідають сучасним цілям і мотивам мовного спілкування.

У текстах блогів представлені мовні засоби двох основних функціонально-стильових сфер літературної мови: розмовної і книжної [4]. Запис у блозі є підготовленим, продуманим, обмеження матеріалу дозволяє пояснити детальну картину відбору і організації мовних засобів. Використання таких компонентів комунікативної ситуації, як неофіційність і особистісно зорієнтований характер спілкування та письмове мовлення створюють сприятливі умови для їх поєднання в рамках тексту.

У блозі як засобі комунікації спілкування здійснюється за допомогою писемних текстів. «Усна розмовна мова має тут тільки писемну фіксацію, тобто усність, як одна з характерних ознак розмовного стилю в Інтернеті, «переплавляється» в писемну форму» [6, с. 23]. При цьому заміщенні одиниці писемного тексту перебирають на себе функції компонентів усної мови. За таких умов до текстів інтернет-щоденників активно входить розмовна лексика, дослідженню якої на матеріалі текстів блогосфери і присвячена наша стаття.

Її метою є лексико-семантичний аналіз груп розмовної лексики у матеріалах сучасних українськомовних інтернет-щоденників.

Помітним явищем сучасної блогосфери є активне використання авторами розмовних елементів. «Залежно від того, яким рівнем мовно-літературного стандарту оволодів мовець, його розмовно-побутова мовна практика матиме відповідне співвідношення ненормативних/нормативних елементів, засобів вираження думки та емоцій, передавання ситуативної експресії» [1, с. 59]. Тобто вона може бути проявом усної літературної мови чи репрезентантом мови з периферійними перехідними елементами, з тяжінням до конотованої народнорозмовної мови з говірковими, діалектними, інтердіалектними, просторічними фонетичними, лексичними, граматичними елементами, особливостями

наголошування, вимови, ритмомелодики, а можливо, із соціально-жаргонними нашаруваннями. Блогери сьогодні прагнуть не уникати таких елементів, а, навпаки, ніби навмисне посилюють їх використання.

Розмовна лексика – це «слова, що протиставлені стилістично нейтральній та книжній лексиці літературної мови своїм емоційно-експресивним забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням» [5, с. 560]. Загалом проекція розмовної лексики на літературну писемну мову помітно впливає на диференціацію її складу, з якого, на перший погляд, «відсікається» стилістично нейтральний шар слів-побутовізмів, етнографізмів, професійних жаргонізмів, органічних у структурі розмовного стилю літературної мови. У словниках елементи розмовної мови фіксуються непослідовно, а якщо фіксуються, то звичайно з ремарками *розм., місц., прост., фам.* тощо, чим підкреслюється їх належність до ненормативних, некодифікованих мовних фактів.

Л. Коробчинська виокремлює три підгрупи у структурі розмовної лексики: «1) власне розмовна лексика; 2) так зване просторіччя, 3) грубе просторіччя, або вульгаризми. У розмовній мові побуває також лексика, вживання якої обмежене територіально (діалектизми) або соціально (жаргонізми та арготизми)» [3, с. 3]. Діалектизми, жаргонізми та арготизми як елементи розмовної мови в сучасній науці визначаються науковцями лексикою обмеженого вжитку.

«Розмовні слова, надаючи мові невимушеності, є елементами, що знижують стиль у відношенні до загально нейтрального шару слів літературної мови і можуть служити певним засобом стилізації, який вносить у писемну мову присмак усного спілкування або передає чію-небудь усну мову» [2, с. 54]. Доволі часто в мовному матеріалі інтернет-щоденників розмовна лексика фіксується вже в назві повідомлення (одному з перших складників блогу, на який одразу звертає увагу реципієнт) як індикатор підвищеної експресії: *Андрухович в шоці!*, *«Автономка»*, *Львівські кралі 1920-х*. Образність вислову у заголовках відіграє більшу роль, ніж у власне тексті інтернет-щоденників.

Дотримуючись поглядів С. Бибик, за першоелемент розмовної лексики в мовному просторі блогосфери визначаємо емоційно-оцінну, експресивну лексику:

а) слова, які у своєму лексичному значенні мають позитивне чи негативне емоційне забарвлення: *мила; хорошість; хамити;*

б) лексика з формальними граматичними показниками емоційності *свіжина; здибанка; помаленько-потихенько; кучеряшки;*

в) слова, що виражають емоції жарту, пестливості, зневаги, презирства, іронії, вульгарності, лайливості: *бидлота; чокнутись;* також фамільярності: *братела; старина; дуринда.*

Найчастотнішою формою передавання емоцій, характерних для розмовного стилю, є емотикони, або «смайлики», які в розмовному дискурсі виконують основну функцію компенсації елементів паралінгвального спілкування. За їхньою допомогою виражають радість, сум, здивування: *отака-то чудернацька ота порода – дівки :)))) гигиги* (повторюваний емотикон радості :)). «Емотикон – семіотична графічна одиниця, яка може бути реалізована шляхом використання знаків клавіатури» [6, с. 31] (Наприклад: *Знов усі чорні котяри вибігли на полювання за мною :-(-*, або за допомогою спеціальних малюнків, які використовуються у місцях спілкування в Мережі чи в програмному забезпеченні).

З-поміж вербальних виразників людських емоцій, які, за нашими спостереженнями, у блогах порівняно з живою розмовною мовою почали вживатися рідше, виокремлюємо: вигуки (*юххху, гигиги, гиг, ололо, хехе, хD*), назви психічних, внутрішніх станів, емоцій

(збожеволіти – *чокнутись*, ігнорувати – *морозитися*; *відморозжуватися*), назви-характеристики людей (відмінник – *ботан*; некрасива людина – *пугало*; нерозумна дівчина – *дурепа*; некультурний хлопець – *бидлюк*), дій людини (закохатися – *втюритися*, *запасти*; пропустити – *провтикати*), частин тіла (очі – *баньки*, обличчя – *ника*, рот – *пащека*), матеріальних об'єктів (дім – *халабуда*, боке – *бекешка*), а також будь-які поняття з негативним та позитивним оцінним компонентом семантики. Як бачимо, нейтральні лексичні одиниці мають розмовні варіанти в блогах, що є однією з характеристик розмовної лексики.

Блогери використовують у текстах розмовні елементи здебільшого підсвідомо, дотримання літературних норм для них часто не є авторитетним. Відтак усна традиція спілкування фіксується письмово, а тексти наповнюються іронічними, жартівливими, фамільярними емоційно-експресивними відтінками: *Як показує практика, чуття реальності зраджує письменникам частіше, ніж дружина, поки той квасить в «Купідоні»*)); *Віан колись казав, що неможливо залізти в шкуру ближнього, не убивши його заради тої шкури*.

Просторіччя є «структурно-функціональним некодифікованим різновидом загальнонародної мови» [5, с. 536], також протистоять літературній мові. У текстах інтернет-щоденників вони переважно функціонують із порушеннями орфографічних і орфоепічних норм: *от тіки ше; тре; не хвата; тепера; здрасті; бувший* тощо. Просторіччя часто використовують блогери з недостатнім рівнем мовної освіти, рідше – як засіб характеристики інших осіб та для створення саркастично-сатиричного звучання слова, наприклад: *прихватизація* (замість приватизація).

Зумисне помилкове написання просторічних елементів для блогерів є привабливим: *шопопало, дохтур, пасіба; нічогонехотіння; шо то за діла; сабірався написати за ніч; в силу своєї трохиобізнаності; Тупонепрошо. Шозанафіг???* На нашу думку, такі розмовні лексеми ніяк не прикрашають тексти блогів, а, навпаки, знижують їхню авторитетність та привабливість як засобу комунікації.

Вагомим засобом створення мовної образності у блогосфері є фразеологічні одиниці різноманітної структури із розмовними лексемами, що надають текстам інтернет-щоденників невимушеного звучання: *по тім'ячку отримати; пролетить як хванера над Парижем; не кров з носа; хто не скаче, той москаль*. Як бачимо, таким мовним одиницям властива яскраво виражена експресивність і метафоричність: *мені по барабану; п'яний, як чіл*. За нашими спостереженнями, фразеологічні одиниці у мові блогів функціонують не так активно, як у художніх текстах.

Нерідко блогери послуговуються одиницями діалектної мови: *rent@gon правий, тут ніц більше не скажеш; Зіскакуємо з роверів й шпацируємо, усіх інтернетно обіймаю!; а, Ірцю, ти супер!!!! Просто-таки найкраща кубітка в нашому офісі*). Їхнє використання залежить, безумовно, від регіональної аудиторії сайту. Хоча діалектизми перебувають за межами літературної мови, вони мають потенційні можливості стати загальнонародними.

Часто спостерігаємо у блогосфері невимушену гру слів, у тому числі авторські okazionalizmi, що переважно наповнюють текст іронічно-жартівливими відтінками: *Масса кафе і море моря; Йожиг; Наряджала вчора йолку-палку; Лампочко, пасіба, лублу*).

Спостереження за мовною практикою в блогах свідчить про те, що ця писемна форма спілкування тяжіє до передавання невербальних засобів комунікації. Використання таких елементів, як емотикони, специфіка побудови фрази, нехтування нормами, вказують на те, що, по-перше, для комуніканта важливо передати не докладний зміст інформації, а її найзагальніший характер, розрахований на швидке й приблизне розуміння змісту.

По-друге, використовуваний писаний текст у зазначеній ситуації спілкування набуває виразних ознак усної комунікації, тобто створюється ефект усної розмови.

Активне використання розмовної лексики, свідоме порушення норм і правил орфографії часто притаманне молоді. Наприклад: *підрахуйним способом поняв що мені бракує 5 годин... хехе. 2 тижні. головне щоб 24 числа ми попали на модуль із фізіології. бо інакше будуть сідниці) єп... шота мну тягне на всяку фіговинну єрунду) мну не мона слухати музики. вза-га-лі. а ше я вас всіх люблю) за шо? да просто так) неможна шолі? хD.* Оскільки автору належало скласти модуль, робимо висновок, що це блог студента. Нехтування орфографічними, графічними та пунктуаційними нормами, за нашими припущеннями, видається автору привабливим. Така мовна гра може, звичайно, привернути до його особи увагу, проте навряд чи це створить позитивне враження в гостей блогу.

Отже, відсутність живого контакту із співрозмовником вимагає від блогера застосовувати різноманітні засоби привернення уваги, посилення емоційності, експресії тощо. Одним із таких є розмовна лексика інтернет-щоденників, яка в контексті мови блогосфери виступає стилістичним засобом емоційної та смислової виразності обраного контексту (розмовні стилі), кодифікаційним функціонально-стильовим параметром лексики, нейтральним розмовно-побутовим словником блогера, що в Інтернет-просторі зазнає актуалізації й асоціативно-образної трансформації. Автори блогів користуються в Інтернет-щоденниках розмовною лексикою з метою надання текстам іронічного, жартівливого, фамільярного відтінку. Часто використання розмовних елементів, зокрема просторіч, свідчить про недостатній рівень мовної освіти автора блогу. Подальше вивчення лексики сучасних українськомовних інтернет-щоденників дозволить зробити значний крок у створенні лексико-семантичної системи мови блогосфери та визначенні її специфічних особливостей в Інтернет-комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биби́к С. Стильова розмовна норма та розмовна лексика / Світлана Биби́к // *Культура слова*. – 2011. – № 74. – С. 59–65.
2. Коваленко Б.О. Розмовна лексика та фразеологія в мові сучасних українських газет / Б.О. Коваленко // *Ономастика і апелятиви* : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. – Вип. 17. – С. 54–69.
3. Коробчинська Л.А. Лексика розмовної мови / Л.А. Коробчинська // *Питання мовної культури*. – 1968. – Вип. 2. – С. 3–14.
4. Макаренко Ю.В. Інтернет-щоденник як новий вербальний канал спілкування [Електронний ресурс] / Ю.В. Макаренко. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2012/internet-schodennyk-yak-novyj-verbalnyj-kanal-spilkuvannya/>
5. Українська мова: Енциклопедія / [Редкол. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
6. Чемеркін С.Г. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньо-структурні процеси / С.Г. Чемеркін. – К. : ППВФ, 2009. – 240 с.

REFERENCES

1. Bybyk, S. (2011) "Stylistic conversational norm and conversational vocabulary", *Stylova rozmovna mova ta rozmovna leksyka*, *Kultura slova*, № 74, pp. 59–65.
2. Kovalenko, B.O. (2002) "Colloquial vocabulary and phraseology in the language of modern Ukrainian newspapers", *Rozmovna leksyka ta frazeolohiia v movi suchasnykh ukrainskykh hazet*, *Onomastics and appellatives: collection of scientific works*, Dnipropetrovsk, DSU, vol. 17, pp. 54–69.

3. Korobchynska, L.A. (1968) "The vocabulary of spoken language", *Leksyka rozmovnoi movy*, Pytannia movnoi kultury, vol. 2, pp. 3–14.
4. Makarenko, Yu.V. (2014) "Webblogs as a new verbal channel of communication", *Internet-shchodennyk yak novyi verbalnyi kanal spilkuvannia*, [electronic resource] available at: <http://naub.oa.edu.ua/2012/internet-schodennyk/yak/no/>
5. "Ukrainian language: Encyclopedia" (2004), *Ukrainska mova :Entsyklopediia*, Redcol. By V. Rysanivskiy, O. Taranenko, M. Ziablyuk etc., "Ukrainian M. Bazhan Encyclopedia", 2nd ed., cor. And add., Kyiv, Ukraine. – 824 p.
6. Chemerkin, S.G. (2009) "Ukrainian language on the Internet: the intra- and extra-linguistic structural processes", *Ukrainska mova v Interneti: pozamovni ta vnutrishniostrukturni protsesy* / S.G. PPVF, Kyiv, Ukraine. – 240 p.

УДК 811.161.2:81'276.6

ОСОБЛИВОСТІ ОМОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ БДЖІЛЬНИЦЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Шматко І.В., лаборант

Інститут української мови НАН України, вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, Україна

shmatko2107@ukr.net

На основі проведеного комплексного лінгвістичного аналізу лексико-семантичного явища омонімії в термінології бджільництва визначено типи взаємовідношень між значеннями термінів-омонімів, виявлено їхню продуктивність на граматичному, генетичному, словотвірному-структурному рівнях мови.

Ключові слова: українська бджільницька термінологія, омонімія, омоніми, омогрупи, омонім-полісемант, семема, сема.

ОСОБЕННОСТИ ОМОНИМИИ В УКРАИНСКОЙ ПЧЕЛОВОДЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Шматко И.В.

Институт украинского языка НАН Украины, ул. Михаила Грушевского, 4, г. Киев, Украина

shmatko2107@ukr.net

На основе проведенного комплексного лингвистического анализа лексико-семантического явления омонимии в терминологии пчеловодства определены типы взаимоотношений между значениями терминов-омонимов, выявлена их производительность на грамматическом, генетическом, словообразовательно-структурном уровнях языка.

Ключевые слова: украинская пчеловодческая терминология, омонимия, омонимы, омогруппы, омоним-полисемант, семема, сема.

PECULARITIES OF HOMONYMY IN THE UKRAINIAN BEEKEEPING TERMINOLOGY

Shmatko I.V.

*Department of Scientific Terminology Ukrainian Language Institute of the NAS of Ukraine,
Mykhailo Hryshkevskyi str., 4, Kyiv, Ukraine*

shmatko2107@ukr.net

On the basis of the carried out complex linguistic analysis of a lexico-semantic phenomenon of ambiguity in the terminology of beekeeping defined types of relations between the meanings of homonym terms are determined, their productivity on grammar, genetic, word-formation and structural levels of the language is identified.

The terms of beekeeping form term system as an integral hierarchical structure and come forward as means of their thematic organization. The article is sanctified to research of peculiarities of homonymy in the Ukrainian beekeeping terminology in a lingua-historical aspect. In the context of problem of polysemy and homonymy phenomena differentiation the basic differences are determined between these by two lexical-

semantic categories. The aim of research is to conduct a complex linguistic analysis of the lexical-semantic phenomenon of homonymy in terminology of beekeeping; determinate the types of relations between the meanings of terms-homonyms expose their productivity on genetic, grammatical and word-formation-structural parameters.

The homonymy of beekeeping terms resulted from different factors (extra- and intralingual), which can be illustrated in such sequence: stage of scientific thinking→forming of associative connections as a result of thinking change→construction of theoretical bases→functioning of terms→economy of language resources that can also complicate the process of communication. The analysis of terms-homonyms of beekeeping industry showed that they are different depending on the sphere of functioning (intersystem, interfunctional-stylistic, intrasystem and of the mixed type); the origin (original and adopted); the morphological nature (nouns and adjectives), however according to the structural composition the homonyms are represented by single-word terms. The peculiarity of terminological homonymy in UBT (the Ukrainian beekeeping terminology) is the possibility of homonymic groups can be two- and polynomial (three-, and even five-); they include single-seme and multi-semes lexical units. The important means of neutralization of polysemy is the context.

Key words: Ukrainian beekeeping terminology, homonymy, homonyms, homogroups, homonym-polysemant, sememe, seme.

До найскладніших аспектів синхронного дослідження термінів належить питання їхньої системної організації на рівні лексико-семантичної парадигматики. Українська бджільницька терміносистема (далі – УБТС), формуючись на основі спільних мовних закономірностей, має свої особливості розвитку лексико-семантичних відношень, що відбивається на характерних диференційних ознаках омонімів, гіперонімів, гіпонімів, синонімів, антонімів тощо, та їхній класифікації, що дає можливість говорити про притаманні особливості цих явищ всередині досліджуваної терміносистеми. За результатами проведеного дослідження виявлено, що омонімія – малопродуктивне явище для термінів бджільництва, проте детальний аналіз є необхідною передумовою для кодифікування УБТС.

Лексико-семантичне явище омонімії як підвид лексичної парадигми розглядаємо в ономасіологічному – сполучуваність омонімів, та в семасіологічному аспектах – міжслівні семантичні відношення, які передбачають аналіз семантичної структури термінів-омонімів з урахуванням плану змісту (семантична опозиція) і плану вираження (формальна опозиція). Розкрити семантичну структуру одиниці мови означає, “по-перше, знайти порядок внутрішнього зчеплення, зв’язку і підпорядкування значень у межах слова; по-друге, з’ясувати диференційну рису, за якою одне значення протиставляється іншому” [4, с. 283]. Під семантичною структурою слова (моносемічного) розуміємо сукупність семантичних компонентів (сем), з яких складається слово; вони (семи) співвідносяться з ознаками відповідних понять. Для виявлення значень слова в дослідженні застосовуємо компонентний (семний) аналіз.

У плані змісту терміна (його семантичного значення) для всіх без винятку омонімів в УБТС характерним є вияв семантичної диз’юнктивної опозиції, за якої обидва терміни (чи слова) абсолютно протилежні в семантичному значенні. У плані форми (вираження) явище омонімії в досліджуваній термінології формує формальну нульову опозицію, за якої омоніми є однаковими за формою і звучанням словами.

Пізнання об’єктивної дійсності носіями мови породжує появу нових мовних одиниць. Кількість предметів і явищ дійсності, відображених у свідомості людини, значно перевищує кількість слів, що позначають ці предмети та явища, тому “обслуговувати нову сферу починають ті слова, що є назвами понять, добутих упродовж практичного пізнання світу, які зафіксували колись початкову сходінку в русі пізнавальної думки і які стали на даному етапі представниками наукового поняття” [6, с. 83]. При цьому відома раніше лексема (загальноживане слово або термін іншої галузі знання) набуває ще одного нового значення і стає багатозначною (полісемічною), а згодом і омонімічною. Структура такої лексеми складається із сукупності значень і вживань, утворює певну систему

взаємозв'язаних і взаємообумовлених елементів. Розщеплення значень слова характерне для семантичних явищ омонімії та полісемії. Виходячи із вчення про близьке і далеке значення слова, розрізняємо нижчий і вищий ступені розбіжності значень схожих лексичних пар. Нижчий ступінь розбіжності значень (або полісемізації) – це власне полісемія, вищий ступінь є проявом омонімії.

Проблема розмежування явищ полісемії й омонімії залишається актуальною. На думку деяких мовознавців, між словом та утвореним на його основі терміном можуть виникати омонімічні відношення [17, с. 48; 8, с. 154]. Інші вчені – О.Д. Митрофанова [9], Т.І. Панько, Г.П. Мацюк, І.М. Кочан [12] визнають полісемію між словом і терміном. Якщо терміни й слова “мають якийсь спільний відтінок у значенні, то це є свідченням того, що термінологічна омонімія виникає внаслідок семантичного розвитку багатозначного слова” [5, с. 5]. У дослідженні розглядаємо п о л і с е м і ю як відношення між значеннями лексичної одиниці, які об'єднуються спільним семантичним компонентом (семою), між якими наявний семантичний зв'язок, тоді, як о м о н і м і я – це відношення між словами, які лише однаково звучать і мають різні значення, не пов'язані між собою семантичним зв'язком. О м о н і м и – це зовсім різні терміни із самостійними поняттєво-незалежними значеннями, а п о л і с е м а н т и – це лексико-семантичні варіанти слова, утворені на основі спільної семи, тобто семантична структура такої мовної одиниці складається із двох і більше семем (значень). Визначення омонімів у термінології, як і в загальнонавчній мові, передбачає семантичний аналіз двох або кількох лексичних одиниць з однаковим планом вираження та їхнього зіставлення. Сукупність таких лексичних одиниць утворює омогрупу.

За своєю морфологічною природою більшість термінів-омонімів у складі УБТС є іменниками, але один є прикметником. Напр., омогрупа прикметників *ройовій¹* (бджіл.) “прикметник до *рій*” та *ройовій²* (військ.) “командир відділення” [16, VIII, с. 874] є яскравим прикладом вияву вищого ступеня розходження значень – омонімічного. У семній структурі обох термінів абсолютна відмінність усіх семантичних компонентів (сем). Проте терміни *рій¹* та *рій²*, від яких походять згадані прикметники, на наш погляд, є полісемічними, оскільки кожен із них у своїй семній структурі має спільну ознаку ‘скупчення’, напр. *рій¹* “сім'я бджіл або інших подібних комах, які разом із маткою утворюють окрему групу” частково перенеслася на військовий термін *рій²* “найменший військовий підрозділ; частина взводу” [16, VIII, с. 573]. У “Словнику української мови” в 11-ти томах обидва терміни зафіксовані із цифровими позначками (1) і (2), що є закономірним для виокремлення омонімів. Відношення між значеннями термінів *рій¹* та *рій²* свідчать про міжсистемну полісемію, представлену в УБТС одиничним прикладом. Термін *рій* вживається у двох терміносистемах, кожен з них має у своїх значеннях спільну ознаку. В УБТС цей вид полісемії виникає внаслідок ретермінологізації – утворення терміна іншої терміносистеми на основі значення (або компонента значення) бджільницького терміна.

Лексико-семантичне явище омонімії в УБТС або вищий ступінь розходження значень передбачає повну відмінність (семантичну, понятєву, сполучувальну) слова (загальнонавчаного, діалектного, терміна іншої терміносистеми) та бджільницького терміна. “Термінологічні значення, що виділяються із лона попередньої семантичної системи, повинні подаватися в словниковому реєстрі омонімами до слова, з якого виділилися” [13, с. 81].

Залежно від сфери функціонування омонімів-іменників виокремлюємо кілька їхніх різновидів: міжсистемні, міжфункціонально-стильові, внутрішньосистемні та змішаного типу. Такі омогрупи іменників різні за генетичними особливостями (автохтонні (їх більшість) і один запозичений із грецької мови) та за структурою (дво-, багаточленні). У

визначенні міжсистемних, міжфункціонально-стильових та комбінованих омонімів аналізованої терміносистеми використовуємо тлумачення, наведені в загальномовних словниках української мови як нормативних джерелах фіксації омогруп. На думку Л.В. Боярової, “загальномовні словники без обмежень наводять однакові за формою, але різні за змістом слова, що дає можливість визначити омогрупи, до складу яких входять терміни” [1, с. 3–4].

Між системними омонімами (або міжгалузевими, міжнауковими) визначаємо терміни, які функціонують у кількох галузевих терміносистемах з різними значеннями. В УБТС серед таких засвідчено двочленні омогрупи, різні за своїм походженням, напр.: автохтонна *трут*¹ (бджіл. “трутень”) і *трут*² (біол. “гніт, або висушений гриб трутовик, який займається від іскри і використовується при вискрешуванні вогню”) [16, X, с. 302] та запозичена *нуклеус*¹ [10, с. 424] (с. г. “невелика бджолосім’я з молодою неплідною маткою або плідною запасною”) й *нуклеус*² (археол. “шматок кременю або іншої кам’яної породи для виготовлення кам’яних знарядь”) [2, с. 628].

До міжфункціонально-стильових зараховуємо омоніми, які одночасно живають в українській бджільницькій термінології (термін) і в загальноживаній мові (літературне слово або діалектизм). Серед них у складі УБТС засвідчено двочленні автохтонні омогрупи, напр.: *сітник*¹ (бджіл. “майстер, що виготовляє сита; *ситар*”) та *сітник*² (розм. “хліб із борошна, просіяного на ситі”) [16, IX, с. 207], *стільний*¹ (бджіл. “лист, утворений чашечками з воску, який бджоли й оси роблять для зберігання меду, перги, виховання потомства та перебування дорослих комах”) та *стільний*² (діал. “скатерка”) [16, IX, с. 714], *трутівка*¹ (бджіл. “робоча бджола, що відкладає незапліднені яйця”) і *трутівка*² (нар.-поет., рідко “отрута”) [2, с. 1273; 16, X, с. 303].

У результаті дослідження в українській бджільницькій термінології засвідчено омоніми, в яких один із наявних типів омонімії ускладнюється полісемічними відношеннями. Їх визначаємо як омоніми-полісеманти, вони є питомими за походженням і сягають праїндоевропейської / праслов’янської доби. Наприклад, в омогрупі *насика*¹ (“місце, де розставлено вулики з бджолами і розташовані спеціальні будівлі”; “процес розведення бджіл”) і *насика*² (спец. “відведена на зруб ділянка лісу”) [16, VI, с. 86; 2, с. 891; 11, с. 217] термін-омонім ускладнюється внутрішньосистемною полісемією. До таких омонімів-полісемантів належать терміни *трут* [16, X, с. 302], *вощанка* [2, с. 159], *просушка* [3, с. 246] та ін.

Внутрішньосистемні омоніми (або внутрішньогалузеві) розуміємо терміни, однакові формально та абсолютно різні за значеннями, які функціонують у межах досліджуваної термінології. У визначенні їх використовуємо тлумачення, наведені в галузевих словниках як вузькогалузевих джерелах фіксації омогруп. На думку Л.В. Боярової, “у галузевих словниках тлумачного типу зафіксовано, як правило, мовні одиниці, що належать до термінології, яка є об’єктом кодифікування, і можуть бути подані відповідно внутрішньосистемні омоніми, тому за такими лексикографічними працями неможливо встановити, з одного боку, наявні в українській мові омонімічні групи, з другого – повний їх склад” [1, с. 3–4]. В УБТС до такого типу омонімії відносимо омогрупи *в’уличка* (*в’уличка*¹ “проміжок між двома суміжними рамками (сотами) в бджолиному гнізді”, *в’уличка*² “одиниця виміру сили сім’ї, запроваджена в практиці бджолярів; дорівнює приблизно 250–300 грамам живої ваги бджіл”) [3, с. 347] та *підкур* (*підкур*¹ “місце навколо бортного дерева, яка оберігає медведю добратися до бджіл”, *підкур*² “речовина (трухляк, тканина та ін.), яким підкурюють бджіл”) [3, с. 225] та ін. У цих омонімів спільний семантичний компонент свідчить про відношення до аналізованої термінології, без якого було б неможливим визначення їхньої віднесеності саме до внутрішньогалузевої омонімії, проте відмінність полягає у повному / протилежному значенні та наборі сем (основної та диференційних). За результатами дослідження цей тип

термінологічної омонімії властивий для омогруп *патрѠн* [3, с. 210], *перегін* [3, с. 151], *печать* [3, с. 212]. Також засвідчено внутрішньосистемну омонімію, ускладнену відношеннями внутрішньосистемної полісемії, напр.: *просушка*¹ “1) перший виліт молоді бджоли з вулика; 2) обліт молоді бджоли для запам’ятовування місця розміщення вулика” і *просушка*² “підготовлення нової борті до заселення бджолами – видалення вологи з неї” [3, с. 246].

Змішаний тип омонімії (або комбінований) в УБТС можна проілюструвати на омогрупах із кількома видами термінологічної омонімії, які за походженням є питомими, проте різняться за структурою (три- та п’ятичленні). Зокрема внутрішньосистемна і зовнішньосистемна (або міжфункціонально-стильова) омонімія проявляється в омогрупі *мáтка*, яка, своєю чергою, ускладнюється міжсистемною та зовнішньосистемною полісемією, напр.: *мáтка*¹ (*бджіл.* “найбільша, єдина на всю сім’ю бджола, яка відкладає яйця”; *діал.* “мати”; *анат.* “внутрішній статевий орган жінки та самиці тварини, в якому розвивається зародок”); *діал.* “жила”; *діал.* “матірка”), *мáтка*² (зменш. до *мáта* “сплетене із соломи або очерету покривало, підстилка тощо”) [16, IV, с. 644, 651] та *мáтка*³ (у вузькогалузевій термінології бджільництва (*бджіл.*) “бортне дерево, в якому вирубано два і більше близнюка (борті)” [3, с. 140]. Змішаний тип омонімії (внутрішньосистемна і міжсистемна) проявляється в п’ятичленній омогрупі *сáдка*, напр.: *сáдка*¹ (*с. г.*) “акт статевого парування тварин”; *сáдка*² (*мисл.*) “змагання в стрільбі по раніше впійманих птахів, яких випускають із клітки”; *сáдка*³ (*мет.*) “матеріали, закладені в металургійну піч для обробки” [16, IX, с. 12], у вузькогалузевій термінології бджільництва *сáдка*¹ (*бджіл.*) “розміщення роя в новому приміщенні (борті, колоді, рамковому вулику)” і *сáдка*² (*бджіл.*) “кристалізація, зацукрування меду; розрізняють крупнозернову, мілкозернову, саловидну (масловидну)” [3, с. 289].

Крім семантичного принципу виокремлення значень слова, коли встановлюється різниця між семним складом терміна (чи семемі для омоніма-полісеманта з певної омогрупи) і слова, можна використовувати й синтагматичний, коли відмінність у значеннях встановлюється залежно від їхньої сполучуваності з іншими словами. Так, наприклад, бджільницькі терміни-омоніми та їхні відповідники загальноживані слова (чи терміни інших галузей науки) мають різну сполучуваність, пор. термін *трут* і *трут. мáтка бджолина активна* і *мáтка була предметом гордості володаря бортних дерев* (В. Гурков) [цит. за: 3, с. 140]. Сполучуваність також можна визначити за допомогою підбору до кожної лексичної одиниці різних синонімічних рядів, пор. термін *мáтка* – *бджоломáтка*, *королéва*, *цариця* і *мáтка* – *двобóртне дéрево* (сучасне – *двокóрпусний вóлик*) [3, с. 140].

Отже, відношення омонімії є притаманними, проте малопродуктивними для термінів бджільництва, що підтверджує тісний зв’язок УБТС із загальноживаною лексикою та термінологією різних галузей знань. Омнімія термінів бджільництва виникла внаслідок дії різних чинників (екстра- та інтралінгвістичних), що можна проілюструвати такою послідовністю: ступінь наукового мислення → формування асоціативних зв’язків як результат зміни мислення → побудова теоретичних основ → функціонування термінів → економія мовних ресурсів. Омнімія сприяє економії мовних ресурсів, але це може ускладнити процес комунікації та подальший розвиток терміносистеми, загальноживаної мови тощо. Аналіз термінів-омонімів галузі бджільництва показав, що вони є різними залежно від сфери функціонування (міжсистемні, міжфункціонально-стильові, внутрішньосистемні і змішаного типу); за походженням (питомі – *мáтка* та запозичені – *нуклеус*); за морфологічною природою (іменники – *трутівка*, *стільнийк* та прикметник *ройовий*), проте за структурним складом омоніми виражені термінами-однословами. Особливістю термінологічної омонімії в УБТС є те, що омогрупи можуть бути дво- та багаточленними (три- і навіть п’яти-); до їхнього складу входять моносемічні та полісемічні лексичні одиниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боярова Л.Г. Терміни-омоніми як об'єкт лексикографії / Л. Г. Боярова / Електронний ресурс // Режим доступу : http://www-philology.univer.kharkov.ua/katedras/prof_sites/boyarova/term_omonim_lex.pdf.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь, 2004. – 1440 с.
3. Карпов А.Н. Пчеловодческий словарь / А.Н. Карпов. – М. : Рус. язык, 1997. – 385 с.
4. Кочерган М.П. Лексико-семантична система / М.П. Кочерган / [редкол. В. Русанівський, О. Тараненко та ін.] // Українська мова: Енциклопедія. – К. : “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана. – С. 282–284.
5. Красножан Ж.В. Із спостережень над омонімією в термінології / Ж.В. Красножан // Українське мовознавство : Респ. Міжвід. зб. – К. : Вища школа, 1988. – Вип. 15. – С. 3–10.
6. Кутина Л.Л. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем / Л.Л. Кутина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 72–94.
7. Малевич Л.Д. Термінологічна омонімія (на матеріалі гідромеліоративної лексики) / Л.Д. Малевич / Електронний ресурс // Режим доступу : <http://kulturamovuy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine52-14/pdf>.
8. Микитюк О.Р. Явище омонімії в загальноживаній і термінологічній лексиці / О.Р. Микитюк // Українська термінологія і сучасність : Зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 1998. – Вип. III. – С. 151–154.
9. Митрофанова О.Д. Язык научно-технической литературы / О.Д. Митрофанова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 147 с.
10. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 слів і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом'як, А.А. Дем'янюк ; [за ред. Л.І. Шевченко]. – К. : АРІЙ, 2008. – 672 с.
11. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1999. – Т. III. – 926 с.
12. Панько Т.І. Українське термінознавство : [підруч.] / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
13. Полюга Л. М. Термінологічне значення в семантичній системі слова / Л. М. Полюга // 2-а Міжнародна наукова конференція «Проблеми української науково-технічної термінології : Тези доповідей». – Львів, 1993. – С. 79–81.
14. Словник бджільництва : Англо-російсько-український / За ред. Л.І. Боднарчука, М.Л. Алексєніцер. – К. : Видавничий дім “КМ Academia”, 1997. – 344 с.
15. Словник бджільництва : Німецько-російсько-український / За ред. Алексєніцер М.Л., Боднарчук Л.І., Добровольська К.В. – К. : Видавничий дім “КМ Academia”, 1999. – 344 с.
16. Словник української мови : в 11 т. – К., 1970–1978.
17. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 243 с.

REFERENCES

1. Boiarova, L.H. "Terms-homonyms as the object of lexicography", *Terminy-omonimy yak ob'iekt leksykohrafi* / Electronic resource // available at: http://www-philology.univer.kharkov.ua/katedras/prof_sites/boiarova/term_omonim_lex.pdf.
2. "Large Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language" (2004) *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoii ukrainskoi movy*, Kyiv, Irpin, Ukraine.
3. Karpov, A.N. (1997) "Beekeeping Dictionary", *Pchelovodcheskii slovar*, Rus. yazyk, Moscow, Russia.
4. Kocherhan, M.P., "Lexico-semantic system", "Ukrainian Language: Encyclopedia", *Leksyko-semantychna systema, Ukraïnska mova: Entsyklopediia, Ukraïnska entsyklopediia im. M.P. Bazhana*, Kyiv, Ukraine, pp. 282–284.
5. Krasnozhan, Zh.V. (1988) "From the observation of homonymy in terminology", "Ukrainian Linguistics: Republic interdepartmental collection", *Iz sposterezen nad omonimiiu v terminologii, Ukraïnske movoznavstvo: Respublikanskyi mizhvidomchyi zbirnyk*, Iss. 15, Vyshcha shkola, Kyiv, Ukraine, pp. 3–10.
6. Kutina, L. L. (1970) "Language questions, which appear during the formation of scientific terminological systems", *Lingvisticheskie problemy nauchno-tekhniceskoi terminologii* [Linguistic Problems of Scientific-and-technical Terminology], Nauka, Moscow, Russia, pp. 72–94.
7. Malevych, L.D. "Terminological homonymy (on the terminology of hydrotechnical melioration)", *Terminolohichna omonimiia (na materialii hidromelioratyvnoi leksyky)* / Electronic resource // available at: <http:kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine52-14/pdf>.
8. Mykytiuk, O.R. (1998) "Phenomena of homonymy in common and terminological lexis" *Yavyshche omonimii v zahalnovzhyvanii i terminolohichnii leksytsi, Ukraïnska terminolohiia i suchasnist, Zbirnyk naukovykh prats* [Ukrainian Terminology and the Present, scientific collected works], Iss. III, Kyiv, Ukraine, pp. 151–154.
9. Mitrofanova, O.D. (1973) "Language of Scientific-and-technical Literature", *Yazyk nauchno-tekhniceskoi literatury*, Izdatelstvo Moskovskogo univesiteta, Moscow, Russia.
10. New Dictionary of Foreign Words: about 40 000 words and word combinations (2008), *Novyi slovnyk inshomovnykh sliv: blyzko 40 000 sliv i slovospoluchen*, Shevchenko, L.I., O.I. Nika, Khomiak, O.I. and Demianiuk, A.A., Edited by Shevchenko, L.I., Arii, Kyiv, Ukraine.
11. New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: in 3 volumes, (1999), *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 3 tomakh*, Yaremenko, V. and Slipushko, O., Akonit, vol. III, Kyiv, Ukraine.
12. Panko, T.I., Kochan, I.M., and Matsiuk, H.P. (1994) "Ukrainian Terminology: textbook", *Ukraïnske terminoznavstvo: pidruchnyk*, Svit, Lviv, Ukraine.
13. Poliuha, L.M. (1993) "Terminological meaning in semantic system of word", *Terminolohichne znachennia v semantichnii systemi slova, Problemy naukovo-tekhnicheii terminolohiii: tezy dopovidei, 2-a mizhnarodna naukova konferentsiia* [Problems of Scientific-and-technical terminology: thesis of 2-nd International Conference], Lviv, Ukraine, pp. 79–81.
14. Beekeeping Dictionary: English-Russian-Ukrainian (1997), *Slovnyk bdzhilnytstva: anglo-rosiïsko-ukrainskyi*, Edited by Bondarchuk, L.I. and Aleksenitser, M.L., Vydavnychi dim "KM Academia", Kyiv, Ukraine.
15. Beekeeping Dictionary: German-Russian-Ukrainian (1997), *Slovnyk bdzhilnytstva: nimetsko-rosiïsko-ukrainskyi*, Edited by Bondarchuk, L.I. and Aleksenitser, M.L., Vydavnychi dim "KM Academia", Kyiv, Ukraine.
16. Ukrainian Language Dictionary: in 11 volumes (1970–1978), *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh*, Kyiv, Ukraine.
17. Superanskaia, A.V., Podolskaia, N.V., and Vasileva, N.V. (1989) "General Terminology. Theory Questions", *Obshchaia terminologiia. Voprosy teorii*, Nauka, Moscow, Russia.

УДК.....

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У «ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ» ЗА ФАХОМ «ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ»

Іваненко В.К., д.філол. н., професор
Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
ivanenko@ukr.net

До друку приймаються **статті** українською, російською та англійською мовами, **обсягом не більше 10 сторінок**, що відповідають тематиці серії видання й містять нові наукові результати, не опубліковані раніше.

За структурою стаття має відповідати вимогам, затвердженим Постановою президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» і містити такі елементи:

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано порушення певної проблеми і на які спирається автор;
- виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки за проведеним дослідженням і перспективи розвідок у цьому напрямку.

Статті публікуються мовою оригіналу.

Електронний варіант статті подається на електронних носіях і/або надсилається електронною поштою. На диску має бути два файли, назви яких повинні містити транслітероване прізвище першого автора. Перший файл – із текстом статті, анотаціями та ключовими словами (наприклад: Ivanov_statia.doc); другий – із відомостями про авторів (наприклад: Ivanov_avtor.doc).

МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригіналу-макета використовується формат А 4 з полями з усіх боків – 2 см.

Абзац виділяється збільшеним інтервалом між абзацами і не виділяється відступом або порожнім рядком.

Інтервал між абзацами – 6 пт, міжрядковий інтервал – одинарний.

Шрифт набору – Times New Roman.

У разі необхідності для шрифтових виділень у таблицях і рисунках дозволяється застосовувати шрифт Courier New. Для стилістичного виділення фрагментів тексту використовуються опції: курсив, напівжирний, напівжирний курсив зі збереженням гарнітури, розміру шрифту та інтервалу абзацу.

Для виділення окремих елементів статті застосовуються такі гарнітури, розміри шрифтів та опції:

- для УДК: Times New Roman – 14 пт, усі літери прописні;
- для заголовку статті: Times New Roman – 14 пт, напівжирний, усі літери прописні;
- для підзаголовків: Times New Roman – 12 пт, напівжирний, усі літери прописні;
- для прізвищ, ініціалів авторів, адреси електронної пошти: Times New Roman – 12 пт, усі рядкові;
- для назв організацій: Times New Roman – 12 пт, курсив, усі рядкові;
- для анотацій, посилань, підписів до рисунків та написів до таблиць: Times New Roman – 10 пт;
- для ключових слів: Times New Roman – 10 пт, курсив;
- для основного тексту: Times New Roman – 12 пт.

ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК вказується в першому рядку сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається в наступному за УДК рядку і вирівнюється по центру. У третьому рядку з вирівнюванням по центру зазначаються прізвища, ініціали авторів. У наступному рядку міститься інформація про назву організації, де працює (навчається) автор, яка також вирівнюється по центру. П'ятий рядок містить адресу електронної пошти авторів, розташовану по центру. Далі – анотація (3-5 речень) і ключові слова (3-8 слів) мовою оригіналу та анотація українською і російською мовами. З наступного абзацу послідовно набираються і вирівнюються по центру заголовок статті англійською мовою, транслітеровані прізвища, ініціали авторів, назви організацій, які повинні бути подані англійською мовою, із зазначенням міста і країни. На наступному рядку – **розширена (обсягом від 250 до 500 слів) анотація із ключовими словами англійською мовою**. Після анотацій з абзацу викладається основний текст статті.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РОЗШИРЕНОЇ АНГЛОМОВНОЇ АНОТАЦІЇ

- Анотація повинна викладати суттєві факти роботи, не містити матеріал, який відсутній в основній частині публікації. Схвалюється структура анотації, що повторює структуру статті, і включає вступ, мету і завдання, методи, результати, висновок. Але предмет, тема, мета статті вказуються в тому випадку, якщо вони незрозумілі з назви статті; методи проведення дослідження доцільно описувати, якщо вони вирізняються новизною.
- Результати статті описують максимально точно й інформативно. Наводять основні теоретичні та експериментальні результати, фактичні дані, визначені закономірності. При цьому надають перевагу новим результатам і даним довгострокового значення, важливим відкриттям, висновкам, які, на думку автора, мають практичне значення.
- Висновки можуть супроводжуватися рекомендаціями, оцінками, пропозиціями, гіпотезами, описаними в статті.
- Відомості, що містяться в заголовку статті, не повинні повторюватися в тексті анотації.
- Слід уникати зайвих вступних фраз (наприклад, «автор статті розглядає ...», «у цій статті наведено...»). Історичні довідки, якщо вони не становлять основний зміст документа, опис раніше опублікованих досліджень і загальновідомі положення в анотації не наводяться.
- У тексті анотацій слід вживати синтаксичні конструкції, властиві мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій, які не використовуються в науковій англійській мові.
- Текст анотації повинен бути лаконічний і чіткий, вільний від другорядної інформації, зайвих вступних слів, загальних і несуттєвих формулювань.
- Необхідно використовувати активний, а не пасивний стан, тобто «The study tested», а не «It was tested in this study», що є розповсюдженою помилкою в англійських анотаціях.
- Бажано уникати в тексті анотації застосування транслітерованих термінів, слів.
- В англійському тексті слід застосовувати термінологію, властиву іноземним спеціальним текстам і уникати слів із місцевого сленгу, які не набули інтернаціонального поширення. Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних (у тому числі в англійських спеціальних текстах), застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

На сайті видавництва *EMERALD* наведені приклади написання анотації (<http://www.emeraldinsight.com/authors/guides/write/abstracts.htm?part=3&>).

Заголовки наукових статей повинні бути інформативними та містити тільки загальноприйняті скорочення. У перекладі заголовків статей англійською мовою не повинно бути жодних транслітерацій, окрім неперекладних назв власних імен, приладів та інших об'єктів, що мають власні назви; також не використовується неперекладний сленг. Це стосується також анотацій і ключових слів.

Посилання на літературні джерела послідовно нумеруються арабськими цифрами в порядку появи в тексті статті або за абеткою і зазначаються у квадратних дужках, де вказуються порядковий номер джерела та через кому конкретна сторінка [8, с. 16]. Перелік літературних джерел мовою оригіналу подається в порядку їх нумерації після основного тексту статті з підзаголовком «ЛІТЕРАТУРА», який вирівнюється по центру. Список літератури оформлюється відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ СТАТТІ АВТОРУ НЕОБХІДНО ПОДАТИ:

1. Роздрукований текст статті з анотаціями та ключовими словами.
2. Відомості про авторів (авторську довідку).
3. Витяг із протоколу засідання кафедри.
4. Зовнішню рецензію.
5. Диск із текстом статті, анотаціями, ключовими словами та відомостями про авторів.

Адреса редакції: Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами: (061) 289-12-82; (061) 289-12-26; 0972682436

Адреса електронної пошти:

iryna_protsyk@i.ua

kuz.flf@znu.edu.ua

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ПРИСТАТЕЙНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ ЛАТИНИЦЕЮ

Список літератури (References) латиницею необхідно наводити повністю окремим блоком, повторюючи список літератури, наданий національною мовою, незалежно від того, є в ньому іноземні джерела чи немає. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, вони повністю повторюються у списку, наведеному у латиниці.

Перелік літературних джерел латиницею (REFERENCES) повністю відповідає переліку літературних джерел мовою оригіналу (ЛІТЕРАТУРА). У ньому можна виокремити такі елементи для перекладу:

- 1) прізвище та ініціали автора;
- 2) назва статті;
- 3) назва книги;
- 4) назва періодичного видання, де опубліковано статтю;
- 5) назва видавництва, а також форми власності юридичних осіб;
- 6) назва міста;
- 7) назва конференцій;
- 8) пояснювальні слова, словосполучення та скорочення.

Для кожного з вищенаведених елементів переклад англійською мовою має свої особливості.

1. **Прізвище автора, ініціали** наводяться відповідно до правил транслітерації (Постанова КМ України № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27.01.2010 р.).

Пунктуація має бути такою:

- для одного автора після прізвища ставиться кома, потім ініціали: *Richardson, A.*
- Для двох і більше авторів прізвища перераховуються через кому, а перед прізвищем останнього автора ставиться and: *Richardson, A. and Brown, B.*

Прізвища іноземних авторів потрібно наводити в оригіналі, не застосовуючи транслітерацію, адже це може призвести до спотворення інформації.

2. **Назва статті** перекладається англійською мовою власноруч або наводиться відома англійська назва в разі її існування на час посилання.

3. **Назва книги**, яка видана російською або українською мовою, подається в транслітерації з мови оригіналу і супроводжується перекладом англійською мовою в квадратних дужках.

Якщо книга видана в перекладі з англійської, потрібно наводити її оригінальну англійську назву, зворотний переклад з російської/української мови може призвести до спотворення інформації.

4. **Назва періодичного видання**, у якому опублікована стаття, подається в транслітерації (або англійською мовою, за наявності офіційної англійської назви видання). Правильну назву періодичних видань необхідно уточнювати на їх офіційних сайтах або користуватись іншими достовірними джерелами.

Якщо використовується скорочена назва видання, необхідно переконатися, що вона є загальноприйнятною. В інших випадках застосовується повна назва видання. Застосовувати власну скорочену назву не можна. Наприклад: Літературознавство – *Literaturoznavstvo*. Художнє моделювання – *Hudozhnie modeluvannia*.

5. **Назва видавництва** (підприємства, установи, організації), а також форм власності подається в транслітерації (Наукова думка – *Naukova dumka*, Высшая школа – *Vysshaia shkola*, Вища школа – *Vyshcha shkola*, ЗАТ «Фірма Едельвейс» – *ZAT «Firma Edelweis»*).

6. **Назва міста й країни видання** наводиться англійською мовою (Київ – *Kyiv*, Москва – *Moscow*, Україна – *Ukraine*).

7. **Назви конференцій** перекладаються англійською; для міжнародних конференцій застосовується офіційна англійська назва.

8. **Пояснювальні слова та словосполучення** перекладаються англійською, а їхні скорочення замінюються англійськими аналогами.

Перелік деяких найбільш поширених скорочень та їх переклад:

частина 1	part 1
том 1, Т.1	volume 1, Vol. 1
С. 12-15, 123 с.	pp. 12-15, 123 p.
№ 1	no. 1
Випуск 1	issue 1, Iss. 1
Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата... наук	Thesis abstract...cand.sc.
Матеріали IV Міжнародної конференції	Proceedings of the 4 th International conference (Proc. 4 th Int. Conf.)
Навчальний посібник	tutorial
Підручник для ВНЗ	high school textbook
Науково-технічний збірник статей від 10.12.2012	Scientific-and-technical (Sci.-Tech.) collected works dated December 10, 2012
монографія	monograph
та інші	et al.

6. **Точні посилання** – на конкретні статті та розділи книг, де вказується діапазон сторінок (pp. 10-46) На електронні ресурси наводиться повний URL (Uniform Resource Locator) публікації та дата доступу (access date).

7. **Рік публікації** вказується в круглих дужках після списку прізвищ усіх авторів: Richardson, A. (1988); Ingram, T.N., Schwepker, I.H., and Hutson, D. (1992).

Приклади оформлення різних видів джерел:

Книги:

Скубов Д.Ю., Ходжаев К.Ш. Нелинейная электромеханика. – М. : Физматлит, 2003. – 360 с.
Skubov, D.Yu. and Khodjaev, K.Sh. (2003), *Nelineinaia elektromekhanika* [Nonlinear elektromechanics], Fizmatlit, Moskow, Russia.

Перекладні видання:

Дезоер Ч.А., Ку Э.С. Основы теории цепей. / [Перев. с англ. под ред. С.М.Петрова]. – М. : Связь, 1976. – 200 с.

Dezoer, Ch. and Ku, E. (1976), *Osnovy teorii tsepei* [Fundamentals of Circuit Theory], Translated by Petrov, S.M., Moskow, Russia.

Статті в періодичних виданнях:

Дроздов О.П. Коментарі до теорії енергопроцесів з полі гармонічними сигналами // Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. – 2004. – Вип. 15. – С. 10-18.

Drozdvov, O.P. (2004), “Comments on the theory of energy processes with polyharmonic signals”, *Zbirnyk naukovykh prats kirovogradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*, vol. 15, pp. 10–18.

Електронні ресурси (ресурси, що доступні тільки в мережі Інтернет):

- назва сайту / прізвища та ініціали авторів;
- рік публікації (у круглих дужках);
- назва статті в перекладі (в лапках “ ”);
- available at: зазначення повної URL публікації (<http://> у посиланні може бути наявною тільки в разі, якщо в адресі немає “www”);
- (access date) у дужках дата звернення до джерела (важливо вказувати дату звернення до джерела, оскільки Інтернет-ресурси динамічні і часто не довговічні).

Приклад:

Штовба С.Д., Мазуренко В.В., Савчук Д.А. Генетичний алгоритм вибору правил нечіткої бази знань, збалансованої за критеріями точності та компактності // Наукові праці Вінницького національного технічного університету. – 2012. – № 3. – Режим доступу : <http://praci.vntu.edu.ua/artikle/view/2335/2603>

Shtovba, S.D., Mazurenko, V.V., and Savchuk, D.A. (2012), “Genetic algorithm selection rules fuzzy knowledge base, balanced by the criteria of accuracy and compactness”, *Collected works of Vinnytsia National Technical University*, no. 3, available at: <http://praci.vntu.edu.ua/artikle/view/2335/2603> (access March 15, 2012).

Матеріали конференцій:

Гапонов Й.М. Лабораторне обладнання для дослідження цифрових систем автоматичного керування двигунами постійного струму: Збірник наукових праць X Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених і спеціалістів, 28-29 березня. 2012 р., Кременчук / Електромеханічні та енергетичні системи, методи моделювання та оптимізації. – Кременчук : КрНУ, 2012. – С. 63-64.

Gaponov, Y.M. (2012), “The laboratory equipment for study of the automatic digital control systems of DC electric drives”, *Elektromekhanichni ta enerhetychni systemy, metody modeliuвання ta optymizatsii. Zbirnyk naukovykh prats X Mizhnarodnoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii molodykh uchenykh i spetsialistiv* [Elektromechanical and Energy Systems, Modeling and Optimization Methods. Conference proceedings of the 10 th International conference of students and young researches], Kremenchuk, KrNU, March 28-29, 2012, pp. 63-64.

Автореферати дисертацій:

Іванов С.Н. Обоснование параметров механического отпора породам почвы выемочных выработок при отработке лав обратным ходом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.15.02. – КрНУ, Кременчук, 2007. – 23 с.

Ivanov, S.N. (2007), “Substantiation of mechanical resistance parameters of mine workings with retreat driving of a longwall to above rocks”, *Thesis abstract for Cand. Sc. (Engineering.)*, 05.15.02, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk, Ukraine.

На сайті (<http://www.emeraldinsight.com/authors/guides/write/harvard.htm?part=2>) видавництва Emerald містяться достатньо детальні рекомендації щодо складання пристатейних списків літератури за стандартом Harvard (Harvard reference system) практично для всіх видів публікацій, а також програмні засоби для їх формування. Для створення транслітерованих текстів, підготовлених кирилицею, можна використовувати сайт <http://www.translit.ru>. Із запропонованих варіантів транслітерації необхідно обрати **варіант системи Держдепартаменту США (BSI)**. М'який знак і апостроф латиницею не відтворюються. Транслітерація прізвищ та імен осіб і географічних назв здійснюється шляхом відтворення кожної літери латиницею.

ДЛЯ НОТАТОК

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету
Філологічні науки
№ 1, 2014

Технічний редактор *А.І. Юрченко*

Верстка, дизайн-проробка, оригінал-макет і друк виконані
у видавництві Запорізького національного університету
тел. (061) 228-75-47

Підписано до друку 15.12.2014. Формат 60x90/8.
Папір Data Copy. Гарнітура “Таймс”.
Друк цифровий. Умовн.-друк. арк. 38,1.
Замовлення № 360. Наклад 100 прим.

Запорізький національний університет
69600, м. Запоріжжя, МСП-41
вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2952 від 30.08.2007р.